

COMISIA INTERNAȚIONALĂ PENTRU
STUDIAREA HOLOCAUSTULUI ÎN ROMÂNIA

RAPORT FINAL

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4, P.O. BOX 266, 700506

București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33, O.P. 37, P.O. BOX 1-728, 030174

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

**COMISIA INTERNAȚIONALĂ PENTRU STUDIAREA
HOLOCAUSTULUI ÎN ROMÂNIA (București)**

Raport final / Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului în România;
președinte comisie: Elie Wiesel; ed. Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu. –
Iași: Polirom, 2004

ISBN: 973-681-990-6

- I. Wiesel, Elie (președ.)
- II. Friling, Tuvia (ed.)
- III. Ioanid, Radu (ed.)
- IV. Ionescu, Mihail E. (ed.)

323.1(=411.16)(498)“1939/1945”

94(=411.16)(498)“1939/1945”

Printed in ROMANIA

COMISIA INTERNAȚIONALĂ PENTRU STUDIAREA HOLOCAUSTULUI ÎN ROMÂNIA

RAPORT FINAL

Președintele comisiei: Elie Wiesel

Editori : Tuvia Friling,
Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu

POLIROM

Membrii Comisiei Internaționale pentru Studierea Holocaustului în România :

Președinte : Elie Wiesel

Vicepreședinți : Tuvia Friling (Arhivele Statului, Israel), Mihail E. Ionescu (Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, București) și Radu Ioanid (Muzeul Memorial al Holocaustului din SUA)

Membri : Ioan Scurtu (Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București – secretar al Comisiei), Viorel Achim (Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București), Jean Ancel (Yad Vashem, Ierusalim), Colette Avital (membru al Parlamentului Israelian), Andrew Baker (Comitetul Evreiesc American), Lya Benjamin (Centrul pentru Studiul Istoriei Evreiești, București), Liviu Beris (Asociația Supraviețuitorilor Holocaustului din România), Randolph Braham (Universitatea din New York), Irina Cajal Marin (Federația Comunităților Evreiești din România), Adrian Cioflâncă (Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași), Ioan Ciupercă (Universitatea „Al.I. Cuza”, Iași), Alexandru Elias (Federația Comunităților Evreiești din România), Alexandru Florian (Universitatea „Dimitrie Cantemir”, București), Mihai Dinu Gheorghiu (Centrul de Sociologie Europeană, Paris), Hildrun Glass (Universitatea „Ludwig Maximilian”, München), Menachem Hacohen (Marele Rabin al României), Vasile Ionescu (Centrul Romilor „Aven Amentza”), Corneliu Mihai Lungu (Arhivele Naționale Istorice Centrale, București), Daniel S. Mariaschin (B’nai B’rith International), Victor Opaschi (consilier prezidențial), Andrei Pippidi (Universitatea București), Ambasador Meir Rosenne (Israel), Liviu Rotman (Universitatea Tel Aviv), Michael Shafir (Radio Europa Liberă – Radio Libertatea), Paul Shapiro (Muzeul Memorial al Holocaustului din SUA), William Totok (Institutul de Istorie, Germania), Raphael Vago (Universitatea Tel Aviv), George Voicu (Școala Națională de Științe Politice și Administrative), Leon Volovici (Universitatea Ebraică din Ierusalim)

(Hotărârea de Guvern nr. 672 din 5 mai 2004, publicată în *Monitorul Oficial al României* nr. 436 din 17 mai 2004)

Cuprins

<i>Cuvânt înainte</i>	7
Alocuțiunea Președintelui României, domnul Ion Iliescu, la reuniunea consacrată comemorării Zilei Holocaustului în România – 12 octombrie 2004	9
Mesajul Președintelui Comisiei Internaționale pentru Studiarea Holocaustului în România, Elie Wiesel	15
Mesajul Președintelui României, Traian Băsescu, la ceremonia de comemorare a evreilor martiri uciși în 21-23 ianuarie 1941	17
Fundalul și precursorii Holocaustului. Rădăcini ale antisemitismului românesc. Antisemitismul Ligii Apărării Național-Creștine și al Gărzii de Fier. Politicile antisemite ale Guvernului Goga și ale dictaturii regale	19
Relațiile româno-germane înaintea și în timpul Holocaustului	55
Retragerea din Basarabia și Bucovina de Nord în iunie-iulie 1940 și consecințele ei asupra relațiilor interetnice în România	69
Propaganda antisemită și retorica oficială despre primejdia „iudeo-bolșevismului”. Evreii români și comunismul în perioada 1938-1944	87
Holocaustul în România	107
Procesul de excludere a evreilor din societatea românească în timpul guvernelor lui Ion Antonescu cu și fără legionari : legislația antisemită, românizarea și exproprierea	179
Viața comunităților evreiești în timpul lui Ion Antonescu și răspunsul lor la Holocaustul din România	207
Deportarea romilor și tratamentul lor în Transnistria	227
Rolul lui Ion Antonescu în planificarea și implementarea politicilor antisemite și anti-rome ale statului român	247
Holocaustul în Transilvania de Nord	259
Solidaritate și salvare. Români printre cei „Drepti între Popoare”	287
Procesul criminalilor de război	319
Distorsionarea, negarea și minimalizarea Holocaustului în România postbelică	339
Concluzii și recomandări	387
<i>Postfață</i>	397
<i>Index</i>	401

Cuvânt înainte

La inițiativa președintelui României, domnul Ion Iliescu, la 22 octombrie 2003, a fost constituită Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România. Comisia a fost, de la bun început, concepută ca un organism independent de cercetare, în afara oricăror influențe și comenzi politice. Bugetul și componența Comisiei au fost aprobate prin Hotărârile de Guvern nr. 227 din 20 februarie 2004 și nr. 672 din 5 mai 2004.

Domnul Elie Wiesel, laureat al Premiului Nobel pentru Pace și membru de onoare al Academiei Române, a acceptat, la invitația președintelui României, să prezideze lucrările acestei Comisii.

Scopul activității Comisiei a fost cercetarea și stabilirea adevărului privind tragedia Holocaustului în România în timpul celei de-a doua conflagrații mondiale, precum și evenimentele premergătoare acestei tragedii. Rezultatele cercetărilor desfășurate de Comisie s-au concretizat în actualul Raport, întocmit exclusiv în conformitate cu standardele și normele științifice în vigoare.

De-a lungul unui an de zile, Comisia s-a întrunit de trei ori – la Washington, 16-22 mai 2004, Ierusalim, 6-9 septembrie 2004, și București, 8-13 noiembrie 2004 – pentru a evalua stadiul cercetărilor și elaborării Raportului final. La 11 noiembrie 2004, Raportul final al Comisiei Internaționale pentru Studierea Holocaustului în România a fost prezentat președintelui României.

Avem speranța că recomandările și concluziile Comisiei vor fi de un real folos pentru aprofundarea cercetărilor privind Holocaustul, precum și pentru educația civică, umanistă a tuturor cetățenilor, cu deosebire a tineretului din România.

Din Comisie fac parte, alături de domnul Elie Wiesel, reprezentanți ai Președinției României, reputați specialiști în istorie și științe politice din țară și străinătate, politologi, supraviețuitori ai Holocaustului, reprezentanți ai organizațiilor evreiești și rome naționale și internaționale: Tuvia Friling (Arhivele Statului, Israel), Mihail E. Ionescu (Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, București) și Radu Ioanid (Muzeul Memorial al Holocaustului din SUA) – vicepreședinți; Ioan Scurtu (Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București – secretar al Comisiei), Viorel Achim (Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București), Jean Ancel (Yad Vashem, Ierusalim), Colette Avital (membru al Parlamentului Israelian), Andrew Baker (Comitetul Evreiesc American), Lya Benjamin (Centrul pentru Studiul Istoriei Evreiești, București), Liviu Beris (Asociația Supraviețuitorilor Holocaustului din România), Randolph Braham (Universitatea din New York), Irina Cajal Marin (Federația Comunităților Evreiești din România), Adrian Cioflâncă (Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași), Ioan Ciupercă (Universitatea „Al.I. Cuza”, Iași), Alexandru Elias (Federația Comunităților Evreiești din România), Alexandru Florian (Universitatea „Dimitrie Cantemir”, București), Mihai Dinu Gheorghiu (Centrul de Sociologie Europeană, Paris), Hildrun Glass (Universitatea „Ludwig Maximilian”, München), Menachem Hacohen (Marele Rabin al României), Vasile Ionescu (Centrul Romilor „Aven Amentza”), Corneliu Mihai Lungu (Arhivele Naționale Istorice Centrale, București), Daniel S. Mariaschin (B'nai B'rith International), Victor Opaschi (consilier prezidențial), Andrei Pippidi (Universitatea București), Ambasador Meir Rosenne (Israel), Liviu Rotman (Universitatea Tel Aviv), Michael Shafir (Radio Europa Liberă – Radio Libertatea), Paul Shapiro (Muzeul Memorial al Holocaustului din SUA), William Totok (Institutul de Istorie, Germania), Raphael Vago (Universitatea Tel Aviv), George Voicu (Școala Națională de Științe Politice și Administrative), Leon Volovici (Universitatea Ebraică din Ierusalim) – membri.

**Alocuțiunea Președintelui României,
domnul Ion Iliescu, la reuniunea
consacrată comemorării
Zilei Holocaustului în România – 12 octombrie 2004**

*Domnilor președinți ai Corpurilor Legiuitoare,
Prea Fericite Părinte Patriarh,
Eminența Voastră, Domnule Mare Rabin,
Onorați conducători ai cultelor,
Doamnelor și domnilor invitați,
Doamnelor și domnilor ambasadori,
Stimată audiență,*

România, ieșită din negura totalitarismelor, a început un lung și deloc ușor proces de recuperare a memoriei și de asumare a responsabilităților sale, în acord cu valorile morale și politice care stau la baza noului său statut de țară democrată, membră demnă a comunității euroatlantice.

Atunci când am hotărât să instituiam „Ziua Holocaustului”, am dorit să aducem un pios omagiu tuturor celor care au suferit de pe urma politicilor discriminatorii, antisemite și rasiste, promovate de statul român într-un moment tulbure al istoriei noastre naționale. Acest capitol întunecat din trecutul nostru recent, când evreii din România au devenit victime ale tragediei Holocaustului, nu trebuie uitat sau minimalizat. Omagiindu-i pe cei morți sau deportați, pe cei obligați să-și părăsească țara, pe cei deposezați de bunurile lor, de drepturile și libertățile garantate de Constituție și tratați ca ființe inferioare, ne facem un examen de conștiință și încercăm să înțelegem cauzele și consecințele abdicării de la valorile și tradițiile poporului nostru, de la obligațiile pe care ni le-am asumat după Marea Unire din 1918.

Evaluarea critică a trecutului este totdeauna necesară pentru a nu-l uita, precum și pentru stabilirea cu claritate a reperelor necesare efortului de a ne construi pe noi înșine, ca parte a construcției viitorului națiunii noastre. Cu atât mai mult o astfel de rememorare a trecutului este potrivită atunci când e vorba despre evenimente tragice asupra cărora s-a așternut îndelung o tăcere prin nimic motivată.

Doamnelor și domnilor,

Declanșarea celui de-al doilea război mondial a găsit România nepregătită să facă față provocărilor multiple aduse de acesta. Sub scutul unei neutralități proclamate aproape imediat, conducerea de atunci a României a sperat să poată evita implicarea țării într-un conflict care ne era străin și în urma căruia erau multe de pierdut și nimic de câștigat.

Evoluția evenimentelor a adus însă România, mai curând decât era de așteptat, în vâltoarea războiului. În luna iunie 1940, URSS, în înțelegere cu Germania, pe baza pactului Ribbentrop-Molotov, i-a adresat României un ultimatum, prin care, sub amenințarea folosirii forței, a obligat-o să cedeze Basarabia și nordul Bucovinei. Apoi, la 30 august 1940, prin Dictatul de la Viena, Germania și Italia au impus României să cedeze Ardealul de Nord Ungariei.

Pe acest fond, al unei profunde tragedii naționale, în România s-a produs, ca urmare a unei lovituri de stat, o schimbare radicală de regim politic. La putere a ajuns generalul Ion Antonescu, care, într-o primă fază (din septembrie 1940 până în ianuarie 1941), s-a bizuit pe forța politică a Mișcării Legionare – un partid extremist, antisemit, xenofob, antidemocratic și pronazist. În noiembrie 1940 România a aderat la Axă, raliindu-se grupării de state dominate de Germania hitleristă. Antisemitismul și cruciada împotriva bolșevismului au devenit treptat temele principale ale propagandei oficiale, prin care s-a încercat manipularea opiniei publice.

Intrarea Germaniei în războiul împotriva URSS, în iunie 1941, la care Ion Antonescu s-a asociat de la început, pe temeiul necesității recuperării teritoriilor răpite în anul precedent de Uniunea Sovietică, a întărit această orientare obedientă față de țelurile politice și orientările ideologice ale Germaniei hitleriste.

Sub presiunea organizațiilor de orientare profascistă din țară, precum și a Germaniei hitleriste și a Italiei fasciste, s-a ajuns la promovarea, încă din timpul guvernului Goga-Cuza (decembrie 1937 – februarie 1938), a antisemitismului ca politică de stat, pentru ca, la 8 august 1940, sub regimul de dictatură regală al lui Carol al II-lea, să înceapă o acțiune sistematică de excludere a evreilor din viața societății românești.

După instaurarea dictaturii legionaro-antonesciene, în septembrie 1940, politica antisemită a devenit extrem de dură: a fost adoptată o legislație prin care evreii erau excluși din școli și universități, din barouri și din teatre, din armată și din profesiunile liberale; comisiile de românizare preluau proprietățile evreiești; le-a fost impusă munca forțată persoanelor de sex masculin din rândul populației evreiești.

În timpul rebeliunii legionare din ianuarie 1941 a avut loc un adevărat pogrom, în care au fost omorâți 120 de evrei. După înlăturarea legionarilor de la putere, politica antisemită a continuat la cote chiar mai ridicate. Dintre evenimentele cele mai grave menționăm pogromul de la Iași, din iunie 1941, când au pierit câteva mii de evrei.

Un loc semnificativ și, practic, capitolul cel mai însemnat al Holocaustului în România îl reprezintă deportările. Inițial, regimul condus de Ion Antonescu a programat deportarea tuturor cetățenilor de origine evreiască din Basarabia și Bucovina, urmând ca apoi să fie supuși aceluiași regim și cetățenii de origine evreiască din alte zone ale țării. Locul ales pentru deportare a fost Transnistria, teritoriul dintre Nistru și Bug care a intrat în administrare românească.

Deportările masive au început la 9 octombrie 1941, ele continuând timp de un an. Cetățeni ai României, semeni ai noștri, circa 120 000, au fost luați de la casele lor și îmbarcați în adevărate trenuri ale morții sau trimiși pe jos prin ploaie și zăpadă zeci și sute de kilometri, dincolo de Nistru. Pe drum, precum și în Transnistria au murit mai multe zeci de mii de evrei ca urmare a tratamentului inuman, a frigului, a bolilor sau chiar împușcați.

În memoria acestora, la propunerea mai multor organizații ale supraviețuitorilor Holocaustului, precum și a Federației Comunităților Evreiești din România, dar și din

conștiința datoriei morale față de memoria evreilor români care au avut de suferit în acei ani cumpliți, Guvernul a hotărât ca data de 9 octombrie să devină ziua pentru comemorarea anuală a Holocaustului în România.

Deportările nu au fost singura componentă a Holocaustului. Menționez doar represaliile de la Odessa din octombrie 1941 după aruncarea în aer a Comandamentului Militar românesc al orașului. În august 1942 a fost prezentat părții române un plan elaborat de autoritățile germane vizând trimiterea în lagărul de exterminare de la Belzec a evreilor de pe întreg cuprinsul României. Acest plan nu s-a aplicat însă, iar Antonescu a decis în octombrie 1942 sistarea deportărilor în Transnistria.

Aici trebuie spus că evoluția atitudinii regimului Ion Antonescu în această problemă a fost determinată de evoluția războiului. În faza victoriilor germane pe frontul de Est, represiunea împotriva populației evreiești a atins faza de vârf, iar conducătorii regimului au afirmat adesea că așa-numita problemă evreiască este aproape rezolvată. Pe măsură ce cursul războiului s-a schimbat, atitudinea regimului Ion Antonescu a devenit mai nuanțată, fiind luate măsuri care au limitat numărul victimelor. Acest lucru a făcut ca România să se numere printre țările aliate Germaniei, unde o parte însemnată a populației de origine evreiască de pe teritoriul lor a reușit să supraviețuiască. Mai mult, numeroși evrei aflați în Ardealul de Nord, sub ocupație horthystă, au reușit să se salveze, refugiindu-se în România, cu sprijinul unor cetățeni români și cu acordul tacit al unor oficialități.

Cumplita tragedie a Holocaustului a fost posibilă din cauza complicității unor vârfuri ale instituțiilor statului – servicii secrete, armata, forțele de ordine publică etc. –, precum și a celor care au executat, adesea cu mult zel, directivele mareșalului Antonescu.

În această zi de comemorare a Holocaustului este firesc să menționăm și faptul că numeroase personalități – politicieni, înalți prelați, militari, scriitori, ziariști, actori, alte persoane publice – au intervenit pe lângă autoritățile statului pentru a anula sau, cel puțin, a relaxa anumite măsuri vexatorii și represive. Mulți români, știuți sau neștiuți, și-au riscat libertatea și chiar viața pentru ca semenii lor evrei să fie salvați de la moarte. Cei știuți sunt azi recunoscuți de către statul Israel ca „Drepti între Popoare” și suntem convinși că mulți alții urmează a fi descoperiți în continuare. Recent, un preot român a primit, la o venerabilă vârstă, această înaltă distincție pentru curajul de a-și fi ajutat semenii evrei din Transnistria. Asemenea fapte înnobilează ființa umană și comunitatea căreia îi aparține. Sunt de menționat și alte acte de solidaritate umană în sprijinul concetățenilor evrei din partea multor români simpli, ca și acțiunea rețelei de români ardeleni care, așa cum am menționat, au ajutat numeroși evrei din Ardealul ocupat să treacă ilegal frontiera în România.

Omăgiem astăzi rezistența comunității evreiești, care a știut să se organizeze pentru a se opune tragediei și a-și asigura existența și continuitatea. De la organizarea unui sistem educațional propriu, în condițiile în care tinerilor evrei le era interzis accesul la școlile de stat, la desfășurarea vieții culturale specifice, inclusiv în Teatrul Barașeum, de la intervențiile repetate pe lângă autorități până la acte de răzvrătire, de la sprijinul acordat celor deportați de către cei rămași în țară până la acțiuni vizând organizarea migrației a mii de evrei spre Palestina.

Doamnelor și domnilor,

Comemorând pentru prima dată Ziua Holocaustului în România, folosesc ocazia acestei reuniuni solemne pentru a propune să ne închinăm cu toții în fața memoriei

victimelor acestui eveniment tragic care este parte a trecutului nostru așa cum în administrația noastră au făcut-o reprezentanții cultelor ce conviețuiesc în România. După ultimele cercetări, în cursul Holocaustului au fost uciși peste 250 000 de oameni în teritoriile aflate sub administrația românească, pentru singura vină de a se fi născut evrei, nimicirea unor oameni pentru originea lor. Acestora li se adaugă și peste 12 000 de cetățeni de etnie romă, care au murit în Transnistria în împrejurări similare.

Holocaustul a reprezentat una dintre acele probleme grave ale istoriei a căror abordare a fost evitată atât în timpul regimului comunist, cât și după 1990. Uneori s-a căutat escamotarea faptelor, alteleori s-a distorsionat adevărul. Nu în puține cazuri, a avut loc și un transfer al responsabilităților. În seama regimului Ion Antonescu, spre exemplu, a fost pusă salvarea celor aproximativ 400 000 de evrei care au rămas în viață la sfârșitul războiului, iar despre suprimarea a peste 250 000 de evrei din România și de pe teritoriile sovietice ocupate s-a spus ca ar fi fost opera trupelor germane din țară și a directivelor Berlinului.

Fără îndoială, regimul nazist din Germania poartă principala vină pentru fenomenul Holocaustului pe plan european. Dar regimului Ion Antonescu îi revin responsabilitățile pentru inițierea și organizarea acțiunilor de reprimare și exterminare îndreptate împotriva evreilor români și a celor din teritoriile ce s-au aflat sub administrația românească. Realitatea nu poate și nu trebuie să fie escamotată. Asumarea trecutului propriu, cu cele bune sau rele ale lui, nu este doar un exercițiu de onestitate, ci, deopotrivă, o dovadă a conștiinței democratice, a responsabilității conducerii statului român, care în unul dintre momentele de cumpănă ale istoriei lui nu a reușit să se ridice la înălțimea misiunii sale esențiale, aceea de a asigura securitatea tuturor cetățenilor săi, indiferent de originea etnică.

Tragedia Holocaustului are azi o semnificație cu totul deosebită. O astfel de tragedie nu trebuie să se mai repete, iar pentru aceasta nimic nu trebuie precupețit pentru ca tinerele generații să cunoască și să înțeleagă întregul adevăr. Aceasta este pavăza cea mai bună pentru a evita în viitor repetarea tragediilor trecutului.

Pentru studierea aprofundată a Holocaustului în România s-a instituit o Comisie internațională din care fac parte reputați specialiști, condusă de profesorul Elie Wiesel, originar din România și laureat al Premiului Nobel pentru Pace. Raportul Comisiei va fi prezentat peste câteva săptămâni, la o reuniune a Comisiei, la București. Documentul va constitui baza întregii activități de continuare a investigării acestui tragic fenomen și de informare a opiniei publice, în special a tinerei generații. La rândul său, Ministerul Educației și Cercetării a decis includerea în programa școlară a unui curs facultativ consacrat Holocaustului în România. Constatăm cu satisfacție că în ultimul timp presa, posturile de radio și de televiziune consacră spații tot mai largi acestui fenomen, abordat de pe poziții obiective.

Aceste acțiuni fac parte dintr-un program mai amplu care vizează cunoașterea trecutului și a evenimentelor legate de Holocaust. Acest program cuprinde adoptarea unor măsuri legislative pentru a interzice organizațiile și simbolurile fasciste, rasiste, xenofobe și antisemite, precum și cultul persoanelor vinovate de crime împotriva umanității și a păcii. Prima măsură de acest fel a fost luată de Guvern în martie 2002 și a fost primită cu satisfacție de organizațiile evreiești și de covârșitoarea majoritate a opiniei publice.

Tot din 2002, la Colegiul Național de Apărare se desfășoară un curs de istoria Holocaustului. Aceste lucruri semnifică punerea în practică a angajamentelor luate de

România prin aderarea la Declarația finală a Forumului Internațional al Holocaustului de la Stockholm, grup creat în 1998, la inițiativa premierului Goran Persson, ce are drept obiectiv promovarea educației care să amintească de tragedia Holocaustului, precum și stimularea cercetării istorice a acestui fenomen.

Dorim sincer să înțelegem de ce într-o țară ca România, care în 1918 reușise să-și împlinească destinul prin Marea Unire de la 1 Decembrie, care intrase pe un curs ascendent al dezvoltării economice și sociale, care avea structuri politice și instituții compatibile cu marile democrații occidentale și care integra valorile culturii și civilizației occidentale, s-a putut dezvolta un curent antisemit atât de virulent, ce a degenerat în monstruozițările Holocaustului. Antisemitismul românesc interbelic este produsul unui eșec democratic și al refuzului asumării aceluși eșec de către elitele politice și de o mare parte a elitelor intelectuale. El este, în același timp, o gravă pervertire morală.

Atunci când o națiune suferă un traumatism de genul celui suferit de România în anii '40, își poate pierde reperele, în absența unui spirit civic și a conștiinței valorilor și datoriei morale. Nu există însă nici un fel de scuze pentru cei care și-au trimis, cu cinism și sânge rece, conaționali sau concetățenii la moarte, care i-au discriminat, umilit și i-au exclus din societate.

Trecutul recent ne obligă să creăm mecanisme și instituții care să servească drept anticorpi ai societății împotriva acestor boli ale spiritului care sunt rasismul, antisemitismul și xenofobia.

De această dată, români și evrei, ne aflăm de aceeași parte a baricadei, semn că am învățat lecția solidarității și a respectului reciproc.

Doamnelor și domnilor,

În opinia mea, comemorarea Zilei Holocaustului trebuie să ducă, în primul rând, la cunoașterea mai temeinică a acestei tragedii colective. Dincolo de faptele istorice concrete, foarte importante sunt aspectele educative, schimbarea modalităților de percepție a unui eveniment cu dimensiuni tragice.

Această primă comemorare a zilei de 9 octombrie trebuie să marcheze asumarea conștientă și sinceră a unui episod dureros al istoriei naționale, pe care conștiința publică și memoria noastră colectivă nu trebuie nici să-l ascundă, nici să-l escamoteze, nici să-i relativizeze semnificațiile.

Privind spre viitor, urmărind cu tenacitate obiectivele care ne stau în față ca membri ai Alianței Nord-Atlantice și ca viitori membri ai Uniunii Europene, avem datoria să înțelegem și să ne asumăm toate momentele și lecțiile trecutului. Ziua Holocaustului trebuie să reprezinte un moment de reflecție pentru noi toți, un prilej de a medita asupra totalitarismului și a consecințelor sale tragice, asupra relațiilor comunitare și a valorilor solidarității umane, asupra perenității democrației, a legalității și a respectării drepturilor și libertăților cetățenești fundamentale.

Mesajul Președintelui Comisiei Internaționale pentru Studierea Holocaustului în România, Elie Wiesel

Ceea ce este valabil pentru indivizi este valabil și pentru comunități. Amintirile reprimite sunt periculoase, căci, atunci când ies la suprafață, pot distruge ceea ce este sănătos, deprecia ceea ce este nobil, submina ceea ce este măreț.

O națiune sau o persoană poate găsi diverse modalități de a se confrunta cu propriul trecut, dar nici una pentru a-l ignora. Acesta a fost principiul care l-a motivat pe președintele României să îndrepte anii de uitare și să răspundă cerințelor Istoriei prin crearea acestui organism de cercetători și martori, profesori și sociologi. În numele lor am onoarea de a-i vorbi și de a prezenta președintelui României, poporului român și întregii lumi civilizate raportul pe care Comisia Prezidențială Internațională l-a elaborat referitor la rolul ambivalent, dar nu singular pe care l-a jucat România în evenimentele implacabile și tragice din anii Holocaustului.

În ceea ce mă privește, le sunt îndatorat membrilor comisiei – toți cercetători eminenți, profesori și sociologi, din diverse țări și cu varii domenii de expertiză – pentru eforturile extraordinare depuse în analizarea acestei perioade unice cu pricepere, talent, sensibilitate, sinceritate și corectitudine. Strădania lor constituie o contribuție inestimabilă pentru istoria acelei epoci și, poate, pentru înțelegerea ei, cu aberațiile sale malefice, precum și cu martirii săi eroici.

De ce atât de mulți cetățeni au trădat umanitatea, a lor și a noastră, alegând să persecute, să chinuiască și săucidă bărbați, femei și copii inocenți și fără apărare? Desigur, evreii nu au fost singurii selectați; au fost și alții, mai ales romii. Ne întrebăm acum: deși nu toate victimele au fost evrei, toți evreii au fost victime – de ce? Au existat români buni și curajoși care și-au riscat propriile vieți și au salvat onoarea națiunii lor opunându-se opresiunii și uciderii concetățenilor lor – și aceștia merită adâncă noastră recunoștință –, dar de ce au fost atât de puțini? Și, în plus, de ce a așteptat România atât de mult pentru a se împăca cu propriul ei trecut?

Toate aceste întrebări și multe altele legate de ele, toate pertinente și referitoare la acest subiect dureros, au fost studiate și explorate în profunzime, fără nici o rezervă sau parti pris. Toate documentele relevante au fost examinate, toate mărturiile disponibile investigate. Atunci când problemele au fost ambigue sau insuficient de clare, am menționat acest lucru. La fel am făcut atunci când a apărut o divergență de opinii privind interpretarea anumitor evenimente sau cifre.

Pentru noi, aceasta a fost o misiune sacră: să onorăm adevărul prin amintirea morților. Pentru ei este prea târziu; dar nu și pentru copiii lor – și ai noștri.

11 noiembrie 2004

Mesajul Președintelui României, Traian Băsescu, la ceremonia de comemorare a evreilor martiri uciși în 21-23 ianuarie 1941

Astăzi, 20 ianuarie 2005, aducem un pios omagiu celor care, începând cu anul 1941, au pierit în acțiunile de exterminare, pentru singura vină de a fi fost evrei.

Pogromul declanșat de legionari în 1941, la București, în care au pierit 120 de conaționali evrei, reprezintă doar o etapă din șirul de evenimente ale căror victime au fost oameni obișnuiți, cu vieți obișnuite, aruncați în vârtejul istoriei și uciși în urma unor acțiuni cărora nimeni nu le va putea găsi vreodată vreo justificare.

Etnocentrismul, care în epoca modernă a reprezentat una dintre modalitățile prin care țările din sud-estul Europei și-au construit identitățile naționale, este și astăzi o tentație pentru orice societate aflată la răscruce. Și nu este întâmplător că lipsa unui spirit civic dezvoltat e concomitentă, uneori, cu dezvoltarea unui sentiment xenofob din ce în ce mai accentuat.

România nu mai este o societate aflată la răscruce. Alegerea ei pentru valorile democratice este evidentă și nu mai există cale de întoarcere. Nu putem decât să susținem acele voci, atitudini, acțiuni ce vor conduce la cristalizarea unui spirit civic care să manifeste intoleranță față de intoleranță, care să promoveze ideea conform căreia oamenii pot fi judecați în funcție de ceea ce fac, și nu în funcție de moștenirea lor genetică și culturală.

Consider că este cu atât mai necesar, în aceste circumstanțe, exercițiul dialogului, din care toată lumea are de câștigat și care poate contribui la evitarea oricăror limitări și închistări.

Un fenomen de dimensiunile și tragismul Holocaustului nu poate și nu trebuie să fie uitat.

Unul dintre obiectivele mandatului meu va fi acela de a combate orice manifestări xenofobe și antisemite, de a reaminti că au fost momente când respectul pentru celălalt a rămas o lozincă lipsită de orice conținut concret.

Consider că a spune ce li s-a întâmplat, în trecut, semenilor noștri evrei este o datorie pe care o avem față de cei ce au trăit acele vremuri, față de tinerii acestei țări, care trebuie să poarte un mesaj comun al coexistenței și al interferențelor culturale. Din acest motiv, consider că rolul procesului educațional este covârșitor. Cred că este nevoie ca în școlile și universitățile românești subiectul Holocaust să fie din ce în ce mai prezent, pentru ca greșelile trecutului să nu se mai repete. Amintirea Holocaustului nu trebuie să fie un demers pentru o singură zi.

S-a vorbit de multe ori de pericolul alienării, de cel al rupturii de rădăcini, considerate ca fiind un preț mult prea mare pe care omul contemporan trebuie să îl plătească. Dintr-o perspectivă a discursurilor despre alteritate, oricare dintre noi are nevoie nu numai de sentimentul că vine de undeva, că are un trecut, dar și de un „celălalt”, care îi este egal, pentru a se descoperi pe sine însuși ca subiect autonom, independent.

Tinerii care astăzi se formează ca personalități distincte trebuie să știe care le este trecutul, de unde vin, pentru a ști încotro să se îndrepte.

Contez pe sprijinul unor instituții ca Memoriul Yad Vashem de la Ierusalim și Muzeul Holocaustului de la Washington, pentru a consolida, împreună, acest proces de formare a tinerilor, în lumina respectului pentru adevăr și valorile morale.

Folosesc acest context pentru a saluta orice colaborare cu instituții, centre de cercetare, organizații evreiești sau fundații care ne pot ajuta să demarăm, pe mai departe, astfel de activități.

Cred că un astfel de demers este cu atât mai bine venit într-o țară care reprezintă un spațiu unic de confluențe sefarde și ashkenaze, fapt ce îi conferă un profil special printre țările care s-au bucurat, de-a lungul timpului, de prezența etnicilor evrei.

Ne putem lăuda cu o moștenire evreiască originală, care și-a pus amprenta în mod semnificativ asupra culturii și civilizației românești. Aș putea spune că și din datorie pentru marile nume, nu numai ale comunității evreiești, ci ale întregului popor român, trebuie să restabilim adevărul și să-l facem, prin toate mijloacele care ne sunt la îndemână, cunoscut semenilor noștri. Din acest motiv, cred că aplicarea recomandărilor Comisiei Internaționale pentru Studiarea Holocaustului reprezintă un pas esențial în această direcție.

Am convingerea că progresele extraordinare pe care România le-a făcut până acum în domeniul cercetării, educației și comemorării Holocaustului, vor continua și în viitor.

Închei folosind frumoasele cuvinte ale rugăciunii tradiționale NIZKOR (SĂ NE AMINTIM).

**Fundalul și precursorii Holocaustului.
Rădăcini ale antisemitismului românesc.
Antisemitismul Ligii Apărării Național-Creștine
și al Gărzii de Fier. Politicile antisemite
ale Guvernului Goga și ale dictaturii regale**

Rădăcinile antisemitismului românesc

Rădăcinile antisemitismului românesc se împletesc cu originile statului român modern și cu apariția bogatei tradiții culturale naționale care a însoțit unirea principatelor, independența și crearea României Mari. Antisemitismul care s-a manifestat în România între cele două războaie mondiale a crescut direct din semințele sădite în evenimentele majore ale dezvoltării țării începute la jumătatea secolului al XIX-lea. Din motive care puteau diferi de la o persoană la alta sau de la un grup la altul, în viața politică, culturală și spirituală a societății românești au existat, în forme variate și cu diverse intensități, puternice curente antisemite. Acestea au fost prezente în cea mai mare parte a secolului care a precedat ascensiunea la putere a Partidului Național-Creștin în 1937, instalarea dictaturii regale în 1938 și a statului național-legionar condus de Ion Antonescu în 1940 – cu alte cuvinte, a secolului ce a culminat cu Holocaustul.

Acțiunile antisemite ale acestor guverne succesive s-au inspirat din temele antisemite care pătrunseseră în lexiconul românesc de idei cu mult înainte de anii '30 și de creșterea influenței și a puterii naziste în Germania. În timp ce fiecare dintre aceste trei guverne a amestecat în mod oarecum diferit elementele esențiale ale unor concepte antisemite răspândite – accentuând mai mult sau mai puțin anumite teme, poate adăugând unor concepte locale noțiuni adaptate din exprimarea antisemită ne-românească și propunând uneori mai multă, alteori mai puțină violență pentru îndeplinirea scopurilor lor –, toate aceste guverne au reprezentat o continuitate esențială cu ideile antisemite românești care își aveau originea în perioada de dinaintea primului război mondial. Este adevărat că politicienii cu vederi antisemite radicale au căpătat o mai mare legitimare în ochii publicului după venirea la putere a lui Hitler în Germania. Dar ceea ce a fost nou sub regimul Partidului Național-Creștin, în timpul dictaturii regale și mai ales când puterea a fost preluată de Garda de Fier și de Antonescu, nu a fost natura antisemitismului pe care ei l-au adoptat, ci faptul că antisemitismul a trecut din registrul expresiilor verbale și al izbucnirilor ocazionale de violență în cel al politicii guvernamentale și al acțiunii de stat.

Politicile antisemite ale guvernului Partidului Național-Creștin, ale dictaturii regale și ale statului național-legionar au pregătit terenul pentru evenimentele mult mai grave care aveau să aibă loc în timpul războiului sub regimul Ion Antonescu. Acesta din urmă a dorit să elimine evreii din România prin *românizare* (deposedarea evreilor de bunurile și

de mijloacele lor de existență), prin deportare și, în fine, prin ucidere. Această schimbare a fost sprijinită – sau cel puțin acceptată – de majoritatea elitei politice, culturale și religioase. Și nici acest lucru nu e de mirare. Chiar și această modificare a politicii s-a făcut în cadrul unei continuități fundamentale cu ideile care fuseseră parte integrantă din discursul politic, intelectual și spiritual al luptei din secolul al XIX-lea pentru crearea unui stat românesc independent, pe care Antonescu și acoliții săi doreau să-l restabilească.

Comunitatea evreiască în timpul României Mari

Comunitatea evreiască din timpul României Mari era diversă și numeroasă, cu rădăcini în istoriile și civilizațiile Regatului, Austriei habsburgice, Ungariei de dinaintea primului război mondial și Imperiului țarist. Conform recensământului național din 1930, în România existau 756 930 de evrei, adică un procent de 4,2 din populația totală, cifră care, fără îndoială, a crescut în deceniul ce a urmat. Evreii constituiau 13,6% dintr-o populație urbană de aproximativ 3 632 000 de locuitori și doar 1,6% din populația rurală, ce număra 14 421 000 de locuitori. Peste două treimi din evreii români locuiau în orașe și mai puțin de o treime în localități rurale. Populația evreiască nu era răspândită în mod egal în toată țara, după cum arată următorul tabel :

*Evreii ca procent de populație, după provincii și arii urbane/rurale, 1930**

	Populație		Evrei % din total	Evrei % din total arie urbană	Evrei % din total arie rurală
	Total	Evrei			
România	18 057 028	756 930	4,0	13,6	1,6
Oltenia	1 513 175	3 523	0,2	1,6	<0,1
Muntenia	4 029 008	94 216	2,1	7,8	<0,1
Dobrogea	815 475	4 031	0,5	1,8	<0,1
Moldova	2 433 596	162 268	6,5	23,1	1,2
Basarabia	2 864 402	206 958	7,2	26,8	4,3
Bucovina	853 009	93 101	10,8	30,0	3,9
Transilvania	3 217 988	81 503	2,4	8,6	1,3
Banat	939 958	14 043	1,2	5,8	0,2
Crișana-Maramureș	1 390 417	97 287	6,4	16,7	3,8

* Vezi Institutul Central de Statistică, *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, 10 vol., București, 1938-1940, vol. IX, pp. 440-443. Pentru o prezentare concisă a statisticilor, vezi Sabin Manuilă și D.C. Georgescu, *Populația României*, Editura Institutului Central de Statistică, București, 1938.

Chiar dacă împărtășea multe interese și preocupări comune în noul stat, populația evreiască era compusă din câteva comunități distincte, diferențiate prin istoria politică a

regiunii în care trăiau, prin nivelul de asimilare în limba și cultura române, prin gradul de vizibilitate a apartenenței lor la tradiția evreiască și practica religioasă și prin alți factori.

Din păcate, efectiv fiecare segment al populației evreiești din România era privit ca dușman de către elitele românești care s-au succedat în perioada 1918-1920, când toți românii au fost aduși sub autoritatea unui stat unitar pentru prima dată în era modernă.

Evreii din Regat, asimilați mai mult în Valahia și mai puțin în Moldova, erau percepuți nefavorabil pentru toate motivele – politice, economice, culturale și religioase – care au susținut creșterea antisemitismului românesc în deceniile care au precedat războiul cel mare, dar și pentru că ajutorul străin în lupta lor pentru obținerea cetățeniei a dus la răspândirea sentimentului că evreii, cu ajutorul puterilor din afara țării, ar căuta să limiteze suveranitatea statului român. Evreii din Transilvania și din Crișana-Maramureș, dintre care cei mai mulți vorbeau atât limba maghiară, cât și idiș, erau văzuți ca „străini” nu doar fiindcă nu erau creștini, ci și pentru că identitatea culturală și lealitatea lor politică față de Austro-Ungaria de după 1867 erau îndreptate în mod evident spre majoritatea maghiară din Ungaria. Reprezentând 5% din populația Ungariei, evreii au fost socotiți ca „unguri” la recensământul de identitate culturală de dinainte de război, permițându-le astfel ungarilor să se declare majoritari în acest stat. Evreii erau percepuți de către români ca fiind de acord sau potențial de acord cu pretențiile revizioniste maghiare. Cei din Bucovina, îndreptați spre cultura germanilor din monarhia habsburgică sau vorbind idiș, erau, de asemenea, stigmatizați de către români ca „străini” care trăiseră bine într-o regiune a Moldovei istorice ruptă de habsburgi în 1775 și înapoiată României abia în 1918. În sfârșit, evreii din Basarabia – numeroși, vorbitori în principal de idiș și rusă, prezenți mai ales în localități rurale decât în alte regiuni ale țării – au servit ca model pentru stereotipul evreului străin, împotriva căruia antisemiții din Regat se agitaseră timp de decenii.

În această atmosferă, nu surprinde faptul că antisemitismul era monedă comună în noul stat român lărgit, creat imediat după primul război mondial. Acest antisemitism se manifesta în trei forme – culturală/intelectuală, politică și populară.

Precursori antisemiți

Într-un discurs parlamentar, ținut în calitate de șef al Partidului Național-Creștin în 1935 și publicat ulterior ca pamflet intitulat *România a românilor*, Octavian Goga, poet și lider spiritual al luptei românilor transilvăneni pentru drepturi politice înainte de primul război mondial, renega presa românească :

...fiindcă nu este făcută de români. Oamenii care n-au loturi în cimitirele românești cred că pot să îndrume sufletul, impulsul material al gândirii noastre, își închipuie că orice manifestare morală a noastră e patrimoniul lor, se ating de aceasta cu mâinile lor murdare, fac din rotativele lor pur și simplu un mijloc de dărăpănare morală a societății românești.

Atacul său asupra evreilor a fost primit cu entuziasm de membrii Partidului Național-Creștin din Camera Deputaților. Goga, care trei ani mai târziu, ca prim-ministru, va iniția decrete-legi ce vor răpi cetățenia și alte drepturi ale zeci de mii de evrei, nu era

mulțumit. El voia să lege această poziție a partidului său de „cele mai nobile spirite” ale tradiției românești. Mai departe, în același discurs, citând țărănimea ca fondatoare a „rasei” românești, el adăuga :

Aș putea să zic că înainte de război, cu zeci de ani, toată ideologia românească s-a plasat pe acest teren : avem de constituit un stat național. Cine reprezintă rasa ? Țăranii... [A]cest sentiment nu este un monopol de gândire ; este rezultanta tuturor fibrelor de gândire intelectuală de dinainte de război.

În acest punct Goga a fost întrerupt de Pamfil Șeicaru, editor al ziarului *Curentul* care desigur înțelegea sloganurile naționale și starea de spirit a momentului, el strigând cu voce tare : „Începând cu Eminescu, de la 1876”. Atunci, un parlamentar al Partidului Național-Liberal a intervenit adăugând „Kogălniceanu”. Și Goga a conchis :

...aș putea să spun, în mod normal, că tot veacul al XIX-lea este o înșiruire de cugetare logică în acest sens¹.

Era evident că nu doar Goga identifica antecedentele antisemitismului românesc în patrimoniul intelectual, cultural și politic al țării. Există un sens general, manifestat în mod deosebit în acea zi în Parlament, care năzuia la o rasă bazată exclusiv pe acea *Românie a românilor*, parte a unei moșteniri naționale venite de la fondatorii României moderne și ai culturii sale. Goga și-a încheiat discursul printr-o chemare la recunoașterea instinctului „diferențierii de rasă” și al „diferențierii de religie” și cu recunoașterea faptului că „entitatea organică” a poporului român și a sufletului românesc nu poate absorbi străini, ea [entitatea] fiind pe nedrept asaltată de o invazie de „străini” – denumirea dată de Goga evreilor.

Era aceasta cu adevărat moștenirea României Mari? Sunt suficiente exemple din sferele politice, culturale și religioase care pot fi citate pentru a sprijini ideea că antisemitismul trebuie tratat ca parte integrantă a întregii istorii a României.

Una dintre problemele care au stârnit, de la jumătatea secolului al XIX-lea până spre mijlocul secolului următor, o enormă izbucnire de sentimente antisemite de toate nuanțele, a fost cea a statutului juridic al evreilor în România. Conducerea revoluțiilor de la 1848 din Valahia și Moldova se pronunțase pentru emanciparea evreilor și acordarea egalității politice². După ce revoluțiile au fost înăbușite și statutul principatelor a devenit subiect de negocieri diplomatice între Puterile europene, îmbunătățirea statutului juridic al evreilor a devenit o problemă de interes internațional. Întrucât principatele nu au luat nici o măsură pentru îmbunătățirea statutului evreilor sub tutela europeană de după Războiul Crimeei, Marile Puteri au început să insiste asupra acestei probleme, la început mai ușor, apoi din ce în ce mai insistent, pe măsură ce principatele doreau mai întâi unificarea lor și apoi independența. Această presiune externă a provocat multe resentimente elitei românești în dorința ei de stabilire a autodeterminării și suveranității României și a readus în mintea multora întrebări care persistau și un secol mai târziu, despre loialitatea și motivațiile evreilor români care căutau să obțină cetățenie și drepturi egale în cadrul statului român.

1. Toate citatele sunt din Octavian Goga, *România a românilor*, Tipografia Săteanului, Sibiu, 1936.
2. Vezi articolul 27 din „Dorințele partidei naționale din Moldova” și articolul 21 din „Proclamația de la Islaz”, citate în Carol Iancu, *Evreii din România, 1866-1918 : de la excludere la emancipare*, Hasefer, București, 1996, pp. 52-54 (ediția franceză – Paris, 1978).

Astfel, în timpul Convenției de la Paris (19 august, 1858), care a stabilit termenii în care Puterile europene acceptau unirea Valahiei cu Moldova, articolul 46 a deschis ușa, dar nu a cerut eventuala acordare de drepturi juridice depline evreilor :

Moldovenii și valahii vor fi cu toți egali în fața legii, în fața impozitului și admisibili în chip egal la funcțiile publice, într-unul și celălalt Principat... Moldovenii și valahii de toate riturile creștine vor beneficia în chip egal de drepturile politice. Beneficierea de aceste drepturi va putea fi extinsă la celelalte culte prin dispoziții legislative.

Principele Alexandru Ioan Cuza a făcut pași importanți în această direcție în timpul domniei sale de numai șase ani pe tronul Principatelor Unite. Articolul 26 din Legea obștească din 31 mai 1864 acorda anumite drepturi, inclusiv dreptul de a vota la alegerile municipale, pentru anumite categorii de evrei care îndeplineau condițiile necesare. Codul civil pe care el l-a propus în 1864, aplicat un an mai târziu, permitea acordarea cetățeniei evreilor, în anumite condiții extrem de limitate. De fapt, nici un evreu nu a primit cetățenia sub Cuza și oricum, în ultimele 24 de luni ale domniei sale, cu o opoziție internă și externă crescândă, exista sentimentul că reformele pe care le-a inaugurat nu vor dura. Îmbunătățirile aduse situației evreilor au crescut opoziția în rândul elitei culturale și politice față de domnia sa și au grăbit lovitura de stat care l-a îndepărtat pe Cuza de la putere la începutul anului 1866³.

O adevărată explozie de antisemitism deschis exprimat s-a produs pe măsură ce dobândirea independenței naționale devenea o certitudine. În timpul discuțiilor cu privire la noua Constituție din 1866, liderii români au început să-i prezinte pe evrei ca fiind principalul obstacol în calea independenței, prosperității și culturii în România. Ulterior, dezbaterile lărgite asupra acceptării sau respingerii cererii incluse în Tratatul de la Berlin, care garanta independența României cu condiția ca evreei să primească cetățenie, au dus la radicalizarea acestor opinii.

În timp ce majoritatea conservatoare și minoritatea liberală din guvern, însărcinate cu elaborarea noii Constituții, au prezentat un proiect de text, fraza „Religia nu poate fi o piedică la dobândirea calității de cetățean” a fost imediat modificată de comitetul de redactare din Parlament, adăugându-se : „În ce privește pe evreei stabiliți mai înainte în România, o lege specială va reglementa admiterea lor treptată la naturalizare”. Cum Parlamentul s-a reunit pentru a discuta acest nou text, în fața clădirii aveau loc demonstrații de stradă împotriva oricărei dispoziții în acest sens, urmate de distrugerii furibunde prin cartierul evreiesc bucureștean.

Ion Brătianu, ministru al Finanțelor în guvernul care propusese textul original, dar al cărui partid nu era, în general, susținător al acordării de drepturi cetățenești egale evreilor și care va conduce opoziția față de asemenea măsuri pentru următoarea jumătate de secol, a atacat imediat propunerea deja firavă, spunând, în sesiunea parlamentară din 19 iunie 1866, următoarele : „...noi am declarat că guvernul nu înțelege să dea țara evreilor, nici să le dea drepturi care ating, care vatămă oricât de puțin, interesele României”. În ziua următoare îi eticheta pe evrei ca fiind o plagă socială pentru România :

3. Pentru perioada dominației rusești în Principate și cea a tutelei europene după Războiul Crimeei, vezi Barbara Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National State*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984, capitolele 1 și 2, și Carol Iancu, *op. cit.*, pp. 56-65.

...pur și simplu aceea a marelui lor număr care amenință, după cum spune toată lumea, naționalitatea noastră... Numai măsuri administrative puternice ne pot scăpa de această pacoste și îi pot împiedica pe proletarii străini să ne invadeze țara⁴.

Două zile mai târziu, la articolul 7 al noii Constituții a fost introdus un text revizuit care specifica excluderea evreilor de la dobândirea cetățeniei române :

Calitatea de român se dobândește, se păstrează și se pierde în conformitate cu regulile enunțate prin legile civile. Numai străinii de rit creștin pot dobândi calitatea de român.

Spre sfârșitul anului au fost puse din nou în aplicare asprele restricții ale Regulamentului Organic impus Principatelor de către ocupanții ruși în anii 1830.

Limbajul antisemit al lui Brătianu s-a amplificat începând cu acest moment, în timp ce influența sa creștea în guvernele care au urmat la putere. În 1867, ca ministru de Interne, Brătianu a emis o serie de circulare către prefecturile din țară în care ordona aplicarea unor măsuri de excludere împotriva evreilor, prin care li se restrângea dreptul de a locui în zonele rurale, li se limitau anumite mijloace de trai și îi expuneau chiar expulzării fizice din România. Protestele venite din afară, de la guvernele străine care căutau să orienteze România spre dobândirea independenței, ca și cele din partea unor organizații evreiești nu au făcut decât să intensifice retorica antisemită a lui Brătianu⁵. Stabilind tonul pentru mulți dintre conașionalii săi, care îl priveau ca pe un lider național, Brătianu răspundea la o întrebare pusă de P.P. Carp cu privire la aceste politici printr-un blam aruncat asupra acelor români care angajau evrei pentru a crea o situație în care „ei s-au lipit acum de pământ atât de tare, încât nu vom putea niciodată să-i dezlipim de el”, și învinovățindu-i pe evrei pentru că au provocat mânia Marilor Puteri din Europa față de România și au servit drept unelte în mâinile dușmanilor nației :

Evreii, chiar pentru delict, sunt mai puțin urmăriți decât alții. Nu pentru că evreii au mai multă moralitate decât creștinii, cel puțin în cazuri de fraude, dar pentru că, oricând pui mâna pe un evreu, țipă toți israeliții, nu numai din Țara Românească, dar și din străinătate...[D]acă pui mâna pe un israelit, prins în delict, vine un Consul și zice : Este supusul meu. Apoi o fi ori n-o fi supus străin, vine totdeauna un Consul care zice că este⁶.

Doi ani mai târziu el sintetiza acest punct de vedere într-o singură propoziție : „Evreii au ca scop nu mai puțin decât să distrugă existența noastră națională”⁷.

Brătianu nu era singurul revoluționar de la 1848 care adoptase astfel de puncte de vedere extremiste în timp ce România se îndrepta spre independență. Astfel, îl găsim pe Cezar Bolliac numindu-i pe evrei „un adevărat parazit” și plângându-se că în timp ce evreii sunt aceiași peste tot, nicăieri problema evreiască nu este mai gravă ca în România :

Este înspăimântător, domnilor, să vezi extinderea de zi cu zi a acestei congregații funeste, dar mai înspăimântător este că gândești că nicăieri ea n-a prins rădăcini atât de adânci ca la noi⁸.

4. *Monitorul Oficial*, 19 și 20 iunie 1866.

5. Vezi Carol Iancu, *op. cit.*, pp. 74-80.

6. Discursul parlamentar din 30 aprilie 1868, în *Din scrierile și cuvântările lui Ion C. Brătianu*, vol. 1, Carol Göbl, București, 1903, pp. 441, 445-446.

7. *Monitorul Oficial*, 4 ianuarie 1870.

8. *Monitorul Oficial*, 20 decembrie 1870.

Ca ministru de Stat în 1869, și Mihail Kogălniceanu, al cărui antisemitism a fost evocat în 1935 în timpul discursului din Parlament al lui Goga, a reluat procesul de eliminare a evreilor din sate, lipsindu-i astfel de mijloacele lor de existență. Atunci când guvernele străine au protestat, Kogălniceanu a răspuns furios că tratamentul evreilor care trăiesc în România nu este problema lor⁹.

Figuri politice mai puțin importante au imitat conducerea națională. Deputatul parlamentar I.C. Codrescu din Bârlad, de exemplu, a publicat în întregime unul dintre discursurile sale într-un pamflet intitulat *Cotropirea judovească în România*. El a atacat Alianța Israelită Universală și i-a prezentat pe evrei ca fiind elemente anti-naționale ce subminează caracterul românesc, atât în zona urbană, cât și în cea rurală :

Acest termen de român-israelit este o insultă aruncată asupra națiunii noastre... Orice ar fi, jidovul tot jidov rămâne... trebuie oare să ne resemnăm a vedea etern în mijlocul nostru o asemenea populație dușmană, care voiește a paraliza neconținut aspirațiile noastre naționale? Domnilor, înmulțirea acestui element a fost în toate timpurile atât de periculoasă pentru toate țările, încât fiecare popor nu a ezitat de a lua măsurile cele mai energice, și adesea și cele mai crude, spre a scăpa de el¹⁰.

Exprimarea antisemită nu s-a limitat doar la întemeietorii elitei politice românești. Ea a fost de asemenea răspândită printre elitele culturale și intelectuale ale țării, adică printre oameni instruiți să înțeleagă importanța valorilor universale, oameni care, prin geniul lor, au instaurat valorile culturale ale națiunii. În 1866, cum Brătianu, Bolliac și alții stabiliseră temele antisemite care vor răsună timp de un secol în viața politică, filologul Bogdan Petriceicu-Hasdeu scria că evreei atrag asupra lor ura și provoacă ruină economică deoarece sunt caracterizați prin trei trăsături îngrozitoare: „tendința de a câștiga fără muncă, lipsa simțului demnității și ura contra tuturor popoarelor”¹¹.

Când Puterile europene au stipulat în articolele 43 și 44 ale Tratatului de la Berlin din 1878 că recunoașterea independenței României urma să fie condiționată de acordarea cetățeniei și a drepturilor egale pentru evrei, vocile elitei culturale ale noii țări au fost la fel de scandalizate ca și cele din zona politică. Filozoful Vasile Conta, susținând că adevăratul scop al evreilor era să alunge românii din România și să stabilească acolo un stat pur evreiesc, declara în Camera Deputaților: „Dacă nu luptăm contra elementului evreiesc, murim ca națiune”¹². Poetul Vasile Alecsandri a adăugat și el un atac veninos:

Care este această nouă încercare, care este această nouă invazie? Care sunt năvălitori... Sunt un popor activ, inteligent, neobosit în îndeplinirea misiunii sale: ei sunt adepții celui mai orb fanaticism religios, cei mai exclusiviști dintre toți locuitorii pământului, cei mai neasimilabili la celelalte popoare ale lumii... [P]atria lor este Talmudul! Puterea lor este fără măsură, căci alte două puteri constituie temelia și sprijinul său: francmasoneria religioasă și aurul¹³.

9. Vezi Carol Iancu, *op. cit.*, 1966, pp. 105-109.

10. Discursul din 16 decembrie 1869, în I.C. Codrescu, *Cotropirea judovească în România*, Noua Typographia a Laboratorului Români, București, 1870.

11. Bogdan-Petriceicu Hasdeu, *Industria Națională, industria străină și industria ovrască față cu principiul concurenței*, București, 1866, p. 30.

12. Discursul din 5 septembrie, 1879, în Vasile Conta, *Opere Complete*, Librăria Școalelor, București, 1914, pp. 647, 660.

13. Discurs în Senat, 10 octombrie 1879, citat în Carol Iancu, *op. cit.*, p. 240.

Romancierul și eseistul Ioan Slavici, în a sa *Soll și Haben – Chestiunea evreilor din România*, îi caracteriza pe evrei ca fiind o „boală” de care practic este imposibil să scapi și aborda subiectul antisemitismului religios care motiva mai mult populația pe larg decât elitele, descriind iudaismul ca „negarea tuturor religiilor”, iar pe Dumnezeu evreilor ca „tăgăduirea tuturor Dumnezeilor”. Blamându-i pe evrei pentru problemele României, Slavici sugera expulzarea acestora, dar era sigur că nimeni nu i-ar fi primit. Atunci, el conchidea :

Ne rămâne doar ca, la un semn, să închidem granițele, să-i sugrumăm, să-i aruncăm în Dunăre până la cel din urmă ca să nu mai rămână nici sămânță din ei !¹⁴

Treizeci de ani mai târziu, un Slavici mai matur nu își domolise deloc tonul într-o serie de eseuri intitulate *Semitismul*, scrise în 1908. Învinovându-i pe evrei pentru propria lor soartă – o tactică favorită a antisemiților – el îndemna la folosirea tuturor armelor împotriva lor și sugera din nou că o soluție violentă ar fi acceptabilă :

E firească ura, pe care au stârnit-o în inimile acestora, și această ură ușor ajunge să se reverse asupra tuturor celor ce au bogății moștenite ori agonisite și poate să ducă în cele din urmă la o groaznică vărsare de sânge¹⁵.

Astfel că din cele mai timpurii decenii ale dezvoltării României moderne a existat un puternic curent antisemit în viața politică și intelectuală a țării și care nu se afla la periferia societății, ci chiar în mijlocul ei. Mai mult, limbajul folosit în discuțiile despre evrei era un limbaj extremist, chiar și în acei ani de început. În scena românească au apărut destul de devreme restricții legate de locurile unde evreii se puteau stabili, refuzul cetățeniei, al posibilității de a-și câștiga mijloacele de trai, expulzarea fizică, acuzații de luare de sânge, discuții despre aruncarea în Dunăre, asaltul asupra credințelor și practicilor evreiești, descrierea evreilor ca agenți străini, dușmani ai statului – limbaj al separării, dezumanizării și crimei.

În fapt, limbajul antisemit extremist introdus în acei ani a fost folosit și în deceniile care au urmat, până la, în timpul, și chiar după Holocaust. S-a scris mult despre antisemitismul lui Mihai Eminescu. Opiniile sale despre evrei erau complexe și nu atât de excesive cum s-a afirmat uneori, dar este important faptul că el era credibil pentru un segment larg de populație în anii '30, când denumirea de poet național era des invocată (cum s-a întâmplat în timpul discursului parlamentar din 1935 al lui Octavian Goga), ca strămoș al antisemitismului extremist și înverșunat din România Mare a secolului XX¹⁶.

14. Ioan Slavici, *Soll și Haben – Debit și Credit : Chestiunea evreilor din România*, București, 1878. Pentru cine a citit documente referitoare la Holocaust în arhivele locale din România, există un ecou înspăimântător al limbajului lui Slavici în limbajul celor care au înfăptuit Holocaustul. Mulți evrei au fost înecați în râul Nistru în timpul deportărilor forțate din Basarabia și Bucovina în Transnistria, în 1941. Râul era Nistrul, și nu Dunărea, dar intenția lui Antonescu de a elimina toți evreii din regiune, până la ultimul, era aceeași.

15. Ioan Slavici, „Semitismul (IV)”, *Tribuna*, vol. XII (1908), nr. 133 (18 iunie/1 iulie).

16. Despre Eminescu, vezi o excelentă prezentare în Leon Volovici, *National Ideology and Antisemitism : The Case of Romanian Intellectuals in the 1930s*, Pergamon Press, Oxford, 1991, pp. 10-13 ; G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, ediția a III-a, București, 1929, pp. 153-192 ; iar pentru o perspectivă a Gărzii de Fier publicată după al doilea război mondial, vezi D. Murărașu, *Naționalismul lui Eminescu*, Carpații, Madrid, 1955, mai ales pp. 183-202. În multe privințe, opiniile lui Eminescu din acea perioadă erau asemănătoare cu cele ale poezilor naționaliști din alte țări europene.

Eminescu nu era singurul dintre liderii culturali care își exprima opiniile antisemite în perioada dintre dobândirea independenței naționale și formarea României Mari. Istoricul Alexandru D. Xenopol declara la începutul secolului că numai evreii botezați sunt potriviți pentru a primi cetățenia, iar cei care nu s-au convertit la creștinism ar trebui să fie eliminați fizic din țară¹⁷.

Trebuie recunoscut că până și Nicolae Iorga, care ajunsese la maturitate în această perioadă, a fost antisemit, în ciuda geniului său și a admirabilelor sale realizări în domeniul academic și în alte domenii. Rezultat al culturii pe care avea să o reprezinte, Iorga i s-a alăturat lui A.C. Cuza în 1910 pentru a pune bazele Partidului Național-Democrat, primul partid declarat antisemit din România. Primele lui scrieri au fost îmbibate cu un limbaj antisemit ostentativ. Într-un discurs ținut în 1910 la Camera Deputaților, pe care l-a publicat mai târziu sub forma unui pamflet intitulat *Naționalistii și problema jidovească*, Iorga reacționa la cerințele evreilor pentru drepturi cetățenești, acuzând că „evreii de pretutindenea, din jidovimea întregă” s-au aliniat împotriva României și că acordarea acestor drepturi evreilor ar schimba în mod fundamental caracterul statului, astfel încât :

...România nu ar mai fi România. Misiunea ei întregă ar dispărea, chemarea ei pentru viitor nu ar mai putea să se menție...

Făcându-se ecoul vocilor care în trecut acuzau evreii că vor să-i alunge pe români de pe pământul lor, Iorga argumenta că cea mai importantă problemă cu care se confrunta națiunea română era cea evreiască, de vreme ce esența sa era :

...chestia drepturilor noastre în toate domeniile și în toată întinderea teritoriului asupra căruia singuri avem drepturi etnice și istorice¹⁸.

Într-un alt discurs publicat în același an, Iorga ataca sionismul ca o mișcare ce intenționa nu să creeze un cămin pentru evrei în Palestina, ci care țintea să-i elimine pe români, astfel încât România să devină patria evreilor :

Sionismul, reprezentat de ziarul *Adevărul*, cultivă sentimentul național evreiesc, și-l cultivă împotriva noastră... Evreii nesioniști nu ne urăsc uneori, pe când evreii sioniști ne urăsc totdeauna și nu ne iartă niciodată pentru faptul că noi suntem unde suntem și că, neputând încăpea în toate laolaltă unii de alții, nu ne ducem noi la Sion, pentru a-i lăsa pe d-lor dincoace¹⁹.

După ce în 1922 drumurile lui Iorga și A.C. Cuza s-au despărțit, după doisprezece ani de parteneriat politic, Iorga și-a mai temperat pentru o vreme limbajul antisemit, fără să nege vreodată că era antisemit²⁰. Totuși, în 1937, cu Germania nazistă amenințând

17. Vezi A.D. Xenopol, „La question israélite en Roumanie”, *La Renaissance latine*, 15 octombrie 1902, pp. 162-192 ; și „Naționalism și antisemitism”, *Noua Revistă Română*, vol. V, pp. 227-280.

18. N. Iorga, *Problema evreiască la Cameră*, Tipografia Neamul Românesc, Vălenii de Munte, 1910.

19. Discurs parlamentar „În chestia manifestărilor studentești : Ce reprezintă adevărul”, 17 decembrie 1909, publicat în N. Iorga, *Două cuvântări în chestia muncitorilor/în chestia agitațiilor evreiești*, Tipografia Neamul Românesc, Vălenii de Munte, 1910, p. 48.

20. Relația lui Iorga cu A.C. Cuza a precedat crearea Partidului Național-Democratic. În 1906, Cuza scria articole pentru ziarul lui Iorga, *Neamul Românesc* ; vezi Georgescu Delafras, *Cugetarea*, București, 1940. Iorga și-a exprimat opiniile despre Cuza și activitatea politică a acestuia în câteva dintre cărțile sale. Vezi, spre exemplu, N. Iorga, *Istoria românilor – Întregitorii*, București,

pacea Europei, cu mișcările de extremă dreaptă apropiate de putere în România, cu suveranitatea și integritatea țării evident în pericol, Iorga a publicat în lucrarea sa numită *Iudaica* o chemare la arme împotriva evreilor. Este greu de înțeles care i-a fost motivația. Poate că spera să se ridice pe un val de simpatie populară pentru a deveni din nou o personalitate politică. Poate că a dorit să abată apetența crescândă pentru acțiunea extremă împotriva evreilor, îndrumându-i pe români să biruiască amenințarea evreiască intrând în competiție cu evreii și câștigând. Acest îndemn era în concordanță cu atitudinea antisemită mai moderată pe care Iorga a adoptat-o după primul război mondial și cu critica sa față de antisemitismul radical adoptat de Liga Apărării Național-Creștine a lui Cuza și de Garda de Fier condusă de Corneliu Zelea Codreanu²¹. Oricare i-ar fi fost intenția, *Iudaica* nu a fost deloc moderată în ton, după standarde obiective. Răspunzând în scris unei serii de articole despre istoria evreilor români semnate de dr. Wilhelm Filderman, președintele Federației comunităților evreiești din România, Iorga susținea că țara nu avea nevoie de evrei, după cum se putea vedea în îndrăgita sa Vălenii de Munte, „o localitate românească fără evrei”. Atunci el a răspândit toate zvonurile mincinoase ale antisemitismului național, economic, religios, moral, social, cultural, demografic și politic din România ultimilor 90 de ani pentru a justifica următorul asalt asupra evreilor :

[Evreii]... lucrează ca să aibă pentru ei, ca nație năvălitoare, cât mai mult. Până și în profesiunile libere, până și în învățământ, în știință, în literatură, ca avocați, ca medici, ca arhitecți, ca profesori, tot mai mulți, cu filologii, cu filozofii, cu ziaristii, cu poeții, cu criticile lor, *ei ne dau pur și simplu afară din țara noastră...* [Ei] ne sugrumă bisericile, ne înlocuiesc prăvăliile, ne ocupă locurile și, ce e mai pierzător, *ne falsifică sufletul, ne degradează moralitatea prin opiul ziaristic și literar cu care ne incită.*

...În loc să favorizeze o decongestionare, prin care emigrații cuminte organizate ar reduce proporția la orașe la ceea ce se poate admite în orice mediu național, ei țin sub steagul înaintării de fiecare clipă; orice forță le aparține și, ca să ascundă înaintarea, recurg la schimbările de nume în viață, la pseudonimele în literatură.

...Noi să ne organizăm pentru războiul conștiinței și al muncii. Să ne strângem împreună unde mai suntem. Și să pornim la recâștigarea prin truda de fiecare zi și prin perfecta bună înțelegere, prin ruperea de raporturi cu aceia care vreau să ne înlocuiască, și să ne recucerim cele ce le-am pierdut.

*Ei între ei, pentru ei, cum au vrut. Noi între noi, așa să vrem!*²² [Notă: sublinierea îi aparține lui Iorga.]

Acestate nu erau cuvintele lui Octavian Goga, care va deveni prim-ministru la câteva luni după ce Iorga scria *Iudaica*; nici ale lui A.C. Cuza, a cărui rațiune de a fi era doar antisemitismul; nici ale lui Corneliu Zelea Codreanu, deși ele captaseră ceva din ura intensă a limbajului acestuia din urmă. Erau cuvintele unui om recunoscut de mulți ca fiind mentorul intelectual al națiunii.

1938, vol. 10, pp. 305, 460, 489-493; și *idem*, *Supt trei regi*, ediția a II-a, București, 1932, p. 77. Vezi și William S. Oldson, *The Historical and Nationalistic Thought of Nicolae Iorga*, *East European Quarterly*/Columbia University Press, Boulder, 1973, pp. 84-88.

21. Despre atitudinea schimbătoare a lui Iorga, vezi Leon Volovici, *op. cit.*, *passim*; și William S. Oldson, *op. cit.*

22. N. Iorga, *Iudaica*, Bucovina E. Torouțiu, București, 1937.

Antisemitismul principalelor partide politice din România Mare (1919-1937)

Cu o elită politică și culturală românească adâncită în sentimente antievreiești și producând o neîntreruptă retorică antisemită timp de decenii, nu a fost surprinzător că principalele două partide ale României Mari, și anume Partidul Național-Liberal și Partidul Național-Țărănesc, erau cel mult indiferente față de situația minorității evreiești din țară. Dacă nici unul dintre aceste partide nu avusese poziții antisemite exprimate deschis în platformele lor politice, de asemenea nici unul nu a luat poziții destinate să asigure evreilor drepturi egale, statut egal și siguranță. Acordarea cetățeniei în masă evreilor, impusă României ca o condiție a recunoașterii internaționale a lărgirii frontierelor sale după primul război mondial, a mâniat straturi întinse din conducerea ambelor partide. Furia lor față de înăbușirea problemei cetățeniei menținută de la Tratatul de la Berlin a fiert la foc mic în toată perioada interbelică și a ieșit la suprafață în mod regulat în discursurile parlamentare și în presă²³.

Atât liberalii, cât și cei care se presupunea că reprezintă interesele țărănimii îi vedeau pe evrei ca adversari, în termeni economici, ai propriilor lor aspirații și ai celor ale alegătorilor lor. În mințile liberalilor, evreii trebuiau îndepărtați de la controlul asupra industriei și sistemului bancar. Și în pofida evidenței contrare, național-liberalii și țărăniștii, fără să vorbim despre organizațiile politice declarat antisemite, au găsit mult mai convenabil să arunce oprobiul pentru înăbușirea răscoalei din 1907, cea mai traumatică criză internă simițită după obținerea independenței, asupra arendașilor evrei care îi reprezentau pe moșierii români pe multe dintre proprietățile rurale din Moldova, decât să investigheze rădăcina cauzelor neliniștii sociale. Aceasta a fost și poziția lui Iorga, care cu siguranță a influențat-o și pe aceea a generalului Alexandru Averescu, cel care a înăbușit răscoala de la 1907 prin forță armată și care a fost de două ori prim-ministru după 1918²⁴.

Mai mult, atât în Partidul Național-Liberal, cât și în cel Național-Țărănesc se aflau figuri puternice, ahtiate după folosirea oportunităților care îi prezentau ori de câte ori se putea, drept promotori ai politicilor antisemite, mai ales în domeniul economic și în cel educativ. În timpul guvernării acestor partide, evreii din diverse părți ale țării au fost supuși unor constante izbucniri de violență și au primit prea puțină protecție efectivă. Și

23. Violențe antisemite au izbucnit în București și Brăila imediat după retragerea trupelor germane în noiembrie 1918 și s-au produs în diverse localități, cu regularitate, de-a lungul perioadei interbelice; vezi, de exemplu, Andrei Pippidi, *Despre statui și morminte*, Polirom, Iași, 2000. Pentru o descriere a evenimentelor sub guvernele național-liberal și național-țărănesc, vezi capitolul 6 din Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie, 1919-1938: De l'émancipation à la marginalisation*, E. Peeters, Paris/Louvain, 1996.

24. Pentru o scurtă analiză a chestiunii economice făcută de unul dintre cei mai importanți sociologi români, vezi Ștefan Zeletin „Finanța și antisemitismul”, în lucrarea sa *Neoliberalismul*, publicată în 1927, republicată în 1997 la Editura Nemira, București. Pentru discuția clasică despre răscoala țărănească din 1907, vezi Radu Rosetti, *Pentru ce s'au răsculat țărani*, Atelierele grafice Socec, București, 1907; Rosetti publicase, sub pseudonimul Verax, patru ani mai devreme, studiul *La Roumanie et les Juifs*, I.V. Socecu, București, 1903, cu detalii despre statutul evreilor în România. Studiul își concentra atenția pe contactul direct dintre evrei și țărănimea română și îndemna la menținerea negării drepturilor cetățenești pentru evrei. Pentru o analiză modernă, vezi Philip G. Eidelberg, *The Great Rumanian Peasant Revolt of 1907*, E.J. Brill, Leiden, 1974.

comunitatea evreiască s-a găsit de regulă în defensivă, luptându-se constant pentru a nu pierde drepturile recent obținute. Ajutorul pe care evreei români îl cereau din partea comunităților și organizațiilor din afară sau de la guverne străine întărea poziția celor care urmăreau să-i înfățișeze pe evrei drept antiromâni. Alte partide politice care au condus guverne între 1918 și 1937, cum ar fi Partidul Poporului al lui Averescu (1920-1921, 1926-1927), Partidul Național-Democrat al lui Iorga – guvern de experți (1931-1932) și Partidul Național-Țărănesc condus de Alexandru Vaida-Voevod (1932-1933), erau mai fățiș antisemite în poziția pe care o dețineau, stimulând discuții publice și guvernamentale despre posibilitatea de a introduce *numerus clausus* (uneori *numerus valahicus*) pentru evreei din instituțiile de învățământ superior, din economie și administrația de stat. Totuși, în timp ce aceste guverne au permis existența unor acte antisemite neguvernamentale, nici unul dintre ele nu a promulgat sau implementat o legislație antisemită.

Această situație s-a schimbat în timpul lungii guvernări a Partidului Național-Liberal condus de Gheorghe Tătărescu între 1933 și 1937. Deși din când în când încuraja anumite mișcări de dreapta, guvernul lui Tătărescu dorea în egală măsură să controleze ascensiunea aripii de extremă dreaptă și a mișcărilor antisemite violente din interiorul României – mai ales Garda de Fier și Liga Apărării Național-Creștine, ca și Frontul Românesc al lui Vaida-Voevod. Se dorea, de asemenea, atenuarea impactului altor mișcări de dreapta, simpatizante ale Germaniei naziste, inclusiv al Partidului „Tânărul Liberal”, condus de Gheorghe Brătianu și al Partidului Național-Agrar, condus de Goga. Pe măsură ce dezbaterile s-au acutizat în țară, în special după venirea la putere a Partidului Nazist în Germania, guvernul Tătărescu a introdus câteva legi care, deși nu îi ținteau în mod explicit pe evrei, a început un proces sistematic de deposedare a acestora de resursele și drepturile lor.

„Legea pentru folosirea personalului român în întreprinderi” (1934) cerea ca minimum 80 de procente din personalul din economie, industrie, comerț și întreprize civile și cel puțin jumătate din conducerea administrativă să fie de origine română. Ea cerea de asemenea și o aprobare specială a unui comitet numit de ministerele de Război, Muncă și Industrie pentru angajarea în industriile implicate în securitatea națională și în probleme de apărare²⁵. Chiar dacă evreei nu erau obiectivul declarat, legea a afectat mai mult evreei decât celelalte minorități, care de regulă locuiau în arii etnice compacte, unde legea nu putea fi aplicată. Evreei se confruntau pentru prima oară cu posibilitatea existenței unui proces coordonat de guvern prin care puteau să-și piardă locurile de muncă și profesiile. Unii evrei care lucrau în sistemul căilor ferate și în serviciul de poștă și telegraf au fost retrogradați sau pur și simplu concediați. În ciuda protestelor internaționale, legea a rămas în funcțiune. Școlile profesionale au început să nu mai admită elevi evrei, iar unele asociații profesionale private, cum ar fi Baroul bucureștean și Asociația națională a barourilor i-au eliminat pe membrii lor evrei, în mai 1937. Campusurile universitare au devenit centre de „acțiune” a manifestărilor antisemite, în timp ce violențele de stradă la adresa evreilor au crescut.

În decembrie 1936, o comisie parlamentară a luat în discuție un proiect de lege ce prevedea revizuirea listelor prin care minoritățile naționale din România, inclusiv

25. Lege pentru utilizarea personalului românesc în întreprinderi, *Monitorul Oficial*, Imprimeriile Statului, București, 1934.

majoritatea evreilor, primiseră cetățenie. Acest proiect nimicitor nu a devenit lege, dar guvernul Tătărescu a promulgat o serie de alte decrete-legi și ordine administrative mai puțin ambițioase ce aveau drept scop limitarea sau eliminarea prezenței evreilor din profesiunile liberale, finanțe și alte ramuri ale economiei²⁶.

Acest palmares al elitei politice românești a deschis calea unor politici antisemite mai radicale care vor urma în timpul guvernului condus pentru scurt timp de Partidul Național-Creștin, sub dictatura regală, apoi sub Antonescu și Garda de Fier. Guvernul Partidului Național-Creștin s-a dovedit a fi un moment de cotitură în evoluția politică interbelică.

Antisemitismul Partidului Național-Creștin. Partidul Național-Creștin la putere (decembrie 1937 – februarie 1938)

După crearea sa în 1935, ca partid al dreptei conservatoare²⁷, naționalist și virulent antisemit, Partidul Național-Creștin – PNC –, condus de Octavian Goga și Alexandru C. Cuza, a fost, fără discuție, cel mai important concurent al Gărzii de Fier în dreapta spectrului politic românesc. În anii '30, Partidul Național-Creștin (și, înainte de 1935, Partidul Național-Agrar al lui Goga) a fost principalul beneficiar al ajutorului primit din partea național-socialismului german, deși Garda de Fier prezenta mai multe afinități cu ideologia nazistă²⁸. Și, în timp ce PNC a stat puțin timp la putere, politicile antisemite pe care Goga și Cuza le-au inițiat au supraviețuit rapidei lor căderi de la guvernare și au exercitat o influență considerabilă asupra politicilor guvernelor ce au urmat. Un număr important dintre membrii PNC au funcționat în guvernele dictaturii regale și au ieșit din nou la suprafață în timpul războiului, în birocrăția civilă a dictatorului Ion Antonescu²⁹.

Atât Octavian Goga (1881-1938), cât și Alexandru C. Cuza (1857-1944) au avut cariere îndelungate în politica românească. Prestigiul lui Goga s-a bazat pe statutul său de mare poet naționalist și pe notorietatea dobândită în timpul primului război mondial de reputat avocat al alipirii Transilvaniei sale natale la statul român. El plecase din Transilvania în România în anul 1914, iar la sfârșitul războiului devenise ministrul Educației Publice în coaliția guvernamentală de scurtă durată a Partidelor Național și Țărănesc, condusă de Alexandru Vaida-Voevod. După ce s-a alăturat Partidului Poporului înființat de unul dintre protagoniștii principali ai războiului, generalul Alexandru Averescu,

26. Despre Guvernul Tătărescu și măsurile restrictive introduse în 1937, vezi Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie*, ed. cit., pp. 295-303.

27. Pentru definiții utile și distincții între „dreapta conservatoare”, „dreapta radicală” și „dreapta reacționară”, vezi Eugen Weber, „Dreapta”, în Hans Rogger și Eugen Weber (eds.), *The European Right: A Historical Profile*, University of California Press, Berkeley și Los Angeles, 1966, pp. 1-28.

28. Armin Heinen, *Legiunea Arhanghelului Mihail – o contribuție la problema fascismului inter-național*, Humanitas, București, 1999, pp. 314-319 (în original: *Die Legion Erzengel Michael in Rumänien – Soziale Bewegung und politische Organization*, R. Oldenbourg, München, 1986). Abordată, de asemenea, în Paul A. Shapiro, „German Foreign Policy and the Romanian National Christian Party”, manuscris, 1971.

29. Nicholas M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and Others: A History of Fascism in Hungary and Romania*, Hoover Institution Press, Stanford, 1970, pp. 328-329.

Goga a lucrat în Ministerul de Interne, mai întâi ca ministru-adjunct, apoi ca ministru în timpul administrațiilor lui Averescu (1920-1921, 1926-1927)³⁰. În aprilie 1932, Goga a părăsit Partidul Poporului și a înființat Partidul Național-Agrar. Platforma-program a noului partid era promonarhistă și conservatoare, dar și naționalistă și antisemită.

Rădăcinile antisemitismului lui Goga sunt evidente. Înainte de război el intrase sub influența lui Karl Lueger, primarul social-creștin al Vienei. Fiindcă Goga socotea evreii ca fiind cei mai activi „agenți” ai politicii de maghiarizare în Ungaria înainte de război, el a găsit predicile anti „iudeo-maghiare” ale lui Lueger convingătoare și importante. Cum presiunea ungară privind revizuirea frontierelor Transilvaniei creștea în anii '30, Goga a pus în practică această experiență din tinerețe sa și a găsit un răspuns potrivit pentru renumitul pericol al „maghiarizării”. Iar acest răspuns a fost antisemitismul și suportul pentru tineretul român, din care o parte era deja legat de mișcările antisemite înclinate spre violență și urmărirea să treacă de la vorbă la faptă pentru a eradica pericolul evreiesc și cel „ungaro-semitic”. Colecția de eseuri numită *Mustul care fierbe*, publicată de Goga în 1927, redă sugestiv creșterea poziției sale extremiste. Goga vedea această situație ca fiind una de război între români și evrei și chema la apărarea „purității rasiale”, a „privilegiilor sângelui” și a „adevărurilor organice ale rasei”. El avertiza că desfășurarea evenimentelor „împingea răbdarea tradițională a poporului către limitele sale extreme” și propovăduia o „furtună purificatoare” în care tineretul va salva națiunea de „paraziți”. El chema la o „ofensivă națională” pentru salvarea națiunii române³¹. Amintindu-și retorica antisemită de dinainte de război despre invazia evreiască din România, el îi descrie pe evrei ca fiind „secrețiuni impure ale Galiției” care amenință însăși existența statului român³².

Judecând după numărul de voturi primite la alegerile parlamentare, reiese că influența politică a lui Alexandru C. Cuza, profesor de economie politică și finanțe la Universitatea din Iași, a fost foarte localizată. Sprijinul electoral pentru Cuza nu a trecut niciodată de circumscripțiile din nordul Moldovei situate în jurul Iașului său natal și în regiunile

30. În 1907, ca supus al Austro-Ungariei, Goga a primit premiul Herescu-Năsturel, alăturându-se celor două personalități deținătoare ale acestei distincții, Mihai Eminescu și George Coșbuc. La izbucnirea primului război mondial, el a demisionat din Partidul Național din Transilvania și a plecat în România. Vezi V. Curticăpeanu, „L'Action d'Octavian Goga pour l'unité politique roumaine”, *Revue Roumaine d'Histoire*, vol. IV, nr. 3-4, iulie-decembrie 1938. În conflict cu Luliu Maniu de la începutul războiului, Goga a participat cu guvernul Averescu, în 1919, la demontarea planurilor de autonomie regională și a rămas în dezacord cu Maniu și după aceea asupra unor probleme precum atitudinea față de Carol al II-lea, democrație *versus* regim autoritar, atitudinea față de Germania, organizarea țărănimii.

31. Despre platforma din 1932 a Partidului Național-Agrar, vezi *Politics and Political Parties in Romania*, International Reference Library, Londra, 1936, p. 443. Printre altele, platforma susținea creșterea prerogativelor regale, reducerea numărului de parlamentari și a puterii acestora, o mai mare cenzură a presei (pe care Goga o vedea excesiv „iudaizată”) și modernizarea agriculturii. Cu privire la evoluția gândirii lui Goga referitor la evrei, vezi Jean Ancel, *Contribuții la istoria României. Problema evreiască, 1933-1944*, Hasefer, București, 2001, vol. 1, partea I, pp. 30-33; Leon Volovici, *op. cit.*, pp. 41-44; și Paul A. Shapiro, „Prelude to Dictatorship in Romania: The National Christian Party in Power, December 1937 – February 1938”, *Canadian-American Slavic Studies*, Pittsburgh, VIII, primăvara 1974, pp. 45-88. Vezi și Octavian Goga, *Mustul care fierbe*, Imprimeria Statului, București, 1927. Despre influența lui Karl Lueger, vezi Nicholas M. Nagy-Talavera, *op. cit.*, pp. 19 și 28.

32. Octavian Goga, „Primejdia străinilor”, în *idem, Mustul care fierbe*, ed. cit., pp. 395-398.

Basarabiei intens populate de evrei. Oricum, cariera sa politică a fost remarcabilă prin longevitate și consistență, ea furnizând o bază românească pentru dezvoltarea unor mișcări antisemite mai radicale și mai periculoase decât cea a lui Cuza însuși. Întreaga sa filozofie politică s-a clădit în jurul unei singure probleme, s-a sprijinit pe un set de convingeri antisemite pe care el le-a urmat cu fermitate și statornicie de-a lungul întregii sale cariere.

Ales pentru prima oară în Camera Națională a Deputaților în 1892, Cuza și-a menținut fotoliul cu o singură pauză, între 1927 și 1931, după care a revenit până la începutul dictaturii regale, în 1938, când a devenit membru al Consiliului de Coroană. Între 1895 și 1923 a ajutat la înființarea a șase mișcări politice diferite. În 1897 i s-a alăturat lui A.D. Xenopol, ale cărui puncte de vedere au fost citate mai devreme, pentru a fonda Liga Română contra Alcoolismului, a cărei platformă el o folosea pentru a-i acuza pe evrei că răspândesc alcoolismul printre români, ca mijloc de creștere a mortalității în rândul populației românești³³. În 1910 s-a unit cu Iorga pentru a înființa Partidul Național-Democrat, care pleda pentru folosirea mijloacelor extreme, inclusiv a violenței, în vederea reducerii influenței evreiești. Când drumurile lor s-au despărțit, după crearea României Mari, Cuza a înființat Partidul Național-Democrat Creștin (1919) și apoi, împreună cu N.C. Paulescu, Uniunea Național-Creștină (1922). Uniunea Național-Creștină a adoptat zvastica drept simbolul său oficial în 1922, înaintea naziștilor. În fine, în 1923, Cuza a constituit Liga Apărării Național-Creștine – LANC³⁴.

Cuza a fost un prolific autor de tratate antisemite pe care a încercat din răspuțeri să le prezinte ca opere analitice sau științifice, pentru elaborarea unora dintre ele el plagiind, în mare, din autori antisemiți străini³⁵. Parte dintre aceste publicații au fost la început lungi discursuri parlamentare pe care Cuza le-a editat cu grijă pentru apărții ulterioare. Titlurile sunt grăitoare pentru conținutul lor: *Despre poporație – statistica, teoria și politica ei*; *Scăderea poporației creștine și înmulțirea jidanilor*; *Jidanii în război*; *Naționalitatea în artă – expunerea doctrinei naționaliste*; *Jidanii în presă*; *Numerus clausus*³⁶.

Fiecare dintre aceste lucrări, cărora Cuza le-a adăugat sute de pamflete politice, articole în ziare, introduceri și recenzii, consta în condamnarea evreilor ca sursă a oricărei probleme aflate în discuție. Cuza profera un antisemitism insistent, violent, rasist și religios. Influențat de Chamberlain, Drumont, Mommsen, Renan și Gobineau, el își căuta inspirația oriunde ar fi putut să găsească susținere pentru ura sa obsesivă, fie

33. A.C. Cuza, *Ce-i alcoolismul ?*, Tipografia Națională, Iași, 1897, și *Lupta împotriva alcoolismului în România*, Tipografia Națională, Iași, 1897.

34. Despre cariera politică a lui A.C. Cuza, vezi Jean Ancel, *Contribuții*, ed. cit., pp. 22-30; Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie*, ed. cit., pp. 185-194, și Paul A. Shapiro, „Prelude...”, loc. cit. Pentru o descriere favorabilă făcută de o altă figură notabilă din România interbelică, vezi Pamfil Șeicaru, *Un junimist antisemit – A.C. Cuza*, Editura Carpații, Madrid, 1956.

35. Vezi E.M. Socor, *O rușine universitară – plagiatul d-lui A.C. Cuza*, ediția a II-a, București, 1923.

36. Vezi, spre exemplu, A.C. Cuza, *Țăranii și clasele dirigențe*, Tipografia Națională, Iași, 1895; *Despre poporație – statistică, teoria și politica ei*, prima ediție, 1889; ediția a II-a, Imp. Independența, București, 1929; *Scăderea poporației creștine și înmulțirea jidanilor*, Tipografia Neamul Românesc, Vălenii de Munte, 1910; *Jidanii în război*, Institutul Grafic Steaua, București, 1923; *Naționalitatea în artă – expunerea doctrinei naționaliste*, Minerva, București, 1908; *Jidanii în presă*, Tipografia Neamul Românesc, Vălenii de Munte, 1911; *Numerus clausus*, LANC, București, 1924; *Plagiatul populației, o calomnie „more judaico” sau cum lucrează Cahalul împotriva goimilor, după Talmud*, 1911.

că sursa era străină sau românească. Argumentele sale se întindeau de la domeniul economic și cel cultural, teme obișnuite în vorbirea antisemită românească de dinaintea primului război mondial, la antisemitismul rasial pe care Cuza l-a enunțat foarte limpede la începutul anilor 1890 și care a rămas după aceea o temă constantă. În 1893, în scrierea sa *Meseriașul român*, i-a descris pe evrei ca fiind o „rasă străină” care distruge România. Cincisprezece ani mai târziu, în *Naționalitatea în artă*, vorbea despre „inferioritatea rasială” a evreilor și despre pericolul „amestecului raselor”. Prin 1930, Cuza identifica mișcarea sa cu antisemitismul rasist al lui Adolf Hitler, a cărui venire la putere a salutat-o trei ani mai târziu ca pe o oportunitate de a pune capăt „dominației” internaționale a evreilor³⁷.

Platforma parlamentară a Ligii Apărării Național-Creștine îndemna la „eliminarea completă din țară a evreilor”: „Singura soluție posibilă a problemei jidănești este eliminarea jidanilor”. Pentru a duce la bun sfârșit acest îndemn, platforma propunea retragerea drepturilor politice și revocarea titlului de „nativi” acordat evreilor, ca și a schimbărilor de nume; revizuirea tuturor acordărilor de cetățenie și retragerea acestora în lipsa unei documentații adecvate; expulzarea evreilor intrați în țară după 1914; expulzarea acestora din zonele rurale și cesionarea pământurilor lor etnicilor români; exproprierea de către stat a evreilor care dețin pământ și instalații în industria petrolieră; excluderea evreilor din birouri sau posturi publice; exproprierea graduală a proprietăților urbane; introducerea *numerus clausus* în toate domeniile de educație și activitate economică; o legislație mai strictă și o pedepsire mai aspră a infracțiunilor legate de fals, contrabandă, speculă, pornografie și trafic de sclavi cu albi. Cuza și-a alcătuit programul parlamentar din toate aceste teme ale antisemitismului politic tradițional românesc, deși considera *numerus clausus* doar ca un pas intermediar spre *numerus nullus*³⁸. El adăuga elementul rasial într-o serie de 10 principii despre „naționalitate”, „religie” și „acțiune”. Despre poporul evreu, Cuza scria:

...este o nație corcită și degenerată, sterilă, fără pământ și care nu formează un organism social complet, productiv... trăind astfel de la început și până în zilele noastre, suprapusă pe alte națiuni, prin exploatarea muncii ei productive, prin urmare ca o nație parazită³⁹.

Liga a adoptat ca siglă tricolorul românesc cu o zvastică neagră într-un cerc galben în mijlocul steagului.

După primul război mondial, Cuza a împletit în litaniile sale teme din antisemitismul creștin și noi interpretări bazate pe teologia creștină și pe filozofie⁴⁰. În acest sens a fost

37. A.C. Cuza, *Meseriașul român*, Iași, 1893, p. vi; „Problema jidănească și Adolf Hitler”, discurs ținut în 12 decembrie 1930, în *Îndrumări de politică externă – Discursuri parlamentare rostite în anii 1920-1936*, București, 1941, și „Doctrina cuzistă și hitlerismul”, *Cuvântul*, 25 aprilie 1933.

38. A.C. Cuza, *Numerus clausus*, ed. cit.

39. *Idem*, *Doctrina naționalistă creștină – Cuzismul: definiții, teze, antiteze, sinteza*, Iași, 1928, pp. 12-17.

40. Vezi *idem*, *Învățătura lui Iisus – Judaismul ori teologia creștină*, Iași, 1925, și *Doctrina cuzistă – Lupta pentru credința și problema învățământului religios cu ilustrații din Thora*, Iași, 1928. Argumentul lui A.C. Cuza că Noul Testament poate fi separat de cel Vechi este prezent și în Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, pp. 17-18. Eforturile, mai ales din partea scriitorilor evrei, de a se opune impactului unor asemenea teze, ca în Horia Carp, *Străinii în Biblie și Talmud*, București, 1924, și I. Ludo, *În jurul unei obsesii – Precizările unui evreu pentru românii de bună-credință*, Adam, București, 1936, au avut prea puțin efect.

influențat de Nicolae C. Paulescu (1869-1931), profesor de fiziologie la Facultatea de Medicină din București, specialist de talie mondială în domeniul biochimiei și al psihologiei. Paulescu era de asemenea un autodidact într-ale filozofiei, pe care a folosit-o ca armă antisemită și, ca și Cuza, a semnat diverse lucrări pseudoștiințifice ce au servit drept vehicule pentru răspândirea urii rasiale și religioase. Paulescu a fost co-director la ziarul lui Cuza inaugurat în 1922, *Apărarea Națională*, unde a și publicat, regulat, articole. Cărțile și articolele scrise de el urmăreau să contopească teologia, medicina și știința într-o „fiziologie filosofică”, care în realitate era doar o cale prin care își putea exprima antisemitismul obsesiv, făcând ca aceste puncte de vedere să fie foarte atrăgătoare pentru Cuza. Paulescu a găsit originea perfidiei evreiești în Talmud, stabilit de el ca fiind instrumentul de exterminare a celorlalte națiuni, dar și în Cahal, care, susținea el, punea la cale în secret dezastrele ce afectează restul omenirii. Deși nu putea să anticipeze existența lagărelor de exterminare naziste, condamnarea evreilor era la Paulescu atât de totală, încât a ridicat posibilitatea „exterminării paraziților nefaști”, la fel cum „sunt omorâți păduchii”. („Putem oare să-i exterminăm – cum bunăoară seucid ploșnițele? Acesta ar fi mijlocul cel mai comod de a ne scăpa repede de ei.”⁴¹) Este interesant că nu numai Cuza a fost influențat de Paulescu, ci și tânărul Codreanu, viitor fondator al Gărzii de Fier, a recunoscut puternicul impact al ideilor lui Paulescu în dezvoltarea sa⁴².

Nichifor Crainic (1889-1972) a fost un alt teoretician al religiei a cărui operă a avut o importantă influență asupra lui Cuza și a generațiilor mai tinere care au luat asupra lor stindardul antisemitismului radical în perioada interbelică. Crainic era profesor la Facultatea de Teologie a Universității din București, care devenise un focar de antisemitism printre studenți⁴³ și pleda pentru crearea unui spirit românesc „antisemit în doctrină și antisemit în practică”⁴⁴. El a aplicat cunoștințele sale teologice și măiestria retorică pentru a rupe relația iudeo-creștină, argumentând că Vechiul Testament nu era evreiesc, că Iisus nu a fost evreu și că Talmudul, pe care el îl privea ca pe o întruchipare a evreimii moderne, a fost, întâi de toate, o armă de combatere a evangheliilor creștine și de distrugere a creștinilor⁴⁵.

41. Vezi, spre exemplu, Nicolae C. Paulescu, *Fiziologia filozofică – Talmudul, Cahalul, Francmasoneria*, București, 1913; *Fiziologia filozofică – Sinagoga și biserica față de pacificarea omenirii*, 2 vol., Apărarea Națională, București, 1923; *Complot jidano-francmasonic împotriva neamului românesc*, Apărarea Națională, București, 1924; *Degenerarea rasei jidovești*, București, 1928, și *Tălmăcirea apocalipsului, soarta viitoare a jidănimii*, București, f.a. Frazele citate sunt din *Complot jidano-francmasonic*, p. 31, și *Fiziologia filozofică – Talmudul...*, p. 55. Influența lui Paulescu a fost substanțială. Pentru o abordare asemănătoare, demonstrând că evreii trebuie tratați ca o infecție, vezi J.D. Protopopescu, *Pericolul ovreesc*, Atelierele Grafice Steaua, București, 1922.

42. Corneliu Z. Codreanu, *For My Legionaries – The Iron Guard*, prima ediție: *Pentru legionari*, Sibiu, 1936; ediția în limba engleză: Libertatea, București, 1976, pp. 36-37.

43. Aici s-a format și Viorel Trifa, liderul mișcării studențești a Gărzii de Fier, conducătorul demonstrației care a dus la aprinderea rebeliunii din ianuarie 1941, mai târziu arhiepiscop al Bisericii Ortodoxe Române din Statele Unite. În ciuda înaltei sale poziții ecleziastice, Trifa a fost denaturalizat și deportat din SUA din cauza trecutului său legionar. Pentru o reprezentare plină de înțelegere a vieții lui Trifa, vezi Gerald J. Bobango, *Religion and Politics: Bishop Valerian Trifa and His Times*, East European Monographs, Boulder, 1981. Despre expulzarea sa, vezi *The Washington Post*, 15 august 1984.

44. Vezi „Problema evreească”, în Nichifor Crainic, *Lupta pentru spiritul nou – Germania și Italia în scrisul meu dela 1932 încoace*, Cugetarea, București, 1941, pp. 142-145.

45. Această problemă l-a preocupat pe Crainic încă de la începutul carierei sale și a crescut în intensitate pe măsură ce a căpătat o tot mai mare semnificație politică. Pentru o afirmație timpurie,

Influența lui Crainic asupra generației sale a fost substanțială, el fiind capabil să se inspire din misticismul și naționalismul creștin-ortodox românesc și să le folosească astfel încât intelectualii, studenții și cetățenii obișnuiți ai țării să privească favorabil mișcările rasiste și antisemite pe care el le credea esențiale pentru siguranța existenței României și a națiunii române⁴⁶. Însăși Biserica Ortodoxă Română avea puternice tendințe antisemite, atât în rândurile ierarhiei superioare, cât și în cele ale clerului local. Patriarhul Miron Cristea nu a luat niciodată atitudine împotriva antisemitismului. Dimpotrivă, el i-a demonizat pe evrei și s-a pronunțat pentru îndepărtarea lor din România :

Îți vine să plângi de milă bietului popor român, căruia evreul îi stoarce și măduva din oase. A nu reacționa împotriva evreilor înseamnă a ne duce de vii la pieire... A ne apăra este o datorie națională și patriotică, iar nu „anti-Semitism”... [A]veți destule calități și posibilități, ca să vă căutați și găsiți și câștigați undeva un loc, un pământ, o țară, o patrie încă nelocuită de alții... Trăiți, ajutați-vă, apărați-vă, și exploatați-vă unii pe alții ; dar nu pe noi și pe alte popoare, cărora cu rafinațiile etnice și talmudice le duceți și acaparați tot belșugul⁴⁷.

Ca actor politic loial regelui Carol, patriarhul a încercat să limiteze influența Gărzii de Fier asupra clerului de rând. Astfel, în martie 1937, la cererea guvernului Tătărescu, patriarhul a convocat Sfântul Sinod al Bisericii și a dat o decizie care interzicea clerului local să se alăture „cuiburilor” Gărzii de Fier, demonstrațiile politice sau expunerea simbolurilor legionare, precum și introducerea subiectelor politice în predici⁴⁸. Când Miron Cristea a devenit prim-ministru al dictaturii regale din 1938, guvernul său a încercat să atenueze violența antisemită dezlănțuită sub Goga și Cuza, dar nu a modificat legislația antisemită pe care aceștia o introduseseră (a se vedea mai jos). Astfel că filozofia lui Crainic se potrivea foarte bine cu atitudinea teologico-politică a Bisericii.

Crainic a avut o lungă colaborare cu Cuza. A fost secretar general al Ligii Apărării Național-Creștine pentru ca, după fuzionarea acesteia cu Partidul Național-Agrar, să îndeplinească aceeași funcție în cadrul Partidului Național-Creștin. După căderea de la putere a guvernului condus de acest partid, Crainic a devenit ministru al Propagandei Naționale în guvernul pronazist al lui Ion Gigurtu (4 iulie – 3 septembrie 1940), ultimul guvern al dictaturii regale și primul care a avut ca miniștri câțiva membri ai Gărzii de

vezi Nichifor Crainic, „Problema biblică”, în H. Steinberg (ed.), *Icoanele vremii*, București, 1919, pp. 203-207. Pentru luări de poziție ulterioare și privind dezvoltarea acestei idei bazate pe argumente religioase, vezi Nichifor Crainic, *Punctele cardinale în haos*, București, 1936, și *Ortodoxie și etnocrație*, Cugetarea, București, 1937.

46. Despre influența lui Crainic, vezi Z. Ornea, *Anii treizeci – Extrema dreaptă românească*, Fundația Culturală Română, București, 1995. Vezi și Leon Volovici, *op. cit.*, pp. 96-99. Despre exprimarea ideii de separare a Vechiului Testament evreiesc de Noul Testament creștin, vezi Iacov, Mitropolitul Moldovei, *Înfruntarea jidovilor asupra legei și a obiceiurilor lor, cu dovedirea din Sfânta și Dumnezeiasca Scriptură atât din cea veche, cât și din cea nouă*, Macarie, Iași, 1803. Pentru o discuție pe aceeași temă, 135 de ani mai târziu, prezentată în revista Facultății de Teologie unde învățase Crainic, vezi Pr. I. Popescu Mălăiești, „Iudeii și Românii”, *Raze de lumină*, vol. X, nr. 1-4, Facultatea de Teologie, București, 1938, pp. 5-63.

47. Vezi atacul lui Miron Cristea la adresa evreilor în *Apărarea Națională*, 24 august 1937, și *Curentul*, 19 august 1937. Citatul este din *Curentul*, 19 august 1937, așa cum a fost citat de Leon Volovici, *op. cit.*, p. 55. Pentru reacția entuziasmată a lui Cuza, vezi *Apărarea Națională*, 24 august 1937. Despre Miron Cristea, vezi Jean Ancel, *op. cit.*, pp. 160-168.

48. Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie*, ed. cit., p. 301.

Fier. Câteva zile mai târziu, întâmpina proclamarea statului național-legionar spunând că aceasta este ca o trecere „de la moarte la viață”⁴⁹.

În afară de rolul politic tradițional, Liga Apărării Național-Creștine a organizat grupări militante de studenți conduse inițial de Codreanu, precum și unitățile paramilitare ale cămășilor albastre numite „Lăncierii”, care subminau viața universitară, îi terorizau pe evreii de la sate și contribuiau la violențele de stradă care se răspândeau pe măsură ce perioada interbelică se apropia de sfârșit. Puterea electorală a Ligii în anii '20 nu a depășit niciodată procentul de 4,76. La alegerile din 1927 și 1928, acesta a scăzut la mai puțin de două procente cerute de lege pentru a putea intra în Parlament, după ce Codreanu s-a rupt de LANC pentru a înființa propria sa mișcare, Garda de Fier. Dar la alegerile din 1933 Liga a ajuns la 4,47%, partidul lui Cuza obținând astfel nouă locuri în Camera Deputaților. În timp ce partidul rămânea o voce influentă a antisemitismului lipsit de orice compromis și era respectat de oamenii de rând, el își pierdea influența în rândul tineretului Gărzii de Fier, îndepărtându-se și probabilitatea că ar putea să câștige puterea politică.

Cu încurajarea Palatului Regal, se pare că Nichifor Crainic a jucat un rol critic în organizarea fuziunii Partidului Național-Agrar cu Liga Apărării Național Creștine pentru a forma Partidul Național-Creștin (PNC). Fuziunea a avut loc la 16 iulie 1935. Cuza, în vârstă de 78 de ani, a fost ales „șef suprem” al partidului, în timp ce Goga, la cei 53 de ani, a devenit președinte și lider *de facto*. Crainic a fost numit secretar general. Noul partid PNC a ajuns la un total de 18 locuri prin punerea în comun a locurilor parlamentare obținute separat de partidele lui Goga și Cuza, care a adoptat zvantica Ligii ca simbol oficial. Ziarul lui Goga, *Țara noastră*, a devenit oficiosul partidului. Goga și Cuza s-au grăbit să asocieze PNC-ul cu cauza fascistă internațională și au păstrat *Lăncierii* ca forță paramilitară a lor. Între 1935 și 1937, *Lăncierii* au fost responsabili pentru chinuirea și brutalizarea evreilor, acțiuni care rivalizau cu cele comise de Garda de Fier. Nu erau neobișnuite confruntările, uneori sângeroase, între *Lăncieri* și unități ale Gărzii de Fier⁵⁰. Imitându-i pe Hitler și Mussolini, Goga și Cuza au organizat și ei întruniri de masă într-un efort de a demonstra dreptul lor la putere. Ei au adunat în București 200 000 de cămăși albastre la data de 8 noiembrie 1936, cu ocazia unui congres al PNC⁵¹.

49. Despre lauda adusă de Crainic operei lui Cuza, vezi Nichifor Crainic, „Naționalitatea în artă”, *Gândirea*, martie 1935; iar despre întâmpinarea entuziastă a statului național-legionar, vezi „Revoluția legionară”, *Gândirea*, octombrie 1940.

50. În timp ce analizele autorilor reflectă perioada politică în care aceste cărți erau scrise, despre activitatea Partidului Național-Creștin, vezi Florea Nedelcu, *Viața politică în România în preajma instaurării dictaturii regale*, Dacia, Cluj, 1973, și Gheorghe T. Pop, *Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național-Creștin*, Dacia, Cluj, 1978. Despre rolul lui Crainic în fuziune, vezi Florea Nedelcu, *op. cit.*, pp. 91-92. Despre alți factori care au condus la fuziune, vezi Paul A. Shapiro, „Prelude...”, *ed. cit.*, pp. 50-54. Despre violența PNC, vezi Nicholas M. Nagy-Talavera, *op. cit.*, pp. 289-296, și dosarele microfilmate ale Siguranței și ale Poliției din Arhivele Muzeului Memorial al Holocaustului din Statele Unite (USHMM), RG 25.004M, „Documente selectate de la Serviciul Român de Informații (SRI)”, în special rola 97, dosarele nr. 560 și nr. 566, rola 106, dosarele nr. 1153 și nr. 1154, și rola 104, dosarele nr. 1157 și nr. 1159.

51. Conducerea PNC a făcut o convocare națională pentru ca aderenții săi să vină la București, sperând că vor aduna 500 000 de oameni: „Voim să arătăm țării și lumii întregi, forța incomparabilă în țara noastră, a Partidului Național-Creștin și deci dreptul nostru la guvernare”. Apelul către „soldații zvanticii” îndemna ca adunarea să fie pașnică, dar menționa despre cei care nu vin că vor fi considerați dezertori. Vezi afișul publicat de filiala PNC din județul Neamț, în Arhivele USHMM, RG 25.004M.

Platforma PNC cuprindea și poziții antisemite care existaseră înainte de fuziune în platformele partidelor lui Goga și Cuza. Ei erau promonarhiști, dar susțineau modificarea Constituției din 1923 pentru a asigura supremația etnică românească în toate domeniile vieții naționale. Ei doreau garantarea „caracterului național” al presei și al activităților culturale. Evreilor urma să li se impună *numerus clausus*. Voiau de asemenea să-i elimine pe evrei dacă ei sau strămoșii lor intraseră în țară „prin fraudă” sau „după semnarea tratatelor de pace”. Pe lângă *numerus clausus*, evreii care rămâneau în țară trebuiau să fie excluși din toate instituțiile publice și din serviciile civile⁵². Spre deosebire de Garda de Fier, Goga și Cuza nu reclamau schimbarea regimului, dar erau nerăbdători să preia guvernarea pentru a putea implementa măsurile antisemite pe care le propovăduiseră timp de decenii.

Goga și Cuza voiau să stabilească relații mai apropiate cu Germania, dar fără să riște frontierele țării. Ambii fuseseră curțați intens de elemente ale regimului nazist. Înainte de 1934, Alfred Rosenberg și Arno Schickedanz de la *Aussenpolitisches Amt* au văzut în Goga cel mai promițător lider al oricărei *Volksbewegung* în România :

În România există un fundament antisemit puternic. Dar în ciuda repetatelor eforturi, această tendință nu s-a ridicat niciodată deasupra limitelor unui club din cauza doctrinelor științifice [academice] ale clasei conducătoare. Ce a lipsit a fost îndrumarea și conducerea unei personalități politice. După numeroase căutări pe băjbăite, Biroul crede că a găsit această personalitate – fostul ministru și poet Octavian Goga.

Începând cu 1934, Goga a fost principalul lor client român, căruia i-au oferit asistență materială și consultanță⁵³.

Obiecțiile regelui față de implicarea germană în politica internă a României a ținut PNC departe de centrul puterii, până în 1937. Pe de altă parte, alegerile din decembrie al celui an s-au dovedit a fi o schimbare bruscă pentru șansele partidului. Forțate la expirarea termenului de patru ani de la alegerile din decembrie 1933, în alegerile din 1937 s-a întâmplat, pentru prima și ultima dată în perioada interbelică, ca partidul care organizează alegerile să nu întrunească majoritatea parlamentară⁵⁴. Partidul Național-Țărănesc, Garda

Goga a pretins mai târziu că au participat 200 000 de aderenți. Ministrul german din România, Fabricius, estima că numărul a fost între 100 000 și 120 000; vezi Paul A. Shapiro, „Prelude...”, ed. cit., p. 51

52. Folosind standardele propuse de ei, Goga și Cuza estimau că mai mult de un sfert din populația evreiască a României va fi expulzată în urma aplicării acestor directive. Despre platformă, vezi *Politics and Political Parties in Romania*, ed. cit., pp. 174-177; și Cristian Sandache, *Doctrina național-creștină în România*, Paideia, București, 1997.

53. *Aussenpolitisches Amt* al partidului nazist, condus de Alfred Rosenberg, pretinde că a fost forța decisivă în uniunea Goga-Cuza, în speranța de a crea un partid politic progerman acceptat de regele Carol; vezi „Short Activity of the APA of the NSDAP, 1935” (IMT Document 003-PS), Office of the United States Chief Council for Prosecution of Axis Criminality, *Nazi Conspiracy and Aggression*, Washington, 1946, vol. 3, p. 15. Pasajul citat este din „Brief Report on the Activities of the APA of the NSDAP from 1933 to 1943”, IMT Document 007-PS, *ibid.*, vol. 3, p. 36. Rosenberg a născocit multe planuri pentru a strecura ajutor financiar german către Goga și PNC. În 1934 a încercat să manipuleze un acord de cliring româno-german pentru a trimite lui Goga 700 000 RM. El a pasat fondurile către PNC prin intermediul lui Radu Lecca, corespondentul de la București al lui *Völkischer Beobachter*, viitorul comisar pentru problemele evreiești în timpul regimului antonescian. Unele plăți sunt confirmate, cum ar fi transporturi de insigne cu zvastică și materiale propagandistice tipărite în Germania. Cifrele pentru ajutorul total nu sunt încă disponibile.

54. O analiză utilă pentru această perspectivă este cea a lui Matei Dogan, *Analiza statistică a „democrației parlamentare” din România*, Editura Partidului Social-Democrat, București, 1946.

de Fier și Partidul „Tânărul Liberal” au încheiat un „pact electoral de neagresiune” pentru a combate manipularea alegerilor, dar în acest proces Partidul Național-Țărănesc și Tinerii Liberali s-au autoeliminat, dat fiind că nu au părut potriviți pentru guvernare în ochii regelui. Campania electorală a fost marcată de ciocniri armate între *Lăncierii* din PNC și Garda de Fier⁵⁵. *Aussenpolitisches Amt* a încercat să aranjeze o alianță între PNC și Garda de Fier, dar nu a reușit⁵⁶. Codreanu vedea în PNC doar o altă față a regimului existent și și-a îndemnat adepții să nu voteze pentru candidații PNC în nici o circumstanță, nici măcar în circumscripțiile unde nu candidau membri ai Gărzii de Fier.

PNC a intrat în alegeri pe o listă independentă de candidați. Ministrul german de la București i-a creditat cu puține șanse de câștig și a recomandat Ministerului de Externe german să nu sprijine nici un partid de dreapta, dar conta pe victoria Partidului Liberal al lui Tătărescu, care era „din ce în ce mai antisemit, din ce în ce mai nerăbdător să colaboreze cu Germania [și care se pregătea] să protejeze minoritatea germană”⁵⁷. Votarea a avut loc la 20 decembrie 1937, iar PNC a primit doar 9,15 procente, puțin mai mult decât cele 8,56 procente puse la un loc de Goga și Cuza în alegerile din 1933, când candidaseră separat. Un sprijin semnificativ pentru partid a existat în nordul Moldovei și în Basarabia – baza electorală tradițională a lui Cuza. În alte părți din România partidul dominant al dreptei politice era, în mod clar, Garda de Fier⁵⁸.

În ciuda slabei performanțe din alegeri, în câteva zile Octavian Goga a devenit prim-ministru. Alegerile regelui erau în fapt limitate, dat fiind că Partidul Liberal nu reușise să obțină majoritate parlamentară chiar dacă organizase alegerile, dar și din cauza relațiilor încordate cu conducerea Partidului Național-Țărănesc. El se temea că Garda de Fier ar putea să-l răstoarne de pe tron sau să ducă brusc România mai aproape de Germania și Italia din punct de vedere diplomatic sau pur și simplu să creeze haos în țară.

În favoarea PNC-ului a contat faptul că nu părea să constituie o amenințare pentru autoritatea regelui. Cu un sprijin popular limitat, PNC se putea dovedi un instrument maleabil pentru îndeplinirea propriilor lui scopuri autoritariste. Numirea lui Goga îi putea domoli pe naziști fără a submina aranjamentele de securitate pe care România le avea cu Marea Britanie și cu Franța, cărora regele le acorda o mare importanță. Posibil că regele a încercat să îndepărteze pericolul mult mai amenințătoarei Gărzii de Fier apelând la dreapta conservatoare, dar zgomotos antisemită a PNC-ului. Sau poate că vedea invitația la guvernare a lui Goga și Cuza doar ca un pas intermediar către noi alegeri sau o manevră calculată pentru a demonstra că democrația parlamentară nu mai

55. Nicholas M. Nagy-Talavera, *op. cit.*, p. 293.

56. „Brief Report... 1933 to 1943”, loc. cit., p. 36.

57. Raportul lui Fabricius către Ministerul Afacerilor Externe german, 6 iulie 1937, Captured German Documents, U.S. National Archives, microcopia nr. T-120, seria 1986, cadrul 440810-821.

58. Rezultatele pentru partidele care au obținut cele două procente minime pentru reprezentare în Camera Deputaților sunt următoarele: blocul guvernamental, 35,92%/152 de locuri; Partidul Național-Țărănesc, 20,40%/86 de locuri; Garda de Fier, 15,58%/66 locuri; PNC, 9,15%/39 de locuri; Partidul Maghiar, 4,43%/19 locuri; Partidul Național-Liberal (Gh. Brătianu), 3,89%/16 locuri; Partidul Radical-Țărănesc (G. Iunian), 2,25%/9 locuri. Pentru o analiză statistică a alegerilor din 1937, mai ales referitoare la rezultatele electorale ale PNC și Gărzii de Fier în anumite județe, vezi Paul A. Shapiro, „Prelude...”, ed. cit. Vezi și C. Enescu „Semnificația alegerilor din decembrie 1937 în evoluția politică a neamului românesc”, *Sociologie Românească*, vol. II, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1937, pp. 512-526.

funcționa în România. Oricare ar fi fost motivarea regelui, Partidul Național-Creștin a început să guverneze oficial din 28 decembrie 1937. A.C. Cuza a devenit ministru fără portofoliu, iar fiul său, Gheorghe Cuza, ministru al Muncii. Pentru a limita, atât în țară, cât și în străinătate, libertatea de acțiune a conducerii PNC, pentru posturile-cheie din securitate, armată și diplomație regele a numit pentru noul guvern miniștri aleși de el și care nu erau membri ai PNC. În pofida acestor precauții, numirea guvernului PNC a fost primită cu îngrijorare în Europa de Vest, întrucât Goga era considerat „un discipol declarat și admirator al Mesiei cămășilor brune din Germania”⁵⁹.

Oricât de limitate le-ar fi fost prerogativele, Goga și Cuza nu au pierdut timp în aplicarea platformei lor antisemite. În proclamația sa inaugurală, primul-ministru Goga declara :

Vrem România a românilor! Acesta este certificatul de naștere al noului Cabinet. Noi credem în renașterea națiunii române și a Bisericii ei creștine. Noi credem că este o datorie sfântă să ne punem pecetea dominației noastre etnice în toate domeniile vieții politice⁶⁰.

Guvernând prin decrete-legi, fără confirmarea parlamentului, PNC și-a îndreptat primele măsuri administrative împotriva minorității evreiești. Jurnaliștii evrei au fost lipsiți de drepturile lor de ziariști din presă. Ziarele pe care guvernul le considera deținute sau dominate de evrei, inclusiv *Dimineața*, *Adevărul* sau *Lupta*, ca și ziarele evreiești care apăreau în provincie în idiș și ebraică, au fost închise. Evreii care primeau salariile din bani publici au fost concediați și toate ajutoarele acordate de stat instituțiilor evreiești au fost retrase. Acuzați că otrăvesc țărâtimea și îndeamnă tinerele românce la prostituție, s-a considerat că evreii nu sunt potriviți pentru a deține licențe de comercializare a băuturilor alcoolice și pentru a angaja slujnice neevreice cu vârsta sub 40 de ani. Limba idiș, folosită mult timp în administrația din Basarabia și nordul Moldovei, a fost declarată inacceptabilă. (A fost proiectat și un decret care urma să interzică accesul juriștilor și avocaților evrei în barou, dar nu a fost promulgat.) Unele proprietăți evreiești, cum ar fi terenul și clădirea Căminului evreiesc din Cernăuți, au fost confiscate de către stat⁶¹.

Mult mai semnificativ a fost că, în concordanță cu platforma PNC-ului din 1935, guvernul a proclamat Decretul-lege nr. 169/22 ianuarie 1938 pentru revizuirea cetățeniei evreilor. Legea anula în fapt cetățenia acordată evreilor după începerea primului război mondial. Ea cerea ca în decurs de 40 de zile de la publicarea listelor de cetățenie, toți evreii, indiferent cât de mare ar fi fost perioada de rezidență a familiilor lor, să trimită „pentru verificare” documentele împreună cu materialele auxiliare specificate. Evreii care nu îndeplineau cerințele sau ale căror documente erau considerate insuficiente erau declarați „străini”. Pe lângă pierderea drepturilor politice, aceasta însemna pentru mulți evrei pierderea posibilității de a profesa și potențiala deportare după bunul plac al guvernului⁶².

59. Despre motivația regelui Carol de a chema PNC la guvernare, vezi Paul A. Shapiro „Prelude...”, ed. cit. Citatul este din A.L. Easterman, *King Carol, Hitler and Lupescu*, Victor Gollancz, Londra, 1942, p. 101.

60. Citat din Jérôme și Jean Tharaud, *L'Envoyé de l'Archange*, Librairie Plon, Paris, 1939, p. 186.

61. Despre decretele și ordonanțele guvernului PNC, efectele și reacțiile provocate de acestea în România și în afara ei, vezi Jean Ancel, *Contribuții...*, ed. cit., pp. 65-84; Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie*, ed. cit., pp. 303-313, și Paul A. Shapiro, „Prelude...”, ed. cit., pp. 72-74. Îndata ce a fost confiscat, Centrul Evreiesc a trecut în proprietatea Mitropoliei Bucovinei.

62. Pentru referatul guvernului și textul decretului, vezi Lya Benjamin (ed.), *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. I, *Legislația antievreiască*, Hasefer, București, 1993, pp. 25-32.

Prin aceste măsuri antisemite Goga și Cuza au intenționat să crească popularitatea PNC înainte de noile alegeri pentru a-i reasigura pe patronii lor de la Berlin că ei pot apropia România de Germania, cu toată preemțiunea regelui asupra posturilor din politica externă, apărare și securitate. Dar măsurile au avut și un impact dramatic asupra evreilor români. Mulți și-au pierdut locurile de muncă peste noapte. Unii evrei din zonele rurale s-au văzut deposedați de mijloacele lor de existență, obligați să se mute în orașe și să lase în urmă proprietățile imobiliare. Cu toții simțeau nesiguranța de a nu ști unde urmează să mai lovească pumnul guvernului și dacă documentația îi va mulțumi pe supraveghetorii care se ocupau cu revizuirea cetățeniei. Deși guvernul PNC a fost izgonit de la putere înainte ca procesul de revizuire să se încheie, Decretul-lege 169 a rămas valid și sub dictatura regală. Când statisticile au fost finalizate, din 203 423 de familii care au trimis cereri de revizuire, 73 253 de familii – adică un total de 252 222 de evrei – și-au pierdut cetățenia ca rezultat al inițiativei Partidului Național-Creștin⁶³.

Consecințele au fost dezastruoase nu numai pentru evrei, ci și pentru noul guvern și pentru țară. Evreii au declarat un boicot economic, și-au retras depozitele din bănci, și-au vândut acțiunile și au organizat o grevă a taxelor și impozitelor. Evreii din afara României au adus situația la cunoștința guvernelor lor și a Ligii Națiunilor. Franța și Marea Britanie au folosit oportunitatea oferită de aceste măsuri antievreiești pentru a-și exprima nemulțumirea față de guvernul perceput de ei ca înclinat spre nazism și Germania nazistă. Spre sfârșitul lunii ianuarie, guvernul de pe Quay d'Orsay făcea cunoscut că, în cazul în care măsurile antisemite nu sunt anulate, Franța se consideră eliberată de obligațiile alianței cu România, care includeau garanția frontierelor, asistență în pregătirea militară și credite pentru armament. La 22 ianuarie, guvernul britanic anunța că vizita regelui Carol în Marea Britanie, stabilită pentru 21 martie, este amânată pe o perioadă nedeterminată. Ministrul Marii Britanii la București, Reginald Hoare, i-a spus lui Constantin Argetoianu, confidentul regelui, că țara sa dorește îndepărtarea imediată de la putere a guvernului Goga-Cuza⁶⁴.

În fața creșterii haosului economic și a presiunii diplomatice din partea aliaților României, situația guvernului PNC s-a deteriorat rapid. Sperând că își vor asuma conducerea dreptei românești, se părea că Goga și Cuza pierd teren în favoarea Gărzii de Fier, în ciuda eforturilor ministrului de Interne Armand Călinescu de a suprima mișcarea lui Codreanu. Nici Italia și Germania nu le mai ofereau sprijinul lor. După ce o delegație a Gărzii de Fier a fost întâmpinată la Roma de mulțimi uriașe și cu onoruri oficiale, protestul lui Goga l-a făcut pe ministrul Ciano să conchidă că guvernul PNC a fost doar unul de tranziție, „un fel de guvern von Papen” care va ceda curând puterea, ce va fi preluată de Codreanu⁶⁵. Când Goga a folosit mesajul de Anul Nou către Hitler pentru a cere garanția germană privind frontierele României, Cancelaria prezidențială nu a permis

63. Vezi Jean Ancel, *Contribuții...*, ed. cit., p. 81, și raportul oficial „Studiu asupra problemei evreiești în România, 1942”, din care sunt scoase statisticile sale, în Jean Ancel (ed.), *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry During the Holocaust*, Beate Klarsfeld Foundation, Ierusalim, 1986, vol. 10, nr. 107, p. 255. Carol Iancu oferă statistici ușor diferite în *Les Juifs en Roumanie*, ed. cit., p. 312. Un tablou oficial prezentat sub dictatura regală a apărut în *Monitorul Oficial*, 24 noiembrie 1939, citat în parte de Lya Benjamin, *Legislația...*, ed. cit., pp. 3-36.

64. Paul A. Shapiro, „Prelude...”, ed. cit., pp. 73-75.

65. *Ciano's Hidden Diary, 1937-1938*, tradus în engleză de Andreas Mayor, New York, 1953, p. 52, înregistrarea din 7 ianuarie 1938.

ca mesajul să fie publicat în Germania și nu a oferit vreo garanție⁶⁶. Temându-se că și Germania ar putea să prefere Garda de Fier, Goga a acuzat că aceasta a primit prin intermediul Ministerului de Externe german (*Auswärtiges Amt*) 17 000 de kilograme de material publicat și a cerut să se termine cu ajutorul german pentru mișcarea legionară⁶⁷.

Dar și armonia din interiorul PNC s-a deteriorat. Cuza voia acțiuni radicale împotriva evreilor și un ritm rapid în aderarea la Axă. În plus, cerea mână liberă pentru folosirea *Lăncierilor* în acțiuni de stradă contra evreilor și a Gărzii de Fier. Cuza s-a înfuriat atunci când Goga, încercând să programeze o nouă serie de alegeri, s-a opus campaniei de teroare rezultate din aceste acțiuni. El a obiectat și când Goga a făcut, pentru prima oară, excepții de la decretele antisemite pentru prieteni de-ai săi și a cerut amânarea până după alegeri a unor părți din campania antisemită⁶⁸. Cât despre rapida aderare la Axă, Goga avea prea puțină putere de inițiativă în politica externă și nu era în postura de a satisface pretențiile lui Cuza. Protestând împotriva vizitei ministrului de Externe Micescu la Liga Națiunilor, Cuza și fiul său au refuzat să ia parte la recepția pentru întâmpinarea ministrului la întoarcerea acasă din prima sa călătorie diplomatică⁶⁹. Când a început, la 6 februarie, campania pentru alegerile parlamentare programate pentru 2 martie, au izbucnit violențe de proporții atât de alarmante, încât până și diplomații germani de la fața locului se temeau că situația ar putea degenera într-o anarhie totală. În prima zi a campaniei au avut loc ciocniri sălbatice între unitățile Gărzii de Fier, pe de o parte, și *Lăncierii* cuziști și forțele de poliție și securitate ale guvernului Călinescu, pe de altă parte⁷⁰. Codreanu a raportat că doi oameni ai săi au fost uciși, 52 răniți și 450 arestați⁷¹. Goga era șocat. Prin intermediari care nu sunt încă clar identificați, el a ajuns la o înțelegere cu Codreanu pentru a pune capăt violenței. La 8 februarie au anunțat că, având în vedere că atât PNC, cât și Garda de Fier vor prezenta liste de candidați pentru alegeri, Garda de Fier a căzut de acord să se abțină de la participarea în campania electorală⁷². Această colaborarea a lui Goga cu liderul mișcării despre care regele Carol

66. *Documents on German Foreign Policy, 1918-1945* (în continuare: *DGFP*), seria D, Washington, 1957-1966, vol. V, documentul 157, Memorandumul Cancelariei Prezidențiale, 1 ianuarie 1938.

67. Heinburg de la Ministerul de Externe către Ministerul de Război, *Abteilung Ausland*, 3 ianuarie 1938, și Ministerul de Externe către Cancelaria prezidențială și Cancelaria Reich-ului, 5 ianuarie 1938, în *Captured German Documents*, U.S. National Archives, Microcopia nr. T-120, seria 1945, cadrele 435399-400 și 435408. De asemenea, *DGFP*, seria D, vol. V, doc. 164, Șeful Cancelariei Reich-ului către ministrul de Externe, 18 ianuarie 1938.

68. Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu – Die Deutsch-Rumanische Beziehungen, 1938-1944*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1954, p. 16, și Fabricius către Ministerul de Externe, 12 februarie 1938, în *Captured German Documents*, U.S. National Archives, microcopia nr. T-120, seria 1988, cadrul 440988-997.

69. Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă Comitetul Central al Partidului Comunist Român (ISISP), *Studii privind politica externă a României*, București, 1969, p. 201.

70. Fabricius către Ministerul de Externe, 9 februarie 1938, în *Captured German Documents*, U.S. National Archives, microcopia nr. T-120, seria 1988, cadrul 440972-975.

71. Nicholas M. Nagy-Talavera, *op. cit.*, p. 295.

72. Despre furia lui Goga și pretenția sa că a servit ca intermediar, vezi relatarea lui M. Sturdza, viitor ministru de Externe al Gărzii de Fier în statul național-legionar, *The Suicide of Europe*, Western Islands Publishers, Boston, 1968, pp. 104-105. Despre înțelegerea dintre Goga și Codreanu, vezi Eugen Weber, „Romania”, ed. cit., p. 551; Fabricius către Ministerul de Externe, 9 februarie 1938, în *Captured German Documents*, U.S. National Archives, Microcopia nr. T-120, seria 1988, cadrul 440972-975, și Paul A. Shapiro, „Prelude...”, ed. cit., pp. 83-84. Ordinul lui Codreanu de a înceta activitatea electorală se găsește în Manifestul datat 8 februarie 1937, în Corneliu Zelea Codreanu, *Circulări și Manifeste*, Colecția „Omul Nou”, 1951, pp. 232-233.

credea, în mod corect, că va încerca să-l alunge de pe tron era mai mult decât acesta putea suporta. El l-a convocat pe Goga pe 10 februarie și i-a cerut demisia, iar pe 11 februarie declara invaliditatea Constituției. Patru zile mai târziu scotea în afara legii partidele politice, iar pe 20 februarie promulga o nouă Constituție, instalând dictatura regală.

Cum legătura României cu Germania devenea din ce în ce mai profundă, guvernul Partidului Național-Creștin din decembrie 1937 – februarie 1938 a fost salutat în ambele țări ca inițiatorul colaborării lor și regimul responsabil pentru creșterea importanței dictatorului din timpul războiului, Ion Antonescu. În 1943, Alfred Rosenberg scria: „Practic, Antonescu este văzut astăzi ca executor al moștenirii încredințate lui de Goga”⁷³. Chiar Antonescu spusese că „România împlinește azi visurile și idealurile lui A.C. Cuza și Octavian Goga, pregătindu-se să rezolve problema evreiască conform cu programul nazist”⁷⁴. Această continuitate de scopuri referitoare la evrei era de înțeles, fiind, în opinia lui Cuza, Goga și Antonescu, parte a unui proces ale cărui începuturi se puteau regăsi în urmă cu aproape o sută de ani. Susținători ai PNC au reapărut ca parte a regimului civil birocratic din timpul războiului, după ce Antonescu și-a încheiat scurta colaborare cu succesorii lui Codreanu și a înfrânt rebeliunea Gărzii de Fier din ianuarie 1941⁷⁵.

Antisemitismul Gărzii de Fier

Octavian Goga și A.C. Cuza au fost în mod clar produsul regimului politic tradițional stabilit la jumătatea secolului al XIX-lea și moștenit de România Mare după primul război mondial. Ei au funcționat în cadrul lui, și-au conceput strategiile politice bazându-se pe el, au ajuns la putere prin el și au fost împreună atunci când puterea lor s-a evaporat. Nu se poate spune același lucru despre Corneliu Zelea Codreanu și mișcarea pe care a fondat-o, Garda de Fier. PNC era promonarhist și pro-Carol; Garda, nu. Conducerea PNC căuta să întrețină relații de egalitate, dacă nu chiar de cordialitate cu conducerea celorlalte partide politice; Garda nu dorea aceasta și s-a autodefinit în mod diferit, nu ca partid, ci ca „mișcare”. PNC voia să păstreze guvernul parlamentar, chiar dacă acesta urma să fie reconfigurat și organizat într-o manieră mai elitistă și mai corporatistă; Garda de Fier voia să răstoarne regimul parlamentar. Goga și Cuza evaluau relația lor cu cercurile conducătoare culturale și religioase ca fiind în vârful piramidei sociale din România; Garda de Fier era împotriva cercurilor conducătoare, îmbrățișând „acțiunea” tinerească, populismul țărănesc și mistica religioasă, așa cum a fost exemplificată de clerul local (de multe ori neștiutor de carte). PNC a îmbrățișat oficial *numerus clausus*; Garda de Fier l-a respins ca nefiind suficient de radical pentru rezolvarea „problemei evreiești”⁷⁶.

73. „Brief Report on the Activities of the APA of the NSDAP from 1933-1943”, loc. cit., p. 40.

74. *Blood Bath in Rumania*, The Record, New York, 1942, p. 33.

75. Nicholas M. Nagy-Talavera, *op. cit.*, pp. 328-329.

76. Există numeroase scrieri științifice despre Garda de Fier și o abundentă literatură ideologică, istorică și memorială lăsată de liderii, membrii, simpatizanții și exilații Gărzii de Fier. Printre cele mai importante analize se numără Armin Heinen, *Die Legion Erzengel Michael in Rumänien – Soziale Bewegung und politische Organisation*, R. Oldenbourg Verlag, München, 1986; Radu Ioanid, *The Sword of the Archangel – Fascist Ideology in Romania*, East European Monographs, Boulder, 1990; Francisco Viega, *La Mistica del Ultranasionalismo – Historia de la Guardia de Hierro*, Bellaterra, Barcelona, 1989; Eugen Weber, „The Men of the Archangel”, în George L.

Fiul unui partener pe termen lung al lui A.C. Cuza, Codreanu a fost student la Drept la Universitatea din Iași, unde s-a impregnat cu antisemitismul brut și cu teoria pseudoștiințifică proferată de Cuza și N.C. Paulescu. Sub protecția lui Cuza, a devenit activ din punct de vedere politic în cadrul universității, fiind președintele Asociației studenților în Drept și, inspirat de articolele din *Apărarea Națională*, pe care Cuza și Paulescu l-au înființat în 1922, a fondat în același an Asociația studenților creștini, cu scopul de a „apăra patria de invazia evreiască”. Liderii asociației au îmbrățișat principiile „antidemocrației”, „disciplinei” și pe cel al „conducerii”⁷⁷.

La fondarea Ligii Apărării Național-Creștine în martie 1923, Cuza i-a încredințat tânărului Codreanu misiunea de a organiza Liga pe baze naționale, pe care el o vedea realizată de un corp tânăr, în afara modelului politic tradițional. Cuza organizase pentru prima oară unități studențești paramilitare în 1922, când era unul dintre președinții Uniunii Național-Creștine, care avusese o viață scurtă. Aceste unități paramilitare studențești erau subordonate conducerii ierarhice a Uniunii. Nu a durat mult până la începerea unui conflict între Cuza și Codreanu. Cuza dorea să conducă Liga conform cu liniile politicii tradiționale a partidului, chiar dacă uneori această politică era extremistă și violentă, iar pentru îndeplinirea scopurilor antisemite voia să acționeze în cadrul sistemului parlamentar. Codreanu, pe de altă parte, nu numai că dorea mai multă putere pentru el însuși, conform principiului „conducerii”, dar urmărea și să facă din Ligă o mișcare revoluționară de „reînnoire morală”, în care violența organizată, nu doar împotriva evreilor, dar și a cercurilor conducătoare, era o metodă acceptabilă, chiar preferată, pentru atingerea scopurilor acestei mișcări. Prin 1927 relațiile dintre cei doi deveniseră atât de încordate, încât Codreanu și adepții săi au părăsit Liga în data de 24 iunie. Ei au format propria lor mișcare, numită la început Legiunea Arhanghelului Mihail, apoi Garda de Fier⁷⁸.

Antisemitismul a fost un element central al ideologiei Gărzii de Fier. În 1937, Codreanu scria în Circulara sa nr. 119 :

Misiunea istorică a generației noastre este rezolvarea problemei jidovești. Toate luptele noastre de peste 15 ani, scopul acesta l-au avut și toate eforturile vieții de acum încoace, scopul acesta îl vor avea⁷⁹.

Antisemitismul Gărzii de Fier asculta de vocile din trecut ale intoleranței antisemite românești care îi inspiraseră pe Cuza și pe alții în deceniile de dinaintea apariției pe scenă a Gărzii de Fier. În *Pentru legionari*, Codreanu mărturisea în mod deosebit inspirația primită de la Conta, Alecsandri, Kogălniceanu, Eminescu, Hasdeu, Xenopol și alții, fără

Mosse (ed.), *International Fascism*, Sage, Londra și Beverly Hills, 1979, pp. 317-343 ; Eugen Weber, „Romania”, în Hans Rogger și Eugen Weber (eds.), *op. cit.* ; și Nicholas M. Nagy-Talavera, *op. cit.*

77. Corneliu Zelea Codreanu, *For My Legionaries*, ed. cit., pp. 45, 48.

78. Înfrățirea relațiilor dintre cei doi este descrisă în declarația de intenție autobiografică a lui Codreanu, *Pentru legionari (For My Legionaries)*, publicată pentru prima dată în 1936. Pentru apărarea de către Cuza a mișcării studențești înainte de demisia lui Codreanu de la Liga Apărării Național-Creștine, vezi *Mișcările studențești și cauzele lor – Declarație făcută în fața comisiei de anchetă de A.C. Cuza*, Tipografia Deleormanul, București, 1925. În acest capitol, denumirea de „Garda de Fier” este folosită pentru a desemna mișcarea lui Codreanu, știindu-se că numele oficial al acesteia s-a schimbat din timp în timp (Legiunea Arhanghelului Mihail, Totul pentru Tară). Sintagma *mișcare legionară* este folosită pe scară largă de istorici și cercetători.

79. Corneliu Zelea Codreanu, *Circulări și Manifeste*, ed. cit., p. 199.

să-i mai menționăm pe A.C. Cuza, Paulescu și pe alți furnizori de antisemitism modern. Toate temele tradiționale fuseseră absorbite de Legiune : refuzul dreptului la cetățenie ; invazia masivă a evreilor din Est ; suprapopularea evreiască din orașele românești ; exploatarea țăranimii prin alcool, tutun și alte mijloace de corupere ; controlul presei ; deznaționalizarea culturii române ; serviciul lor desăvârșit în slujba dușmanilor României ; reprezentarea intereselor străine.

Oricum, antisemitismul gardist conținea și elemente noi. El nu era direcționat doar împotriva evreilor înșiși, ci și împotriva „iudaizării” României – în special a politicienilor, care fuseseră corupți de evrei și permisese „preluarea” țării de către aceștia. El adoptase dictatura ca principiu organizațional și violența ca instrument de combatere a amenințării „statului iudeu” – instituit în jurul Talmudului și al Cahalului și, mai recent, în forma bolșevismului și a comunismului⁸⁰. Antisemitismul gardist mai glorifica lupta spirituală și moralitatea întemeiată pe imaginile mistice ale Bisericii Ortodoxe Române⁸¹.

Aceste trei elemente au produs consecințe dramatice. Codreanu a început, încă din 1923, să identifice „trădătorii”, românii care-și trădaseră propriul popor „pentru arginții lui Iuda”, cu intenția de a-i omori. Pedepsa exemplară, argumenta Codreanu, „trebuie să cadă mai întâi asupra trădătorilor, și apoi asupra dușmanilor”⁸². Prima listă de „trădători”, alcătuită în 1923, includea șase miniștri din cabinetul condus de George Mârzescu, care proiectaseră principala lege prin care evreii au obținut cetățenia după promulgarea noii Constituții a României în acel an. În următorii 18 ani, mișcarea lui Codreanu a fost responsabilă pentru numeroase incidente de stradă, îndreptate mai ales împotriva evreilor, pentru asasinarea a doi prim-miniștri în funcțiune (Ion Duca în 1933 și Armand Călinescu în 1939) și pentru uciderea altor miniștri din Cabinet și a unor personalități locale și naționale din sferele politică și culturală. Cu lupta lor împotriva ordinii stabilite, legată integral de lupta „pe viață și pe moarte” împotriva evreilor, violența Garzii de Fier a culminat în 26 spre 27 noiembrie 1940 cu asasinarea a 64 de personalități conducătoare, apărători ai ordinei politice interbelice (inclusiv a unui fost prim-ministru) în închisoarea de la Jilava ; cu uciderea a șase prefecți de poliție în aceeași noapte ; cu scoaterea din casă, cu intenția de a-i omori, a șapte conducători politici și ai siguranței interne (dintre care trei foști prim-miniștri) ; cu asasinarea brutală a lui Nicolae Iorga, de asemenea fost prim-ministru, și a lui Virgil Madgearu, fost ministru din partea Partidului Național-Țărănesc. Rebeliunea legionară din ianuarie 1941 a început tot cu un asalt asupra ordinii existente, personificată atunci de Ion Antonescu, și a fost desigur din nou legată în totalitate de atacurile împotriva evreilor, pentru care „rebeliunea” a fost un „pogrom” în care au murit cel puțin 120 dintre ei⁸³.

80. *Idem, For My Legionaries*, ed. cit., pp. 103 și 222-224.

81. *Ibid.*, pp. 125-127 și 213-214. Primul pasaj relatează cum de ziua sfântului lor tutelar o icoană a Arhanghelului Mihail, pe care Codreanu și colegii lui din închisoarea de la Văcărești o priveau în timpul detenției, în 1923, l-a inspirat pentru a numi noua mișcare de tineret pe care ei o proiectau – Legiunea Arhanghelului Mihail. Puritatea sfântă, sabia și lupta împotriva satanei erau conceptele centrale. Al doilea pasaj, intitulat „Materie contra spiritului”, citează „tăria morală”, „crența neclintită” și „subordonarea materiei de către spirit” ca fiind garantele victoriei asupra „forțelor satanice coalizate cu scopul de a ne distruge” (tradus din ediția engleză).

82. *Ibid.*, p. 118.

83. Comandantul Militar al Capitalei, *Asasinatele dela Jilava, Snagov și Strejnicul : 26-27 noemvrie 1940*, *Monitorul Oficial* și Imprimeriile Statului, București, 1941 ; Președinția Consiliului de Miniștri, *Pe marginea prăpastiei : 21-23 ianuarie 1941*, 2 vol., *Monitorul Oficial* și Imprimeriile

Garda de Fier era considerată de regele Carol o amenințare pentru politica sa, pentru locul său pe tron și posibil pentru dinastia însăși. Mișcarea a fost declarată ilegală în trei rânduri, de trei guverne separate la începutul anilor '30, a fost agresiv supravegheată de guvernul Tătărescu din 1933-1937 și a fost urmărită necruțător în timpul dictaturii regale. Codreanu însuși a fost asasinat în septembrie 1939 în timp ce se afla în custodia Poliției de securitate (Siguranța). Asasinarea lui Armand Călinescu în septembrie 1939 a fost urmată de încă și mai multe arestări, iar unii membri ai mișcării au fugit în Germania. După aproximativ șase luni de relativă libertate de acțiune în timpul guvernului lui Ion Gigurtu (iulie-septembrie 1940) și după statul național-legionar (septembrie 1940 – ianuarie 1941), mișcarea a fost scoasă din nou în afara legii după „rebeliune”. În mod limpede, legătura dintre antisemitism și ideologia anti-establishment își are prețul său.

Componenta mistico-religioasă a antisemitismului legionar mergea de asemenea în urmă, la temele tradiționale antisemite ale Bisericii. Garda de Fier nu respingea ideile mai vechi. Ea folosea miturile *Protocoalelor Înțelepților Sionului* pentru propaganda în rândul clericilor de la sate, condamna rabinii, Talmudul și comunitatea ca arme satanice ale dominației evreiești și argumenta că Vechiul Testament nu era de origine evreiască și că evreii moderni (iudeii, evreii, jidani) nu erau descendenți ai evreilor biblici. Codreanu scotea în evidență legătura național-religioasă, acuzând evreii de distrugerea „legăturii spirituale” dintre poporul român și Dumnezeu, astfel încât ei puteau ruina națiunea română⁸⁴. Limbajul folosit de scriitorii legionari era plin de simboluri religioase. Corpul de elită al Legiunii a fost supranumit „Frăția de cruce”. Membrii Gărzii de Fier căzuți în Spania, luptând alături de Franco au fost numiți „crucificați”⁸⁵.

Criticii îl acuzau pe Codreanu că vrea să-i copieze pe Mussolini și Hitler. Dar în contrast cu mișcările fasciste din Italia și Germania, areligioase sau antireligioase în esență, Garda de Fier „era o mișcare de renaștere religioasă sau, poate mai exact, o mișcare de regenerare cu conotații religioase”⁸⁶. Aceasta, desigur, cu un scop. În *Pentru legionari*, Codreanu povestește despre o cină luată împreună cu discipolii lui în închisoarea Văcărești, după ce fusese descoperit complotul pentru uciderea liderilor politici „iudaizați”. El le spune acestora: „Sunt forțat să vă aduc vești triste. Se știe cine a fost trădătorul. El este în mijlocul nostru, stă la masă cu noi”. După ce trădătorul a fost identificat, Codreanu l-a iertat⁸⁷. Limbajul jertfei, al acceptării bucurăse a morții pentru salvarea națiunii, al crucificării și reînvierii a fost constant folosit de scriitorii legionari și de Codreanu însuși. Când numele legionarilor căzuți erau strigate la mitinguri și demonstrații, ceilalți membri ai Gărzii strigau „prezent !”. După moartea lui Codreanu, nu era ceva neobișnuit ca membrii Legiunii să folosească expresia „Căpitanul e cu noi !” sau să se refere la „învierea” acestuia⁸⁸.

Statului, București, 1942, și Matatias Carp, *Cartea neagră. Fapte și documente. Suferințele evreilor din România, 1940-1944*, vol. I – *Legionarii și Rebeliunea*, Atelierele grafice Socec, București, 1946.

84. Corneliu Zelea Codreanu, *For My Legionaries*, ed. cit., p. 106.

85. Vezi „La Icoană”, *Pământul Strămoșesc*, 1 august 1927, în Ion Moța, *Cranii de lemn – Articole 1922-1936*, ediția a III-a, Totul pentru Țară, București, 1937, pp. 19-22. Despre acest grup de elită, vezi Gh. Istrate, *Frăția de Cruce*, Colecția „Omul Nou”, 1952, publicată inițial în 1935; Bănică Dobre, *Crucificații*, Colecția „Omului Nou”, 1951, publicată inițial în 1937.

86. Eugen Weber, „România”, ed. cit., p. 534.

87. Corneliu Zelea Codreanu, *For My Legionaries*, ed. cit., pp. 126-127.

88. Pentru numeroase exemple ale acestui tip de limbaj, vezi *idem*, *Circulări și Manifeste*, ed. cit. Vezi *Corneliu Zelea Codreanu – Douăzeci de ani dela moarte*, Carpații, Madrid, 1958, p. 27;

Chemarea Legiunii la înnoire spirituală, afundare în lupta mistică și violentă împotriva satanei (evreilor), credință ortodoxă românească, „conducere” de către un „uns” și la răsturnarea ordinii „iudaizate” stabilite era extrem de atrăgătoare pentru tinerii intelectuali care se dezvoltaseră de-a lungul perioadei interbelice, așa cum antisemitismul tradițional se dovedise a fi un magnet pentru elitele secolului al XIX-lea și începutului de secol XX. Garda de Fier părea că oferă o filozofie integrată, cu o finalitate clară, pe viață și pe moarte. Noua generație de intelectuali pentru care antisemitismul constituia parte integrantă a credoului lor legionar nu erau pseudosavanți de genul lui Cuza și Paulescu. Ei erau principalii protagoniști ai identității culturale și intelectuale de la jumătatea secolului XX. Unii dintre ei au supraviețuit celui de-al doilea război mondial, ca Eliade și Cioran, care au trăit în afara României și după Holocaust au devenit figuri intelectuale recunoscute internațional, ascuzându-și trecutul în timp ce își demonstau geniul. Alții, precum Crainic și Noica, au suferit o parte din viață în închisorile comuniste, dar au văzut cum puterea gândirii lor a afectat generația de tineri de după Holocaust care, ca și ei înainte, căutau de asemenea un destin mai bun decât cel stabilit de ordinea comunistă. Alții mai puțin vizibili, ca Vintilă Horia și Horia Stamatu, și-au continuat după război, în exil, afilierea la Garda de Fier în încercarea lor de a menține vitalitatea legionară, sperând într-o renaștere hotărâtoare a mișcării înainte ca zilele lor să se sfârșească.

Legiunea a produs un număr de teoreticieni ale căror idei au fost importante în cadrul mișcării, dar mai puțin importante în cadrul societății românești ca întreg. Nicolae Roșu, Vasile Marin și alții au scris cărți în care proslăveau noul rol al Legiunii pe scena românească și în mod special virtuțile lui Codreanu⁸⁹. Nici unul dintre acești indivizi nu a avut capacitatea de a influența și impresiona așa cum reușeau Nae Ionescu, Mircea Eliade, Nichifor Crainic, Emil Cioran sau Constantin Noica. Aceștia din urmă nu au apărut din rândurile Gărzii de Fier, ci la începutul anilor '30 au descoperit în mișcarea legionară promisiunea atrăgătoare a unei „revoluții naționale”. Erau anii când speranțele și perspectivele României Mari, atât de strălucitoare imediat după primul război mondial, păreau că dispar. Deziluzionați de faptul că „restaurarea” pe tron a lui Carol al II-lea în 1930 nu a reușit să rezolve nenorocirile țării, așa-numita „tânără generație” de filozofi și învățați s-a îndreptat spre mișcarea legionară în căutarea „reinvierii” naționale⁹⁰. Ziarele politice de dreapta, jurnalele literare și librăriile erau pline cu scrierile lor.

vezi și poemul lui Radu Gyr de la p. 9: „Mormântul tău e numai Înviere/ Prin tine luminăm de Veșnicie...”. Articolul lui Ion Tolescu din același volum, la pp. 172-182, face o paralelă explicită între Codreanu și Iisus, încheiată cu desenul unei figuri neidentificate ce duce în spate o cruce.

89. Nicolae Roșu, *Orientări în Veac*, Cugetarea, București, 1937, și *Dialectica naționalismului*, Cultura Națională, București, 1935, precum și Vasile Marin, *Crez de generație*, Bucovina, București, 1937.

90. Despre fermentul intelectual al Dreptei în anii '30, vezi Z. Ornea, *op. cit.*, și Leon Volovici, *op. cit.* Despre „tânără generație” în special, vezi Z. Ornea, *op. cit.*, pp. 146-220, și Leon Volovici, *op. cit.*, pp. 70-94. Despre rolul politic al lui Iorga la începutul anilor '30, vezi lucrarea sa *Doi ani de restaurație – Ce a fost, ce am vrut, ce am putut*, Tiparul Datina Românească, Vălenii de Munte, 1932. În ochii „tinerei generații”, Iorga rezuma valorile „vechilui regim”. El fusese tutorele regelui Carol în adolescența monarhului, iar Legiunea îl considera pe Carol un dușman. Iorga a servit ca prim-ministru în așa-numitul „guvern de specialiști” de la jumătatea anului 1931 până la jumătatea anului următor, care a declarat Garda de Fier ilegală. El a servit, de asemenea, în Consiliul de Coroană din timpul dictaturii regale din 1938, din nou o perioadă când Garda de Fier fusese scoasă în afara legii.

Căutarea lor pentru înnoire filozofică, spirituală și politică i-a apucat spre doctrinele fasciste, în timp ce concentrarea lor spre etnic, naționalism și ortodoxism românesc i-a condus către mișcarea legionară. Primul care s-a alăturat acesteia a fost Nae Ionescu, apoi au urmat și ceilalți⁹¹.

Oricare ar fi fost atitudinile lor față de evrei înainte de afilierea la Garda de Fier, acești gânditori au adoptat limbajul antisemit radical și au încorporat orientarea antisemită a Gărzii de Fier în contextul intelectual pe care ei îl numeau „românism”⁹². Nae Ionescu a luat conducerea excluzându-i pe evrei în mod irevocabil din societatea creștină românească :

Creștinii și evreii, două corpuri străine unul altuia, care nu pot fuziona într-o sinteză decât... prin dispariția unuia dintre ele⁹³.

Cioran reia același sentiment de separare inevitabilă :

Evreul nu este semenul nostru, de aproapele nostru și, oricâtă intimitate ne-am lăsa cu el, o prăpastie ne separă, vrem sau nu vrem. Este ca și cum ei ar descinde dintr-o altă specie de maimuțe decât noi și ar fi fost condamnați inițial la o tragedie sterilă, la speranțe veșnic înșelate. Omenește nu ne putem apropia de el, fiindcă evreul este întâi evreu și apoi om.

...Noi, românii, nu ne putem salva decât prin altă formă politică. Evreii s-au opus cu toate mijloacele de care dispune imperialismul lor subteran, cinismul și experiența lor seculară. Trebuie să ne între tuturor în cap o dată și pentru totdeauna : evreii n-au nici un interes să trăiască într-o Românie consolidată și conștientă⁹⁴.

Noica era de aceeași părere :

Dar regretăm că le este interzis să vadă și să înțeleagă tot ce e bun, tot ce e purtător de adevăr în Legionarism. Regretăm suferința lor de a nu participa cu nimic, nici măcar cu o nădejde, nici măcar cu o iluzie, la ziua românească de mâine⁹⁵.

În 1936, Mircea Eliade se întorcea la limbajul de la jumătatea secolului al XIX-lea pentru a descrie invazia evreiască a țării și a trage la răspundere clasa politică românească pentru că a permis ca România să fie năpădită de evrei :

De la război încoace, evreii au cotoplit satele Maramureșului și ale Bucovinei, și au obținut majoritate absolută în toate orașele Basarabiei... Iar dacă le spui [conducătorilor politici] că pe Bucegi nu mai auzi românește, că în Maramureș, Bucovina și Basarabia se vorbește idiș, că pier satele românești, că se schimbă fața orașelor – ei te socotesc în slujba nemților, sau te asigură că au făcut legi de protecția muncii naționale⁹⁶.

91. Nae Ionescu a folosit această expresie și și-a dat convertirea la Legiune în primăvara lui 1933, cu puțin înainte de a fi interzisă de către guvernul Partidului Național-Liberal al lui Ion G. Duca ; vezi introducerea la Vasile Marin, *Crez de generație*, ed. cit. Pentru profesiunile de credință ale celorlalți, vezi, de exemplu, Mircea Eliade, „De ce cred în biruința mișcării legionare”, *Buna Vestire*, 17 decembrie 1937 ; Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, București, 1937 ; N. Crainic, *Ortodoxie și etnocrație*, ed. cit. ; C. Noica, „Între parazitul din afară și parazitul dinăuntru”, *Vremea*, 30 ianuarie 1938.

92. Despre „românism” și contribuția fiecăruia la acesta, vezi Leon Volovici, *op. cit.*, pp. 75-94.

93. Nae Ionescu, „Prefață” la Mihail Sebastian, *De două mii de ani*, Naționala-Ciornei, București, 1934, p. XXVIII.

94. Emil Cioran, *op. cit.*, pp. 130-133, traducere din limba engleză, citat în Leon Volovici, *op. cit.*, pp. 108, 119-120.

95. Constantin Noica, *op. cit.*

96. M. Eliade, „Piloții orbi”, *Vremea*, 19 septembrie 1936.

În declarația sa publică de sprijinire a Gărzii de Fier un an mai târziu, el spunea din nou, răspicat, că relația dintre români și evrei era, de fapt, o luptă cu moartea :

Poate neamul românesc să-și sfârșească viața în cea mai tristă descompunere pe care ar cunoaște-o istoria, surpat de mizerie și sifilis, cotropit de evrei și sfârtecat de străini, demoralizat, trădat, vândut pentru câteva sute de milioane de lei?⁹⁷

Desigur că antisemitismul Gărzii de Fier nu se limita la considerații abstracte despre natura evreilor, a românilor și a (non-)relațiilor dintre ei. Scriitorii legionari au produs scrieri menite a incita la pogromuri și crime și au schițat propuneri practice de ucidere în masă. În 1938, Alexandru Răzmeriță, preot român ortodox, a descris un plan de eliminare totală din orașe și deportarea lor în lagăre de muncă forțată la țară. Încercarea de a fugi din lagăre urma să fie pedepsită cu executarea⁹⁸. Traian Herseni a dezvoltat o teorie rasială legionară care combina „doctrina inegalității” cu „doctrina îmbunătățirii raselor umane”. Îndemnând la purificare rasială a poporului român, „o chestiune de viață și de moarte”, Herseni susținea un program de eugenie și completă separare a raselor inferioare de grupul etnic⁹⁹.

Slăbită de dizolvarea partidelor politice realizată de Carol în februarie 1938 și de decimarea după uciderea lui Codreanu și asasinarea primului-ministru Armand Călinescu în represaliile din noiembrie 1938 și, respectiv, septembrie 1939, Garda de Fier a avut pentru prima oară ocazia să implementeze în mod practic ideologia sa antisemită, din interiorul guvernului, în ultimele zile ale dictaturii regale.

Dictatura regală și evreii

La 13 februarie 1938, patriarhul Miron Cristea, primul-ministru al dictaturii regale, a declarat o poziție care nu putea fi încurajatoare pentru evrei. El stabilea următoarele scopuri :

...Repararea nedreptăților istorice pe toate tărâmurile față de elementul românesc dominant, fără acte de nedreptate față de vechile minorități conlocuitoare răsfirate de veacuri în granițele României de astăzi, printre românii de baștină.

Reexaminarea încetățenirilor de după război și anularea tuturor celor făcute în mod fraudulos și în paguba intereselor vitale ale românilor... Această reexaminare... va îngădui o viață economică mai largă a elementului românesc. Organizarea plecării din țară a elementelor străine care – de curând așezate în țară – vatămă și slăbesc caracterul nostru etnic românesc. România va coopera... cu alte state care au prisos de populație evreiască, ajutând-o să-și găsească patria...¹⁰⁰

Noua Constituție promulgată de regele Carol o săptămână mai târziu promitea drepturi egale tuturor cetățenilor români, indiferent de originea lor etnică sau religioasă (paragraful 5),

97. *Idem*, „De ce cred...”, ed. cit.

98. Alexandru Răzmeriță, *Cum să ne apărăm de evrei – Un plan de eliminare totală*, Tipografia Minerva, Turnu-Severin, 1938, pp. 65-69.

99. Traian Herseni, „Mitul sângelui”, *Cuvântul*, 23 noiembrie 1940, și „Rasa și destinul național”, *Cuvântul*, 16 ianuarie 1941.

100. Lya Benjamin (ed.), *Evreii din România între anii 1940-1944*, ed. cit., vol. II – *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, p. 31.

dar îndemna la „preferința pentru națiunea majoritară”; permitea legilor să poată diferenția limitele acestor drepturi (paragrafele 12 și 22 privind educația și libertatea presei); restricționa serviciul civil și militar la românii care aparțineau „păturilor majoritare ale societății” (paragraful 62); și efectiv îi împiedica pe evrei să intre în Parlament, cu excepția șefului rabin. Dispoziții referitoare la acordarea cetățeniei persoanelor care nu erau „etnici români” se regăseau și în Articolul 11 al Constituției din 1877 și cereau o lege specială pentru fiecare caz în parte.

Acest set de afirmații și prevederi ambigue și contradictorii au prefigurat incoerența și nesiguranța care vor caracteriza situația evreilor pe întreaga durată a dictaturii regale, în afară de ultimele luni. În această privință, ca și în altele, Carol și miniștrii săi au încercat să păstreze un echilibru între direcția politică ce ar fi satisfăcut regimul nazist în Germania și cea care i-ar fi permis României să-și păstreze un oarecare grad de credibilitate, precum și înțelegerile de securitate cu Franța și Marea Britanie. În plan intern, Carol era dur cu Garda de Fier și rezista în mod diplomatic în fața naziștilor. O poziție mai agresivă față de evrei i-ar fi oferit poate mai mult spațiu de manevră cu germanii, dar Carol știa, după recentele proteste de la Paris și Londra provocate de politica lui Goga, că o nouă politică antisemită clar definită ar fi provocat reacții pe care voia să le evite.

În consecință, nici o nouă legislație antisemită nu a apărut pentru mai bine de doi ani în „noul regim”. Dar dictatura regală a continuat să aplice „revizuirea cetățeniei” solicitată de Decretul-lege nr. 169 promovat de guvernul PNC, care a rămas în vigoare. Acesta a avut ca rezultat pierderea cetățeniei de către 225 222 de evrei români. În multe cazuri, cetățenia a fost pierdută nu pentru că procedurile stipulate nu fuseseră urmate când s-a acordat cetățenia, ci pur și simplu deoarece documentele avute atunci la dispoziție fuseseră pierdute sau rătăcite sau pentru că unele familii nu au avut resursele financiare pentru a aduna probele necesare. Legea a fost aplicată de către autoritățile locale care au fost mai indulgente cu petiționarii în unele regiuni și mai severe în altele, creând astfel multă neliniște și nesiguranță în decursul procesului. Evreii puteau fi dați afară din posturi într-o regiune administrativă, în timp ce în altă regiune evreilor care își pierduseră slujbele sau ale căror magazine fuseseră închise în timpul guvernării PNC li s-a permis să se întoarcă la muncă. Totuși, un mare număr de evrei n-au mai putut să-și câștige traiul când și-au pierdut cetățenia și de multe ori autoritățile, atât la nivel național, cât și local, sugerau că evreii ar face mai bine să emigreze „voluntar”¹⁰¹.

Cu toate că până în august 1940 nu au fost promulgate noi legi explicit antisemite, o serie de hotărâri și norme administrative au impus o mai mare separare și dificultăți materiale pentru evrei. Teoretic ei nu erau excluși din Frontul Renașterii Naționale, singurul „partid” cărui i se permitea să funcționeze în de curând declarata dictatură regală, dar practic evreii nu erau admiși în rândurile acestui partid. Răspunsurile la cererile lor erau amânate, pentru că era lipsit de sens să primești evrei a căror cetățenie începuse să fie revizuită și pentru a nu tensiona inutil relațiile cu Germania în privința problemei evreiești.

Când Frontul Renașterii Naționale s-a transformat în Partidul Națiunii, în iunie 1940, situația a devenit mai clară. Membrii Gărzii de Fier abia eliberați din închisoare puteau fi admiși în noul partid; evreii nu. În septembrie 1938, Ministerul Afacerilor Externe a

101. Vezi, spre exemplu, remarca de la radio a ministrului de Externe Grigore Gafencu, din 1 februarie 1939, citată în Jean Ancel, *Contribuții...*, ed. cit., p. 104.

ordonat ca toți evreii care își pierduseră cetățenia să fie înregistrați ca străini. Din nou, aplicarea ordinului a fost inconsecventă; umilirea însă nu. În Bucovina, trimisul regal Gheorghe Alexianu, care mai târziu, în timpul regimului Antonescu, va fi guvernatorul Transnistriei, le-a ordonat evreilor ce își pierduseră cetățenia să se înregistreze și a sugerat că s-ar cuveni ca aceștia să-și vândă proprietățile și afacerile în decurs de 14 zile. De asemenea, el a interzis vorbitul limbii idiș în public, ceea ce a creat dificultăți evreilor din regiune în păstrarea profesiunilor, a afacerilor sau pur și simplu pentru a trăi normal.

Măsuri administrative suplimentare au întărit eliminarea treptată la care erau supuși evreii. Celor care primiseră diplome universitare sau profesionale în străinătate li s-a cerut recertificarea acelor diplome pentru a li se permite să predea sau să-și practice profesiunea. Cei ce solicitau un loc de muncă trebuiau să atașeze cererii respective documente referitoare la originea lor etnică, încurajând astfel evaluatorii să includă originea etnică în procesul de luare a deciziei. Întrucât mulți evrei fuseseră obligați să studieze în străinătate pentru a evita să devină victime ale violenței de grup a Gărzii de Fier și a LANC în universitățile și școlile profesionale românești, această măsură a fost cu precădere nocivă și umilitoare pentru evrei. S-a restricționat participarea evreilor în viața bancară, contabilitate, farmacii, edituri și în alte domenii de activitate profesională¹⁰².

Guvernul României a continuat să spera că evreii vor părăsi țara „voluntar” pe măsură ce condițiile lor de viață se deteriorau. Guvernul a încercat, prin canale diplomatice, să încurajeze o conlucrare pentru emigrarea în masă a evreilor din România, Polonia și alte țări europene¹⁰³. Pe măsură ce trecea timpul, totuși din ce în ce mai puțini evrei români aveau relații în străinătate și resurse necesare pentru a emigra. Mai mult, Conferința de la Evian, din iulie 1938, a demonstrat cât de puține țări erau pregătite să primească fie și un număr mic de evrei.

Violența antisemită în timpul primilor doi ani de dictatură regală a fost limitată. Garda de Fier fusese dizolvată la începutul noului regim, ca și *Lăncierii* PNC. Ministrul de Interne și ulterior primul-ministru Armand Călinescu au fost în primul rând interesați să împiedice ca violența legionară să perturbe situația politică deja dificilă din țară. După ce Călinescu însuși a căzut victimă a asasinilor legionari în septembrie 1939, reprimările și arestările făcute de guvern au strâns un număr și mai mare de membri ai Gărzii de Fier de pe străzi. Alții și-au găsit refugiu în Germania nazistă.

Această situație ambiguă, dar „supraviețuibilă” pentru evrei s-a schimbat dramatic după înfrângerea Franței de către Germania la începutul lunii iunie 1940 și după ultimatumul sovietic adresat României pentru cedarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord la sfârșitul aceleiași luni. Cum numai Germania îi rămăsese ca posibil scut împotriva altor revendicări teritoriale din partea vecinilor României, regele Carol a trebuit să acționeze cu rapiditate. Regele i-a solicitat lui Ion Gigurtu să fie prim-ministru și să-l ajute să transforme statul autoritar unipartidic pe care regele îl instaurase cu doi ani în urmă într-o dictatură de tip fascist care să fie acceptată de Germania nazistă. Gigurtu era un om de afaceri cu puternice relații în Germania. El funcționase ca ministru al Industriei și Comerțului în guvernul PNC și era ministru al Lucrărilor publice și Comunicațiilor în guvernul condus de Gheorghe Tătărescu, activ în iunie 1940. Regele a abolit Frontul Renașterii Naționale și a format în locul acestuia Partidul Națiunii, totalitarist și cu acces

102. Despre această perioadă, vezi *ibid.*, pp. 111-120.

103. Vezi Lya Benjamin, *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, ed. cit., pp. 36-37.

restrictiv. El a numit în posturi ministeriale, pe lângă un grup de foști oficiali ai Partidului Național-Creștin, și trei lideri ai Gărzii de Fier recent întorși din refugiul din Germania. Nichifor Crainic a devenit ministrul Propagandei Naționale.

Imediat după pierderea Basarabiei și a nordului Bucovinei în favoarea Uniunii Sovietice, incidente antisemite majore au zdruncinat relativa siguranță fizică de care s-au bucurat evreii români în cea mai mare parte a perioadei dictaturii regale. Unități militare românești au atacat evreii din sudul Bucovinei, după ce au fost răspândite zvonuri că evreii au umilit trupele române care se retrăgeau din teritoriile cedate. Atacuri de mare amploare ale unităților militare și ale populației civile asupra evreilor au avut loc de asemenea la Dorohoi și Galați¹⁰⁴.

Ca parte a freneticului său efort de a reconstrui poziția diplomatică a României, guvernul Gigurtu a lăsat imediat conducerea nazistă de la Berlin să înțeleagă faptul că intenționează să schimbe politica României față de evrei și să o aducă mai aproape de modelul german. În timpul unei vizite făcute la Berlin spre sfârșitul lunii iulie, Gigurtu l-a asigurat atât pe ministrul german de Externe, von Ribbentrop, cât și pe Hitler însuși că România speră să-și rezolve problema evreiască într-un mod „definitiv”, în contextul îndrumării germane pentru o „soluție totală” în întreaga Europă. Gigurtu i-a spus lui Hitler că „el este hotărât să meargă înainte pas cu pas în procesul de eliminare a evreilor”¹⁰⁵. La întoarcerea acasă a delegației, ministrul de Externe Mihail Manoilescu, care-l însoțise pe Gigurtu la Berlin, a declarat :

...[R]omânii nu pot ajunge să se simtă așa cum ar dori, stăpâni la ei acasă, decât dacă se rezolvă prin măsuri categorice și hotărâtoare problema elementului evreiesc la noi. În acest sens suntem hotărâți să venim cu măsuri serioase și bine studiate, care vor fi aplicate... Pe această cale ne vom apropia mai mult ca niciodată în cursul istoriei noastre de lozinca veche a naționalismului românesc : România a românilor și numai a românilor¹⁰⁶.

Guvernul Gigurtu a început să aibă în vedere noi acțiuni concrete împotriva evreilor imediat ce a venit la putere¹⁰⁷. Prin decretul-lege din 9 august 1940 s-a stabilit definiția evreului bazată pe rit și sânge, fiecare criteriu fiind suficient pentru a identifica un individ drept evreu. Decretul-lege nr. 2650 a modificat dramatic statutul juridic al evreilor, acordându-se foarte puțină importanță faptului că erau sau nu cetățeni români. Evreii puteau fi „cetățeni români”, dar nu puteau dobândi statutul de „români de sânge”, distincție care a constituit baza unui regim de vastă discriminare legală. Evreii au fost împărțiți în trei categorii în vederea unor viitoare reglementări ale statutului lor, dar toate aceste trei categorii erau supuse unor restricții majore în activitatea politică, civică, economică și culturală.

Evreii au fost excluși din departamentele guvernamentale, din funcții publice, din numeroase profesii, din comitetele de conducere ale unor întreprinderi publice sau

104. Despre violența antisemită a acestei perioade, vezi Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania : The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944*, Ivan R. Dee, Chicago, 2000, pp. 38-43, și Jean Ancel, *Contribuții...*, ed. cit., pp. 199-227.

105. *DGFP*, seria D, vol. X, doc. 233, Însemnările conversației dintre Gigurtu și ministrul german de Externe, von Ribbentrop, 26 iulie 1940, și doc. 234, Însemnările conversației dintre Gigurtu și Hitler, 26 iulie 1940.

106. Citat în Lya Benjamin, *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, ed. cit., p. 53.

107. Vezi comunicatul guvernului privind „amplele discuții” asupra principalelor elemente referitoare la „soluționarea problemei evreiești”, în *ibid.*, p. 49.

private și au pierdut dreptul de a deține proprietăți în mediul rural sau de a desfășura activități în aceste zone. Ei au mai fost supuși unor numeroase restricții care au pus în pericol posibilitatea lor de a-și câștiga existența. Evreii nu mai puteau purta nume românești și, după infamantul model german al legilor de la Nürnberg, convertirea la creștinism oferea prea puțină protecție față de măsurile discriminatorii care îi vizau pe evrei. Acest decret-lege cerea adoptarea unor regulamente speciale privind educația pentru evrei, de la școala primară până la cea profesională și studiile universitare¹⁰⁸. Un decret special interzicea căsătoriile mixte între evrei și „românii de sânge”.

În puținul răstimp care a trecut de la pierderea Basarabiei și a Bucovinei de Nord – începutul sfârșitului pentru România Mare – și până la inaugurarea statului național-legionar condus de Ion Antonescu și de conducătorul Gărzii de Fier, Horia Sima, siguranța fizică și economică a evreilor români s-a deteriorat rapid. Ziua în care ei vor suferi pentru întreaga furie acumulată a unui secol de antisemitism românesc era aproape.

Concluzii

Din perspectivă istorică nu ne poate surprinde faptul că în anii '30 și '40 o mare parte din populația românească a acceptat antisemitismul Ligii Apărării Național-Creștine, al Partidului Național-Creștin și al Gărzii de Fier, iar apoi fie a participat, fie a permis asasinatelor comise de regimul Antonescu împotriva evreilor. Nu ar trebui să ne surprindă că un intelectual de marcă precum Mircea Eliade, care și-a câștigat recunoașterea internațională pentru studiul său spiritual al religiilor orientale, a avut rădăcini de extremă dreaptă în România Mare. Nici că lui Viorel Trifa, după ce a devenit arhiepiscopul ortodox român în Statele Unite, i s-a ridicat cetățenia americană în anii '70 din cauza rolului său conducător în rebeliunea legionară și în pogromul antisemit din București din ianuarie 1941. Nici că în 2003, în Franța, a fost imposibil să se celebreze remarcabila personalitate științifică a românului N.C. Paulescu, întrucât el produsese lucrări flagrant antisemite în România, în anii '20. Nici că un partid politic perfect xenofob și antisemit a pretins puterea politică – și chiar președinția țării – în România postcomunistă.

Rădăcinile politice și intelectuale ale acestor realități tragice se întind până la începuturile României moderne. Pentru mai mult de o sută de ani, mulți dintre cei mai respectați lideri politici și culturali ai țării au îmbrățișat antisemitismul și l-au introdus constant și perseverent într-un amestec bogat de acțiune și inspirație care a ajuns să reprezinte cultura politică și viața intelectuală în România modernă. În timpul perioadei comuniste nu s-a putut face dificila analiză critică asupra personalităților reprezentative pentru conștiința națională românească ce au făcut din antisemitism o trăsătură marcantă a societății românești. Rămâne încă o sarcină importantă efortul de a înțelege pe deplin moștenirea lăsată de aceste personalități.

Înțelegerea rădăcinilor profunde ale antisemitismului în viața politică și culturală a României ne va ajuta să ne confruntăm cu dovezile faptele care apar referitoare la rolul

108. Pentru dispozițiile extinse ale Decretului-lege privitor la starea juridică a locuitorilor evrei din România, vezi referatul prezentat de ministrul Justiției Ion Gruia și textul Decretului-lege nr. 2650, în Lya Benjamin, *Legislația antievreiască*, ed. cit., pp. 37-50.

României în Holocaust din sutele de mii de documente despre România în perioada Holocaustului care pot fi acum cercetate. Holocaustul nu a apărut în România ca un meteorit venit din spațiu. Și nu a sosit nici din Germania nazistă. Apariția fascismului și nazismului în Europa Occidentală a încurajat probabil românii cu vederi radical antisemite și poate că le-a mărit șansele de a juca vreodată vreun rol în guvern. Dar antisemitismul lor personal nu a fost modificat în mod dramatic de aceste evenimente. Ascensiunea lui Hitler nu a schimbat substanțial ideologia antisemită românească, dar a deschis calea unei posibile aplicări a programelor antisemite ce fuseseră discutate de principiu timp de decenii. Antisemitismul PNC și al Gărzii de Fier, regimul genocidal și lunga istorie a negării Holocaustului în România de după al doilea război mondial, toate acestea se bazează clar pe fundațiile unui secol de antisemitism propovăduit la cele mai înalte niveluri ale vieții politice și intelectuale românești. Separarea, exproprierea, deportarea și uciderea evreilor nu erau teme noi în anii '30 și '40. Holocaustul a avut rădăcini românești profunde și el trebuie tratat ca parte integrantă a istoriei politice și culturale a României.

Relațiile româno-germane înaintea și în timpul Holocaustului

Introducere

Un paradox al celui de-al doilea război mondial a fost faptul că Ion Antonescu, un bine cunoscut prooccidental, a trecut de partea Germaniei și a condus România în război împotriva Aliților. Totuși, alianța României cu Germania a intervenit pe fundalul erodării treptate a ordinii internaționale stabilite la sfârșitul primului război mondial. Alți factori contextuali erau renașterea Germaniei ca Mare Putere după formarea guvernului național-socialist și implicarea crescândă a Uniunii Sovietice în relațiile internaționale europene. În Europa Centrală și de Est, anii care au urmat primului război mondial au fost marcați de o creștere a naționalismului non-liberal, caracterizat prin relații tensionate între noile state-națiuni și minoritățile lor etnice¹. În același timp, Franța și Anglia erau tot mai puțin dispuse să utilizeze forța pentru a menține clauzele Tratatului de la Versailles, în timp ce Cominternul începuse să considere minoritățile etnice ca unelte potențiale în „lupta antiimperialistă”². În 1920, când România nu avea dispute cu Germania, frontiera sa de est nu a fost recunoscută de Uniunea Sovietică.

Relațiile româno-germane în perioada interbelică

La începutul anilor '20, relațiile dintre România și Germania au fost dominate de două chestiuni: restabilirea comerțului bilateral și datoriile germanilor pentru daunele provocate în primul război mondial (în timpul ocupației germane). Partea germană era interesată mai ales de comerț, în timp ce partea română dorea să soluționeze mai întâi problema datoriilor. Abia în 1928 s-a ajuns la o înțelegere. Guvernul de la Berlin a acționat cu foarte multă precauție în acea perioadă, iar în privința afacerilor interne ale României, politica germană era de o strictă neutralitate³.

Începând din 1928, Germania și-a urmărit interesele politice și economice într-un mod mai activ. Această schimbare a influențat toate aspectele relațiilor româno-germane. Doar în această perioadă soarta minorității germane a devenit un subiect în relațiile

-
1. Vezi Joseph Rothschild, *East Central Europe between the Two World Wars, A History of East Central Europe*, vol. 9, University of Washington Press, Seattle, 1974.
 2. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons: A Political History of Romanian Communism*, University of California Press, Berkeley, 2003 [*Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Polirom, Iași, 2005].
 3. Hans-Paul Höpfner, *Deutsche Südosteuropapolitik der Weimarer Republik*, Lang, Frankfurt a.M., 1983.

bilaterale. Partea germană nu doar că a oferit un modest suport financiar organizațiilor culturale și religioase ale acestei minorități, ci, într-o oarecare măsură, i-a oferit și sprijin politic. Ca o altă modalitate de a se implica în interesele minorităților din afara Germaniei, Republica de la Weimar a încercat să se prezinte ca protector al mișcării internaționale a minorităților etnice. În această privință a început de asemenea să acorde atenție situației minorităților maghiare și evreiești din diverse țări ale Europei de Est⁴.

Relațiile politice și economice româno-germane au avut de suferit după ce naziștii au venit la putere și au cerut o revizuire radicală a tratatelor de pace de după primul război mondial. Această politică a fost diametral opusă intereselor României. Dar relațiile economice dintre cele două țări s-au îmbunătățit din nou destul de repede: începutul apropierei Germaniei de România datează din 1936. Oficialii români erau motivați de interese economice, dar și de rațiuni de securitate; ei doreau să țină sub control revizionismul maghiar și să protejeze România împotriva potențialelor amenințări sovietice⁵. Politica externă nazistă puna accent pe penetrarea economică a statelor din sud-estul Europei⁶. Aceasta, la rândul ei, a ajutat România să reducă unele dintre efectele crizei economice mondiale, Germania fiind într-adevăr singura piață deschisă pentru grânele din sud-estul Europei, cea mai importantă latură a exportului din zonă⁷. Rezultatul a fost că în 1938 Germania a devenit cel mai important partener comercial al României, beneficiind de peste 50% din comerțul extern al României⁸.

Dar România a reușit să dezvolte relații economice cu Germania fără a fi obligată să renunțe la protecția aliaților săi occidentali⁹. Trebuie menționat că în perioada dinainte de Antonescu, noile state din Estul Europei, mai ales România și Cehoslovacia, au simțit că pot avea încredere în garanțiile oferite de Franța și Marea Britanie, în parte datorită opoziției lor la propunerile lui Mussolini de revizuire a Tratatului de la Versailles¹⁰.

Prin urmare, relațiile politice dintre România și Germania au rămas precare: politica din ce în ce mai revizionistă a Germaniei era interesată nu numai de reorientarea politicii externe a României, ci și de schimbarea politicii sale interne. Germania a sprijinit, din punct de vedere ideologic și financiar, grupurile de extremă dreaptă și antisemite, care au ajutat, din interior, la subminarea ordinii democratice din România. După părerea

4. Sabine Bamberger-Stemmann, *Der europäische Nationalitätenkongress 1925 bis 1938. Nationale Minderheiten zwischen Lobbyismus und Großmachtinteressen*, Verlag Herder Institut, Marburg, 2000.

5. Rebecca Haynes, *Politica României față de Germania între 1936 și 1940*, Polirom, Iași, 2003, p. 18.

6. Jean Ancel (ed.), *Romanian-German Relations, 1936-1944*, vol. 9, *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry During the Holocaust*, Beate Klarsfeld Foundation, New York, 1986; *The War Years, June 23, 1941 - December 11, 1941*, vol. 8, seria D, *Documents on German Foreign Policy 1918-1945*, Her Majesty's Stationery Office, Londra, 1964 (în continuare: *DGFP*).

7. Harry M. Howard, *The Policy of National Socialist Germany in Southeastern Europe*, Harry S. Truman Library, pp. 10-529.

8. Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1938-1944*, Steiner, Wiesbaden, 1954, p. 45.

9. I. Benditer și Ion Ciupercă, „Relații româno-germane în perioada 1928-1932”, *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”*, 8, 1971, pp. 317-330 (în continuare: *A.I.I.A.*).

10. Ion Ciupercă, „N. Titulescu și rolul statelor mici în viața internațională contemporană”, în *Titulescu și strategia păcii*, Junimea, Iași, 1982; *idem*, „Locarno oriental, semnificația unui eșec (1925-1937)”, *A.I.I.A.*, vol. 34, nr. 2; E. Bold și I. Ciupercă, *Europa în derivă (1918-1940). Din istoria relațiilor internaționale*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2001.

istoricului german Armin Heinen, Octavian Goga a fost primul politician român finanțat de Germania nazistă¹¹.

Germania a jucat și un rol activ în conflictele interne ale minorității germane din România și a sprijinit din punct de vedere financiar crearea unei mișcări naziste din interior. În anii '30 Berlinul a reușit să-i aducă pe etnicii germani din România sub controlul său¹². Faptul că antisemitismul devenise în Germania doctrină oficială de stat a încurajat antisemitismul de pretutindeni și mai ales pe cel din România. Creșterea acestei influențe a antisemitismului german, care a intensificat și antisemitismul românesc, a avut loc chiar înainte ca eforturile germane de a îndepărta România de foștii săi aliați să aibă efect¹³.

Spre sfârșitul anilor '30, diplomația germană a încurajat de asemenea acțiunile directe împotriva evreilor români, cum ar fi cele de îndepărtare a lor din relațiile comerciale româno-germane. Ea a făcut presiuni asupra companiilor germane din România să nu angajeze evrei sau să le vândă acestora bunuri de proveniență germană. În 1939, Ministerul de Externe german cerea fiecărui consulat din România să ofere informații detaliate despre numărul evreilor din zona acestuia și despre implicarea lor în viața economică a comunității. La semnarea acordului economic din martie 1939, liderul delegației germane raporta la Berlin că, pe lângă cooperarea reală economică intenționată prin acest acord, se dorea și eliminarea evreilor din industria forestieră.

Totuși, acțiunile germane antievreiești au fost oarecum restrânse în această perioadă, pentru a se evita un impact negativ asupra minorității germane din România. În 1937, ambasadorul german de la București protesta împotriva planurilor guvernului român de a introduce „Legea pentru protejarea muncii naționale”. Dacă ar fi fost pusă în practică, această măsură ar fi cerut firmelor românești să angajeze cel puțin 75% din așa-numiții „români de sânge”. Românii au asigurat în nenumărate rânduri că această măsură nu era o încercare de a dăuna intereselor germane și că i-a avut în vedere doar pe evrei. Ei chiar au cerut ajutor german în vederea „eliminării evreilor”; o cerere față de care diplomații germani nu aveau în principiu nici o obiecție¹⁴.

Apropierea sovieto-germană ilustrată prin Pactul Ribbentrop-Molotov (23 august 1939), căderea Franței în iunie 1940 și pierderile teritoriale umilitoare ale României din aceeași vară au constituit îndemnuri pentru o relație mai apropiată cu Germania. Se poate argumenta că suma opțiunilor aflate la dispoziția guvernului român în 1940 se diminuase. După pierderea Basarabiei în favoarea Uniunii Sovietice, în iunie 1940, guvernul român a privit Germania ca pe un apărător contra revizionismului maghiar și bulgar. Însă speranțele României de a obține protecția Germaniei nu s-au îndeplinit, deoarece Hitler a sprijinit revendicările teritoriale ale Bulgariei și Ungariei contra

-
11. Armin Heinen, *Die Legion „Erzengel Michael” in Rumänien. Soziale Bewegung und politische Organisation. Ein Beitrag zum Problem des internationalen Faschismus*, Oldenbourg Verlag, München, 1986, pp. 322-335.
 12. Wolfgang Miede, *Das Dritte Reich und die deutsche Volksgruppe in Rumänien 1933-1938*, Lang, Frankfurt a.M., 1972; Johann Böhm, *Deutsche in Rumänien und das Dritte Reich*, Lang, Frankfurt a.M., 1999; Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918-1944*, Hora, Sibiu, 2001, pp. 179-219.
 13. Hildrun Glass, *Zerbrochene Nachbarschaft. Das deutsch-jüdische Verhältnis in Rumänien 1918-1938*, Oldenbourg Verlag, München, 1996, pp. 357-457, 527-560.
 14. *Ibid.*, pp. 544-547.

României¹⁵. În același timp, folosirea transferului de populație pe post de instrument politic câștiga credibilitate; ministrul de Externe al României, Mihail Manoilescu, a privit aceste transferuri de populație ca pe un mijloc de a bloca revendicările teritoriale ale celor doi vecini ai României. Aceste acțiuni făceau parte dintr-o dezbatere mai largă despre omogenitatea etnică în cadrul frontierelor statelor-națiune, iar legitimarea acesteia prin declarații diplomatice a încurajat retorica dură și politicile anti-minorități. A fost doar un pas mic de aici până la implementarea „curățării terenului”, a purificării etnice – un pas mic care a declanșat tragedia evreilor și romilor aflați sub autoritatea României în timpul celui de-al doilea război mondial.

Însă, în orice caz, trecerea de la protecția franco-britanică la cea germană s-a produs la sfârșitul lui martie 1940 – cu trei luni înainte de înfrângerea Franței –, aparent din cauza faptului că guvernul României își pierduse încrederea în victoria Aliaților. Desigur, ca semn al acestei schimbări fundamentale, guvernul român a semnat, după luni de negocieri, un acord petrolier cu Germania. De-a lungul războiului, România și-a păstrat suveranitatea statală, dar s-a angajat într-o relație de dependență din ce în ce mai strânsă față de noul aliat, care la început părea zdrobitor de puternic. România a furnizat materii prime și și-a pus armata la dispoziția Germaniei, contribuind prin aceasta la menținerea în funcțiune a mașinii de război germane.

În plus, Germania nazistă a insistat ca România să semneze un acord ce garanta o autonomie lărgită minorității germane din România. Astfel, etnicii germani au reușit să edifice un mic stat în interiorul statului. Această entitate teritorială *de facto* a fost construită direct de către Reich și a urmat modelul nazist; iar în 1943 România a fost obligată să le permită etnicilor germani să intre în *Waffen-SS* în loc să fie recrutați în armata română¹⁶. În paralel cu manevrele germane de scoatere a minorității germane de sub suveranitatea României, Germania nazistă a încercat și să dobândească controlul asupra vieții evreilor din România, cu intenția de a distruge evreei din țară. Gustav Richter, diplomat și membru al *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA – Oficiul Central de Securitate al Reich-ului), era activ în București încă din primăvara lui 1941. Sarcina sa era de a se asigura că toate reglementările referitoare la evreei din România urmau să fie formulate după modelul german. În strictă conformitate cu directivele germane, evreei din România urmau să fie exterminați.

Antonescu și Germania

Când Antonescu a venit la putere, în septembrie 1940, nu era deloc evident că va deveni favoritul Berlinului. Naziștii l-au identificat ca pe un potențial lider prin ambasada lor de la București; totuși acceptarea lui Antonescu de către ambasador a fost însoțită de o notă de precauție: Antonescu criticase Conferința de la München și politica de împăciuire dusă de Anglia și Franța¹⁷. Cu toate acestea, când România lui Antonescu s-a alăturat

15. Constantin Iordan, „La neutralité dans le sud-est européen (1939-1941). Le cas de la Bulgarie et de la Grèce. Quelques repères”, *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, 3, 1991, p. 171.

16. Vasile Ciobanu, *op. cit.*, pp. 236-264.

17. Gheorghe Barbul, *Le troisième homme de l'Axe*, Éditions de la Couronne, Paris, 1950, p. 189.

Axei, la 23 noiembrie 1940, Antonescu a demonstrat un angajament necondiționat față de „opțiunea germană”. Viziunea regimului Antonescu era aceea a unei Românie capabile de a-și recupera teritoriile pierdute și de a participa la noua ordine internațională plănuită de Pactul Tripartit¹⁸. În pledoaria sa contra sprijinirii de către Germania a unui stat ucrainean sau a pretențiilor teritoriale ale Bulgariei, vicepreședintele Consiliului de Miniștri, Mihai Antonescu, a adăugat acestei viziuni, în timpul întâlnirii cu Hitler din 27 noiembrie 1941, un element rasial. „Pentru mine, cea mai mare provocare la adresa reconstrucției europene este rezolvarea problemei slave”; spre a se asigura o pace durabilă, era necesar „ca acțiunea germană contra slavilor să fie legată de cea a rasei latine; poziția noastră față de slavi nu trebuie să fie afectată de ezitare și orice politică ce ia în considerare izolarea, neutralizarea sau ocuparea teritoriilor slave poate fi considerată legitimă”¹⁹.

Mihai Antonescu a mai precizat că sprijinul german pentru revendicările ucrainene și bulgare ar fi echivalentul unei nedreptăți față de România și poporul român, care „este și a fost antislav, la fel cum a fost dintotdeauna antisemit”²⁰. Această retorică a fost bine primită de Hitler, care s-a folosit de ocazie pentru a declara că în Europa există loc doar pentru „rasele” germanică și latină, acestea trebuind să coopereze contra slavilor, și i-a promis lui Mihai Antonescu că poate „acapara oricât de mult [teritoriu] ar dori la Est”, atâta vreme cât coloniile români erau trimiși spre a ajuta la câștigarea „luptei comune contra rasei slave”²¹. Totuși, Hitler nu a făcut promisiuni ferme de sprijinire a întoarcerii Transilvaniei de Nord sub suveranitatea României.

România, Germania și Soluția Finală

„Problema evreiască” sau tratamentul aplicat evreilor în România nu a fost un subiect de discuție și nici un motiv de conflict sau o cauză de dezacord între Germania și guvernul național-legionar. Nu a avut nici un impact asupra atitudinii Germaniei naziste față de liderii regimului legionar din România. La început, Berlinul a privit ofensiva legionară împotriva proprietăților evreiești sau a evreilor înșiși ca pe unul dintre aspectele revoluției fasciste din România, similară celei care avea loc în Germania. În cele două întâlniri dintre generalul Ion Antonescu și Hitler (22-23 noiembrie 1940 și 14 ianuarie 1941), tratamentul evreilor nici măcar nu a fost abordat în mod serios. Complexa situație politică a României și interesele imediate ale Germaniei în timpul pregătirilor pentru războiul contra Uniunii Sovietice și a campaniei din Balcani au constituit fundalul unor legături speciale româno-germane. Guvernul nazist – Hitler, Ministerul de Externe și von Ribbentrop, Misiunea Militară Germană și Ambasada de la București – era interesat în primul rând de resursele României, în special de grâu, produse agricole și petrol, precum și de subordonarea față de Reich a armatei române în viitorul război. Politica antisemită, care avea deja o poziție centrală în ideologia noului guvern fascist român, prezenta mai puțin interes pentru germani. Un alt factor care a făcut din „problema

18. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 9, pp. 134-135.

19. *Ibid.*, doc. 105, p. 280.

20. *Ibid.*, p. 281.

21. *Ibid.*, p. 284.

evreiască” o chestiune de importanță secundară era acela că la momentul respectiv obiectivele și proporțiile „Soluției Finale” încă nu fuseseră clar formulate ; prin urmare, naziștii nu au făcut presiuni asupra României pentru a fi adoptată politica lor.

Unele dintre publicațiile de propagandă antisemită din România erau finanțate de Ambasada germană de la București prin mituirea unor jurnaliști de la diverse ziare, precum și prin furnizarea de sprijin financiar pentru cele două partide antisemite, Partidul Național-Creștin al lui Octavian Goga și A.C. Cuza și Garda de Fier. *Porunca vremii*, ziarul semioficial al mișcării antisemite, scria la 15 august 1940 că „orice încercare de a consolida România va eșua atâta timp cât problema evreiască din România nu va fi rezolvată după minunatul model german”. Conform modelului nazist, soluția implica „o represiune fermă” și „expulzarea” evreilor din România. Acesta este doar un exemplu dintre sutele de articole de ziar de acest fel.

Legionarii credeau, și nu greșeau întru totul, că mișcarea lor avea sprijinul deplin al naziștilor și că garanțiile Reich-ului asupra frontierelor ciuntite ale României de după iunie-august 1940 vor fi asigurate de existența unui regim fascist în România. În ultima zi a rebeliunii (23 ianuarie 1941), când Armata română i-a ucis pe legionarii înarmați, *Cuvântul*, ziarul lor semioficial, îl avertiza pe Antonescu că distrugerea mișcării legionare va amenința însăși existența și suveranitatea statului român : „Doar existența în România a unei mișcări naționale similare celor național-socialiste și fasciste ne garantează viitorul”²². Antonescu credea și el că legionarii au toată încrederea și sprijinul germanilor²³.

Se părea că, în concepția lui Hitler și a naziștilor, „România nu putea fi condusă în opoziție față de Garda de Fier”²⁴. La 15 octombrie 1940, Antonescu a trimis la Berlin un emisar special, Valer Pop, cunoscut pentru sentimentele sale progermane, declarându-și disponibilitatea „pentru o strânsă cooperare politică, economică și militară cu Germania”²⁵. El a invitat apoi o misiune militară germană în România, pentru a instrui Armata română și pentru a consolida apărarea frontierelor. Ofițerii germani, comandați de generalul Tippelskirch, care au vizitat România au fost favorabil impresionați de Conducător, dar nu și de adjunctul său, Horia Sima, raportând aceasta la Berlin²⁶.

În ianuarie 1941, în timpul luptei dintre Antonescu și Garda de Fier, Führerul s-a văzut obligat să aleagă între doi potențiali parteneri ai Reich-ului. Deși Garda de Fier era omologul ideologic al Germaniei naziste, Hitler l-a favorizat pe Antonescu, deoarece acesta a exercitat un control ferm asupra armatei și a menținut angajamentele economice pe care și le luase față de Reich. La întâlnirea sa cu Antonescu, din 14 ianuarie 1941, Hitler i-a dat mână liberă să-i zdrobească pe legionari. Chiar înainte de această întâlnire, devenise clar că personalitățile din aparatul militar de la Berlin îl sprijineau pe Antonescu : Hitler, generalii din Wehrmacht cu care acesta s-a întâlnit, comandantul delegației militare de la București, diversele servicii economice și ambasadorul de la București, Wilhelm Fabricius. Himmler și toate organizațiile sale, precum și Goebbels sprijineau Garda de Fier.

22. *Cuvântul*, București, 24 ianuarie 1941.

23. Horia Sima, *Era libertății. Statul național-legionar*, Editura Mișcării Legionare, Madrid, 1982, vol. 2, p. 79.

24. *DGFP*, vol. 11, doc. 652, p. 1094.

25. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 9, doc. 61, p. 129.

26. *DGFP*, vol. 11, doc. 75, pp. 126-128.

La 24 ianuarie, când încă nu știa că lupta fusese deja decisă, Goebbels scria în jurnalul său : „În România, încă nu este nimic clar. Legionarii continuă revolta lor, iar Antonescu a dat ordin de a fi împușcați. Führerul, de partea sa, susține că dorește un acord cu un stat, nu cu o ideologie. Totuși, inima mea este cu ei”²⁷. Câteva zile mai târziu, după ce a aflat de înfrângerea legionarilor, Goebbels scria în jurnalul său : „*Biem Führer. Er steht zu Antonescu, weil er ihn Militärisch nötig hat. Ein Gesichtspunkt. Aber man hätte die Legion nicht Auszuschalten brauchen*” [„Sunt cu Führerul. El continuă să-l sprijine pe Antonescu, deoarece are nevoie de el din motive militare. Acesta este un punct de vedere. Dar nu era necesară eliminarea Legiunii”]²⁸.

Emisarii lui Himmler în România i-au ajutat pe comandantul legionarilor, Horia Sima, și pe conducătorii mișcării să fugă în Germania. De-a lungul anilor de război, aceștia au rămas în Germania în condiții relativ confortabile, în ciuda unor limitări ale libertății lor de mișcare. Sima și acoliții săi puteau servi ca o alternativă la regimul lui Antonescu, dacă la București lucrurile nu ar fi mers bine.

Ca răspuns la sprijinul pe care aceștia l-au dat Gărzii de Fier, Antonescu i-a silit pe reprezentanții lui Himmler, pe trimișii Departamentului Extern al Partidului Nazist și pe agenții cunoscuți ai Gestapoului să plece din România, asigurându-și astfel controlul asupra afacerilor interne²⁹.

Trebuie menționat că această cooperare româno-germană nu era doar rezultatul consimțământului lui Antonescu de a satisface cele mai multe dintre cererile economice și militare germane, dar și al fricii sale de URSS. Timp de aproape patru ani, din septembrie 1940 până în august 1944, această teamă a fost mai mare decât frica de naziști și Germania. Obligațiile economice acceptate de Antonescu au crescut de la lună la lună, devenind o povară grea pentru finanțele și resursele naturale ale României, mai ales în privința grâului și a petrolului cu care trebuia aprovizionată Germania. Totuși, în România s-a creat o situație specială, care nu avea precedent în statele aliate sau satelite ale Germaniei naziste : partidul nazist local a fost în mod forțat desființat, membrii săi activi au fost arestați, iar liderii săi au fost în cele din urmă salvați de la pedeapsa cu moartea de către reprezentanții Partidului Național-Socialist și de către Gestapo. Astfel, în anii guvernului Antonescu, România nu a avut de fapt un partid fascist. După îndepărtarea elementului legionar de la putere, Guvernul Antonescu a continuat aplicarea măsurilor antievreiești, care urmăreau în principal confiscarea proprietăților evreiești și eliminarea evreilor de pe piața națională a muncii.

În ianuarie 1941, Hitler și Göring le-au dezvăluit lui Ion și Mihai Antonescu planul Barbarossa de invadare a Uniunii Sovietice și au fost de acord cu participarea armatei române la recuperarea Basarabiei și Bucovinei. Mihai Antonescu a declarat : „În urma acestor convorbiri, participarea României la război de partea Germaniei a fost acceptată, am fixat ziua, și doar noi doi, mareșalul Antonescu și cu mine, știam ziua când România și Germania vor declara război Rusiei”³⁰. Câteva luni mai târziu, în martie, „emisarii speciali ai Reich-ului și ai lui Himmler”, așa cum au fost descriși de Mihai Antonescu,

27. Joseph Goebbels, *Tagebücher*, Ralf Georg Reuth, München-Zürich, seria Piper, vol. 4, 1940-1942, p. 1524.

28. *Ibid.*, p. 1525.

29. *DGFP*, vol. 12, doc. 258, pp. 443-444.

30. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 9, doc. 162, p. 423. Protocolul oficial al întâlnirii nu menționează divulgarea operațiunii Barbarossa.

au sosit la București pentru a discuta soarta evreilor din România. Emisarii au sosit imediat după reprimarea revoltei legionarilor, „când situația politică era încă nesigură”³¹. Aceasta a fost prima încercare a lui Himmler și a RSHA de a controla soarta evreilor din România, într-o perioadă critică, atunci când masive forțe germane, care numărau 680 000 de soldați, staționau pe pământul românesc. Mihai Antonescu a refuzat totuși să cedeze controlul și în această perioadă el și germanii au ajuns la anumite înțelegeri referitoare la deportarea și exterminarea evreilor din Basarabia și Bucovina³².

Sosirea ulterioară în România la sfârșitul lunii aprilie 1941 a lui SS-*Hauptsturmführer* Gustav Richter a avut consecințe grave pentru soarta evreilor români.

Richter, un trimis special al RSHA, era un „expert” în „probleme evreiești”. În august 1941, crezând că Germania se afla aproape de victorie, Mihai Antonescu și-a informat Cabinetul că a discutat rezolvarea problemei evreiești cu reprezentanții Reich-ului : „Vă pot informa că am desfășurat deja negocieri intense cu înalți reprezentanți ai unor organizații din Germania referitoare la problema evreiască. [Ei] au înțeles că problema evreiască va cere în final o rezolvare internațională și doresc să ne ajute să pregătim această rezolvare internațională”³³.

La 16 mai 1941, în raportul său către von Killinger, superiorul său direct, Richter îl informa despre primele rezultate și planuri :

1. Toate proiectele de lege emise de Subsecretariatul de Stat pentru românizare îmi vor fi trimise pentru confirmare înainte de a fi văzute de... Antonescu.
2. [Dizolvarea] tuturor organizațiilor politice, asociațiilor și uniunilor evreiești, cu excepția comunităților religioase, blocarea conturilor bancare și confiscarea proprietăților lor, interdicția totală a activității lor legale sau clandestine. Proprietățile lor vor fi transferate viitoarei Centrale a Evreilor.
3. Crearea unei Centrale a Evreilor cu caracter public legal, ca singura organizație evreiască autorizată.
4. Obligația de a raporta și declara toate proprietățile evreiești.
5. Crearea unui fond de evacuare (*Aussiedlung*) de către Subsecretariatul de Stat pentru românizare, care va constitui resursa financiară pentru viitoarea evacuare a evreilor din România³⁴.

Acesta era programul de lucru al lui Richter – în esență, aplicarea în România a „directivelor pentru administrarea problemei evreiești” (Soluția Finală), așa cum fuseseră concepute la Berlin cu puțin înainte de invadarea Uniunii Sovietice. Acestea includeau de asemenea incitarea populației locale contra evreilor ; tolerarea acțiunilor violente contra acestora ; definirea calității de evreu ; purtarea însemnelor distinctive galbene ; înființarea ghetourilor. Al treilea paragraf al directivelor includea următorul pasaj : „Unul

31. Telegramă a lui Mihai Antonescu către Legația României la Ankara, 14 martie 1944, Ministerul Afacerilor Externe, dosar Ankara, T1, p. 108.

32. Transcrierea conversației dintre Ribbentrop și Mihai Antonescu (fragmente), 23 septembrie 1942. United Restitution Organization (URO), *Sammlung*, URO, Frankfurt a.M, 1959, vol. IV, doc. 13, p. 578.

33. Stenogramă a ședinței Cabinetului de la 5 august 1941 (extras). Arhiva Ministerului de Interne, dosar 40010, vol. 9, p. 40.

34. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 6, doc. 129, pp. 401-404 (copie microfilm JMI3102, Arhiva Yad Vashem).

dintre scopurile principale ale măsurilor germane trebuie să fie izolarea forțată a evreilor de restul populației”³⁵.

Înainte de războiul cu Uniunea Sovietică, relațiile militare româno-germane au devenit mai strânse, iar pregătirile comune de război s-au intensificat, Antonescu încercând nu doar să obțină retrocedarea Basarabiei și a Bucovinei, ci și consolidarea României în fața „amenințării slave”. Vizita lui Antonescu la München din 12 iunie 1941 cu scopul de a finaliza detaliile cooperării militare româno-germane a avut un impact decisiv asupra destinului populației evreiești din Basarabia și Bucovina. La acel moment, sub influența generalilor săi, Hitler nu acorda prea multă încredere capacității operaționale a armatei române, atribuindu-i doar un rol secundar, adică „apărarea teritoriului românesc contra pătrunderii forțelor rusești”.

În același timp, el dorea să accentueze aprecierea sa personală pentru dictatorul român. El i-a oferit lui Antonescu postul de comandant suprem al trupelor germane și române în teritoriile românești, dându-i ca ajutor un comandament de legătură sub conducerea generalului Arthur Hauffe, șeful Misiunii Militare Germane din România³⁶. Aceasta nu a fost singura manifestare de încredere și apreciere pentru dictatorul român. Traducătorul lui Hitler, Paul Schmidt, a declarat mai târziu că Antonescu „a fost singurul străin căruia Hitler i-a cerut vreodată sfaturi militare, când era în dificultate”³⁷.

După cum Mihai Antonescu i-a reamintit lui Ribbentrop, el a ajuns la înțelegeri (*Abmachungen*) cu SS în privința politicii față de evreii din Basarabia, Bucovina și Transnistria³⁸. Pe baza întâlnirii de la München, a discuțiilor cu delegația RSHA care au precedat-o și pe baza acelor *Abmachungen*, conducătorii români de la București au trasat propriile lor directive pentru forțele militare și jandarmerie. Soarta evreilor din Basarabia și Bucovina a fost prin urmare decisă rapid. Întors la București de la München, Ion Antonescu – acum comandantul trupelor româno-germane din sudul Europei – va decide să-i imite pe naziști, aplicând propriul plan al Soluției Finale, pe care el l-a denumit „curățarea terenului”³⁹. Înainte de declanșarea purificării etnice, conducătorii României, convingși de victoria Germaniei, au făcut cunoscute cercurilor apropiate din administrația civilă planurile lor referitoare la populația evreiască și la Basarabia și Bucovina, „provinciile pierdute”, așa cum erau acestea denumite.

La 19 iunie, generalul Ilie Șteflea, unul dintre cei mai de încredere ofițeri superiori ai lui Antonescu, a comunicat armatei, printr-o circulară confidențială, ordinul lui Antonescu de a „identifica toți jidanii, agenții sau simpatizanții comuniști (...); Ministerul de Interne trebuie să știe unde se află, pentru a le interzice deplasările și pentru a putea să aplice ordinele care vor fi transmise la un moment dat”⁴⁰. Acest ordin relua instrucțiunile date anterior Wehrmacht-ului de către feldmareșalul Wilhelm Keitel⁴¹.

35. *Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof Nürnberg*, Nürnberg, 1947, vol. 14, doc. 218-PS, p. 302.

36. *DGFP*, vol. 12, ser. D, doc. 614, p. 105.

37. Paul K. Schmidt, *Hitler's Interpreter*, Macmillan, New York, 1951, p. 206.

38. Vezi *supra*, nota 32.

39. Jean Ancel, „The Romanian Way of Solving the «Jewish Question» in Bessarabia and Bukovina, June-July 1941”, *Yad Vashem Studies*, 19, 1988, pp. 187-232.

40. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 6, doc. 1, p. 1.

41. Procesele criminalilor de război în fața Tribunalului militar de la Nürnberg sub controlul Consiliului legal nr. 10, Government Printing Office, Washington, D.C., 1951, vol. 10, pp. 990-994 (instrucțiunile

La sfârșitul lunii iulie 1941, Armata română a deportat rapid până la 25 000 de evrei la Moghilev, în Ucraina, dar armata germană i-a obligat să se întoarcă, împușcând aproximativ 12 000 dintre ei⁴².

Antonescu a căutat sprijinul ambasadorului Killinger, argumentând că întoarcerea evreilor în Basarabia „este contrară directivelor pe care Führerul le-a precizat la München referitor la tratamentul evreilor răsăriteni”⁴³. Era evident că Ion și Mihai Antonescu nu erau întotdeauna pregătiți să dea atenție instrucțiunilor trimise de către consilierii germani, al căror scop era să-i ajute pe români în legătură cu „anumite migrații în teritoriile aflate sub administrație românească și sub administrație germană”⁴⁴.

Puțin înainte de 21 iunie 1941, Serviciul Special de Informații (SSI) a creat o unitate specială, denumită Eșalonul Special, care avea asemănări cu *Einsatzgruppen* și căreia i s-a încredințat misiunea de a „apăra spatele frontului armatei române de spionaj, sabotaj și acțiuni teroriste”⁴⁵. *Eșalonul Operativ*, cum mai era numit, era împărțit (ca și *Einsatzgruppen*) în mici formațiuni denumite echipe. Eșalonul era compus din 160 de oameni, personal de elită, și a fost imediat repartizat în Basarabia. Prima operațiune a Eșalonului a avut loc la Iași, în 29-30 iulie 1941. De la Iași, Eșalonul s-a deplasat împreună cu Armata a 4-a Română în Basarabia, unde a colaborat cu *Einsatzkommando* II B la execuțiile de la Bălți și Chișinău. Prin urmare, imediat ce jandarmeria, Eșalonul și alte unități militare românești implicate în uciderea evreilor au trecut Prutul, ele au colaborat cu *Einsatzkommandos*⁴⁶. Cu toate acestea, relațiile dintre diferitele unități ale *Einsatzgruppe* D și armata, jandarmeria, poliția și Eșalonul Special române erau departe de a fi ideale. Germanii erau mulțumiți doar când românii acționau conform directivelor lor și erau dezamăgiți de dezordinea de care aceștia dădeau dovadă⁴⁷.

Emisarii lui Himmler, acționând în cadrul Wehrmacht-ului, și-au continuat misiunile lor în teritoriul ocupat de români din Ucraina, cunoscut ca Transnistria. Reprezentanții armatelor germană și română s-au întâlnit la 17 august 1941 la Tighina, pentru a discuta despre hotarele Transnistriei și împărțirea responsabilităților în interiorul provinciei. Dată fiind incapacitatea *Einsatzgruppen* de a ține pasul cu forțele atacatoare și a se „descurca” cu toți evreii, nu era posibilă în acel moment transferarea acestora dincolo de Bug ; în schimb, ei trebuiau să fie concentrați în lagăre de muncă până va fi fost posibilă evacuarea lor spre est, „după încheierea operațiunilor militare”⁴⁸. Acest acord, semnat la 30 august 1941, împiedica regimul românesc să-i deplaseze în mod forțat peste Bug pe evreii rămași în viață în Basarabia și Bucovina și pe cei circa 200 000 de evrei ucraineni care au supraviețuit primului val de execuții făcute de *Einsatzgruppe* D.

speciale date de Înalțul Comandament al Wehrmacht-ului pentru desfășurarea operațiunii Barbarossa, 19 mai 1941, includeau și „directivele pentru conducerea trupelor în Rusia”.

42. Telegrama gen. Rioșanu către gen. Antonescu, 18 iulie 1941, Arhivele Statului, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinet, dosar nr. 89/1941, f. 16.

43. *DGFP*, vol. 13, no. 207, pp. 318-319.

44. Lya Benjamin (ed.), *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, Hasefer, București, 1996, doc. 99, p. 265.

45. Matatias Carp, *Cartea neagră*, Socec, București, 1948, vol. 2, p. 43 (mărturia lui Eugen Cristescu, fost șef al SSI).

46. NO-2851, NO-2952, NOKW-3233.

47. NO-2651, NO-2934, NO-2939, NO-2949, NO-2950.

48. Acordul de la Tighina, încheiat între gen. Artur Hauffe și gen. Nicolae Tătăranu, 30 august 1941. Nuremberg Documents, PS-3319. Versiunea românească : Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 9, doc. 83, pp. 188-191. Versiunea germană : *ibid.*, vol. 5, doc. 62, pp. 59-63.

La 7 august 1941, Mihai Antonescu i-a cerut lui Himmler să-l trimită înapoi la București pe consilierul pentru afaceri evreiești, Gustav Richter, care între timp se întorsese la Berlin în iulie după o activitate de succes în România⁴⁹. El a elogiat activitatea acestuia, sperând să lucreze cu el din nou, „deoarece problema evreiască necesită o soluție internațională, radicală și finală, în special prin folosirea experienței germane în domeniu”⁵⁰.

Urmând sfaturile lui Richter și după anumite presiuni din partea Ambasadei Germaniei, autoritățile românești au înființat Centrala Evreilor din România, au interzis orice activitate sionistă, au făcut un recensământ al „persoanelor cu sânge evreiesc” și au început pregătirile tehnice pentru deportarea evreilor români în lagărul morții de la Belzec. Mai mult, masacrarea pe scară largă a evreilor și tenacitatea lui Antonescu în aplicarea Soluției Finale în teritoriile românești eliberate și apoi în Transnistria au stârnit admirație printre naziști și lui Hitler în mod deosebit⁵¹.

La 23 ianuarie 1942, două zile după Conferința de la Wannsee, Richter a cerut ca Mihai Antonescu să stopeze migrația evreilor din România, „având în vedere iminenta Soluție Finală a problemei evreiești în Europa”. Mihai Antonescu a acceptat în principiu, deși vase ce transportau evreii continuau să părăsească România⁵². Totuși, Ion Antonescu nu a avut răbdare să aștepte rezultatul german al Soluției Finale. În ședința guvernului din 16 decembrie 1941, el declara: „Chestiunea jidanilor este în curs de discuție la Berlin. Germanii doresc să aducă jidanii din Europa în Rusia și să-i așeze în anumite zone, dar va mai trece timp până la îndeplinirea acestui plan”⁵³.

Potrivit comisarului pentru rezolvarea problemei evreiești, Radu Lecca, omologul român al lui Richter, „când [el] l-a întâlnit prima oară pe Richter și a discutat cu el despre reorganizarea evreilor, el [Richter] avea deja toate planurile gata”⁵⁴. La sfârșitul lunii aprilie 1942, Richter a abandonat statutul său anonim și – trecând peste guvernul român – i-a informat pe evreii din România că soarta lor era pecetluită. El a publicat un articol în ziarul ambasadei, sfătuindu-i pe evrei să nu se bizuie pe „speranțe false” în privința posibilității prevenirii Soluției Finale. „Problema evreiască în România va fi rezolvată în cadrul european”, a declarat Richter⁵⁵. El și-a îndreptat atacul și asupra mișcării sioniste și a lui Haim Weizmann; într-adevăr, în lunile următoare, nu a avut liniște până ce nu a asigurat interzicerea activității sioniste și închiderea birourilor mișcării sioniste din România⁵⁶.

Negocierile referitoare la „Soluția europeană” – cu privire la evreii din Vechiul Regat și sudul Transilvaniei – au fost conduse cu conștiinciozitate și eficiență. Acești evrei nu erau destinați exterminării în teritoriile răsăritene sau în Rusia, ci în lagărele morții din Polonia. În iunie 1942, sub impactul impresionantelor victorii germane în URSS și după înaintarea armatei române spre Caucaz și trecerea Donului, Antonescu a fost de acord cu

49. Luther către Killinger, 27 august 1941, Nuremberg Documents, NG-4962.

50. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 5, doc. 3, pp. 3-6.

51. Joseph Goebbels, *op. cit.*, pp. 1659-1660.

52. Jean Ancel, *Documents*, vol. 3, doc. 311, pp. 494-495.

53. *Procesul marelui trădări naționale*, București, 1946, pp. 34-35.

54. Transcrierea interogatoriului lui Radu Lecca la Securitatea din București, 8 iulie 1953, Arhivele Ministerului de Interne, dosar 40010, vol. 123, p. 82.

55. G. Richter, „Jüdische Fata Morgana”, *Bukarester Tageblatt*, 26 aprilie 1942; copie: Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 3, doc. 360, p. 588.

56. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 4, doc. 53, p. 98.

Soluția Finală în cazul evreilor români, ceea ce implica deportarea lor⁵⁷. În iulie-octombrie 1942 s-au făcut planuri pentru deportarea evreilor români în lagărele de exterminare din Guvernământul General. În primăvara anului 1942 mai rămăseseră circa 300 000 de evrei în România⁵⁸. Cu excepția orașului Cernăuți, Basarabia și Bucovina erau deja *Judenrein* (curățate de evrei).

Două documente germane datate 26 iulie și 11 august 1942 menționau viitoarele deportări ale evreilor români: primul, semnat de Heinrich Müller, șeful Secției IV B din RSHA, era adresat Ministerului de Externe german, iar al doilea, un raport al lui Martin Luther de la Ministerul de Externe către comandantul Poliției de Securitate și al S.D., *Reichsführer*-ului SS, Heinrich Himmler⁵⁹.

În timpul interogatoriului său la Ierusalim, Adolf Eichmann a recunoscut că el însuși a redactat scrisoarea care purta semnătura lui Müller⁶⁰. Scrisoarea îl informa pe subsecretarul Martin Luther, șef de departament (Inland II) în Ministerul de Externe, că deportarea evreilor români va începe la 10 septembrie 1942.

Gustav Richter a elaborat un plan nazist detaliat pentru deportarea a 275 000 de evrei în lagărul de la Belzec, Polonia, pentru a fi exterminați, și care enumera principalele elemente ale procesului: pregătirea ideologică; instrucțiunile pentru aplicare, ce includeau logistica și planificarea operațională; măsuri de camuflare și dezinformare, menite să îndepărteze teama populației evreiești; rezolvarea problemelor legale dintre România și Germania; folosirea *Judenrat*-ului local. Potrivit planului lui Richter, deportații urmau să-și piardă cetățenia română după trecerea frontierei, iar cei „incapabili” de muncă trebuiau să fie supuși unui „tratament special”. Conform cu directiva emisă de RSHA, Richter a obținut un angajament în scris din partea lui Mihai Antonescu, care exprima acordul său pentru deportări⁶¹. Faptul că Richter a făcut mari eforturi pentru a obține o promisiune scrisă din partea adjunctului lui Ion Antonescu evidențiază situația delicată și specială a subordonaților lui Eichmann în state aliate cu Germania, precum Bulgaria, Ungaria, România, Italia, de unde naziștii nu puteau face direct deportări, fiind necesară cooperarea guvernelor respective.

La 19 august 1942, pregătirile pentru rezolvarea „problemei evreiești” în România erau gata, atât în privința aspectelor politice implicate, cât și a etapelor practice de parcurs. Planul lui Richter a fost precedat de o lungă perioadă de negocieri – de la sfârșitul lunii decembrie 1941 până în iulie 1942. Au existat două versiuni ale planului, română și germană⁶². La 11 septembrie 1942, Lecca i-a prezentat lui Mihai Antonescu planul românesc, și el rezultat al negocierilor cu Richter. Acest plan confirma acordul României pentru deportări și stabilea o serie de excepții, în timp ce propunerea germană era mult mai restrictivă. Ea prevedea și deportarea din România a evreilor foști cetățeni

57. Jean Ancel, „Plans for Deportation of the Rumanian Jews and Their Discontinuation in Light of Documentary Evidence (July-October 1942)”, *Yad Vashem Studies*, 16, 1984, pp. 381-420.

58. Potrivit recensământului „rezidenților de sânge evreiesc” efectuat în mai 1942, în România mai erau 292 192 de evrei.

59. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 4, doc. 41, p. 78, și doc. 104-105.

60. Stenograma interogatoriului preliminar al lui Adolf Eichmann efectuat de poliția israeliană (citate în continuare ca Adolf Eichmann, *Interogatoriu*), Arhivele Yad Vashem, pp. 1768-1771. Eichmann a recunoscut că *Sonderbehandlung* („tratamentul special”), termenul folosit de Müller, însemna „ucidere”.

61. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 4, doc. 65, p. 120.

62. Referitor la planurile lui Richter și Lecca, vezi *ibid.*, vol. 3, pp. 391-398 și 406-415.

ai Germaniei, Cehoslovaciei și Croației, deoarece aceștia își pierduseră naționalitatea, conform unui acord între Germania și acele țări.

La planul românesc, Lecca a adăugat o stipulare care permitea emigrarea în Palestina a 3 000 de evrei, în schimbul a două milioane de lei. Baniile urmau să fie plătiți de Oficiul Central al Evreilor din România (*Judenrat*-ul românesc), „pentru a crea un fond care să furnizeze credit ieftin noilor întreprinderi românești care urmau să le înlocuiască pe cele evreiești”⁶³. Naziștii nu au ținut secret planul lor. Fiind siguri de aplicarea acestuia, ei s-au grăbit să anunțe apropiata deportare în ediția din 8 august a *Bukarester Tageblatt*, un ziar german publicat la Belgrad. Când trenurile către Belzec nu au mai pornit, Richter a publicat alt articol în *Bukarester Tageblatt*, intitulat „Slugile evreilor”, în care îi denunța pe baronul Neumann (un bogat evreu convertit) și pe Wilhelm Filderman (conducătorul Uniunii Evreilor Români) pentru că au încercat „să împiedice deportarea evreilor prin orice mijloace, atrăgând în acest scop personaje importante din politica și economia românești”⁶⁴. Richter a reacționat vehement contra acelor români care ar fi încercat să împiedice deportarea evreilor, pretinzând că, în ciuda tacticilor de întârziere, Europa va fi curățată de evrei până la sfârșitul războiului și că poziția României față de Germania va fi periclitată dacă ei nu se vor alătura efortului comun de deportare a evreilor. Richter a trimis acest articol lui Eichmann, la 15 noiembrie 1942, ca o explicație a eșecului său în deportarea evreilor din România.

În opinia lui Filderman, amenințarea germană a ajutat de fapt cauza evreilor români, deoarece ea a provocat reacții negative în rândul elitei conducătoare, care a avut mereu sentimente puternice legate de independența țării⁶⁵. Astfel, planurile lui Richter și Lecca au eșuat, iar deportarea evreilor români nu a avut loc. Ambasadorul von Killinger, însoțit de Richter, l-a vizitat pe Mihai Antonescu, la 26 noiembrie 1942, pentru a cere o explicație asupra faptului că nu a început deportarea evreilor din România în Guvernământul General. Ministrul român de Externe a răspuns că Mareșalul Antonescu „a decis doar să aibă în vedere posibilitatea unei evacuări din Transilvania, dar aplicarea a fost amânată”⁶⁶. După Stalingrad, guvernul român a informat oficial Berlinul că „singura soluție a problemei evreiești din România este emigrarea”⁶⁷. Antonescu nu a cedat naziștilor, în ciuda intenselor presiuni făcute asupra sa – mai întâi prin ambasadorul german și apoi cu ocazia întâlnirilor sale cu Hitler și Ribbentrop din aprilie 1943 – pentru a îndeplini angajamentul său de a deporta evreii români⁶⁸. Astfel, Antonescu și regimul său i-au cruțat pe evreii din Vechiul Regat și sudul Transilvaniei de consecințele aplicării Soluției Finale de către naziști.

63. *Ibid.*, vol. 3, p. 167.

64. *Bukarester Tageblatt*, 11 octombrie 1942. Copie în Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 4, doc. 151, pp. 297-298.

65. *Ibid.*, vol. 4, doc. 152, p. 302.

66. *Ibid.*, doc. 186, p. 365.

67. *Ibid.*, doc. 285, p. 524.

68. Andreas Hillgruber (ed.), *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler*, Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, Frankfurt a.M., 1970, nr. 30, p. 233. Conversația cu Ribbentrop a avut loc la Salzburg, la 14 aprilie 1943. La 8 octombrie 1942, Mihai Antonescu i-a spus lui von Killinger: „Opinia Mareșalului Antonescu este că în prezent situația este prea delicată pentru a permite o acțiune în forță asupra evreilor”. U.S. National Archives (NARA), RG 220, Records of the Office of Strategic Services (OSS). Von Killinger a telegrafiat Ministerului german de Externe (12 decembrie 1942) că Mareșalul „refuză să-și dea acordul la rezolvarea radicală a problemei evreiești, deoarece între timp a aflat că evreii nu sunt bolșevici” (Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 4, doc. 203, p. 399).

Retragerea din Basarabia și Bucovina de Nord în iunie-iulie 1940 și consecințele ei asupra relațiilor interetnice în România

Introducere

Anexarea Basarabiei, a nordului Bucovinei și a Ținutului Herța de către Uniunea Sovietică, în vara anului 1940, a constituit, multă vreme după încheierea celui de-al doilea război mondial, un subiect tabu pentru istoriografia românească. Treptat, pe fondul distanțării Bucureștiului de Moscova, au început să apară studii și lucrări despre teritoriul dintre Prut și Nistru (Basarabia) și despre România interbelică la începutul celei de-a doua conflagrații mondiale.

În acest context, România a fost una dintre puținele țări din fostul bloc sovietic în care s-a scris deschis despre Pactul Ribbentrop-Molotov. Dar această chestiune a fost subordonată, în principal, evoluției relațiilor dintre Moscova și București. Când raporturile bilaterale erau la un nivel scăzut, apăreau referiri la ultimatumul sovietic din iunie 1940. Când ele se îmbunătățeau, propaganda regimului de la București găsea că este cuminte să evite asemenea referiri. Așa se face că, până în 1989, anexarea Basarabiei, a nordului Bucovinei și a Ținutului Herței a fost studiată cu predilecție în străinătate¹.

După 1989, această „pată albă” a istoriografiei românești a fost parțial rectificată. De aici înainte, subiectul a fost des abordat atât în lucrări generale, cât și în cele speciale, de valoare totuși inegală². Concomitent, au fost publicate o serie de documente din

-
1. Dintre lucrările care au analizat subiectul, amintim : Grégoire Gafenco, *Préliminaires de la guerre de l'Est*, Fribourg, 1944 (variante românească, 1996) ; Platon Chirnoagă, *Istoria politică și militară a războiului României contra Uniunii Sovietice*, Carpații, Madrid, 1965 ; Maria Manoliu-Manea (ed.), *The Tragic Plight of Border Area ; Bassarabia and Bucovina*, American Romanian Academy of Arts and Sciences, Los Angeles, 1983 ; Mihai Pelin, „Săptămâna Patimilor”, în Iosif Constantin Drăgan (ed.), *Antonescu, mareșalul României, și războaiele de întregire*, Veneția, 1988, vol. I, pp. 29-130 etc.
 2. Dintre lucrările apărute, semnalăm : Ion Constantin, *România, marile puteri și problema Basarabiei*, Editura Enciclopedică, București, 1995 ; Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și Pactul Ribbentrop-Molotov*, Danubius, București, 1999 ; *idem*, 1941. *Hitler, Stalin și România*, Univers Enciclopedic, București, 2002 ; *idem*, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a III-a revăzută și adăugită, Univers Enciclopedic, București, 2003 ; Valeriu Florin Dobrinescu, *Bătălia pentru Basarabia*, Moldova, Iași, 1990 ; Valeriu Florin Dobrinescu și Ion Constantin, *Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial*, Institutul European, Iași, 1995 ; Dinu C. Giurescu, *România în cel de-al doilea război mondial (1939-1943)*, All Educational, București, 1999 ; Mircea Mușat, *Drama României Mari*, Editura Fundației România Mare, București, 1992 ; Ioan Scurtu și Constantin Hlihor, *Anul 1940. Drama românilor dintre Prut și Nistru*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1992 ; *idem*, *Complot împotriva României. 1939-1947*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1994 ; Ion Șișcanu, *Raptul Basarabiei*, Universitas, Chișinău, 1992 ; *idem*, *Uniunea Sovietică – România, 1940*, Arc, Chișinău, 1995.

arhivele românești și străine, fapt care a lărgit perspectiva înțelegerii evenimentelor din iunie-iulie 1940³. De mare utilitate a fost și literatura memorialistică apărută în perioada de după 1989⁴.

Cu toată această producție istoriografică abundentă referitoare la Basarabia, nordul Bucovinei și Ținutul Herței, raporturile dintre populația majoritară (românii) și minoritățile etnice, în special evreii, în perioada iunie-august 1940 au rămas un subiect puțin abordat în istoriografia românească. Dacă înainte de 1989 problema a fost ocultată, regimul comunist interzicând practic discutarea ei, în perioada postcomunistă această problemă a rămas în plan secund, în pofida abrogării restricțiilor oficiale⁵. Puțini cercetători din România s-au aplecat asupra acestei probleme⁶.

Cauzele pentru care istoriografia românească a întârziat abordarea frontală a raporturilor dintre români și evrei în vara anului 1940 țin atât de restricțiile privind accesul la fondurile documentare ale arhivelor, cât, mai ales, de reticența învecinată cu refuzul de a accepta o realitate dureroasă și incomodă a trecutului, care afecta imaginea edulcorată creată în ultimele decade ale regimului comunist.

În ultima perioadă, pe măsura apropierii României de structurile de securitate europene și euroatlantice (NATO și UE), istoriografia românească a devenit mult mai interesată atât de acest subiect, cât și de întreaga problematică a Holocaustului în România, care și ea a fost ocultată vreme de decenii.

Treptat, subiectul a început să fie abordat în diverse reuniuni științifice, teze de doctorat, în volume de documente și lucrări, în emisiuni și mass-media scrise.

Capitolul de față examinează atât retragerea autorităților române și a marilor unități militare din Basarabia, cât și consecințele ei asupra raporturilor interetnice din România,

-
3. Vitalie Văratec și Ion Șișcanu (eds.), *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia. Culegere de documente*, „Universitatea”, Chișinău, 1991; Ion Mamina, *Consiliul de coroană*, Editura Enciclopedică, București, 1997; Florica Dobre, Vasilica Manea și Lenuta Nicolescu, *Anul 1940. Armata română de la ultimatum la Dictat. Documente*, vol. 1-3, Europa Nova, București, 2000.
 4. Printre cele mai importante volume de memorialistică, amintim: Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. II (1939-1940), Șansa SRL, București, 1996 (ediție îngrijită de Marcel-Dumitru Ciucă și Narcis Dorin Ion); Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică*, vol. II, Humanitas, București, 1993; Grigore Gafencu, *Jurnal. 1940-1942*, Globus, București, 1991; Paul Mihail, *Jurnal (1940-1944)*, București, 1999; Constantin Pantazi, *Cu mareșalul până la moarte. Memorii*, Publiferom, București, 1999; Constantin Sănătescu, *Jurnal*, Humanitas, București, 1993; Mihail Sebastian, *Jurnal. 1935-1944*, Humanitas, București, 1996.
 5. Dintre excepțiile notabile, reținem: Dinu C. Giurescu, „Evreii din România. 1939-1944”, în Hannah Arendt, *Eichmann în Ierusalim. Un raport asupra banalității răului*, All, București, 1997; Mihai Pelin, *Adevăr și legendă*, EDART, București, 1994; Alex. Mihai Stoenescu, *Armata, mareșalul și evreii. Cazurile Dorohoi, București, Iași, Odessa*, RAO, International Publishing Company, București, 1998.
 6. Pentru o excepție notabilă, vezi: Lya Benjamin, *Prigoană și rezistență în istoria evreilor din România. 1940-1944. Studii*, Hasefer, București, 2001; *idem*, *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. I, *Legislația antievreiască*, Hasefer, București, 1993. Dintre autorii din alte țări care s-au ocupat de problema Holocaustului românesc, vezi: Jean Ancel, *Contribuții la istoria României. Problema evreiască, 1933-1944*, 2 vol., Hasefer, București, 2001; *idem*, *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry During the Holocaust*, Beate Klarsfeld Foundation, Ierusalim, 1986, 12 vol.; Radu Ioanid, *Sabia Arhanghelului Mihail. Ideologia fascistă în România*, Diogene, București, 1994 (ediția engleză, Columbia University Press, New York, 1990); *idem*, *Evreii sub regimul Antonescu*, Hasefer, București, 1997 (ediția engleză, Chicago, 2000).

cu deosebire a celor dintre români și evrei. El utilizează mărturiile din : Arhivele Naționale ale României, Arhivele Militare Române, Arhivele Ministerului Afacerilor Externe. Consultarea arhivelor ex-sovietice rămâne o prioritate și un deziderat.

Contextul internațional al anexării Basarabiei și a nordului Bucovinei

Relațiile sovieto-germane (1939-1940)

Anexarea Basarabiei, a nordului Bucovinei și a Ținutului Herței a fost un rezultat direct al schimbărilor radicale de putere de la sfârșitul anilor '30. Aceste schimbări au determinat ca regiunea centrală și sud-estică a continentului european să rămână la dispoziția celor două puteri totalitare, Germania și URSS. La 23 august 1939, Germania și Uniunea Sovietică au încheiat un tratat de neagresiune (Pactul Ribbentrop-Molotov), care a fost dublat, la inițiativa sovietică, și de un protocol secret, ce împărțea sferile de influență : Europa Centrală și de Sud-Est – o regiune întinsă de la Marea Baltică la Marea Neagră –, precum și Finlanda, Estonia și Letonia erau cedate sferei sovietice. Lituania și orașul Vilnius erau cedate sferei de influență germane. Apoi, Germania și Uniunea Sovietică au împărțit Polonia, urmând în general linia râurilor Narev, Vistula și San. În sud-estul Europei, Germania declarându-și „totalul dezinteres politic pentru aceste regiuni”⁷, sovieticii au cerut Basarabia. După cum se observă, există o inadvertență între documentele părții sovietice, care nominalizau Basarabia, și cele ale părții germane, unde exista pluralul „regiuni”, sintagmă care va avea repercusiuni importante în criza din iunie 1940. Sovieticii vor utiliza ulterior, în iunie 1940, versiunea germană, făcând solicitări adiționale pentru nordul Bucovinei și Ținutul Herța.

Tratatul Ribbentrop-Molotov a constituit preludivul celui de-al doilea război mondial, izbucnit la 1 septembrie 1939 prin atacul Germaniei asupra Poloniei. La 28 septembrie 1939, în cursul unei vizite la Moscova a lui Joachim von Ribbentrop, ministrul german de Externe, cele două țări au parafat un tratat „de prietenie și frontieră”, dar articolul trei al protocolului secret a rămas neschimbat. În perioada următoare, Germania și URSS au făcut noi pași în întărirea acordurilor referitoare la sferile de influență respective. Moscova a impus „tratate de asistență mutuală” (adică ocupație) în Estonia (28 septembrie 1939), Letonia (5 octombrie 1939) și Lituania (11 octombrie 1939) care au permis guvernului sovietic să trimită 85 000 de soldați în aceste țări. Spre deosebire de aceste state, Finlanda s-a opus cererilor sovietice de revizuire teritoriale și a refuzat accesul trupelor sovietice la porturi. În consecință, la 30 noiembrie 1939, Armata Roșie a atacat Finlanda. Războiul a durat până la 12 martie 1940, când s-a încheiat un tratat de pace între cele două țări.

7. Vitalie Văratec și Ion Șișcanu (eds.), *op. cit.*, p. 5.

Situația internă și internațională a României (septembrie 1939 – iunie 1940)

Încheierea Pactului Ribbentrop-Molotov a înrăutățit situația geopolitică a României, care s-a găsit plasată între cele două mari puteri, Germania și Uniunea Sovietică, ambele fiindu-i ostile, în special Uniunea Sovietică.

În fața acestei situații, Consiliul de Coroană a decis, la 6 septembrie 1939, proclamarea neutralității României. În același timp, guvernul de la București a încercat să securizeze frontierele și să evite confruntarea militară prin activarea „Blocului Balcanic al Neutrilor”, a Acordului Balcanic din 1934 și prin încercarea de a încheia, prin intermediul Turciei, un pact de neagresiune cu Sovietele.

Mărturii documentare atestă faptul că Moscova avea în vedere să aplice României modelul „baltic” (tratate de asistență mutuală urmate de o ocupație rapidă), dar „războiul de iarnă” – respectiv rezistența Finlandei – a forțat URSS să întârzie aplicarea acestei strategii⁸. Încheierea ostilităților sovieto-finlandeze în primăvara anului 1940 a asigurat Moscovei posibilitatea să-și concentreze atenția asupra României. La 29 martie 1940, V.M. Molotov a ridicat problema Basarabiei, subliniind că absența unui tratat de neagresiune între cele două țări :

...se explică prin existența unei chestiuni litigioase nerezolvate, aceea a Basarabiei, a cărei anexare de către România nu a fost niciodată recunoscută de Uniunea Sovietică, cu toate că aceasta n-a pus niciodată chestiunea înapoierii Basarabiei pe cale militară⁹.

Se poate aprecia că această neașteptată ridicare a problemei Basarabiei era semnalul că îi venise rândul și României. În lunile aprilie-iunie 1940, relațiile româno-sovietice au fost marcate de o tensiune crescândă, deși Uniunea Sovietică, prudentă, a evitat să treacă la acțiune deoarece operațiile pe frontul occidental erau în plină desfășurare. Când victoria germană părea sigură, Stalin a decis să ocupe Țările Baltice și să adreseze României pretențiile sale. Pregătirile sovietice de război au început rapid, la 9 iunie 1940, când forțe masive sovietice au fost dispuse pe frontierele de nord și est ale României¹⁰.

În fața victoriei germane, guvernul român a decis, la 28 mai 1940, intensificarea apropierei de Germania, considerată singura forță capabilă să se opună Sovietelor¹¹. Această reorientare în politica externă a fost însoțită și de o colaborare crescândă a dictaturii regale cu Garda de Fier, sprijinită de Germania.

8. Vezi întreaga discuție în Florin Constantiniu, *1941. Hitler, Stalin și România*, ed. cit., pp. 94-98, și Vitalie Văratec, *Șase zile din istoria Bucovinei (28 iunie – 3 iulie 1940). Invazia și anexarea nordului Bucovinei de către URSS*, Editura Institutului Bucovina-Basarabia, Rădăuți-Bucovina, 2001, pp. 12-26.

9. *Idem*, *Preliminarii ale raptului Basarabiei și nordului Bucovinei. 1938-1940*, Libra, București, 2000, pp. 229-230.

10. Detalii în Vitalie Văratec și Ion Șișcanu (eds.), *op. cit.*, pp. 14-41.

11. Grigore Gafencu, *op. cit.*, pp. 18-19.

Ultimatumul sovietic adresat României (26-28 iunie 1940)

La 23 iunie 1940, a doua zi după semnarea armistițiului germano-francez, ministrul de Externe sovietic V.M. Molotov s-a întâlnit cu von Schulenburg, ambasadorul german la Moscova, și a propus discutarea situației Basarabiei și a Bucovinei. Menționarea Bucovinei – fost teritoriu habsburgic, încorporat la România în 1918, ce nu era parte a Pactului Ribbentrop-Molotov din 1939 – i-a iritat pe germani, care s-au opus condițiilor lui Molotov. Negocierile au fost reluate la 24-25 iunie, germanii acceptând pretențiile sovietice asupra Basarabiei, dar menținându-și opoziția față de cedarea Bucovinei. În fața acestei opoziții, sovieticii au făcut un compromis, cerând doar nordul Bucovinei.

Aceste negocieri au fracturat relațiile germano-sovietice¹². Se poate spune că aceste tensiuni au fost la originea hotărârii secrete a Germaniei de a ataca Uniunea Sovietică. La începutul lunii iulie 1940, Înalțul Comandament German a întocmit primul studiu asupra unei campanii împotriva Uniunii Sovietice (Planul „Lossberg”). Negocierile sovieto-germane au pecetluit soarta României, Kremlinul hotărând materializarea rapidă a celor convenite cu partenerul german. La 26 iunie, ora 22.00, V.M. Molotov i-a remis o notă lui Gheorghe Davidescu, șeful misiunii diplomatice românești la Moscova. Nota cerea „înapoierea cu orice preț” a Basarabiei și cedarea către Uniunea Sovietică a părții de nord a Bucovinei. Răspunsul de la București era așteptat în decursul zilei următoare. Dar, din cauza întreruperii legăturilor telefonice, textul ultimatumului nu a ajuns în România decât în dimineața zilei de 27 iunie¹³. Situația a devenit și mai gravă, pentru că Gheorghe Davidescu a refuzat să ia harta atașată de sovietici la nota ultimativă. Harta includea Herța în revendicările sovietice, deși nu figura în textul notei ultimative. Fiindcă guvernul român nu cunoștea harta, amplasarea exactă a noii frontiere sovietice a rămas necunoscută, cu consecințe dramatice pentru autoritățile românești și trupele din Herța.

Ziua de 27 iunie 1940 a fost pentru factorii de decizie de la București una extraordinar de tensionată, căci a devenit evident că România era izolată militar și politic. Germania a sfătuit România să accepte cererile sovietice, Italia a făcut la fel, iar guvernele de la Belgrad și Atena au insistat ca Bucureștiul să nu deranjeze pacea regională prin rezistență militară. Doar Turcia – gata să pună în aplicare Pactul Balcanic, care preconiza acțiune militară contra Bulgariei în cazul unei agresiuni a Bulgariei – a promis să sprijine România¹⁴. Când s-au întrunit cele două Consilii de Coroană, la 27 iunie, opțiunile valabile erau reduse: acceptarea cererilor sovietice (cedarea) sau rezistența armată. Sperând menținerea restului teritoriului românesc, majoritatea membrilor Consiliului au acceptat cedarea¹⁵. Guvernul român a trimis răspunsul său oficial la Moscova la 28 iunie :

12. Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și Pactul Ribbentrop-Molotov*, ed. cit., pp. 104-105 ; *idem*, 1941. *Hitler, Stalin și România...*, ed. cit., pp. 114-115.

13. Textele notelor din zilele de 27-28 iunie 1940 în: Ioan Scurtu, Constantin Mocanu și Doina Smârcea, *Documente privind istoria României între anii 1918-1944*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1995, pp. 529-530 ; Ioan Scurtu și Constantin Hlihor, *Anul 1940. Drama Românilor dintre Prut și Nistru*, ed. cit., pp. 146-148.

14. Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, pp. 148-150.

15. Pentru problematica discuțiilor din Consiliile de Coroană, vezi Ion Mamina, *op. cit.*, pp. 189-209.

Guvernul român, pentru a evita gravele urmări pe care le-ar avea recurgerea la forță și deschiderea ostilităților în această parte a Europei, se vede silit să primească condițiile de evacuare specificate în răspunsul sovietic¹⁶.

Guvernul român solicita ca termenul de evacuare de patru zile impus de sovietici să fie modificat pentru a putea organiza mai bine operația, lucru pe care Moscova nu l-a acceptat.

Această decizie de cedare a rămas un subiect controversat în istoriografia română. Înainte de 1989, istoriografia română a fost cvasi-unanimă în a lăuda realismul soluției adoptate. Ulterior decizia a fost totuși criticată.

Alt element important al ultimatumului sovietic a fost surprinderea produsă asupra clasei politice și a opiniei publice. Fundalul acestei surprize a fost capitularea Franței, avocatul de durată al României, care a fost percepută ca o lovitură teribilă. Scriind despre decizia de capitulare, diplomatul român Alexandru Cretzianu nota :

Este de ajuns să spun că regele, primul-ministru și șefii militari păreau să-și fi pierdut dintr-o dată cele mai scumpe iluzii și, totodată, luciditatea rațiunii. Pur și simplu nu puteau găsi forța necesară pentru a înfrunta calamitatea¹⁷.

Totuși, căderea Franței și șocul pe care l-a provocat nu au făcut mai puțin discutabilă decizia de cedare, mai ales că în lunile care au precedat ultimatumul aceleași autorități au făcut declarații categorice în care arătau că nu se va ceda nimic, opunându-se oricăror cereri o rezistență acerbă. Dintre multele exemple de acest gen, ilustrative sunt declarațiile regelui Carol al II-lea din ziua de 6 ianuarie 1940, de la Chișinău, care reiterau ferma hotărâre de a apăra, cu orice preț, Basarabia¹⁸.

La aceasta se adaugă volumul mare de informații pus la dispoziție de către organele de informații românești, care arătau intențiile Uniunii Sovietice, deși trebuie spus că nu s-au cunoscut detaliile tehnice ale agresiunii ; totuși, autoritățile guvernamentale nu au întreprins nici o acțiune. După începerea ostilităților pe Frontul de Vest, mulți politicieni și comandanți militari se mulțumeau să speră că vor avea loc evenimente de felul celor din primial mondial.

Ca rezultat al cedării, România a pierdut 50 762 km² (Basarabia – 44 500 km², nordul Bucovinei – 6 262 km²) cu 4 021 086 ha teren agricol (20,5% din suprafață agricolă a țării), 3 776 309 locuitori, dintre care 53,49% români, 10,34% ruși, 15,30% ucraineni și ruteni, 7,27% evrei, 4,91% bulgari, 3,31% germani, 5,12% alții.

Anexarea Basarabiei, a nordului Bucovinei și a Ținutului Herței de către Uniunea Sovietică a avut însemnate consecințe asupra situației interne și internaționale a României. Pe plan extern, România a întărit relațiile cu Germania nazistă. La 1 iulie 1940, guvernul român a renunțat la garanțiile anglo-franceze din 13 aprilie 1939, iar a doua zi, Carol al II-lea a solicitat o misiune militară germană în România. Pe plan intern, la 4 iulie 1940, s-a format un nou guvern, condus de Ion Gîrțu, personalitate cu legături economice și politice la Berlin. În noul guvern, Garda de Fier (Legiunea) era reprezentată de trei miniștri – Horia Sima, la Ministerul Cultelor și Artelor (va demisiona la 8 iulie), Vasile

16. Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 221.

17. Alexandru Cretzianu, *Ocazia pierdută*, Institutul European, Iași, 1998, p. 6.

18. Carol al II-lea, *op. cit.*, vol. 2, p. 85.

Noveanu, la Ministerul Inventarului Avuției Publice, și Augustin Bideanu, subsecretar de stat la Finanțe. Compoziția noului guvern arăta că România se orienta către puterile Axei.

Scopul acestor schimbări nu era reînnoirea unei vechi tradiții, așa cum pretindea guvernul, ci o încercare disperată a regimului carlist de a evita noi dezmembrări teritoriale și de a se menține la putere.

Evacuarea marilor unități din Basarabia și nordul Bucovinei

Situația forțelor militare românești în Basarabia și nordul Bucovinei în iunie 1940

Din septembrie 1939, majoritatea forțelor militare românești erau dispuse în spațiul dintre Carpații Orientali și Nistru. Aici era dislocat Grupul de Armate 1, care avea în subordine comandamentele Armatelor a 3-a și a 4-a, cu șapte corpuri de armată și 19 divizii (16 de infanterie și trei de cavalerie), două brigăzi mixte munte și opt regimente de fortificații. Practic, pe Frontul de Est erau concentrate circa 65% dintre efectivele de care dispunea România în acel moment, cifrate la aproximativ 1 200 000 de oameni.

Potrivit Directivei operative nr. 18 din 15 iunie 1940, Armata a 3-a avea misiunea să reziste împotriva agresiunii din est pe Ceremuș și Prutul superior. În cazul în care inamicul acționa cu forțe superioare, ea dădea bătălia defensivă pe aliniamentul Munții Rodnei – Siretul Mic – Sihna – Jijia, menținând cu orice preț regiunea Zupania – Prislop – Cărlibaba. În Basarabia, Armata a 4-a trebuia să apere linia Cornești – Răut – Nistrul Inferior. Acoperirea în nordul Bucovinei și Basarabiei urma să se facă de către cele două armate prin detașamente special constituite¹⁹.

Creșterea tensiunii la granițele de răsărit a determinat ca diverse comandamente să solicite precizarea conduitei în caz de agresiune din partea Sovietelor și adoptarea măsurilor preliminare de evacuare a unor bunuri și a unor categorii de personal din Basarabia. De exemplu, la 12 iunie 1940, Armata a 4-a a propus ca familiile ofițerilor, subofițerilor și funcționarilor, averea instituțiilor culturale și bisericesti, valorile bănești și materiale aflate în stoc și depozitele fabricilor să fie retrase în interiorul țării. Pe motive de ordin politic, aceste solicitări nu au fost aprobate de guvern.

Concomitent, Marele Stat-Major a elaborat o serie de planuri de evacuare a teritoriilor dintre Nistru și Prut. Planul „Tudor” era întocmit pe baza mersului trenurilor în timp de pace, prevăzându-se deplasarea convoaielor și coloanelor de evacuare pe jos. Pe de altă parte, „Planul Mircea” avea în vedere mersul trenurilor din timp de război, iar coloanele se deplasau numai noaptea. Aceste documente nu aveau legătură cu situația internațională și urmau să fie aplicate numai „în cazul când s-ar da ordin special pentru aceasta”²⁰. Operația de evacuare cădea în sarcina pretorilor, prefectilor, cercurilor de recrutare, organelor de poliție, de jandarmerie etc. S-a ordonat ca instituțiile administrative și

19. Arhivele Militare Române (în continuare, sigla AMR), fond 948, secția a 3-a operații, dosar nr. 1891, filele 128-131.

20. *Ibid.*, dosar nr. 1836, fila 23.

comandamentele militare să nu părăsească teritoriul cedat până ce trupele operative nu vor fi gata de a lansa operația completă de evacuare²¹ :

Populația civilă va putea fi evacuată la ordin, dar *populația minoritară nesimpatizantă rămâne pe loc* (s.n.). Premilitarii, rezerviștii și milițienii de la vatră vor fi evacuați în prima ordine de urgență și evacuarea populației civile trebuie să se facă înainte de evacuarea bunurilor²².

Foarte problematic era faptul că planurile au împărțit o populație de milioane de oameni în favorizați și în paria, cărora li se refuza orice fel de opțiune, chiar și opțiunea de a se dovedi niște buni cetățeni.

Deși documentele aveau regim strict secret, conținutul lor, mai ales în ceea ce privește prevederea potrivit căreia populația minoritară „nesimpatizantă rămâne pe loc”, a fost cu mare probabilitate cunoscut și a provocat mare îngrijorare și neliniște în rândul acestor minoritari, în fruntea cărora figurau evreii. În ciuda acestui fapt, nu există probe că evreii au luat parte la acțiuni contra autorităților românești sau a administrației românești.

Comisia de la Odessa și înaintarea sovietică

Nota ultimativă sovietică cerea ca trupele române să evacueze teritoriul Basarabiei și nordul Bucovinei în patru zile, începând cu data de 28 iunie. Se propunea, de asemenea, înființarea unei comisii mixte, care să discute problemele legate de evacuarea armatei române și preluarea teritoriului de către trupele sovietice. În răspunsul său, guvernul român a acceptat înființarea comisiei și a cerut prelungirea termenelor de evacuare. În aceeași zi, generalul Florea Țenescu, șeful Marelui Stat-Major, l-a numit pe generalul Aurel Aldea președinte al delegației guvernului român în comisia mixtă româno-sovietică. Al doilea reprezentant era colonelul magistrat în rezervă Hagi Stoica, cel care fusese până atunci comisar al guvernului român pentru refugiații polonezi. Instrucțiunile date generalului Aurel Aldea prevedeau, printre altele, stabilirea aliniamentelor zilnice de evacuare a trupelor române²³.

În noaptea de 28 iunie, delegația română a plecat la Odessa, locul de desfășurare a lucrărilor comisiei.

În prima ședință, reprezentanții României au protestat față de înaintarea rapidă a trupelor sovietice și au cerut întocmirea unui plan pentru evacuarea trupelor române și înaintarea Armatei Roșii, pentru a separa cele două armate printr-o distanță egală cu o zi de marș. Delegații sovietici au respins propunerea, argumentând că delegația română a ajuns prea târziu. Concomitent, ei au înmănat părții române un proiect de convenție pentru deplasarea trupelor ambelor părți, cerând transferarea tuturor responsabilităților evacuării asupra Comandamentului român, inclusiv responsabilitatea pentru „neînțelegerile ce s-ar putea naște între unitățile Armatei Roșii și trupele române”²⁴.

Partea sovietică accepta prelungirea cu o zi a termenului de evacuare, respectiv până la 3 iulie 1940, ora 14.00, ora Moscovei. Se cerea predarea hărților privind infrastructurile militare și civile din Basarabia și nordul Bucovinei. Pe direcțiile de înaintare a trupelor sovietice trebuiau să funcționeze comisii mixte pentru predarea teritoriului.

21. *Ibid.*, fila 24.

22. *Ibid.*

23. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare : AMAE), fond 71/URSS, vol. 206, fila 2.

24. Loc. cit., f. 6.

În ședința a doua, din 30 iunie 1940, partea română a făcut o serie de observații la proiectul sovietic, comisia adoptând *Planul de evacuare a trupelor române din Basarabia și partea de nord a Bucovinei*. Totodată, au fost stabilite 17 direcții de evacuare a trupelor române, pentru care funcționa câte o comisie militară mixtă.

Totuși, încă din noaptea de 27/28 iunie 1940, fără a mai aștepta răspunsul guvernului român, trupele sovietice au depășit frontiera în cinci puncte. În ziua de 28 iunie 1940, au fost ocupate orașele Cernăuți, Hotin, Bălți, Chișinău și Cetatea Albă. Comandamentele sovietice au folosit unitățile mobile (motorizate și cavalerie) și au înaintat rapid spre Prut, devansând trupele românești care se evacuaau.

Trupele sovietice au instalat puncte de control pentru a dezarma, a amenința cu moartea și a umili militarii români²⁵. Când trupele sovietice au ajuns la Prut, la 30 iunie 1940, chestiunea distanței de o zi de marș dintre cele două armate a devenit fără sens – un fapt exprimat de generalul locotenent Kozlov, reprezentantul sovietic²⁶. Acesta a fost un fapt împlinit, care a făcut inutile negocierile comisiei de la Odessa pentru termenul de patru zile de evacuare. Nu mai este nevoie să o spunem, avansarea mai rapidă decât cea care a fost convenită a armatei sovietice a creat probleme serioase pentru evacuarea armatei române din Basarabia și nordul Bucovinei.

Evacuarea Basarabiei și a nordului Bucovinei

Prima notă ultimativă sovietică, din noaptea de 26/27 iunie 1940, a fost precedată de ordinul privind intrarea în dispozitivul de apărare preconizat prin Ordinul de mobilizare nr. 18. Totuși, la 28 iunie 1940, ora 7.00 dimineața, Marele Stat-Major a emis Ordinul nr. 6006 către Grupul de Armate 1, Armata a 3-a și Armata a 4-a, în care anunța trupele de cedarea Basarabiei și a nordului Bucovinei, orașele Chișinău, Cernăuți, Cetatea Albă urmând a fi evacuate în cursul zilei. Comandanților li se cerea să prevină trupele românești să nu deschidă focul asupra sovieticilor, să nu reacționeze la provocările sovieticilor și să nu distrugă proprietățile. Comandanților li se mai cerea să intre în contact cu trupele sovietice și să pregătească unitățile pentru a se deplasa spre vest către Prut în două sau trei ore²⁷.

Sovieticii au aplicat însă tactici neobișnuit de agresive, care au pus trupele românești, în special pe cele din Basarabia, în situații foarte periculoase sau fatale. Alexandru Cretzianu, de la Ministerul de Externe, amintea: „primeam un val continuu de proteste din partea șefului de stat-major, raportând un număr sporit de incidente, numeroase cazuri de morți și răniți”. Mai mult, „cazuri de sinucideri printre ofițerii care trebuiau să se supună fără apărare ilegalităților Armatei Roșii”. Deci, Înaltul comandament român „insista să fie revocat ordinul care interzicea să nu se tragă în orice condiții și în orice împrejurări”²⁸.

Notele lui Cretzianu rezumă rapoartele comandanților români despre umiliri²⁹, arestări³⁰ abuzive și dezarmarea³¹ trupelor românești. În general, cei mai mulți militari

25. AMR, fond 948, dosar nr. 527, fila 37 (raportul căpitanului C. Georgescu, Divizia 26 Infanterie).

26. AMAE, fond 71/USSR, dosar nr. 98, f. 47.

27. AMR, fond Microfilme rola P 21645, cadrul 399, dosar nr. 948, fila nr. 1067, f. 54, 55.

28. Alexandru Cretzianu, *op. cit.*, p.79.

29. AMR, fond Microfilme rola P 21645, cadrul 399, dosar nr. 948, fila 155, fond 107, 109.

30. *Ibid.*, f. 108.

31. *Ibid.*, fond Microfilme, rola I.II, 2.1644, cadrul 104.

români au arătat competență, cinste și disciplină. Pe de altă parte totuși, au fost multe cazuri când unii militari români nu s-au conformat acestor valori ori pur și simplu le-au ignorat. De exemplu, crezând că vor trebui să-și protejeze familiile – o percepție amplificată și de propaganda sovietică –, mulți soldați minoritari și români basarabeni au dezertat și s-au întors acasă cu echipamentul lor. Ca urmare, diviziile 12, 15, 21, 26 și 27 au pierdut mai mult de jumătate din efectiv din cauza dezertărilor.

La data de 4 iulie 1940, Armatele a 3-a și a 4-a raportau următoarele pierderi : 233 de ofițeri, 26 de subofițeri, 48 629 de soldați de trupă (dintre care morți : cinci ofițeri, șase subofițeri, 42 de soldați)³². Dezintegrarea unor subunități și unități a cauzat mari greutăți operației de evacuare, mult armament, muniție, tehnică de luptă și alte bunuri fiind abandonate la est de Prut. De asemenea, unii comandanți de armată au fost atât de surprinși de predare și de termenii ei, încât nu au făcut planuri de evacuare. Uneori nu a existat nici măcar o comunicare între unitățile militare. Mulți comandanți au arătat lipsa capacității de conducere și a curajului militar, iar în multe unități evacuarea a fost mai mult o fugă decât o evacuare organizată.

Pe data de 3 iulie, la ora 14.00, sovieticii au închis linia de demarcație. În acest moment, drama armatei române și a administrației civile se apropia de sfârșit și mulți au fost evacuați în siguranță. Totuși, un număr important a rămas la est de linia de demarcație³³.

Reprezentanții români în „Comisia de la Odessa” au pledat pentru repatrierea a 15 000 de oameni și recuperarea armamentului abandonat și capturat de trupele sovietice. Dar reprezentanții sovietici în comisie au refuzat să accepte aceasta în scris, iar repatrierea a depins de bunăvoința autorităților sovietice locale, care au eliberat doar 3 000 de oameni până la sfârșitul lunii august 1940³⁴. Pentru mulți dintre ei, condiția eliberării era semnarea de angajamente că vor servi interesele statului sovietic.

Evacuarea trupelor române din Basarabia și nordul Bucovinei s-a desfășurat în absența măsurilor anterioare de pregătire, căci, în zilele de 26 și 27 iunie, marile unități au primit doar ordine de pregătire de luptă. La surpriza deciziei de capitulare s-au adăugat perioada de evacuare foarte scurtă, nerespectarea de către sovietici a termenului și provocările și abuzurile militarilor sovietici – toate acestea fiind cauze ale problemelor legate de evacuare. Umilirea reprezentată de abandonarea Basarabiei și a nordului Bucovinei fără luptă ca și termenii severi ai predării au provocat un puternic resentiment la adresa regelui Carol al II-lea și a regimului său. Armata era demoralizată și îi învinuia pe politicieni pentru dezastru. În numeroase rapoarte și anchete se semnala faptul că ordinul de retragere a fost primit cu multă nedumerire, deziluzie și îngrijorare de către militari. De exemplu, un raport afirma :

Părăsirea teritoriului național fără luptă a dezorientat la început atât pe ofițeri, cât și trupa, care, deși în inferioritate ca număr și dotare, ar fi vrut cu tot dinadinsul să reziste puhoiului dușman, pe care îl depreciau ca pregătire³⁵.

32. *Ibid.*, fond 3, dosar nr. 1, f. 139; fond Microfilme, rola P.II.1.1124, cadrul 507.

33. *Ibid.*, rola P.II.2.653, cadrul 500.

34. AMAE, fond 71/URSS, vol. 99, fila 105.

35. Loc. cit., fond 948, secția 1, dosar nr. 155, fila 108.

Atitudini și acțiuni ale evreilor în timpul evacuării Basarabiei, a nordului Bucovinei și a Ținutului Herța

Un clișeu dominant în istoriografia românească despre perioada 28 iunie – 3 iulie 1940 este cel potrivit căruia evreii din Basarabia și nordul Bucovinei s-au comportat vexatoriu față de autoritățile și de trupele române în retragere. Această credință, deși falsă, a fost folosită pentru a justifica acțiunile ulterioare antievreiești ale românilor.

Situația evreilor din România (1919-1940)

La 9 decembrie 1919, în cadrul Tratatului de la Versailles, guvernul român a semnat, împreună cu Franța, Anglia, Italia și SUA, Tratatul asupra minorităților. Acest acord obliga România să le acorde cetățenie tuturor persoanelor de naționalitate austriacă și ungară născute în teritoriile care s-au unit cu România în anul 1918 (Transilvania și Bucovina). Prin același document, cetățenia era recunoscută, cu drepturi egale, tuturor evreilor care locuiau în România și care nu aveau altă cetățenie. Aceste obligații asumate de statul român au fost consacrate de noua Constituție a României (1923), care interzicea discriminarea bazată pe religie, confesiune, origine etnică sau limbă (art. 7 și art. 8)³⁶. Aceste prevederi și-au găsit materializarea în Legea din 25 februarie 1924, prin care au dobândit cetățenia română și locuitorii foști cetățeni ai Imperiului Austro-Ungar și ai celui rus, care aveau domiciliul administrativ în Transilvania, Banat, Crișana sau Maramureș la 1 decembrie 1918, în Bucovina la 28 noiembrie 1918 și în Basarabia la 27 martie/9 aprilie 1918³⁷.

Acest cadru legislativ a fost în vigoare aproape un deceniu și jumătate, timp în care evreii s-au implicat în toate domeniile vieții societății românești. În același timp, s-a dezvoltat și un curent antisemit, a cărui expresie politică au fost Liga Apărării Național-Creștine, condusă de A.C. Cuza, și Garda de Fier (din 1930), cunoscută și sub numele de Legiunea Arhanghelului Mihail. Funcționând sub denumirea de „Totul pentru Țară”, numele de Garda de Fier fiind interzis, formațiunea a obținut, la alegerile parlamentare din decembrie 1937, 15,53% din totalul voturilor exprimate, situându-se pe locul al treilea. Întrucât la acest scrutin nici un partid nu a obținut majoritatea de 40% din totalul voturilor, așa cum cerea Legea electorală în vigoare la acel moment, regele Carol al II-lea, urmărind instaurarea regimului personal, a însărcinat Partidul Național-Creștin cu formarea guvernului. Această formațiune politică a fost creată în anul 1935, prin fuzionarea Ligii Apărării Național-Creștine, condusă de A.C. Cuza, cu Partidul Național-Agrar, condus de Octavian Goga. Guvernul Goga-Cuza, cum mai este denumită această formulă guvernamentală, a funcționat timp de 44 de zile.

Guvernul condus de Octavian Goga a luat primele măsuri antisemite, publicând, la 21 ianuarie 1938, Decretul nr. 169 de revizuire a cetățeniei, care cerea evreilor să prezinte acte din care să reiasă că nu s-au așezat în România între 1918 și 1924, în termen de 20 de zile de la publicarea listelor de naționalitate de către autoritățile locale. Deși în

36. Ioan Scurtu, Constantin Mocanu și Doina Smârcea, *op. cit.*, p. 558.

37. Lya Benjamin, *Evreii din România între anii 1940-1944*, ed. cit., vol. 1, *Legislația antievreiască*, pp. 26-27.

Vechiul Regat termenul a fost prelungit, mulți evrei nu au putut să prezinte documentele aferente, iar numeroși funcționari români însărcinați cu acțiunea au făcut abuzuri.

Ca urmare, din cei 617 396 de evrei (84% din totalul de 728 115 evrei), 225 222 au pierdut cetățenia română, fiind considerați rezidenți străini. Ei puteau rămâne în România cu permise care se înnoiau anual.

Un preludiv la extinderea antisemitismului extern și intern, revizuirea cetățeniei a afectat sever situația evreilor români și a anticipat o serie de măsuri antisemite care vor duce la tragedia evreilor români.

Evreii și retragerea din Basarabia și nordul Bucovinei

Există multe materiale de arhivă referitoare la situația civililor din Basarabia și nordul Bucovinei în intervalul 28 iunie – 3 iulie 1940. Numeroase documente militare (jurnale de operații, dări de seamă, rapoarte informative, telegrame etc.) și civile (rapoarte administrative, de poliție, jurnale personale) indică participarea unora dintre evreii din Basarabia și nordul Bucovinei la acțiunile antiromânești și prosovietice în această perioadă. Cercetătorii care subliniază relevanța acestor documente se referă la acțiuni precum : arborarea steagurilor roșii ; manifestări de simpatie față de forțele sovietice ; mitinguri de prietenie în cinstea armatei sovietice ; ofense aduse însemnelor naționale românești, monumentelor și bisericilor ; confiscarea unor bunuri aparținând armatei sau diverselor instituții civile ; participarea la acțiunile trupelor sovietice de dezarmare a unităților și subunităților românești ; maltratări de militari români, chiar și asinate. Se mai arată că aceste acțiuni au fost mai frecvente în localitățile urbane în care populația evreiască era mai numeroasă – Cernăuți, Storojineț, Hotin, Soroca, Chișinău, Cetatea Albă, Bălți, Ungheni, Ismail ș.a. – sau în satele situate pe rutele de retragere a marilor unități române. Unii istorici argumentează că marele număr de asemenea documente incriminatoare reflectă o realitate istorică : evreii din Basarabia și nordul Bucovinei erau antiromâni³⁸.

Însă examinarea critică a documentelor și mărturiilor conduce la concluzii departe de imaginea catastrofală prezentată opiniei publice din momentul cedării Basarabiei și a nordului Bucovinei. Mai întâi, multe dintre documentele incriminatoare conțin generalizări și acuzații colective de tipul „evreii din Bucovina”, „evreii din Chișinău”, „populația evreiască din Bălți”, „evreii și comuniștii din Românești” etc. De altfel, rapoartele și mărturiile aferente conțin relativ puține situații și nume concrete.

Apoi, având în vedere împrejurările dramatice în care documentele au fost scrise, au existat multe zvonuri și exagerări, mulți dintre cei care se retrăgeau văzând peste tot „comuniști”, „evrei”, „iudeo-comuniști” etc. Nu de puține ori, se apreciază că asemenea expresii generale erau o modalitate de a masca slaba organizare a retragerii. De exemplu, după ce generalul Constantin Atanasescu s-a deplasat rapid de la Tarutino la Galați, lăsând trupele de izbeliște, acțiunile sale au fost atribuite minorităților, inclusiv evreilor. Cazurile generalilor Ioan Rașcu și Marin Popescu au fost similare.

În al treilea rând, mulți istorici români au popularizat relatări mistificate pentru a justifica atacurile contra evreilor din 1940. În cartea sa despre mareșalul Antonescu,

38. Jean Ancel, *op. cit.* Vezi și Alexandru Șafran, *Un tăciune smuls flăcărilor. Comunitatea evreiască din România, 1939-1947*, Hasefer, București, 1996, p. 18.

Gheorghe Barbul a inventat povestea celor doi ofițeri români prinși în evenimentele din 1940 și 1941. În primul caz, căpitanul Enescu, nemalezistând umilințelor la care a fost supus de către evreii din Edineț în timpul retragerii din Basarabia, s-a sinucis. În al doilea, căpitanul Niculescu, martor al evenimentului, a jurat răzbunare, pe care a și materializat-o în vara anului 1941, când a revenit în localitatea menționată, omorând mai mulți evrei. Chemat la ordine de Ion Antonescu, acesta i-ar fi oferit drept soluție de onoare reabilitarea pe câmpul de luptă. Căpitanul Niculescu ar fi murit la asediul Odesei³⁹. Nu doar povestea, ci și personajele au fost inventate⁴⁰.

În al patrulea rând, dacă evreii nu erau loiali României, ei nu s-ar fi retras împreună cu trupele românești, așa cum au făcut-o mai ales cei bogați. Teama de ocupația sovietică era la fel de profundă printre români ca și printre evrei. Din păcate, unii evrei au fost împiedicați să se alătore coloanelor de evacuare de către autoritățile române, care aplicau planurile de evacuare „Tudor” și „Mircea”.

În al cincilea rând, etnicii ucraineni din Basarabia și nordul Bucovinei erau cunoscuți ca având atitudini prosovietice, ei primind cu căldură Armata Roșie. Cum rapoartele nu distingeau între evrei și ucraineni, este imposibil să evaluăm nivelul participării evreilor. Totuși, se știe că doar germanii, ulterior dizlocați, au păstrat o atitudine rezervată, conștienți că aveau asigurată protecția celui de-al III-lea Reich.

În al șaselea rând, chiar unii români i-au primit cu bucurie pe sovietici în Basarabia și nordul Bucovinei. Este cazul orașului Soroca, unde notabili locali, precum primarul Gheorghe Lupașcu, fostul prefect Petre Sfecă, președintele secției Frontului Renașterii Naționale (Partidul Națiunii), Alexandru Anop, și inspectorul școlar Petre Hrițcu, au organizat un miting pentru a-i primi pe „eliberatorii sovietici”. După cum nota regele Carol al II-lea la 30 iunie 1940, acesta nu a fost un caz izolat.

Știrile din Basarabia sunt tot mai triste. Din, păcate am avut dreptate cu așa-numita reorganizare a F.R.N., mulți dintre conducătorii de acolo s-au arătat complect bolșevizați, fiind cei dintâi care au primit cu drapelul roșii și flori trupele sovietice⁴¹.

Confrunțați cu o criză deosebit de gravă, care punea sub semnul întrebării șansele de supraviețuire a regimului, autoritățile au făcut din evrei un „paratrăsnet politic”, canalizând valul nemulțumirii populare către această minoritate. Edificatoare în această privință este reacția presei românești, care s-a dezlănțuit mai mult împotriva evreilor decât împotriva adevăratului agresor, care era Uniunea Sovietică. Cum presa era cenzurată în 1940, guvernul a trebuit să aibă un rol în această denaturare. O formă tipică de transformare anticipată în țapi ispășitori a fost cea de a-i informa pe liderii evrei că autoritățile românești ar putea lansa acte de represiune contra evreilor⁴².

În *Memoriile* sale, Alexandru Șafran, rabinul-șef, nota că, la 26 iunie, Mihail Ghelmegeanu, ministrul de Interne, i-a convocat pe Șafran și pe Filderman, cărora le-a cerut politic să prevină populația evreiască din Basarabia și nordul Bucovinei să nu facă provocări contra militarilor și autorităților civile românești de acolo⁴³. După sfârșitul

39. Gheorghe Barbul, *Memorial Antonescu. Al treilea om al Axei*, Institutul European, Iași, 1992, p. 131.

40. Mihai Pelin, *op. cit.*, pp. 88-101.

41. Carol al II-lea, *op. cit.*, p. 208.

42. *Ibid.*, p. 52.

43. Alexandru Șafran, *op. cit.*, pp. 51-52.

lunii iunie, conducătorii evrei nu au mai avut acces la oficialii români de rang înalt. Acțiunile liderilor comunității evreiești nu au fost de folos. Pentru a exprima dezaprobarea comunității evreiești față de abuzurile comise contra trupelor românești în Basarabia, Federația Comunităților Evreiești a decis ca rabinul-șef să țină în Senat o cuvântare. Această cuvântare nu a mai putut fi prezentată, deoarece Senatul nu și-a mai ținut ședința. Poziția oficială a fost exprimată în ziua doliului național (3 iulie 1940). În documentul oficial se aprecia loialitatea evreilor din Vechiul Regat față de România și idealurile lor și se reamintea că evreei și-au dat viețile ca soldați în Războiul de Independență din 1877, în Războiul Balcanic din 1913 și în Marele Război⁴⁴.

În același timp, ziarul *Curierul israelit* din 10 iulie 1940 a publicat un articol în care se evidențiază diferența dintre evreeii din Vechiul Regat și cei din teritoriile cedate și se criticau atitudinile antiromânești ale acelor cetățeni evrei împotriva autorităților și a trupelor române din timpul evacuării⁴⁵. Asemenea inițiative aveau scopul de a diminua violențele împotriva evreilor de la vest de Prut și de a salva conlucrarea cu populația românească.

Armata română care se retrăgea din Basarabia și nordul Bucovinei a avut de înfruntat atât agresiunea trupelor sovietice, cât și ostilitatea unei părți din populația Basarabiei, inclusiv membri ai comunităților evreiești locale. Pornind de la această situație reală, autoritățile au proiectat, implicit sau explicit, în opinia publică românească imaginea „vinovăției colective” a evreilor, ceea ce a avut drept consecință o suită de violențe împotriva populației evreiești din teritoriile aflate în administrarea statului român.

Violențe împotriva evreilor. Cazurile Dorohoi și Galați

Retragerea românească din Basarabia și nordul Bucovinei a fost însoțită de un val de violențe îndreptate împotriva evreilor. Ele au avut loc atât în teritoriile cedate, cât și în Vechiul Regat, în Moldova.

Ordinele de agresare fizică, de omorâre a evreilor nu au fost date de Marele Stat-Major sau de alte comandamente superioare, inițiativa pornind, în multe cazuri, de la unități, subunități, grupuri de militari izolate etc. Ele erau, de cele mai multe ori, o expresie a nemulțumirii față de umilințele îndurate în timpul retragerii și, deopotrivă, a psihozei antisemite, a sindromului „țapului ispășitor” inculcat în opinia publică, așa cum era aceasta formată de presa populară cenzurată.

Aceste acte de violență fizică nu au avut o motivație specifică. Ele au fost simple izbucniri de mânie împotriva cetățenilor evrei obișnuiți, care s-au aflat și ei printre trupele românești și autoritățile civile ce se retrăgeau.

Mărturiile disponibile indică un număr de crime comise contra evreilor români de către Armata română. Astfel, la Ciudei, județul Storojineț și la Zăhănești, județul Suceava, maiorul Vasile Carp, comandantul Regimentului 86 vânători, a dispus să fie omorâți mai mulți evrei. De asemenea, trupele românești au executat doi evrei în Comănești și unul în Costina; alți opt evrei au avut aceeași soartă și lista crimelor ar putea continua⁴⁶. Soldații evrei care serveau în Armata română nu au fost nici ei cruțați.

44. *Apud* Alex Mihai Stoenescu, *op. cit.*, pp. 106-107.

45. Jean Ancel, *op. cit.*, p. 251.

46. *Ibid.*, p. 251.

În multe cazuri ei au fost expulzați din unitățile lor, umiliți, bătuți și chiar omorâți, fără nici un motiv. Aceasta este cu atât mai surprinzător cu cât nu există dovezi că ofițerii evrei ar fi abandonat unitățile lor în timpul retragerii din Basarabia și nordul Bucovinei, ceea ce este în puternic contrast cu comportamentul multor ofițeri români. De asemenea, procentul soldaților evrei care au dezertat în timpul retragerii nu a fost mai mare decât cel al camarazilor lor români.

Alt fenomen îngrijorător petrecut până la mijlocul lunii iulie 1940 au fost violențele fizice comise în trenuri de soldați și civili împotriva pasagerilor evrei din Moldova⁴⁷. Uneori, victimele erau etnici români confundați cu evrei. Amploarea violențelor comise în trenuri a fost atât de mare, încât guvernul a trimis soldați să patruleze în trenuri și gări pentru strângerea soldaților răzleți și a emis ordine contra continuării acestor acte. Drept consecință, pe la mijlocul lunii iulie, această formă de violență s-a diminuat. Au fost numeroase și acțiunile de distrugere și prădare a proprietăților evreiești de către militarii români. De exemplu, la 2 iulie 1940, la Siret, 24 de magazine evreiești au fost prădate, paguba produsă fiind evaluată la două milioane de lei, iar unii evrei au fost jefuiți și bătuți, precum fostul administrator al Universității Cernăuți, Valerian Boca⁴⁸.

Totuși, cele mai grave acțiuni antievreiești ale armatei române au fost crimele de la Dorohoi (unde exista o importantă populație evreiască) și Galați. Amploarea acestor crime aproape a egalat-o pe cea a pogromurilor⁴⁹. Crimele de la Dorohoi s-au petrecut pe fundalul confruntării româno-sovietice cauzate de neînțelegerile asupra amplasării exacte a noii frontiere româno-sovietice. Doi ofițeri români – căpitanul Ioan Boroș și sublocotenentul Alexandru Dragomir, ambii din Regimentul 16 artilerie – au murit în luptă. Totuși, în aceeași ciocnire, un soldat evreu, Iancu Solomon, din Regimentul 16 artilerie, a fost ucis când încerca să-și apere comandantul. Acest gest eroic le-a rămas însă necunoscut făptașilor crimelor de la Dorohoi, dintre care mulți erau înrolați în Grupul 3 grăniceri pază și în Regimentul 8 artilerie.

Atacurile contra evreilor din Dorohoi au început în ziua de 1 iulie 1940, în timpul funeraliilor căpitanului Boroș și ale soldatului evreu, în cimitirul Dorohoi. Soldații români au omorât zece soldați evrei care participau la ceremonia funerară. Agresiunile au continuat și în alte zone ale orașului, fiind uciși alte câteva zeci de evrei. După acest scurt episod, soldații români au provocat dezordine în oraș, ucigând numeroși civili evrei (cifra oficială a fost de 53 de evrei morți). În plus, mulți evrei din Dorohoi au fost răniți.

Violențele au încetat doar la intervenția generalului Constantin Sănătescu, comandantul Corpului 8 armată, care l-a muștrat pe generalul Theodor Șerb, comandantul Corpului grănicerilor : „Mă surprind aceste acte de banditism din partea unei trupe pe care o socoteam a fi o trupă de elită”⁵⁰. El cerea o anchetă asupra celor întâmplate și pedepsirea vinovaților. Într-adevăr, Corpul 8 armată și Corpul grănicerilor au efectuat anchete, stabilind că o mare răspundere revenea căpitanilor Gheorghe Teoharie și Constantin Serghie. Documentele anchetelor relevă faptul că cei implicați au încercat să

47. *Ibid.*, pp. 211-217. Pentru cazul Carp, vezi și AMR, fond 948, secțiunea a 2-a, informații, dosar nr. 941, 1513.

48. AMR, fond 948, secțiunea a 2-a, informații, dosar nr. 941, f. 558-556.

49. *Ibid.*, f. 435.

50. Pentru aceste cazuri, vezi Jean Ancel, *Contribuții*, ed. cit., pp. 217-227; Alex Mihai Stoescu, *op. cit.*, pp. 120-139; Marius Mircu, „Pogromurile din Bucovina și Dorohoi”, *Viața literară*, București, 1945.

escamoteze faptele, afirmând că totul este cauzat de panica produsă ca urmare a răspândirii zvonului că „vin rușii” și de unele acte de agresiune comise de unii evrei din localitate asupra unor militari români, fapt complet nereal⁵¹. Totuși, nici unul dintre cei învinuiți nu a fost deferit Curții Marțiale. În schimb, armata a dat pedepse administrative (mutări și scurte perioade de arest) ofițerilor și soldaților implicați.

Armata română a fost răspunzătoare pentru un număr și mai mare de morți civili în timpul evenimentelor care au avut loc la 30 iunie 1940 în Galați, oraș care era un punct foarte important de evacuare din Basarabia. Peste 10 000 de evacuați de diferite etnii s-au adunat în oraș, iar în atmosfera tensionată creată de evacuare, soldații armatei române care se evacuau pur și simplu au deschis focul asupra unei mulțimi de civili, omorând 300 de persoane (în majoritate evrei), motivele invocate fiind refuzul cetățenilor de a se supune dispozițiilor, fuga de sub pază etc.

Numărul exact al evreilor uciși în Moldova în timpul retragerii din Basarabia și Bucovina și la începutul lui iulie nu se cunoaște cu precizie, oscilând între 136, dintre care 99 identificați, și câteva sute.

În măcel nu a fost implicată conducerea superioară a armatei române, crimele fiind mai mult expresia unor inițiative locale. De fapt, comandanții superiori au ordonat stoparea crimelor antievreiești. Ca și generalul Constantin Sănătescu, generalul Aurelian Son, comandantul Corpului II armată, le ordona la 4 iulie subordonaților :

Față de excesele gradelor inferioare și populației contra evreilor, care sunt semne ale unui adevărat pogrom, se atrage atenția comandanților de mari unități să ia toate măsurile de siguranță și liniștire a spiritelor, atât ale ostașilor, cât și ale populației civile.

De asemenea, colonelul Mihai Chiriacescu, șeful de Stat-Major al aceleiași Corp, avertiza că „armata nu trebuie să aibă alte preocupări decât aceea de apărare a țării”. El mai ordona ca „La ședințele de educație militară se va insista ca militarii să se abțină de la orice manifestări și sub orice formă față de evrei” și că făptașii vor fi deferiți Curților marțiale⁵².

Ca efect al unor asemenea măsuri, situația s-a calmat, violențele au încetat, dar raporturile dintre populația majoritară și evrei au rămas ireparabile.

Chiar dacă răspunderea directă pentru aceste violențe și omoruri a aparținut unor grupuri de persoane și unor persoane individuale, ele s-au petrecut pe fundalul psihozei antisemite, care a transformat în țap ispășitor toată populația evreiască din România. Această idee fixă a fost încurajată de autoritățile civile și militare românești, precum și de presa populară.

Măsurile antievreiești ale Guvernului Gigurtu (iulie-august 1940)

După cedarea Basarabiei, a nordului Bucovinei și a Ținutului Herța, România a accelerat apropierea de Germania. Cedarea a afectat radical și regimul lui Carol al II-lea, care a optat pentru aducerea legionarilor la guvernare. În același timp, argumentul absurd că evreii erau responsabili pentru cedare a devenit un clișeu popular printre români. Aceste două evoluții au accentuat caracterul reacționar și antievreiesc al regimului lui Carol al II-lea.

51. ANR, fond Corpul Grănicerilor, dosar nr. 2769, fila 851.

52. Vezi documentul din 19 iulie 1940.

La 4 iulie 1940 s-a instalat guvernul Gigurtu și imediat au fost luate măsuri discriminatorii împotriva evreilor, pentru a atrage opinia publică, pentru a mulțumi puterile Axei și a determina Germania să garanteze securitatea națională a României. Astfel, la 8 august 1940, la propunerea noului guvern, regele Carol al II-lea a semnat „Decretul-lege privitor la starea juridică a locuitorilor evrei din România”. Documentul includea în rândul evreilor pe toți cei de religie mozaică, inclusiv pe cei născuți din căsătoriile mixte, și îi împărțea în trei categorii: cei veniți în România după 30 decembrie 1918; toți cei care au dobândit cetățenia română („naturalizarea”) între 1879 și 30 decembrie 1918, inclusiv urmașii celor ce s-au distins în războaiele purtate de România în 1877-1878, 1916-1919; persoanele care nu se încadrau în primele două categorii.

Decretul excludea practic pe evrei din societatea românească. Pentru prima și a doua categorie, obligația de a servi în armată a fost înlocuită cu plata de taxe suplimentare și cu munca pentru comunitate.

Se interzicea evreilor dreptul de a dobândi proprietăți rurale și de a purta nume românești. Se stipula, de asemenea, despărțirea pe criterii rasiale în școală. Decretul-lege prevedea ca, în termen de 3-6 luni, toți salariații evrei să fie îndepărtați din instituțiile publice, proces care, de fapt, a început în luna iulie 1940. Încălcarea dispozițiilor se pedepsea cu închisoare care putea merge până la doi ani. Căsătoriile mixte erau interzise de lege și se pedepseau cu închisoare de la 2 la 5 ani.

Legislația antievreiască adoptată de guvernul Ion Gigurtu a reflectat creșterea antisemitismului în societatea românească și amplificarea acestui fenomen generat de evacuarea Basarabiei și a nordului Bucovinei.

Când Germania se pregătea să forțeze România să cedeze nordul Transilvaniei Ungariei, regimul lui Carol al II-lea a continuat să slăbească solidaritatea națională prin purtarea unui război contra cetățenilor evrei din România.

Căderea regimului, la începutul lunii septembrie 1940, a condus la dictatura și mai dură a lui Antonescu, la reprimarea a ceea ce mai rămăsese din libertățile cetățenești sub Carol al II-lea și la un genocid practicat de stat contra evreilor.

Începutul acestui genocid poate fi plasat în evoluțiile petrecute în timpul retragerii românești din Basarabia și nordul Bucovinei, în vara anului 1940.

Propaganda antisemită și retorica oficială despre primejdia „iudeo-bolșevismului”. Evreii români și comunismul în perioada 1938-1944

Introducere

„Iudeo-bolșevismul”, una dintre temele centrale ale ideologiilor de tip fascist, plasează alianța dintre evrei și comuniști la originile mișcării comuniste (ale revoluției bolșevice), considerându-i pe evrei adevărații inspiratori și principalii responsabili ai subversiunii ordinii publice. Deși este o variantă a unei mai vechi viziuni polițiste a istoriei, complotul „iudeo-masonic” prefigurând-o, teoria complotului iudeo-bolșevic are o mult mai mare răspândire istorică și implicații politice mai importante. În istoria antisemitismului, tema a fost abordată din cel puțin trei unghiuri diferite și complementare : ca formulă epistemologică, structura cognitivă a gândirii științifice („primitive”), hiperdeterministă („cauzalitatea diabolică”, analizată de Léon Poliakov¹) ; în istoria propriu-zis politică, de studiile privind mișcările socialiste revoluționare, poziția lor față de antisemitism și problema emancipării evreilor ; în istoria socială a comunităților evreiești europene, privind efectele violenței fasciste și staliniste. Constanța diabolizării evreului considerat responsabil pentru orice criză socială indică forța de reproducere a unor stereotipuri arhaice care traversează epocile și limitele explicațiilor științifice neputincioase față de asemenea ficțiuni ideologice. Aceasta justifică o analiză deopotrivă istorică și transistorică, luând în considerare faptul că este vorba de avatarul unei teme mai vechi, care a cunoscut o serie de metamorfoze istorice. Ținând cont de literatura științifică existentă și de particularitățile perioadei 1938-1944 din istoria României, sunt necesare următoarele repere de studiu.

1. Din punctul de vedere al istoriei politice, adeziunea unor reprezentanți ai minorității evreiești la mișcarea socialistă și muncitorească a fost una dintre modalitățile de integrare a acestei minorități în viața socială și politică a României, reflectând aspirațiile ei de emancipare. Prin caracterul său multiethnic, non-religios, ateu și internaționalist, mișcarea socialistă se situa în perioada interbelică în avangarda procesului de modernizare a României. Pe de altă parte, militanții de origine evreiască nu reprezentau din punct de vedere politic comunitatea lor de origine, organizată în alte structuri reprezentative, iar originea confesională era lipsită de semnificație într-un partid militant ateu. Supra-reprezentarea minorităților etnice în rândurile partidului comunist din acei ani constituia un efect direct al conflictelor de tip naționalist din România interbelică și al politicii de

1. Léon Poliakov, *La causalité diabolique : essai sur l'origine des persecutions*, Calman-Lévy, Paris, 1980.

discriminare a minorităților. Este de menționat de asemenea faptul că, deși în general favorabili acordării de drepturi egale evreilor, nici socialiștii, nici comuniștii nu au evitat, în unele situații, preluarea unor stereotipuri antisemite, în special prin reprezentarea caricaturală a capitalismului și a burgheziei (figura simbolică a cămătarului evreu). Critica plutocrației internaționale a putut constitui un fond cultural comun pe a cărui bază s-au apropiat pozițiile naționaliste și socialiste, constituind una dintre rădăcinile istorice ale fascismului, național-socialismului și, în România, a național-comunismului lui Ceaușescu.

2. Din punctul de vedere al istoriei ideilor politice, teoriile privind existența unui complot mondial evreiesc (între care se înscrie și tema „iudeo-bolșevismului”) sunt produsul unei reprezentări diabolice a istoriei², rezultatul laicizării superstițiilor religioase (Karl Popper). „Cauzalitatea diabolică” este un hiperdeterminism specific formelor de sociologie spontană, care atribuie în mod sistematic unui grup sau unor indivizi anume puterea de a provoca evenimente malefice, deoarece acestea le-ar fi profitabile. „Cauzalitatea diabolică” (Léon Poliakov), specifică „mentalității primitive” (Lévy-Bruhl), mai degrabă preștiințifică decât prelogică (Leon Brunschvig), demonstrează perpetuarea unor forme de gândire mistică în societatea modernă ori unele manifestări de regresivitate intelectuală în societățile de tip sovietic³. O distincție necesară trebuie făcută aici între capacitatea de reproducere a unor asemenea superstiții în orice societate și instrumentalizarea politică în construcții ideologice cu efecte criminale de genul „iudeo-bolșevismului”.

3. Un argument major împotriva tezei complotului iudeo-bolșevic al evreilor este istoria socială profund neviolentă a comunităților evreiești europene de până la Holocaust. Contrar tezelor antisemite, atașamentul general al evreilor față de regimurile de tip democratic-burghez se baza pe un dublu proces istoric, de asimilare și de mobilitate socială. Adezuna la ideologiile salvării revoluționare era în realitate statistic neglijabilă, fiind un efect direct al ascensiunii naționalismului politic antisemit începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea⁴. Absența unei „morale a dominației”, nerecunoașterea legitimității practicilor violente și în special a violenței fizice caracterizau habitusul istoric al evreilor. Raportul evreilor față de violența care a dat naștere „mentalității fascist-staliniste” din anii '30-'40, în Europa Centrală, a fost unul extrem de redus în comparație cu cel al altor comunități etnoreligioase. Acest fapt este demonstrat statistic de o serie de indicatori: raporturile socioeconomice, pedagogice, relațiile de statut, raporturile intercomunitare, de vecinătate sau familiale, viața sexuală maritală și extramaritală, formele de sociabilitate (între care raportul față de alcool și alcoolismul) etc. Ansamblul acestor factori constituia o formă de cenzură colectivă care limita manifestările violente în rândul comunității evreiești. Cultura tradițională non-violentă a evreilor se datora de asemenea, în bună parte, excluderii lor pentru o perioadă istorică îndelungată de la instrucția militară,

2. Printre exemple poate fi citată și teza „terorii istoriei” la Mircea Eliade.

3. Cf. Leszek Kołakowski ori Alexandre Zinoviev, citați, de asemenea, de Léon Poliakov.

4. Vezi, de exemplu, Victor Karady, „Les Juifs et la violence stalinienne”, *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 120, decembrie 1997, pp. 3-31.

imposibilitatea unei cariere militare însemnând concomitent excluderea evreilor de la exercițiul ritualic al violenței, familiar celorlalte grupuri etnoreligioase europene.

Iată cum descrie sociologul francez Victor Karady, pe baza unei investigații aprofundate, viața evreilor din Ungaria, în prima jumătate a secolului XX, asemănătoare în multe privințe cu cea a evreilor din România :

Dacă crimele și delictele împotriva statului erau destul de rare, agresiunile împotriva persoanelor sunt încă și mai reduse în rândurile populației respective. Autorii de delictे printre evrei sunt cu atât mai puțini, cu cât violența acestor delictе are un grad mai înalt. Această cenzurare a agresivității privește deopotrivă daunele fizice (incendii) sau însușirea bunurilor prin efracție (furt, spargere) care afectează bunurile altora. Înclinația de a se abține de la violențele fizice de orice fel pare deci confirmată la modul general. Singura excepție importantă o constituie duelul, care ține de codul de onoare al elitelor, aparținând sau fiind asimilate vechii nobilimi, însă reprimat de către Codul penal. Este îndreptățit să se vadă în suprareprezentarea considerabilă a evreilor printre participanții la dueluri excepția care confirmă regula. (...) Pe scurt, acțiunile violente nu reprezintă decât a cincea parte (20,3%) din totalul infracțiunilor comise de evrei, față de o proporție mai mult decât dublă, depășind două cincimi (42,1%) la non-evrei. (...) Judecata aceasta se poate găsi într-o varietate de expresii în toată presa timpului. În această ordine de idei, am evocat deja morala familială (și, ca ipoteză, educația școlară), raportul față de stat, față de sexualitate, de ocupațiile din timpul liber etc., domenii în care s-a putut vedea că iudaismul asimilat din perioada vechiului regim maghiar (de până la război – n.n.) dă dovadă de o mai bună stăpânire a agresivității și a pulsionilor corelative renunțării la folosirea forței fizice⁵.

În aceste condiții, violența masivă exercitată împotriva evreilor în special în anii războiului și experiența Holocaustului au produs mutații profunde de tip identitar în rândul supraviețuitorilor. Ele au condus la ruperea unui pact moral cu vechea societate și la adoptarea de strategii radicale, în direcția dezasimilării sioniste și, într-o mai mică măsură și pentru o durată mai scurtă, a asimilării politice socialiste. În România, strategia dezasimilării a fost majoritară după 1944, consecință a mutațiilor produse de Holocaust mai întâi, a politicii de asimilare forțată și a discriminărilor naționaliste ulterior.

„Iudeo-bolșevismul” în presa din timpul războiului

Un singur discurs

Ceea ce i se impune celui ce parcurge presa românească din perioada 1 ianuarie 1938 – 23 august 1944 este, mai întâi, *monotonia ideologică*: ziarele și mai toate revistele aceluși timp au, cel puțin atunci când abordează chestiunile politice interne și internaționale, aceeași opinie, aceeași viziune, aceleași credințe. Pluralitatea de voci, chiar dacă inegale, care caracteriza perioada anterioară se estompează o dată cu începutul anului 1938, pentru a fi curând complet înlocuită de o voce unică. Este vocea, se înțelege deja,

5. Victor Karady, *op. cit.*, pp. 19-20.

a regimului politic : a guvernului Goga mai întâi, a regimului de dictatură regală apoi, a guvernelor Ion Antonescu în cele din urmă.

Interzicerea de către guvernul Goga, îndată după instaurarea sa, a ziarelor democratice din Sărindar – *Adevărul*, *Dimineața* și *Lupta* – anunță că de acum înainte presa are un alt regim, că ea este pusă sub controlul cenzurii. Când, mai târziu, în iunie 1940, regele Carol al II-lea transformă Frontul Renașterii Naționale în Partidul Națiunii, noua organizație politică fiind definită – cu vizibilă mândrie – „partid unic și totalitar”, un decret-lege emis cu această ocazie criminalizează explicit „faptul de a propovădui prin viu grai sau prin scris schimbarea organizării politice a Țării așa cum este ea stabilită prin Decretul-lege de înființare a «Partidului Națiunii»”⁶. Nichifor Crainic avea să „desăvârșească” ceea ce fusese început de guvernul național-creștin, cum singur o spune : „Un splendid act de dreptate românească a săvârșit Octavian Goga când, în 1938, a suprimat *Adevărul*, *Dimineața* și *Lupta*. Restul abia în 1940 l-am putut duce la capăt eu, când, în calitate de ministru al Propagandei, am stârpit toate cotidienele și publicațiile săptămânale și lunare, evreiești din România. Dreptul sfânt de-a vorbi în numele românismului aparține exclusiv Românilor. Noi putem vorbi în numele străinilor de-aici, fiindcă suntem stăpânii acestui pământ”⁷. Iar în 1942, Mihai Antonescu, într-un bilanț triumfalist al guvernării Ion Antonescu, consacră un capitol special „Propagandei Naționale”, prilej de a oferi date statistice privind acțiunile punitive ale regimului la adresa libertății cuvântului : „Acțiunea de românizare sănătoasă a presei a dus la suspendarea a 30 de ziare fără valoare, din care 12 cotidiene și 18 periodice ; 4 străine și 26 românești ; la suprimarea a 171 de mici ziare nefolositoare, suprimându-se publicațiile obscene și risipa neîngăduită a publicațiilor”⁸. În locul acestora, Ministerul Propagandei înființează propriile sale publicații – *Cuvântul Mareșalului către săteni*, *Basarabia*, *Bucovina*, *Transnistria*, *Argeșul*, *Pentru Jertfitori*, *Dacia Traiană*, *Soldatul*, *Der Soldat*, *Il Soldato* –, unde, se-nțelege, servitutea e totală.

Discursul politic unic nu se aude însă doar în aceste medii oficiale, ci și în ziarele și revistele aparent independente, în fapt oficioase, cu răspândire națională și definitorii pentru epocă : *Curentul*, *Viața*, *Universul*, *Gândirea*, *Convorbiri literare*, *Vremea (Războiului)*, chiar în *Revista Fundațiilor Regale* ș.a.m.d., pentru a nu le mai aminti pe cele precum *Porunca vremii* sau *Sfarmă Piatră*, ale căror vederi extremiste erau de mult de notorietate. Laitmotivul acestui discurs multiplicat în toată presa românească a epocii poate fi rezumat în două cuvinte : antidemocratismul și prototalitarismul. Ideea care cucerea spiritele atunci era aceea – cum o formula Pamfil Șeicaru, directorul și patronul importantului ziar *Curentul* – că „democrația este lichidată (s.a.)”⁹, că o altă ordine

6. „Transformarea Frontului Renașterii Naționale în «Partidul Națiunii»”, *Universul*, anul al 57-lea, nr. 170, 23 iunie 1940, p. 1.

7. Nichifor Crainic, „După douăzeci de ani”, *Gândirea*, anul XX, nr. 10, decembrie 1941, p. 515. Nu numai ministrul Propagandei Naționale era partizanul cenzurii, considerând-o un factor al sănătății spirituale a națiunii, ci și oameni de cultură cu greutate în epocă. Ion Al. Brătescu-Voinești, de pildă, pleda pentru „necesitatea existenței și în timp de pace a unei instituții, care să nu mai îngăduie, ca în trecut, oricui să se erijeze în fabricant de opinie publică”, motiv de a concepe „un plan de reorganizare a serviciului censurei” și a-l înainta Conducătorului Statului... Vezi Ion Al. Brătescu-Voinești, „Am văzut pe Mareșalul”, *Curentul*, anul XVI, nr. 5408, 8 martie 1943, pp. 1, 5.

8. „Doi ani de guvernare a Mareșalului Antonescu. Expozeul d-lui prof. Mihai Antonescu la radio”, *Viața*, anul II, nr. 501, 10 septembrie 1942, p. 7.

9. Pamfil Șeicaru, „Stat totalitar”, *Curentul*, anul XIII, nr. 4458, 11 iulie 1940, p. 1. Vezi, pentru alte exemple, luate la întâmplare, Vasile Netea, „Stat și Națiune”, *Vremea Războiului*, anul XIV, nr. 646,

politică, opusă, de genul fascismului sau național-socialismului¹⁰, îi ia locul, că această schimbare ține de sensul istoriei și că ea este, și din punct de vedere românesc, dezirabilă, chiar imperativă. Asemenea premise duceau inevitabil spre cultul figurilor europene care întruchipau, prin politica lor, „noua direcție” a istoriei : Adolf Hitler, Mussolini, Salazar, Ion Antonescu ș.a.m.d. Presa românească a timpului este plină nu numai de ditirambi la adresa acestora¹¹, dar și de punctele lor de vedere, de cuvântările și articolele lor sau ale celor care-i secondau – Goebbels, Alfred Rosenberg, von Ribbentrop, Manfred von Killinger, contele Ciano etc., etc. –, reproduse adesea integral ori generos rezumate, mereu superlativ apreciate.

De la „iudeo-democrație” la „iudeo-comunism/iudeo-bolșevism”

În exercițiul de demonizare a democrației, un argument deseori folosit era acela că această ordine politică înseamnă în esență „încăunarea dominației străinilor, a jidanilor”¹², cum o spunea într-o conferință Traian Brăileanu, ministrul Cultelor și Artelor în guvernul „național-legionar”. Asortată frecvent cu teza „iudeo-masoneriei”¹³ sau cu cea a „plutocrației”¹⁴, noțiunea de *democrație* astfel rezultată apărea, în opinia acestor critici, ca fiind eminentemente evreiască sau ca servind exclusiv evreimea. În acest mod gândea, bunăoară, și Nichifor Crainic : „Dacă până mai ieri revendicările naționalismului românesc se lichidau în tragedie, faptul se datora puterii internaționale iudaice, grefate pe democrațiile occidentale, care exercitau o adevărată teroare asupra guvernelor țării. Eram, în chip învăluit, vasalii acestei *iudeo-democrații*, iar naționalismul românesc nimic nu putea realiza dincolo de voința ei (s.n.)”¹⁵.

Democrațiile occidentale care supraviețuiau erau prezentate la fel, ca fiind infiltrate și controlate de elementul evreiesc. Administrația prezidențială americană era descrisă ca

3 mai 1942, p. 1 ; Nichifor Crainic, „Aliații lui Hitler”, *Gândirea*, anul XX, nr. 7, septembrie 1941, pp. 337-340.

10. Iată două editoriale din *Viața* grăitoare prin chiar titlurile lor : Leonida C. Pop, „Național-socialismul – axă de purificare a Europei”, *Viața*, anul I, nr. 77, 17 iunie 1941, p. 1 ; Mircea Pop, „Actualitatea fascismului”, *Viața*, anul I, nr. 214, 2 noiembrie 1941, p. 1.
11. Este imposibil de inventariat articolele de acest gen. Câteva exemple lămuritoare prin chiar titlurile lor : „Adolf Hitler, sinteză a veacurilor”, *Viața*, anul I, nr. 24, 24 aprilie 1941, p. 5 ; Ion Băleanu, „Adolf Hitler, omul providențial al Europei”, *Viața*, anul I, nr. 22, 20 aprilie 1941, p. 6. Chiar și reviste mai sobre, sub semnături prestigioase, practică acest cult – vezi, de pildă, articolul lui C. Rădulescu-Motru, „Mareșalul Ion Antonescu”, *Revista Fundațiilor Regale*, anul VIII, nr. 8-9, august-septembrie 1941, pp. 243-248, în care „Conducătorul” este văzut ca salvatorul României.
12. Vezi „Problema elitelor în Statul legionar. Conferința d-lui prof. Traian Brăileanu, ministrul Cultelor și Artelor”, *Curentul*, anul XIV, nr. 4640, 13 ianuarie 1941, p. 3.
13. Două exemple la întâmplare : General Băgulescu, „Caracatița iudeo-masonică”, *Curentul*, anul XIV, nr. 4648, 21 ianuarie 1941, p. 6 ; „Declarațiile d-lui prof. Ion Zelea Codreanu făcute presei”, *Curentul*, anul XIII, nr. 4525, 16 septembrie 1940, p. 5.
14. Un exemplu la fel de întâmplător : articolul (anonim) „Între plutocrație și comunism”, *Curentul*, anul XIV, nr. 4839, 6 august 1941, p. 3.
15. „Importanța decretului-lege pentru exproprierea imobilelor urbane ale evreilor. Declarațiile făcute presei de către d. Nichifor Crainic, ministrul Propagandei”, *Viața*, anul I, nr. 3, 2 aprilie 1941, p. 7.

fiind o marionetă aflată în mâinile evreilor¹⁶, ca și guvernul britanic condus de Winston Churchill¹⁷.

În optica multor publicații românești, spiritul european originar al Marii Britanii fusese astfel pervertit de influența unui spirit non-european: „Războiul intercontinental de azi va avea de ales între spiritul european (întruchipat de Hitler – n.n.) și cel anglo-saxon pe care tot Europa l-a creat, dar pe care iudaismul l-a deformat. Victoria, ca în toate veacurile de altfel, nu poate fi decât de partea Europei, care reprezintă aristocrația spiritului”¹⁸.

Presa românească a epocii este invadată, mai ales după iunie 1941, de retorica, zgomotoasă și mașinală, a Axei ca „apărătoare a Europei”, în care se întâlnesc la tot pasul sintagme ca *războiul sfânt*, *cruciada*, *biruința Crucii* etc., acestea fiind considerate definitorii pentru „spiritul european” și pentru noțiunea de *Europa*¹⁹. „Rolul hotărâtor pe care îl joacă România în istoria bătrânului continent”²⁰ devine o temă obsedantă a ziarelor și revistelor²¹. Discursul public era puternic saturat de credințe jertfelnic-triumfaliste, eroizante, totul creionând o mitologie salvaționistă a războiului purtat de Germania și aliații săi.

Momentul încheierii alianței dintre Marea Britanie și Statele Unite, pe de o parte, și Uniunea Sovietică, pe de altă parte, este, privind retrospectiv, momentul-cheie în care „iudeo-democrația” virează brusc spre „iudeo-comunism”. Alianța militară este explicată de presa românească prin reliefașarea maniacală a ceea ce au „comun” cele două lumi: elementul evreiesc. În Anglia „s-a întronat definitiv lucrarea diavolească a jidanilor introduși în cetate ca s-o năruiască. (...) Patria lui Carlyle, apologetul eroismului, a devenit o junglă stăpânită total de hoardele fără suflet ale iudeo-masoneriei comuniste”²².

Glisarea de la o atitudine la cealaltă era însă mai veche în cultura politică românească, manifestându-se frecvent în anii '30, astfel că bascularea bruscă și cvasi-generalizată din timpul războiului avea deja terenul pregătit. Tudor Teodorescu-Braniște, un remarcabil

16. Vezi, de pildă, articolul „«Prietenii» lui Roosevelt. Un reportaj de cifre și nume extrem de clare și nu mai puțin semnificative”, *Viața*, anul I, nr. 262, 20 decembrie 1941, p. 7. Textele care susțin asemenea puncte de vedere sunt extrem de abundente. Uneori ele sunt preluate din presa germană („Puterea reală în Statele Unite va fi acaparată de evrei. Evreul Bernard Baruch...”, *Viața*, anul II, nr. 508, 17 septembrie 1942, p. 8) sau din cea italiană (Virginio Gayda, „Internaționalismul american nu este altceva decât un asalt disperat al iudaismului”, editorial, pus sub titlul „Teze italiene”, *Curentul*, anul XIV, nr. 4755, 12 mai 1941, p. 1).

17. Ștefan Ionescu, „Yankeii, lorzii și evreii...”, *Viața*, anul I, nr. 259-260, 18 decembrie 1941, pp. 1, 3. 18. *Ibid.*, p. 3.

19. Un exemplu luat la întâmplare: „România, apărătoarea Europei”, *Curentul*, anul XVI, nr. 5354, 1 ianuarie 1943, p. 1.

20. Romulus Dianu, „Înțelegerea”, *Curentul*, anul XVI, nr. 5358, 17 ianuarie 1943, p. 1.

21. Nu numai *Curentul*, ci și directorul său excelează în a prezenta războiul României împotriva Uniunii Sovietice în această lumină. „La Stalingrad”, conchidea el într-un editorial, în flagrant dezacord cu realitatea de pe front, „germanii și românii reprezintă tradiția milenară a onoarei militare ce a schimbat istoria Europei” (*idem*, „Profetului de la Stalingrad”, *Curentul*, anul XVI, nr. 5374, 2 februarie 1943, p. 1). Directorul *Curentului* se arăta astfel consecvent, căci de mult considera că România îndeplinește o „misiune europeană” prin acest război (vezi, de exemplu, Pamfil Șeicaru, „Misiunea noastră europeană: fața la Est”, *Curentul*, anul XIV, nr. 4856, 23 august 1941, p. 1).

22. Theo Maiorescu, „Neomenie engleză... sau isterie iudaică”, *Viața*, anul II, nr. 530, 9 octombrie 1942, p. 3.

ziarist democrat, observa, chiar în ultimul număr care a mai putut apărea al ziarului *Adevărul*, această suprapunere dintre democrație și comunism cu care operau deja spiritele extremiste devenite tot mai ofensive :

Dacă o bună parte din opinia publică este azi în rătăcire și repudiază ideea de libertate, ca să îmbrățișeze principiul dictaturii, nu este vina opiniei publice, ci a celor care au contribuit la rătăcirea ei. Să nu se uite că ani de zile, democrații sinceri, moderați au fost etichetați ca „bolșevici”, deși chiar și cei care le aplicau eticheta știaau foarte bine că au în fața lor oameni profund atașați ideii de libertate și legalitate, în cadrul actualului regim monarhic-constituțional. În felul acesta, s-a căutat compromiterea și înăbușirea oricărei inițiative de reală și chibzuită democrație²³.

Democrația și comunismul apăreau astfel, în viziunea multora, ca strâns înrudite, organic legate între ele : comunismul n-ar fi (fost) altceva decât ipostaza esențializată și/sau radicalizată a democrației.

Alianța militară dintre anglo-americani și sovietici a fost interpretată ca o probă irefutabilă și zdrobitoare a asemănării de fond dintre democrație și comunism. În ciuda unor neînțelegeri pasagere dintre cele două ordini politice, a deosebirilor lor de formă, recunoscute câteodată chiar de către cei care subliniau similitudinile de „esență”, ambele ordini politice sunt prezentate tot mai stăruitor – o dată cu începutul anilor '40 – ca fiind opera aceluiași autor (iudaismul) și ca având același scop (dominația iudaică), funciar ostil Europei. Punctul de vedere oficial nazist – bazat pe ceea ce Hitler numea „complotul iudeo-bolșevic” și „complotul între evrei și democrați, bolșevici și reacționari”²⁴ împotriva națiunii germane – găsea astfel receptivitate și susținere în publicațiile românești care mai puteau apărea.

Teza „iudeo-bolșevismului”

Dacă teza „iudeo-democrației” era afirmată cu oarece economie în presa românească a timpului, cea a „iudeo-comunismului” se dezvoltă cu mult mai multă vigoare și devine mult mai vizibilă, chiar dacă cele două noțiuni rămân interschimbabile în multe contexte²⁵.

Ultimatumul sovietic din iunie 1940, soldat cu pierderile teritoriale știute, și, un an mai târziu, intrarea României în război alături de Axă împotriva Uniunii Sovietice au fost momentele care au adus o bruscă intensificare și lățire a prezenței stereotipului „iudeo-bolșevic” în presa scrisă românească. Dacă reprezentarea evreimii ca infidelă și trădătoare în raport cu statul român avea deja vechime, măsurile punitive începute în ianuarie 1938 fiind astfel justificate, de-acum, după pierderile teritoriale din 1940, percepția mediatică – derivată din cea oficială – a minorității evreiești cunoaște o nouă simplificare :

23. Tudor Teodorescu-Braniște, „Criza democrației”, *Adevărul*, anul 51, nr. 16.539, joi, 30 decembrie 1937, p. 1.

24. „A început războiul de salvare a țărilor din ghiarele bolșevismului. Textul integral al proclamației Fuiererului adresată poporului german”, *Viața*, nr. 85, anul I, 25 iunie 1941, p. 1. Vezi și discursul lui Hitler intitulat „Jidanul internațional, Anglia și Rusia sovietelor”, *Viața*, anul I, nr. 225, 13 noiembrie 1941, p. 5, unde apar expresii ca „iudeo-bolșevism”, „anglo-jidovimea” etc.

25. Romulus Dianu, „Capitalismul englez se bizuie pe bolșevism! ...”, *Curentul*, anul XIV, nr. 4798, 26 iunie 1941, p. 1.

propensiunea spre comunism este considerată definitivă pentru evrei. În discursul jurnalistice este adesea insinuată o legătură irezistibilă între Uniunea Sovietică și evreii din interiorul statului român, îndeosebi cei din Moldova, în consonanță cu ceea ce credeau autoritățile românești.

Și aceasta pentru că multe cercuri mediatice considerau că regimul sovietic este o operă prin excelență evreiască. Teza potrivit căreia revoluția bolșevică din 1917 a avut la comanda sa evrei cunoaște formulări dintre cele mai tranșante: „Revoluția bolșevică a fost pregătită de Lenin și de jidani: Trotzky, Zinoviev, Kamenev, Uritzky. (...) Toate aceste numiri rusificate ascund pe acelea de: Bronstein, Radomilsky, Apfelbaum. (...) Întrunirea clandestină din 10 octombrie 1917, cu prilejul căreia s-a hotărât revoluția armată, cuprindea șapte jidani, cinci ruși (dintre cari trei căsătoriți cu jidance) și un polonez (s.a.)”²⁶; toate acestea sunt apreciate ca fiind „cea mai mare îndrăzneală judaică a tuturor timpurilor”²⁷. Regimul instaurat astfel nu putea însemna decât o dominație evreiască: faptul, de exemplu că „fiorosul Stalin, avea drept sfătuitor pe evreul Kaganovici [devenea] bună cheazășie pentru orientarea Cominternului”²⁸. În Uniunea Sovietică – susținea însuși Mihai Antonescu, vicepreședintele Consiliului de Miniștri în 1942 –, „intelectualii sunt sclavi, țărani sunt pietre, iar evreii stăpâni”²⁹. Nici Nichifor Crainic, al cărui cuvânt deopotrivă politic și jurnalistice atârna greu în epocă, nu se sfia să vorbească de „iudeo-ruși” și de „Rusia iudeo-bolșevică”³⁰, elementul evreiesc fiind găsit vinovat de pierderea Basarabiei și a Bucovinei. Acum nu numai cotidienele invocă „iudeo-bolșevismul” atunci când se referă la Uniunea Sovietică, ci și periodice culturale cu cel mai respectabil trecut. Revista *Convorbiri literare*, de pildă, se înscrie și ea în același cor general, utilizând în editorialele sale expresii precum „bolșevismul iudeo-comunist al republicilor sovietice” sau „evreul bolșevic Béla Kun”³¹; chiar redactorul ei șef, I.E. Torouțiu, vorbește de „apocaliptica încheștare dintre supra-statul iudeo-bolșevic și popoarele civilizate ale Europei, în cruciadă”³². O asemenea teză, se-nțelege, nu avea cum să lipsească din periodicele tradițional extremiste, precum *Sfarmă Piatră* sau *Porunca vremii*³³.

26. A. Pomescu, „Cea mai mare îndrăzneală a lui Israel”, *Curentul*, anul XIV, nr. 4837, 4 august 1941, p. 2.

27. *Ibid.* Teza că revoluția comunistă a însemnat impunerea „dominației iudaice” este abundentă în presa românească a epocii; un alt exemplu, luat la întâmplare: Cătălin Ropală, „Încercare de a pătrunde sensul revoluției comuniste”, *Viața*, anul I, nr. 270, 30 decembrie 1941, p. 5.

28. Alex. Hodoș, „Războiul pe care Israel îl va pierde”, *Curentul*, anul XIV, nr. 4833, 31 iulie 1941, p. 1.

29. „Două concepții”, *Universul*, anul al LIX-lea, nr. 181, 6 iulie 1942, p. 3.

30. Nichifor Crainic, „Aliații lui Hitler”, ed. cit., p. 337.

31. „Pentru un nou răsărit”, *Convorbiri literare*, anul LXXIV, nr. 7, iulie 1941, p. 709. Interesant este că intervenția românească în Ungaria la sfârșitul primului război mondial – cu reprimarea mișcării comuniste conduse de Béla Kun – este acum apreciată de multe publicații românești ca un fel de act protocronic în lupta împotriva „iudeo-bolșevismului”. Un exemplu în acest sens: Horia I. Ursu, „Rolul poporului român în apărarea Europei”, *Vremea Războiului*, anul XIV, nr. 640, 8 martie 1942, pp. 1, 14.

32. I.E. Torouțiu, „Suflete închiriate”, *Convorbiri literare*, anul LXXIV, nr. 8-10, august-octombrie 1941, p. 949.

33. Un exemplu: [Serviciul Mondial,] „Alianța judaismului cu bolșevismul”, *Porunca vremii*, anul XI, nr. 2299, 9 august 1942, pp. 1, 3.

Pe scurt, reprezentarea mediatică, modelată mereu propagandistic, instituie frecvent un semn de egalitate între „evreu” și „comunist” sau „bolșevic”, operație pe care nimeni nu o pune în vreun fel la îndoială.

În aceste condiții, atracția evreilor români pentru statul sovietic, îndată după ce acesta se extinde până la Prut, devine un fel de laitmotiv în presa timpului. Ziarul *Curentul* găzduia în iulie 1940 „reportaje” de la noua graniță româno-sovietică în care era descris un exod neconținut de evrei români spre Basarabia tocmai devenită sovietică: „Este interesant de relevant, că cei mai mulți care pleacă dincolo de Prut sunt evrei, fără deosebire de rang social sau de vechime în țară. Am putut vedea pe str. Portului lungi coloane de căruțe pline cu geamantane de lux, cufere ticsite cu hăinărie fină, lucruri scumpe etc., iar alături sau în urma lor, grupuri de evrei ce păreau după îmbrăcăminte oameni de cultură și situație”³⁴. Autorul nu utilizează termenul de „iudeo-bolșevici” sau „iudeo-comuniști” pentru a-i desemna pe pibegii în cauză, dar e animat de convingerea că ceva irezistibil îi atrage pe evrei spre lumea sovietică, ceva irațional, himeric, propriu spiritului lor.

Ideea că evreimea basarabeană și bucovineană în ansamblul ei a jubilat la anexarea de către Moscova a celor două regiuni, dezvoltându-și astfel sentimentele antiromânești și prosovietice, cunoaște o varietate de expresii, de la aserțiunea abruptă și nechestionabilă la prezentarea de „dovezi” considerate irefutabile. Un articol din *Viața* (director: Liviu Rebreanu) consacrat problemelor demografice ale Chișinăului, bazat chipurile pe date statistice inatacabile (furnizate însă de autoritățile române), susținea următoarele în noiembrie 1941:

Când anul trecut Rusia sovietică a cucerit Basarabia, orașul Chișinău avea 120 000 de locuitori. Cum pentru evreii din România raiul bolșevic constituie un mare punct de atracție, foarte mulți evrei au trecut în Basarabia; așa că sub dominație bolșevică Chișinăul ajunsese să aibă aproape un milion de locuitori. După pârjolul aruncat de bolșevici în retragerea lor, asupra capitalei Basarabiei, n-au mai rămas în Chișinău decât 38 000 de locuitori. Atâția s-au găsit la numărătoarea făcută de administrația românească³⁵.

În aceeași ordine de idei, ziarul *Universul* (director și proprietar: Stelian Popescu) publică, de pildă, fotografii reprezentând persoane exprimându-și bucuria, având sub ele mențiunea: „Manifestările iudeo-comuniștilor la Chișinău pentru răpirea Basarabiei și Bucovinei de Nord de către bestiiile roșii”. În comentariul care însoțește fotografiile se precizează încă o dată: „Mutrele hidoase din fotografii sunt ale evreilor din Chișinău”. Deși în imaginile respective nu apare nici un indiciu, cât de mic, care să susțină o asemenea identificare, certitudinea autorului nu cunoaște nici o fisură, finalul articolului instituindu-se într-un îndemn punitiv: „Recunoaștem munca grea a autorităților noastre la identificarea acelor care ne-au fost dușmani și asasini. Dar, o dată identificați și dovediți că au participat la neîntrecutele și fioroasele orori, nici o milă”³⁶.

„Nici o milă” devenise de mult motoul subînțeleas al singurului discurs politic și jurnalistic ce se putea auzi în spațiul românesc. Începute de guvernul Goga, legile și

34. „Exodul evreiesc din portul Galați continuă”, *Curentul*, anul XIII, nr. 4470, 23 iulie 1940, p. 1.

35. „Populația actuală a Chișinăului”, *Viața*, anul I, nr. 225, 13 noiembrie 1941, p. 1.

36. Elefterie Negel, „Bucuria evreimii la răpirea Basarabiei”, *Universul*, anul al LVIII-lea, nr. 213, 9 august 1941, p. 7.

măsurile antievreiești se succedau de-atunci neconținut, înlăturând pe rând drepturi politice și civile elementare, presa aprobându-le de fiecare dată, când explicit, prin comentarii proprii³⁷, când implicit, prin popularizare³⁸. Într-un asemenea climat politic și social, actele antievreiești – chiar dacă erau comise în afara legalității stabilite, căzând direct sub incidența Codului penal – se bucurau de un fel de legitimitate și, pe cale de consecință, de o impunitate subînțeleasă. Pogromul săvârșit de legionari în cartierele Văcărești și Dudești din Capitală în ianuarie 1941 se prelua de acest tip de „dezlegare”. Faptul se poate constata urmărind presa aceluși moment, care abia după aproape trei săptămâni de la rebeliune dă în sfârșit știrea că jafuri, devastări, incendieri, omoruri s-au înregistrat „atât asupra locuitorilor români nevinovați cât mai cu seamă în cartierele evreiești Dudești și Văcărești, unde s-au executat adevărate pogromuri”³⁹. Un comunicat oficial dat publicității tot atunci – anunțând că s-au înregistrat 236 de morți, dintre care

37. Pamfil Șeicaru, de pildă, comentând legea revizuirii cetățeniei edictată de guvernul Goga, se întrece în superlative: „Un act de o hotărâtoare importanță politică, o mărturisire de credință naționalistă, un gaj de sinceritate dat țării. (...) Revine guvernului Octavian Goga meritul de a fi dat mare satisfacție sensibilității românești prin hotărârea de revizuire a tuturor încetățenirilor – spre a elimina din cuprinsul drepturilor politice pe toți strecurații prin fraudă, pe toți beneficiarii scăderilor morale ale unei administrații de Stat. (...) Un act de reconfortantă afirmare a suveranității noastre (...), o cheazășie de viitor, o animare a celor mai drepte așteptări” (vezi Pamfil Șeicaru, „O cheazășie a sincerității”, *Curentul*, anul XI, nr. 3580, 20 ianuarie 1938, pp. 1, 2).

38. Presa românească a epocii își asumă mereu un rol ancilar în raport cu politicile antisemite ale regimurilor din perioada 1938-1944. Legile și măsurile administrative antievreiești sunt ritmic popularizate și sprijinite de aceasta: legile de revizuire a cetățeniei (de exemplu, Isaia Tolan, „Revizuirea încetățenirilor”, *Curentul*, anul XI, nr. 3581, 21 ianuarie 1938, p. 7), Decretul-lege pentru oprirea căsătoriilor între românii de sânge și evrei și Decretul-lege privitor la starea juridică a locuitorilor evrei din România (*Curentul*, anul XIII, nr. 4483, 11 august 1940, p. 4), radierea avocaților evrei din barouri sau a funcționarilor evrei din serviciile CFR, eliminarea evreilor din instituțiile de cultură („Eliminarea evreilor din teatre și orice formațiuni artistice. Decizia Ministerului Cultelor și Artelor”, *Curentul*, anul XIII, nr. 4520, 11 septembrie 1940, p. 1) sau din sistemul național de învățământ (Lorin Popescu, „107 zile de muncă în câmpul școlii, al bisericii și al artelor”, *Curentul*, anul XIV, nr. 4630, 1 ianuarie 1941, p. 9), exproprierea bunurilor rurale și urbane ale evreilor („Importanța decretului-lege pentru exproprierea imobilelor urbane ale evreilor. Declarațiile făcute presei de către d. Nichifor Crainic, ministrul propagandei”, *Viața*, anul I, nr. 3, 2 aprilie 1941, p. 7), decretul-lege care institua obligativitatea „muncii în folos obștesc” a evreilor („Toți evreii din Capitală sunt obligați să presteze muncă în folos obștesc”, *Universul*, anul al LVIII-lea, nr. 217, 13 august 1941, p. 3), înființarea *Centralei Evreilor din România* („Spre rezolvarea problemei evreilor în România”, *Viața*, anul I, nr. 264, 22 decembrie 1941, pp. 1-3), noul statut al medicilor evrei („Organizarea și funcționarea Colegiului Medicilor”, *Universul*, anul al LX-lea, nr. 270, 3 octombrie 1943, p. 7), confiscarea aparatelor de radio ale evreilor (Alex. Hodoș, „Israel într-o nouă robie...”, *Curentul*, anul XIV, nr. 4871, 7 septembrie 1941, pp. 1, 7), taxele militare impuse evreilor („Evreii care locuiesc în străinătate vor plăti înzecitul taxelor militare”, *Viața*, anul I, nr. 215, 3 noiembrie 1941, p. 3), legea „camuflării intereselor evreiești” („Numele persoanelor care au camuflat interesele evreiești”, *Viața*, anul II, nr. 492, 6 septembrie 1942, p. 5), majorarea prețului pâinii pentru evrei (*Porunca vremii*, anul XI, nr. 2307, 20 august 1942, p. 3) etc. etc. De asemenea, ziarele românești informează constant, pe larg și simpatetic despre măsurile antisemite luate de alte țări, voind astfel să demonstreze că ceea ce se petrecea în România era congruent cu ceea ce se întâmpla în „Europa civilizată” („Evreii din Franța în tabere de muncă”, *Viața*, nr. 47, anul I, 17 mai 1941). Altele tipăresc abundent literatură antisemită străină (*Porunca vremii*, de pildă, publică în serial de-a lungul anului 1942 cartea de tristă celebritate a lui Edouard Drumont, *La France juive*, sub titlul *Franța jidovită*).

39. „Un rezumat complet asupra modului în care s-a desfășurat rebeliunea”, *Curentul*, anul XIV, nr. 4663, 7 februarie 1941, p. 7.

118 evrei – se încheie cu o propoziție care sugerează o circumstanță atenuantă pentru cei ce-au comis acest act: „Mai mult de jumătate din numărul celor căzuți îl formează comuniștii recrutați dintre muncitori, meseriași, funcționari comerciali, șoferi, ucenici, etc.”⁴⁰. Cu alte cuvinte, își meritau într-un fel soarta...

Reprezentarea jurnalistică a evreimii române ca aservită comunismului este ulterior, mai precis după intrarea României în război, considerabil întărită. *Curentul* din iulie și august 1941 relatează pe larg, de pildă, despre „distrugerea Chișinăului” și incendierea catedralei sale, fapte atribuite fără dubiu evreimii filo-comuniste locale: „Jidanii, marii pionieri ai comunismului, în fuga lor peste Nistru n-au uitat să dea foc celui mai scump altar, nu numai al Basarabiei, ci și al României”⁴¹. La fel sunt prezentate lucrurile și în Bucovina de Nord. Chiar directorul ziarului, Pamfil Șeicaru, în general reținut în textele sale față de clișeuul „iudeo-bolșevismului”, marșează la un moment dat – în acord cu colaboratorii săi – la aceeași intoxicare a opiniei publice: „Un an de ocupație bolșevică a prilejuit evreilor o manifestare de ură, le-a înlesnit mărturisirea în acte de o neegalată ticăloșie, încât coabitarea evreilor cu românii în Bucovina ar egala [cu] o provocare”⁴².

Anul de ocupație sovietică a Basarabiei este prezentat peste tot ca un an de ocupație propriu-zis evreiască. *Viața*, bunăoară, vorbește și ea de „domnia elementului jidovesc între Prut și Nistru”; de exemplu, în sistemul de învățământ basarabean, se susține, rolul de dascăl a fost încredințat evreilor, „indivizi în majoritate degenerați din punct de vedere moral”. Finalul articolului în chestiune formulează o concluzie-revanșă: „Din pustiu au venit (evreii – n.n.); acolo se vor întoarce, iar noi românii ne vom reface cuiburile pătate de anul ocupației iudeo-comuniste”⁴³.

Acest climat mediatic nu făcea decât să răspundă vederilor guvernanților. Prima măsură pe care Ion Antonescu, „Conducătorul Statului”, o ia îndată după intrarea României în război este aceea a „îndepărtării” evreilor din mediul rural al Moldovei, încredințat, desigur, că toți aceștia erau potențiali prieteni ai inamicului, iar ziarele timpului titrează cu litere mari și roșii comunicatul guvernamental⁴⁴. Că Guvernul Antonescu vedea în evreii români – și nu numai pe cei din comunele rurale – trădători siguri, se poate constata câteva zile mai târziu, când presa anunță – fără nici o tresărire de conștiință, fără să exprime vreo îndoială asupra justiției unui asemenea act – despre cei „500 de evrei comuniști executați la Iași”, consecință brutală, dar previzibilă a maniei „iudeo-bolșevismului” ajunse la climax. Comunicatul oficial dat publicității cu acea ocazie vorbește de altfel de „populația iudeo-bolșevică”, care s-ar fi făcut vinovată de

40. „Bilanțul rebeliunii”, *Curentul*, anul XIV, nr. 4663, 7 februarie 1941, p. 8.

41. „Barbaria bolșevică a distrus capitala Basarabiei”, *Curentul*, anul XIV, nr. 4832, 30 iulie 1941, p. 5. Același ziar publică ulterior și alte articole pe aceeași temă: e.g., C. Mironescu, „Jidanii alături de «tovarășii» bolșevici sunt autorii distrugerii Chișinăului”, *Curentul*, anul XIV, nr. 4837, 4 august 1941, p. 7; sau Radian Eugen, „Dinamitat și incendiat, Chișinăul nu mai este azi decât un imens morman de ruine. Cărdășia jidanilor cu bolșevicii”, *Curentul*, anul XIV, nr. 4843, 10 august 1941, p. 5.

42. Pamfil Șeicaru, „Românizare și birocrație”, *Curentul*, anul XIV, nr. 4891, 27 septembrie 1941, p. 1.

43. Savin Popescu Lupu, „Jidovii apostoli. Cum au dărâmat localurile de școală. Apostoli-felceri. Despre imoralitatea evreiceii învățătoare. Urmele jidovilor în școli”, *Viața*, anul I, nr. 271, 31 decembrie 1941, p. 5.

44. Numărul articolelor care salută această măsură e inepuizabil. Ilustrăm cu două exemple: „A început lupta pentru purificarea rasei”, *Curentul*, anul XIV, nr. 4801, 29 iunie 1941, p. 3; „Evreii din comunele rurale vor fi îndepărtați. Comunicat”, *Viața*, anul I, nr. 89, 29 iunie 1941, p. 1.

faptul că ar fi tras focuri de armă asupra soldaților germani și români, și totodată îndeamnă pe majoritari la delațiune, sub amenințarea că în caz contrar vor suferi sancțiuni identice: „Cine nu divulgă la timp pe acești turburători ai ordinii și siguranței vor fi executați, împreună cu toată familia”⁴⁵.

E un moment în care „iudeo-comunismul” devenise o psihoză endemică, deopotrivă politică și mediatică. Măsurile represive oficiale ating un prag al abuzului și al arbitrarului înspăimântător. Un comunicat ulterior genocidului de la Iași încunoștințează opinia publică de faptul că autoritățile sunt hotărâte să meargă chiar mai departe: „Orice încercare de repetare a acestor mișești agresiuni va fi reprimată fără cruțare. Pentru fiecare ostaș german sau român vor fi executați 50 de iudeo-comuniști”⁴⁶. Iar jurnaliștii nu fac altceva decât să salute modul decis în care autoritățile antonesciene vor să sancționeze „trădările”⁴⁷ „iudeo-comuniștilor”.

Într-un asemenea context, viața evreilor din Basarabia și Bucovina devine un infern. „Toți evreii de aici”, scrie din Basarabia corespondentul de război al ziarului *Curentul*, „sunt spioni, toți sunt gata să saboteze orice măsură de interes național, toți și-ar da bucuroși viața dacă ar putea să contribuie cu ceva la succesul bolșevicilor”⁴⁸. Este motivul pentru care, relatează cotidianul mai departe, „împotriva acestora măsurile de siguranță se înăspresc zi de zi. Toate târgurile și orașele au fost evacuate de evreii între 16 și 55 de ani, cărora, [de acum] înainte, domiciliul le este lagărul”⁴⁹. Corespondentul de război descrie apoi, cu nereținută satisfacție, tragedia evreiască pe care o vede la fața locului: „Pe drumurile Moldovei am întâlnit numeroase convoaie de căruțe și trenuri întregi de jidovi rătăcitori. (...) Iar femeile și bătrânii cari au mai rămas în târguri și orașe, poartă drept semn distinctiv, o banderolă galbenă pe care se află cusută steaua jidovească. În sfârșit, le-a sunat și lor ceasul. (...) Să purtăm de aceea cu vrednicie acest război sfânt, căci el ne va aduce două victorii definitive: înfrângerea bolșevismului și prăbușirea judaismului”⁵⁰.

În Bucovina, situația era aceeași, iar presa nu ezită să popularizeze și să susțină măsurile luate de administrația românească. Alex. Rioșanu, împuternicitul lui I. Antonescu în Bucovina, dă mai multe ordonanțe menite să fixeze regimul evreilor de-acolo, vizând modul în care pot circula și se pot aproviziona, obligația de a purta la piept „steaua evreiască” etc.; una dintre aceste ordonanțe era popularizată prin afișe în care se spunea: „Se va aduce la cunoștință întregii populații că au fost ridicăți și internați un număr de 50 de fruntași evrei din Cernăuți care vor garanta cu viața lor și averea lor deplina liniște din partea populației evreiești. În caz că evreii se vor deda la cel mai mic act de violență contra armatelor române sau aliate, toți ostatecii vor fi imediat executați”⁵¹. Politicile

45. „500 de evrei comuniști executați la Iași. Ei au tras din case focuri asupra ostașilor germani și români. Comunicat.”, *Universul*, anul al LVIII-lea, nr. 175, 2 iulie 1941, p. 1.

46. „Pentru fiecare ostaș german sau român vor fi executați 50 iudeo-comuniști. Comunicat”, *Curentul*, anul XIV, nr. 4806, 4 iulie 1941, p. 1.

47. Un exemplu: C. Șoldan, „Trădări...”, *Universul*, anul al LVIII-lea, nr. 178, 5 iulie 1941, p. 1.

48. Aurel Popoviciu, „Evreii, uneltele și aliații bolșevicilor”, *Curentul*, anul XIV, nr. 4809, 7 iulie 1941, p. 7.

49. *Ibid.*, p. 12

50. *Ibid.* Descrierea cinică a situației evreilor din Basarabia se află și în alte articole. Vezi, de pildă, C. Mironescu, „Bolșevicii îndemnau la desfrâu tineretul din Basarabia”, *Curentul*, anul XIV, nr. 4843, 10 august 1941, pp. 1, 4.

51. *Apud* „Noul regim al evreilor din întreg cuprinsul Bucovinei”, *Universul*, anul al LVIII-lea, nr. 211, 7 august 1941, p. 7.

antisemite capătă astfel toate atributele terorismului de stat, iar ziarele și revistele socotesc acest lucru justificat. Actele curente și concrete de justiție vizându-i pe evrei devin veritabile modele ale abuzului și chiar ale crimei, pe care presa le consemnează aprobativ⁵².

Soluțiile ideologiei „iudeo-bolșevismului”

În imaginarul politic și jurnalistic schițat mai sus, „iudeo-comunismul” apare ca o teorie a răului absolut, care – pe fondul războiului aflat în desfășurare – sintetizează și potențează, într-un fel de corolar ideologic, „tarele” evreieții imaginare de antisemitismul tradițional. În acest sens, punctele de vedere ale lui Goebbels, ministrul Propagandei celui de-al III-lea Reich, sunt generos găzduite de presa românească a timpului : „Jidaniile sunt cauza războiului. De aceea ei nu suferă o nedreptate în urma tratamentului care li se aplică din partea noastră. Ei merită acest tratament. Este treaba guvernului să termine definitiv cu ei”⁵³; sau : „Acest război, evreii l-au voit. (...) Aceasta ar putea duce la hotărâri cu caracter grav, dar n-are nici o importanță lucrul acesta față de mărimea primejdiei. (...) Concepând împotriva poporului german un plan de distrugere totală, ei (evreii – n.n.) și-au semnat propria sentință de moarte”⁵⁴.

Teza era larg împărtășită și de autoritățile regimului de la București. Chiar Ion Antonescu susținea – într-un răspuns către W. Filderman – că „războiul deslănțuit de iuda împotriva Germaniei se întoarce acum împotriva lui însuși”⁵⁵. Presa românească, la rândul ei, contribuia cu propriile sale articole la susținerea acestui punct de vedere,

-
52. Vezi, bunăoară, textul „5 comuniști care pregăteau acte de sabotaj au fost condamnați la moarte și executați”, *Viața*, anul I, nr. 223, 11 noiembrie 1941, p. 6. Articolul relatează despre arestarea în ziua de 2 noiembrie a unui grup de șase persoane „comuniste” care „pregăteau acte de sabotaj”, dintre care cinci erau de origine evreiască (Paneth Francisc, Paneth Lili, Moses Francisc, Kornhauser Adalbert și Iosipovici Ada) și una de origine maghiară (Nagy Elisabeta), despre condamnarea lor la moarte de către Curtea Marțială a Comandamentului Militar al Capitalei trei zile mai târziu și despre executarea lor pe 7 noiembrie 1941. Alții au fost victime ale aplicării „Legii sabotajului și a speculei ilicite”, care-i viza în mod direct pe comercianții evrei.
53. „Cum trebuiesc considerați jidaniile. Considerațiunile d-lui dr. Goebbels”, *Viața*, anul I, nr. 230, 18 noiembrie 1941, p. 3.
54. J. Goebbels, „Războiul și evreii”, *Viața*, anul III, nr. 738, 10 mai 1943, p. 3 (reprodus după *Das Reich*). Aceleași puncte de vedere erau susținute și de alți oficiali germani sau italieni și popularizate prompt în România. „Războiul a fost deslănțuit de evrei. (...) Numai ura distrugătoare a instinctului evreiesc a deslănțuit acest război împotriva Europei creatoare” – afirma șeful presei din Germania nazistă (vezi „Alianța plutocrației și bolșevismului tinde la nimicirea Europei. Discursul d-lui dr. Dietrich la Congresul ziaristilor europeni”, *Viața*, anul III, nr. 786, 28 iunie 1943, p. 8). Adjunctul său afirma același lucru : „Evreul este dușmanul tuturor popoarelor. (...) Iudaismul a fost factorul care s-a găsit la originea acestui război, al cărui element motor este de altfel” (vezi „Vice-șeful presei Reich-ului despre problema evreiască”, *Universul*, anul al LX-lea, nr. 276, 9 octombrie 1943, p. 7). Și dinspre Italia fascistă parvenea în România același stereotip : „Războiul Axei apare în chipul acesta ca o luptă de desrobire de sub jugul băncilor și iudaismului” (vezi Virginio Gayda, „Internaționalismul american nu este altceva decât un asalt disperat al iudaismului”, *Curentul*, anul XIV, nr. 4755, 12 mai 1941, p. 1).
55. „Presa germană despre răspunsul dat de Mareșalul Antonescu evreilor : «Războiul deslănțuit de iuda împotriva Germaniei se întoarce acum împotriva lui însuși»”, *Viața*, anul I, nr. 213, 1 noiembrie 1941, p. 8.

vorbind de „războiul evreimii”⁵⁶, de faptul că „războiul de astăzi, cu toate nenorocirile lui, a fost pus la cale și întreținut să nu se stingă, de puterile evreimii din largul lumii”⁵⁷ etc.

În fața „primejdiei evreiești” de acest tip, care definește situația majoritarilor ca una de legitimă apărare, căutarea măsurilor radicale devine un imperativ. Citind presa timpului, constăți nu o dată că „soluția finală” la „problema evreiască” era tatonată și dorită. „Numai trecând peste cadavrele judaismului și bolșevismului, omenirea își va găsi liniștea, propășirea și misiunea spirituală pe care i-a încredințat-o Providența”, scria Ilie Rădulescu, directorul de la *Porunca vremii*⁵⁸. A.C. Cuza, „specializat” de multe decenii în „problema evreiască”, dădea adesea interviuri sau făcea declarații în care clama imperativul unei „SOLUȚII UNITARE [majusculele autorului]”⁵⁹, de genul colonizării evreilor într-un spațiu extraeuropean (Uganda, Madagascar, Rhodesia, Palestina)⁶⁰. Ziarul *Curentul* consacră frecvent articole acestei teme, uneori pledând pentru expulzarea în masă a evreilor⁶¹, oferind sugestii – animate chipurile de umanism – asupra țării în care s-ar putea așeza (Bolivia⁶²), alteori socotind – sibilinic, dar și sugestiv – că „soluția problemei evreiești va avea poate un caracter EROIC (...) pentru vindecarea lor și mântuirea ordinii în lume [majusculele autorului]”⁶³. *Gazeta Unirea* îmbrățișa aceeași „soluție”, formulând amenințări nevoalate în cazul în care evreii nu consimt să plece „voluntar” din România: „Nu atârână decât de ivirea posibilităților necesare pentru ca normele de lichidare să fie puse imediat în aplicare”⁶⁴.

Participarea evreilor la mișcarea comunistă, între mit și realitate

1. Apartenența, sprijinul, simpatia pentru un partid politic sau o organizație civică apropiată de un partid politic reprezintă un act individual, liber asumat. El este rezultatul combinării unor factori diverși, dintre care amintim: stabilitatea economică și socială internă, specificul sistemului politic (deschiderea politică și civică), conjunctura politică internațională, apartenența familială, nivelul educațional, cariera profesională, starea de religiozitate, apartenența la structuri comunitare sau civice, vârstă, rezidență etc. Prin urmare, în condițiile unui regim politic nedemocratic, care încurajează politici de

56. Ilie Rădulescu, „Războiul evreimii”, *Porunca vremii*, anul XI, nr. 2320, 4 septembrie 1942, pp. 1, 3.

57. Alex. Hodoș, „Ascultă, Israele!”, *Curentul*, anul XIV, nr. 4857, 24 august 1941, p. 1. Vezi și articolul citat mai sus al lui Aurel Popoviciu, pp. 7, 12.

58. Ilie Rădulescu, *op. cit.*, p. 3.

59. „Problema jidovească nu se poate rezolva decât prin aplicarea unei soluții unitare. Importante declarații făcute ziarului *Curentul* de dl consilier regal prof. A.C. Cuza”, *Curentul*, anul XIII, nr. 4466, 19 iulie 1940, p. 1.

60. „D. prof. A.C. Cuza propune un congres anti-evreiesc. Trebuie găsit un teritoriu în care să fie colonizați evreii” [interviu], *Curentul*, anul XI, nr. 3603, 12 februarie 1938, p. 9.

61. Alex. Hodoș, „Israel într-o nouă robie...”, ed. cit., pp. 1, 7.

62. „Posibilități de emigrare în Bolivia pentru evreii din România”, *Curentul*, anul XI, nr. 3626, 17 martie 1938, p. 11.

63. Alex. Hodoș, „Ascultă, Israele!”, ed. cit., p. 1.

64. X.Y.Z., „Rezolvarea problemei evreiești. Nimic nu va putea împiedica lichidarea ei categorică și definitivă”, *Unirea*, 1941, *apud* Mihail E. Ionescu și Liviu Rotman (eds.), *The Holocaust and Romania*, București, 2003, p. 313 (articol fotocopiât).

discriminare etnică, rasială, persoane aparținând comunităților puternic discriminate vor dovedi o mai mare disponibilitate de a participa la acțiunile acelor partide politice sau organizații civice centrate pe lupta împotriva sistemului de putere și/sau a politicilor rasiale sau etnice pe care le pune în practică regimul politic. Asemenea reacții politice individuale nu se confundau cu reacția comunității etnice.

2. Structurile civice comunitare au autonomia și identitatea lor. Ele elaborează reacții specifice, ca răspunsuri la situații istorice [excepționale], pe care membrii comunității etnice le pot urma. În contextul sistemelor politice nedemocrate, care nu recunosc un statut specific comunităților etnice sau religioase, care practică politici șovine și antisemite ce pot duce de la excluderea din drepturi civice, economice sau politice până la reprimarea prin genocid a minoritarilor, reprezentanții acestora pot avea o atitudine obedientă față de putere (liderii Centralei Evreilor) sau pot milita pentru acțiuni de eliberare sau de salvare, în numele și în folosul comunității și membrilor săi. Un exemplu elocvent în acest sens îl reprezintă acțiunile întreprinse de W. Filderman pentru prevenirea deportărilor sau pentru ajutorarea celor deportați în Transnistria. Astfel de atitudini sunt pe larg prezentate în capitolul „Viața comunităților evreiești în timpul regimurilor politice conduse de Ion Antonescu. Răspunsul comunităților evreiești la Holocaustul din România”.

3. În România, partidul comunist a avut, în perioada 1938-1944, mesaje și atitudini politice critice la adresa politicii antisemite a statului din timpul guvernărilor dictatoriale. În problema minorităților sau cea antifascistă, PCR a preluat, în genere, pozițiile Internaționalei Comuniste.

Documentele PCR din perioada 1938-1944, aflate în Arhivele Naționale ale României, oferă sursa documentară pentru a prezenta câteva dintre pozițiile acestui partid față de problema evreiască. Din această perspectivă, documentele exprimă trei atitudini ale partidului comunist: 1) o reacție directă de respingere a discriminărilor și acțiunilor politice antisemite organizate de stat; 2) o reacție implicită și 3) reacția de trivializare a Holocaustului din România.

Se observă că, exceptând ultimul tip de reacție, practic în oricare dintre celelalte situații, mesajele PCR din acea epocă erau, cel puțin potențial, surse de atracție pentru evreii din România, care în acea perioadă trăiau un acut sentiment de insecuritate multiplă.

Iată câteva exemple care ilustrează atitudinile partidului comunist menționate mai sus.

Critica procesului de românizare – se respingea efectul acestui proces asupra statutului economic și social al evreilor⁶⁵:

Guvernul Antonescu-Sima a pornit în întreaga țară pe baza legii pentru „românizarea personalului” să arunce pe drumuri zeci de mii de muncitori și funcționari evrei, maghiari și să-i înlocuiască cu partizanii lor mai cu seamă din rândurile refugiaților... La întreprinderile evreiești, maghiare și cu capital străin (afară de cele germane) au fost numiți câteva mii de

65. Arhivele Naționale ale României (ANR), fond CC/PCR-Cancelarie, nr. 2520, dosar nr. 5/1941, „Scrisoare despre înfrângerea rebeliunii legionare”, *Istoria Partidului Comunist Român* (documentar Institutul de Studii Istorice și Social Politice de pe lângă Comitetul Central al Partidului Comunist Român – ISISP), vol. 5, documentul 3, „De la regimul legionar la dictatura militară”, februarie 1941.

comisari de românizare cu lefuri grase... Sub egida „românizării industriei și a comerțului” legionarii și partizanii lor înarmați au trecut în întreaga țară la exproprierea magazinelor mici și mari evreiești prin amenințări cu moartea... Regimul legionar în frunte cu generalul Antonescu și Horia Sima nu numai a îndemnat la împărțire, dar a și împărțit prin lege sau fără lege averea populației evreiești⁶⁶.

Reacții critice la antisemitismul violent întreținut de extremismul de dreapta – în ianuarie 1938, în urma manifestărilor antisemite din Transilvania, „Partidul comunist trebuie să explice în mod marxist maselor înțelesul pogromurilor periodice, să explice că acestea nu sunt fenomene accidentale, că sunt un produs al politicii naționale realizate de dictatura capitalului financiar”. Solidarizarea sau apărarea evreilor față de antisemitismul violent avea drept scop și atragerea evreilor de partea stângii comuniste. „Aducând la cunoștință maselor atitudinea muncitorimii revoluționare, comuniștii răspândesc în rândurile maselor minoritare simpatii pentru organizațiile muncitorești revoluționare.”

Antisemitismul era perceput de către partidul comunist prin optica luptei de clasă, a opoziției radicale dintre burghezie și proletariat. În acest context, ei dezavauau atitudinile politice ale liderilor comunității evreiești. „Totodată partidul comunist trebuie să demaște cu arătarea faptelor (discursurile lui Ely Bercovici, Filderman în Parlament, absența completă a partidului maghiar) toată lașitatea și plecaciunea burgheziei minoritare și să înfiereze pe aceia care sunt aliații liberalilor: Uniunea Evreilor Români, partidul maghiar, care au încheiat pacturi cu călăii propriilor popoare.”⁶⁷

Documentele antifasciste sau cele împotriva regimurilor politice dictatoriale exprimau, printre altele, și poziția partidului comunist pentru drepturi egale ale minoritarilor – „Apărarea drepturilor naționalităților și demascarea demagogiei pe care guvernul o încearcă pe acest teren”⁶⁸ sau „Contra politicii de persecuție națională, anularea decretelor de revizuire a cetățeniei și repunerea în liste a celor revizuiți și șterși din liste, anularea «legii de protecție a muncii naționale», (...) pentru drepturi egale tuturor popoarelor din România”⁶⁹.

Problema evreiască a fost un subiect prezent și în corespondența comuniștilor către Internaționala a III-a. Într-o scrisoare redactată după rebeliunea legionară se menționa :

Garda de Fier a pierdut foarte mult din influența sa. Această rebeliune multora le-a deschis ochii. Jaful, incendiile și asasinatele despre care scriau ziarele constituie o jucărie în comparație cu ceea ce a fost. Pe 21-22 ianuarie, înainte ca Garda de Fier să înceapă atacurile serioase asupra Consiliului de Miniștri, Antonescu nu s-a amestecat. Legionarii au jefuit în voie Văcărești, Oțești și alte raioane. Pe strada (bulevd.) Domniței legionarii au organizat o orgie. În mijlocul legionarilor care dansau ca niște turbați a fost aruncat un grup de evrei și

66. *Istoria PCR*, vol. 5, documentul 3, „De la regimul legionar la dictatura militară”, februarie 1941.

67. ANR, dosar nr. 3/1938, „Instrucțiuni. Sarcinile PC din România față de agitațiile antisemite”.

68. ANR, dosar nr. 13/1939, „Scrisoare trimisă din țară, informează despre acțiunea întreprinsă de Secretariatul PCR cu prilejul Consfățuirii reprezentanților partidelor politice din România, 16 mai 1939”, 19 mai 1939.

69. ANR, dosar nr. 11/1938, documentul „Platforma – Contra pericolului crescut de fascism și război, pentru unirea poporului român cu popoarele conlocuitoare. Către toți cetățenii dornici de pace, democrație și progres. Către poporul român și popoarele conlocuitoare din România”, mai 1938.

evreice și astfel „dansând” legionarii îi omorau pe acești oameni cu drugi de fier. La abator evreii au fost atârnați în cârlige în care se atârnavă și tăiau vitele. Avem unele fotografii pe care vi le trimitem⁷⁰.

PCR, în asociațiile civice pe care le controla, le-a permis minoritarilor evrei ca, pe lângă acțiunile organizației, să aibă posibilitatea de a milita și pentru obiective specifice ; astfel, în cadrul Uniunii Patrioților, PCR a susținut că „grupul evreiesc trebuie să aibă o comisie a lui, deci evrei care să se ocupe și de chestiuni pur evreiești”⁷¹.

De asemenea, PCR a organizat rețele de ajutorare a evreilor aflați în Transnistria în lagărul de la Vapniarca, acolo unde majoritatea celor aflați în detenție erau evrei și comuniști⁷². Menționăm aici că în 1942, în timp ce comuniștii români au rămas internați în lagărul de la Târgu-Jiu, comuniștii de origine etnică evreiască, peste 400, au fost deportați la Vapniarca. Pentru că au fost hrăniți cu mazăre furajeră stricată, mulți dintre ei au revenit în țară paralizați. Peste 40 de comuniști români de etnie evreiască, care aveau condamnări, au fost mutați de la Vapniarca la închisoarea Râbnița. Doar trei dintre ei au supraviețuit.

Există însă și informații despre Holocaust care sunt fie indirecte, fie eludează voit menționarea „populației evreiești”, pe care o înlocuiește cu sintagma „popoare conlocuitoare”. Cu atât mai neașteptată este o asemenea situație în cazul pogromului de la Iași. Un document PCR din acea perioadă, după ce descrie cu indignare bilanțul guvernării Antonescu, „mizeria, foametea, munca forțată, robia națională, internarea cu miile în lagăre de concentrare și împușcarea în masa a evreilor, a patrioților români și războiul nimicitor în interesul fasciștilor germani”, menționează doar că „asasinarea celor 2 000 de patrioți de la Iași și a altora din toată țara nu poate să intimideze poporul român ! ”⁷³, genocidul antisemit metamorfozându-se într-un asasinat în masă al unor „patrioți”.

Într-un Raport al Secretariatului CC al PCR din 20 mai 1938 se descria situația grea a evreilor în urma Legii de revizuire a cetățeniei, fără însă ca ei să fie menționați :

Dictatura regală a dezlănțuit o teroare sălbatică contra popoarelor conlocuitoare din România prin „revizuirea cetățeniilor”, prin care se răpește cetățenia la zeci și sute de mii de oameni. Prin aplicarea barbară a „legii protecției muncii naționale” alte sute de mii de bărbați și femei sunt scoase din producție și date afară din slujbe. Dictatura regală duce o politică șovinistă de ațâțare a poporului român contra popoarelor conlocuitoare prin care periclitează existența țării în cazul unei agresiuni a țărilor fasciste contra României⁷⁴.

70. ANR, dosar nr. 5/1941, „Scrisoarea tov. Zimmer adresată tov. Draganov despre înfrângerea rebeliunii legionare”, martie 1941.

71. ANR, dosar nr. 28/1943, „Proces verbal încheiat în ședința CC/PCR din 29-30 august 1943, în care s-a analizat situația internațională și locul României în cadrul acesteia, sarcinile PCR în etapa actuală precum și raporturile dintre Uniunea Patrioților, PSD etc.”, 30 august 1943.

72. ANR, dosar nr. 39/1943, „Proces verbal întocmit în ședința CC/PCR din 3 oct. 1943 intitulat «Ședința Sergiu»”, în care este menționată „Frontul Plugarilor ajută regulat Vapniarca”, inv. 2348, dosar nr. 3/1943, „Correspondența unor evrei deportați în Transnistria”, 1943.

73. *Istoria PCR, op. cit.*, documentul 7, „Platforma-Program din 6 septembrie 1941 intitulată : Lupta poporului român pentru libertate și independența națională”, elaborată de CC/PCR, septembrie 1941.

74. *Ibid.*

Un document al CC al PCR de după rebeliunea legionară minimaliza problema evreiască prin aceea că definea mișcarea legionară ca „semănarea și hrănirea șovinismului sălbatic în poporul român, ațâțarea și ura între popoare, legionarismul însemna pentru muncitori 12-16 ore de lucru pe zi, pentru salarii mizerabile, pogromuri în contra muncitorimii revoluționare și a națiunilor asuprite”⁷⁵.

4. Așa cum arăta și sociologul Andrei Roth, în perioada interbelică a existat o suprareprezentare a evreilor în Partidul Comunist din România. Aceasta înseamnă că ponderea lor era mai mare decât proporția pe care o reprezenta minoritatea evreiască, ca grup demografic, în ansamblul populației. „Cu toate astea”, considera A. Roth, „această suprareprezentare a evreilor în mișcarea comunistă nu înseamnă că majoritatea evreilor ar fi fost comuniști și nici că majoritatea comuniștilor ar fi fost evrei”. Așa de pildă, în 1933, evreii reprezentau 4% în totalul populației, în timp ce în partidul comunist, care număra 1 665 de membri, ei erau 18,22% (303 persoane la o comunitate care număra peste 750 000 de persoane). Era, practic, al treilea grup etnic, după maghiari (26,8%) și români (22,65%)⁷⁶. Între 1933 și 23 august 1944, numărul membrilor de partid s-a modificat. Astfel, conform unei Note a CC/PCR, în 1940 ar fi fost între trei și patru mii de comuniști, pentru ca în ajunul lui 23 august 1944 numărul acestora să se apropie de o mie⁷⁷.

„Iudeo-comunismul” a fost cu precădere un mesaj de propagandă menit să dezbine oamenii. El nu s-a născut pe baza evaluării statistice sau a forței politice a PCR în societate. Pe de o parte, membrii PCR, între 1938 și 1944, erau într-un număr foarte mic (astăzi se apreciază că la 23 august 1944 existau numai 1 000 de membri PCR), iar împreună cu simpatizanții, cei care făceau parte din asociații civice apropiate de PCR, totalizau circa 4 mii de persoane. Pe de altă parte, după 1924, PCR a fost o formațiune politică în afara legii, cu resurse extrem de limitate pentru a influența reacțiile politice ale puterii. Relația dintre mesajul politic și realitatea istorică este cea care poate oferi o explicație plauzibilă pentru înclinația unor cetățeni minoritari de a milita în partidul comunist. Adezivarea la PCR a maghiarilor și a evreilor se datorează și faptului că partidul avea în epocă un pronunțat caracter antifascist și o poziție clară (ideologic și pragmatic) în chestiunea națională, așa cum de altfel o probează și documentele pe care le prezentăm. Atitudinea PCR în chestiunea minorităților era conformă cu tezele Internaționalei a III-a și prevedea, în mare, principiul autodeterminării popoarelor.

5. Populația evreiască a avut de suferit de pe urma ocupării Basarabiei și Bucovinei în vara anului 1940 de către armata și administrația sovietice. Există date statistice, tabele nominale privind deportarea cetățenilor evrei din Basarabia și Bucovina. Deportarea s-a făcut în baza criteriilor ideologiei „luptei de clasă”. În aceste condiții, au fost deportați evrei înscriși în mișcarea sionistă, considerată de sovietici ca organizație politică burgheză, precum și cei care aparțineau micii burghezii (comercianți) sau

75. ANR, dosar nr. 32/1941, „Circulară a CC/PCR în care se enumeră sarcinile organizațiilor de partid după rebeliunea legionară”, februarie 1941

76. Dinu C. Giurescu, „Evreii români 1939-1944”, *Realitatea evreiască*, nr. 51, 1997.

77. Pentru numărul membrilor de partid în perioada 1933-1945, vezi Ioan Chiper, „Considerații privind evoluția numerică și compoziția etnică a PCR, 1921-1952”, *Arhivele Totalitarismului*, anul VI, nr. 21, 4/1998.

partidelor tradiționale din România. Cu ajutorul informațiilor statistice provenind de la Chișinău⁷⁸ s-a putut stabili următoarea pondere a populației evreiești deportate sau deținute de către autoritățile sovietice în perioada 1940-1941 :

Localitate	Persoane deportate	Evrei deportați	În procente
Chișinău	589	158	26,82
Bălți	291	116	39,86
Bender	203	64	31,52
Briceni	46	18	39,13
Lipcani	35	18	51,42
Cahul	149	45	30,20
Călărași	60	31	51,66
Bravicea	28	14	50,00
Cimișlia	67	15	22,38
Total	1468	479	32,62

Concluzii

Aspectele analizate susțin ideea că „iudeo-bolșevismul” și „iudeo-comunismul”, departe de a fi repere conceptuale pentru a clarifica și evalua geneza și transformările comunismului ca mișcare, partid sau putere politică în România, au reprezentat în epocă și sunt și astăzi expresii ale propagandei antisemite, totalitare și naționaliste. Cei doi termeni au ajuns instrumente banale în panoplia naționaliștilor șovini prin care se urmărește deturnarea de la problemele reale, politice sau economice, spre un mental primitiv încorsetat de prejudecăți etnice și rasiale. Activarea facilă a unor asemenea stări de spirit prin lozinci antisemite desprinse din strategia „țapului ispășitor” incită iraționalitatea, dezbină oamenii. Singurul temei real pentru astfel de expresii este disponibilitatea mentalului individual sau colectiv de a reacționa la ele de o manieră previzibilă: anatemizarea și pedepsirea unei colectivități umane.

Apartenența unei persoane la o mișcare sau la un partid politic este un act de voință individuală la care concură situația istorică națională și internațională, mediul social și familial, educația fiecăruia etc. Suprareprezentarea minoritarilor etnici în mișcările politice de stânga, în perioada interbelică, a fost influențată puternic de ascensiunea fascismului și a nazismului în Europa.

În timp ce studiile de impact și imagologie privind mitul iudeo-bolșevismului au un grad mai mare de accesibilitate, cele privind relațiile complexe dintre partide politice, instituții comunitare sau implicarea persoanelor și personalităților aparținând diferitelor comunități etnice în viața politică reprezintă un capitol puțin studiat până astăzi.

78. D. Boicu (ed.), *Cartea memoriei, catalog al victimelor totalitarismului comunist*, Știința, Chișinău, 1999.

Holocaustul în România

Statul național-legionar și încercările sale de a rezolva „problema evreiască”

Potrivit celor ce îl sprijineau pe Antonescu, conducerea Legiunii avea trei obiective : să se răzbune, să insuflă teroare și să dobândească proprietăți¹. Pentru a atinge aceste obiective, Garda trebuia să controleze funcțiile represive ale statului. Guvernul național-legionar de la 14 septembrie 1940 avea 15 miniștri numiți de Garda de Fier. În plus, la 20 septembrie 1940, în 45 de județe au fost numiți prefecti legionari².

Legionarii au început să abuzeze evrei (prin bătăi, arestări la întâmplare, tortură, concedieri masive din sectorul serviciilor publice, boicotarea economică a afacerilor evreiești, vandalizarea sinagogilor etc.) imediat după ce au intrat în guvern³. Un alt motiv de mare îngrijorare la adresa comunității evreiești a fost fascizarea unor segmente largi din societatea românească. Acest proces a fost vizibil în luări de poziție publice ale unor intelectuali, în izbucniri antisemite în rândurile sindicatelor și asociațiilor profesionale la care erau afiliați evrei.

Instrumente ale terorii legionare

În momentul în care a ajuns la putere, Garda de Fier avea deja la dispoziție infrastructura organizațională care îi permitea să își pună în aplicare planurile. Cel mai periculos instrument al acesteia a fost „Poliția Legionară”, o organizație concepută după modelul unităților paramilitare naziste, liderii ei considerând-o versiunea românească a SA germane. Înființată formal la 6 septembrie 1940, ea avea scopul de a apăra noul regim și de a-i suprima pe adversarii acestuia. La început, organizația s-a bucurat de aprobarea lui Antonescu. Este de asemenea important de subliniat că, la sfârșitul lui octombrie 1940, Himmler a trimis în România reprezentanți ai RSHA (*Reichssicherheitshauptamt* – Biroul central de securitate al Reich-ului), condus de Heidrich, pentru a stabili legături cu Garda de Fier. Deși spionajul german indicase că Legiunea nu era încântată de această vizită, rezultatul final a fost o organizație modelată extensiv pe tiparele structurale și

-
1. În septembrie 1941, regimul Antonescu a publicat două volume de investigații care au dezvăluit caracterul criminal și terorist al mișcării legionare. Raportul s-a numit *Pe marginea prăpastiei, 21-23 ianuarie, București, 1941* (*Monitorul Oficial* și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, București, 1941).
 2. Aurică Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 – ianuarie 1941*, Dacia, Cluj-Napoca, 1976, pp. 68, 76.
 3. Matatias Carp, *Cartea neagră. Suferințele evreilor din România, 1940-1944*, vol. 1, *Legionarii și Rebeliunea*, Diogene, București, 1996, pp. 56-57.

funcționale ale SS⁴. În ceea ce privește personalul acesteia, merită menționat că, în septembrie 1940, publicația oficială a regimului lui Antonescu descria Poliția Legionară ca un grup de „elemente fără nici o pregătire de specialitate, fără cultură, fără suflet, din dezmoșteniții soartei, culeși din pulbere de drum”⁵.

Legionarii s-au instalat la Ministerul de Interne și au ocupat poziții-cheie în Direcția Generală a Poliției. O altă organizație teroristă controlată de Legiune a fost Corpul Muncitoresc Legionar (CML), înființată în 1936 și consolidată după ce regele Carol al II-lea a interzis propriu-zis sindicatele. După septembrie 1940, această organizație a fost restructurată sub forma unei unități paramilitare (garnizoană).

Studentii reprezentau o altă bază de recrutare pentru detașamentele morții ale Legiunii. De la constituirea ei la începutul anilor '20, Uniunea Națională a Studenților Creștini (UNSC) a promovat fără echivoc, ca pe unul dintre obiectivele ei principale, împiedicarea studenților evrei de a frecventa universitățile. După septembrie 1940, UNSC a devenit o organizație teroristă controlată de Legiune. Conducătorul acestei organizații studentești, Viorel Trifa, era un student educat în spirit nazist. El declara că noul model organizațional pentru UNSC trebuie să fie copiat după sistemul de conducere al studenților germani, așa încât organizația să-și găsească locul în structura autoritară „a noului stat român”⁶. Garda de Fier a recrutat, de asemenea, elevi din școli medii și superioare, care au fost educați să creadă că, după moartea sa, Codreanu a devenit un fel de sfânt creștin ortodox, păzitor al poporului român.

Legiunea nu a reușit să atragă armata în rândurile ei, deși mulți ofițeri de rezervă și-au oferit serviciile pentru a ajuta la organizarea unităților paramilitare ale Legiunii⁷. Liderii Legiunii au ordonat acestor organizații și grupuri de indivizi să comită crime, având grijă să le „absolve” de orice responsabilitate prin inundarea lor cu limbaj și simboluri religioase. Astfel, mulți preoți care s-au alăturat Legiunii le-au oferit acestor criminali iertarea morală, în timp ce liderii mișcării le repetau că ziua judecății, adică „ziua răzbunării contra tuturor oponenților Gărzii de Fier era aproape”⁸.

În final, trebuie menționat faptul că, pe lângă prefecturile din județe, Legiunea a controlat Ministerul de Interne și Direcția generală a Poliției din capitală, iar Antonescu a controlat Armata, Jandarmeria și Serviciul de spionaj.

Atacurile antievreiești orchestrate de statul național-legionar

La 27 noiembrie 1940, câteva detașamente legionare ale terorii au împlinit ceea ce ei numeau „răzburarea” pentru asasinarea lui C.Z. Codreanu. Aceste acțiuni au fost îndreptate împotriva liderilor regimului Carol al II-lea și împotriva evreilor. Ca rezultat, 65 de foști lideri ai regimului lui Carol al II-lea au fost uciși în celulele lor de la închisoarea Jilava. Două zile mai târziu, asasini ai Legiunii l-au împușcat pe fostul

4. W. Hoettl, *The Secret Front: The Story of the Nazi Political Espionage*, Londra, 1953, p. 178.

5. *Asasinatele de la Jilava, Snagov și Strejnicu, 26-27 noiembrie 1940*, *Monitorul Oficial* și Imprimeriile Statului, București, 1941, p. 166.

6. Horia Sima, *Era libertății. Statul național-legionar*, Editura Mișcării Legionare, Madrid, 1982, pp. 137-139.

7. Aurică Simion, *op. cit.*, pp. 92, 96.

8. *Pe marginea prăpastiei, 21-23 ianuarie 1941*, ed. cit., vol. II, pp. 527-528.

prim-ministru, renumitul istoric Nicolae Iorga. Aceste evenimente au otrăvit relația Legiunii cu Antonescu și mai ales relația acestuia cu Horia Sima, comandantul Legiunii. „Răzburarea” împotriva evreilor a început cu amenzi și taxe ilegale, arestări și percheziții săvârșite la întâmplare, jafuri, evacuări din sate, acte de tortură, violuri, umilințe publice în stil nazist. Numărul acestor acte de „răzburare” creștea pe măsură ce ziua confruntării deschise cu Antonescu se apropia.

La 29 noiembrie, Antonescu a ordonat dezarmarea Poliției Legionare⁹. Efectele ordinului său au fost totuși atenuate de ministrul de Interne, care a ordonat transferul „cadrelor competente” de la Poliția Legionară la unitățile de poliție regulate¹⁰.

Evacuarea și exproprierea evreilor din mediul rural

Evacuarea evreilor din sate și comune din diverse regiuni ale țării este de o importanță deosebită, izolarea evreilor din rândul populației rurale având întotdeauna un loc important în propaganda antisemită a Legiunii și în originile intelectuale ale acesteia¹¹. În plus, deportarea avea ca scop și jefuirea proprietății evreiești. Aceste acțiuni erau ilegale chiar și după standardele legislației antisemite adoptate de guvernul național-legionar.

Campania de evacuare a fost bine planificată, iar ordinul a fost transmis verbal de către Ministerul de Interne¹². Campania a început în octombrie 1940 și s-a finalizat aproximativ două luni mai târziu, în decembrie, în fruntea ei aflându-se comandanții locali ai Legiunii. Evreii au fost deportați din zeci de sate în care existaseră comunități evreiești vechi de peste o sută de ani¹³. „Comisia pentru administrarea proprietății evreiești” special constituită a luat parte la procedurile de expropriere care se țineau la judecătoriile locale¹⁴. La sate, jefuitorilor, fie ei legionari sau cetățeni obișnuiți, nu le păsa de caracterul ilegal al acțiunilor lor. Doar în comune și în orașe mai mici aceștia aveau grijă să-i forțeze pe evrei să semneze contracte de vânzare. „Acordul” de a vinde era uneori obținut după ce proprietarul fusese reținut ilegal¹⁵.

Ca o consecință a acestor acțiuni, evreii care locuiau la țară au devenit în cele din urmă refugiați la coreligionarii lor din reședințele de județ, și ei supuși jafurilor. Unii dintre deportații în vârstă luptaseră în războaiele României și își purtau cu mândrie medaliile militare. Până la sfârșitul lui decembrie 1940, legionarii deveniseră suficient de încrezători și de puternici ca să înceapă să jefuiască și proprietățile evreilor din București. Au fost prădate locuințe și alte proprietăți imobiliare. În urma unor bătăi severe, proprietarii evrei au semnat, contrar voinței lor, contracte de vânzare și cereri pentru rezilierea contractelor de închiriere¹⁶. Evacuații nu s-au întors niciodată la casele

9. Aurică Simion, *op. cit.*, p. 400; *Pe marginea prăpastiei*, ed. cit., p. 201.

10. *Ibid.*, p. 13.

11. Horia Sima, *op. cit.*, pp. 251-253; Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 1, p. 203.

12. *Ibid.*, vol. 1, p. 203.

13. *Ibid.*, p. 152.

14. Jean Ancel, *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry during the Holocaust*, Beate Klarsfeld Foundation, New York, 1986, vol. 2, doc. 37, pp. 75-76.

15. Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 1, p. 152; pentru lista localităților, *ibid.*, pp. 152-153.

16. *Ibid.*, vol. 1, doc. 42, p. 84.

lor, chiar Antonescu fiind de acord că deportarea era de dorit. Din 110 000 de evrei care locuiau în provincie, aproximativ 10 000 au devenit refugiați¹⁷.

Unități ale armatei aflate departe de București au luat și ele parte la actele de „răzbunare” ale Legiunii. De exemplu, la Câmpulung Moldovenesc, un oraș controlat *de facto* de ministrul legionar al Muncii, Sănătății și Bunăstării sociale, Iașinski, la sărbătoarea de Yom Kipur din 1940 (12 octombrie), personalul armatei a luat parte la o zi a terorii organizată de Legiune. Astfel, colonelul Mociulschi, comandantul unei garnizoane militare locale, le-a ordonat soldaților armatei să le interzică evreilor să intre sau să iasă din casele lor, în timp ce poliția și detașamentele legionare s-au dedat la jafuri și distrugereri. Prada a fost colectată în sediile locale ale Legiunii. Rabinul local, Iosif Rubin, a fost torturat și umilit (înhamat la o căruță pe care fiul lui a fost forțat să o „conducă”), iar sinagoga a fost devastată și jefuită¹⁸.

Un episod deosebit de dur a fost exilul forțat și chiar deportarea în 1940 a ceea ce regimul numea „evreii străini” (circa 7 700 de oameni). Ordinul a fost dat de Antonescu, care a fixat un termen de două luni pentru toți „evreii străini” de a părăsi teritoriul românesc¹⁹. Sute de oameni au fost arestați, iar proprietatea lor confiscată. Ulterior, arestații au fost duși la Dornești, un nou punct de graniță cu URSS, de unde au fost forțați să plece pe teritoriul sovietic fără ca autoritățile române să-i fi informat pe sovietici despre acest lucru. Patrurile de frontieră sovietice au împușcat zeci de „evrei străini”. După ce asemenea episoade s-au repetat, autoritățile române au decis să-i închidă pe supraviețuitori în lagărul Călărași-Ialomița, în sudul României²⁰.

Pogromul de la București

Soarta evreilor români, pe timpul scurtei perioade când la putere s-a aflat guvernul legionar, a depins de Antonescu și de legionari, precum și de evoluția luptei pentru putere dintre Antonescu și Legiune. Diverși reprezentanți naziști, inclusiv Ambasada germană de la București, ofițeri de spionaj și reprezentanți ai minorității germane din Transilvania au contribuit indirect la soarta evreilor români, prin influența lor asupra relațiilor dintre Antonescu și Legiune.

Dat fiind că Legiunea s-a îmbogățit luând în posesie cele mai multe proprietăți evreiești, mareșalul Antonescu și adepții lui au început să perceapă Legiunea ca pe un pericol. Mareșalul era de acord că evreii trebuie să-și piardă proprietățile, dar nu aproba mijloacele alese și ritmul expropriierilor. Nici nu era de acord ca o organizație și grupuri de persoane să beneficieze de aceste confiscări, iar nu statul și poporul român. Acest conflict demonstrează că lupta între Legiune și Antonescu nu a însemnat confruntarea între un antisemitism brutal, violent și o atitudine umană de compasiune sau între o formă sălbatică de naționalism și o formă de antisemitism „oportunist”. Mai curând, confruntarea a fost cauzată de faptul că legionarii voiau totul și voiau imediat, în timp ce

17. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 1, doc. 138, p. 556; Alexandru Șafran, *Memorii*, Ierusalim, 1991, p. 55.

18. „Memoriu al Comunității Evreiești către Cartierul General al Poliției de Siguranță, 16 octombrie 1940”. Memoriul poate fi găsit în Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 1, doc. 138, p. 566; Alexandru Șafran, *op. cit.*, p. 55.

19. *Pe marginea prăpastiei*, ed. cit., vol. 1, p. 164.

20. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 2, doc. 102, p. 344.

Antonescu avea același scop, dar intenționa să obțină ceea ce dorea gradual, folosind metode diferite.

Tipică pentru această atitudine a fost cuvântarea sa către miniștrii numiți de Legiune : „Dv. credeți că se pot înlocui imediat toți jidanii ?”, îi întreba Antonescu pe miniștrii legionari. „Problemele de stat se rezolvă pe rând. Întocmai ca în jocul de șah.”²¹ La începutul lui ianuarie 1941, Antonescu a înțeles că acțiunile Legiunii nu mai servesc interesele naționalismului românesc și că Legiunea a devenit un instrument de jaf în interesul membrilor acesteia²².

La 14 ianuarie 1941, Antonescu l-a întâlnit pe Hitler la Obersalzberg și a obținut acordul acestuia pentru planurile de a se debarasa de Legiune²³. Zilele care au precedat rebeliunea Gărzii de Fier împotriva lui Antonescu și pogromul care a avut loc simultan cu aceasta au fost marcate de declarații antisemite de o duritate fără precedent ale aparatului de propagandă al Legiunii. Publicațiile Gărzii de Fier au indicat în detaliu ce urma să se întâmple în ceea ce ei numeau „ziua răzbunării”, pe fondul multiplicării declarațiilor de sprijin pentru politica antisemită adoptată în Germania nazistă²⁴.

Rebeliunea a început atunci când legionarii înarmați au ocupat sediul poliției din București, posturi locale de poliție, primăria Bucureștiului, mai multe ministere și alte clădiri publice. Când soldații au încercat să preia controlul acestor clădiri, legionarii au deschis focul asupra lor. Deși Hitler îi dăduse mână liberă, Antonescu a procedat prudent pentru a evita iritarea conducerii naziste de la Berlin și pentru a-i lăsa pe legionari să se compromită prin acțiunile lor²⁵. Această strategie a inclus ținerea armatei în „defensivă activă” până în seara de 22 ianuarie, acțiunile armatei fiind limitate la a răspunde cu foc și la încercuirea locurilor controlate de legionari. Aceasta a permis legionarilor să ucidă evrei, să-i jefuiască sau să le incendieze nestânjeniți proprietățile în câteva zone din București. Case și prăvălii evreiești care se întindeau pe câțiva kilometri (pe străzile Dudești și Văcărești) au suferit pagube majore. Rebeliunea s-a sfârșit în dimineața de 24 ianuarie, ca o consecință a ofensivei armatei.

Este evident că pogromul de la București a fost o parte a planului elaborat de Legiune și nu o izbucnire sau instrumentalizare strategică a unui moment de anarhie. El nu a fost un eveniment izolat, rupt de atmosfera opresivă și de persecuțiile tipice din statul național-legionar, ci punctul culminant al evoluțiilor evenimentelor. Armata nu a luat parte la pogromul de la București. Făptașii au provenit din rândul organizațiilor controlate de Legiune : membrii Legiunii și ai organizațiilor teroriste, angajați ai Ministerului de Interne și Siguranței, precum și personalul Prefecturii de poliție din București. Mulți cetățeni de rând s-au alăturat acțiunilor pogromului. Începutul acestuia a fost semnalat formal la 22 ianuarie 1941 prin ordinul ministrului de Interne de a se incendia două cartiere evreiești²⁶. Totuși, atacul acestor cartiere, ca și al celor învecinate locuite de

21. *Pe marginea prăpastiei*, ed. cit., vol. 1, pp. 178-184.

22. Horia Sima, *op. cit.*, vol. 2, p. 282.

23. *Documents on German Foreign Policy, 1918-1945*, din Arhivele Ministerului de Externe german, seria D (1937-1945), vol. 11, doc. 652, pp. 1089-1191 (în continuare : *DGFP*).

24. *Cuvântul*, 21 ianuarie 1941.

25. Mihail E. Ionescu, „Tehnica și resorturile teroarei în perioada dictaturii legionar-antonesciene”, în *Împotriva fascismului*, București, 1971, p. 202 ; N. Mareș, „Note despre asasinarea lui Madgearu și Iorga, 4 decembrie 1942”, Arhiva Comitetului Central al PCR, fond 103, dosar nr. 8218, p. 3.

26. S. Palaghița, *Garda de Fier. Spre Învierea României*, Buenos Aires, 1951, p. 147.

evrei, a fost lansat efectiv în timpul prânzului zilei precedente. Mai mult, în data de 20 ianuarie 1941, Legiunea operase arestări în masă ale membrilor minorității evreiești, care au fost duși la Prefectura de poliție a capitalei²⁷. Aproape două mii de evrei de ambele sexe și de vârste diferite (între 15 și 85 de ani) au fost deținuți abuziv și apoi duși la cele paisprezece centre de tortură ale Legiunii (posturi de poliție, Prefectura București, sediul Legiunii, ferma lui Codreanu, primăria comunei Jilava, clădirile evreiești ocupate, abatorul București)²⁸. Printre arestați se aflau și evrei înstăriți sau angajați ai unor organizații publice evreiești.

Abatorul din București a fost locul celor mai atroce torturi. În ultima zi a rebeliunii, cincisprezece evrei au fost duși la Prefectura București, unde au fost torturați și/sau împușcați. Procurorul militar numit de Antonescu să investigheze evenimentele a raportat că a recunoscut trei cunoștințe printre cadavrele „torturate cu profesionalism” (avocatul Millo Beiler și frații Rauch). El a adăugat: „trupurile celor uciși la abator au fost atârinate de ceață, în cărligele folosite de parlagii”²⁹. Secretarul lui Mihai Antonescu a confirmat descrierea procurorului militar și a adăugat că unele dintre victime au fost agățate în timp ce erau încă în viață, pentru a permite torționarilor „să ciopârtească” trupurile lor³⁰.

Dovezile indică faptul că organizația teroristă numită Corpul Muncitorilor Legionari (CML) a participat activ la pogrom, prin jaf, tortură și crimă.

Sediul CML „Inginer G. Clime” a fost, îndeosebi, un centru de tortură înfricoșător. Acolo, echipele CML au torturat sute și au împușcat zeci de bărbați și femei³¹. Aceleași echipe au selectat 90 de evrei (din 200, câți au fost torturați în centrele CML de tortură) și i-au transportat cu camioanele în pădurea Jilava. După ce au fost scoși din camioane, ei au fost împușcați de aproape cu focuri de revolver³². 86 de cadavre au fost găsite întinse în zăpadă în acea pădure, iar gurile celor care avuseseră dinți de aur erau mutilate groaznic³³. Rabinul Tzvi Gutmann și cei doi fii ai săi, Iosif și Iancu, au fost printre victime. Rabinul a fost împușcat de două ori, dar a rămas în viață³⁴. În total, 125 de evrei au fost uciși în timpul pogromului de la București³⁵, pogrom care a introdus de asemenea capitolul abuzării în masă a femeilor evreice, care erau violate uneori chiar sub ochii familiilor lor³⁶.

În afară de masacrarea evreilor, în zilele pogromului de la București au existat și atacuri grave ale legionarilor asupra sinagogilor. Asaltul a început în după-amiaza de 21 ianuarie și a atins punctul culminant în seara aceleiași zile. Atacurile au continuat în ziua următoare. Acesta a fost un rezultat predictibil al evenimentelor, întrucât o dată cu formarea Gărzii de Fier în 1927, raidurile gardiștilor se terminau de obicei cu acte de vandalism împotriva sinagogilor. Legionarii au atacat toate sinagogile în același timp, au ars sulurile Torei, au prădat obiecte religioase, bani, mobilă și bunuri de valoare și au

27. Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 1, p. 77.

28. *Ibid.*, vol. 1, p. 186.

29. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 2, doc. 72, pp. 195-197; *Jurnalul de dimineață*, nr. 57, 21 ianuarie 1945.

30. Gh. Barbul, *Mémorial Antonescu, le troisième homme de L'Axe*, Paris, 1950, vol. 1, p. 106.

31. Memoriu al Federației, 8 martie 1941, p. 297.

32. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 2, doc. 72, pp. 195-197; *Jurnalul de dimineață*, nr. 57, 21 ianuarie 1945.

33. Memoriu al Federației, 8 martie 1941, p. 297.

34. *Ibid.*, pp. 298-304.

35. *Ibid.*, p. 291. Lista victimelor poate fi găsită în *Revista cultului mozaic*, nr. 592.

36. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 2, doc. 72, p. 197.

distrus interiorul sinagogilor. În unele cazuri, legionarii și-au început atacurile în timpul slujbei, cum a fost cazul la Templul Coral (credincioșii care erau prezenți au fost duși la Jilava și uciși). În final, făptașii au dat foc sinagogilor, două dintre ele arzând complet. Una dintre sinagogile arse în întregime a fost sinagoga sefardă Cahal Grande, una dintre cele mai frumoase din Europa. Când brigăzile de pompieri, alarmate că focul ar putea atinge clădirile învecinate, au sosit să stingă focul, acestea au fost împiedicate de legionarii care supravegheau scena³⁷. Procurorul militar al lui Antonescu, care a investigat evenimentele, a făcut o descriere explicită a ceea ce a văzut: „Templul spaniol seamăna cu o torță gigantică care lumina lugubru cerul capitalei. Legionarii dănuiau drăcește în bătaia focului, cântând aria «tineretii legionare» în timp ce izbeau, în furia lor sălbatică, cu tocurile ciubotelor, trei femei despuiate, pentru a le da pradă flăcărilor. Nenorocitele victime, în dureroasa lor disperare, tăiau văzduhul cu urlate de sfâșietoare durere”³⁸.

În cele din urmă, legionarii, organizațiile afiliate și oamenii de rând, cu toții au participat în comun la distrugerea proprietății comerciale și private evreiești. Unele case au fost arse în întregime sau demolate complet. În total, 1 274 de clădiri comerciale și case au fost distruse³⁹. Federația Comunităților Evreiești din România a evaluat pagubele la suma de 383 de milioane de lei (suma include și pagubele provocate sinagogilor)⁴⁰. După ce rebeliunea legionară a fost înăbușită, armata a găsit 200 de camioane încărcate cu obiecte jefuite, bijuterii și bani⁴¹.

Bazele politice și ideologice ale regimului Antonescu, februarie-iunie 1941

Regimul Antonescu a apărut pe fondul evoluțiilor tumultuoase politice și sociale din România anilor '30. „Regimul național-totalitar, regim de ordine și de reconstrucție națională și socială”, cum îl descria Antonescu, a fost o încercare de a realiza ideile și cererile naționaliste care au precedat criza din 1940, când România a fost aruncată în tumultul evenimentelor, după ce a fost forțată să cedeze părți din teritoriul său către vecini⁴². Totuși, chiar dacă această criză a grăbit ascensiunea lui Antonescu la putere, regimul său și-a datorat existența conducerii naziste din estul Europei.

Regimul Antonescu, care a fost plin de contradicții ideologice și considerat diferit de alte regimuri fasciste din Europa, rămâne dificil de încadrat. A fost un regim fascist care a dizolvat Parlamentul, s-a alăturat puterilor Axei, a decretat legislația antisemită și rasistă și a adoptat „Soluția Finală” în anumite părți ale teritoriului său. Totuși, Antonescu a înăbușit brutal mișcarea Gărzii de Fier și a denunțat metodele ei teroriste. Mai mult, legile antisemite românești, inclusiv Statutul evreilor, erau în vigoare înainte ca Antonescu

37. Memoriu al Federației, 8 martie 1941, p. 304.

38. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 2, doc. 72, p. 197.

39. Lista clădirilor arse poate fi găsită în Matatias Carp, *op. cit.*, pp. 243-244.

40. *Memoriu al Federației către Antonescu, 1 aprilie 1941*, p. 339.

41. *Ibid.*, p. 377.

42. Scrisoare datată 23 iunie 1941, adresată de Antonescu liderilor opoziției; I.C. Drăgan (ed.), *Antonescu, Mareșalul României, și războaiele de reîntregire*, Centrul European de Cercetări Istorice, Veneția, 1988, vol. 2, p. 213.

să preia puterea, iar regimul a reușit să „cruțe” jumătate din populația evreiască aflată sub administrația sa în timpul Holocaustului.

Bazele politice și ideologice ale regimului lui Antonescu au fost puse anterior de intelectuali români de frunte, de mișcări de extremă dreaptă tradițional antisemite, de politicieni naționaliști ce s-au opus democrației în România și de organizații și partide politice naționaliste care au ajuns la putere în anii '30, sub regele Carol al II-lea. Chiar înainte de această desfășurare a evenimentelor, sistemul român al democrației parlamentare fusese destabilizat, iar principiile sale puse la încercare din diferite părți. Antonescu nu a redefinit obiectivele naționalismului românesc, ci mai degrabă a căutat să le îndeplinească. Astfel, filozofia politică a noului regim și metodele sale de guvernare ca matrice ideologico-intelectuală au fost specific românești, iar nu importate din Germania și au fost legate indisolubil de ura locală îndreptată asupra evreilor.

Astfel, principiile de la baza „statului etnocrat” al lui Antonescu au fost concepute mai devreme, în 1932, de Nichifor Crainic, veteranul naționalist-creștin și combatantul antisemit care va servi pentru o scurtă perioadă ca ministru al Propagandei în Guvernul Antonescu, precum și de Octavian Goga, liderul Partidului Național-Creștin, și de A.C. Cuza⁴³. Crainic insistă pe faptul că acest program era o sinteză a naționalismului românesc formulat din 1909 de unul dintre intelectualii excepționali ai României, Nicolae Iorga: „România a românilor, a tuturor românilor și numai a românilor”. El mai sublinia că fundamentul cosmopolit, multicultural al statului democratic „nu putea să creeze un stat național”. Conceptul lui Crainic de stat etnocratic se baza și pe principiul fundamental că „evreii reprezintă o amenințare permanentă la adresa tuturor statelor naționale”⁴⁴. Apelul lui pentru naționalizarea proprietății evreiești și alte idei „practice” au fost transformate în legi antisemite sub Antonescu și au servit ca puncte de plecare pentru politica lui Antonescu. Esența transunerii variantei românești a fascismului, cum s-a reflectat în regimul Antonescu fără legionari, a constat nu numai în antisemitism, dar și în respingerea ideilor occidentale de bază: liberalism, toleranță, democrație, libertate de exprimare, libertatea presei, libertate de asociere, alegeri libere și drepturi civile.

După ce rebeliunea legionară a fost înăbușită, regimul Antonescu s-a considerat succesorul ideilor politice, culturale și spirituale antisemite ale guvernului Goga. Pe scurt, regimul Antonescu a adoptat obiectivele ideologiei fasciste românești mai curând decât să se inspire din principiile național-socialismului. Regimul Antonescu fără legionari nu a negat moștenirea antisemită a Gărzii de Fier și nu a oprit atacarea de către stat a religiei evreiești și a valorilor sale, ca și a valorilor umaniste. Antonescu a arătat clar că va continua politica antisemită a guvernului național-legionar⁴⁵. Un ziar antisemit s-a grăbit să-i informeze pe evrei, care s-au simțit salvați după înăbușirea rebeliunii, că nu este cazul să se autoamăgească, pentru că represaliile nu au fost ordonate de Antonescu „pentru liniștirea Comunității”⁴⁶.

Natura, programul și dimensiunile politicilor lui Antonescu față de evrei au depins exclusiv de inițiativele sale. După înăbușirea rebeliunii legionare și chiar la începerea mandatului său de unic Conducător, înainte de a accepta argumentele lui Hitler privind necesitatea Soluției Finale, Antonescu a subliniat liniile politicii sale în ceea ce-i privește

43. Vezi discursul și programul politic al lui Goga, *Timpul*, 2 ianuarie 1938.

44. Nichifor Crainic, *Programul statului etnocratic*, Colecția Naționalistă, București, 1938, pp. 3-5, 12.

45. Vezi declarația de presă a lui Crainic, *Timpul*, 4 ianuarie 1941.

46. *Porunca vremii*, 7 martie 1941.

pe evreii din Vechiul Regat și sud-estul Transilvaniei. Principiile de bază ale acestei politici au fost valabile până la începutul războiului împotriva URSS, fiind de altfel și publicate în presă. El a vorbit despre o soluție radicală pentru „problema evreiască”, o soluție inspirată din „naționalismul radical”, și a amenințat că orice altă abordare poate fi considerată o trădare a românismului⁴⁷. Principalele componente ale politicii sale, așa cum avea să fie aplicată în următoarele luni, erau : continuarea românizării folosind instrumente specifice statului (legislație, procese, exproprieri), fără a recurge la teroare ; eliminarea graduală a evreilor din economia națională (bazată pe presupunerea sa că evreii au o putere economică imensă și că această putere generează o influență disproporționată în alte domenii ; integrarea represiei antievreiești în planurile oficiale ale regimului cu intenția de a realiza o „reîntinerire națională”, cum ar fi crearea unei clase comerciale românești (etnice) și a unei economii sub control (etnic) românesc. De la începutul guvernării, Antonescu a adoptat o atitudine precaută :

Eu voi rezolva problema evreiască în cursul reorganizării Statului substituind încetul cu încetul pe evrei cu români, și în primul rând cu legionari care între timp se vor pregăti. Bunurile evreilor vor fi în mare parte expropriate în schimbul unor indemnizații. Evreii care au venit în țară după 1913, cu alte cuvinte după a doua parte a războiului balcanic, vor fi înlăturați de îndată ce aceasta va fi cu putință, chiar dacă au devenit cetățeni români, în vreme ce ceilalți, o repet, vor fi substituiți încetul cu încetul. Evreii vor putea trăi, dar nu vor putea fi beneficiarii resurselor și bogățiilor acestei țări. În România trebuie să trăiască și să fie puși în valoare mai întâi românii. Ceilalți, dacă rămân locuri libere vin după ei⁴⁸.

Conform principiilor antisemite din timpul guvernului Goga din 1937, Antonescu a dus un război simbolic împotriva iudaismului, descris de regim, presă și unii clerici români ortodocși ca satanic, deviant, anticreștin. De asemenea, evreii erau învinovați direct ca fiind principala cauză a dificultăților interne ale regimului în asigurarea bunăstării generale a cetățenilor⁴⁹. În ceea ce privește componența administrației civile și a intelectualilor care o sprijineau, regimul Antonescu nu a fost „revoluționar”. În principiu, cu câteva excepții, funcționarii aparatului de stat al regimurilor trecute, de toate culorile politice (inclusiv funcționarii cu funcții înalte, precum ministrii), clasa profesională, clasa mijlocie și absolvenții de universități au demonstrat un sprijin în creștere pentru regim. Chiar și membrii Partidului Liberal s-au alăturat acestui efort (un membru al Partidului Liberal a fost numit ministru al Economiei de către Antonescu), motivându-și acțiunea prin teama că, altfel, economia românească ar fi căzut în mâinile naziștilor. Această largă colaborare a majorității intelectualilor și politicienilor români nu înseamnă că întreg poporul român s-a identificat cu antisemitismul regimului Antonescu. Presa antisemită a indicat existența câtorva „cuiburi de rezistență” intelectuală la adresa majorității, care au respins, în numele valorilor umaniste, atacurile regimului asupra evreilor⁵⁰.

Se poate trage concluzia că regimul lui Antonescu nu a fost expresia celei mai intense manifestări a antisemitismului și naționalismului extremist românesc. În timpul celui de-al doilea război mondial, au existat grupuri politice antisemite chiar mai extremiste,

47. *Timpul*, 20 februarie 1941.

48. *Timpul*, 30 septembrie 1940.

49. Wilhelm Filderman, proiect de memoriu, Arhiva Yad Vashem, P-6/58, p. 151.

50. *Învierea*, 27 aprilie 1941.

precum legionarii, care erau gata să-i extermine pe evrei pur și simplu din ură și dorința de a-i ucide. Spre deosebire de aceștia, Antonescu s-a condus după unele considerații strategice, cel puțin în ceea ce-i privește pe evreii din Regat și din sudul Transilvaniei, el văzând utilitatea lor pentru statul român. De asemenea, legislația sa antisemită a exclus anumite categorii de evrei considerate că „au adus o contribuție reală” la bunăstarea României, cum ar fi foștii militari reangajați și cei decorați.

Munca forțată sub regimul Antonescu

Regimul Antonescu a continuat campania de muncă forțată începută sub statul național-legionar. Evreilor li s-a ordonat să plătească așa-numitele „taxe militare” (impuse pentru motivul oficial că evreii erau scutiți de serviciul militar) și să presteze muncă de folos obștesc sub supravegherea armatei⁵¹. În total, 80 042 de evrei cu vârste între 18 și 50 de ani au fost obligați să presteze muncă gratuită⁵². Unora dintre evrei li s-a ordonat să muncească în localitățile lor (ceea ce era, de obicei, o ocazie de umilire publică), în timp ce alții au trebuit să muncească în lagăre de muncă (pe șantiere de construcții și pe câmp) sub jurisdicție militară. Detașamentele de muncă evreiești au fost folosite pentru a construi garnituri suplimentare de linii ferate între localități îndepărtate, ca între București și Craiova, București și Urziceni sau Bumbesci-Livezeni-Petroșani.

Condițiile de viață și de muncă în aceste lagăre erau îngrozitoare⁵³. Asistența medicală era insuficientă, igiena precară, uneori bolnavii și invalizii erau forțați să muncească și, cum „mobilizarea” s-a făcută în grabă și cu puțină administrație, mulți muncitori au rămas în haine de vară până în decembrie 1941, când lagărele de muncă au fost temporar închise. În unele lagăre, evreii au fost nevoiți să-și cumpere singuri unelte, să-și plătească alimentele, iar cazarea era asigurată numai când gardienii și administratorii erau mituiți. Când era nevoie de muncă în jurul satelor, persoanele mai importante din aceste localități (preoți, învățători) își exprimau, de obicei, teama că evreii ar putea fi cazați în casele țăranilor, îngrijorați de influența „distructivă” pe care evreii o puteau avea asupra țăranilor. Au fost date ordine explicite ca pentru muncitorii evrei cazarea să nu se facă la mai puțin de o rază de trei kilometri în jurul satelor românești.

În schimbul unor răscumpărări oficiale, evreii declarați „utili” pentru economie erau scutiți, permițându-li-se să-și păstreze locurile de muncă. Cum decizia de a acorda statutul de „util” unui evreu constituia o importantă sursă de corupție, conducerea militară și cea civilă rivalizau pentru controlul așa-numitului proces *de revizuire* (adică revizuirea situației evreilor care munceau, care a început în martie 1942). Birocrația civilă condusă de Radu Lecca, șeful departamentului guvernamental însărcinat cu „rezolvarea problemei evreiești”, a câștigat temporar lupta pentru putere, dar armata a continuat să fie implicată. Acesta a fost de fapt un mecanism de extorcere aprobat de stat, care a îmbogățit armata și birocrații civili împuterniciți să stabilească nivelul de răscumpărare și a întărit cultul mitei în administrația românească și în sistemul militar, ceea

51. Instrucțiuni privind decretul 3984 din 5 decembrie 1940, *Monitorul Oficial*, doc. 113, 14 iulie 1941, pp. 5-8.

52. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 4, doc. 21, p. 251.

53. Pentru o descriere extinsă, vezi *ibid.*, vol. 3; Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 1, pp. 190-197.

ce a contrastat violent cu atitudinea rigidă a regimului⁵⁴. S-a decis, de asemenea, ca persoanele aflate în incapacitatea de a lucra sau de a plăti o răscumpărare substanțială să fie deportate⁵⁵. În iunie 1942, șeful Marelui Stat-Major a ordonat că, în cazul în care muncitorii evrei ar fi comis anumite „abateri” de la ordine și disciplină (lipsă de sânguință, neanțurarea schimbării adresei, relații sexuale cu etnice românce), aceștia urmau să fie deportați în Transnistria împreună cu familiile lor⁵⁶. Evreii din detașamentele de lucru primeau deseori pedepse foarte grele, cum ar fi bătaia cu biciul sau cu bâta.

În orice caz, urmările „revizuirii” au fost că sistemul lagărelor de muncă a fost considerat un eșec, provocând daune economiei. Astfel că, începând cu 1942, sistemul preferat a fost cel al detașamentelor de muncă. Reorganizarea sistemului de muncă obligatorie din 1942 a dus, de asemenea, la un eșec total, după cum se făcea cunoscut într-un raport al șefului Marelui Stat-Major emis în noiembrie 1943. Raportul conchidea că economia românească nu poate fi privată de cadrele profesionale ale populației evreiești⁵⁷. Acest episod din viața evreilor din România a lăsat urme sociale adânci. Multe cariere au fost distruse, educarea în școli a tineretului evreiesc a fost întreruptă, vechile structuri ale autorității și practicii evreiești s-au destrămat, iar corupția din sistemul de scutiri a subminat relațiile sociale. Mulți s-au îmbolnăvit grav sau au devenit invalizi, iar zeci, poate sute au fost uciși.

Evacuarea forțată a evreilor din orașele mici și din sate în timpul regimului Antonescu

Ion Antonescu a continuat ceea ce începuse sub statul național-legionar: evacuarea evreilor din satele și orașele mici.

La 18 iunie 1941, el a ordonat ca această categorie de evrei să fie mutată în municipiile de județ. Unele dintre aceste municipii aveau o slabă prezență evreiască, așa că evreii de la țară au fost îngrămădiți în depozite, clădiri abandonate, școli și alte forme improprii de cazare. Comunitățile evreiești locale nu au făcut față nevoilor evreilor evacuați de la țară, ale căror obiecte casnice fuseseră confiscate la deportare⁵⁸.

S-a ordonat ca bărbații evrei cu vârste cuprinse între 18 și 60 de ani care trăiau în zona dintre râurile Siret și Prut să fie închiși în lagărul de la Târgu-Jiu. Evreii evacuați din Dorohoi, Rădăuți, Siret, ca și supraviețuitorii trenului morții de la Iași, au fost internați în alte lagăre, cum ar fi: Romanai, Dolj, Vlașca și, respectiv, Călărași-Ialomița. Mulți evrei au fost declarați prizonieri din ordinul lui Antonescu însuși⁵⁹. Tot el a

54. Pentru o descriere a scopului și a formelor practicilor de corupție în sistemul de scutiri, vezi memoriile lui Radu Lecca, *Eu i-am salvat pe evreii din România*, Roza Vânturilor, București, pp. 180-181.

55. Declarație de presă a Guvernului, *Universul*, 24 noiembrie 1941.

56. Instrucțiuni generale ale M.St.M., doc. 55500, 27 iunie 1942; Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 4, doc. 21, pp. 32-44.

57. Notă a Cabinetului Militar al lui Antonescu, 17 noiembrie 1943, Arhivele Statului, Președinția Consiliului de Miniștri, colecția Cabinetul Militar, dosar nr. 4/1943, p. 167.

58. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 2, doc. 210, p. 497.

59. *Ibid.*, vol. 2, doc. 166, pp. 451-452.

ordonat șefului Marelui Stat-Major să înființeze câteva lagăre de muncă temporare în sudul României⁶⁰. După cum declara mai târziu un ofițer de informații, aceasta a fost o parte a unei mai largi strategii de a înlătura evreii moldoveni prin „deportare și exterminare”⁶¹. Proprietatea evreilor evacuați a fost naționalizată, iar o parte din ea a fost pur și simplu jefuită de localnici. În timpul evacuării au fost multe cazuri în care sătenii și-au exprimat deschis bucuria la plecarea evreilor, i-au insultat, umilit sau atacat. Au fost câteva cazuri în care trenurile de deportați s-au oprit în același timp și în aceleași gări cu trenurile militare și mulți soldați au folosit această ocazie pentru a-și exprima bucuria față de deportarea evreilor sau pentru a folosi violența împotriva lor. La 31 iulie 1941, numărul celor evacuați era de 40 000 de oameni⁶². În acest mod au fost curățate de evrei 441 de sate și comune⁶³. Începând din iulie-august, evreii au fost obligați să poarte un semn distinctiv. La 9 septembrie 1941, Antonescu a anulat măsura, la demersurile lui Filderman, dar această revenire nu s-a aplicat evreilor din Basarabia, Bucovina și Transnistria, pentru care a fost emis un decret special⁶⁴. Obligația de a purta un semn distinctiv a relevat atitudini antisemite în rândul populației române, numeroși oameni de rând arătând exces de zel în a-i verifica pe compatrioții lor evrei dacă purtau steaua galbenă sau dacă o purtau corect⁶⁵. În timp ce deportările au lovit puternic viața economică a multor sate și orașe, până în septembrie 1941 Antonescu a fost preocupat și a luat măsuri pentru a-i diviza pe evrei în „utili” și „inutili” pentru economie. Aceasta a reprezentat primul său pas înapoi de la românizarea completă: „Cu siguranță sunt evrei care nu pot fi înlocuiți... Noi am scos 50 000-60 000 evrei din târguri și din sate și i-am dus la orașe, unde sunt o adevărată pacoste pe capul comunității evreiești, care trebuia să-i hrănească”⁶⁶.

Pogromul de la Iași : prima fază a distrugerii fizice a evreilor din România

Evacuarea evreilor din Iași, unde la data de 29 iunie 1941 trăiau 45 000 de evrei, a fost o parte a planului de eliminare a prezenței evreiești din Basarabia, Bucovina și din Moldova⁶⁷. „Curățarea terenului” a însemnat lichidarea imediată a tuturor evreilor de la

60. Sumar al ședinței de guvern din 22 iulie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, dosar nr. 40010, vol. 11, p. 27.

61. Depoziția colonelului Traian Borcescu, șef al secției de contraspionaj, 12 noiembrie 1945, Arhiva Ministerului Apărării Naționale, Colecția Armata a 4-a, dosar nr. 108223, vol. 24 (USHMM, RG 25004M, microfilm 47).

62. Jean Ancel, *Documents*, vol. 2, doc. 197, p. 492.

63. *Ibid.*, vol. 3, doc. 368, pp. 598-611.

64. Decretul nr. 3303/1941 al șefului Marelui Stat-Major, 8 august 1941, Arhiva Ministerului Apărării, Colecția Armatei a 4-a, dosar nr. 79, p. 138.

65. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 3, doc. 62, p. 115.

66. Minuta ședinței de guvern din 9 septembrie 1941, Arhiva Ministerului Apărării, dosar nr. 40010, vol. 77, p. 52.

67. Comunicare telefonică de la Prefectul de Iași Dumitru Captaru către Ministerul de Interne din București, 29 iunie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, dosar nr. 40010, vol. 89, p. 478 ; o copie poate fi găsită în USHMM, RG 25004M, rola 36.

țară, încarcerarea în ghetouri a evreilor găsiți în centre urbane și reținerea tuturor persoanelor suspectate că ar fi activiști ai Partidului Comunist. Acesta a fost echivalentul românesc pentru „Soluția finală”.

Pogromul de la Iași împotriva evreilor s-a desfășurat la ordinul expres al lui Ion Antonescu ca orașul să fie curățat de toți evreeii și ca orice evreu care va deschide, chipurile, focul împotriva soldaților români sau germani să fie eliminat fără milă. Secția a doua a Cartierului General al Armatei Române și Serviciul Special de Informații (SSI) au pregătit terenul pentru pogromul de la Iași și au elaborat pretextul pentru pedepsirea populației evreiești a orașului, în timp ce unitățile armatei germane staționate în localitate au asistat autoritățile române.

La 27 iunie 1941, Ion Antonescu a ordonat direct prin telefon colonelului Constantin Lupu, comandantul garnizoanei Iași, să evacueze evreeii din oraș. Lupu a fost instruit să ia măsuri să „curețe Iașiul de populația sa evreiască”⁶⁸. În noaptea de 28/29 iunie, în timp ce armata, poliția și jandarmeria lansau arestările și execuțiile, Antonescu a telefonat din nou pentru a repeta ordinul de evacuare. Lupu și-a notat cu atenție misunea ce o avea de îndeplinit :

1. Vei da o ordonanță, pe care o vei semna D-ta ca Comandant Militar al orașului Iași, bazată pe Înaltele Decrete existente și mai adăugând, având și în vedere starea de războiu... La primirea de focuri de armă dintr-o locuință, se va încerca acea locuință cu armata, vor fi arestați toți locatarii (afară de copii) și după o instrucție sumară, acei găsiți de vină vor fi executați. Aceleași sancțiuni se vor aplica și acelor care vor dosi persoanele care au săvârșit infracțiunile de mai sus.

2. Evacuarea populației evreiești din orașul Iași este necesară și va fi făcută totală (inclusiv femeii și copii). Evacuarea se va face pe pachete, pachete, mai întâiu la Roman și apoi la Trg. Jiu. Pentru aceasta vei lua înțelegere cu Ministerul de Interne și Prefectura de Județ, chestiunea trebuind bine studiată⁶⁹.

Înainte emiterii acestor ordine, a fost realizată o înțelegere cu comandantul corpului de armată german (Wehrmacht) la Iași privind metodele care să fie aplicate împotriva evreilor. Dar colonelul Lupu nu a fost capabil să controleze situația și să îndeplinească întocmai ordinele lui Antonescu și de aceea a fost înlăturat din post la data de 2 iulie. În cursul procesului lui la Curtea Marțială a Corpului Armatei a 4-a, în ianuarie 1942, a ieșit la iveală ordinul secret pe care îl primise de la Antonescu și de la adjunctul acestuia, Mihai Antonescu.

Expulzarea evreilor din Moldova a fost o parte a unui plan mai larg, care, de asemenea, cuprindea exterminarea fizică a evreilor din Basarabia și Bucovina⁷⁰. El a fost formulat

68. Lupu către gen. Antonescu, 25 iulie 1921, Arhivele Statului din București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 247/41, p. 10 (Colecția Biroului primului-ministru).

69. „Ordin telefonic”, 28/29 iunie, ora 11 p.m. Dosar de investigație privind pe col. (rez.) Constantin Lupu, 1941, Arhivele Ministerului de Interne, dosar nr. 108233, vol. 28, p. 183; copie la USHMM, RG 25004M, rola 48.

70. Copie autenticată după depoziția col. Traian Borcescu, șef al Secției Contraspionaj a SSI, 12 noiembrie 1945. Arhivele Ministerului de Interne, dosar nr. 108233, vol. 24, p. 122; copie în USHMM, rola 47. Ion Antonescu s-a referit explicit la acest plan nescris în directivele pe care el le-a trimis după front către Mihai Antonescu, la 5 septembrie 1941; vezi Mareșalul Antonescu către Mihai Antonescu, 5 septembrie 1941, Arhivele Cabinetului primului-ministru, dosar nr. 167/1941, pp. 64-65.

într-un moment de mare entuziasm pentru alianța cu Germania nazistă și cu convingerea profundă a lui Ion și Mihai Antonescu în victoria finală a armatei germane. Prima măsură în cadrul acestui plan, conform ordinului lui Ion Antonescu către generalul Șteflea, pe atunci șef al Marelui Stat-Major al Armatei, a fost „să fie identificați, pe regiuni [în Moldova], toți jidanii, agenții comuniști sau simpatizanți. Ministerul de Interne trebuie să-i știe, să le interzică circulația și să fie în măsură să facă cu ei ceea ce voi ordona, când va fi momentul oportun”⁷¹. A doua măsură a fost evacuarea evreilor din toate satele din Moldova și internarea unora dintre ei în lagărul de la Târgu-Jiu, în sudul României⁷². Scopul final era asigurarea terenului pentru aceste acte prin transformarea evreilor din Iași în potențiali colaboratori cu inamicul sovietic, justificând astfel actele represive împotriva rebelilor care încă nu se revoltaseră. Pentru a realiza aceasta, Antonescu a emis un ordin special, care a fost transmis de Poliția de securitate (Siguranța) către sediile de poliție din Iași, la 27 iunie 1941 : „Fiind informați că la anumiți evrei se găsesc dosite arme și munițiuni, vă rugăm să binevoiți a dispune a se efectua de îndată percheziționarea amănunțită și riguroasă a locuințelor și populației evreiești, pentru a se verifica dacă nu cumva ne aflăm în fața unei acțiuni de înarmare a populației evreiești. De rezultat ne veți raporta fără întârziere, arătând și măsurile luate”⁷³.

Pe baza ordinului lui Antonescu către generalul Șteflea, au fost emise directive către Ministerul de Interne, în subordinea căruia se aflau Jandarmeria și Poliția, și către Ministerul Propagandei, condus de Mihai Antonescu. Aceste directive au fost apoi traduse într-un plan de operațiuni de către structurile militare de comandă (Cabinetul Militar și Secția a II-a) și SSI, în coordonare cu cele două ministere. Al doilea ordin al lui Antonescu către colonelul Lupu de a-i evacua pe toți cei 45 000 de evrei ai orașului Iași și autorizarea sa de a executa „orice evreu care va ataca armata” au avut ca rezultat o *carte blanche* pentru jandarmerie și poliție pentru a tortura, ucide și evacua mii de evrei pe calea ferată către sudul României.

SSI, prin ordinul lui Antonescu și al Marelui Stat-Major, a înființat o unitate specială, imediat după întâlnirea lui Antonescu cu Hitler din 11 iunie 1941. Eșalonul I Operativ, numit și *Eșalonul Special*, era format din aproximativ 160 de oameni, inclusiv personal auxiliar, selectați dintre cei mai talentați, de încredere și îndrăzneți membri ai SSI. Misiunea lor era de „a apăra spatele armatei române de acțiuni de spionaj, sabotaj și teroare”⁷⁴.

Eșalonul a părăsit Bucureștiul cu destinația Moldova la 18 iunie, însoțit de un ofițer vorbitor de română de la Serviciul de Spionaj al Armatei Germane, maiorul Herman Stransky, care a servit ca ofițer de legătură între *Abwehr* și SSI.

La 26 iunie, agitația antisemită din presa locală s-a intensificat brusc. În același timp, poliția era foarte solicitată cu rapoarte din partea românilor care reclamau că evreii

71. Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 1, doc. 1, p. 39.

72. Jean Ancel, *Documents*, vol. 2, doc. 136, pp. 414-415.

73. Ordinul directorului Siguranței din Direcția Generală a Poliției către Inspectoratul Județean de Poliție, Iași, 27 iunie 1941. Arhiva Ministerului de Interne, dosar nr. 40010, vol. 89, p. 283, copie la USHMM, RG 25004M, rola 36.

74. Depoziția lui Eugen Cristescu în fața judecătorului anchetator al Tribunalului Militar din București, 4 iulie 1947, Arhiva Ministerului de Interne, dosar nr. 108233, vol. 54, p. 226; Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 2, doc. 3, pp. 42-43. Este posibil ca *Einsatzgruppe D* să fi servit ca model pentru această unitate specială; vezi Jean Ancel, „The Jassy Syndrome (I)”, *Romanian Jewish Studies*, vol. 1, nr. 1, 1987, pp. 36-38.

semnalizau avioanelor străine, că ascundeau agenți diversioniști, că țineau adunări suspecte și așa mai departe. Evoluția acestei psihoze nu a fost accidentală. Ea a fost pusă la cale de Secția a II-a și Eșalonul Special. Schema din spatele pogromului a fost explicată în avans la cartierul general al Diviziei a 14-a și comandanților Poliției și Jandarmeriei⁷⁵. La 26 iunie, ca urmare a mai multor amenințări emise în presa locală de către generalul Stavrescu, comandantul Diviziei a 14-a, soldați români (mulți în stare de ebrietate) au început să pătrundă în apartamentele evreiești din apropierea taberei lor la periferiile orașului cu intenția de a jefui și tortura⁷⁶. Deși unii dintre cei care s-au alăturat revoltei sau jafului erau foști legionari și simpatizanți ai acestora, ca și suporteri ai mișcării antisemite a lui Cuza, marea majoritate erau civili care s-au înarmat sau cărora li s-au dat arme înaintea acțiunilor antievreiești.

Alte semne de violență de nestăvilat au inclus mobilizarea tinerilor evrei pentru a săpa șanțuri mari în cimitirul evreiesc, cam cu o săptămână înainte de pogrom⁷⁷, și marcarea cu cruci a „caselor locuite de creștini”⁷⁸. Următoarea fază a pregătirilor a început la 27 iunie, când autoritățile au acuzat oficial evreii că poartă responsabilitatea pentru bombardamentele sovietice. Toți șefii administrației din Iași au convenit la palatul prefectului – aparent pentru a lua hotărâri în problema legii și ordinii – să desfășoare forțele care urmau să participe la pogrom. Au fost organizate false atacuri împotriva soldaților pentru a le provoca mânia și a crea impresia unei revolte evreiești care cerea luarea unor măsuri stricte. „Vina” evreiască era deja *fait accompli*. La ora 9.00 p.m., a fost anunțată o alarmă aeriană și câteva avioane germane au zburat deasupra orașului, unul dintre ele semnalizând cu o rachetă de culoare albastră. Imediat s-au auzit împușcături în tot orașul, mai ales de pe străzile principale pe unde unitățile militare mergeau către front⁷⁹. Numeroasele împușcături care răsunau peste tot unde erau soldați echipați de luptă au creat impresia unei mari bătălii, iar militarii români acompaniați de civili înarmați au început atacul asupra evreilor bogați care locuiau în centrul orașului, unde se auziseră falsele împușcături⁸⁰.

Jafuri, violuri și crime împotriva evreilor au început la periferiile Iașului în noaptea de 28/29 iunie. Grupuri de criminali au pătruns în casele lor și i-au terorizat. Supraviețuitorii au fost duși la sediul Poliției (Chestură). Organizatorii pogromului, cum ar fi generalul Stavrescu, au raportat că „iudeo-comuniștii” și piloții sovietici, ale căror avioane fuseseră doborâte, deschiseseră focul asupra soldaților români și germani. Ca răspuns, trupele române și jandarmii „au procedat la încercuirea clădirilor de unde s-au tras focuri, precum și a unor întregi cartiere, unde cei prinși (bărbați, femei, copiii) au fost evacuați la Chestura de poliție, unde cei găsiți vinovați au fost executați pe loc de

75. Depoziția col. Captaru, mai 1946, Arhivele Ministerului de Interne, dosar nr. 108233, vol. 36, p. 46, copie la USHMM, RG 25004M, rola 43.

76. Extrase din notele judecătorului-șef la procesul participanților la pogromul de la Iași, sesiunea Curții din 26 iunie 1946. Arhivele M.I., dosar nr. 108233, v. 1, secțiunea 2, p. 11; copie la USHMM, RG 25004M, rola 47.

77. Mărturie a lui Natan Goldstein la Curtea Specială pentru Judecarea Criminalilor de Război, nedată (august 1945), Arhiva M.I., dosar nr. 108233, vol. 31, partea 1, p. 62; copie la USHMM, rola 41; mărturia lui Gheorghe Leahu, 29 octombrie 1945, Arhiva M.I., dosar nr. 108233, vol. 26; copie la USHMM, rola 48.

78. Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 2, doc. 44, p. 110.

79. *Ibid.*, vol. 2, doc. 43, p. 108.

80. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 6, doc. 9, p. 35.

trupele germano-române care i-au capturat”⁸¹. Oficialii români care fie că nu erau informați despre plan, fie că știau numai părți din acesta își amintesc începutul pogromului în mod diferit. De exemplu, Nicolae Captaru, prefectul județului Iași, care nu avusese cunoștință despre plan, a raportat următoarele Ministerului de Interne: „Se crede că focurile de armă sunt opera unor indivizi organizați și care urmăresc să producă panică în unitățile militare și în rândul populației civile... după indiciile obținute până în prezent, se constată că anumiți indivizi caută să arunce vina asupra evreilor din oraș cu scopul de a atâta Armata română și germană, cât și populația creștină contra evreilor, pentru a da loc la uciderea lor în masă”⁸².

Cei care au participat la vânatoarea de oameni începută în noaptea de 28/29 iunie erau, în primul rând și înainte de toate, Poliția din Iași, sprijinită de unități de poliție din Basarabia și de Jandarmerie⁸³. Alți participanți au fost soldați din armată și civili, unii înarmați de agenții SSI. Aplicarea pogromului de la Iași a constat în cinci elemente de bază: 1) răspândirea de zvonuri că evreii au tras asupra armatei; 2) atenționarea rezidenților români despre ce urma să se întâmple; 3) creșterea colaborării populare cu forțele de securitate; 4) marcarea caselor creștine; și, în final, 5) incitarea elementelor turbulente la crimă, viol și jaf⁸⁴.

Pe lângă informările privind evreii, îndreptarea soldaților către casele și refugiile evreiești și chiar pătrunderea în acestea, unii locuitori români din Iași au luat de asemenea parte la arestarea evreilor și au supus la umilințe convoaiele de evrei în drumul lor spre Chestură. Gradul în care s-au implicat în cauza „răririi” populației evreiești din Iași – cum a fost descris pogromul la o întâlnire de Cabinet în București⁸⁵ – constituie în sine o problemă aparte și care merită un studiu separat. Criminalii de război din rândul românilor se numărau cu sutele și nu toți au fost localizați și identificați după război⁸⁶.

Ideea pogromului s-a cristalizat la Marele Stat-Major, în structura sa secretă, Secția a II-a, și în SSI. Aceste birouri au colaborat cu Wehrmacht-ul din România și cu comandamentele Corpului 30 al Armatei Germane din Iași. În timpul pogromului, autoritățile române au pierdut controlul evenimentelor, iar orașul Iași a devenit o imensă zonă în care soldații din ambele armate, jandarmii, polițiștii români și civilii – organizați și neorganizați – au vânat evrei, i-au jefuit și apoi i-au ucis. Această pierdere temporară a controlului și frica de reacția lui Antonescu față de această situație au determinat diferitele organe ale regimului român să fabrice scuze pentru ineficiența lor în finalul orelor de măcel, aruncând vina unii asupra celorlalți și, împreună, asupra germanilor⁸⁷.

81. Raport despre pogrom al generalului Stavrescu, comandantul diviziei 14, către Ministerul de Interne, 30 iunie 1941. Arhiva Ministerului de Interne, dosar nr. 40010, vol. 89, pp. 475-476; Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 2, nr. 39, p. 93.

82. Raport al prefectului Captaru către ministrul de Interne, 29 iunie 1941, ora 11.10, Arhiva Ministerului de Interne, dosar nr. 40010, vol. 89, p. 482.

83. 360 de polițiști au fost adunați la Iași pentru a servi în Chișinău și în alte orașe basarabene după eliberare. Mulți dintre ei lucraseră în Basarabia înainte de 1940.

84. Jean Ancel, „The Jassy Syndrome”, ed. cit., pp. 43-46.

85. Protocol din 13 noiembrie 1941, Ședința de Cabinet cu guvernatorii teritoriilor eliberate. Arhivele M.I., dosar nr. 40010, vol. 78, p. 13; copie în USHMM, RG 25004M, rola 35.

86. Lista cu 286 de civili din Iași care au participat la pogrom. Arhiva M.I., dosar nr. 108233, vol. 40, pp. 115-127; copie în USHMM, RG 25004M, rola 43. Lista include români din toate straturile sociale, dar este parțială și nu include personalul armatei, jandarmii și poliție, deoarece nu toți criminalii au fost identificați.

87. Vezi USHMM, RG 25004M, dosar nr. 108233.

Soldații germani din Iași au acționat pe baza unei înțelegeri cu Armata română⁸⁸. Ei au fost împărțiți în patrulare și trimiși să aresteze evrei, au fost desemnați să escorteze convoaie și au staționat la intrarea în Chestură. Și ei au pătruns în case – fie cu soldații români, fie singuri – și i-au torturat pe evreii găsiți acolo, dar și pe cei care erau duși în marș forțat spre Chestură. Ei au tras în mulțimea de evrei și au comis aceleași atrocități ca și omologii lor români. În plus, ei au fotografiat pogromul, mergând chiar până la scene teatrale. Este important de observat aici că unitățile *Einsatzgruppe D*, deși operaseră în teritoriile cerute înapoi de România după 22 iunie 1941, nu au operat chiar în România – și deci nu au participat la pogromul de la Iași – și de altfel nici o altă unitate SS⁸⁹. Administrația lui Antonescu nu a permis SS-ului sau Gestapo-ului să opereze pe teritoriul românesc după rebeliunea legionară. Reprezentanții lui Himmler și ai Departamentului de Externe al Partidului Nazist au fost obligați să părăsească România în aprilie 1941; lor li s-au alăturat, la cererea lui Antonescu, și agenții Gestapo cunoscuți în România⁹⁰.

Trenurile morții de la Iași

La 29 iunie 1941, Mihai Antonescu a ordonat deportarea tuturor evreilor din Iași, inclusiv a femeilor și copiilor⁹¹. Evreii supraviețuitori au fost duși spre gară. Pe drum, ei au fost bătuți, jefuiți și umiliți⁹². Trotuarele din Iași erau pline cu cadavre, iar deportații au fost nevoiți să treacă peste ele⁹³. La gară și în piața din fața gării aceștia au fost forțați să stea cu fața la pământ, iar călătorii români călcau pe ei, în timp ce soldații români și germani țipau că oricine va îndrăzni să ridice capul va fi împușcat⁹⁴. În final, evreii au fost înghesuiți în vagoane de marfă sub o ploaie de lovituri, înțepături de baionetă, lovituri cu bastonul și insulte. Mulți muncitori ceferiști s-au alăturat infernului, lovindu-i cu ciocanele.

Intenția de exterminare era clară chiar de la bun început. După cum s-a stabilit mai târziu în procesele de la Iași, vagoanele trenului în care au fost urcați cu forța evreii fuseseră folosite pentru transportul carbidului și de aceea emanau un miros înăbușitor. În plus, deși în nici un vagon nu intrau mai mult de 40 de oameni, între 120 și 150 de evrei, mulți dintre ei răniți de lovituri și tăieturi de baionetă, au fost îndesați cu forța în interior. După ce ușile au fost bine închise în urma lor, toate ferestrele și spărturile au fost bătute cu scânduri⁹⁵. „Din cauza căldurii de vară și a lipsei de aer, oamenii au înnebunit mai

88. Depoziție a cpt. Ioan Mihail, 25 ianuarie 1942, în dosarul Lupu, Arhivele Ministerului de Interne Român, dosar nr. 108233, vol. 29, p. 221, copie la USHMM, rola 48. Mihail a servit ca interpret în timpul conversației cu gen. von Salmuth.

89. Această concluzie se bazează pe un raport al *Einsatzgruppe*. Vezi Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 5, și Helmut Krausnik și Hans Heinrich Wilhelm, *Die Truppe des Weltanschauungskrieges, die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD, 1938-1942*, Deutsche Verlags Anstalt, Stuttgart, 1981, pp. 195-200. Vezi și Jean Ancel, „The Jassy Syndrome”, ed. cit.

90. Scrisoare a Biroului lui Himmler către Ribbentrop, 2 aprilie, *DGFP*, vol. 7, doc. 258, pp. 443-444.

91. Notă a maiorului Plășnilă către Tribunalul Militar de companie nr. 2, 13 septembrie 1941, Ministerul Afacerilor Interne, Arhiva Operativă, dosar nr. 108.233, p. 344.

92. Jurnalul lui Hirsch Zielle examinat de Tribunalul popular, 1944, Arhiva M.I., vol. 37, p. 49; USHMM, RG 25004M, rola 3.

93. Mărturia lui Jean Haimovici, Tribunalul poporului, 1945, Arhiva M.I., vol. 37, p. 49; USHMM, RG 25004M, rola 48.

94. Mărturie a lui Manase Iscovici, 7 septembrie, 1944, *ibid.*, vol. 42, p. 403; USHMM, *ibid.*, rola 43.

95. Act de acuzare al Tribunalului București, 26 iunie 1948, Arhiva M.I., vol. 1, p. 59; USHMM, RG 25004, rola 47.

întâi și apoi au pierit”, povestește un supraviețuitor⁹⁶. Trenul cu deportați a mers pe aceeași rută de câteva ori.

Al doilea tren care a părăsit Iașiul către Podu Iloaiei a fost și mai aglomerat (aproximativ 2 000 de evrei au fost înghesuiți în 20 de vagoane). Ultimul vagon conținea cadavrele a 80 de evrei care fuseseră împușcați, înjunghiați sau bătuți⁹⁷. În căldura verii, cei înghesuiți în interior au trebuit să aștepte două ore până la plecare. „În timpul nopții”, a povestit un supraviețuitor, „unii dintre noi au devenit furioși și au început să țipe, să muște și să se îmbrâncească violent; trebuia să lupți cu ei, fiindcă puteau să-ți ia viața; dimineța, mulți dintre noi erau morți, iar cadavrele au fost lăsate înăuntru; ei au refuzat să dea apă chiar și copiilor noștri care plângeau, și pe care îi țineam deasupra capetelor noastre”⁹⁸. Când ușile trenului s-au deschis, puținii supraviețuitori au auzit gardienii cerându-le să arunce morții afară (din cauza duhului, gardienii nu îndrăzneau să se apropie prea mult). Cum aceasta s-a întâmplat într-o zi când era sârbătoare, țărani din satele învecinate au fost aduși să vadă „comuniștii care au tras în Armata română”, iar unii dintre țărani strigau „Ucideți-i! Ce rost are să-i transportăm gratis?”⁹⁹.

În trenul morții care a plecat de la Iași spre Călărași, din 5 000 de evrei, numai 1 011 au ajuns la destinație vii după șapte zile¹⁰⁰ (Poliția română a numărat 1 258 de cadavre, totuși sute de morți au fost aruncați din tren pe drum, la Mircești, Roman, Săbăoani și Inotești)¹⁰¹.

Trenul morții spre Podu Iloaiei (la 15 kilometri distanță de Iași) avea 2 700 de evrei la plecare, dintre care 700 au fost debarcați vii. În raportul oficial, autoritățile române au afirmat că 1 900 de evrei au fost imbarcați în tren și „numai” 1 194 au murit¹⁰².

În total, în timpul pogromului de la Iași au fost uciși 14 850 de evrei. SSI-ul românesc a făcut cunoscut că 13 266 de evrei au murit¹⁰³, în timp ce cifra avansată de Comunitatea evreiască era de 14 850¹⁰⁴. În august 1942, armata de la Iași care recruta forță de muncă a raportat că nu a găsit 13 868 de evrei¹⁰⁵.

96. Mărturie a lui Iancu Florea Râmnicăneanu, Tribunalul București, 18 iunie 1948, Arhiva M.I., vol. 1, p. 699; USHMM, RG 25004M, rola 47.

97. Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 2, p. 33.

98. Mărturie a lui David Bandel, 1944, Arhiva M.I., vol. 45, pp. 338-339; USHMM, RG 25004M, rola 47.

99. Mărturie a lui Israel Schleier la Tribunalului poporului, 1945, *ibid.*, vol. 24, p. 85.

100. Inventar, 7 iulie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, dosar nr. 108233, vol. 37, p. 281.

101. Raport telefonic, doc. 6125, 1 iulie 1941, *ibid.*, dosar nr. 40010, vol. 89 (doc. p. ilizibil). Raport Trandaf, 1 iulie 1941, *ibid.*, vol. 30, p. 217 (copie la USHMM, RG 25004, rola 49).

102. Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 2, doc. 64, p. 141.

103. Raport al SSI Iași, 23 iulie 1943, Consiliul Securității Statului, fond documentar, dosar nr. 3041, p. 327; Cristian Troncotă, *Eugen Cristescu, asul serviciilor secrete românești. Memorii*, Roza Vânturilor, București, 1997, p. 119.

104. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 6, doc. 4, p. 49.

105. Raport al colonelului Ion Georgescu, șef al secției 1 a șefului de Stat-Major, către Guvernul român, 8 noiembrie 1941, Arhiva Statului, Președinția Consiliului de Miniștri, Colecția Cabinet, dosar nr. 86/1941, p. 251.

Autoritățile românești și rezolvarea „problemei evreiești” în Basarabia și Bucovina

„Trimișii speciali ai guvernului Reich-ului și ai domnului Himmler”, după cum i-a numit Mihai Antonescu, au sosit la București în martie 1941 pentru a discuta soarta evreilor din România. Delegația era compusă din mai mulți ofițeri SS, un membru al Gestapoului, trimisul special al lui Eichmann în România și un atașat însărcinat cu problemele evreiești la Legația germană. „Ei mi-au cerut formal... ca în România controlul și organizarea evreilor să fie exclusiv germană, întrucât Germania pregătește soluția internațională a chestiunii evreiești. Am refuzat.”¹⁰⁶ Însă acesta era un neadevăr; Mihai Antonescu nu numai că acceptase, dar se și lăudase cu privire la consimțământul pe care el și Conducătorul l-au dat în ședințele Cabinetului. În timpul celei de a treia întâlniri, din 12 iunie 1941, în München, Hitler i-a dezvăluit lui Antonescu „liniile directe privind tratamentul evreilor din est”. Liderul român a menționat mai târziu acest document într-un schimb de mesaje cu ministrul german de Externe¹⁰⁷; și Mihai Antonescu a menționat într-o sesiune de guvern din data de 5 august că a ajuns la o înțelegere cu trimișii lui Himmler privitoare la „problema evreiască”. Acordurile cu SS-ul privitoare la evreii din Basarabia și Bucovina au fost recunoscute în timpul convorbirilor dintre Mihai Antonescu și ministrul de Externe nazist Joachim von Ribbentrop la cartierul general al lui Hitler din Jitomir, la 23 septembrie 1942, când Ribbentrop i-a solicitat lui Mihai Antonescu continuarea cooperării din partea României pentru exterminarea evreilor din Vechiul Regat și sudul Transilvaniei. Mihai Antonescu a fost de acord cu deportarea evreilor din România și a răspuns că în Basarabia, Bucovina și Transnistria s-a ajuns la o înțelegere (*Abmachungen*) cu SS-ul pentru aplicarea acestor măsuri¹⁰⁸.

Adoptarea „Soluției Finale” și-a găsit expresia și în retorica lui Ion Antonescu. La 22 iunie 1941, el s-a lăudat că a „abordat cu curaj” procesul de românizare¹⁰⁹, i-a depozat pe evrei și a promovat cooperarea cu Germania „în apărarea intereselor permanente ale spațiului nostru vital (s.n.)”¹¹⁰. Anticipând victoria Germaniei, conducătorii României au informat guvernul (la 17/18 iunie 1941) asupra planurilor lor privitoare la populația evreiască din cele două provincii. Conducerea nu a lăsat să planeze nici un dubiu asupra semnificației ordinului secret de „curățare a terenului”. Discursul lui Mihai Antonescu din 3 iulie 1941 de la Ministerul de Interne a fost distribuit în broșura cu tiraj limitat intitulată „Îndrumări date administrației dezrobitoare”. Punctul zece al ghidului demonstra intențiile regimului privitoare la evrei: „Ne găsim în momentul istoric cel mai favorabil și mai larg pentru o totală descătușare etnică, pentru o revizuire națională și pentru purificarea Neamului nostru de toate acele elemente străine sufletului lui, care au crescut

106. Mihai Antonescu către legația României de la Ankara, 14 martie 1944, Arhivele Ministerului de Externe din România, dosarul „Ankara”, vol. 1, pp. 108-109.

107. *DGFP*, vol. 13, doc. 207, pp. 318-319.

108. „Notă asupra conversației dintre Mihai Antonescu și Ribbentrop, 23 septembrie 1942”, în United Restitution Organization, *Dokumentensammlung*, Frankfurt a.M., 1960, vol. 3, p. 578.

109. Românizarea era echivalentul românesc al arianizării.

110. Ion Antonescu către Iuliu Maniu, 22 iunie 1941, în I.C. Drăgan (ed.), *op. cit.*, vol. 2, nr. 13, p. 197.

ca vâscul ca să-i întunece viitorul. Pentru ca să nu pierdem zadarnic acest moment unic, trebuie să fim implacabili”¹¹¹. El a dezvoltat această temă în timpul ședinței de Cabinet din 8 iulie 1941 :

Cu riscul de a nu fi înțeles de unii tradiționaliști care mai pot fi printre dv., eu sunt pentru migrarea forțată a întregului element evreiesc din Basarabia și Bucovina, care trebuie zvârlit peste graniță... Veți fi fără milă cu ei... Nu știu peste câte veacuri neamul românesc se va mai întâlni cu libertatea de acțiune totală, cu posibilitatea de purificare etnică și revizuire națională... Este un ceas când suntem stăpâni pe teritoriul nostru. Să-l folosim. Dacă este nevoie, să trageți cu mitraliera. Îmi este indiferent dacă în istorie vom intra ca barbari... Îmi iau răspunderea în mod formal și spun că nu există lege... Deci fără forme, cu libertate completă¹¹².

Politica și implementarea purificării etnice în Basarabia și Bucovina

Ordinul de a se extermina o parte dintre evreii din Basarabia și Bucovina și de a deporta restul a fost dat de Ion Antonescu din proprie inițiativă, fără vreo presiune din partea germanilor. Pentru îndeplinirea acestor obiective el a ales Jandarmeria și Armata, în special „pretoratul”, acel corp militar care era însărcinat cu administrarea temporară a unui teritoriu. Șeful Marelui Stat-Major, Iosif Iacobici, i-a ordonat comandantului Secției a II-a a Marelui Stat-Major, locotenentul colonel Alexandru Ionescu, să implementeze un plan „pentru înlăturarea elementului iudaic de pe teritoriul basarabean prin organizarea și acționarea de echipe, care să devanseze trupele române”. Implementarea a început pe 9 iulie. „Misiunea acestor echipe este de a crea în sate o atmosferă defavorabilă elementelor iudaice, în așa fel încât populația singură să caute a le înlătura prin mijloacele ce vor găsi mai indicate și adaptabile împrejurărilor. La sosirea trupelor române, atmosfera trebuie deja creată și chiar trecut la fapte.”¹¹³ Trimise de Marele Stat-Major, aceste echipe chiar i-au instigat pe țăranii români, după cum au mărturisit mai târziu mulți supraviețuitori evrei, uimiți că vechi prieteni și vecini de-o viață se întorseseră împotriva lor. Armata a primit „ordine speciale” prin generalul Ilie Șteflea, iar aghiotantul său, generalul Ion Topor, avea însărcinarea de a aplica executarea lor¹¹⁴.

Ordinele speciale au fost reiterate ori de câte ori autoritățile civile sau militare evitau să lichideze evreii din teama de consecințe sau pentru că nu credeau în existența unor asemenea ordine. La Cetatea Albă, de exemplu, maiorul Frigan din garnizoana locală a solicitat instrucțiuni scrise spre a demara executarea evreilor. Pretorul (comandantul) Armatei a 3-a, colonelul Marcel Petală, a călătorit la Cetatea Albă spre a îl informa pe maior asupra prevederilor referitoare la evreii din ghetou. A doua zi, cei 3 500 de evrei găsiți în oraș au fost uciși¹¹⁵.

111. Mihai Antonescu, „Pentru Basarabia și Bucovina, îndrumări date administrației dezrobitoare”, București, 1941, pp. 60-61.

112. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 6, doc. 15, pp. 199-201.

113. „Plan de înlăturare a elementului evreiesc din teritoriul Basarabiei”, Arhiva Ministerului Apărării Naționale (MAPN), Colecția armatei a 4-a, rola 781, dosar nr. 0145-0146 (fără pagină).

114. Despre executarea de către Armata României a „ordinelor speciale”, vezi Jean Ancel, *Contribuții la istoria României. Problema evreiască*, Hasefer, București, 2001, vol. 1, partea a doua, pp. 119-125.

115. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 6, doc. 15, p. 214.

Armata română

Primele trupe care au intrat în Bucovina au fost mai ales unități de luptă : o brigadă de cavalerie și, de asemenea, batalioanele de infanterie (vânători) nr. 9, 10 și 16, urmate imediat de Divizia 7 infanterie comandată de generalul Olimpiu Stavrat. Drumul pe care aceste unități l-au urmat a fost hotărâtor pentru destinul evreilor din nordul României, regiunea în care erau concentrate unele dintre cele mai extinse așezări evreiești – Herța, Noua Suliță, Hotin și Lipcani –, cuprinzând mii de locuitori¹¹⁶. Executarea ordinelor speciale a fost îndeplinită doar de un mic număr de soldați sub comanda pretorului Vartic. Aceste acțiuni au fost înregistrate de Dumitru Hatmanu, secretarul pretorului care a însoțit unitatea, și din acest motiv pot fi redată cu mare precizie¹¹⁷.

Primele asasinat au avut loc în Siret (sudul Bucovinei), la cinci kilometri de noua frontieră cu Sovietele. Evreii din oraș au fost deportați pe jos la Dornești, la 12 kilometri distanță. Zeci de evrei incapabili de marș – cei mai în vârstă și unii infirmi – au rămas în urmă alături de câteva femei care aveau grijă de ei. Acești evrei au fost duși într-o vale, nu departe de oraș, unde femeile au fost violate de mai mulți soldați din Divizia a 7-a. Cei mai bătrâni au fost duși la comandamentul diviziei și acuzați de „acte de spionaj” și de faptul că ar fi „atacat armata română”. În aceeași zi, toți au fost împușcați la podul de peste Prut, în prezența locuitorilor din Siret, aduși să asiste la execuție¹¹⁸.

La 3 iulie, în satul bucovinean Ciudei, 450 de evrei localnici au fost împușcați¹¹⁹. Mai târziu, în cursul aceleiași zile, două sute de evrei din Storojineț au fost împușcați în casele lor. La 4 iulie, aproape toți evreii din satele Ropcea, Iordănești, Pătrăuți, Panca și Broscăuți, care înconjurau orașul Storojineț, au fost masacrați cu colaborarea activă a localnicilor români și ucraineni¹²⁰. La 5 iulie a fost extins cercul uciderilor, spre a include mii de evrei din satele Stănești, Jadova Veche, Costești, Hlinața, Budineț și Cireș, precum și mulți dintre evreii supraviețuitori din Herța, Vinița și Rostochi-Vijnița¹²¹. Măcelul numeroasei populații evreiești din Cernăuți, care avea să dureze patru zile, a început tot la 5 iulie, când armatele româno-germane reunite au intrat în oraș¹²².

Herța a fost cucerită de batalionul 9 la 4/5 iulie, după o incursiune de succes. Evreii care au venit să-i întâmpine de bun venit pe soldați au fost bătuți și obligați să se dezbrace. În aceeași zi, Divizia a 7-a, sub supravegherea generalului Olimpiu Stavrat și a aghiotantului său, a intrat în Herța. Vartic a numit imediat un primar nou și a format

116. Crimele comise de trupele românești care ocupau Bucovina de Nord, la fel ca și crimele de pe Siret sunt descrise detaliat în „Rechizitoriul de acuzare contra generalului Stavrat”, în Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 6. Această informație este confirmată de memoriile supraviețuitorilor și de numeroase mărturii din Arhivele de la Yad Vashem (numite de acum încolo YVA), colecția 0-3. Altă sursă importantă este Hugo Gold (ed.), *Geschichte der Juden in Bukowina : Ein Sammelwerk*, 2 vol., Olamenu, Tel Aviv, 1958.

117. „Rechizitoriul contra generalului Stavrat”, în Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., p. 425.

118. *Ibid.* Vezi și Hugo Gold, *op. cit.*, vol. 2, pp. 105-108.

119. Vezi Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 6, pp. 145-153. Vezi și Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 3, p. 29.

120. *Ibid.*, vol. 3, p. 30.

121. *Ibid.*, vol. 3, pp. 30-31. Vezi și Marius Mircu, *Pogromurile din Bucovina și Dorohoi*, Colecția Pogrom, Glob, București, 1945, pp. 23-51 ; și Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 6, p. 148.

122. Vezi capitolul 20 despre soarta evreilor din Cernăuți în Jean Ancel, *Contribuții*, ed. cit., vol. 1, partea a doua, pp. 230-278.

o „gardă civilă” a cărei unică funcție era de a identifica evreei și de a-i aresta cu ajutorul armatei. În total, 1 500 de evreei au fost adunați în patru sinagogi și o pivniță de către patrurile de soldați și garda civilă, care au bătut crunt victimele¹²³. Identificarea evreilor a fost făcută rapid cu ajutorul unui informator local care cunoștea bine casele acestora¹²⁴. Noile autorități locale și reprezentantul armatei au redactat o listă de „suspecți” și în ziua următoare, la 6 iulie, a fost făcută o selecție a evreilor destinați împușcării conform ordinelor armatei¹²⁵. Evreei „suspecți” au fost identificați de un membru al gărzii civile, care de asemenea a scos cu forța tinerele fete evreice din sinagogi și le-a predat soldaților, care le-au violat. Evreeii – mai ales femeile cu copii mici și persoanele în vârstă – au fost duși la o moară la periferia orașului și împușcați de trei soldați¹²⁶. Împușcarea acestui grup mare a pus unele probleme tehnice, deoarece nu se luase în considerație problema îngropării. Astfel, după execuție, un morman de cadavre zăcea într-o baie de sânge, păzit de un soldat care „din când în când trăgea câte un foc de armă în grămadă când observa că se mai mișcă un muribund”¹²⁷. În mod similar, un mic grup de treizeci și doi de evreei, în special tineri bărbați, a fost dus într-o grădină privată unde au fost obligați să își sape propriile gropi. Apoi au fost aliniați cu fața la morminte și uciși prin împușcare. Pe lângă marile acțiuni, au fost și nenumărate cazuri de teroare și crime individuale. De exemplu, rabinul comunității a fost ucis în casa sa împreună cu întreaga familie; o fetiță de cinci ani a fost aruncată într-o groapă și lăsată să moară; iar un soldat care tocmai participase la masacrarea celor treizeci și doi de evreei a împușcat apoi o tânără mamă doar pentru satisfacția sa personală¹²⁸. Toți supraviețuitorii au fost ulterior deportați în Transnistria¹²⁹.

Noua Suliță a fost ocupată la 7 iulie 1941 de batalionul 16, urmat imediat de batalioanele 9 și 10. După doar o zi, 930 de evreei și 5 creștini zăceau morți în curți și pe străzi¹³⁰. La 8 iulie, Divizia a 7-a a intrat în oraș, pe care l-a găsit într-o stare deplorabilă. Pretorul Vartic a preluat comanda și a dispus deținerea a 3 000 de evreei într-o distilerie¹³¹. În plus, 50 de evreei au fost împușcați – la cererea lui Vartic și cu aprobarea lui Stavrat – ca pretinse represalii față de „un evreu neidentificat (care) trăsesse cu arma în trupe”¹³². În timp ce locotenentul Emil Costea, comandantul Poliției Militare, și un alt ofițer au refuzat să ucidă evreei, mai mulți jandarmi din Hotin au ucis rapid 87 în locul acestora¹³³.

În ciuda rezistenței rusești, a obiectivului asumat și a greutăților cauzate de natura terenului, evreeii basarabeni au suferit cele mai mari pierderi în cadrul campaniei românești de „curățare a terenului”. La 6 iulie, la doar o zi după recucerirea de către români a orașului Edineț, circa 500 de evreei au fost împușcați de trupe, iar alți 60 au fost

123. *Ibid.*, vol. 6, p. 426.

124. *Ibid.*, p. 426.

125. *Ibid.*, „Rechizitoriul”, pp. 426-427.

126. *Ibid.*, p. 427.

127. *Ibid.*

128. *Ibid.*, p. 427.

129. *Ibid.*, p. 427.

130. „Rechizitoriul contra generalului Stavrat”, în *ibid.*, p. 429. Vezi și Mărturia lui Steinberg din YVA, Colecția română 0-11/89. Această versiune este confirmată, de asemenea, de încă două mărturii din YVA, 0-3/1915, 3446.

131. „Rechizitoriul”, în Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 6, pp. 429-430.

132. *Ibid.*, p. 430.

133. *Ibid.*, p. 431

ucii în Sulița Nouă. Data de 7 iulie a adus cu sine lichidarea evreilor din Pârlita și Bălți, iar în ziua care a urmat mii de evrei au fost împușcați în Briceni, Lipcani, Fălești, Mărculești, Florești, Gura-Kamenca și Gura Căinari¹³⁴. Până la 9 iulie, acest val de exterminări aplicat de forțele reunite româno-germane atinsese așezările evreiești din Plasa Nistrului (lângă Cernăuți), Zonlachie, Rapujineț și Cotmani în nordul Bucovinei, iar zeci de sate mici au devenit *Judenrein* (curățate de evrei)¹³⁵. La 11 iulie, Lincăuți și satul Cepelăuți-Hotin au fost „curățate” de locuitorii evrei¹³⁶. În aceeași zi, *Einsatzgruppe* D și-a început activitatea în Bălți¹³⁷. La 12 iulie, cei 300 de evrei din Climăuți-Soroaca au fost împușcați¹³⁸. Data de 17 iulie a marcat începutul exterminării și deportării zecilor de mii de evrei din Chișinău. Mai multe mii de evrei, poate chiar 10 000, au fost ucii într-o singură zi¹³⁹. În luna iulie, *Einsatzgruppe* a împușcat încă 682 de evrei în Cernăuți, 551 în Chișinău și 155 în Tighina, iar până la 19 august ucisesse 4 425 de evrei în zona dintre Hotin și Iampol¹⁴⁰. Lichidarea celui mai mare centru evreiesc din Basarabia începuse, așadar, și a continuat până ce ultimii evrei au fost exterminați sau deportați la finele lui octombrie 1941. Măcelul evreilor din Cetatea Albă (sudul Basarabiei) a urmat, în mare, același tipar. A fost traseul general al primei faze a Holocaustului din România, implementată cu ajutorul, dar nu sub constrângerea Armatei a 11-a germane și a *Einsatzgruppe* D.

Jandarmeria

Cu câteva zile înainte de 21 iunie 1941, Jandarmeria a primit, în trei locuri din Moldova, Roman, Fălticeni și Galați, ordinul de a curăța terenul¹⁴¹. În ordinele speciale din 18 și 19 iunie s-a prevăzut desfășurarea legiunilor de jandarmi în Basarabia și Bucovina de Sud. Generalul Constantin (Piki) Vasiliu, inspectorul general al Jandarmeriei, a dat ofițerilor, la Roman, următoarele instrucțiuni: „Prima măsură pe care trebuie să o luați

134. Soarta evreilor din Briceni, Lipcani, Fălești, Mărculești și Florești a fost descrisă în amănunțime de către autor: vezi J. Ancel și Th. Lavi (redactori), *Pinkas Hakehilot. Enciclopedia comunităților evreiești, România*, în ebraică, vol. 2, Ierusalim, 1980. Vezi și rechizitoriul de urmărire emis de procurorul general din București împotriva executaților pogromului de la Iași și asasinarea evreilor din Sculeni, Mărculești și Gura Căinari, 28 iunie 1941. YVA, 0-11/73; vezi și Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 2, doc. 38, pp. 410-411.

135. Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 3, p. 35; vezi și Addenda la depoziția lui Jacob Stenzler, YVA 0-11/89, PKR III, pp. 261-262.

136. Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 3, p. 35. Împușcarea evreilor din Cepelăuți-Hotin este mai bine cunoscută datorită mărturiei inginerului Leon Sapira, originar din acest oraș. YVA, Colecția România 0-11/89, PKR III, pp. 116-117.

137. *Einsatzgruppe* D și-a îndeplinit ordinele privitoare la exterminarea evreilor. La 21 iunie 1941, întregul *Einsatzgruppe* D a părăsit Dueben și a ajuns în România la 24 iunie. Vezi *Ereignismeldung UdSSR* (raport detaliat al acțiunilor *Einsatzgruppe* D în URSS, citat la procesul de la Nürnberg), doc. 37, 29 iulie 1941, referitor la uciderea evreilor din Bălți, copie în Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 5, pp. 23-24.

138. Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 3, p. 36.

139. *Ibid.* Vezi și Jean Ancel, „Kishinev”, în Jean Ancel și Th. Lavi, *Pinkas Hakehilot*, ed. cit., vol. 2, pp. 411-416.

140. Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jewry*, ediție revăzută, Holmes & Meier, New York, 1985, vol. 2, p. 768.

141. Jean Ancel, „Calea românească de rezolvare a «problemei evreiești» în Basarabia și Bucovina, iunie-iulie 1941”, *Yad Vashem Studies*, 19, 1988, pp. 207-208.

este de *curățarea terenului*. Prin curățarea terenului se înțelege : exterminarea pe loc a tuturor evreilor aflați pe teritoriul rural ; închiderea în ghetouri a evreilor de pe teritoriul urban ; arestarea tuturor «suspecților», a activiștilor de partid, a aceluia care au ocupat funcțiuni de răspundere sub autoritatea sovietică și trimiterea lor sub pază la legiune¹⁴². După cum unul dintre subordonați și-a amintit mai târziu, comandantul legiunii de jandarmi din Orhei le-a spus celor din subordinea sa „că trebuie să-i exterminăm pe evrei de la prunc în fașă până la bătrânul neputincios – toți fiind periculoși pentru nația română”¹⁴³. La data de 9 iulie, inspectorul general al administrației noului guvern al Basarabiei i-a raportat generalului C. Voiculescu din județul Bălți că imediat după intrarea jandarmilor și poliției „a început acțiunea de curățire a terenului”¹⁴⁴.

La Roman, ordinul de „curățare a terenului” a fost dat Legiunii Orhei de către comandantul acesteia, maiorul Filip Bechi. Acesta a spus deschis că ei merg în Basarabia unde trebuie ca terenul „să fie în întregime curățit de evrei”¹⁴⁵. Tot el le-a comunicat șefilor de secții că „evreii trebuie împușcați”¹⁴⁶. Câteva zile mai târziu, la ordinele lui Bechi și sub supravegherea adjunctului său, căpitanul Iulian Adamovici, Legiunea din Orhei a fost trimisă în orașul de frontieră Ungheni.

Comandantul de pluton Vasile Eftimie, secretar al Legiunii și comandant al Detașamentului de siguranță, a reprodus și le-a distribuit tuturor șefilor de secții și de posturi ordinele de „curățare a terenului”, așa cum s-a încheiat la Roman¹⁴⁷. După aceea, Legiunea Orhei a trecut, în marș, în județul Bălți și la 12 iulie a sosit la Cârnova, primul sat din județul Orhei unde jandarmii au început să-i împuște pe evreii din localitate. Itinerarul parcurs de Legiunea Orhei, care poate fi determinat cu precizie, servește drept exemplu pentru modul în care au fost date și aplicate ordinele. În zonele rurale, jandarmii au fost principalii executori ai ordinelor de „curățare a terenului”. Majoritatea acestora își desfășuraseră activitatea în aceleași sate, înainte de 1940, iar familiarizarea lor cu terenul și cu localnicii evrei le-a ușurat misiunea. La comanda Jandarmeriei s-au aflat inspectorul general pentru Bucovina, colonelul Ion Măneucă, iar pentru Basarabia, colonelul Teodor Meculescu. Teritoriul a fost împărțit pe legiuni, fiecare dintre acestea fiind comandate de un colonel sau de un locotenent-colonel. Comandantul Jandarmeriei, conștient de scopul misiunii lui – nu numai de ucidere a evreilor, dar și de identificare și arestare a suspecților, a dezertorilor, a ostașilor sovietici abandonați, a partizanilor și parașutiștilor –, printre alte sarcini, a completat efectivul de jandarmi cu rezerve, cu ostași tineri, mobilizați să-și facă serviciul militar pe o perioadă limitată de timp în jandarmerie, și nu în armata regulată. Tinerii, între 18 și 21 de ani, cunoscuți ca „premilitari”, au fost și ei puși la dispoziția Jandarmeriei, după o perioadă scurtă de instruire. De asemenea, în Jandarmerie a funcționat și o rețea de informatori, care supravegheau populația încă din 1940, așa cum și voluntarii locali au sprijinit identificarea, arestarea și uciderea evreilor¹⁴⁸.

142. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 6, doc. 41 și 43, pp. 444-445.

143. *Ibid.*, vol. 6, nr. 43, p. 477.

144. Locotenent-colonel Popescu către Voiculescu, 9 iulie, Arhivele MApN, colecția Armata a 4-a, rola 655, dosar nr. 0473.

145. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 6, p. 207.

146. *Ibid.*, p. 207.

147. *Ibid.*, doc. 41, p. 445.

148. *Ibid.*, vol. 6, doc. 43, pp. 512-513.

Primul lucru făcut de jandarmi, la sosirea lor în sate, a fost arestarea evreilor. Majoritatea acestor arestări au fost realizate cu concursul populației locale și al informatorilor. În unele situații, chiar preoții locali au venit în ajutorul jandarmeriei¹⁴⁹. De regulă, evreii predați jandarmeriei de armată nu aveau nici o șansă de supraviețuire și erau împușcați imediat¹⁵⁰. Ar putea părea ciudat, dar problema cea mai serioasă cu care s-au confruntat jandarmii ucigași a fost aceea a înhumării victimelor, și nu uciderea acestora, care a fost apreciată ca o activitate „curată”¹⁵¹. Într-un raport trimis de șeful Poliției de siguranță și al SD-ului către von Ribbentrop, la 30 octombrie 1941, se preciza :

Modul în care românii se comportă cu evreii este complet lipsit de metodă. Nu am avea nimic de reproșat numeroaselor execuții dacă pregătirile tehnice și execuțiile ar fi suficient de corecte. În general românii lasă cadavrele celor uciși pe locul în care au fost împușcați, fără să le îngroape. *Einsatzkommando*-ul a dat dispoziții poliției românești să acționeze într-o formă mai metodică în această chestiune¹⁵².

Dar, în pofida protestelor germane, sistemul de a forța evreii să-și sape propriile morminte nu s-a generalizat, deoarece jandarmii au folosit inducerea în eroare și subterfugiile pentru a ucide rapid, fără să-și anunțe victimele că trebuie să-și sape gropile. Totuși, în mod frecvent aceștia foloseau tranșeele (anti-tanc și altele) lăsate de sovietici în zilele premergătoare războiului, obligând civilii să acopere cadavrele cu pământ, înainte de a aduce la execuție un nou lot de victime. Râurile Prut și Răut, precum și Nistrul, îndeosebi, au devenit locurile de execuție și înmormântare preferate de jandarmi și de Armata română. Primii 300 de evrei, victime din Storojineț, au fost împinși în apă de către jandarmi și împușcați, în timp ce 60 de evrei au reușit să-și salveze viața înotând pe malul celălalt al Nistrului¹⁵³. La 6 august, jandarmii din Compania 23 de poliție au împușcat 200 de evrei și le-au aruncat corpurile în Nistru¹⁵⁴. Membrii ai *Einsatzgruppe* D au împușcat 800 de evrei pe malul Nistrului la data de 17 august, deoarece aceștia nu au putut să treacă râul pentru a se întoarce în Basarabia, așa cum li se ordonase¹⁵⁵. Evreii din Noua Suliță, care au ajuns pe malul Nistrului la 6 august, au văzut cadavrele ultimelor victime plutind pe râu¹⁵⁶.

În vara și toamna anului 1941, pe drumurile și câmpiile din Basarabia, evreii se deplasau înșiruiți, însoțiți de jandarmi și urmați de țărani cu lopeți și cazmale, mobilizați de către jandarmi, funcționari și primari, toți mergând spre locurile de execuție. Aceștia așteptau cu răbdare până ce jandarmii împușcau evreii, după care îi îngropau și reveneau acasă cu îmbrăcămintea și alte obiecte personale ale victimelor, obiectele de valoare și banii fiind luați de jandarmi. Destul de frecvent, jandarmii se îmbătau și chefuiau toată noaptea după o astfel de zi de lucru. În satul Grigorievca din județul Lăpușna, aceștia au

149. *Ibid.*, pp. 458, 461.

150. *Ibid.*, p. 449. Vezi și *ibid.*, doc. 42, pp. 470-471.

151. *Ibid.*, vol. 6, pp. 211 și 498.

152. Documentele de la Nürnberg, NO-2651, Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 6, p. 499.

153. Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 3, doc. 20-26, pp. 37, 65-70.

154. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 5, doc. 35, p. 42. Vezi și Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 3, doc. 23-24, pp. 67-69.

155. *Ibid.*, vol. 3, p. 38.

156. *Ibid.*, vol. 3, doc. 20-26, pp. 37, 65-70.

petrecut în acest fel după uciderea a 60 de evrei bărbați și, în ziua următoare, când au lichidat alți 140, câțiva jandarmi au rămas la locul execuției „pentru a păzi cadavrele”¹⁵⁷.

Întors la București după eliberarea Basarabiei și Bucovinei și înainte de atacul asupra Odesei, Antonescu și-a expus ideile privitoare la războiul său împotriva evreilor :

Lupta este foarte înverșunată. Este pe viață și pe moarte. Este dusă între noi și germani și evrei... Am să fac o operă de curățire totală de evrei și de toți cei care s-au strecurat la noi... dacă noi nu făceam acest război, *ca să curățim rasa de acești oameni*, care sug viața noastră economică, națională și fizică, noi eram amenințați ca să pierim cu desăvârșire... Prin urmare politica în această privință este să facem *un tot omogen* și în Basarabia și în Bucovina și în Moldova – eu și cu Dv. dacă vom trăi, dacă nu, o va face altul și în Transilvania.

Să nu credeți că atunci când am hotărât *deparazitarea* neamului românesc de toți evreii, nu mi-am dat seama că produc o criză economică. Dar mi-am spus că este un război pe care îl duc. Și atunci, ca la război, sunt pagube pentru nație. Dar, dacă îl câștig, acest război, națiunea obține compensațiile. Trecem printr-o criză pentru că scoatem pe evrei... dacă scăpăm momentul acesta istoric de acum, l-am pierdut pentru totdeauna. Și dacă câștigă evreii războiul, noi nu mai existăm (s.n.)¹⁵⁸.

Aplicarea înțelegerilor

Deși Mihai Antonescu a încheiat *Abmachungen*-urile (înțelegeri privind cooperarea în teren) cu SS (de exemplu, cu *Einsatzgruppe D*, care a fost activă în zona de operații a trupelor române) și cu alte unități germane, relațiile dintre diferitele unități ale *Einsatzgruppe D* și Armata română, Jandarmerie, Poliție și eșaloanele speciale erau departe de a fi ideale. Germanii erau mulțumiți numai atunci când românii acționau conform directivelor lor. Ori de câte ori camarazii lor români se abăteau de la plan – atunci când nu înlăturau toate urmele execuțiilor în masă și lăsau cadavre neînhumate, atunci când jefuiau, violau, împușcau pe străzi sau primeau mită de la evrei –, naziștii erau exasperați. Scrisorile lor, protestele și ordinele pe această temă descriau lipsa de organizare și planificare și nu crimele în sine. De pildă, la data de 11 iulie 1941, comandantul *Einsatzkommando 10b* (o subunitate a *Einsatzgruppe D*) raporta jafuri la Fălești (unde toți evreii au fost împușcați) și consemna că „măsurile luate împotriva evreilor, înainte de sosirea *Einsatzkommando*, erau lipsite de orice plan”¹⁵⁹. De fiecare dată când se întreprindeau astfel de acțiuni, nu numai împotriva evreilor, ci și împotriva ucrainenilor din Bucovina și Basarabia, germanii se grăbeau să obiecteze¹⁶⁰. RSHA a mers până acolo cu plângerea, spunând că soluția la problema evreiască între Nistru și Nipru nu a fost dată spre rezolvare cui trebuia¹⁶¹.

157. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 6, doc. 37, p. 341.

158. Sesiunea Consiliului de Miniștri, 5 septembrie 1941, în Lya Benjamin (ed.), *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, Hasefer, București, 1996, pp. 298-299 (doc. 109).

159. Documentele de la Nürnberg, NO-2934, 2939.

160. Documentele de la Nürnberg, NO-2651, 2934, 2938, 2949, 2950.

161. *Ibid.*, NO-52 (*Ereignissmeldung UdSSR*) și NO-4540.

Deportările pripite

La sfârșitul lunii iulie și la începutul lui august, unitățile germane de exterminare au avansat rapid în Ucraina pe urmele armatei germane, au atacat prin surprindere și au împușcat zeci de mii de evrei ucraineni. În aceste condiții, dată fiind slaba coordonare cu armata germană, bazată numai pe convorbirile care au avut loc la München între Hitler și Antonescu în ziua de 12 iunie, Armata română a început deportarea a zeci de mii de evrei, care au fost arestați din orașe și de pe străzi, de-a lungul Nistrului până în regiunea care curând va fi denumită Transnistria. Această acțiune a început în momentul când trupele au ajuns la Nistru. Spre sfârșitul lunii iulie, Armata română a concentrat aproape 25 000 de evrei lângă satul Coslav, situat pe Nistru¹⁶². Câțiva dintre ei au fost luați din Bucovina, alții din nordul Basarabiei, în special din satul Briceni și din împrejurimile acestuia. În ziua de 24 iulie, la puțin timp după ce forțele germano-române au intrat în Ucraina, acești evrei au fost trimiși dincolo de râu. Soldații români nu au asigurat aprovizionarea acestor convoaie cu alimente sau apă și i-au închis pe evrei în lagăre improvizate înconjurată cu sârmă ghimpată, așezate în mijlocul unui câmp. Oricine încerca să scape era împușcat. Cei slabi au murit de foame. În acest stadiu, ofițerii germani au ordonat ca aceste convoaie să fie conduse către Moghilev. Jandarmii români au trimis mii de evrei spre Rezina și Iampol și de acolo peste Nistru, deși Transnistria era încă sub ocupație militară germană. În consecință, autoritățile militare germane au început să împingă coloanele de evrei înapoi spre Basarabia. În replică, „Dl. General Antonescu a ordonat să se interzică cu desăvârșire orice pătrundere pe teritoriul nostru. Evreii care au trecut frontiera și care vor mai încerca să treacă (înapoi) să fie considerați spioni și executați”¹⁶³. Reprezentantul Conducătorului în Bucovina, Alexandru Roșianu, a raportat la 19 iulie că, „conform ordinului telegrafic primit”, evreii care trec Nistrul înapoi „sunt executați, din ordinul dat de mine odată cu sosirea mea”¹⁶⁴. Comandantul Armatei a 4-a române a dat instrucțiuni unităților sale și forțelor de jandarmi să nu permită întoarcerea evreilor identificați ca întorcându-se din Ucraina¹⁶⁵.

Soldații români au continuat să conducă convoaiele de evrei din nordul Basarabiei către Nistru, ordonându-se ca în fiecare noapte să aibă loc acțiuni de jaf și viol, urmate de împușcarea a sute de evrei pentru a-i convinge pe ceilalți să treacă repede podurile provizorii. Sute de evrei au fost împinși spre Nistru; oricine încerca să se retragă era împușcat. Alte sute de evrei erau împușcați pe malurile râului și aruncați în apele învolburate care începuseră să crească după ploile puternice... Transferul convoaielor dintr-un loc în altul a creat probleme suplimentare, pe care Marele Stat-Major român nu le prevăzuse și care i-au înfuriat pe germani, adică mii de cadavre de evrei ce erau

162. Raportul Președinției Consiliului de Miniștri: 30 000 de evrei din Hotin și Bucovina, 11 august 1941, Arhivele Statului din București, Președinția Consiliului de Miniștri, Colecția Cabinet, dosar nr. 76/1941, p. 86; copie la USHMM, RG 25002M, rola 17.

163. Antonescu către poliția din Orhei, 6 august 1941, copie în Arhiva Națională a Republicii Moldova, Direcția Generală a Poliției, Arhiva Securității (Arhiva Chișinău), colecția 229, subcolecția 2, dosar nr. 165 (229-2-165), p. 79.

164. Roșianu către Ion Antonescu în Cernăuți, telegramă, 19 iulie 1941, Arhivele Statului din București, Președinția Consiliului de Miniștri, Colecția Cabinet, dosar nr. 89/1941, p. 15.

165. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 10, doc. 27, p. 83.

răspândite peste tot, semnalând rutele și atrăgând țărani basarabeni care erau nerăbdători să dezbrace cadavrele și să le smulgă dinții de aur.

În ziua de 30 iulie, Armata a 11-a germană a cerut ca Marele Stat-Major român să oprească împușcarea evreilor care treceau Nistrul. „La Iampol se găsesc mai multe mii de jidani, printre care femei, copii și bătrâni, care au fost trecuți de autoritățile române peste Nistru. O pază a acestor mase nu se face și hrana lor n-a fost asigurată... Mulți au început să moară de foame... primejdia bolilor molipsitoare se ivește. Din această cauză Comandamentul Armatei Germane a luat măsuri care să împiedice o trecere viitoare de jidani peste Nistru.”¹⁶⁶ În mod practic, aceste măsuri au însemnat împușcarea a mii de evrei pe malurile râului.

Așa cum s-a spus, Antonescu a protestat în fața ambasadorului Killinger că armata germană îi aduce pe evrei înapoi, pe teritoriul românesc, arătând că aceasta contravine declarațiilor lui Hitler de la München. Oficialii Ministerului de Externe din Berlin nu au îndrăznit să-l întrebe pe Hitler despre ceea ce îi spusese lui Antonescu, insistând că „stenograma oficială a convorbirii... nu cuprinde nimic în acest sens”¹⁶⁷. Cu toate acestea, ambasadorul Karl Ritter, membru al Cabinetului lui Ribbentrop, a admis că „este posibil ca problema evreilor din răsărit să fi fost și ea dezbătută” și, în consecință, a recomandat „să se ia în considerație cererea generalului Antonescu și evreei să nu fie împinși înapoi în Basarabia”¹⁶⁸. La 4 august, cea mai mare parte a uriașelor coloane de evrei împinși de jandarmi dincolo de Nistru a fost concentrată la Moghilev. Timp de trei zile, germanii au condus „selecțiile” și i-au împușcat pe cei bătrâni și bolnavi, în timp ce tinerii au fost obligați să le sape mormintele. Soldații germani și români au omorât aproximativ 4 500 de evrei. Convoiuil a fost condus mai departe de-a lungul malului ucrainean al Nistrului. Cu fiecare oprire, numărul evreilor devenea mai mic din cauza execuțiilor, epuizării, îmbolnăvirilor și a înfometării copiilor. La 17 august, convoiul s-a întors spre Basarabia, la Iampol, prin traversarea unui pod îngust făcut de armata română. Dintr-un convoi de peste 25 000 de evrei, mai puțin de 13 000 au supraviețuit, aceștia fiind închiși în lagărul de la Vertiujeni¹⁶⁹.

Lagărele de tranzit și ghetourile

Marele Cartier General a hotărât ca deportările să fie oprite până când se va stabili statutul teritoriului ucrainean care urma să fie dat României. În consecință, lagărele și ghetourile au fost stabilite temporar în Basarabia. Ordinul special pentru acest proiect, dat la 8 august, a reglementat regimul de detenție, a delegat responsabilitățile specifice, accentuându-se că evreei nu vor fi întreținuți pe cheltuiala statului. Înainte de a pleca spre

166. Comandamentul Armatei a 11-a către Cartierul General, 30 iulie 1941, NDM, Colecția Armatei a 4-a, Dosar 781, p. 136; copii în Jean Ancel, *Transnistria. 1941-1942: The Romanian Mass Murder Campaign*, Goldstein-Goren Diaspora Research Center, Tel Aviv, 2003, vol. 2, doc. 10, și USHMM, RG 25003M, rola 12.

167. *DGFP*, vol. 13, 1, 1979, doc. 207, p. 264.

168. *Ibid.*, doc. 332, p. 431.

169. Raportul Cartierului General al Poliției naționale către Serviciul Central de Informații, 27 august 1941, Arhivele Statului din București, Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 71/1941. Referitor la acest convoi, vezi corespondența dintre Cartierul general și comandantul armatei în Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 3, pp. 104-106.

Chișinău, guvernatorul Basarabiei, generalul Constantin Voiculescu, a fost convocat de Conducător, care i-a adus la cunoștință caracterul politicii sale în cele două provincii și a dat câteva ordine nescrise. Prima problemă pe care guvernatorul trebuia să o rezolve era cea evreiască. Voiculescu i-a raportat după aceea lui Antonescu: „În această ordine de idei, constatând că evreii forfotesc în întreaga Basarabie și în special în Chișinău, la numai cinci zile după sosirea subsemnatului la Chișinău am dat ordin cu privire la înființarea de lagăre și ghetouri”¹⁷⁰.

Ghetourile erau o noutate pentru România. În consecință, consilierul prezidențial Stănescu a plecat la Varșovia „pentru a studia concentrarea făcută în cartierele de germani și pentru a folosi experiența lor”¹⁷¹. Varșovia era un model excelent: ghetoul său devenise cel mai mare din lume, cuprinzând până la 350 000 de evrei care așteptau exterminarea. Chiar înainte de întoarcerea lui Stănescu, comandantul militar al orașului Chișinău, colonelul Dumitru Tudose, a pus în aplicare directivele lui Voiculescu. La 12 august, Tudose a raportat mândru: „Am curățit orașul de evrei și resturile inamice, dându-i o față românească și mai ales creștină. Am organizat ghetoul evreesc în astfel de condițiuni ca să nu mai fie nici un pericol prezent sau viitor din partea acestor elemente”¹⁷².

În timpul reluării acțiunilor de deportare, autoritățile române au construit câteva zeci de lagăre și ghetouri, din care evreii au fost evacuați în șapte lagăre mari, și au constituit ghetoul din Chișinău. Spre sfârșitul lui august erau deja aproape 80 000 de evrei în aceste ghetouri: 10 365 la Secureni; 11 762 la Edineț; 2 634 la Limbenii Noi; 3 072 la Râșcani; 3 253 la Răuțel; 22 969 la Vertiujeni; 11 000 la Mărcuțești; 11 525 la Chișinău și 5 000-6 000 în construcții mai mici în sudul Basarabiei¹⁷³.

La sfârșitul lunii august, Voiculescu informa presa că „problema evreiască a fost rezolvată în Basarabia. Astăzi, în satele basarabene nu mai există nici un evreu, în timp ce în orașe au fost ridicate ghetouri pentru cei care au rămas”¹⁷⁴. Prima fază a exterminării s-a executat în Basarabia și nordul Bucovinei sub comanda directă a lui Antonescu. Comitetul pentru investigarea neregulilor din ghetoul din Chișinău condus de generalul C. Niculescu (format la cererea lui Antonescu pentru a proba rapidă și inexplicabilă îmbogățire a unor ofițeri și „eșecul” de a confisca aurul deportaților) a constatat că între construirea lagărului – după „curățarea terenului” – și începutul deportărilor 25 000 de evrei „au murit de moarte naturală, au evadat sau au fost împușcați”¹⁷⁵.

Soarta supraviețuitorilor primului val de exterminare în ambele provincii a fost decisă de Ion Antonescu și adusă la cunoștință armatei. Această operațiune, lipsită de ordine scrise, nu a lăsat, inițial, nici o urmă, iar pentru îndeplinirea ei nu a fost asumată nici o responsabilitate. Dar corupția din armata română și din cadrul guvernului a dus la investigații ocazionale, la cererea lui Antonescu și a altor ofițeri superiori responsabili cu această campanie. Rapoartele care au rezultat au dezvăluit aproape toate ordinele secrete,

170. Jean Ancel, *Documents*, vol. 10, doc. 61, p. 143.

171. Mihai Antonescu către Ion Antonescu, telegramă, Arhivele Statului din București, Președinția Consiliului de Miniștri, Colecția Cabinet, dosar nr. 167/1941, p. 42.

172. Tudose către administrația Basarabiei, 12 august 1941, Arhiva NDM, dosar nr. 656, p. 13.

173. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 5, pp. 52, 99, 131-133, și vol. 10, pp. 100-102, 138.

174. *Curentul*, 27 august 1941.

175. „Raport de anchetă nr. 2 al Comisiei instituită conform ordinului d-lui Mareșal Ion Antonescu, Conducătorul Statului, pentru cercetarea neregulilor de la ghetoul din Chișinău, în decembrie 1941”, Arhiva din Chișinău, 106-1-69, pp. 48-55 (raportul Niculescu).

inclusiv pe cele verbale. Astfel, regimul Antonescu nu și-a mai putut ascunde responsabilitatea pentru întemnițarea supraviețuitorilor în lagăre și ghetouri, generalizarea terorii și organizarea deportărilor. Condițiile în aceste lagăre – caracterizate prin muncă forțată, foamete, jafuri, suferințe, violuri, execuții și boli – au dus la zeci de mii de morți¹⁷⁶.

Deportările din sudul Bucovinei și din județul Dorohoi

Deportarea evreilor din Bucovina a fost rezultatul deciziei lui Antonescu de a realiza purificarea etnică. Această decizie poate fi confirmată pe baza stenogramelor ședințelor de guvern din 22 iunie 1941 și 8 iulie 1941¹⁷⁷.

În cursul anilor 1941 și 1942, din Bucovina de Sud au fost deportați 21 229 de evrei¹⁷⁸. Cel mai bine cercetată este deportarea evreilor din județul Dorohoi. În ciuda promisiunii făcute lui Filderman, la 8 septembrie 1941, că îi va trata în mod diferit pe evreii din Regat față de evreii din afara Regatului, Antonescu a ordonat, curând după aceasta, deportarea evreilor din Dorohoi. Evreii din Câmpulung, Suceava și Rădăuți au avut aceeași soartă la puțin timp după aceea¹⁷⁹. Aceasta a provocat un adevărat cutremur în comunitatea evreiască. După ce a aflat de deportare, populația civilă din Dorohoi a jefuit proprietățile evreilor și s-a mutat în locuințele acestora (chiar și așa, 244 din 607 locuințe evreiești au rămas goale; erau prea puțini români în oraș)¹⁸⁰. Înainte de deportări, autoritățile județului (prefect, primar) au susținut în fața guvernului că evreii trebuie evacuați aducând ca argument „interesul cetățenilor”¹⁸¹.

Filderman a încercat insistent să vorbească cu Antonescu, dar fără succes. Memorandumul lui i-a fost transmis Conducătorului abia la 3 decembrie 1941 de către președintele Curții Supreme din România, dr. Nicolae Lupu. Antonescu i-a declarat lui Lupu că a fost „afectat” de deportări, că a ordonat o investigație și că ar putea ordona întreruperea acestora¹⁸². Nici o astfel de investigație nu a avut loc, nici un evreu nu s-a întors acasă până în decembrie 1943, prefectul din Dorohoi a fost promovată și doar ultimul tren cu deportați a fost oprit.

Acordul de la Tighina

La 30 august, statutul Transnistriei a fost, într-un final, clarificat: provincia a fost transferată României, în conformitate cu promisiunea făcută de Hitler lui Antonescu. Generalul Nicolae Tătăranu de la Cartierul General Român și generalul Arthur Hauffe

176. Vezi capitolul 18, „Lagăre și ghetouri în Basarabia și în Bucovina de Nord”, capitolul 19, „Ghetoul Chișinău”, și capitolul 20, „Cernăuți”, în Jean Ancel, *Contribuții*, vol. 1, partea a doua, pp. 143-278.

177. Lya Benjamin, *op. cit.*, doc. 95, p. 242, și doc. 133, p. 326.

178. Arhiva Ministerului Apărării, Fond Central, *Problema evreiască*, vol. 21, p. 131; Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 5, pp. 196-197.

179. *Ibid.*, vol. 3, doc. 74, p. 132.

180. *Ibid.*, vol. 5, doc. 145, p. 265.

181. *Ibid.*, vol. 3, doc. 74, p. 143.

182. *Ibid.*, vol. 3, doc. 258, p. 425.

din cadrul Wehrmacht-ului au semnat „Acordul pentru securitatea, administrația și exploatarea economică a teritoriului dintre Nistru și Bug și Bug-Nipru”. Paragraful 7 se referea la evreii din lagărele și ghetourile din Basarabia și Bucovina și la locuitorii evrei ai Transnistriei: „Evacuarea evreilor peste Bug nu este posibilă în prezent. Ei trebuie deci să fie concentrați în tabere de munca și întrebuințați la lucru, până când, după terminarea operațiunilor, evacuarea lor spre est va fi posibilă”¹⁸³. Acest acord confirma deci că scopul final era „curățarea” Basarabiei, Bucovinei și a Transnistriei de evrei.

La sfârșitul lui august, Antonescu s-a întâlnit, la Tighina, cu guvernatorii Basarabiei, Bucovinei și Transnistriei, mai precis cu Voiculescu, Corneliu Calotescu și, respectiv, Gheorghe Alexianu. Voiculescu a recapitulat evenimentul: „Am primit indicații de felul în care urmează să se execute operațiunea trimiterii evreilor pe Bug”¹⁸⁴. Antonescu a însărcinat Cartierul General Român cu deportarea, sub comanda lui Topor. Nu vor exista formalități administrative și liste nominale de deportați, ci „grupe strict numerice”. Maiorul Tarlef din Marele Stat-Major s-a bazat pe un ordin nescris care prevedea „să se ridice de la evrei orice act s-ar afla asupra lor”. Într-adevăr, evreii au ajuns în Transnistria fără identitate; actele lor fuseseră arse la punctele de trecere peste Nistru. Colonelul Ion Palade a informat, succint, ofițerii din jandarmerie însărcinați cu transferul convoaielor din lagăre către Nistru: „Din ordinul Marelui Cartier General, evreii care nu se vor putea ține de convoaie, fie din neputință, fie din boală, să fie executați”¹⁸⁵. Astfel, un jandarm urma să fie trimis cu un avans de două zile în fața fiecărui convoi pentru a asigura (cu asistența jandarmeriei din zona rutei de deportare și a tineretului premilitar) îndeplinirea ordinului „să se facă din 10 în 10 kilometri câte o groapă pentru cca 100 de persoane unde vor fi adunați cei care n-au putut ține pasul cu cei din convoi: să fie împușcați și înhumați”.

Antonescu a fixat primele deportări pentru 15 septembrie 1941. În prealabil, Marele Stat-Major i-a înaintat lui Topor o cerere urgentă pentru un raport despre „situația exactă a tuturor lagărelor de evrei sau ghetouri aflate în Basarabia sau Bucovina”, inclusiv numărul evreilor și unitățile de pază¹⁸⁶. Aceste rapoarte nu indică nici o implicare germană.

Nistrul a fost traversat în cinci locuri, enumerate aici de la nord la sud: Atachi-Moghilev Podolsk, Cosăuți-Iampol, Rezina-Râbnița, Tighina-Tiraspol și Olănești-Iasca. Cei mai mulți evrei au fost deportați prin primele trei puncte. Deportările au început la 16 septembrie cu evreii din lagărul Vertiujeni și s-au încheiat la sfârșitul lui decembrie. Palade și subordonații lui s-au bazat pe ordine verbale în ceea ce privește asasinatele și jafurile. Comandantul Companiei 60 de Poliție, care a supervizat deportările către Atachi, a cerut un ordin scris. Căpitanul Titus Popescu a răspuns: „În materia aceasta, a evreilor, nu se lucrează cu acte scrise”¹⁸⁷.

La 6 octombrie, Ion Antonescu a informat guvernul despre purificarea etnică din Basarabia: „În ceea ce privește pe evrei, am luat măsura ca să-i scot definitiv și total din

183. Gosudarstveni Archiv Odeskoi Oblasti, Ucraina (Arhiva de Stat a districtului Odessa) (în continuare: Arhiva Odessa), colecția 2361, subcolecția 1c, pp. 45-46; versiunea germană: Nuremberg Documents, PS-3319.

184. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 10, doc. 61, p. 139.

185. Comisia Niculescu, raport nr. 2, p. 54.

186. Inspectoratul General al Transnistriei către Topor, 11 septembrie 1941; Matatias Carp, *op. cit.*, pp. 122-123.

187. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 5, doc. 110, p. 170.

aceste regiuni. Măsura este în curs. Mai am în Basarabia aproximativ 40 000 de evrei, care în câteva zile, vor fi trecuți peste Nistru, iar dacă circumstanțele vor permite, vor fi trecuți dincolo de Urali”¹⁸⁸. Conform inspectorului general al jandarmeriei din Basarabia, deportările au decurs „în cea mai perfectă ordine și în liniște”¹⁸⁹. Atât înainte, cât și în timpul deportării, sute de evrei au murit în fiecare zi de foame, sete, bătăi și tortură; femeile și fetele care s-au opus violurilor au fost omorâte; mulți evrei au fost uciși în timp ce erau căutate lucrurile de valoare. Chiar și înaintea deplasării convoaielor către Nistru existau cadavre la tot pasul, unele fiind lăsate la marginea drumurilor în timpul deportării. Metoda jafului și asasinării a fost unică în contextul Holocaustului: țărani se apropiau de un jandarm din escortă, arătau un evreu cu haine sau încălțăminte care îi plăceau și propuneau un preț, de obicei cam 1 000-2 000 de lei. După o scurtă tocmeală, jandarmul împușca evreul, țaranul plătea suma convenită și dezbrăca rapid cadavrul.

Jefuirea oficială a evreilor a fost ordonată de Antonescu și facilitată de Banca Națională a României. La 5 octombrie, mareșalul a ordonat „*schimbul bijuteriilor și metalelor prețioase pe care le posedă evreii ce se evacuează* din Basarabia și Bucovina, adică jefuirea lor (s.a.)”¹⁹⁰. Alte ordine înlesneau „schimbarea”¹⁹¹ leilor deținuți de evrei în ruble, apoi în mărci germane de ocupație (RKKS). La 17 noiembrie, după prima fază a acestui jaf, Banca Națională s-a grăbit să-l informeze pe ministrul de Finanțe: „Întrucât operațiunea de preluare a obiectelor prețioase de la evreii din Basarabia și Bucovina, s-a terminat, vă rugăm a desemna un delegat al Dv., în prezența căruia să se deschidă lăzile conținând aceste obiecte în vederea inventarierii lor”¹⁹².

Modul în care Antonescu a tratat evreii nu a scăpat atenției lui Hitler. Cu câteva zile înaintea semnării Acordului de la Tighina, la 30 august, acesta i-a spus lui Goebbels: „În ceea ce privește problema evreiască, se poate stabili acum că un om ca Antonescu acționează în acest domeniu într-un mod mai extremist decât am făcut noi până acum”¹⁹³. Conform rapoartelor secrete, 91 845 de evrei au fost deportați din Bucovina¹⁹⁴, 55 867 din Basarabia și 9 367 din Dorohoi. Unsprezece mii de evrei, care au încercat să fugă de armatele germane și române, au fost prinși de germani în Transnistria¹⁹⁵. Ceilalți au fost măcelăriți, în principal, de soldați germani. În același timp, autoritățile române au făcut tot posibilul să inducă în eroare puterile occidentale cu privire la purificarea etnică. La 4 noiembrie, după ce s-a întâlnit cu Ion Antonescu și Mihai Antonescu și a protestat împotriva atrocităților antievreiești, ambasadorul Statelor Unite, Franklin Mott Gunther, a raportat Departamentului de Stat din Washington:

Am atras atenția celor mai înalte autorități române, în mod constant și tenace, de reacția inevitabilă a guvernului meu și a poporului american la un astfel de tratament inuman, care

188. Lya Benjamin, *op. cit.*, p. 326.

189. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 5, nr. 44, p. 101.

190. Colonel P. Davidescu, șeful Cabinetului Militar, către Voiculescu și Calotescu, Arhiva din Chișinău, 1607-1-2, p. 171

191. Această „schimbare” era, în fapt, confiscare.

192. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 5, nr. 114, p. 179.

193. Joseph Goebbels, *Tagebücher 1924-1945*, Piper, München, 1992, vol. 4, pp. 1059-1060.

194. Calotescu către Președinția Consiliului de Miniștri, 9 aprilie 1942, Arhiva Ministerului de Externe, Colecția Centrală, vol. 20, pp. 130-131.

195. Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 3, pp. 95-97, 99, 104 (doc. 39, 41, 43, 46, 55); *DGFP*, seria D, vol. 11, vol. 2, doc. 207, pp. 318-319.

include uciderea ilegală a unor oameni nevinovați și lipsiți de apărare, prin descrierea în detaliu a atrocităților îndreptate împotriva evreilor din România. Observațiile mele au declanșat expresii de regret din partea mareșalului Antonescu și a primului ministru interimar, Mihai Antonescu, pentru excesele comise „din greșeală” sau de „elemente iresponsabile”, și [promisiuni de] cumpătare în viitor... Programul de exterminare sistematică merge înainte, totuși, iar eu nu întrevăd nici o speranță pentru evreii români atât timp cât actualul regim, aflat sub control german, rămâne la putere¹⁹⁶.

Transnistria : zonă de „depozitare” etnică

Teritoriul dintre Nistru și Bug, răsplata lui Hitler către Antonescu pentru participarea României în războiul împotriva Uniunii Sovietice, a fost numit „Transnistria”. Conform recensământului sovietic din 1939, populația acestei zone depășea trei milioane de oameni, cei mai mulți ucraineni și ruși, cam 300 000 de moldoveni, 331 000 de evrei și 125 000 de germani. În ciuda eforturilor sovietice de a eradica identitatea evreiască, în momentul ocupării regiunii de către trupele germane și române, evreii se considerau încă evrei. Bărbații evrei fuseseră mobilizați în armata sovietică, dar nu toți au ajuns la unitățile lor. Cei mai mulți evrei nu s-au retras o dată cu forțele sovietice, deși o astfel de decizie le-ar fi mărit șansele de salvare. Dar ei nu știau nimic despre persecutarea nazistă a evreilor, iar avansarea rapidă a germanilor de la Lvov către Marea Neagră a blocat orice scăpare, chiar și pentru neevrei.

Regimul de ocupație (excluzând Odessa, care nu fusese încă ocupată) a fost inaugurat la Tiraspol la 9 august 1941. Șeful guvernământului era profesorul de drept Gheorghe Alexianu, prieten și fost coleg al lui Mihai Antonescu și un cunoscut antisemit. Transnistria a fost împărțită în treisprezece județe, fiecare dintre ele condus de un prefect, toți prefectii fiind colonei sau locotenent-colonei în armată sau jandarmerie. Aceste județe cuprindeau 64 de districte, fiecare administrat de un pretor. La începutul războiului, Antonescu a crezut că Transnistria va fi ocupată pe termen nedeterminat. În ședința de guvern din 16 decembrie 1941, el i-a spus lui Alexianu : „Guvernezi acolo ca și când România s-ar fi instalat pe acele teritorii două milioane de ani. Ce se va întâmpla apoi vom vedea... Dumneata ești suveran acolo. Să-i scoți pe oameni la lucru chiar cu biciul dacă nu înțeleg... iar dacă va fi nevoie și altfel nu merge, să-i scoți cu gloanțele ; pentru asta nu e nevoie de autoritatea mea”¹⁹⁷. Alexianu s-a lăudat lui Antonescu că administrația a urmat *Führerprinzip*, principiul Führer-ului : „Un singur om, o singură directivă, o singură răspundere. Voința Conducătorului, a Comandantului de căpetenie al armatei, care este transmisă până la cele mai îndepărtate organe”¹⁹⁸. Moneda oficială a Transnistriei era RKKS, o bancnotă fără valoare folosită în toate teritoriile sovietice ocupate de germani. Rata de schimb a fost inițial de 60 de lei sau 20 de ruble pentru o marcă. Pe acest fond, adevărata dimensiune a jefuirii evreilor – chiar și înainte de deportare – devine clară. Banca Națională a României a confiscat banii evreilor, i-a înlocuit cu ruble la o rată de schimb absurdă, apoi a confiscat rublele, pe care le-a transformat (câteodată) în RKKS.

196. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 3, doc. 221, p. 339.

197. *Procesul mării trădări naționale*, București, 1946, pp. 148-149.

198. Alexianu către Antonescu, 12 septembrie 1941, Arhiva Odessa, 2242-1677, pp. 18-19b.

La începutul războiului, în Transnistria au acționat Armatele române a 3-a și a 4-a. Chiar mai mult decât Jandarmeria și Poliția, Armata era responsabilă pentru pedepsirea, închiderea și persecutarea evreilor. Ofițerii au inițiat măsuri directe împotriva evreilor, supraveghind de aproape aplicarea lor de către autoritățile civile sau chiar de jandarmi. Când astfel de ordine erau executate necorespunzător, ofițerii cereau pedepsirea celor vinovați. În prima perioadă a ocupației, între august și sfârșitul lui septembrie 1941, forțele române au cooperat cu armata germană și *Einsatzgruppen* la uciderea evreilor – care, după estimările lui Ohlendorf, a ucis aproximativ 90 000 de evrei¹⁹⁹.

Unitățile de jandarmerie, care au „curățat terenul” în Basarabia și Bucovina, au fost atașate armatelor române și răspândite în toată Transnistria. Jandarmii au decis punctele prin care deportații au traversat Nistrul. De asemenea, ei au asistat „transportul, disciplina și supravegherea populației evreiești, adică îndepărtarea evreilor din zonele cu densitate mare de populație și stabilirea lor în zonele slab populate” – cu alte cuvinte, marșul convoaielor, formate atât din evrei deportați, cât și din evrei localnici, către lagărele de pe Bug²⁰⁰. Temuta poliție ucraineană – sau, mai precis, ucrainenii înarmați de români – a jucat de asemenea un rol important în crimele înfăptuite de administrație în timpul iernii 1941/1942 în lagărele de concentrare de pe Bug. Acești oameni păzeau ghetourile și lagărele din toată Transnistria și intrau în acestea oricând ajutorul lor era necesar în îndeplinirea diverselor acțiuni dictate de autoritățile române, cele mai comune fiind execuțiile în masă.

Viața cotidiană în Transnistria

La data de 24 decembrie 1941, în districtul Moghilev, aproape de Nistru, existau 56 000 de evrei români. Aici au supraviețuit mai mulți evrei decât în oricare alt loc din Transnistria. Implicarea germană era mai redusă și comunitatea evreiască s-a putut organiza mai bine, în special în orașul Moghilev. Deși erau numeroși, mai ales în districtele Moghilev și Balta, deportații evrei din România se găseau în 120 de localități de pe întreg teritoriul Transnistriei; unele dintre acestea primiseră de la unul la șase deportați, în timp ce altele sfârșiseră prin a adăposti mii de deportați ale căror condiții de existență erau extrem de dure. De exemplu, un număr de evrei din Moghilev a fost deportat la Șargorod și în alte localități din apropiere, unde destinul lor a fost cumplit. M. Katz, fostul președinte al comunității evreiești din oraș, relatează următoarele:

În orașul Konotcăuți, lângă Șargorod, [era] un câmp unde se afla doar un grajd lung și întunecat. Șaptezeci de oameni stăteau întinși peste tot, bărbați, femei, copii, pe jumătate dezbrăcați și lipsiți de orice mijloc de existență... Toți trăiau din cerșit. În ghetoul din Halcinți oamenii mâncaseră hoitul unui cal care fusese îngropat... Autoritățile turnaseră acid carbonic pe el, dar chiar și așa, ei continuau să îl mănânce... Evreii din Grabviți trăiau într-o peșteră. Ei nu s-au putut despărți de cele șapte sute de morminte ale celor dragi... Am găsit scene asemănătoare la Vinoi, Nemerci, Pasinca, Lucineți, Lucinic, Ozarineti, Vindiceni: peste tot, oameni extenuați, distruși; unii lucrau la ferme, dar majoritatea trăia din cerșit²⁰¹.

199. *Procesele militare de la Nürnberg*, vol. 4, cazul 9, p. 168.

200. Sarcinile poliției transnistrene, decembrie 1941, Arhiva Odessa, 2242-4-5c, p. 3.

201. Julius Fisher, *Transnistria: The Forgotten Cemetery*, T. Yoselof, South Brunswick, NJ, 1969, p. 105.

Evreii deportați din Basarabia și Bucovina mureau din cauza tifosului, foamei și frigului. Distribuirea alimentelor era neregulată. Mulți trăiau din cerșit sau din vânzarea obiectelor de îmbrăcăminte contra hrană, ajungând astfel practic goi. Mâncau frunze, iarbă și coji de cartofi și dormeau deseori în grajduri sau cocini, uneori fără a li se da măcar paie. Cu excepția celor din lagărele de la Peciora și Vapniarca și a celor din închisoarea de la Râbnița, evreii deportați locuiau în ghetourile sau în orașele unde erau distribuiți, obligați să îndeplinească diverse munci grele și supuși unui proces „natural” de exterminare prin înfometare și boli. Această „selecție naturală” a încetat spre sfârșitul anului 1943, când oficialii români au început să-și schimbe atitudinea față de evreii deportați.

În ianuarie 1942, epidemia de tifos exantematic a atins proporții majore. În Țibulovca (județul Balta), din 1 200 de deportați, 1 140 au murit în timpul iernii 1941-1942²⁰². La 20 ianuarie 1942, dintre cei 1 200 de evrei internați în noiembrie 1941, doar 100 de bărbați, 74 de femei și patru copii mai supraviețuiau, majoritatea cu mâinile și picioarele degerate. Unii au reușit, cu bani sau îmbrăcăminte, să obțină permisiunea de a locui în oraș. Dintre cei 9 000 de evrei care locuiau în Șargorod (județul Moghilev), 2 414 s-au îmbolnăvit de tifos și 1 449 au murit din această cauză. În iunie 1942, epidemia s-a sfârșit, dar a izbucnit din nou în octombrie. Dar până atunci comunitatea se pregătise pentru această boală și luase măsuri eficiente pentru a curăța aria de păduchi. Au apărut 92 de cazuri de febră tifoidă, totuși cu o rată mică de mortalitate, și 1 250 de cazuri severe de malnutriție, dintre care 50 s-au dovedit a fi ireversibile²⁰³. Condițiile de igienă erau foarte rele și în Moghilev. La 24 aprilie 1942, acolo se înregistrau 4 491 de cazuri de tifos, dintre care 1 254 au fost mortale. Departamentul de sănătate din Moghilev estima existența la un moment dat a 7 000 de cazuri de tifos în oraș. În timpul iernii, temperaturile extrem de scăzute au făcut cu neputință îngroparea cadavrelor, ceea ce a dus la răspândirea în continuare a epidemiei. În afară de boli și de lipsa de mâncare adecvată, îmbrăcăminte și adăpost, deportaților din Transnistria li s-a impus deseori munca forțată. În Ladijin, spre exemplu, 1 800 de evrei din Dorohoi și Cernăuți erau folosiți la munca într-o carieră de piatră, în condiții extrem de aspre²⁰⁴.

Au existat două lagăre în Transnistria, Vapniarca și Peciora. În septembrie 1942, aproape 2 000 de evrei („simpatizanți ai comuniștilor” sau oameni care doriseră să emigreze în URSS în cadrul transferului de populație din 1940) au fost deportați în Transnistria. Unii dintre aceștia au fost omorâți imediat după sosire, dar aproximativ 1 000 au ajuns în lagărul de la Vapniarca, unde li s-a dat o varietate de mazăre furajeră (*Tathyrus savitus*), nepotrivită pentru consum uman. Drept urmare, 611 internați s-au îmbolnăvit foarte grav, și unii au paralizat parțial²⁰⁵. Celălalt lagăr transnistrean, Peciora, avea pusă la intrare inscripția „lagărul morții”²⁰⁶. Generalul Iliescu, inspector al jandarmeriei din Transnistria, a recomandat ca cei mai sărmani să fie trimiși aici, de vreme ce oricum urmau să moară și nu se intenționa să existe supraviețuitori la Peciora²⁰⁷. După

202. USHMM/SRI, RG 25004M, fond 40012, vol. 1, rola 28.

203. Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 3, p. 325.

204. *Ibid.*, p. 280.

205. *Ibid.*, pp. 210, 376-377.

206. *Ibid.*, vol. 3, p. 285.

207. *Ibid.*, p. 285.

cum arăta istoricul Matatias Carp, Peciora a fost cel mai groaznic loc de internare al evreilor din toată Transnistria :

Cei care au reușit să scape au povestit lucruri incredibile. Pe malurile Bugului, lagărul era înconjurat cu trei rânduri de sârmă ghimpată și păzit de o puternică gardă militară. Camioanele germane soseau în diverse ocazii din partea germană a Bugului ; internații din lagăr erau înghesușiți în ele pentru a fi exterminați de partea cealaltă... Neputând să facă rost de alimente, internații mâncau gunoaie și mai târziu chiar cadavre. Optzeci la sută dintre ei au murit și doar douăzeci la sută [care au fugit când garda a devenit mai neatentă] au supraviețuit²⁰⁸.

Mărturiile supraviețuitorilor de la Peciora raportează și cazuri de canibalism în acest lagăr.

Evreii localnici

După primul val de execuții care au urmat ocupației provinciei, evreii localnici care au supraviețuit s-au întors la casele lor distruse și jefuite. Conform rapoartelor Jandarmeriei și ale Guvernului, dintre cei 331 000 de evrei ucraineni, numărați la recensământul din 1939, cel puțin 150 000 și probabil peste 200 000 erau încă în viață în acel moment, incluzându-i și pe cei peste 90 000 de evrei din județul Odessa. După intrarea în capitalele de județ, armata română – urmată de unități de jandarmi, apoi de prefecti – a început, imediat și energic, identificarea tuturor evreilor în scopul închiderii lor în ghetouri și lagăre²⁰⁹.

La 4 august 1941, Armata a 4-a a informat toate unitățile militare, de jandarmerie și de poliție că „evreii din orașele și satele din Ucraina vor fi strânși în ghetouri”²¹⁰. Această decizie a fost luată de Antonescu, transmisă prin Comandamentul de Război și semnată de generalul Tătăranu : „Pentru a preîntâmpina acțiunea de spionaj și terorism a evreilor s-a luat măsura ca ei să fie internați în ghetouri și întrebuințați la muncă”²¹¹. După sosirea în capitalele de județ, prefectii au ordonat evreilor să se înregistreze la noile autorități și să se mute în ghetouri, abandonându-și casele. La 3 septembrie, de exemplu, colonelul Vasile Nica, prefectul județului Balta, le-a dat „tuturor jidanilor” trei zile pentru a se muta în ghetou, o zonă formată din numai patru străzi. A instaurat munca obligatorie pentru evreii între 14 și 60 de ani și a ordonat purtarea semnului galben : „Orice jidan, fie din orașul Balta, fie din județ sau din altă parte, sosit în Balta, se trimite în ghetou. La fel se vor înființa ghetouri și în alte orașe din județ. Orice act de nesupunere, orice încercare de rebeliune sau terorism din partea vreunui jidan din ghetou va fi sancționată cu moartea lui și a douăzeci altora”²¹².

208. *Ibid.*, p. 368.

209. Conducerea militară a Transnistriei, Ordinul nr. 1, Arhiva Odessa, 2730-1-1.

210. Armata a 4-a, Ordinul nr. 209221, 4 august 1941, Arhiva Chișinău, 693-2-299, p. 26.

211. Armata a 4-a către Comandamentul de Război, NDM, Colecția Armatei a 4-a, dosar nr. 781, p. 162.

212. Nica, Ordinul nr. 4, 3 septembrie 1943, Arhiva Odessa, 2358-1-2, p. 4. Ordinul a fost emis în română și rusă.

Deportările și Marșurile Morții

La 30 septembrie 1941, comandantul Armatei a 4-a a pus următoarea întrebare Marelui Stat-Major: „Ce se face cu evreii *civili* din Transnistria”²¹³. Răspunsul lui Antonescu a fost clar: „Toți evreii aflați în Transnistria, vor fi internați imediat în lagărele de pe Bug, stabilite de Dl guvernator al Transnistriei... Averile lor se iau în primire de autoritățile locale”²¹⁴. La începutul lui octombrie, Antonescu a ordonat deportarea (adică exterminarea) evreilor ucraineni la Bug și jefuirea proprietăților lor. Dar nu numai evreii ucraineni au fost deportați la Bug. Trimisul lui Eichmann, Richter, și-a anunțat superiorii că Antonescu a decis să concentreze, lângă Bug, 110 000 de evrei din Basarabia și Bucovina „cu scopul de a-i extermina”²¹⁵. Transferul și execuția lor a căzut în sarcina guvernului Transnistriei, care avea la dispoziție unități de jandarmerie și trupe de ocupație. Alexianu a descris operațiunea comandantului Armatei a 4-a la 11 octombrie:

În urma dispozițiilor date, toți evreii din Basarabia și Bucovina sunt evacuați din aceste provincii în regiunea la vest de Bug, unde vor rămâne în toamna aceasta până ce – în conformitate cu convenția încheiată cu Statul German – vor putea fi trecuți la vest de Bug. ...Până acum au intrat în Transnistria peste 15 000 evrei... Sunt în curs de sosire restul până la aproximativ 150 000 pentru această toamnă²¹⁶.

Autoritățile române nu și-au asumat responsabilitatea pentru subzistența evreilor, nici în timpul deportării, nici în lagăre și ghetouri. „Evreii vor trăi pe cont propriu” era scris. Totuși, ei urmau să fie folosiți pentru munci agricole sau de alte feluri, iar jandarmii îi împușcau fără milă pe cei care lucrau mai încet²¹⁷.

Toate convoaiele au fost jefuite de jandarmi. Femeile tinere și fetele din fiecare convoi au fost violate, în special de către ofițeri, care alegeau locurile de oprire unde puteau organiza orgii. Bandele de ucraineni atacau, și ele, convoaiele de evrei – omorând, jefuind și, câteodată, dezbrăcând sute de evrei și lăsându-i să moară de frig. Comandanții convoaielor nu erau responsabili pentru viețile evreilor, ci doar pentru transferul lor – acești evrei nu aveau nume, nici identitate. Voluntari ucraineni (numiți, mai târziu, poliția ucraineană) însoțeau convoaiele, dând dovadă de mai multă cruzime decât jandarmii. Neobișnuiți cu zona, jandarmii se bazau pe voluntari, încredințându-le rolul parțial de a escorta și îndatoririle de pază. *Einsatzgruppe* D i-a înarmat pe acei ucraineni care au ajutat la uciderea a zeci de mii de evrei.

Transferul evreilor către Bug, în convoaie care numărau mii de oameni, a continuat, rapid, de-a lungul lunilor octombrie, noiembrie și decembrie 1941, într-o dezordine totală. Mii de evrei au fost lăsați în orașe sau sate unde existau ghetouri sau lagăre temporare. Monitorizând deportarea ca și cum ar fi fost o operațiune militară, Antonescu

213. Armata a 4-a către Cartierul General, telegramă, 30 septembrie 1941, NDM, Colecția Armatei a 4-a, dosar nr. 779, p. 164.

214. Cartierul General către Armata a 4-a, 6 octombrie 1941, NDM, Colecția Armatei a 4-a, dosar nr. 779, p. 165.

215. Richter către RSHA, 11 octombrie 1941, Documentele de la Nürnberg, PS-3319; copie în Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 5, doc. 87, p. 110.

216. Alexianu către Armata a 4-a, Arhiva Odessa, 2242-2-76.

217. „Directive privind organizarea convoaielor”, 6 septembrie 1941, Arhiva Odessa, 2242-2-680, p. 50.

a remarcat, în timpul unei ședințe de guvern, că a avut destule probleme „cu cei pe care i-am dus pe Bug. *Numai eu știu câți au murit pe drum*”²¹⁸. La 9 noiembrie, inspectorul de jandarmi, generalul Vasiliu, a înaintat un raport secret către Conducător conform căruia prima etapă a deportărilor din Basarabia și Bucovina a luat sfârșit: 108 002 de evrei „au fost așezați în schița anexată”. O hartă care însoțea raportul arăta că evreii fuseseră duși în trei zone de lângă Bug: 47 545 în nord, la Mitki, Peciora și Rogozna; 30 981 în centru, la Obodovca și Balanovca; iar 29 476 la Bobric, Krivoi-Ozero și Bogdanovca²¹⁹. Sursele lui Richter s-au dovedit precise: într-adevăr, Antonescu a concentrat 110 000 de evrei – cetățeni români – lângă Bug cu intenția de a-i omorî. Între timp, Antonescu a ordonat SSI să investigheze de ce „nu toți evreii au fost evacuați la est de linia de cale ferată Jmerinca-Odesa”, lângă Bug. Investigația a dezvăluit că, în decembrie 1941, 79 507 de evrei care au fost deportați la vest de acea linie erau încă în viață²²⁰. Dar la începutul ocupației românești, între 150 000 și 200 000 de evrei erau de asemenea în viață în Transnistria.

Masacrele din districtul Golta

Refuzul autorităților germane de ocupație de a primi și executa evreii români și ucraineni deportați la Bug a forțat administrația transnistreană să rezolve de una singură această problemă. Uciderea evreilor ucraineni și români a avut loc în județul Golta, lângă Bug, de la sfârșitul lui decembrie 1941 până în mai 1942. Sub comanda prefectului Isopescu, locotenent-colonel al Jandarmeriei, Golta a devenit „Regatul Morții”, locul în care se aflau cele trei mari lagăre de exterminare – Bogdanovca, Dumanovca și Acmețetca – și alte zeci de lagăre mai mici. Cam 10 000 de evrei localnici, 30 000 din Basarabia (în special din ghetoul din Chișinău) și 65 000-70 000 din Odessa și din județele din sudul Transnistriei au fost închiși în aceste lagăre. Chiar și înaintea campaniei de exterminare, mureau atât de mulți evrei în fiecare zi, încât Isopescu a ordonat jandarmilor și primăriilor „ca jidaniilor morți să fie îngropați la doi metri sub pământ. Cei îngropați la 1/2 metru se vor reîngropa adânc”, adăugând că „toți jidaniilor bolnavi, bătrâni sau copii vor fi trimiși la Bogdanovca”²²¹. Până la mijlocul lui noiembrie 1941, Bogdanovca devenise o ladă de gunoi uman.

Când a preluat județul, Isopescu a scris că a găsit mai multe lagăre de evrei „din cei adunați de prin târgurile de aici” (evrei ucraineni), dar cei mai mulți „din cei trimiși de peste Nistru” (deportați din Basarabia și Bucovina). La începutul lui octombrie, „veo 15 000” de evrei au fost „adunați” (închiși) în satul Vazdovca, în subdistrictul Liubasevca, iar alți 3 000 în Krivoi-Ozero și la Bogdanovca. „În cei din Vazdovca a dat tifosul și au murit vreo 8 000”, a raportat Isopescu. Primarul și regimentul de infanterie staționat în sat au cerut ca lagărul să fie mutat, „fiind un veșnic pericol de infecție”. Slăbiți de foame

218. Lya Benjamin, *op. cit.*, nr. 119, p. 337.

219. Vasiliu către Antonescu, 15 decembrie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, dosar nr. 18844, vol. 3.

220. Raportul Cabinetului Militar, 4 ianuarie 1942, Arhivele de Stat din București, Președinția Consiliului de Miniștri, Arhiva Cabinet, dosar nr. 86/1941, pp. 325-327.

221. Isopescu către locotenent major Mircea Bivolaru, 4 noiembrie 1941, Derjavnii Archiv Mikolaisvoi Oblasti, Ucraina (Arhiva Centrală a districtului Nicolaev) (în continuare: Arhiva Nicolaev), 2178-1-66, p. 90.

și contaminați de tifos, evreii nu-și puteau îngropa cadavrele, iar soldații și sătenii refuzau să se apropie de lagăr²²².

Isopescu a transferat cei aproape 10 000 de evrei rămași în Vazdovca și Krivoi-Ozero „în grajdurile de porci ale sovhozului” din Bogdanovca. Dar chiar și înaintea sosirii „transportul de jidani de la Vazdovca” au fost trimiși „din direcția Odesa, vreo 9 000 de jidani, așa că astăzi din ce a fost acolo și din ce a mai venit sunt 11 000 jidani în grajdurile colhozului, unde încăpeau doar 7 000 porci”²²³. Isopescu a continuat: „Azi a venit primarul cu șeful de colhoz, disperați, căci li s-a spus că mai sunt în drum vreo 40 000 [de evrei] din direcția Odessa. Cum sovhozul nu mai poate găzdui pe toți, iar cei de afară omoară pe cei din grajduri pentru a le lua locul, iar poliția [ucraineană] cu jandarmii nu pridesc a dirija înmormântările și cum apa Bugului este folosită ca apă potabilă, în curând se va întinde molima în întreaga regiune”²²⁴. Mai mult de 67 000 de evrei au fost concentrați la Bogdanovca și, parțial, la Dumanovca, împreună cu 30 000 de deportați din Basarabia, după cum se arăta într-un raport al jandarmeriei²²⁵.

Pentru a înțelege detaliile menționate de Isopescu, trebuie amintit că primul îngheț din anul 1941 a venit la 4 noiembrie, iar temperaturile au continuat să scadă, coborând până la -35 °C în decembrie. Cei care n-au reușit să se strecoare într-unul dintre grajdurile mizerabile, pline de păduchi și fecale, au murit de frig în timpul nopții; acesta este motivul luptei acerbe pentru găsirea unui loc în grajduri. Suprapopularea lagărului a continuat, cei mai mulți evrei fiind bolnavi de tifos. Cinci sute dintre ei mureau zilnic la Bogdanovca, în timp ce alte două sute aveau aceeași soartă la Dumanovca. Atât Isopescu, cât și Alexianu sperau că germanii o să-i ia pe evrei și o să-i extermine pe teritoriul lor. Așa cum guvernatorul îi raporta lui Antonescu la 11 decembrie 1941: „Pentru rezolvarea problemei evreiești din Transnistria suntem actualmente în tratative cu autoritățile germane pentru trecerea lor [a evreilor] peste Bug. În unele puncte, cum este Golta, parte din evrei au și început să treacă peste Bug. *Nu vom avea liniște în Transnistria până nu vom executa dispoziția din înțelegerea Hauffe-Tătăranu pentru trecerea jidanilor peste Bug* (s.a.)”²²⁶.

Unitățile militare cu cartierul în districtul Golta au cerut prefecturii „îndepărtarea” lagărelor, dar nu s-a găsit nici un spațiu disponibil în acest scop²²⁷. Ucraina lui Antonescu se sfârșea la Bug și, la mijlocul lui decembrie, mase uriașe de evrei – vii, morți sau muribunzi – au fost concentrate în lagărele de la Bogdanovca și Dumanovca: cel mai groaznic coșmar al lui Isopescu se adevărase. El estimase că sunt cam 52 000 de evrei în Bogdanovca și cam 20 000 în Dumanovca. Unii erau înghesuți în grajduri (nu existau mai mult de 50 de grajduri), în cocini și barăci, în timp ce ceilalți stăteau afară, răspândiți de-a lungul a trei kilometri pe malul de vest la Bugului. Silozurile erau pline de cadavre, iar atât cei vii, cât și cei morți erau înghesuți în grajduri și barăci în frigul ucigător al iernii.

222. Isopescu către guvernământul Transnistriei, 13 noiembrie 1941, *ibid.*, p. 155.

223. *Ibid.*, p. 151b.

224. *Ibid.*, pp. 151-151b.

225. Vasiliu către Antonescu, 15 decembrie 1941, Arhiva M.I., dosar nr. 18844, vol. 3.

226. Alexianu către Antonescu, 11 decembrie 1941, Arhiva Odessa, 2242-1-677, p. 197.

227. Colonel I. Georgescu, comandant al Regimentului de Infanterie 20, către Prefectura din Golta, Arhiva Nicolaev, 4 decembrie 1941, 2178-1-12, p. 22.

Asasinarea a mai mult de 70 000 de evrei supraviețuitori de la Bogdanovca și apoi de la Dumanovca a fost ordonată de Antonescu. În ședința de guvern din 16 decembrie, Alexianu l-a informat că 85 000 de evrei aduceau tifosul „în satele în care veniseră. Trebuie să-i dezinfectez, altfel o să-i infecteze pe toți”. Recomandarea lui Antonescu a fost scurtă: „Lasă-i să mai moară pe aceia”²²⁸.

Un alt factor în decizia de a executa zeci de mii de evrei și de a le incinera corpurile a fost natura relațiilor cu autoritățile germane de ocupație din Ucraina și nemulțumirea *Einsatzgruppe* față de dezorganizarea părții române și mai ales față de incapacitatea acesteia de a îngropa cadavrele. Subdistrictul Landau din districtul Berezovca număra zeci de mii de localnici germani – *Volksdeutsche* –, iar alte zeci de mii trăiau pe malul estic al Bugului, în partea ocupată de naziști a fostului district sovietic Nicolaev. La 5 februarie 1942, *Gebietskommissar* Schlutter al Nicolaevului, omologul lui Isopescu, l-a avertizat pe Alexianu despre imensa catastrofă epidemiologică, ai cărei autori erau autoritățile române de pe malurile Bugului. Germanii nu au cerut omorârea evreilor, ci „eventual transportarea lor atât de departe în interiorul Transnistriei, încât trecerea evreilor peste Bug să devie imposibilă”²²⁹.

Deși autoritățile naziste de dincolo de Bug doreau în mod evident ca românii să-și rezolve propria „problemă evreiască”, Alexianu se baza pe Acordul de la Tighina, care i-ar fi obligat pe *germani* să-i lichideze pe evreii concentrați lângă Bug: „Se va răspunde că potrivit Convenției de la Tighina din 30 august 1941, art. 7, urmând ca evreii din Transnistria să fie evacuați la est de Bug, atunci când operațiile vor permite, îi ținem aici și nu putem a-i reîntoarce în interior, în vederea trecerii Bugului. Rugăm a ni se comunica dacă este posibil executarea convenției”²³⁰. Cum răspunsul românilor întârzia, Schlutter a trimis încă o telegramă care reitiera cererea de evacuare: „Zilnic moare un număr de evrei care abia se îngroapă în mod superficial. Această stare cu totul imposibilă constituie un iminent pericol pentru satele germane din Transnistria și pentru teritoriul învecinat al Comisariatului german din Ucraina. Pentru a salva trupele, administrația germană și populația vă rog a lua măsuri energice”²³¹. „Ce răspuns s-a dat?”, a notat Alexianu pe telegrama tradusă. Întrebare la care locțiitorul său, secretarul general Emanoil Cercavski, a scris următoarele: „S-a răspuns Comisarului General Oppermann că am luat măsuri să ardem cadavrele evreiești”²³².

Polițiștii ucraineni aduși din județul Golta, ajutați de jandarmi locali, au împușcat cam 48 000 de evrei la Bogdanovca. Masacrul a început la 21 decembrie și a continuat până în dimineața zilei de 24 decembrie. După o pauză de Crăciun, execuțiile au fost reluate la 28 decembrie, continuând până la 30 decembrie și reluându-se apoi între 3 și 8 ianuarie 1942. Evreii au fost obligați să se dezbrace și apoi au fost împușcați în partea dorsală a gâtului de către ucigași îmbătați cu samagon, o băutură alcoolică obținută din

228. Ședință de guvern, 16 decembrie 1941, Ministerul de Interne, Arhiva Operativă, dosar nr. 40010, vol. 78, p. 358.

229. Schlutter către Alexianu, telegramă, 5 februarie 1942, versiunea germană și traducerea română, Arhiva Odessa, 2242-1-1486, pp. 180-180b.

230. *Ibid.*

231. Schlutter către Alexianu în Tiraspol, telegramă, 14 februarie 1941, versiunea germană și traducerea română, Arhiva Odessa, 2242-1-1486, pp. 200-200b.

232. *Ibid.*

sfeclă²³³. Dinții de aur au fost smulși cu lovituri de pușcă sau clește, iar inelele au fost smulse, la nevoie chiar o dată cu degetele. Corpurile au fost arse de o echipă de 200 de tineri evrei aleși special pentru această activitate, dintre care 150 aveau să fie, la rândul lor, împușcați în cele din urmă. Un supraviețuitor a descris procesul în acest fel: „Făceam stive la arderea cadavrelor. Un rând de paie, [pe] care așezam oameni circa 4 metri lățimea, înălțimea mai mult de un om ; lungimea cam 10 metri. La margine și la mijloc puneam lemne, și iarăși un rând de oameni și un rând de paie cu lemne ; aprindeam o stivă și pregăteam altă stivă, așa că a durat circa două luni până ce am prefăcut [în] cenușă frații noștri. În geruri mari ne încălzeam cu cenușă caldă”²³⁴.

La Dumanovca, o așezare evreiască pe drumul care unește Odessa cu Golta, se aflau aproximativ 20 000 de evrei din Odessa și din târgurile învecinate. Între 10 ianuarie și 18 martie 1942, 18 000 au fost uciși de poliția locală ucraineană și de jandarmii români. Cu toate că acele cadavre au fost inițial îngropate, ulterior s-a procedat la dezgroparea lor și la incinerare spre a se evita pericolul epidemiilor.

Pretorul Teodor Iliescu raporta :

În Dumanovca există un lagăr de evrei, care prezintă un pericol permanent pentru autorități și populația autohtonă din localitate, din cauza mizeriei în care trăiesc și a insectelor de care sunt plini, fiind cel mai bun mediu de răspândire a tifosului, holerei și a altor boale. Cum în această comună s-au împușcat un număr însemnat de evrei, care au fost îngropați în gropi neconforme cu regulile cerute, fiind săpate la o adâncime de cel mult 1/2 m, și care prin infiltrarea apei în pământ o dată cu topirea zăpezii va prezenta un pericol pentru sănătatea publică... vă rugăm să binevoiți a dispune mutarea lagărului la Bogdanovca... Nu pot produce absolut nimic, iar din cauza mizeriei mor zilnic între 30-50...²³⁵

Isopescu a notat decizia sa pe marginea raportului : „Să se procedeze conf. ord. 23. Cadavrele să fie arse pentru a nu se extinde molima”²³⁶.

Acmacetca se afla pe Bug, la 18 kilometri sud de Bogdanovca, 18 kilometri nord de Dumanovca și 60 de kilometri de orașul Golta. Cu toate că documentele o descriu ca pe un sat, Acmacetca era în realitate o mare fermă de porci.

Aflat la depărtare de alte zone populate și păzit cu strictețe, acest loc a fost preluat de Isopescu la începutul lui martie 1942 în scopul încarcerării acelor evrei incapabili de muncă și de prestarea altor servicii, inclusiv a celor mai bătrâni și a copiii²³⁷. Evrei sănătoși au fost și ei trimiși acolo, ca pedeapsă pentru neascultare, pentru că s-au opus violurilor de către jandarmi și personalul guvernamental român sau pentru că au refuzat să predea valorile, de exemplu. Mai multe sute de orfani s-au alăturat deținuților, iar Acmacetca a ajuns curând să cuprindă 4 000 de evrei.

Lagărul, întins doar într-o parte a fermei, cuprindea patru cocini pentru porci – expuse în întregime vântului, zăpezii și ploii – și un depozit de mari dimensiuni.

233. Această execuție în masă și incinerarea cadavrelor au fost analizate în detaliu în timpul procesului lui Isopescu, în 1945. Descrierea a fost confirmată de documente românești descoperite în arhivele din Nicolaev și Odessa. Vezi *Actul de acuzare, rechizitoriile și replica acuzării la procesul primului lot de criminali de război*, Editura Apărării Patriotice, București, 1945.

234. Mărturia lui Haim Cogan, 24 aprilie 1963, YVA, PKR, doc. 4, p. 70.

235. Iliescu către prefectura Golta, Arhiva Nicolaev, 2178-1-58, pp. 358-358b.

236. *Ibid.*

237. Ilia Ehrenburg și Vasili Grossman, *Cartea neagră*, Institutul Român de Documentare, București, 1946, p. 103.

Cocinile erau despărțite prin scânduri în compartimente și aproximativ 1 000 de persoane erau înghesuite în fiecare cocină. Depozitul era rezervat orfanilor. Acmacetca era înconjurată de trei rânduri de sârmă ghimpată și de tranșee adânci și era păzită de poliția ucraineană subordonată jandarmilor români²³⁸. Scopul principal al lagărului era exterminarea prin izolare. Hrana era absolut insuficientă și evreii „stăteau zile întregi întinși pe pământ sau pe paturi și nu se puteau mișca”²³⁹. După câteva săptămâni, cei mai mulți au murit de inaniție, iar restul erau epuizați la extrem²⁴⁰.

La început, un deținut a fost pus să țină ordinea în lagăr. Însă această sarcină a devenit inutilă deoarece evreii erau prea slăbiți ca să mai scape. Paza exterioară a fost de asemenea relaxată, iar polițiștii ucraineni intrau în lagăr doar ocazional pentru a efectua inspecții de rutină. Jandarmii români cumpărau haine ale evreilor plătind în schimb cu câțiva cartofi, iar poliția ucraineană a început să procedeze la fel, deși această „afacere” era interzisă. Din cauza foamei, cei mai mulți deținuți au rămas curând dezbrăcați, înveșmântați în zdrențe sau în hârtie de ambalaj. Puținii evrei aleși de polițiști, în iarna lui 1942, spre a lucra în lagăre și în zona respectivă, erau desculți²⁴¹.

Înfometarea nu era singurul ucigaș în Acmacetca. Cei mai mulți deținuți au suferit de pe urma febrei tifoide, a dizenteriei și furunculozei. Malaria și tetanosul au dus, și ele, la pierderea de vieți. Nu era oferit nici un fel de tratament medical. Dintre cei aproximativ 4 000 de evrei trimiși inițial în lagăr, doar câteva sute erau încă în viață în luna mai. În ciuda ratei crescute a mortalității, de regulă se aflau permanent în lagăr câteva sute de evrei, în orice moment, de când Isopescu se afla la conducerea întregului „gunoi uman” – evreii trimiși în mod regulat de guvern la Acmacetca, „regatul morții”. S-a înregistrat și altă recrudescență a tifosului în district, în cursul acelei luni, iar la 24 mai prefectul a trimis o telegramă cartierului general al jandarmeriei din Transnistria: „În locul lagărului Bogdanovca am destinat pentru jidani Acmacetca, tot în raionul Dumanovca. Ca atare rugăm a nu mai trimite jidani cu destinația Bogdanovca ci Dumanovca, de unde sunt escortați în lagăr la Acmacetca”²⁴².

Acmacetca a adus teroarea în inimile tuturor evreilor din Golta – supraviețuitori ai acțiunilor de ucidere în masă săvârșite de români, precum și cei mai de curând veniți dintre deportați, care au fost aduși în zonă până la începutul lui 1943. Locțiitorul prefectului se folosea de numele Acmacetca spre a storce bani de la evreii trimiși direct din România la Golta, în vara lui 1942. Amenințarea lui putea fi sintetizată într-o propoziție: „[Moartea] te așteaptă la Acmacetca”²⁴³.

238. *Actul de acuzare*, ed. cit., p. 30.

239. *Ibid.*, pp. 70-71.

240. Matatias Carp, *op. cit.*, p. 255.

241. Mărturia lui Golda Israel, născută Zilberstein, Ramat Gan, 14 iulie 1994, înregistrată de Jean Ancel.

242. Telegrama nr. 3572 de la Isopescu către cartierul general al Jandarmeriei din Transnistria, 24 mai 1942, Arhivele de la Nicolaev, 2178-1-4, p. 478.

243. *Actul de acuzare*, ed. cit., p. 71.

Masacrele de la Odessa

Supliciuul celor 120 000 de evrei din Odessa a rivalizat cu cel din lagărul de pe Bug. Contrar propagandei românești, evreii – în număr de 90 000 până la 120 000 în momentul ocupării Odesei – nu erau favoriții regimului sovietic. În timpul asediului, antisemitismul a sporit, mai ales în mediile clasei muncitoare, atingând apogeul în ajunul evacuării orașului. La mijlocul lunii septembrie, după ce avioane germane lansaseră fluturași cu propagandă antisemită, tineri huligani au organizat în unele cartiere mitinguri antievreiești, scandând vechiul slogan țarist : „Bateți pe evrei și salvați Rusia”²⁴⁴.

Divizia 10 infanterie, care a intrat în oraș pe 16 octombrie 1941, a primit ordinul de a-i aduna pe „toți bărbații evrei între 15-50 ani și pe evreii care au fugit din Basarabia la Odessa”²⁴⁵. S-au comis câteva asasinate lângă port, fiind vorba de victime care nu reușiseră să se îmbarce în ultimele vapoare ce părăsiseră Odessa. La 17 octombrie, autoritățile militare române au ordonat efectuarea unui recensământ, fiind fixate mai multe centre de înregistrare și verificare în oraș. La 18 octombrie, soldații români au început să ia ostatici, în special evrei. Unii dintre aceștia au fost târați afară din case, în timp ce alții au fost reținuți la punctele de control. Închisoarea municipală s-a transformat într-un mare lagăr pentru evrei. Din 18 octombrie 1941 până la mijlocul lui martie 1942, militarii români din Odessa, ajutați de jandarmi și poliție, au ucis cel puțin 25 000 de evrei și au deportat peste 35 000.

În seara de 22 octombrie, sectorul central și partea dreaptă a clădirii în care se afla Comandamentul trupelor române în Odessa a explodat, omorând șaisprezece ofițeri români (inclusiv pe comandantul militar al orașului, generalul Ion Glogojanu), patru ofițeri germani de marină, patruzeci și șase de membri ai forțelor armate române și mai mulți civili²⁴⁶. Comandamentul Diviziei a 10-a adăpostise anterior cartierul general al NKVD (poliția secretă sovietică). Existaseră avertismente, încă din luna septembrie, conform cărora „unitățile comuniste în retragere au minat anumite clădiri și locuri, au instalat mecanisme de sabotaj în anumite obiecte, și chiar în jucării”²⁴⁷. De îndată ce a aflat de dezastru, Antonescu i-a ordonat generalului Iosif Iacobici, șeful Marelui Stat-Major și comandant al Armatei a 4-a, „să ia măsuri drastice de pedepsire”²⁴⁸. În acea noapte, Iacobici a telegrafiat la Cabinetul Militar al lui Antonescu că începuse acțiunea ordonată : „Ca represalii și pentru a da un exemplu populației s-au luat măsuri a spânzura în piețele

244. Alexander Dallin, *Odessa, 1941-1944: A Case Study of Soviet Territory under Foreign Rule*, Rand Corporation, Santa Monica, 1957, p. 42.

245. Jipa Rotaru *et al.*, *Mareșalul Ion Antonescu. Am făcut războiul sfânt împotriva bolșevismului*, Cogito, Oradea, 1944, p. 177.

246. Vezi lista victimelor (aparent provizorie), 24 octombrie 1941, NDM, pp. 673-679.

247. Circulară de la Comandamentul Poliției din Transnistria (semnată de Alexianu), 22 septembrie 1941, Arhiva Odessa, 2242-1-1067.

248. Telegramă de la Cabinetul Militar la Cartierul General al Armatei a 4-a, semnată de șeful de cabinet, colonelul Radu Davidescu, 22 octombrie 1941, Arhivele MAPN, Fond MAPN, Armata a 4-a, copie în USHMM, RG 25003M, rola 12, colecția Armatei a 4-a, dosar nr. 870, p. 634. Din 27 ianuarie până în 22 septembrie 1941, Iacobici fusese ministru al Apărării Naționale, ulterior deținând și funcția de șef al Marelui Stat-Major și comandant al Cartierului General de Război. La 9 septembrie, Antonescu l-a numit și comandant al Armatei a 4-a, după tentativa nereușită a generalului Nicolae Ciupercă de a cuceri Odessa.

publice un număr de evrei și comuniști suspecți”²⁴⁹. În acea noapte, Iacobici l-a trimis la Odessa pe generalul Nicolae Macici, comandant al corpului 2 de armată din cadrul Armatei a 4-a. Locțiitorul generalului Tătăranu, colonelul Stănculescu, i-a trimis lui Trestioreanu Ordinul Secret nr. 302826 al lui Antonescu, cerând „suprimarea celor aproximativ 18 000 evrei din ghetouri și în fiecare sector de regiment – suprimarea a cel puțin 100 de evrei prin spânzurătoare în piețe în fiecare sector de regiment”²⁵⁰.

La amiază, Stănculescu i-a telegrafiat din nou lui Tătăranu, raportându-i despre măsurile punitive: „Represiunea s-a executat în interiorul orașului prin împușcare și spânzurare și afișarea unor placarde pentru prevenirea tuturor celor ce se vor deda la acte teroriste..., iar executarea evreilor din ghetouri este în curs pentru efectivul raportat”²⁵¹. Evreii au fost încolonați și conduși în acele locuri de către armată, jandarmerie și poliție (care venise din România). Cele mai multe execuții au fost comise în vecinătatea Dalnicului sau în drumul spre Dalnic; zeci de mii de evrei fuseseră aduși acolo în acest scop. Cu toate că germanii se oferiseră să trimită la fața locului un batalion SS ca să ajute la „dezactivarea minelor” și curățarea Odesei „de evrei și bolșevici”, autoritățile române au decis să acționeze singure²⁵². Cei executați, inclusiv ostatici și localnici care nu ascultaseră ordinele, nu beneficiaseră de nici o judecată și au fost spânzurați de balcoanele de pe străzile principale. După explozie, lungi șiruri de evrei au fost spânzurați pe stâlpii de electricitate ai troleibuzelor²⁵³. Circa 10 000 de evrei deja arestați au fost încarcerați și nu executați imediat. Generalul Iacobici s-a grăbit să trimită Cabinetului Militar un raport asupra situației, care detalia acțiunile represive efectuate: „Acțiunea de represiune s-a executat în interiorul orașului, prin împușcare și spânzurare, și afișarea de placarde pentru avertizarea celor ce vor mai îndrăzni și încerca astfel de terorism”²⁵⁴. Până a doua zi dimineața, sute de cadavre de evrei atârnav în piețele orașului și la intersecții²⁵⁵.

Carnagiul nu s-a oprit aici. Cel puțin 25 000 de evrei au fost mânați de jandarmi pe câmp. Unul dintre supraviețuitorii acestui episod, pe atunci o fetiță de șaisprezece ani, a povestit că acel convoi din care ea făcea parte era atât de întins, încât nu-i putea zări „începutul și capătul”²⁵⁶. Circa 22 000 de evrei de toate vârstele au fost înghesuiți în nouă magazii (barăci), operație care a continuat și după căderea nopții, pe 23 octombrie. Masacrul a avut loc după cum urmează:

Una după alta magaziile au fost ciuruite cu foc de mitralieră și pușcă, udate cu gazolină și incendiate, cu excepția ultimei care a fost aruncată în aer. Haosul și imaginile oribile care au urmat nu pot fi descrise: oameni răniți arzând de vii, femeii cu părul în flăcări ieșind afară prin

249. Telegramă de la Iacobici către Cabinetul Militar, 22 octombrie 1941, *ibid.*, p. 633.

250. Telegramă de la Stănculescu către Tătăranu, 23 octombrie 1941, pp. 654-656.

251. *Ibid.*, pp. 651-653.

252. *Ibid.*

253. Alexander Dallin, *op. cit.*, p. 77.

254. Raportul lui Iacobici către Cabinetul Militar, 23 octombrie 1941, NDM, fondul Armatei a 4-a, rola 12, dosar nr. 870, pp. 665-665.

255. Alexander Dallin, *op. cit.*, p. 77.

256. Mărturia Milei Morduhovici, Tel Aviv, 31 august 1995, înregistrată de Jean Ancel spre a fi încredințată Centrului Yad Vashem (în continuare: „mărturia lui Morduhovici”). Morduhovici s-a îmbolnăvit de tifos în lagărul Bogdanovca și a fugit la Odessa. A dat mărturia când era acasă, în convalescență, cu ajutorul unui doctor rus. În februarie 1942 a fost din nou deportată, cu trenul, împreună cu familia ei.

acoperiș sau prin găurile din barăcile aprinse, în încercarea nebunească de a se salva. Dar magaziile [erau] înconjurată pe toate laturile de soldați, cu armele ațintite. Primiseră ordinul să nu lase să scape nici un civil. Oroarea era atât de mare încât a șocat profund pe toată lumea, soldați și ofițeri²⁵⁷.

Camioane transportând gazolină și kerosen erau parcate în afara magaziiilor. Aceste clădiri au fost rapid incendiate, una după alta, deoarece soldații trebuiau protejați. După aceea, trupele s-au retras la circa 50 de metri și au înconjurat perimetrul spre a preveni evadările. Un ofițer român a descris ceea ce văzuse :

Când focul a izbucnit, unii dintre cei aflați în magazie, ușor răniți sau încă nevătămați, au încercat să scape sărind pe fereastră sau ieșind prin acoperiș. Soldații primiseră ordinul să împuște imediat pe oricine s-ar încumeta să facă asta. În încercarea de a scăpa de agonia focului, unii s-au arătat la geamuri și le-au cerut, prin semne, soldaților să-i împuște, arătând către capete și inimi. Dar când au văzut armele îndreptate către ei, au dispărut de la geamuri pentru un moment, reapărând însă după câteva secunde și făcându-le iar semne soldaților. Apoi s-au întors cu spatele la fereastră spre a nu vedea soldații trăgând în ei. Operația a continuat de-a lungul nopții, iar chipurile vizibile în lumina flăcărilor erau și mai înspăimântătoare. În acest timp, cei care apăreau la geamuri erau goi deoarece își smulseseră hainele arzânde. Câteva femei și-au aruncat copiii pe fereastră²⁵⁸.

Una dintre magaziile a fost aleasă spre a îndeplini dorința expresă a lui Antonescu de a arunca în aer o clădire înțesată cu evrei²⁵⁹. Explozia s-a produs pe 25 octombrie 1941, la ora 5.45 p.m., momentul exact în care clădirea Cartierului General al Armatei române din Odessa explodase cu câteva zile în urmă. Forța deflagrației a împrăștiat bucăți din corpuri în tot perimetrul din jurul magaziei. Deleanu, Niculescu-Coca, căpitanul Radu Ionescu și Bălăceanu i-au împușcat cu toții pe evreii care încercau să scape și chiar au aruncat grenade sovietice de mână în magaziile. Unii soldați îngroziți și chiar și ofițeri au făcut tot ce puteau spre a nu împușca flăcările umane. „Cei mai mulți dintre ofițerii ce erau la fața locului erau impresionați la lacrimi de ceea ce erau nevoiți să facă și unii dintre ei abandonau poziția, eschivându-se sau chiar ascunzându-se printre alți soldați [aflați acolo] fără misiune.”²⁶⁰ Sursele germane – un ofițer din *Abwehr* a vizitat Odessa la finele lunii octombrie și a pregătit un raport detaliat asupra exploziei cartierului general militar român – confirmă obiectivul și natura operațiunii românești din Odessa. Totuși, sursele au pus accentul pe acțiunea de minare a agenților sovietici, insistând mai puțin pe represaliile românești contra evreilor²⁶¹.

Spre sfârșitul lunii noiembrie, românii au dus prizonierii de război la Dalnic „pentru a săpa gropi în apropierea magaziiilor, pentru a scoate cu cârlige cadavrele și să le îngroape”. După eliberarea Odesei, Comitetul regional al Partidului Comunist, Obkom, a raportat că în cele nouă gropi erau „peste 22 000 de cadavre, printre care și cadavre de

257. Raportul lui Iacobici către Cabinetul Militar, 23 octombrie 1941, pp. 662-663, telegrama nr. 302861, de la Iacobici către Cartierul General de Război din Tighina, pp. 664-665.

258. Matatias Carp, *op. cit.*, doc. 122, pp. 210-211.

259. Ordinul nr. 563 (302858), 24 octombrie 1941, NDM, fondul Armatei a 4-a, dosar nr. 870, p. 688; copie la USHMM, RG-25003M, rola 12.

260. *Actul de acuzare*, ed. cit., p. 53.

261. „Bericht über Wahrnehmungen in Odessa”, 4 noiembrie 1941, U.S. National Archives, RG 242, T 501, rola 278.

copii care au murit sufocați. Parte din cadavre aveau semne de gloanțe, membre sfărțecate și cranii sfărâmate”²⁶². La o reuniune a cabinetului din 13 noiembrie, Conducătorul l-a întrebat întâmplător pe guvernatorul Transnistriei dacă acțiunile de represalii împotriva evreilor din Odessa au fost suficient de severe, la care Alexianu a replicat că mulți au fost uciși și spânzurați pe străzi²⁶³.

Primele coloane de deportați evrei originari din Odessa s-au pus în mișcare dinspre Dalnic către Bogdanovca la sfârșitul lui octombrie 1941, trecând prin Berezovca la începutul lui noiembrie²⁶⁴. Sătenii evrei de-a lungul drumului de deportare erau și ei obligați să intre în aceste mari convoaie. Ulterior, au fost repartizați în grupuri mai mici și mai ușor de manevrat și au fost escortați de către jandarmii români, cu sprijinul zelos al poliției ruse și ucrainene, care și-au oferit serviciile la zece zile după ce românii ocupaseră Odessa.

Convoaiele au fost obligate să mășăluiască de-a lungul drumului Odessa-Berezovca, timp de mai multe zile. După o zi sau două în Berezovca, au continuat marșul la picior până la Mostovoie și de acolo la Dumanovca, trecând prin Nicolaevca. Timp de două săptămâni, convoaiele au parcurs circa 200 de kilometri (124 de mile) spre Bogdanovca, de cele mai multe ori pe timp ploios și extrem de rece. Nu au primit nici mâncare și nici apă, iar cei care rămâneau în urmă au fost împușcați de jandarmi. În timpul nopții, evreii erau duși pe câmpuri și obligați să stea pe solul noroios, iar femeile și fetele erau violate de jandarmi și de miliția ucraineană. Jandarmii, în căutarea bijuteriilor și aurului, efectuau percheziții și luau bunurile de valoare, inclusiv hainele. Dimineața, convoiul se regrupa, iar cei care nu se ridicau sau nu se puteau mișca erau împușcați de jandarmi, cadavrele fiind lăsate neîngropate. În ciuda șirului de cadavre care indica drumul deportării, convoaiele se măreau în timp ce parcurgeau drumul, deoarece absorbeau evreii din județul Odessa²⁶⁵. Regruparea acestor evrei de-a lungul drumului era una dintre primele îndatoriri ale jandarmilor din momentul sosirii în zonă²⁶⁶.

A doua etapă a deportărilor – cele efectuate cu trenul – a început pe 12 ianuarie 1942, când 856 de evrei au plecat din Berezovca. Comandamentul general al Jandarmeriei aprecia că 40 000 de evrei au rămas în Odessa²⁶⁷. Petală (locțiitorul șefului Biroului de Evacuare din Odessa) a supravegheat operațiunea de acolo, iar Ciurea (omologul său civil) a stat o vreme chiar la prefectura din Berezovca spre a dirija acțiunea în teren. Colonelul Matei Velcescu, șeful Biroului Central de Evacuare a evreilor din Odessa, a coordonat diversele autorități din Odessa spre a grăbi deportările. „Fiecare din șefii de

262. Partidul Comunist din Ucraina, Comitetul din Districtul Odessa (Obkom), „Înregistrare finală și date generale ale Comisiei Regionale către Comisia de Stat Extraordinară asupra Daunelor și Victimelor Ocupației Fasciste a Regiunii în timpul Marelui Război Patriotic (1941-1944)”, 3 decembrie 1944, Arhivele Partidului Comunist din Odessa, II-II-52, p. 22.

263. *Actul de acuzare*, ed. cit., pp. 64-65.

264. Până la deschiderea arhivelor ex-sovietice (1993) și descoperirea Milei Morduhovici, nu se știa, practic, nimic despre acest capitol din lichidarea evreilor din oraș. Descrierea marșului de la Dalnic la Bogdanovca în octombrie-noiembrie 1941 se bazează pe mărturia Milei Morduhovici.

265. Comandantul legiunii de jandarmi din Berezovca către prefect, 31 ianuarie 1942, Arhiva Odessa, 2361-1-39, p. 15; mărturia lui Morduhovici.

266. Comandantul legiunii de jandarmi din Berezovca către prefect, 31 ianuarie 1942, Arhiva Odessa, 2361-1-39, p. 15.

267. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 5, doc. 133a, p. 216.

autorități de mai sus [Municipalitatea, Poliția, Armata, Justiția și Căile Ferate] își avea însărcinarea lor în privința străngerii și cazării și transportului populației evreiești, având în acest scop pe teren personalul necesar.”²⁶⁸

Fiecare transport începea cu o selecție aleatorie a 1 000-2 000 de evrei dintre cei care fuseseră duși la Slobodka și dintre cei duși în fața comisiilor de deportare din Odessa. Acești evrei au fost jefuiți imediat de reprezentanții autorităților și de un emisar al Băncii Naționale a României, care sosise de la București chiar în acest scop²⁶⁹. Apoi, jandarmii au împins și înghiontit mulțimea spre platforma de mărfuri din Sortirovca (Sortirovocnia), la circa 10 kilometri de ghetou și chiar mai departe de centrele de deportare din oraș. Deportarea a început la o temperatură de -20 °C și a continuat în ciuda viscolului, chiar și când temperaturile au coborât la -35 °C²⁷⁰. Singurele întreruperi erau cauzate de oprirea serviciilor de cale ferată din pricina frigului extrem, a cărbunelui de calitate slabă cu care erau alimentate locomotivele și a marilor căderi de zăpadă care blocau șinele. Până la sfârșitul lui ianuarie, evreii au fost transportați în trenuri oferite de germani prin Comandamentul de Legătură al Wehrmacht-ului din Tiraspol²⁷¹. Ei erau transportați în vagoane de marfă, în fiecare vagon fiind înghesuie 120 de persoane. „Erau atât de mulți evrei în vagon încât era greu chiar să stai în picioare.”²⁷² Mulți au murit prin îngheț în ghetou, în drumul către gară, sau în timp ce așteptau pe platforma de încărcare să sosească trenurile. Alte sute au pierit în timp ce dormeau pe străzile ghetoului din cauză că nu mai găsiseră camere libere în case. De teama unei epidemii de tifos, Departamentul Sănătății al Administrației și personalul medical al armatei României au ordonat ca toate cadavrele să fie îndepărtate din oraș²⁷³. Astfel, corpurile înghețate au fost și ele încărcate în trenuri. Neexistând loc pentru a le întinde pe podeaua vagoanelor, corpurile au trebuit să fie puse în poziție verticală – morții înghețați lângă cei vii și cei care au murit pe drum. La 13 februarie 1942, colonelul Matei Velcescu raporta că 31 114 evrei au fost evacuați cu trenul la Berezovca²⁷⁴. Acești evrei au fost împușcați de unități de exterminare germane în cooperare cu jandarmii români, iar corpurile lor au fost arse de germani. Per total, 35 000 de evrei din 40 000 au fost deportați, după cum afirma dr. Tătăranu în aprilie 1942²⁷⁵.

Conform lui Vidrașcu, 20-25% dintre deportați au murit prin îngheț înaintea și în timpul deportărilor²⁷⁶. Cifra ar fi putut fi mult mai mică dacă jandarmii lacomi și alți oficiali nu le-ar fi luat evreilor tot ceea ce aveau, hainele și mai ales paltoanele (în special cele făcute din piele sau țesătură fină). Jandarmii și soldații care au adus evreii la

268. Declarația lui Velcescu, 1 aprilie 1950, în „Dosarul Pântea”, p. 171.

269. Telegrama lui Alexianu către Cabinetul Civil-Militar, 13 ianuarie 1942, Arhiva Odessa, 2242-11486, p. 36

270. Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 3, doc. 137, pp. 221-222.

271. Comandamentul de legătură cu Wehrmacht-ul din Transnistria către Alexianu, 1 februarie 1942, Arhiva Odessa, 2242-1-1084, p. 2.

272. Starodinskii, *Odesskoe Getto*, p. 35, și Ilia Ehrenburg și Vasili Grossman, *op. cit.*, p. 98.

273. Gheorghe Tătăranu, „Tifosul exantematic în Transnistria”, aprilie 1942, Arhiva Nicolaev, 2178-1-424, pp. 4-5 (în continuare: raportul Tătăranu).

274. Velcescu către Alexianu, Arhivele de la Odessa, 2242-1-1487, pp. 132-132b.

275. Raportul Tătăranu, p. 4.

276. Depoziția lui Vidrașcu, 17 iunie 1950, copie la USHMM, RG 25004M, rola 30; mărturia lui Bogopolski că temperaturile scăzuseră sub -40 °C în timpul deportărilor.

Sortirovca se refereau la trenurile deportării ca la un „tren-dric”. Un ofițer român care a călătorit cu acest tren pe 18 ianuarie (într-un vagon special pentru militari) și-a însemnat aceste amintiri :

Era o iarnă cumplită, cum numai în Rusia se poate întâlni. Zăpada călătoare se înălța în văzduh, lăsând pământul gol-goluț și negru, pentru ca în clipa următoare să astupe tot ce era pe jos. Dune de zăpadă se mutau din loc în loc, iar promoroaca îngroșa în flori de gheață firele de telefon, ramuri și bărbile trecătorilor. Vânt nebun, nouri bosumflați și grăbiți scuturau cerul Odesei... Era în amurg... 1 200 de femei, copii, bătrâni din Odessa sunt ridicați între baionete, de nemți, și aduși în coloană la gară... Bătrâni cu bărbile albe de promoroacă, femei bătrâne și tinere cu și fără copii în brațe, copii de toate vârstele, pe jos, pe sănii, în brațe, înfășurați în plăpumi, în paltoane... Pe trei sănii trase de femei erau aduși cinci moșnegi, care au uitat să moară acasă... Pentru evrei erau destinate 10 vagoane de marfă. Deci 120 de oameni de vagon. Iar pe vagoane [era] scris : „8 cai sau 40 oameni”. Au încăput totuși câte 120. Împinși, presați cu drugi de fier, turtiți, dar au încăput. Iar când ușile „laterale” au fost trase, prin ferestrele cu zăbrele ieșeau nori de abur ca la etuve. În timpul imbarcării un bătrân și trei femei au încetat din viață. Cadavrele au fost totuși urcate în tren... și în noaptea sură o boccea se desprinsese de pe platforma unui vagon... Legătura se prăbuși [brusc] în sunet de piatră lovită, pe caldarâmul peronului, iar din ea săriră câteva cioburi. Erau bucăți de copil înghețat [care căzuse] din brațele mamei. Iar mama înnebunită urla pe platformă și-și sfășia cu unghiile obrazii... Trenul s-a pus apoi în mișcare. Spre moarte. Era trenul dric²⁷⁷.

Maiorul Apostolescu, delegat de Marele Stat-Major al Armatei române spre a supraveghea deportarea și confiscarea, a raportat pe 18 ianuarie 1942 că jandarmii români au fost însărcinați cu operația respectivă și că „parte din evrei mor în tren din cauza frigului”. Ofițerul a confirmat că zece evrei au murit în primul transport și șaizeci în al doilea „din cauza gerului și viscolului puternic”²⁷⁸. În plus, plecând fără mâncare, evreii mureau de foame pe capete, în drumul dinspre ghetou spre gară. Toți evreii, a consemnat ofițerul, erau fie bătrâni, fie copii sub 16 ani, fie femei : „Nu există nici un bărbat sub vârsta de 41 de ani, între 41 și 50 sunt extrem de puțini. Toți sunt într-o stare de mizerie ceea ce arată în mod prea evident că sunt dintre evreii cei mai săraci care au fost în Odessa”. Între recomandările sale : „Față de timpul cu totul defavorabil pentru transport și avându-se în vedere și impresia făcută de numărul destul de însemnat de evreii morți în ghetou, pe drum și pe C.F., ar fi mai bine ca transporturile să nu se efectueze în zilele prea friguroase... Să se interzică ridicarea și luarea de către familii, a cadavrelor celor căzuți în ghetou sau pe drum”²⁷⁹.

În ciuda frigului, muncitorii germani de la calea ferată (până pe 31 ianuarie) și jandarmii ce însoțeau transporturile au răscolit prin lucrurile evreilor în căutare de valori. Platforma era plină de perne, pături, paltoane și șoșoni, în dezordine, lucruri pe care evreii nu primiseră permisiunea să le ia cu ei. Jandarmii au împușcat pe oricine care a încercat să alerge de-a lungul platformei, de regulă încercând să ajungă la familie, în alt vagon. În tot acest timp, soldații germani fotografiau scenele. Călătoria la Berezovca, conform ofițerului român care se afla în tren, a luat o noapte întreagă în locul celor trei

277. V. Ludușanu, „Trenul-dric”, *Curierul israelit*, nr. 9, 12 noiembrie 1944.

278. Raportul lui Apostolescu, cu o scrisoare anexată către colonelul Dumitrescu Polichron, șeful Statului-Major al Armatei a 3-a, 18 ianuarie 1942, Arhivele din Odessa, 2242-1-1486, pp. 10-11.

279. *Ibid.*, p. 11.

ore obișnuite. În timpul lungilor opriri, a auzit „șipetele disperate” ale deportaților²⁸⁰. O dată ce ușile vagoanelor se închideau, întunericul absolut devenea stăpân.

La Berezovca, conform ofițerului citat mai sus, morții aduși de la Odessa și încă alți cincizeci, care au decedat în timpul tranzitului, au fost coborâți din tren. „În gară, i-au așezat în stivă, i-au stropit cu petrol, și le-au dat foc.”²⁸¹ Era imposibil să fie săpată o groapă comună, deoarece solul era înghețat bocnă, astfel încât s-a preferat arderea corpurilor în încercarea Serviciului de Igienă de a evita altă epidemie de tifos.

Mulți evrei care supraviețuiseră tuturor ororilor de la Odessa au sucombat, în cele din urmă, la Berezovca. Imaginea trupurilor cuprinse de flăcări a evidențiat, pentru prima dată, că ei înșiși erau condamnați. Focul și duhoarea nopții le-au luat și ultima rămășiță din dorința de a trăi: „Ușa vagonului se deschide cu scârțâit și suntem orbiți de roșeața flăcărilor unor focuri. Văd oameni zbătându-se, cuprinși de flăcări. Se simte miros pătrunzător de benzină. Oameni sunt arși de vii”²⁸². Cei mai mulți din evreii aruncați pe rug erau deja morți, dar unii doar păreau astfel deoarece erau complet înghețați; căldura focului i-a readus la viață pentru scurt timp, înainte de a le lua viețile. Nu toate transporturile de deținuți se opreau la Berezovca. Un număr necunoscut a fost dirijat către nord, la Veselinovo, un târg germano-ucrainean relativ mare, controlat de unități speciale ale SS-ului local²⁸³.

Atât aici, cât și în Berezovca, jandarmii români i-au așteptat pe deportați, lovindu-i cu bastoanele ca să-i zorească. Jandarmii le-au ordonat evreilor să coboare cadavrele din tren și să le aranjeze în mormane, cu toate că deportații erau ei înșiși pe jumătate înghețați. Descărcarea a avut loc pe un câmp din apropiere. La Berezovca și Veselinovo, convoaiele au fost divizate în mod arbitrar, fără a se ține seama de unitatea familiilor, și imediat au fost trimise pe jos în direcții diferite. Evreilor nu li s-a permis nici un fel de odihnă.

La 17 ianuarie, la cinci zile după începerea operației, comandantul jandarmeriei transnistrene, colonelul Emil Broșteanu, a trimis un raport asupra evoluției situației administrației din Transnistria și Inspectoratului General al Jandarmeriei din București. Acest document aruncă o lumină asupra aspectelor tehnice ale deportării. Datorită importanței sale, raportul este citat aici integral:

Am onoarea a vă comunica că începând din ziua de 12 ianuarie cr. a început evacuarea evreilor din Odessa. Conform Ordonanței date de Guvernământul Transnistriei, evreii ce urmează a fi evacuați se strâng în ghetouri, după ce fiecare trece pe la comisia de Evaluarea averilor (bijuterii) și schimbarea monedelor ce posedă în mărci germane RKKS.

Din ghetou se formează convoaie de 1 500-2 000 de indivizi care se îmbarcă în trenurile germane și se transportă în regiunea Mostovoie-Vasilievo, din județul Berezovca.

Din gara Berezovca se escortează în regiunea de plasare. Până în prezent au fost evacuați 6 000, transportul continuându-se zilnic.

În comunele de plasare, li se găsește cu foarte mare greutate loc de cartiruire, întrucât populația ucraineană nu-i primește, astfel că mulți rămân o zi adăpostiți de grajdurile colhozurilor.

Din cauza gerului care coboară până la -20 de grade, precum și din cauza lipsei de hrană, a vârstei și stării lor șubrede, mulți cad pe drum, unde îngheață.

280. V. Ludușanu, *op. cit.*

281. *Ibid.*

282. Iliia Ehrenburg și Vasili Grossman, *op. cit.*, citând un martor, p. 100.

283. Comandantul Statului-Major de legătură a Wehrmacht-ului în Transnistria către comandamentul Armatei (române) a 3-a din Tiraspol, 20 martie 1942. Arhivă specială din Moscova, 492-1-5, p. 262.

Legiunea Berezovca este concentrată pentru această operațiune, însă din cauza gerului mare escortele trebuie schimbate continuu.

Pe traseul ce se parcurge rămân cadavre care se îngroapă în șanțurile antitanc din acea regiune. Pentru îngroparea acestor cadavre oamenii din regiune se scot cu greutate căci caută pe cât posibil a se sustrage de la asemenea operațiuni.

Cu mersul acestei operațiuni vom ține Inspectoratul General la curent²⁸⁴.

Comandamentul General al Jandarmeriei a repetat aproape cuvânt cu cuvânt cele spuse mai sus în primul său rezumat de raport asupra operației, actualizând doar numărul deportaților: „Până la 22 ianuarie au fost evacuați 12 236 de evrei din totalul de aproximativ 40 000”²⁸⁵.

Convoaiele epuizate s-au îndreptat către diverse destinații. Circa 4 000-5 000 de evrei au fost trimiși la Bogdanovca, unde operația de lichidare a fost dusă la capăt, dar arderea de cadavre era încă în toi. Unii dintre noii sosiți erau conduși direct la groapă, împușcați și arși. Alți evrei au fost duși la Dumanovca, acolo unde Pădure conducea acțiunile de selectare și separare a „meseriașilor și specialiștilor” de restul deținuților. Zeci de mii de evrei din Odessa aduși în aceste două lagăre în noiembrie 1941 fuseseră deja măcelăriți. La Dumanovca, lichidarea a continuat, iar ultimele convoaie au avut parte de aceeași soartă ca și cele de dinainte.

Mai multe transporturi au fost conduse către fermele de stat din zonă, care trecuseră în mâinile românilor, acolo unde nu erau locuite de săteni germani. Grosul convoaielor a fost, în orice caz, condus în lagăre improvizate în satele din Berezovca locuite de etnici germani. Marșul către aceste lagăre era prelungit spre a mai rări rândurile deținuților sau, după cum a spus unul dintre supraviețuitori, pentru a spori numărul celor morți de „moarte naturală”²⁸⁶. Convoaiele trimise în lagăre la optsprezece kilometri (unsprezece mile) de gara Berezovca erau obligate să mărșăluiască în cerc timp de trei zile de-a lungul întinsului ținut înghețat și acoperit de zăpadă, unde cei mai mulți dintre adulții și copiii extenuați se stingeau pe câmp. Fiecare convoi era jefuit de jandarmi, care luau tot ceea ce părea de valoare: „Ei ne-au luat ultimele lucruri. Am ajuns la Dumanovca asemenea unor cerșetori”²⁸⁷.

Masacrele de la Berezovca

În Transnistria se găsea cea mai mare concentrație de *Volksdeutschen* sau etnici germani din Ucraina. Un recensământ organizat de naziști la începutul lui 1943 a evidențiat că 130 866 de germani trăiau în regiune, față de 169 074 în întregul *Reichkommissariat* al Ucrainei²⁸⁸. Circa 100 000 dintre cei ce trăiau în Transnistria erau împrăștiați în satele și orașele ce mărgineau Odessa. Sub sovietici, Odessa Mare cuprinsese aproape tot sudul

284. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 5, doc. 129, p. 222.

285. Inspectoratul jandarmeriei din Transnistria, raport de sinteză a activităților între 15 decembrie 1941 și 15 ianuarie 1942, în *ibid.*, nr. 133a, p. 216.

286. Ilia Ehrenburg și Vasili Grossman, *op. cit.*, p. 99.

287. *Ibid.*, p. 98.

288. Cifrele sunt luate din recensământul etnicilor germani, citat în Meir Buchsweiler, *The Ethnic Germans in the Ukraine toward the Second World War* (în idiș), Diaspora Research Institute, Society for Jewish Historical Research, Tel Aviv, 1980, pp. 345-348. Această cercetare, împreună

Transnistriei²⁸⁹. Localnicii germani din regiunea Odessa constituiau circa 40% din germanii sovietici sub ocupație nazistă. Pe baza cifrelor furnizate de germani, Transnistria cuprindea mai mult de treizeci de sate germane, a căror populație depășea, pentru fiecare, 1 000 de locuitori²⁹⁰.

Convoaie cu evrei din Basarabia au mers prin satele germane de la nord de estuarul Nistrului până la nord-vest de Odessa și la est de Tiraspol. De asemenea, convoaiele pedestre ale deportațiilor ce veneau din Transnistria de Sud înspre districtul Golta au străbătut zeci de așezări germane. Un martor a descris setea de sânge evreiesc a noilor recruți germani ai SS, care au tras focuri de armă în mulțimile de evrei²⁹¹. Un alt corp nazist ce opera printre etnicii germani în interiorul și în împrejurimile Odessei era *Einsatzgruppe D*, numărând aproximativ 500 de oameni. Unități auxiliare au ajuns în zonă la finele lui august 1941, după ce au condus campanii de exterminare în Bucovina și Basarabia²⁹². *Einsatzkommando 12* terorizase regiunile Bergdorf-Glückstahl, la est de orașul Dubăsari, Hoffnungstal, în districtele Tiraspol și Ananiev, la nord de orașul Katarzi, și Speyer-Landau, în secțiunea estică a districtului Berezovca, lângă Bug.

Einsatzkommando 11b a operat în regiunea Seltz (la sud-est de Tiraspol, lângă Nistru), în zona populată de germani, cunoscută sub numele de Kutshurgan, la sud și sud-vest de orașul ucrainean Rasdelnia, pe ambele părți ale șinelor de cale ferată ce duceau acolo, în regiunea Gross-Liebenthal, la sud-vest de Odessa, lângă frontiera cu Basarabia, și în jurul Odessei ocupate. După cum am arătat deja, Odessa însăși fusese încredințată românilor. *Einsatzgruppen* s-au mutat rapid la Simferopol și în Crimeea. Cu toate acestea, fiind încă în apropiere, *Einsatzgruppen* au organizat noua administrație, s-au ocupat cu problemele de sănătate și educație și au emis certificate ce atestau descendența rasială germană. În octombrie, *Einsatzgruppe D* a părăsit cea mai mare parte a Transnistriei și s-a mutat în Crimeea, iar în districtul Dubăsari a rămas o unitate auxiliară de mici dimensiuni, cunoscută sub numele de *Nachkommando SS*, spre a continua lichidarea populației evreiești²⁹³.

Un alt treilea corp nazist acționând în regiune era *Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi)*, care servea ca „institut de legătură pentru problemele etnicilor germani”. *VoMi* i-a organizat pe localnicii germani în roțițe ale angrenajului de exterminare. Heinrich Himmler a instruit *VoMi* să „exercite controlul asupra germanilor de la fața locului în zonele ocupate din URSS”²⁹⁴. În Transnistria, *VoMi* a creat *Sonderkommando Russland (SkR)*, o unitate de exterminare compusă din localnici germani membri ai SS²⁹⁵.

cu documentația găsită după deschiderea arhivelor din Rusia și Ucraina, a ajutat la alcătuirea unei imagini mai complete a exterminării evreilor din Odessa la Berezovca.

289. K. Stumpp, „Verzeichnis der deutschen Siedlungen in Gebiet Odessa (mit Karte)”, în *Heimatbuch der Deutschen aus Russland*, 1956, pp. 181-193. Identificarea satelor germane este dificilă, deoarece regimul sovietic le-a redenumit, ca parte a planului de rusificare, în timp ce naziștii – și, până la un anumit punct, autoritățile române de ocupație – au folosit denumirile de dinaintea revoluției din 1917.

290. Vezi Meir Buchsweiler, *op. cit.*

291. Mărturia Malcăi Barbălată din Bolgrad, înregistrată în Nahariya, 2 aprilie 1967, YVA, PKR/V, pp. 1263-1265.

292. Meir Buchsweiler, *op. cit.*, p. 267.

293. Statul-Major de legătură al Wehrmacht-ului din Tiraspol către guvernatorul Transnistriei, 3 aprilie 1942, *idem*, 2242-1-1086, p. 64.

294. Heinrich Himmler, „Erfassung der deutschen Volkszugehörigen in der Gebieten der europäischen Sowietunion” („Recensământul etnicilor germani în regiunile europene ocupate de sovietici”), 11 iulie 1941, Documentele de la Nürnberg, NO-4274.

295. Meir Buchsweiler, *op. cit.*, p. 274.

SS *Oberführer*-ul (comandant) Horst Hoffmeyer, care fusese promovat la rangul de *Brigadierführer* (comandant de brigadă SS) la 9 noiembrie 1943, a înființat cartierul general în orașul german Landau, din districtul Berezovca. Landau se afla în mijlocul unei regiuni germane dens populate, lângă Bug. Unități auxiliare au sosit la Halberstadt, un sat german la est de Landau pe Bug, dar și în alte părți. *VoMi*-ul original era compus din cei optzeci de inși care înființaseră *SkR*; dar, la finele lui 1942, rândurile acestora se îngroșaseră și ajunseseră la 160 – cu toții agenți SS. Zonele germane fuseseră împărțite în optsprezece subregiuni, fiecare dintre ele condusă de un om al SS-ului, asistat de cel puțin trei membri ai *SkR*²⁹⁶.

SkR a început să opereze în Transnistria pe 20 septembrie 1941²⁹⁷. Chiar înainte ca vreo înțelegere să fie semnată cu autoritățile românești, unitatea a pus pe picioare un stat în stat și a recrutat populație locală în serviciul Reich-ului. Cu excepția patrulelor, nici jandarmii români nu aveau acces la regiunea controlată de *SkR*. Acest teritoriu se afla în prelungirea satelor și orașelor germane din momentul în care germanii au pus mâna pe – sau au cerut și primit – o parte din pământul care le aparținuse înainte de Revoluția bolșevică. Din acest motiv, satele germane (reprezentând o minoritate într-o regiune ucraineană vastă) se aflau în poziția de a domina mai mult spațiu decât teritoriul lor și au creat „enclave” germane în care acoliții lui Himmler domneau în voie. Districtul Berezovca cuprindea patruzeci și două de astfel de sate – inclusiv douăsprezece în subdistrictul Berezovca, treisprezece în Mostovoie și douăsprezece în Landau –, iar populația lor se ridica la circa 16 200 de germani²⁹⁸.

Statutul comunităților germane din Transnistria a fost negociat la București și Odessa. Corespondența dintre ambasadorul german Manfred von Killinger și Antonescu în noiembrie 1941 a evidențiat pentru partea română faptul că doar *VoMi* va reprezenta etnicii germani din Transnistria. Alexianu și prefectii săi urmau să coopereze cu Hoffmeyer și cu comandanții subregionali în ceea ce îi privea pe germani²⁹⁹.

Alexianu și Hoffmeyer s-au întâlnit la 8 decembrie la Odessa, iar pe 13 decembrie, la Tiraspol, au consacrat în mod oficial existența statului în stat ce opera deja în Transnistria. În final, guvernul român a recunoscut unitățile de autoapărare „care se înarmează și se instruieste de către *Voldeutsche Mittelstelle*... Organizarea și comanda se găsește exclusiv sub ordinele *VoMi*”³⁰⁰.

O dată cu deschiderea arhivelor fostei Uniuni Sovietice, la Nicolaev s-a descoperit un schimb de scrisori între administrația transnistreană și *Gebietskommissar* (șeful districtului). Contrar a ceea ce se crezuse anterior, convoaiele aduse mai ales de la Odessa la Berezovca și Veselinovo nu au fost imediat conduse în satele germane de acolo; mai degrabă, evreii au fost puși să meargă direct la Bug, cu scopul de a fi trecuți pe malul

296. *Ibid.*

297. *Ibid.*, p. 274.

298. Lista satelor germane din Berezovca alcătuită de prefectură la începutul anului 1942, Arhiva Odessa, 2242-1-1087, p. 114; lista comunităților germane din acest district, Arhiva Odessa, 2361-1c-2, p. 240.

299. Corespondență între Killinger și M. Antonescu, 14-15 noiembrie 1941, Arhiva Odessa, 2359-1-24, p. 3.

300. Versiunea românească a înțelegerii, Tiraspol, 13 decembrie 1941, Arhiva Odessa, 2359-1-24, pp. 4-8; versiunea germană, U.S. National Archives, T 175, rola 194, 233076-2733072.

opus, indiferent cum. La 5 februarie, *Gebietskommissar*-ul Schlutter din Nicolaev i-a trimis prefectului Loghin de la Berezovca o telegramă în care atrăgea atenția asupra catastrofei ecologice produse de români :

În fața localității Mihailovca și Odessa-Nouă (circa 60 km spre nord de Nicolaev pe Bug) se găsesc comasați 70 000 de evrei pe partea opusă [românească] a Bugului, cam 20 km. în interiorul provinciei [Transnistria] ; paza militară română se zice că a fost desființată, așa că evreii sunt lăsați în seama soartei, murind de foame și de frig. În rândurile evreilor s-a răspândit exantematicul – ei încearcă în toate părțile să schimbe obiecte de îmbrăcăminte contra alimente – prin aceasta este periclitat și teritoriul german la care se ajunge ușor peste Bugul înghețat.

Comisarul ținutului Nicolaev roagă a se hotărî cât se poate de repede [cu privire la] soarta [acestor] evrei, eventual a-i transporta pe evrei atât de departe în interiorul Transnistria ca trecerea evreilor peste Bug să devină imposibilă³⁰¹.

Răspunsul guvernatorului, scris pe marginile scrisorii prefectului, cerea onorarea acordul existent :

Se va răspunde telegrafic că, potrivit Convenției de la Tighina din 30 August 1941, art. 7, urmează ca evreii din Transnistria să fie evacuați la est de Bug, atunci când operațiile [militare] vor permite. Îi ținem aici și nu putem a-i reîntoarce în interior [în Transnistria], în vederea trecerii Bugului. Rugăm a ni se comunica dacă este posibil executarea convenției³⁰².

Schlutter a primit într-adevăr o asemenea telegramă de la secretarul general al Guvernământului, Emanoil Cercavski-Jelita³⁰³. Mesajul, care fusese redactat în conformitate cu instrucțiunile lui Alexianu, explica faptul că adunarea evreilor în lagăre de concentrare (*Konzentrationslager*, în original) de-a lungul Bugului fusese executată conform Acordului de la Tighina (art. 7) semnat de generalul Hauffe : „Retragerea evreilor în interiorul Transnistriei nu este acum realizabilă din motive tehnice”³⁰⁴. La 16 februarie, Alexianu a primit o traducere a unei a doua telegramă și a întreat : „Ce răspuns s-a dat ?” Cercavski i-a răspuns : „S-a răspuns comisarului general Oppermann că am luat măsuri pentru arderea cadavrelor evreești”³⁰⁵.

Alexianu și Hoffmeyer s-au întâlnit periodic spre a pune la punct aranjamente practice și a supraveghea uciderea, îngropările și incinerarea. Aceste „aranjamente” au fost încheiate oral, iar românii, în general, au evitat menționarea arderii cadavrelor și a execuțiilor în masă în documentele trimise germanilor. Oricum, pe marginea scrisorilor, rapoartelor și telegramelor se află comentarii și instrucțiuni referitoare la ardere, la cadavrele aruncate pe câmpuri, la acordurile ce permiteau românilor să ducă convoaiele de zeci de mii de

301. Telegramă de la Schlutter, 5 februarie 1942, Arhivele din Odessa, 2242-1-1486, pp. 180-180b ; traducerea românească prezentată lui Alexianu se găsește la p. 179.

302. Loghin către Alexianu, 8 februarie 1942, Arhiva Odessa, 2242-1-1486, p. 178.

303. Telegramă de la Cercavski către Schlutter, 14 februarie 1942, Arhiva Odessa, 2242-1-1486, p. 177.

304. Traducerea română a telegramei lui Opperman, comentariul lui Alexianu din 16 februarie și răspunsul lui Cercavski din 18 februarie 1942, Arhiva Odessa, 2242-1-1486, p. 199.

305. *Ibid.* Una dintre dificultățile căutării în arhivele transnistrene a documentației privind uciderea evreilor este aceea că documentele nu sunt clasificate și sunt amestecate cu alte mii de pagini de corespondență referitoare la alte subiecte.

evrei peste Bug. Pe agenda unei întâlniri a celor doi din 7 martie se discuta despre : „Rastadt în județul Berezovca – evrei împușcați și neîngropați”³⁰⁶.

O dată ce cooperarea în domeniul exterminărilor din județul Berezovca a devenit rutină – și în momentul în care aproape toți evrei din Odessa erau morți – Eichmann a supervizat redactarea unui memorandum-analiză asupra „Deportării evreilor români în Reichkommissariat-ul Ucraina”³⁰⁷. În acest document, cel mai de seamă expert nazist în lichidarea evreilor a scos în evidență deosebirea dintre metodele germane de genocid și cele românești. Eichmann lauda dorința românilor de a-și elimina evreii, dar nu agreea operațiunea românească „din momentul de față”. Era de acord cu deportările „în principiu”, dar critica evacuarea „neplanificată și prematură” a mii de evrei la Reichkommissariat-ul Ucraina, fapt ce amenința nu doar forțele germane, ci și rezidenții locali cu epidemii, hrană insuficientă etc. Eichmann a scris : „Printre altele, aceste evacuări *neplanificate* și *premature* ale evreilor români spre teritoriile ocupate din est reprezintă o amenințare serioasă pentru operațiunile de deportare care au loc în prezent printre evreii germani. Din aceste motive, cer o intervenție pe lângă guvernul român pentru a pune capăt acestor transporturi *ilegale* de evrei”³⁰⁸.

Dacă românii continuau să deporteze evrei peste Bug, Eichmann propunea ca SD (serviciul nazist de securitate) să aibă mână liberă spre a face față situației. În orice caz, Eichmann, deși era un oficial de rang înalt în RSHA, nu avea jurisdicție asupra poliției de securitate din Ucraina, *Einsatzgruppen* sau *VoMi* ; doar Himmler avea³⁰⁹. La București, von Killinger s-a întâlnit cu Mihai Antonescu, care apoi l-a convocat pe Alexianu pentru a-l pune la curent cu situația din teren, promițând un răspuns grabnic³¹⁰. Ministrul de Externe din Berlin i-a răspuns lui Rosenberg la 12 mai că a apelat la guvernul României. Ambasada din București a transmis înapoi că Alexianu va răspunde pe scurt lui Mihai Antonescu, după care „vicepreședintele Consiliului de Miniștri va clarifica poziția României”. Cu toate acestea, un oficial din Ministerul de Externe german a adăugat că „28 000 de evrei au fost aduși în satele germane din Transnistria. Între timp ei au fost lichidați”³¹¹. Această cifră reprezenta majoritatea evreilor din Odessa deportați cu trenul.

Se știe acum că 14 500 de evrei – un transport de 6 500 și altul de 8 000 –, cu toții din Basarabia și Bucovina, au fost duși cât mai aproape de Bug, în zona Nicolaev, și predați germanilor pe malul celălalt al fluviului. O dată ajunși în teritoriile germane, au fost uciși de către localnicii germani, organizați în bande naziste pe ambele maluri ale Bugului. Autoritățile germane nu au vrut să aibă grupuri de evrei morți în apropierea lor, deoarece exista o prezență germană consistentă pe ambele maluri ale fluviului³¹².

306. „Chestiunile discutate în conferința de la Odessa în ziua de 7 martie 1942 de Domnul Guvernator cu Domnul *Oberführer* Hoffmeyer”, Arhiva Odessa, 2242-1-1085, p. 4. Pagina 5 este intitulată „Soluții date cererilor delegației germane”, dar nu se menționează ce s-a hotărât cu privire la cadavrele din Rastadt.

307. Eichmann către Ministerul de Externe, 14 aprilie 1942, Documentele de la Nürnberg, NG-4817.

308. *Ibid.*

309. Transcriere a interogatoriului luat lui Eichmann de către Poliția israeliană, YVA : Police d’Israel, Adolf Eichmann, *Tonbandskription und Maschine*, pp. 1123-1125, 3038.

310. Rademacher către Eichmann, Berlin, 12 mai 1942, Documentele de la Nürnberg, NG-4817.

311. Rademacher către Ministerul Teritoriilor Estice (Sovietice) Ocupate, 12 mai 1942.

312. Protocolul conversației dintre Davidescu și Stelzer, 13 martie 1942, Arhiva Ministerului de Externe, rola 6, p. 58 ; copie la USHMM, RG 25006M, rola 6. Stelzer a cerut ca România să nu-i mai împingă pe evrei pe teritoriul german de dincolo de Bug, de vreme ce 14 500 deja trecuseră râul și urmau alți 60 000 din districtul Berezovca.

Conform recensământului nazist din 1943, districtul Nicolaev (sub administrație sovietică) era căminul a 27 078 de etnici germani³¹³. După ce tentativa de a le băga evreii din Odessa pe gâtul germanilor a stârnit o opoziție atât de puternică – deși cei 14 500 sus-menționați au fost uciși –, transporturile către Voznesensk au fost întrerupte. Convoaiele ce ajungeau la Berezovca și Veselinovo erau duse în altă zonă, nu departe de linia Berezovca-Veselinovo, într-un soi de triunghi format din Berezovca, Mostovoie, Lichtenfeld și Rastadt.

Aceste convoaie s-au târât zile întregi pe platourile acoperite de zăpadă până la Bug în timpul iernii aspre din 1941/1942. De-a lungul drumului, sergenții de jandarmerie erau înlocuiți. Acești evrei au adus mărturie despre săptămânile de mers în cerc fără nici o destinație. Frigul era insuportabil, iar deportații nu aveau nici un adăpost; convoaiele rămăneau în câmp să se descurce, în timp ce jandarmii se grăbeau în căutarea celui mai apropiat sat³¹⁴. Evreii nu aveau unde să fugă în micul regat german de pe Bug, iar cei mai mulți ucraineni nu doreau sau nu îndrăzneau să îi ajute. După cum Schlutter a raportat în telegrame, evreii erau lăsați nepăziți și zilnic mureau foarte mulți. Morții rămăneau pe câmp; problema îngropării s-a pus abia primăvara³¹⁵.

Cele mai multe convoaie erau în cele din urmă conduse în satele ucrainene din districtul Berezovca, unde evreii erau cazați în grajduri nefolosite, magazii și alte construcții din cadrul fermelor. Alții au sfârșit în ruinele satelor pustiite de război și de evacuarea de către *SkR* a sătenilor ucraineni. Jandarmii s-au retras, lăsând miliția ucraineană să îi păzească pe evrei. Știri despre soarta lor nu au mai parvenit deloc. Jandarmii, împrăștiați între sutele de sate, supravegheau mai ales fermele și erau prea puțini la număr ca să mențină ordinea. Pe deasupra, după cum nota un ofițer SS de la cartierul general al *SkR* din Landau, românii „nu voiau să-și murdărească mâinile”³¹⁶; chiar și exterminările în masă în „regatul morții” se bazau pe miliția ucraineană. Astfel, convoaiele erau dispersate în afara satelor germane din Berezovca pentru ca alții să facă treaba murdară (adică să-i ucidă pe evrei).

Prima exterminare – despre care se știe – a unor evrei aduși din Odessa a avut loc la 31 ianuarie 1942 în satul Podoleanca, lângă enclava Novo America, la nord de Veselinovo și Rastadt. Zece „polițiști civili germani”, adică membri ai *Selbschutz* din satul german, „au scos din acel lagăr 200 de evrei pe care i-au dus la marginea satului și i-au executat prin împușcare”. Cadavrele celor uciși au fost arse, iar lucrurile rămase de la evreii împușcați au fost duse la Novo America³¹⁷.

Prima veste despre ce-i așteaptă pe evreii din Odessa a sosit la 1 februarie de la maiorul Ion Popescu, comandantul jandarmeriei de la Berezovca: „Poliția Rastadt a împușcat 130 de evrei din comuna Novaia-Uman, au ars cadavrele, și au împărțit lucrurile [evreilor] populației din comunele germane”³¹⁸. Peste două săptămâni, Popescu raporta:

Plutonul jandarmi Mostovoi ne informează că evreii din colonia Gradovca, în număr de 800 au fost executați prin împușcare de către poliția germană din comuna Rastadt. De asemenea,

313. Meir Buchsweiler, *op. cit.*, p. 347. Recensământul sovietic a găsit acolo 30 911 germani, adică 6,2% din populație (vezi *ibid.*, harta nr. 3).

314. Vezi „The Killing Grounds in Berezovka District”, în Jean Ancel, *Transnistria*, ed. cit., vol. 1, pp. 313-320.

315. Meir Buchsweiler, *op. cit.*, p. 322.

316. *Ibid.*, p. 322.

317. Raportul Serviciului de Informații nr. 82, de la Popescu către Comandamentul Jandarmeriei din Transnistria și către prefectul din Berezovca, 1 februarie 1942, Arhiva Odessa, 2361-1-7, p. 96.

318. Popescu către prefectul din Berezovca, 1 februarie 1942, Arhiva Odessa, 2361-1-7, p. 96.

[plutonul] raportează că evreii folosiți [la muncă] în comunele Dvoreanca Kriniski, Cudznea, Maitovca, Cotonea și Ripeaki nu au loc în aceste sate pentru cartiruire și [plutonul] propune a se aproba transferarea evreilor în număr de 650, aflați în acele comune, în locul liber rămas din comuna Gradovca, unde se pot caza în bune condițiuni³¹⁹.

În următoarele câteva luni, buletinele jandarmeriei fac trimiteri la miile de evrei măcelăriți de *SkR* și de *Selbstschutz*. Românii i-au transportat pe evrei și au împiedicat evadarea acestora, în timp ce exterminarea era executată de *Selbstschutz*, la ordinele *SkR*. Jandarmii au adunat evreii oriunde unitățile germane ale morții puteau opera cât mai repede și eficient. Bunurile personale ale victimelor le-au revenit celor care i-au executat. Spre deosebire de români, germanii ardeau trupurile imediat, spre a evita răspândirea epidemiilor. *SkR* a apelat la autoritățile române pentru a bloca trecerea convoaielor prin sau de-a lungul satelor germane³²⁰.

La 9 martie, echipele germane ale morții din Mostovoie și Zavadvoca au ucis 772 de evrei din lagărul evreiesc din satul Cihrin. La 13 martie, în exteriorul satului german Cartaica, șaptesprezece germani „membri ai unităților SS” au împușcat 650 de evrei din lagărul Julievca. „Înainte de executare, evreii au fost dezbrăcați până la cămașă, iar obiectele de valoare, banii și îmbrăcămintea aflate asupra lor, au fost ridicate de poliția germană și duse în comuna Cartaica. Cadavrele celor uciși au fost arse.”³²¹ La 16 martie s-a raportat că 120 de evrei din lagărul Catousea au fost lichidați de „o unitate a poliției SS” compusă din șaisprezece germani din satul german Nova Candeli, la est de Berezovca; acești evrei, de asemenea, au fost jefuiți chiar înainte de a fi omorâți. Acest raport indică gradul de cooperare româno-germană în exterminarea evreilor: după execuție, 300 de evrei cuprinși de panică au fugit din lagărul Lisinovca, dar „legiunea de jandarmi a primit ordin să-i prindă și să-i readucă în lagăr”³²². Pe scurt, jandarmeria s-a îngrijit ca evreii să rămână pe loc, în timp ce *SkR* i-a ucis.

La 18 martie s-a aflat că 483 de evrei „aduși la (Bernadovca) de la Odessa” fuseseră uciși de o unitate germană de poliție din acel sat³²³. De data aceasta, *SKR* nu a trebuit să se deplaseze, deoarece jandarmii i-au adus pe evrei la fața locului. Iar la finele lunii mai, noul comandant al jandarmeriei, colonelul M. Ilescu, a raportat că poliția SS din Lichtenfeld ucisese 1 200 de evrei aduși la ferma colectivă Suha-Verba³²⁴.

Deoarece dispunem acum de toate rapoartele Jandarmeriei asupra lichidării evreilor din Odessa, știm că *SkR* a transmis următoarele către RSHA la Berlin, aproape ca o concluzie: până la începutul lunii mai au fost exterminați cei 28 000 de evrei transportați în

319. Popescu către prefectul din Berezovca, 1 februarie 1942, Arhiva Odessa, 2361-1-7, p. 98.

320. Vezi cererea *SkR* de a nu duce convoiul cu evrei în apropierea satului german Cartaica și un raport despre uciderea și arderea cadavrelor a 60 de evrei în satul Mihailovca, Arhiva Odessa, 2361-1-7, pp. 102-105.

321. Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 3, doc. 144, p. 226. Raportul original este reprodus în Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 5, doc. 144, p. 263. Unele dintre rapoartele publicate de Matatias Carp în *Cartea neagră* au fost trimise de Broșteanu superiorilor săi din București. Această corespondență a fost prezentată la procesele criminalilor de război români în 1945-1946.

322. Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 3, doc. 145, pp. 226-227. Vezi originalul în Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 5, doc. 145, p. 264.

323. Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 3, doc. 146, p. 227

324. *Ibid.*, vol. 3, doc. 147, p. 227. Vezi originalul în Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 5, doc. 153, p. 274.

satele germane din Transnistria, fapt ce explică dispariția celor mai mulți evrei din Odessa, deportați cu trenul. Nici un supraviețuitor n-a fost identificat. Localnicii etnici germani din regiune care s-au refugiat în Germania, SUA și Canada nu au recunoscut niciodată participarea lor la genocid. Procuratura Germaniei Occidentale a afirmat în 1961 că nu a fost identificat nici un evreu în zonele germane de colonizare care să fi supraviețuit erei *VoMi*³²⁵.

În septembrie 1942, 598 de evrei, bărbați, femei și copii – majoritatea basarabeni –, au fost deportați din București la Mostovoie. Iar la începutul lunii octombrie, 150 de evrei – pretins comuniști – au fost, de asemenea, transportați în Transnistria. Predați de către jandarmi echipelor germane ale morții, la Rastadt, primul grup a fost imediat executat prin împușcare. Doar șaisprezece persoane au supraviețuit³²⁶. În mai 1942, Cartierul General al Armatei a adresat Conducătorului întrebarea dacă polițiștii germani (*SKR*) au dreptul de a împușca mii de evrei în județul Berezovca și apoi să le ardă cadavrele. Antonescu a răspuns: „Nu este rostul Marelui Stat-Major de a se ocupa de asemenea probleme”³²⁷.

În timpul verii 1943, echipa morții din Rastadt a executat mai mult de 1 000 de evrei adunați în sat. Pentru întâia dată, după câte se pare, un martor a supraviețuit și a descris uciderile. Astfel, dispunem acum de unica mărturie cunoscută – în afară de rapoartele Jandarmeriei – privitoare la metodele de exterminare folosite de *Selbstschutz* sub comanda *VoMi*. Evreii predați *SKR*-ului au fost mânați de jandarmii români în curtea interioară a legiunii de jandarmerie din Berezovca. Li s-a spus că vor fi transferați la Mostovoie, dar apoi deportații au fost duși la Rastadt. Satul, conform martorului de mai sus, se afla pe un deal de lângă Mostovoie :

Ajunși aici alături de marele convoi care era acolo, ni s-a ordonat să ne dezbrăcăm și în același timp să depunem toate lucrurile prețioase... După aceasta au spus să ne așezăm în linie în fața unor gropi în care nu se vedea decât ceva negru (era smoală), noi eram în pantă, iar nemții erau masați, în hainele lor negre cu banderole strălucitoare, pe deal. Am stat acolo mii [de fapt sute] de oameni în câmp liber în picioare... În acest timp bestiile au luat o înghițitură de alcool și au început să-și bată joc de toate femeile și fetele frumoase. Au făcut panică între noi, împușcând câțiva copii mici, trași de la sânul mamei lor și după aceasta beți, fără să mai aibă conștiința limpede au început să secere sufletele așezate în ordine, la ordinul unui comandant. Împușcăturile erau urmate de zgomote stridente și totodată de jalea și urletele care se auzeau în întreaga colonie nemțească (aceasta era o serbare pentru ei – o distracție) și rând pe rând ucidea unul sau mai mulți deodată, în gropile care erau amenajate și ele se umpleau [repede] fiindcă nu erau așa de adânci, ci mai mult făcute în lungime... Pe la orele 6 seara execuția a luat sfârșit, poate unul sau doi [evrei] au mai rămas în picioare și iată-l că unul din ei este legat de o mașină și tras în viteză mare, iar al doilea călcat în viteză de o motocicletă condusă de un ofițer nazist beat turtă. Toate acestea acum se petreceau în fața ochilor noștri... Nemții au dat foc la cadavre și ele ardeau ca paiele fiindcă au turnat benzină și la fundul gropii era smoală. Veselia era mare în tabăra nazistă³²⁸.

325. Citat în Meir Buchsweiler, *op. cit.*, p. 317.

326. Inspectoratul general de jandarmerie către Ministerul de Interne ; lista celor 598 de evrei deportați în Transnistria pentru că au cerut repatriere în URSS în 1940 ; lista anterioară, a celor 18 care trăiau la 1 septembrie 1943, în Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 5, doc. 211-212, pp. 442-454.

327. Notă a Cabinetului Militar și observațiile lui Antonescu, 12 mai 1942, în Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 5, doc. 30, p. 193.

328. Mărturia lui Max Haimovici, 1961, YVA, 0-33779, pp. 23-25.

Imediat după război, sursele sovietice au estimat că 20 000 de evrei fuseseră uciși în acest fel în Rastadt și Suhaia (Suha) Balca, un sovhoz la nord de Mostovoie³²⁹. Frica de epidemii a determinat urgentarea arderilor, iar smoala avea, se pare, rolul de a evita contaminarea surselor de apă. Obiceiul românesc de a arunca leșurile în Bug generase critici severe din partea oficialilor germani, deoarece râul servea pentru aprovizionarea cu apă potabilă. Evident, germanii au început să ardă corpurile în gropi comune în vara lui 1942 sau chiar mai târziu. Până atunci, este posibil ca incinerarea cadavrelor să fi avut loc în facilități special construite.

Informațiile despre arderea corpurilor de către localnici germani au apărut în interogatoriile luate lui Alexianu în aprilie 1946, înaintea procesului intentat acestuia la București. Uciderea evreilor nu era în centrul atenției, dar anchetatorii l-au întrebat pe fostul guvernator unde s-au petrecut aceste atrocități. El a răspuns: „Au fost arși [evrei] la Rostov. Germanii au îngropat cadavrele în șanțurile antitanc. Apoi s-a adus benzină și cadavrele au fost arse”³³⁰. Alexianu, un profesor de drept care a corectat toate erorile tipografice în declarațiile sale, a „confundat” Rostov cu Rastadt. Rastadt era un sat german din Transnistria, în care evreii erau aduși de jandarmii români ce îi raportau direct lui; Rostov era un oraș rusesc la circa 750 de kilometri (466 de mile) spre est. Nimeni n-a remarcat „eroarea”, deși, în februarie 1942, Alexianu și Hoffmeyer discutaseră problema evreilor împușcați și lăsați neîngropați în Rastadt.

Transferul evreilor către unitățile SS de pe partea cealaltă a Bugului

În graba lor de a-i lichida pe evreii ucraineni, în toamna lui 1942, germanii au descoperit că duc lipsă de mână de lucru forțată, necesară construcției *Durchgangstrasse IV*, șoseaua strategică ce lega Polonia de Ucraina de Sud. De aceea, administrația transnistreană a început să furnizeze deportați din România și evrei localnici regimului nazist din Ucraina și echipelor SS formate din localnici germani. Șoseaua se întindea de la Lvov la Stalino, la nord de Marea Azov și la est de Rostov (poarta de acces la Munții Caucaz și Stalingrad). A trecut și prin Bratslav (la vest de Bug), prin Nemirov, Gaysin, Ivangorod și Kirovograd (la est de Bug). Mii de evrei români au pierit în lagărele de muncă din aceste orașe. Echipetele SS au trecut periodic pe partea românească a Bugului și au luat înapoi cu ei mii de evrei spre a-i pune să muncească la construirea șoselei. Miliția ucraineană și voluntarii din Lituania au ajutat la pază și, ulterior, la lichidarea evreilor pe partea germană a râului. Au fost cel puțin 15 000 de evrei predați de români și lăsați apoi pradă morții³³¹.

În august 1942, prefectul de Tulcin (și fost prefect de Berezovca), Loghin, a cerut permisiunea lui Alexianu de a preda peste 5 000 de evrei către SS pentru construirea segmentului de șosea Nemirov-Bratslav-Seminki-Gaysin. Prefectul a cerut ca guvernatorul să aprobe cererea „comandamentului unităților SS”, deoarece el însuși nu avea

329. Ilia Ehrenburg și Vasili Grossman, *op. cit.*, p. 105.

330. Transcrierea interogatoriului lui Alexianu, 14 aprilie 1946, p. 12, Arhiva M.I., dosar nr. 40010, vol. 45, p. 246.

331. Vezi „The Transfer of Jews to SS units across the Bug”, în Jean Ancel, *Transnistria*, ed. cit., pp. 322-330.

nevoie de acei evrei pentru nici un proiect de mare amploare în județul său și nu dorea să-i hrănească în continuare³³². Alexianu a aprobat transferul³³³. Prima „livrare” a constat în circa 3 000 de evrei, cei mai mulți deportați din Cernăuți cu două luni înainte. La 18 august, o unitate SS comandată de SS *Hauptsturmführer*-ul (căpitan) Franz Kristoffel i-a transferat în partea germană. Copiii și bătrânii au fost primii executați, iar în octombrie 1943 majoritatea evreilor fuseseră omorâți – chiar și cei apti de muncă.

La 2 august 1942, 200 de evrei care lucrau la fermele din Tulcin au fost predați germanilor și încărcăți în camioane pentru a fi trecuți pe malul de est al Bugului. 52 de copii au fost salvați deoarece părinții lor i-au aruncat din camioane: evreii și fermierii locali i-au dus pe tineri în ghetoul din Tulcin. Autoritățile române au trecut cu vederea salvarea acestora în schimbul unei mari sume de bani. Când copiii au ajuns, pe jos, în lagăr, erau deja orfani³³⁴.

Alți 100 de deportați din Cernăuți le-au fost încredințați germanilor, la 1 martie 1943. Un supraviețuitor a descris transferul său în lagărele de muncă de la Seminki, lângă Bratslav :

Se știa că germanii care lucrau în lagărele de muncă de pe Bug – și în... locurile destinate muncii pe malul (românesc), precum Seminki și Bratslav – foloseau metode bestiale spre a ucide mulți dintre deportații evrei care le erau predați. Din acest motiv, deportații considerau transferul lor la germani ca o sentință de condamnare la moarte, finală și ireversibilă. Pe partea românească ne torturau, ne înfometau și ne lăsau să murim prin îngheț, dar exista întotdeauna o șansă de a putea supraviețui³³⁵.

Taberele de muncă germane de dincolo de Bug merită un studiu separat. De când au fost deschise arhivele din Ucraina, putem examina rolul autorităților române în transferarea evreilor către unități SS din *Reichkommissariat*-ul Ucraina. Administrația din Transnistria a înțeles semnificația acestui act și nici un evreu nu a fost predat fără aprobare din partea română. Alexianu a văzut aceste transferări atât ca pe o lichidare, cât și ca pe un mijloc de a-i amenința pe deportați: muncește, altfel... Pe 20 septembrie 1942, în Odessa, guvernatorul s-a adresat celei de-a opta conferințe a prefectilor și oficialilor cu rang înalt din administrație: „Prefecții ce au *evrei și țigani* să organizeze munca lor în orice fel de întreprinderi, în conformitate cu Ordonanța [23] și instrucțiunile date. Cine nu vrea să muncească va fi trecut peste Bug, unde sunt primiți (s.a.)”³³⁶. Prefectul Isopescu din Golta nu a putut satisface cererea germană de evrei, deoarece el – la fel ca și vecinii dinspre est – își „epuizase stocul” de evrei în vara lui 1942. În martie

332. Telegrama lui Loghin către Cabinetul guvernatorului, 5 august 1942, *ibid.*, Arhiva Odessa, 2242-1-1088, p. 150.

333. Alexianu către Comandamentul Jandarmeriei din Transnistria, 11 august 1942, Arhiva Odessa, 2242-1-1088, p. 151; aprobarea administrației către Loghin, 11 august 1942, Arhiva Odessa, 2242-1-1088, p. 148.

334. Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 3, p. 300. Prefectul de Tulcin care emisese hotărârea de a-i înmâna pe cei 200 de evrei era col. Constantin Năsturaș, poet român cunoscut sub numele de Poiana Volbură.

335. Mărturia lui Shimon Rosenrauch din Cernăuți, noiembrie 1959, YVA, 03-1536, pp. 7-8. Artistul evreu Arnold Dagani, care a fugit din Transnistria exact înainte ca ultima acțiune de ucidere să aibă loc, a descris fidel interacțiunea dintre evreii vorbitori de germană și ucigașii lor din lagărele de peste Bug; Arnold Dagani, *Groapa este în livada de vișini*, București, 1947; publicată în Germania sub titlul *Lasst mich leben (Lasă-mă să trăiesc)*, trad. de Siegfried Rosenzweig, Tel Aviv, 1960.

336. Procesul-verbal nr. 8 de la cea de-a opta conferință a conducătorilor guvernământului din Transnistria, 20 septembrie 1942, Arhiva Odessa, 2242-1-22, p. 69.

1943 i-a scris lui Alexianu : „Autoritățile germane de peste Bug ne cer 2 000-3 000 de jidani pentru lucru în schimbul hranei. Rugăm răspundeți dacă în principiu se aprobă cererea lor, dând dezlegare județului Berezovca să ne dea din lagărul Mostovoi un anumit număr de jidani, căci noi nu avem suficienți. Am trimite pe cei recalitranti, suspecti și inutili”. Alexianu a autorizat transferul deportaților de la Mostovoie, Slivina și Vapniarca. Oricine știa că acești evrei nu se vor mai întoarce niciodată³³⁷. Alt proiect se referea la construcția unui nou pod peste Bug, pentru a lega sudul Transnistriei cu *Reichkommissariatul* Ucraina. Partea românească a podului lega Trihaty și orașul Oceakov, iar construcția a fost încredințată firmelor germane din Reich. Lucrul a început în primăvara lui 1943 și s-a încheiat în luna decembrie a aceluiași an. Patru mii de evrei, cei mai mulți deportați din România, au fost predați echipelor SS și ținuți în trei lagăre de pe partea românească a Bugului (Trihaty, Varvarovca și Kolosovca) și două de pe malul german (Kurievca și Matievca). La început, germanii au solicitat 1 500 de „lucrători civili” ; Antonescu însuși a hotărât să ofere evrei³³⁸. Românii au trimis tineri și meșteșugari din districtele în care mai existau încă evrei : Moghilev, Tulcin, Balta, Jugastru și Râbnița. Balta a oferit peste 800 de evrei germanilor : 700 de muncitori necalificați și 130 de profesioniști³³⁹. Moghilev a trimis mai multe „încărcături navale”, totalizând 829 de evrei³⁴⁰. Tulcin a dat 1 000-2 000, iar celelalte după posibilități³⁴¹.

Chiar și districtului Golta i s-a cerut, printr-o scrisoare de la guvernator, să-i pună la dispoziția germanilor „pe toți țiganii între 20-40 de ani” care au mai rămas, precum și pe toți evreii valizi³⁴². În octombrie 1943, aproximativ 2 000 de evrei erau încă în viață în districtul Golta ; administrația a mobilizat doar cincizeci, restul fiind bolnavi și infirmi³⁴³. Autoritatea Română a Căilor Ferate din Transnistria a predat peste 400 de evrei „apți și sănătoși”, recrutați din ghetouri, spre a menține linia Juralevka-Tulcin. Administrația a ordonat : „Acești evrei vor fi puși la dispoziția Organizației Einsatzgruppe-Russland Süd”³⁴⁴. După un examen medical, aceștia au fost preluați de jandarmi. În octombrie, un reprezentant al Jandarmeriei i-a transferat către *Sonderkommando* în Varvarovca, unde au început să instaleze traverse de cale ferată între Kolosovca și Trihaty. La începutul lui decembrie rămăseseră circa 100 de lucrători „valizi”. Inginerul Autorității Căilor Ferate care aprobase plecarea acestora, cu două luni înainte, a solicitat ca supraviețuitorii să fie supuși imediat unui examen medical efectuat de „un medic român autorizat și toți cei bolnavi sau cei care nu vor putea rezista iernii să fie înapoiți ghetourilor din care au fost aduși și în locul lor să fie trimiși alții”³⁴⁵.

337. Isopescu către Alexianu, 24 martie 1943, Arhivele din Odessa, 2242-1-1496, p. 161. Guvernatorul a aprobat în scris pe margine.

338. Oficiul primului-ministru către Alexianu, 13 mai 1943, Arhivele din Odessa, 2264-1c-40, p. 157.

339. Administrația către Cartierul General german de legătură din Transnistria, 24 iunie 1943, Arhiva Odessa, *ibid.*, p. 18.

340. Administrația către Cartierul General german de legătură din Transnistria, 10 iunie 1943, Arhiva Odessa, *ibid.*, p. 166.

341. Matatias Carp, *op. cit.*, nr. 215, p. 386.

342. Administrația către Isopescu, 7 august 1943, Arhivele din Nicolaev, 2178-1-372.

343. Șeful Autorității pentru Muncă din Districtul Golta, 27 octombrie 1943, *ibid.*, 2178-1-372.

344. Constantin Sidorovici către prefectura Berezovca, 1 octombrie 1943, Arhivele din Odessa, 2361-1-591, p. 92.

345. Supervizorul de intendență al Căilor Ferate Române din Transnistria către inspectorul general al Căilor Ferate, 15 decembrie 1943, Arhivele din Odessa, 2361-1-592, p. 4.

Planuri românești și germane de lichidare a evreilor din Regat și din sudul Transilvaniei

Din februarie 1941 până la 23 august 1944, viețile evreilor români au depins doar de dorințele, capriciile și starea sufltească a lui Antonescu, precum și de vederile și aprecierea sa despre felul în care prezența evreilor ar fi putut servi intereselor naționale. O dată cu sosirea, în aprilie 1941, a consilierului nazist pentru probleme evreiești, Gustav Richter, abordarea „problemei evreiești” în România s-a schimbat. În raportul său, Richter a subliniat opțiunile pentru viitoarea politică; dar a făcut acest lucru fără să ia în calcul specificul țării în care fusese trimis, personalitatea dictatorului român și relațiile speciale dintre acesta și Hitler. Nu a realizat nici dimensiunea dependenței Germaniei de petrolul și cerealele românești³⁴⁶.

Ambasadorul german von Killinger a informat Berlinul, la sfârșitul lunii august 1941, că Antonescu a concentrat 60 000 de bărbați evrei din Regat pentru muncă forțată și că intenționa să-i trimită în est, „în zonele cucerite de curând”³⁴⁷. Această informație a îngrijorat serios autoritățile germane responsabile cu anihilarea evreilor. Era primul semnal că Antonescu, la rândul său, era decis să rezolve imediat problema evreiască din Regat. Conform unui memoriu intern al Ministerului german de Externe trimis unui director din *Reichsbank*, s-a ajuns la concluzia că deportarea tuturor evreilor români va afecta economia românească și angajamentele pe care țara le luase față de Reich, deoarece evreii încă dețineau poziții-cheie în economie. Mai mult, „arianizarea” se afla încă în faza de debut, iar mulți dintre români fuseseră recrutați. S-a ajuns la avertismentul că deportarea evreilor „va lovi în schimbul de mărfuri și în noile inițiative de afaceri germane”³⁴⁸.

Legea germană a acționat imediat și, la circa o săptămână după ce ordinul lui Antonescu a fost emis, lui Mihai Antonescu i s-a cerut „să acționeze în vederea deportării evreilor într-un mod sistematic și lent”³⁴⁹. Editoriale nesemnate ce reflectau poziția oficială a guvernului au apărut în presa românească la sfârșitul lunii octombrie 1941. Acestea îi informau pe români că „problema evreiască a intrat în faza soluției finale și că nici un om din lume și nici o minune nu pot împiedica soluționarea ei”. Guvernul a anunțat că România „s-a înscris printre națiunile care sunt hotărâte să colaboreze efectiv pentru rezolvarea definitivă a problemei evreiești, nu numai locale dar și europene”³⁵⁰. Antonescu a pledat pentru expulzarea tuturor evreilor din România: „Nimeni și nimic nu mă va împiedica, atâta timp cât voi trăi, de a împlini opera de purificare” [a evreilor]³⁵¹. Adresându-se miniștrilor săi, a rezumat obiectivele interne ale războiului: „Domnilor, dv. știți că una dintre luptele pe care m-am angajat s-o duc este să prefac

346. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 2, doc. 129, pp. 401-403.

347. Documentele de la Nürnberg, NG-3989, 1 septembrie 1941; copie în Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 3, doc. 51, p. 102.

348. Ministerul german de Externe către inspectorul *Reichsbank*, Hopp, Berlin, 12 august 1941, NG 3106.

349. *Ibid.*

350. „Rezolvarea problemei evreiești”, *Unirea*, 10 octombrie 1941; copie în Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 3, doc. 208, p. 318.

351. „Răspunsul d-lui. Mareșal Antonescu la scrisoarea profesorului I. Găvănescu”, *Curentul*, 3 noiembrie 1941; copie în *ibid.*, doc. 219, p. 332.

acest neam. Voi face din neamul românesc un grup omogen. Tot ce este străin, încet-încet, trebuie să plece... Îi împing spre Bug și de acolo vor trece mai departe..."³⁵².

La mijlocul lui 1942, Antonescu credea cu adevărat că victoria va fi obținută în acel an și că este vorba de un ultim și mare efort pentru a zdrobi URSS. Politica sa față de evrei s-a bazat pe această convingere. Dorea să izbutească în acțiunea de a omogeniza România, așa cum le promisese miniștrilor ; aceasta includea nu doar evreii, ci și romii, deși evreii erau marea sa îngrijorare. Către sfârșitul acelei veri a început să pregătească planul de a deporta toți evreii din sudul Transilvaniei. La 10 iulie 1942, șeful de Cabinet Militar al Conducătorului i-a prezentat ministrului de Interne decizia lui Antonescu ca, în scopul de „a face loc, adăposti și caza pe refugiații români din Ardealul cedat”, guvernul trebuie să pregătească o estimare a evreilor care trăiesc actualmente în sudul Transilvaniei și „să se cerceteze posibilitatea trimerii [deportării] peste Bug a tuturor evreilor din sudul Transilvaniei – cu excepția intelectualilor necesari pentru nevoile noastre (medici, ingineri etc.) și a industriașilor necesari pentru conducerea diferitelor întreprinderi”³⁵³. În vara și toamna anului 1942, următoarele grupuri se aflau în pragul deportării : cei mai mulți dintre evreii rămași în Cernăuți și sudul Transilvaniei ; oamenii care încălcaseză legile și ordinele muncii forțate ; comuniștii evrei sau toți cei catalogați ca atare de regim, plus simpatizanții acestora ; nou-converțiții la creștinism ; evreii care solicitaseră în toamna/iarna anului 1940 să fie repatriați în Basarabia după ce regiunea fusese anexată cu forța la URSS ; romii. Astfel, circa 95 000-100 000 de evrei au fost sortiți Transnistriei. Însă acest plan nu a fost aplicat.

În același timp, negocierile cu Gustav Richter și cu guvernul german asupra deportării generale a evreilor din România în lagărul Belzec din Polonia se apropiau de finalizare. Acestea erau ținute secrete de către români spre a evita apariția panicii printre evrei și pentru a ține departe de cercurile opoziției, mai ales de șeful Partidului Național-Țărănesc – Iuliu Maniu – și de colegii săi, orice aluzie referitoare la negocierile asupra deportării populației evreiești. Când secretul deportării iminente a devenit cunoscut publicului, Maniu a intervenit, într-adevăr, pentru a o bloca³⁵⁴.

Destinația finală : Belzec

Lagărul de exterminare Belzec din districtul polonez Lublin, în care evreii erau uciși folosindu-se locomotive Diesel care emiteau monoxid de carbon, fusese ales de RSHA și de Ministerul german de Externe spre a servi ca groapă comună pentru evreii români. În iunie 1942, lagărul a fost renovat, iar capacitatea sa de exterminare a fost sporită prin construcția a șase camere de gazare mai mari decât primele trei ; puteau de acum să cuprindă 1 000-1 200 de victime o dată – jumătate din transportul zilnic de 2 000 de

352. Stenograma ședinței guvernului din 11 octombrie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, vol. 11, p. 47 ; copie la USHMM, RG 25004M, rola 32.

353. Col. Radu Davidescu către ministrul de Interne, 10 iulie 1942, Arhivele Statului, Biroul primului-ministru, Cabinet, dosar nr. 104/1941 ; copie la USHMM, RG 25005M, rola 18.

354. Referitor la Iuliu Maniu și la intervenția sa și a colaboratorilor din cadrul partidului său împotriva deportărilor evreilor români, vezi Jean Ancel, *Contribuții*, ed. cit., vol. 2, partea a doua, pp. 245-248.

persoane – și să îiucidă în 20-30 de minute³⁵⁵. În septembrie 1942, exterminarea unui transport zilnic de 2 000 de evrei români era posibilă în circa trei ore.

Richter nu era conștient de faptul că Ion Antonescu fusese informat direct de către Hitler despre Soluția Finală sau că el și Mihai Antonescu, precum și toate misiunile diplomatice românești în Reich și în țările ocupate de germani știau despre existența lagărelor de exterminare din Polonia. Planul românesc de deportare în Transnistria l-a deranjat pe Richter și a ruinat planul său și pe acelea ale superiorilor săi, deoarece i-a agitat pe evrei și i-a împins să ceară sprijinul oamenilor de stat români care serviseră în cadrul precedentelor administrații³⁵⁶.

Prima informație despre acordul românesc de deportare la Belzec este datată 26 iulie 1942. Șeful Gestapo-ului și șeful Secției a IV-a RSHA, Gustav Müller, l-a informat pe subsecretarul Martin Luther din Ministerul de Externe că deportarea evreilor români în trenuri speciale „la est” urma să înceapă la 10 septembrie 1942. Müller și-a exprimat speranța că nu va exista vreo împotrivire din partea Ministerului de Externe față de această acțiune³⁵⁷. În timpul interogatoriului luat la Ierusalim, Eichmann a mărturisit că el personal compusese scrisoarea care conținea semnătura superiorului său, Müller³⁵⁸. La 11 august, Luther i-a indicat lui Müller că Ministerul de Externe nu are nici o obiecție față de deportarea evreilor români în est și că persoana însărcinată cu problema evreiască la București (*Ministerialdirektor*), Radu Lecca, va sosi la Berlin spre a discuta personal „condițiile planificatei deportări”³⁵⁹. Luther a mai notat că: „Există o aprobare din partea vicepreședintelui Consiliului de Miniștri, Mihai Antonescu, care este de acord, în conformitate cu voința Mareșalului Antonescu, ca autoritățile germane să organizeze evacuarea evreilor din România și să înceapă imediat transporturi din județele Arad, Timișoara și Turda”³⁶⁰.

Aceasta este prima mențiune a existenței unui angajament pe care Mihai Antonescu l-a scris din partea lui Ion Antonescu. În același timp, Emil von Rintelen de la Ministerul german de Externe a scris un memorandum superiorului său, Luther, despre pregătirile pentru deportarea evreilor din România. Conform instrucțiunilor RSHA, Mihai Antonescu și-a dat consimțământul în scris pentru efectuarea deportărilor, iar Rintelen a adăugat o fotocopie a înțelegerii³⁶¹. În timpul procesului lui Adolf Eichmann de la Ierusalim, acesta a afirmat că Richter primise instrucțiuni în vederea obținerii unui asemenea angajament în scris³⁶². La 23 august, Eichmann l-a convocat pe Richter la Berlin să participe la o reuniune care urma să se desfășoare pe 29 august la cartierul general al RSHA³⁶³.

Președinția Consiliului de Miniștri a pregătit un plan detaliat privind operațiunile de deportare care specifica: „Operațiunile de evacuare trebuie să cuprindă întreaga

355. *Encyclopaedia of the Holocaust* (în idiș), Yad Vashem, Sifriyat ha-Po'alim, Ierusalim, 1990, pp. 190-193.

356. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 10, doc. 99, p. 242.

357. *Ibid.*, vol. 4, doc. 41, p. 78.

358. Stenograma interogatoriului luat lui Eichmann de Poliția israeliană, pp. 1768-1773, YVA. Eichmann a recunoscut că termenul *Sonderbehandlung* („tratament special”), care apare în corespondența despre tratamentul evreilor din România, însemna „execuție”.

359. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 4, doc. 56, pp. 104-105.

360. *Ibid.*, vol. 4, doc. 60, p. 111.

361. *Ibid.*, vol. 4, doc. 65, p. 120.

362. Interogatoriul lui Eichmann, p. 2217, YVA.

363. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 4, doc. 71, p. 131.

populațiune evreiască”, stipulând foarte puține excepții³⁶⁴. Deportarea fusese ordonată de către Antonescu și pregătită „în cele mai mici amănunte de Ministerul Afacerilor Interne pe baza indicațiilor date de Domnul Mihai Antonescu”³⁶⁵. Radu Lecca a prezentat pe scurt intenția regimului Antonescu: „În programul nostru este de a evacua toți evreii găsiți inutili în câmpul muncii naționale în Polonia”³⁶⁶. Astfel că Ministerul Românizării a depus mult zel în a anticipa spațiul locativ care va fi obținut după „descongestionarea Capitalei, deci a locuințelor de evrei, prin expulzări și emigrări”³⁶⁷.

Cu excepția celor 17 000 de evrei considerați „utili” pentru economia națională sau posedând privilegii speciale, regimul Antonescu a acceptat deportarea întregii minorități evreiești din România – 292 149 de persoane, conform recensământului din mai 1942 – în lagărul de exterminare Belzec. În timp ce presa din România a păstrat tăcerea totală asupra celor legate de deportarea evreilor, presa germană nu a procedat astfel³⁶⁸. Trebuie notat faptul că șefii locali ai Poliției, ca și Siguranța, au arătat că deportarea evreilor va fi dăunătoare finalmente intereselor românești din Transilvania. Siguranța din Timișoara raporta că evreii din oraș au intrat în panică și s-au pregătit să își vândă proprietățile din momentul în care au aflat de posibila deportare³⁶⁹.

La 22 septembrie, Mihai Antonescu a plecat să se întâlnească cu Hitler, Ribbentrop și comandanți militari germani la Vinița. Întâlnirea a fost decisivă, după cum s-a dovedit, pentru soarta evreilor români. În septembrie 1942, Mihai Antonescu s-a temut nu doar pentru soarta Transilvaniei de Nord, dar și pentru regimul Antonescu, în general. Venise la Vinița spre a-i cere lui Hitler „garanții pe plan politic” (recuperarea nordului Transilvaniei) și echiparea completă a diviziilor românești cu arme. Toate aceste cereri au fost respinse, cu excepția promisiunii personale a lui Hitler care garanta frontierele din acel moment ale României. Ribbentrop i-a cerut lui Mihai Antonescu să onoreze angajamentul pe care îl luase când îi scrisese trimisului lui Eichmann în România – de a-i preda pe evreii români naziștilor³⁷⁰. În același timp, cererile românești au fost refuzate pe rând și chiar și promisiunile lui Keitel și Hitler de a furniza arme au rămas neonorate. Pe deasupra, Mihai Antonescu s-a întors fără nici o promisiune referitoare la nordul Transilvaniei. România dăduse totul și nu primise în schimb nimic. Ungaria dăduse doar o parte din armata sa și încă nu își predase evreii.

La întâlnirea lui Mihai Antonescu cu Hitler la Vinița, Ucraina, pe 22-23 septembrie, s-au abordat problemele militare, dar și deportarea evreilor români. Mihai Antonescu a simțit că această întâlnire era atât de importantă, încât a decis să falsifice protocolul. Minutele germane luate după aceste convorbiri arată că Ribbentrop i-a cerut acestuia să continue activitatea de exterminare a evreilor, la fel ca și în trecut. Mihai Antonescu s-a întâlnit de trei ori cu Ribbentrop la Vinița, iar acolo problema deportării s-a pus

364. *Ibid.*, vol. 4, nr. 85, pp. 165-167.

365. *Ibid.*, nr. 119, pp. 252-253.

366. *Ibid.*, nr. 138, p. 276.

367. *Ibid.*

368. „Rumänien wird judenrein”, *Bukarester Tageblatt*, 8 august 1942.

369. Raport al Siguranței din Timișoara despre problema evreiască, septembrie 1942, Securitate, dosar nr. 2710, vol. 23, pp. 239-240.

370. Protocolul discuției dintre Ribbentrop și Mihai Antonescu, 23 septembrie 1942, United Restitution Organization, Sammlung, Frankfurt a.M., 1960, vol. IV, doc. 13, p. 578.

explicit, iar el nu a respins Soluția Finală. Cu ocazia acestor reuniuni totuși, încrederea în capacitatea Germaniei de a câștiga războiul a început să se clatine³⁷¹.

Ulterior, într-o reuniune de guvern ținută la 13 octombrie 1942, Mihai Antonescu a anunțat o schimbare în politica referitoare la evrei: transporturile de evrei dincolo de Nistru urmau să fie suspendate³⁷². La suprafață se părea că Mihai Antonescu – spunând că „trebuie acționat sistematic” – adoptase sugestia lui Richter cuvânt cu cuvânt; de fapt, înțelegea ceva total diferit. Antonescu se referea la revocarea autorității de a deporta evrei pentru Statul-Major General, Ministerul de Interne și toate celelalte oficii care avuseseră de-a face cu evreii, proprietatea și munca acestora. Cuvinte precum deportare, evacuare, și transport vor dispărea, de acum înainte, din comunicatele oficiale.

Legătura dintre încetarea deportărilor în Transnistria și suspendarea deportării în Polonia a fost redactată de locuitorul directorului general al cabinetului Antonescu, Gheorghe Basarabeanu, la 4 noiembrie 1942, într-o notă trimisă Autorității Românești a Căilor Ferate (CFR). Ca răspuns la o întrebare din partea șefului CFR dacă evreii din România vor fi deportați către Guvernământul General, Basarabeanu a afirmat: „În Consiliul de Miniștri de la 13 octombrie 1942 au sistat deportările de evrei”³⁷³.

Suspendarea planului nu a rezultat din vreo umanizare latentă, ci din conștientizarea faptului că interesele germane și cele românești nu mai coincideau: Armata României se afla într-o situație dificilă la Stalingrad și – în ciuda tuturor sacrificiilor materiale (hrană, petrol, resurse naturale) și umane – Hitler nu va înapoia niciodată României Transilvania. Se părea că România a dat totul și nu a primit nimic, în timp ce Ungaria dăduse puțin, însă nu renunțase la evrei încă și păstrase Transilvania.

Situația evreilor care trăiau în străinătate

Ministerul Afacerilor Externe a fost afectat de haosul legislativ provocat de instrucțiunile contradictorii ale administrației Antonescu privitoare la statutul legal al evreilor români care trăiau în străinătate. În conformitate cu convenția internațională, consulatele românești trebuiau să protejeze cetățenii români din străinătate, fără să țină cont de „naționalitatea” lor. În mai 1941, această protecție a fost retrasă evreilor a căror cetățenie fusese „revăzută”, precum și evreilor născuți în Basarabia și nordul Bucovinei (deținute acum de URSS); în toamna lui 1942, România a revenit asupra deciziei și i-a considerat pe evreii născuți în Basarabia și nordul Bucovinei ca fiind cetățenii săi³⁷⁴.

În ianuarie 1942, evreii români din Amsterdam urmau să-și declare averile înaintea apropiatelor deportări. Consulatul român a cerut instrucțiuni, la 12 februarie, și a aflat că generalul Vasiliu se opunea repatrierii lor³⁷⁵. În martie, cetățenii români de origine evreiască din Germania și Austria au fost obligați să poarte steaua galbenă, la ordinele

371. Referitor la respingerea planului german pentru Soluția Finală în România, vezi Jean Ancel, *Contribuții*, ed. cit., vol. 2, partea a doua, pp. 208-274.

372. Stenograma ședinței guvernului din 13 octombrie 1942, Arhiva Statului, Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinet, dosar (II) 473/1942, pp. 859-860.

373. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 10, doc. 96, p. 236.

374. *Ibid.*, p. 131

375. USHMM, RG 25006M, fond Germania, vol. 33, rola 18.

Gestapoului. Această măsură discriminatorie s-a aplicat evreilor croați și slovaci (alături de cei germani și austrieci), dar nu și celor maghiari, bulgari, turci, italieni sau elvețieni. Mai mult, evreii români din Berlin au fost nevoiți să-și predea blănurile, articolele din lână, mașinile de scris, bicicletele și aparatele de fotografiat. Consulatele române din Berlin și Viena, asigurate de oficiali germani de existența unei „înțelegeri” între guvernul român și cel german, au cerut clarificări de la Ministerul Român al Afacerilor Externe care, la rândul lui, a înaintat această cerere Legației germane din București³⁷⁶. În timp ce schimbul birocratic continua, primele familii evreiești, cu pașapoarte românești, din Boemia și Moravia ocupate, au fost internate la Theresienstadt³⁷⁷.

În timpul unei întâlniri la Berlin, în iulie 1942, cu consilierul Văleanu, oficialul Biroului German de Legături Externe, Kligenfuss, oficial al Ministerului de Externe, a afirmat că Ion Antonescu „a convenit cu ambasadorul von Killinger ca evreii cu cetățenie română din Germania și din teritoriile ocupate să fie tratați în același mod precum evreii germani”³⁷⁸. În același mod a procedat și consilierul Steltzer al Legației germane din București, la 8 august, în timpul întâlnirii cu Gheorghe Davidescu de la Biroul Român de Legături Externe. În noiembrie 1941, von Killinger a transmis către *Auswärtiges Amt* (Ministerul de Externe al Reich-ului) că Antonescu aprobase intenția Reich-ului de a deporta evreii români aflați sub jurisdicție germană în ghetouri aflate la est, împreună cu evreii germani, întrucât guvernul „nu are nici un interes să-i readucă în România pe evreii români”³⁷⁹.

În timpul discuțiilor ținute la 10 august 1942 între Mihai Antonescu, Radu Lecca și Richter, ofițerul SS a menționat înțelegerea dintre Ion Antonescu și Killinger. Concluzia lui Mihai Antonescu a fost aceea că trebuie să realizăm că România nu are nici un interes în întoarcerea evreilor români care s-au stabilit în străinătate și ca atare trebuiau urmate următoarele instrucțiuni :

1. În ceea ce privește pe evreii germani de la noi, pașapoartele germane ar trebui retrase și înlocuite cu certificate provizorii. În ce privește averea imobilă a acestora, ar trebui instituită obligațiunea ca imobilele să fie declarate și ținute într-o evidență specială.
2. În ceea ce privește pe evreii români din Germania, din protectorat, din Guvernământul polon și din țările ocupate, urmează a se comunica Legațiunei Berlin și Oficiilor Consulare interesate că măsurile ce se iau sunt stabilite de acord cu guvernul român. Rugăm Legațiunea Berlin și Consulatele în subordine să dresseze un registru inventar al persoanelor susmenționate.

Chestiunea ce ne interesează este aceea a averii imobile a acestor supuși români în străinătate, a regimului ce se stabilește, precum și a mijloacelor eventuale de lichidare³⁸⁰.

Impactul direct al acestei înțelegeri și al schimburilor dintre Mihai Antonescu și Richter de la 10 august a fost deportarea a aproape 1 600 de cetățeni români de origine evreiască din Germania și Austria (ultimele noastre statistici pentru anul 1939 indică

376. *Ibid.*, fond Germania, vol. 32, rola 17; Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 10, pp. 792-793; Ion Calafeteanu, „Regimul cetățenilor români de origine evreiască aflați în străinătate în anii dictaturii antonesciene”, *Anale de Istorie*, 5, 1986, p. 130.

377. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 10, pp. 182-183; Ion Calafeteanu, *op. cit.*, p. 130.

378. *Ibid.*, pp. 131-132.

379. *Ibid.*

380. USHMM, RG 25006M, fond Germania, vol. 32, rola 16; Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 9, p. 421.

1 760, dintre care 618 se găseau în fosta Austrie)³⁸¹, a unui număr necunoscut din Boemia și Moravia ocupate, Polonia și Olanda, și a încă 3 000 din Franța. Cei mai mulți au murit în lagăre de concentrare³⁸². Conform estimărilor din septembrie 1942 ale responsabilului român la Berlin, M. Stănescu, cei mai mulți rezidenți români de origine evreiască fuseseră deja deportați³⁸³. La 15 octombrie 1942 au fost arestați toți evreii români din Praga³⁸⁴. Deportarea masivă a evreilor români din Franța a început la finele lui septembrie 1942. (Deportările evreilor români începuseră înainte.) Mai mult de 3 000 de cetățeni români de origine evreiască au fost deportați între 27 martie 1942, când primul convoi care includea și un evreu român a părăsit Franța, și 25 septembrie 1942, când a plecat cel de-al treizeci și șaptelea convoi, de această dată format preponderent din evrei români. Un număr de evrei români s-au găsit printre alți 2 000 de coreligionari deportați din Malines, Belgia³⁸⁵. La 25 martie 1943 a fost demarată curățarea Vienei de evreii români³⁸⁶, iar la 6 aprilie a început adunarea evreilor croați, slovaci și români din Berlin; evreii maghiari, bulgari și suedezi au rămas neatinși³⁸⁷. Cu aprobarea lui Mihai Antonescu, Legația română din Berlin a început să acorde vize de intrare și a cerut autorităților germane să ofere evreilor români un tratament similar cu cel al evreilor maghiari³⁸⁸.

Datorită schimbării politicii guvernului român de la sfârșitul primăverii anului 1943, în ceea ce privește protecția evreilor români din străinătate, autoritățile ocupației germane din Franța și Belgia au încetat arestarea evreilor români. Doisprezece dintre aceștia din urmă au fost repatriați din Belgia³⁸⁹. În noiembrie 1943, arestările evreilor români în Franța au continuat, dar numai pentru un scurt timp: la 8 noiembrie, ambasadorul român la Vichy a afirmat că arestările au luat sfârșit și le-a cerut tuturor evreilor români să se întoarcă în România până la 31 decembrie³⁹⁰. La 3 decembrie, același reprezentant s-a adresat șefului poliției din Lyon pentru a nu se mai interveni în procesul de repatriere³⁹¹. Se estimează că mai mult de 4 000 de evrei români din Franța au supraviețuit datorită unor astfel de demersuri diplomatice, mai multe sute dintre ei fiind repatriați cu un tren care a traversat teritoriul Reich-ului³⁹². Deși evreii repatriați urmau să fie deportați în Transnistria, Ion Antonescu a consimțit ca ei să rămână în România³⁹³.

381. USHMM, RG 25006M, fond Germania, rola 16.

382. Jean Ancel, „Simpozion științific româno-israelian, Ierusalim, 12-14 ianuarie 1986”, *Anale de istorie*, 3, 1986, p. 139.

383. Ion Calafeteanu, *op. cit.*, p. 133.

384. USHMM, RG 25006M, fond Germania, vol. 32, rola 17.

385. *Ibid.*, fond Belgia, vol. 28, rola 15.

386. Președinția Consiliului de Miniștri, „Numărul evreilor din Transnistria la 15 noiembrie 1943, după locul de origine (Basarabia, Bucovina, Dorohoi și Regat)”, Arhivele Ministerului de Externe, „Problema evreiască”, vol. 22, p. 589.

387. *Ibid.*, fond Germania, vol. 32, rola 16.

388. *Ibid.*

389. *Ibid.*, p. 135

390. *Ibid.*, p. 136

391. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 4, p. 702.

392. *Idem*, „Simpozion”, ed. cit., pp. 138-139.

393. *Ibid.*

Date statistice privind Holocaustul din România și din teritoriile aflate sub control românesc

În 1930, în România Mare trăiau 756 930 de evrei. Ei reprezentau 4,2% din cele optsprezece milioane de locuitori ai țării. În 1940, în România locuiau ceva mai puțin de 800 000 de evrei, conform directorului general al Institutului Central de Statistică al României. Acest număr, apărut în primele actualizări publicate de institut, se bazează pe rezultatele recensământului din 1930³⁹⁴. Materialele de arhivă, colectate înainte și după deschiderea arhivelor din țările foste comuniste, au fost utilizate pentru a evalua numărul victimelor de origine evreiască, al deportațiilor și al supraviețuitorilor; acestea includ date din arhivele române, ca și din arhive sovietice (Chișinău, Odessa, Nicolaev, Moscova-Ossobi). Copii ale documentelor originale pot fi găsite în arhivele Muzeului Memorial al Holocaustului din Statele Unite și Yad Vashem din Israel. În afara informației furnizate de aceste documente în ceea ce privește soarta evreilor sub conducerea română, ele dezvăluie și că regimul antonescian monitoriza atent procesul de exterminare.

Numărul evreilor din Basarabia și Bucovina în august 1941

Basarabia. La sfârșitul lui august 1941, după emiterea și executarea parțială a ordinului de „curățare a terenului”, Jandarmeria română a numărat 55 887 de evrei rămași în Basarabia și Bucovina. Totuși, au existat evrei care nu au fost incluși în numărătoare. „Dezordinea” din ghetoul din Chișinău – jefuirea evreilor mai degrabă în interes personal decât pentru profitul statului – l-a deranjat pe Antonescu, care a ordonat înființarea unei comisii de anchetă conduse de colonelul Nicolescu³⁹⁵. Raportul comisiei includea, de asemenea, ordinele administrației lui Antonescu pentru omorârea evreilor; acesta confirma, practic, numărul evreilor din Basarabia (55 867, fără cei din districtul Hotin) și menționa alți 25 000 de evrei „care au murit de moarte naturală, au evadat sau au fost împușcați”³⁹⁶. Numărul total al evreilor care se găseau, atunci, acolo, ajungea la aproape 80 000.

La sfârșitul lui iulie 1941, înaintea capitulării oficiale a Transnistriei în fața administrației românești, soldații români și jandarmii au concentrat zeci de mii de evrei în nordul Basarabiei, pe care i-au forțat să părăsească Basarabia peste râul Nistru, împușcând sute dintre ei și aruncându-le cadavrele în râu. Aproape 32 000 de evrei au fost forțați să traverseze Nistrul la sfârșitul lui iulie și începutul lui august 1941. Acest număr este dedus din diferitele rapoarte și ordine primite de jandarmi pentru a preveni întoarcerea acestor evrei în Basarabia. Din aproximativ 32 000 de evrei, numai 12 600 au scăpat; ei au fost, în cele din urmă, aduși în Basarabia din Ucraina via Cosăuți, apoi internați în

394. Samuil Manuilă, „Considerațiuni asupra prezentării grafice a etnografiei României”, în Academia Română, seria a 3-a, vol. 21, memorandumul 14, anexa 3.

395. Comisia Niculescu, raportul nr. 2, decembrie 1941, Arhiva Chișinău, 706-1-69, p. 49.

396. Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 3, doc. 19, pp. 62-63; copie în Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 5, doc. 124, p. 193. Documentul original poate fi găsit în Arhiva Centrală a Republicii Moldova, 106-1-69, pp. 48-55.

lagărul de la Vertiujeni³⁹⁷. Între 8 000 și 20 000 de evrei au fost omorâți pe malul ucrainean al Nistrului de soldați români și germani³⁹⁸. Astfel, 32 000 de evrei trebuie adăugați la cei aproximativ 80 000 găsiți în Basarabia de Armata română. Asta înseamnă că existau, în momentul ocupației, 112 000 de evrei în Basarabia. Dar această cifră este incompletă. În Ucraina, până la 16 august 1941, armata germană capturase cel puțin 11 000 de evrei care încercau să fugă în Rusia³⁹⁹. Așadar, la începutul ocupației române a Basarabiei, existau acolo cel puțin 122 000 de evrei.

Bucovina. Conform unui raport al guvernatorului Bucovinei din 9 aprilie 1942, înainte de deportare locuiau în această provincie 103 172 de evrei, iar în Dorohoi locuiau 11 923 de evrei⁴⁰⁰. În total, erau 170 962 de evrei care trăiau în Basarabia și Bucovina la începutul deportărilor și după implementarea ordinului de curățare a terenului.

Numărul evreilor omorâți în timpul „curățirii terenului” în lagărele de tranzit și în timpul deportărilor

Numărul exact al evreilor omorâți de la începutul lui iulie până la sfârșitul lui august 1941 rămâne necunoscut, ca și numărul evreilor care au reușit să fugă în Uniunea Sovietică. Ceea ce știm din documentele guvernului este că majoritatea evreilor din satele și orașele din sudul Bucovinei și din Basarabia au fost uciși de Armata română și de populația locală. De asemenea, se știe că *Einsatzgruppe* D a omorât mii de evrei în Cernăuți și Basarabia. Singurele cifre referitoare la numărul evreilor uciși sunt cele menționate în documentele române: 25 000 în Basarabia (raportul Niculescu) și aproximativ 20 000 din perioada „deportărilor făcute în grabă”⁴⁰¹. În plus, salvatorul Traian

397. Documentele române contemporane discută deportarea a aproximativ 30 000 de evrei peste Nistru, în 1941. De exemplu, vezi: Raportul SSI re: cei 30 000 de evrei din districtul Hotin și Bucovina, Arhivele Naționale, Președinția Consiliului de Miniștri, Administrația Antonescu, dosar nr. 76/1941, p. 86 (copie în USHMM, RG 25002M, rola 17). Raportul declară că „din cei trimiși de oficialități pe malul celălalt al Nistrului, unii s-au întors, dar oficialitățile au continuat să trimită evrei”. Comandamentul General i s-a cerut, de asemenea, să clarifice urgent statutul evreilor, la 18 august 1941. La 19 august, SSI raporta că 30 000 de evrei se găseau în lagăr și că „nici unul... nu s-a întors la vest de Nistru”, *ibid.*, p. 91. La 27 august, Comandamentul General al Poliției raporta că armata germană a întors 12 600 de evrei în Basarabia în două convoaie, apoi aceștia au fost închiși în lagărul de la Vertiujeni, *ibid.*, p. 91. Aceștia au fost singurii supraviețuitori ai „deportărilor pripite”. Cei rămași au fost împușcați de poliția SS și de armata germană.

398. Raportul Direcției Generale a Poliției către Serviciul Central de Informații, 27 august 1941, Arhivele Naționale, Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinet Antonescu, dosar nr. 71/1941, p. 91. Referitor la acest convoi, vezi și corespondența dintre Cartierul General al comandantului armatei în Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 3, pp. 104-106.

399. Killinger către Ministerul de Externe din Berlin, 16 august 1941, *Documents on German Foreign Policy*, seria D, vol. 13, doc. 207, pp. 318-319.

400. Rapoarte către Președinția Consiliului de Miniștri, 1942, Arhiva Ministerului de Externe, Problema 33, vol. 22, p. 130 (USHMM, RG 25006, rola 11).

401. Raportul Direcției Generale a Poliției către Serviciul central de informații, 27 august 1941, Arhivele Statului din București, Președinția Consiliului de Miniștri, colecția Cabinet, dosar nr. 71/1941, p. 91. Referitor la acest convoi, vezi și corespondența dintre Direcția Generală și pretorul armatei în Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 3, pp. 104-106.

Popovici menționează aproximativ 15 000 de evrei din satele și orașele din nordul Bucovinei care au fost uciși de vecinii lor și de Armata română⁴⁰². Mai mult de 45 000 de evrei – numărul este probabil mai apropiat de 60 000 – au fost uciși în Basarabia și Bucovina.

Numărul evreilor deportați

În 1941 au fost deportați 147 712 evrei, conform rapoartelor guvernatorilor Bucovinei și Basarabiei adresate Ministerului Administrației Bucovinei, Basarabiei și Transnistriei (CBBT). Dintre aceștia, 91 485 erau din Bucovina (incluzând districtele Hotin și Dorohoi) și 55 867 din Basarabia⁴⁰³.

Este posibil ca numărul real să fie mai mare. La 15 decembrie 1941, raportul generalului C.Z. Vasiliu, inspector-general al Jandarmeriei, arăta că 108 002 evrei din Basarabia și Bucovina au fost deportați în trei districte (județe) în estul Transnistriei, de-a lungul râului Bug : 47 545 au fost închiși la Tulcin, 30 981 în Balta și 29 476 în Golta⁴⁰⁴. La 24 decembrie 1941, SSI a raportat lui Antonescu că în vestul Transnistriei – la vest de linia de cale ferată Jmerinca-Odesa, mai precis – existau 56 000 de evrei din Basarabia și Bucovina și un număr mic de evrei din alte districte⁴⁰⁵. Cele două rapoarte au fost elaborate în același timp și se refereau la două zone diferite de deportare. Ele sugerează că în decembrie 1941 erau cel puțin 164 000 de evrei în Transnistria. La această cifră trebuie adăugați 6 737 de evrei deportați în timpul anului 1942 : 4 290 din Bucovina⁴⁰⁶, 231 din Basarabia și 2 216 din Regat și din sudul Transilvaniei⁴⁰⁷. După această deportare, numai 17 159 de evrei au fost lăsați în Bucovina (fără a include județul Dorohoi), dintre care 16 794 trăiau în Cernăuți. Împreună cu evreii din Dorohoi, ei formau o populație evreiască de 19 475 de persoane⁴⁰⁸. În total, numărul evreilor deportați din Basarabia, Bucovina, Dorohoi și Regat se situa între 154 449 (147 712 plus 6 737) și 170 737 de persoane (164 000 plus 6 737).

402. *Ibid.*, vol. 3, p. 182.

403. Rapoarte către Președinția Consiliului de Miniștri, 1942, Arhiva Ministerului de Externe, Problema 33, vol. 22, p. 130 (USHMM, RG 25006, rola II).

404. Raportul lui Vasiliu, 9 decembrie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, dosar nr. 18844, vol. 3 (USHMM, RG 25004M, rola 64). Gustav Richter, trimisul lui Eichmann în România, raporta la 17 octombrie 1941 că Antonescu trimisese 110 000 de evrei din Basarabia și Bucovina în Transnistria, de-a lungul râului Bug, „în scopul exterminării lor” ; Nuremberg Documents, PS-3313, *Der Prozes gegen die Hauptkriegsverbrecher von dem Internationalen Militärgerichtshof Nürnberg (Procesul marilor criminali de război înaintea tribunalului militar de la Nürnberg)*, vol. XXXI, Nürnberg, 1949, pp. 183-184. Germanii au refuzat să primească evreii de pe partea cealaltă a râului, iar acești 108 002 evrei au dispărut, în cele din urmă, din toate documentele și statisticile despre deportați.

405. Raportul SSI către Cabinetul Primului-Ministru despre transferul evreilor, 24 decembrie 1941, Arhivele de Stat ale Cabinetului Primului-Ministru, Colecția Cabinetului Militar, dosar nr. 86/1941, pp. 325-327, copie în USHMM, RG 25002M, rola 18. Aceste districte erau : Iampol (262 de evrei), Râbnița (427 de evrei) și Tiraspol (70 de evrei).

406. Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 1, doc. 43, p. 287.

407. Referitor la deportările din Basarabia, vezi *ibid.*, vol. 1, pp. 153-154. Referitor la deportările din Bucovina, vezi *ibid.*, vol. 1, pp. 215, 217.

408. *Ibid.*, vol. 1, doc. 43, p. 287.

Numărul evreilor români care au supraviețuit în Transnistria

La 15 noiembrie 1943, un raport oficial trimis Președinției Consiliului de Miniștri al Guvernului român arăta că 49 927 de evrei erau în viață în Transnistria, dintre care 6 425 erau originari din Regat⁴⁰⁹. Concluzia care poate fi trasă este că, până la 15 noiembrie 1943, între 104 522 și 120 810 cetățeni români de origine evreiască au murit în Transnistria.

Soarta evreilor localnici din Transnistria

Conform recensământului sovietic din 1939, în Transnistria trăiau 331 000 de evrei, dintre care 200 961 locuiau în Odessa⁴¹⁰. Autoritățile române de ocupație au găsit între 150 000 și 200 000 de evrei în Transnistria. Conform surselor românești și sovietice, în jur de 25 000 de evrei au fost împușcați, spânzurați sau arși de vii în Odessa. Doar de la Dalnic, autoritățile sovietice au exhumat 22 000 de cadavre⁴¹¹. În plus, la acest număr se pot adăuga evreii împușcați pe străzi sau în alte locuri. După părerea prefectului de Golta, Modest Isopescu, aproximativ 10 000 de evrei localnici au fost omorâți în Golta, la începutul lui noiembrie 1941, înaintea înființării lagărului de la Bogdanovca⁴¹².

În ianuarie și februarie 1942, între 33 000 și 35 000 de evrei au fost deportați cu trenul din Odessa la Berezovca⁴¹³. Dintre aceștia, 28 000 au fost executați de SS. Mii de evrei (30 000, probabil) din orașul Odessa și din vecinătatea lui au mărșăluit către Bogdanovca la sfârșitul anului 1941⁴¹⁴. 32 433 de evrei au fost „evacuați din Transnistria”, adică deportați la Golta și, cei mai mulți, lichidați acolo. Conform datelor oferite de documentele germane, mărturiile supraviețuitorilor și procesele verbale ale proceselor din România, 75 000 de evrei (majoritatea localnici) au fost uciși la Bogdanovca, Dumanovca și Acmacetca la sfârșitul anului 1941 și începutul 1942. În septembrie 1942,

409. Președinția Consiliului de Miniștri, „Numărul evreilor din Transnistria la 15 noiembrie 1943, după locul de origine (Basarabia, Bucovina, Dorohoi și Regat)”, Arhivele Ministerului de Externe, *Problema evreiască*, vol. 22, p. 589.

410. Mordechai Altshuler (ed.), *Distribution of the Jewish Population of the USSR, 1939*, Hebrew University Press, Ierusalim, 1993, pp. 11, 21, 23. Transnistria includea *oblast*-ul (districtul) Odessa și o parte din *oblast*-ul Vinița. 233 155 de evrei se găseau în districtul Odessa și 141 825 în întregul district Vinița. Dar cel puțin 43 444 trăiau în partea germană a Viniței, reducând populația locală de origine evreiască, la începutul războiului, la 331 636. Doar orașul Odessa număra 200 961 de evrei.

411. Raportul Comitetului (*Obkom*) Districtului Odessa despre pagubele și victimele regimului fascist de ocupație (1941-1944), 31 decembrie 1944, Arhivele din Odessa ale Partidului Comunist, II-II-52, p. 22.

412. Raportul lui Isopescu către guvernul transnistrean cu privire la transporturile de evrei, cu o cerere adresată guvernului de a înceta trimiterea lor, 31 noiembrie 1941, Arhivele din Nicolaev, 2178-1-2, p. 151.

413. Raportul prefectului de Odessa către guvernul transnistrean ca o concluzie la operațiunea de deportare : 32 643 de evrei deportați ; Arhivele din Odessa, 2242-1-1487, pp. 190-193. Raportul maiorului doctor Gheorghe Tătăranu, director al Departamentului Sănătății din Transnistria, despre epidemia de tifos din regiune, 35 000 de evrei evacuați din Odessa ; Arhivele din Nicolaev, 2178-1-424, p. 8.

414. Comandantul legiunii de jandarmi din Berezovca către prefect, 31 ianuarie 1942, Arhiva din Odessa, 2361-39, p. 15.

secretarul general al guvernului transnistrean a recunoscut că 65 000 de evrei localnici „dispăruseră” din districtul Odessa (adică fuseseră omorâți)⁴¹⁵. În plus, potrivit unui raport românesc, 14 500 de evrei localnici au fost forțați să traverseze Bugul, unde au fost împușcați de germani⁴¹⁶.

Autoritățile sovietice au estimat că 150 038 de evrei au fost uciși în județele Golta și Berezovca⁴¹⁷. La 1 noiembrie 1943, Cartierul General al Armatei a 3-a a înregistrat 70 770 de evrei trăind în Transnistria, dintre care 20 029 erau evrei localnici⁴¹⁸. Luând în considerare aceste cifre, se poate stabili că între 150 000 și 180 000 de evrei localnici au fost uciși sau au pierit în Transnistria. La sfârșitul ocupației române, în Transnistria rămăseseră numai 20 000 de evrei localnici. Cel puțin 15 000 de evrei din Regat au pierit în Holocaust (în pogromul de la Iași și deportările în Transnistria).

Diverși cercetători au estimat în mod diferit numărul evreilor români și ucraineni uciși sub administrație românească în timpul Holocaustului. Dinu C. Giurescu numără cel puțin 108 710 evrei români care au murit în Transnistria ; dar acest număr nu-i include în rândul victimelor pe evreii ucraineni și nici pe evreii uciși pe loc în Basarabia și Bucovina. Conform lui Dennis Deletant, în Transnistria au pierit între 220 000 și 270 000 de evrei, în timp ce Radu Ioanid susține că sub jurisdicția românească au murit cel puțin 250 000 de evrei. Matatias Carp menționează că au dispărut 264 900 de evrei români, dar aici nu sunt incluși evreii ucraineni. Raul Hilberg citează distrugerea a 270 000 de evrei aflați sub autoritate românească, iar Marcu Rozen numără aproximativ 115 000 de evrei români și 155 000 de evrei ucraineni uciși în Transnistria. În fine, Jean Ancel afirmă că numai în Transnistria au murit 310 000 de evrei, la acest număr adăugându-se încă 100 000 de evrei uciși în Basarabia și Bucovina în timpul campaniei din 1941 din aceste provincii⁴¹⁹.

În concluzie, numărul total al evreilor români și ucraineni care au pierit în teritoriile aflate sub administrație românească este între 280 000 și 380 000.

415. Comandantul jandarmeriei din Transnistria către guvernul transnistrean, 11 septembrie 1942, *ibid.*, p. 161.

416. Minutele convorbirilor dintre Davidescu și Steltzer, 13 martie 1942, Arhiva Ministerului de Externe, problema 33, vol. 16, p. 58 (USHMM, RG 25006M, rola 6).

417. Nota de la 31 decembrie 1944 a filialei Odessa a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, Arhiva PCUS din Odessa, 2-2-52, p. 25.

418. Arhivele Speciale din Moscova, 493-1-6, p. 187, Jean Ancel, *Documents*, ed. cit., vol. 7, doc. 393, p. 547.

419. Dinu C. Giurescu, *România în al doilea război mondial*, All Educational, București, 1999, pp. 70-91 ; Dennis Deletant, „Ghetto Experience in Golta, Transnistria, 1942-1944”, *Holocaust and Genocide Studies*, vol. 18, nr. 1, 2004, p. 2 ; Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania : The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944*, Ivan R. Dee, Chicago, 2000, p. 289 ; Raul Hilberg, *op. cit.*, vol. 3, p. 1220 ; Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 1, p. 19 ; Marcu Rozen, *The Holocaust under the Antonescu Government : Historical and Statistical Data about Jews in Romania, 1940-1944*, ediția a III-a revăzută, ARJVH, București, 2004 ; Jean Ancel, *Transnistria*, ed. cit., vol. 1, p. 531.

Procesul de excludere a evreilor din societatea românească în timpul guvernelor lui Ion Antonescu cu și fără legionari : legislația antisemită, românizarea și exproprierea

Ion Antonescu despre „românizarea” societății românești

În „Proclamația către țară”, cu prilejul preluării puterii în stat, Ion Antonescu și-a formulat platforma de guvernare în termenii următori : „Programul vi-l voi prezenta ca să-l judecați cu toții. El va izvorî pe de-a întregul din crezul naționalismului integral”¹.

În viziunea Conducătorului, naționalismul integral a însemnat : intoleranță față de pluralismul etnic ; eliminarea străinilor și în special a evreilor, mai întâi din ansamblul structurilor societății românești, apoi din România în general ; omogenizarea etnică a națiunii române. „Crezul naționalismului integral” a stat la baza programului de românizare adoptat de Conducător ca politică de stat și ca acțiune practică imediată. Legislația antievreiască, promulgată sub semnătura lui, a constituit instrumentul esențial pentru înfăptuirea românizării și restructurării etnice a societății românești. Conform aprecierii lui Mihai Antonescu, aplicarea legislației antievreiești a contribuit la „scuturarea proprietății românești de vâscul străin și înlăturarea rolului covârșitor al evreilor din viața economică”².

Românizarea, începută în septembrie 1940 ca o reformă național-socială de anvergură, și-a continuat cursul în toată perioada guvernării lui Ion Antonescu, inclusiv după înlăturarea legionarilor de la putere. Este relevant în acest sens discursul Conducătorului după reprimarea rebeliunii, când, printre altele, declara :

Acest stat va fi întemeiat pe primatul românesc în toate domeniile... Toate reformele necesare înlăturării influențelor străine pentru asigurarea destinului nostru național le voi înfăptui fără șovăire. Toată lupta și așezarea mării revoluții național-socialiste germane și înfăptuirile fasciste ne vor sluji ca temeuri de experiență pentru a altoi pe sufletul și nevoile românești, rodul acestor organizări de popoare, temeuri de lume nouă³.

Astfel, românizarea nu era o politică de conjunctură dictată de necesitățile războiului, ci exprima adeziunea regimului Antonescu la principiile doctrinare ale naționalismului de extremă dreaptă cu rădăcini istorice în realitatea românească încă din a doua parte a secolului al XIX-lea. Românizarea era o problemă capitală : „piatra unghiulară” a statului nou ce urma să fie creat. În acest scop s-a preconizat elaborarea unei legi care

1. *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 206/6 septembrie 1940, p. 5114.

2. Mihai A. Antonescu, *Doi ani de guvernare. 6 septembrie 1940 – 6 septembrie 1942*, Editura Națională „Dacia Traiană”, f.a., p. 150.

3. *Declarațiile domnului General Ion Antonescu făcute presei*, Tipografia MAN, București [1941], p. 15.

să stabilească coordonatele principale ale românizării și „etapele în care se va exercita operația”⁴. Antonescu nu înțelegea să facă această reformă prin mijloace brutale, în mod revoluționar, ci în etape succesive, evolutiv, așa încât să nu se dărâme structura economică a statului și „cu voință sau inconștient să se provoace o catastrofă economică”⁵. Aluzia, în mod evident, s-a făcut la legionari, față de care Conducătorul s-a delimitat, condamnând teroarea și jaful practicate de ei. Dar diferendele se refereau doar la căile de soluționare a problemei evreiești, nu și la aspectele de natură doctrinară. Nici calea legislativă cu „mijloace civilizate”, propusă de conducătorul statului nu era mai puțin abuzivă. În esență, era tot un sistem de deposedare de bunuri și de drepturi a evreilor locali pe considerente strict rasiale.

Caracterul rasial al legislației antievreiești (1940-1944)

Primul decret-lege prin care s-a consacrat noul statut juridic al evreilor în România, în spiritul naționalismului integral și al rasismului politic de factură nazistă, a fost elaborat înainte de proclamarea statului național-legionar, fiind promulgat, la 8 august 1940, sub semnăturile regelui Carol al II-lea, inginerului Ion Gigurtu, președintele Consiliului de Miniștri, și profesorului de la Facultatea de Drept din București I.V. Gruia, ministrul Justiției⁶.

Statutul, prin prevederile sale naționalist-etniciste, a exclus populația evreiască din rândul cetățenilor cu drepturi egale consfințite prin Constituția din 1923, introducând principiul distincției juridice și politice dintre „românii de sânge” și cetățenii români. „Recunoașterea semnificației sângelui și a rasei pentru națiune și stat” – se conchidea în una dintre lucrările de referință despre istoria Holocaustului european – „era unul dintre principiile de bază ale concepției naziste despre lume”⁷.

În viziunea legiuitorului român, „Națiunea (...) a devenit mai puțin o comunitate juridică sau o colectivitate politică, mai mult o comunitate spirituală și organică așezată pe «legea sângelui» din care izvorăște o ierarhie a drepturilor politice. În «legea sângelui» sunt cuprinse toate posibilitățile de suflet, de spirit, de etică”. Prin „criteriul sângelui” se înțelegea un conținut etic și spiritual, și mai puțin fizic. „Apărarea sângelui românesc constituia garanția morală a recunoașterii drepturilor politice supreme.”⁸

Pe baza acestor concepții politico-juridice, statutul a reglementat starea juridică a evreilor în cele trei sectoare ale vieții publice: spiritual, politic și economic, fără preocuparea de „a ridica calitatea de cetățean român”, care în noul context nu mai avea nici o importanță.

4. Stenograma Consiliului de Cabinet din 7 februarie 1941, în Lya Benjamin (ed.), *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. I, *Legislația antievreiască*, Hasefer, București, 1993, doc. 92, p. 291 (în continuare: *Legislația...*).

5. Loc. cit.

6. Decret-lege nr. 2650 din 8 august 1940 privitor la starea juridică a locuitorilor evrei din România, *ibid.*, doc. 3, pp. 37-50.

7. Lucy S. Dawidowicz, *Războiul împotriva evreilor. 1933-1945*, traducere din engleză de Carmen Pațac, Hasefer, București, 1999, p. 83.

8. *Vezi supra*, nota 6.

Împărțirea evreilor din România în categorii

Decretul-lege din 8 august 1940 a împărțit evreii în trei categorii :

- *categoria I⁹* era alcătuită din evreii intrați în România după 30 decembrie 1918 – aceștia erau supuși la interdicții majore ;
- *categoria a II-a* cuprindea evreii naturalizați individual până la 30 decembrie 1918 ; combatanții în Războiul de Independență din 1877-1878 ; pe cei care au luptat în linia de foc în timpul războiului pentru întregirea neamului (1916-1919) ; orfanii de război și urmașii categoriilor exceptate. Dar nici evreii din această categorie nu intrau în comunitatea națională, fiind supuși la o seamă de restricții privind dreptul la proprietate în mediul rural, la ocuparea funcțiilor publice ș.a. ;
- *în categoria a III-a¹⁰* intra masa evreilor din România, încetățenită pe baza decretelor-legi din anul 1919. Pentru cei din categoriile I-a și a III-a s-au impus următoarele interdicții : ocuparea de funcții publice ; dobândirea de proprietăți ; carieră militară ; practicarea profesiei de avocat și a celei de notar public ; de a fi membri în consilii de administrație ale întreprinderilor publice și particulare ; de a fi comercianți în comunele rurale ; de a fi negustori de băuturi alcoolice ; de a fi închirietori de cinematografe, editori de cărți și ziare ; de a fi deținători de mijloace de propagandă românești ș.a. Statutul a interzis evreilor dobândirea de nume românești¹¹.

În ceea ce privește viața spirituală, s-a precizat că ea nu rămâne în stare de integrare în comunitatea românească, ci în îndatorirea de respect față de ea¹².

Statutul a definit calitatea de evreu în spiritul legislației nürnbergeze, pe criteriul ritului unit cu criteriul sângelui. Erau socotiți evrei cei de religie mozaică și cei născuți din părinți evrei mozaici, cei creștinați dacă s-au născut din părinți de religie mozaică, precum și evreii de sânge atei. Erau socotiți creștini copiii creștini născuți din părinți convertiți la creștinism înainte de nașterea copilului¹³.

Regimul Antonescu și evreii

Deși ostil regimului autoritar al lui Carol al II-lea, regimul Antonescu nu numai că nu a repudiat actul legislativ din 8 august 1940, ci, dimpotrivă, i-a preluat principiile directoare ca fundament ideologico-politic al corpusului de legi antievreiești care urma să fie elaborat.

Determinarea calității de evreu a fost o problemă esențială și în contextul legislației antievreiești din perioada regimului Antonescu.

În legislația antievreiască promulgată de regimul Antonescu erau socotiți evrei cei cu ambii părinți evrei sau doar unul, fără a se ține seama că ei sau părinții lor sunt sau nu

9. Loc. cit.

10. Loc. cit., p. 40.

11. Loc. cit., p. 41.

12. Loc. cit., p. 40.

13. Loc. cit., p. 41.

de religie creștină; „taina botezului nu putea să schimbe destinul sângelui mozaic”¹⁴. Fiecare lege conținea un articol special de definire a calității de evreu. Criteriile de stabilire a apartenenței la evreitate difereau de la o lege la alta. În legea pentru trecerea proprietăților rurale evreiești în patrimoniul statului ca și în legea pentru trecerea imobilelor urbane în patrimoniul statului erau socotiți evrei „acea având ambii părinți evrei sau numai unul fără distincție dacă ei sau părinții lor sunt sau nu botezați în altă religie decât cea mozaică”; în legea pentru reglementarea situației evreilor în învățământ și în legea privind românizarea personalului în întreprinderi erau „socotiți evrei cei născuți din ambii părinți evrei sau numai din tată evreu, definitiv fiind apartenența tatălui”. Decretul-lege privind funcționarea colegiului medicilor i-a definit pe evrei ca „etnie de religie mozaică sau creștină”. În decretul-lege referitor la statutul militar al evreilor s-a preluat definiția din Statutul juridic din 8 august 1940, fiind socotiți evrei cei de religie mozaică născuți din părinți de religie mozaică sau numai cu tată de religie mozaică. În decretul-lege privind anularea contractelor de ucenicie în curs ale ucenicilor evrei erau considerați evrei nu doar cei cu părinți evrei (unul sau amândoi), ci și cei cu un bunic evreu; în decretul-lege pentru recensământul de sânge evreiesc erau socotiți evrei „cei care au amândoi sau unul din părinți sau măcar unul din bunici din partea tatălui sau a mamei de sânge evreiesc”. Erau considerați „părinți și bunici de sânge evreiesc aceia care aparțin sau au aparținut vreodată religiei mozaice sau sunt sau au fost înscriși vreodată la o comunitate israelită”.

Definirea calității de evreu prin articole de legi speciale demonstrează în mod evident că principiul rasismului politic a devenit baza juridică a legislației antievreiești. Evreii nu au fost sancționați pentru ceea ce au făcut, ci pentru ceea ce erau. Evreitatea a fost considerată marca unei inferiorități rasiale și a unei culpe în sine. În virtutea acestei concepții, au fost adoptate măsuri pentru excluderea evreilor din societatea românească, pentru apărarea „sângelui românesc”; au fost interzise prin lege „căsătoria între românii de sânge și evrei” și convertirea la creștinism a celor de religie mozaică. „Ființa etnică a neamului”, se arăta în expunerea de motive la legea privind interzicerea trecerii la creștinism, „trebuie ferită de amestecul cu sângele evreiesc”¹⁵. Cu aceeași intenție avea să fie interzisă angajarea de către evrei a personalului casnic creștin¹⁶.

La 16 decembrie 1941, Ion Antonescu a semnat decretul-lege pentru recensământul locuitorilor de „sânge evreiesc”. Conducătorul a dispus să se facă numărătoarea locuitorilor de „sânge evreiesc” din țară pentru a putea da, în baza unei statistici complete și în toate domeniile problemei evreiești, o definiție unitară a evreului, „conform cu interesele țării și principiului rasial”¹⁷.

Dar caracterul rasial al legislației antievreiești nu s-a definit doar prin legile care stipulau în mod expres măsuri de apărare a „sângelui românesc”, ci și prin reglementarea statutului evreilor pe criterii discriminatorii și diferite față de cele general aplicabile cetățenilor români etnici sau cetățenilor români de altă naționalitate decât cea evreiască.

14. Ioan Cezar Duma, „Criteriul sângelui”, *Pandectele românizării*, anul I, nr. 10/8 noiembrie 1941, p. 306.

15. „Expunerea de motive la Decretul-lege nr. 711 din 7 martie 1941”, în *Legislația...*, doc. 33, p. 120.

16. Decret-lege nr. 504 din 8 martie 1944, pentru evidența, plasarea și controlul personalului din serviciile casnice, în *Legislația...*, p. 262.

17. Arhiva Națională Istorică Centrală (ANIC), fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinet, dosar nr. 107/1991, fila 161.

Astfel, corpusul de legi antievreiești elaborat de regimul Antonescu se înscrie în tipologia legilor rasiale, care au intrat în vigoare începând cu deceniul al patrulea al secolului trecut în țările angrenate în sistemul politic al Holocaustului european.

Măsuri de drept și căi de fapt de excludere a evreilor din viața publică, economică și cultural-spirituală a societății românești

Propaganda pentru excluderea evreilor din societatea românească ia amploare la începutul deceniului al patrulea, când ziare precum *Sfarmă Piatră* sau *Porunca vremii* se ocupă asiduu de denunțarea „invaziei” evreiești în diferite domenii de activitate, dând în vileag numele evreiesc în cazul persoanelor care au adoptat nume sau pseudonime românești.

Propaganda antisemită s-a transformat în politică de stat în timpul guvernării Goga (decembrie 1937 – februarie 1938)¹⁸, dar primul decret-lege antisemit bazat pe principiile rasismului politic de tip nazist a fost cel adoptat de guvernul Gigurtu în august 1940¹⁹.

O dată cu proclamarea statului național-legionar s-a trecut la promulgarea legilor pentru aplicarea programului de „românizare” sistematică a societății românești. În etapa în care alături de Antonescu s-au aflat la putere legionarii (septembrie 1940 – ianuarie 1941) măsurile legislative au fost dublate de un val de teroare, legionarii trecând la acapararea bunurilor evreiești prin forță și violență.

Exproprierea bunurilor rurale

Politica de românizare a proprietăților evreiești pe cale legislativă a început cu exproprierea bunurilor rurale.

Spre deosebire de Statutul juridic al evreilor din 8 august 1940, care dădea dreptul deținătorilor de proprietăți rurale să-și vândă proprietățile „românilor de sânge” cu exercitarea dreptului de preempțiune pentru Ministerul Agriculturii, decretele-lege din 4 octombrie 1940, 12 noiembrie 1940 și 4 mai 1941²⁰, promulgate de Guvernul Antonescu, stipulau trecerea proprietăților rurale evreiești în patrimoniul statului imediat după publicarea legilor în *Monitorul Oficial*. Au fost expropriate : terenurile arabile ; fânețele ; izlazurile ; terenurile neproductive ; bălțile ; iazurile ; viile ; conacurile ; livezile ; crescătoriile de animale și păsări ; grădinile de zarzavat și de flori ; întregul inventar viu și mort ; stocurile de cereale și nutrețuri ; pădurile, împreună cu toate construcțiile, instalațiile, uneltele, liniile de căi ferate, mijloacele de transport aflate pe terenul acestor păduri, morile de orice fel și oriunde au fost situate ; pivele și teascurile țărănești de ulei și de postav

18. Vezi, în acest sens, Decretul-lege nr. 169 din 21 ianuarie 1938 pentru revizuirea cetățeniei, în *Legislația...*, doc. 1, pp. 21-32.

19. Vezi *supra*, nota 6.

20. Decret-lege nr. 3347 din 4 octombrie 1940 pentru trecerea proprietăților rurale evreiești în patrimoniul statului, loc. cit., doc. 18, pp. 82-84 ; Decret-lege nr. 1120 din 2 mai 1941 pentru interpretarea și completarea decretelor-lege nr. 3347, în *Monitorul Oficial*, partea I, 5 octombrie 1940, și nr. 3810, în *Monitorul Oficial*, partea I, 17 noiembrie 1940, loc. cit., doc. 39, pp. 144-147.

situate în comunele rurale și semiurbane, cu întregul inventar viu și mort, și toate stocurile de produse și materii prime, fabricile agricole de spirt, industriile forestiere ș.a.

Prin legile respective li s-a interzis evreilor să dobândească sau să dețină proprietăți rurale în România sub nici un titlu și sub nici o calitate. „Împreună cu izgonirea evreilor din mediul rural aceste decrete au asigurat românizarea totală a satelor românești.”²¹

Prin aplicarea respectivelor decrete-legi au intrat în patrimoniul statului 3 178 de bunuri agricole, totalizând 45 035 ha teren cultivabil cu cereale, fânețe, livezi și vii, evaluate la 5 063 364 350 de lei ; 331 de păduri, cu 47 455 ha, evaluate la 2 585 980 700 de lei ; 99 de fabrici de cherestea, în valoare de 790 018 438 de lei, și material lemnos evaluat la 77 690 833 de lei ; 323 de mori comerciale, mori sistematice, mori țărănești, fabrici agricole de spirt ș.a. : în general bunuri industriale legate de economia rurală în valoare de 1 851 341 940 de lei²².

În ceea ce privește proprietatea evreiască în teritoriile eliberate de trupele române după intrarea României în război (22 iunie 1941), s-a adoptat o lege specială (3 septembrie 1941) prin care s-a stabilit intrarea în patrimoniul statului român a bunurilor evreiești aflate în Basarabia și Bucovina de Nord, „fără somație și alte formalități”²³. Printre altele, în aceste provincii, statul român a intrat în posesia a 27 091 ha suprafață arabilă și 141 de bunuri industriale legate de economia rurală²⁴.

Bunurile rămase de la evreii deportați în Transnistria din județele Câmpulung Moldovenesc, Suceava, Dorohoi și Rădăuți au fost declarate „bunuri părăsite” și au intrat sub administrația Centrului Național de Românizare, cu drept de lichidare²⁵.

Românizarea bunurilor industriale și comerciale urbane, a capitalului evreiesc în general

O lege generală de expropriere a tuturor întreprinderilor industriale și comerciale evreiești din Vechiul Regat și sudul Transilvaniei nu a fost elaborată. Cauzele erau de natură economică și tehnico-organizatorică. Românizarea comerțului și industriei însemna, în viziunea experților, clădirea unui așezământ, care trebuia să înceapă cu pregătirea elementului românesc, atât din punct de vedere tehnic, cât și din punctul de vedere al asigurării fondului de capital necesar preluării și dezvoltării întreprinderilor respective.

Pornind de la aceste considerente, procesul românizării în domeniile menționate mai sus a cunoscut mai multe etape.

a) *Identificarea* întreprinderilor industriale și comerciale cu capital evreiesc.

b) *Instituirea controlului* asupra acțiunilor, bunurilor și întreprinderilor evreiești în general. Prin Decretul-lege nr. 3361 din 5 octombrie 1940 s-a înființat instituția comisarilor de românizare, formată, în principal, din legionari²⁶. Sarcina lor a fost organizarea

21. Radu Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu*, Hasefer, București, 1997, p. 34.

22. *Trei ani de guvernare, 6 septembrie 1940 – 6 septembrie 1943*, București, 1944, p. 144.

23. Decret-lege nr. 2507 din 3 septembrie 1941 pentru unele măsuri legislative privind Basarabia și Bucovina de Nord, în *Legislația...*, doc. 46, pp. 164-165.

24. *Trei ani de guvernare*, ed. cit., p. 145.

25. Decizia Președinției Consiliului de Miniștri nr. 72685 privind imobilele și mărfurile părăsite de evrei, în *Legislația...*, doc. 73, pp. 227-228.

26. *Ibid.*, doc. 13, pp. 68-69.

unui regim economic stăpânit de interesul național și de primatul etnic românesc, împiedicând trecerea formală a întreprinderilor evreiești sub nume românești. Numirea comisarilor de românizare marca începutul introducerii controlului absolut al statului asupra întreprinderilor evreiești. Modelul a fost împrumutat de la naziști și mai ales în forma în care acesta a fost aplicat la Viena. Dar „serviciul acesta, cum sublinia Conducătorul statului în ședința Consiliului de Miniștri din 13 decembrie 1940, a cărui idee a fost minunată, ca execuție poate să ducă la o catastrofă”²⁷. Foarte mulți dintre comisari au făcut abuzuri, au șantajat patroni și nu au funcționat conform sarcinilor încredințate. De aceea, în locul comisarilor de românizare, conform Decretului-lege nr. 562 din 18 ianuarie 1941, controlul asupra întreprinderilor evreiești a trecut în atribuția Ministerului Economiei Naționale²⁸. Statul a trecut la un sistem de conducere și de control unitare, pregătind reforma de reconstrucție a vieții economice, înlăturând primejdia unui marasm economic în producția națională și în exercițiul comerțului, ca urmare a unei dezordonate transferări de fonduri comerciale și industriale²⁹. Exercițarea controlului statului a căpătat o nouă extindere în urma Legii nr. 51 din 20 ianuarie 1942. Viața întreprinderilor nu mai putea fi animată în activitatea și dezvoltarea ei numai de inițiativa proprietarului. Conducerea întreprinderii urma să fie armonizată în spiritul românizării și subordonată operei românizării generale. Conform instrucțiunilor, erau instituți controlori speciali, chemați să urmărească românizarea capitalului și a personalului și să asigure ca furnizorii întreprinderilor să fie pe cât posibil români, iar produsele să fie distribuite către români. În această etapă, o măsură importantă a românizării a fost introducerea observatorului în fiecare întreprindere evreiască³⁰.

c) *Avizarea constituirii și modificării societăților* (conform Legii nr. 351 din 2 mai 1942) de către Centrul Național de Românizare pe principiul românizării a fost o altă cale de realizare a românizării directe³¹.

d) *Preempțiunea*: statul avea drept de preempțiune în cazuri de vânzare silită sau voluntară a bunurilor și a drepturilor evreiești care, conform legilor în vigoare, nu puteau fi înstrăinate decât cu autorizația Ministerului Economiei Naționale.

e) *Combaterea camuflării*: Legea nr. 196 din 13 martie 1942 a avut drept scop să împiedice eludarea românizării prin metoda ascunderii capitalului sau a altor bunuri evreiești în spatele unor nume românești, obligând evreii să declare în termen de 30 de zile proprietățile cu o participare evreiască mai mare de 25% cedate unor persoane fizice sau instituții românești³². În același timp, s-a creat prin lege posibilitatea liberei asocieri între evrei și români. „Sistemul asocierii libere”, scria ministrul Justiției „are posibilități pe care nu le va putea da procedura exproprierii. O expropriere totală sau parțială la început de românizare ar fi provocat acel hiatus, acel interval de stagnare a întreprinderii pe care trebuie să-l evităm”³³.

27. Lya Benjamin (ed.), *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri, 1940-1944*, Hasefer, București, 1996, doc. 60, p. 168 (în continuare: *Stenograme...*).

28. *Legislația...*, doc. 28, pp. 101-103.

29. *Vezi supra*, nota 28.

30. Raportul ministrului Economiei Naționale și al Justiției către Conducătorul statului privind instituirea controlului Ministerului Economiei Naționale asupra întreprinderilor comerciale și industriale, în *ibid.*, doc. 28, p. 101.

31. Titus Dragoș, *Românizarea. Înfăptuire. 6 decembrie 1941 – 6 decembrie 1942*, București, 1943, p. 23.

32. *Vezi Titus Dragoș, op. cit.*, p. 52.

33. *Legislația...*, doc. 62, pp. 195-198, nota 1.

Prin aplicarea legii s-a prilejuit controlul nominalizării acțiunilor și controlul asupra faptului dacă evreii care și-au cedat proprietățile către români au procedat pe baza autorizațiilor impuse de legile în vigoare.

Pe baza Legii nr. 196/1942 s-au dat 50 000 de declarații de întreprinderi industriale și comerciale, dintre care 2 902 societăți anonime și 42 747 de firme individuale³⁴.

f) *Nominalizarea acțiunilor*: Decretul-lege din 3 martie 1941³⁵ pentru controlul unor operațiuni și crearea unui drept de preempțiune în favoarea statului și care a limitat libertatea de acțiune în afaceri a societăților și întreprinderilor proprietate evreiască a fost planificat ca o lege fundamentală privind exproprierea capitalului evreiesc, întrucât impunea înregistrarea acțiunilor pe numele proprietarilor, facilitând astfel confiscarea acțiunilor deținute de evrei³⁶. La 25 martie 1941 a apărut o nouă lege în vederea extinderii acestui control la toate societățile anonime. În cadrul acestor măsuri de nominalizare a acțiunilor societăților anonime au fost trecute în patrimoniul statului 432 811 acțiuni în valoare totală de peste 191 de milioane de lei³⁷. Nominalizarea acțiunilor a cuprins 2 632 de societăți industriale și comerciale. În posesia românilor au fost trecute zeci de societăți anonime cu un capital de 840 de milioane de lei³⁸.

Prin opera de control, realizată din punct de vedere tehnic, prin nominalizarea acțiunilor Societăților Anonime și prin autorizarea prealabilă a actelor de dispoziție ale întreprinderilor controlate s-a urmărit a se determina, pe de o parte, stăvilirea pătrunderii și dezvoltării elementului și capitalului evreiesc și străin (exceptând capitalul german și italian) în economia națională, iar pe de altă parte, orientarea spre românii etnici a unui apreciabil volum de achiziții comerciale și civile.

Asupra evreilor rămași proprietari de întreprinderi, datorită intereselor economice de moment ale statului, plana o permanentă nesiguranță, fiind supuși de multe ori falselor acuzații de speculă și sabotare a procesului de românizare, fapt ce atrăgea după sine sancțiuni grave atât pentru persoana în cauză, cât și pentru întreaga sa familie. Pedepsele se aplicau prin măsuri administrative, în afara procedurilor judiciare. Este relevant în acest sens următorul ordin dat de Președinția Consiliului de Miniștri către Ministerul de Interne, în iunie 1942 :

Conform dispoziției Domnului Mareșal, avem onoarea a vă ruga să binevoiți a dispune să se ia măsuri ca toți evreii care înfrâng dispozițiile legale în vigoare, privitoare la prețuri și restricții la vânzarea unor anumite produse, să fie deportați pe Bug.

Această măsură, ca și celelalte măsuri similare au ca scop nu numai combaterea nerespectării legilor, ci și degajarea centrelor aglomerate de elementele iudaice parazitare, care trăiesc din înfrângerea legilor economice și de ordine internă. Deportarea acestor evrei se va face pe baza unui Decret sau a unei decizii întocmite de Ministerul Economiei Naționale de acord cu Subsecretariatul de Stat al Aprovizionării Armatei și Populației Civile, Ministerul Afacerilor Interne urmând să execute numai deportarea.

34. Vezi *supra*, nota 32.

35. Decret-lege nr. 533 din 3 martie 1941, loc. cit., doc. 32, pp. 117-119.

36. Jean Ancel, *Contribuții la istoria României. Problema evreiască*, vol. I, partea a doua, 1933-1944, traducere din limba ebraică de Carol Bines, Hasefer, București, 2001, p. 68.

37. *Curierul israelit*, Organul Uniunii Evreilor Români, anul XXXIV, seria II, nr. 3/1 octombrie 1944, p. 6.

38. A. Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 122.

Formalitățile pentru aplicarea și executarea pedepsei vor fi reduse la minimum și, în cazurile de flagrant delict, să fie urmate de deportarea infractorului împreună cu familia, chiar fără judecată. Domnul Mareșal dorește ca decretul sau decizia să aibă caracter retroactiv și să nu se acorde nici o îngăduință acestor elemente. Decretul sau decizia va fi întocmită și prezentată Domnului Mareșal până la 25 iulie 1942³⁹.

Cronologia românizărilor efective în sfera industriei și a comerțului urban

1940

- 2 octombrie : a fost interzisă arendarea farmaciilor la evrei (Decretul-lege nr. 3294)⁴⁰ ;
- 9 noiembrie : s-au anulat autorizațiile pentru debitele de vânzare a produselor monopolizate CAM deținute de evrei (Decretul-lege nr. 3758)⁴¹ ;
- 19 noiembrie : au fost românizate casele de film, sălile de cinematograf și birourile de voiaj și turism (Decretul-lege nr. 3850)⁴² ;
- 3 decembrie : au trecut în patrimoniul statului vasele și plutitoarele aparținând evreilor sau societăților evreiești⁴³. În baza acestui decret au trecut în patrimoniul statului 146 de vase și plutitoare evaluate la 1 318 849 900 de lei în 1941.

1941

- 1 martie : înființarea Oficiului Român pentru desfacerea produselor laminate de fier (ODESFER), având drept scop românizarea industriei și comerțului de fierărie (Decret-lege nr. 491)⁴⁴ ;
- 14 martie : înființarea Oficiului pentru aprovizionarea și distribuirea produselor de pielărie, cu scopul de a româniza industria și comerțul cu pielărie (Decret-lege nr. 655)⁴⁵ ;
- 2 mai : au intrat în patrimoniul statului brutăriile, instalațiile de prelucrat paste făinoase sau orice alte anexe ale morilor ; fabricile industriale de spirt ; fabricile de produse și substanțe medicamentoase ; drepturile de orice fel asupra subsolului (Decretul-lege nr. 1219)⁴⁶ ;
- 9 octombrie : au intrat în proprietatea Centrului Național de Românizare (CNR) creanțele ipotecare, spitalele și casele de sănătate evreiești⁴⁷. Până la 1 august 1943, CNR a preluat 564 de creanțe în valoare nominală de 180 000 000 de lei⁴⁸ ;
- 28 noiembrie : s-au anulat toate concesiunile de farmacii urbane sau rurale acordate evreilor ; autorizațiile de funcționare a drogheriilor ; în 60 de zile trebuiau lichidate depozitele de medicamente (Decretul-lege nr. 3275)⁴⁹. Românizarea completă a

39. ANIC, fond PCM, dosar nr. 279/1942, fila 59.

40. *Legislația...*, doc. 11, pp. 64-65.

41. *Ibid.*, doc. 17, pp. 79-81.

42. *Ibid.*, doc. 22, pp. 21-22.

43. *Ibid.*, doc. 24, pp. 93-94.

44. *Vezi Monitorul Oficial*, partea I, nr. 51/1 martie 1941, p. 260.

45. *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 62/14 martie 1941, p. 530.

46. *Ibid.*, doc. 39, pp. 144-147.

47. *Legislația...*, p. 138, nota 1.

48. *Ibid.*, p. 138, nota 1.

49. *Ibid.*, doc. 52, pp. 175-177.

drogheriilor, depozitelor de medicamente, a profesiei de farmacist și a farmaciilor a fost unul dintre importanțele obiective ale politicii de românizare.

1942

- 6 august: orașul Panciu a fost decretat oraș cu caracter românesc și creștin cu excluderea oricărui element evreiesc⁵⁰.

1943

- 10 noiembrie: trecerea morii „România Mare” din București, împreună cu terenurile din jurul ei, construcțiile, instalațiile, uneltele, întregul inventar viu și mort și toate stocurile de produse și materii prime ale fostei proprietăți Max Herdan ș.a. în proprietatea și folosința Consiliului de Patronaj al Operelor Sociale (Decizia Președinției Consiliului de Miniștri nr. 969)⁵¹.

*
* *

Urgentarea operei de românizare a impus să se acorde imediat credite necesare celor chemați să preia proprietățile evreiești. În acest scop s-a creat Institutul de Credit Român, organ special al acțiunii de finanțare a românizării, dependent de Subsecretariatul de Stat al Românizării, Colonizării și Inventarului (29 aprilie 1941)⁵². În scopul promovării operei de românizare, Banca Națională a României a deschis un credit de 3 000 000 000 de lei⁵³.

Metode legionare

După proclamarea statului național-legionar (septembrie 1940), purtătorii cămășilor verzi au pus stăpânire, sub amenințarea revolverului, pe numeroase magazine, fabrici și ateliere evreiești. Proprietarii acestor întreprinderi au fost siliți să semneze acte de vânzare fictive sau simple chitanțe de predare smulse prin violență și amenințări. O statistică oficială, incompletă, cuprinzând numai provincia, arată că bunuri și întreprinderi evreiești în valoare de peste un miliard de lei au fost vândute pentru 216 milioane, din care s-au plătit 52 de milioane, sumă în cea mai mare parte jefuită tot de la evrei⁵⁴. Conform calculelor, pagubele provocate evreilor de jaful legionar a depășit suma de 380 de milioane de lei⁵⁵.

După înlăturarea legionarilor din conducerea statului, Consiliul de Miniștri a decis, în ședința din 28 februarie 1941, trecerea bunurilor jefuite de la evrei sub administrația Camerelor de Comerț. În virtutea programului de românizare, aceste bunuri nu mai trebuiau restituite foștilor proprietari.

50. Cf. Decretul-lege nr. 2315, în *Legislația...*, doc. 70, p. 222.

51. *Legislația...*, doc. 83, pp. 253-255.

52. *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 100/30 aprilie 1941.

53. Titus Dragoș, *op. cit.*, p. 78.

54. *Curierul israelit*, 1 octombrie 1944, loc. cit.

55. *Vezi supra*, nota 54.

Legionarii care au putut dovedi că au preluat bunurile respective conform normelor în vigoare au rămas proprietari de drept⁵⁶.

Românizarea prin desființare

Numeroase firme evreiești au fost nevoite, ca urmare a diferitelor măsuri restrictive, să ceară radierea, iar altele au fost radiate din oficiu de către organele Camerelor de Comerț și Industrie. În perioada 6 septembrie 1940 – 1 iunie 1943 au cerut radierea sau au fost radiate din oficiu 15 987 de firme individuale evreiești, dintr-un total de 20 140⁵⁷.

Românizarea prin bună înțelegere

Conform unei statistici citate de Mihai Antonescu, între decembrie 1941 și iulie 1942 au fost românizate prin liberă tranzacție 149 de întreprinderi: 60 din comerț și 89 din industrie⁵⁸. Tranzacțiile au fost neavantajoase pentru evrei. În general, se poate conchide că românizarea a însemnat prădare de averi și ruina multor întreprinderi înfloritoare.

Politica de românizare, promovată de regimul Antonescu mai ales în etapa statului național-legionar, a nemulțumit profund conducătorii partidelor istorice. Astfel, Constantin I.C. Brătianu, șeful Partidului Național-Liberal, îi scria lui Ion Antonescu în decembrie 1940: „Închiderea întreprinderilor evreiești pe care românii nu le pot cumpăra, teroarea creată de tinerii nerăspunzători (*legionarii* – n.n.) silesc pe mulți comercianți și industriași să-și vândă întreprinderile pe sume mici la minoritari subvenționați, din afară, sau chiar la organizații direct străine. În loc de naționalizare se face o deznaționalizare mai periculoasă ca starea de astăzi (...). În fiecare zi aflu că firme evreiești sau altele au trecut în mâinile germanilor sau sașilor”⁵⁹.

Românizarea imobilelor urbane evreiești

După românizarea bunurilor rurale, Decretul-lege pentru trecerea proprietăților imobiliare urbane evreiești în patrimoniul statului (28 martie 1941) a fost apreciat de Conducătorul statului drept „o a doua măsură de securitate națională și de refacere a structurii românești (...) prin cinstirea tradiției istorice a naționalismului creștin românesc și prin unitatea de spiritualitate cu lumea libertăților naționale în plămădirea europeană”⁶⁰.

Prin aplicarea respectivului decret-lege s-a urmărit înlăptuirea unei reforme de structură națională în spiritul naționalismului care străbătea Europa de atunci și al întoarcerii la tradiția națională și creștină românească în concepția asupra proprietății. În

56. *Stenograme...*, pp. 199-200.

57. *Curierul israelit*, 1 octombrie 1944, loc. cit.

58. *Idem*.

59. A. Simion, *op. cit.*, p. 119.

60. Decretul-lege nr. 842 din 27 martie 1941 pentru trecerea proprietăților urbane evreiești în patrimoniul statului și pentru oprirea evreilor de a dobândi proprietăți imobiliare urbane sau anumite drepturi reale asupra acestor imobile, în *Legislația...*, doc. 35, pp. 122-131.

viziunea lui Mihai Antonescu, prin exproprierea imobilelor evreiești, proprietatea s-a readus în patrimoniul creștin și național, întărind astfel elitele spirituale și burghezia românească – „temelie și instrument de realizare autentică a statului național românesc”.

Decretul-lege stipula intrarea de drept în patrimoniul statului a „imobilelor urbane care sunt proprietatea evreilor persoane fizice sau a societăților evreiești” (art. 1), precizând totodată că „evreii nu pot dobândi cu nici un titlu, drepturi de proprietate (...) asupra imobilelor urbane” (art. 19). S-a interzis „pentru totdeauna dreptul evreilor de a avea proprietăți în România, afară dacă prin legi speciale s-ar decide vreodată concentrarea lor în cartiere și zone urbane”. Totuși, spre deosebire de românizarea proprietăților rurale, unde nu s-au acceptat nici un fel de excepții, în cazul decretului-lege de față au fost exceptați evreii care au dobândit naturalizarea prin legi individuale până la 15 august 1916, luptătorii în războaiele României, răniți sau decorați, orfanii de război, botezați în religia creștină de cel puțin 20 de ani dacă erau căsătoriți cu români, respectiv românce, evreii botezați creștini de cel puțin 30 de ani și descendenții celor mai sus indicați.

Excepțiile pentru categoriile menționate erau acordate individual, pe bază de jurnal al Consiliului de Miniștri.

Masa evreilor care nu a beneficiat de exceptare a fost obligată să predea Centrului Național de Românizare bunurile trecute în patrimoniul statului, la termenul stabilit, prin somație de predare. Imobilele trebuiau să intre în patrimoniul statului libere de orice sarcini. S-a prevăzut o indemnitate care urma să fie plătită de Centrul Național de Românizare „la valoarea nominală, în rentă, purtând o dobândă de 3%”. Indemnitatea a fost blocată până la sfârșitul războiului.

Ulterior, legea s-a modificat : s-a desființat somația de predare și a încetat dreptul de folosință a apartamentului de către fostul proprietar evreu, el devenind chiriaș și putând fi oricând evacuat din locuință⁶¹.

Până în decembrie 1943 au fost expropriate 75 385 de apartamente, evaluate la peste 50 de miliarde de lei⁶².

La Curtea de Apel s-au făcut 38 202 contestații de către cei care se considerau a fi în categoria excepțiilor. Au fost soluționate 2 016 cazuri⁶³.

În teritoriile românești recuperate au fost românizate 9 281 de imobile urbane, 8 973 rurale și 16 779 de dependințe⁶⁴.

Românizarea bunurilor comunităților evreiești.

Măsuri de drept. Căi de fapt

Prin legea modificatoare (20 iunie 1942) a tuturor legilor de expropriere imobiliară evreiască s-a decis că pot fi expropriate toate bunurile imobile aparținând comunităților evreiești, cu excepția sinagogilor și a templelor inițial construite în acest scop, precum și

61. Decretul-lege nr. 903 din 9 octombrie 1941 pentru modificarea și completarea unor dispozițiuni din decretele-lege privitoare la trecerea bunurilor evreiești în patrimoniul statului, în *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 240/10 octombrie 1941, p. 6079.

62. Memoriul Consiliului General Evreiesc înaintat guvernului român la 16 septembrie 1944, în *Legislația...*, doc. 99, p. 344.

63. *Trei ani de guvernare*, ed. cit., p. 146.

64. Loc. cit., p. 145.

a cimitirelor întrebuințate ca atare⁶⁵. Ulterior, prin Decretul-lege nr. 2964 din 9 noiembrie 1943, s-a decis ca cimitirele evreiești dezafectate să intre gratuit în patrimoniul comunelor pe teritoriul cărora se găsesc pentru a fi folosite în scopuri edilitare⁶⁶.

Pe baza Decretului-lege nr. 499 din 3 iulie 1942, în intervalul 1942-1944 au fost adoptate decizii și jurnale ale Consiliului de Miniștri privind exproprierea bunurilor comunitare din toate județele României⁶⁷. Menționăm că, încă înainte de intrarea în vigoare a Decretului-lege din 3 iulie 1942 au fost rechiziționate de legionari, apoi de ministerele de resort, precum Ministerul Apărării Naționale, Ministerul Muncii și de Consiliul patronajelor populare numeroase clădiri comunitare.

În perioada 14 iulie 1942 – 23 august 1944, pe bază de decizii, au fost expropriate 1 042 de imobile comunitare: temple, sinagogi, case de rugăciune, clădiri de școală, spitale, dispensare, aziluri de bătrâni, orfelinate, cimitire, băi rituale, sedii de comunități, locuințe parohiale, fabrici rituale de azime ș.a.⁶⁸.

Centrul Național de Românzare (CNR).

Funcțiile lui în înfăptuirea românzării; administrarea și lichidarea bunurilor evreiești expropriate

Pentru înfăptuirea „operei” de românzare, care implica măsuri economice și organizatorice, dar, nu mai puțin, măsuri politico-administrative, trebuia creat un cadru instituțional corespunzător. Astfel, aveau un rol important de îndeplinit Ministerul Economiei Naționale, Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale și, în special, Ministerul de Interne, care era chemat să acționeze pentru executarea acestui program. Au fost create și organisme speciale, precum Direcția Românzării, Colonizării și Inventarului, Centrul Național de Românzare (CNR) înființat în mai 1941. Ca organism special pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri, CNR avea ca principală atribuție să facă din exproprierea bunurilor evreiești „o mare reformă constructivă și întăritoare a elementului românesc”.

Reorganizat de câteva ori pe parcursul celor aproape patru ani de existență, în esență menirea acestui organism nu s-a schimbat: a centralizat întreaga activitate de românzare; a organizat, condus și supravegheat lucrările pentru luarea în primire a proprietăților trecute în patrimoniul statului; a administrat provizoriu aceste proprietăți; a distribuit și a lichidat proprietățile evreiești, după normele stabilite de lege.

În relațiile cu populația evreiască, Centrul Național de Românzare s-a afirmat ca un organism represiv, polițienesc, cu drepturi discreționare asupra proprietăților evreiești; își întemeia activitatea pe administratori și giranți și recurgea masiv la serviciile unor denunțatori plătiți.

Ca instituție ce administra bunurile expropriate ale evreilor, CNR devenea rentabil pentru stat, aducând un venit anual de peste două miliarde de lei, sumă care provenea din arendarea și închirierea proprietăților expropriate.

65. Vezi *Legislația...*, doc. 67, pp. 217-220.

66. Referirea se face la Decretul-lege pentru modificarea și completarea legii nr. 499, în *ibid.*, doc. 82, pp. 252-253.

67. Vezi în acest sens *ibid.*, anexa, pp. 429-485.

68. Memoriul Consiliului General Evreiesc înaintat guvernului român (16 septembrie 1944), în *ibid.*, doc. 99, p. 345.

Din prevederile Decretului-lege nr. 231 din 2 februarie 1944 referitoare la modul de repartizare a încasărilor realizate de Centrul Național de Românzare rezultă rolul atribuit acestui organism într-o viitoare politică de investiții în regiunile colonizate, în etapa așa-zis constructivă a românzării vieții economice.

Centrul Național de Românzare urma să „lichideze” proprietățile evreiești prin vânzare, considerându-se această operațiune ca fiind o acțiune cu caracter de program, căci „prin lichidare se obține realizarea programului constructiv de românzare a bunurilor”⁶⁹.

*
* *

Centrul Național de Românzare s-a transformat în Direcțiune Generală fără personalitate juridică în cadrul Oficiului lichidării patrimoniului Centrului Național de Românzare și al rezolvării problemelor minoritare și de migrațiune instituit pe baza Legii nr. 445 din 1 septembrie 1944, după răsturnarea regimului Antonescu (23 august 1944).

*
* *

O evaluare minimă a proprietății confiscate și naționalizate, la care se adaugă și spolierea directă și oficial sancționată a populației evreiești, se ridică la suma de 100 de miliarde de lei. Dacă în 1941 1 dolar SUA era egal cu 110 lei, în martie 1943 a ajuns la 400 de lei⁷⁰.

Românzarea forței de muncă. Ghetoizarea spirituală a liber-profesioniștilor evrei

Procesul de eliminare a evreilor din diferite domenii de activitate, început o dată cu instalarea guvernului Goga (decembrie 1937), a devenit atotcuprinzător în perioada regimului Antonescu, când a fost elaborat un întreg corpus de legi pentru excluderea evreilor din toate domeniile de activitate. Chiar dacă măsurile au fost, uneori, contradictorii, cu reveniri temporare, totuși populația evreiască activă, în ansamblul ei, a trecut printr-o fază de dislocare și degradare socio-profesională acută, specifică țărilor în care au acționat legile de discriminare etnică⁷¹.

Urmărind evenimentele în desfășurarea lor cronologică se poate constata că eliminările din funcție au început cu profesioniștii din domeniile vieții cultural-spirituale și au continuat cu cei implicați în activitățile economice.

Printre primele categorii afectate au fost actorii dramatici și lirici, excluși din toate teatrele naționale, teatrele lirice și teatrele particulare, pe baza Deciziei Ministerului

69. Decretul-lege nr. 231 privitor la modul de repartizare a încasărilor Centrului Național de Românzare din 2 februarie 1944, în *ibid.*, doc. 86, p. 259-261.

70. Jean Ancel, *Contribuții*, ed. cit., p. 51.

71. Vezi, în acest sens, fondul de fișe individuale completate în cadrul anchetei organizate de Congresul Mondial Evreiesc între anii 1945 și 1947 în legătură cu pierderile suferite de populația evreiască din România în anii prigoanei. Fond neinventariat în Arhiva Centrului pentru studierea istoriei evreilor din România (în continuare: Arhiva Centrului).

Cultelor nr. 42181 din 8 septembrie 1940⁷². Printr-un decret-lege adoptat ulterior s-a acceptat apariția lor pe scenele trupelor evreiești particulare⁷³.

Prin legile din 2 octombrie 1940 și 29 noiembrie 1941 evreilor li s-a interzis practicarea profesiei de farmacist⁷⁴.

Dacă legea din 8 august 1940 a interzis avocaților din categoriile I și a III-a să-și practice profesia, impunând lichidarea afacerilor în termen de șase luni, legea guvernului Antonescu din 16 octombrie 1940 a interzis exercitarea profesiei de avocat și celor din categoria a II-a. Ei aveau dreptul să pledeze și să dea consultații numai clienților evrei, persoane fizice. Au fost exceptați invalizii și orfanii de război și cei decorați pentru fapte de arme cu „Virtutea Militară” sau cu alte ordine cu panglică de „Virtutea Militară”⁷⁵.

Una dintre legile cele mai drastice a fost Decretul-lege nr. 3825 din 15 noiembrie 1940 pentru românizarea personalului din întreprinderi⁷⁶. Conform caracterizării doctorului W. Filderman, decretul-lege „a suprimat dreptul evreilor la viață, suprimându-le dreptul la muncă”⁷⁷. Toate întreprinderile, cu excepția instituțiilor evreiești cu caracter religios și cultural, au fost obligate să-și concedieze salariații evrei până la 31 decembrie 1941. Au fost exceptați invalizii și orfanii Războiului de Reîntregire⁷⁸. Ulterior, termenul s-a prelungit de câteva ori, după necesități. Aplicarea acestei legi, cu toate revenirile și amânările de concedieri, a fost unul dintre factorii determinanți care au contribuit la creșterea vertiginoasă a șomajului în rândul populației evreiești active. Conform raportului prezentat la 13 iunie 1943 de dr. C. Dănulescu, ministru subsecretar de stat la Departamentul Muncii, despre românizarea personalului din întreprinderi, dacă la 16 noiembrie 1940 existau în România 8 126 de firme cu 28 225 de salariați evrei, la data de 1 martie 1943 au mai rămas 4 301 firme cu un număr de 6 506 salariați evrei⁷⁹.

O altă categorie de profesioniști supusă unor măsuri discriminatorii a fost aceea a medicilor. Spre deosebire de Statutul juridic din 8 august 1940, care a exclus din rândul medicilor angajați la stat pe cei din categoriile I și a III-a, legea din noiembrie 1940 a stipulat concedierea întregului personal evreiesc din domeniul sanitar, inclusiv a celor din categoria a II-a⁸⁰.

72. Decizia Ministerului Cultelor și Artelor nr. 42181 din 8 septembrie 1940 privind înlăturarea personalului evreiesc din teatrele naționale, operele române și teatrele particulare, în *ibid.*, doc. 6, pp. 57-58.

73. Decizia Ministerului Cultelor și Artelor nr. 44400 din 21 septembrie 1940 privind personalul evreiesc de la teatrele particulare și din toate formațiunile artistice românești, în *ibid.*, doc. 10, p. 63.

74. Decretul-lege nr. 3294 din octombrie 1940 pentru interzicerea arendării farmaciilor la evrei și Decretul-lege nr. 3275 din 28 noiembrie 1941 privitor la reglementarea concesiilor de farmacii, drogherii, depozite de medicamente, laboratoare și fabrici, publicate în *ibid.*, doc. 11, pp. 64-65, și doc. 52, pp. 175-177.

75. Decret-lege nr. 3487 din 16 octombrie 1940 privitor la reglementarea drepturilor avocaților evrei, publicat în *ibid.*, doc. 15, pp. 71-73. În legătură cu definirea evreilor care au fost incluși în categoriile I-III, vezi paragraful intitulat „Caracterul rasial al legislației antievreiești”.

76. *Ibid.*, doc. 16, pp. 74-82.

77. Memoriul Consiliului General Evreiesc înaintat Ministerului Muncii, publicat în *ibid.*, p. 363.

78. Vezi *supra*, nota 76.

79. Publicat în *Stenograme*, doc. 169, pp. 513-515.

80. Decret-lege nr. 3789 din 12 noiembrie 1940 pentru organizarea și funcționarea Colegiului Medicilor, în *Legislația...*, doc. 19, pp. 85-88.

Colegiul Medicilor a eliminat medicii evrei, luându-le dreptul de a îngriji pacienți creștini. Conform legii, s-au creat asociații profesionale ale medicilor evrei la nivel de județ, dar nici aici nu puteau fi înscrși decât cei stabiliți în România înainte de 1919. Medicii evrei nu aveau dreptul să colaboreze la reviste științifice și nici să fie membri ai unor societăți științifice. Erau obligați să poarte o insignă și o parafă cu mențiunea *medic evreu*.

Membrii Colegiului Medicilor (creștini) puteau îngriji numai pacienți creștini. Exercițarea profesiei de medic era incompatibilă cu faptul de a fi căsătorit cu o evreică sau cu un evreu. Legislația în domeniul medical a fost adoptată în numele „menținerii, dezvoltării și ameliorării sănătății elementelor etnice românești”⁸¹. Prevederile legii au lipsit populația evreiască de dreptul la o asistență medicală corespunzătoare. Evreii nu puteau primi îngrijire medicală din partea medicilor creștini și nu puteau fi internați și tratați în spitale românești. Conform deciziei Colegiului Inginerilor din 2 februarie 1942, au fost radiați din Colegiu evreii din categoriile I și a III-a și cei din categoria a II-a înscrși după 9 august 1940⁸². Au fost radiați inginerii din construcții, electromecanică, electricitate, mecanică aeronautică, marină, metalurgie, chimie, textile ș.a. Excluderile din sindicatele și asociațiile profesionale au însemnat și decăderea din exercitarea profesiei. În aceeași situație s-au aflat și arhitecții.

Totuși, în iunie 1943 a apărut o decizie prin care au fost stabilite normele de utilizare a evreilor cu diplome superioare în servicii publice⁸³.

Meseriașilor li s-au anulat cărțile de capacitate⁸⁴ și ucenicilor li s-au desfăcut contractele de angajare⁸⁵, ambele categorii fiind respinse de la orice formă de calificare⁸⁶.

O seamă de restricții au limitat activitatea negustorilor din toate domeniile branșei⁸⁷.

Artiștii plastici, scriitorii, compozitorii, ziariștii evrei au fost excluși din uniunile sau sindicatele profesionale. Cărțile scriitorilor evrei au fost epurate din bibliotecile publice și din librării. S-au distrus matrițele metalice ale discurilor de gramfon cu imprimări din muzica compozitorilor evrei. S-a interzis vânzarea lor⁸⁸.

În contextul restricțiilor generale, s-au adoptat totuși și unele măsuri normative pentru menținerea în funcție a unor categorii de salariați evrei. În schimbul unor taxe ridicate și abuziv stabilite, s-a introdus sistemul carnetelor de scutire de muncă obligatorie și de exercitare a profesiei de fapt, un „impozit” pe muncă, de multe ori mai ridicat decât venitul însuși⁸⁹. Evreilor menținuți în câmpul muncii li s-a aplicat un regim special de salarizare. Ei nu au beneficiat de avantajele acordate prin lege salariaților neevrei ; nu

81. Radu Ioanid, *op. cit.*, p. 40.

82. Hotărârea Consiliului Colegiului Inginerilor din 3 februarie 1942 privind radierea inginerilor evrei din Colegiu, în *Legislația...*, doc. 58, pp. 191-192.

83. Referirea se face la Decizia Președinției Consiliului de Miniștri nr. 17 din 15 iunie 1943 prin care au fost stabilite normele de utilizare a evreilor cu diplome superioare în diferite servicii publice, în *ibid.*, doc. 76, pp. 242.

84. Decret-lege nr. 1981 din 10 iulie 1942 pentru reglementarea calificării profesionale în industrie, în *ibid.*, doc. 68, pp. 220-221.

85. Decizia Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale nr. 97484 din 8 martie 1941 privind anularea contractelor de ucenicie în curs, în *ibid.*, doc. 34, pp. 121-122.

86. Vezi *supra*, nota 85.

87. Vezi *Lista Matatias Carp* în fondul de documentare al Arhivei Centrului...

88. Vezi *supra*, nota 87.

89. Vezi Instrucțiunile Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, Oficiul Central de Românzare, nr. 38811 din 5 ianuarie 1942, în *Legislația...*, doc. 55, și notele la document, pp. 181-183.

aveau dreptul la indemnizații de concediu ; au avut salariul celui mai mic în grad al funcției pe care o îndeplineau și nu primeau sporul de scumpete care se acorda celorlalți salariați.

Conform Deciziei Departamentului Muncii nr. 102064 din 10 ianuarie 1944, toate întreprinderile sau firmele care aveau salariați evrei au fost obligate să-și dubleze personalul evreiesc cu români etnici⁹⁰.

*
* * *

Se poate conchide că în urma aplicării corpusului de legi, dispoziții etc. privind eliminarea populației evreiești din toate domeniile de activitate, evreeii nu au mai *beneficiat de dreptul la muncă*. În cazul oricărei noi angajări, solicitantul era obligat să prezinte acte corespunzătoare pentru a demonstra că este de origine creștină sau ariană.

Sistemul de dublare obligatorie a salariatului evreu cu unul român, pe care evreul urma să-l califice la locul de muncă, pentru a-l înlocui cât mai grabnic, demonstrează că regimul antonescian nu a renunțat nici o clipă la promovarea politicii de românizare totală a personalului angajat. A consimțit doar la încetinirea ritmului până când noile șaloane de salariați neevrei îi puteau înlocui pe evrei.

Reglementarea situației evreilor în învățământ. Măsuri legislative

Decretul-lege nr. 3438 din 11 octombrie 1940 pentru reglementarea situației evreilor în învățământ a însemnat, în fapt, excluderea evreilor din toate formele și gradele de școlarizare. Articolul 3 al legii stipula : „Cei născuți din ambii părinți evrei, indiferent de religie... nu sunt admiși ca elevi sau studenți în școlile românești de grad primar, secundar sau superior de stat sau particular și nici în școlile celorlalte unități etnice creștine”⁹¹. Prin acest decret, principiul *numerus clausus*, introdus de Decizia Ministerului Educației Naționale cu numărul 153377 din 29 august 1940, s-a transformat în principiul *numerus nullus*. Căci, dacă potrivit Deciziei din august 1940 din numărul total al elevilor dintr-o clasă se admitea ca 6% să fie de origine evreiască, legea din 11 octombrie 1940 nu mai permitea frecventarea școlilor românești decât urmașilor direcți ai voluntarilor, invalizilor și morților din războiul din 1877-1878, dacă erau creștini, invalizilor din Războiul de Reîntregire, celor decorați pentru fapte de arme săvârșite pe câmpul de luptă, descendenților din categoriile mai sus menționate, în cazul în care, la 9 august 1940, erau creștini. Restricțiile se refereau atât la elevii din școlile primare, secundare sau superioare, cât și la studenți. Pentru a nu lăsa pe drumuri și fără supraveghere zeci de mii de tineri, legea din 11 octombrie le-a permis evreilor să-și organizeze, în cadrul învățământului particular, școli proprii de grad primar și secundar cu personal didactic și administrativ evreiesc. Școlile nu puteau fi frecventate decât de elevi de etnie evreiască.

Prevederea legislativă cu privire la dreptul evreilor de a avea școli proprii nu a însemnat renunțarea din partea regimului la politica rasială de excludere a evreilor din

90. *Ibid.*, doc. 85, pp. 256-257.

91. *Ibid.*, doc. 14, pp. 70-71.

societatea românească. Școlile evreiești au avut drept de funcționare, nu și drept de publicitate. Certificatele de absolvire nu erau recunoscute de stat și nu aveau nici o valabilitate practică în admiterea absolventului de a practica vreo profesiune.

Datorită presiunii exercitate asupra Conducătorului statului de către Nunțiul Papal, pentru ca evreilor creștinați să li se permită frecventarea școlilor confesionale catolice, în februarie 1941 a fost adoptat decretul-lege în virtutea căruia au fost admiși elevi creștini de origine etnică evreiască în școlile confesionale primare și secundare ale cultelor creștine. La școlile particulare, altele decât cele evreiești, puteau fi primiți și elevi creștini dintre ai căror părinți numai unul era evreu, iar celălalt de altă origine etnică. Legea preciza însă că în certificatele care se vor elibera se va trece originea etnică, iar ele vor fi folosite numai în cadrul legilor care reglementează situația evreilor⁹².

Întrucât pentru studenții evrei îndepărtați din universități nu se permitea crearea de facultăți evreiești, comunitățile au obținut aprobări în vederea organizării de colegii, după cum urmează :

1. colegiul pentru studenți evrei (autorizat sub nr. 241263/1941 și nr. 113511/1942) ;
2. cursuri de pregătire sanitară autorizate sub nr. 153488/1942, nr. 171566/1943 și nr. 6098/1944 ;
3. cursuri de pregătire tehnică autorizate sub nr. 201151/1940 ;
4. școala de arte pentru evrei autorizată sub nr. 252465/1941 ;
5. cursuri de pregătire teoretică și practică (clase speciale de pregătire teoretică și aplicată) autorizate sub nr. 218672/1940 și nr. 125611/1942.

Cursurile au fost predate, în mare parte, de profesori și conferențieri universitari ; studenții au făcut lucrări practice, iar programul fiecărui grup de studii a fost identic cu acela al școlilor superioare de stat. Studenții au dat examene, trecute în matricolele oficiale ale școlilor respective⁹³.

Totuși, pe lângă facilitățile acordate funcționării învățământului evreiesc, nu au lipsit măsurile care să îngreuneze procesul instructiv, precum rechiziționarea și apoi exproprierea clădirilor destinate școlilor, mobilizarea elevilor de la vârsta de 15 ani la muncă obligatorie și alte acțiuni de acest fel⁹⁴.

O dată cu excluderea elevilor din școlile de stat și particulare neevreiești au fost excluse și cadrele didactice și, în general, personalul administrativ de origine evreiască. Legea specifica la art. 3 : „Cei născuți din ambii părinți evrei sau numai din tată evreu, indiferent de religie, nu pot funcționa în calitate de personal didactic și administrativ în școlile românești și nici în școlile celorlalte unități etnice necreștine”⁹⁵.

Trebuie precizat că întregul învățământ evreiesc, inclusiv salariile cadrelor didactice și ale personalului administrativ au fost asigurate de instituțiile comunitare evreiești din taxele școlare plătite de părinții mai bine situați material și din alte surse financiare. Statul nu a acordat nici o subvenție.

92. Referirea se face la Decretul-lege din 20 februarie 1941. Vezi *Lista Matatias Carp*, fondul documentar al Arhivei Centrului...

93. Memoriul înaintat de Consiliul General Evreiesc Ministerului Educației Naționale (22 septembrie 1944), în *Legislația...*, doc. 101, pp. 351-357.

94. Eliza Campus, *Viața evreilor din București 1940-1944 (dactilogramă)*, Arhiva Centrului..., fond documentar, dosar 5.

95. Vezi *supra*, nota 91.

Statutul Cultului Mozaic. Măsuri de drept. Căi de fapt

Statutul Cultului Mozaic a fost formulat în termenii următori în Decretul din 8 august 1940 :

Statul garantează tuturor cultelor o deopotrivă libertate și protecțiune întrucât exercițiul lor nu aduce atingere ordinii publice, bunelor moravuri, siguranței statului. Prin acest statut cuprins în legea constituțională, însăși viața spirituală a evreilor rămâne, nu în stare de integrare în comunitatea românească, ci în îndatorirea de respect față de comunitatea românească, pe temeiul propriei libertăți ce i se recunoaște⁹⁶.

După preluarea puterii de către regimul Antonescu, una dintre primele decizii ale Departamentului Cultelor și Artelor s-a referit la stabilirea relațiilor dintre stat și diferitele culte din România. Astfel, conform Deciziei nr. 42352 din 9 septembrie 1940, numai așa-zisele „culte istorice” beneficiau de protecția statului, având autorizație de funcționare pe teritoriul României. În ceea ce privește „confesiunea mozaică”, i s-a recunoscut doar existența, urmând „să se manifeste potrivit dispozițiilor ministeriale ulterioare publicate la data de 17 septembrie 1940”⁹⁷. Pe această bază, viața religioasă evreiască urma să sufere grave îngrădiri. Datorită memoriilor de protest depuse de conducerea Federației Uniunilor de Comunități Evreiești, forurile în drept au abrogat deciziile din 9 septembrie⁹⁸.

La sfârșitul anului 1941 – începutul anului 1942 au intrat în vigoare legile privind excluderea Cultului Mozaic de la subvenția statului⁹⁹, dizolvarea Federației Uniunilor de Comunități Evreiești din România și înlocuirea ei cu Centrala Evreilor¹⁰⁰ ș.a.

În afara restricțiilor legislative, instituțiile religioase evreiești au fost deseori pângărite și devastate.

S-au desființat cimitire precum cel din București, de pe strada Sevastopol, cimitirul Ciurchi din Iași – monumente istorice de o valoare inestimabilă pentru tradiția evreilor pe meleagurile românești.

La Piatra-Neamț, autoritățile au pretins evreilor să plătească o sumă de bani Ajutorului legionar pentru dreptul de înhumare în cimitirul local. Evreilor din București li s-a cerut să dezgroape osemintele decedaților evrei înhumați în cimitirele creștine și să le îngroape în cimitirul evreiesc. În unele localități, organele de poliție au împiedicat oficierea serviciilor religioase evreiești. La 15 iulie 1942 s-a interzis tăierea rituală a animalelor și păsărilor sub amenințarea pedepsirii contravenienților¹⁰¹.

Numeroasele fapte abuzive rămase nepedepsite, care au jignit tradiția iudaică și au pângărit instituțiile de cult dovedesc lipsa de protecție acordată Cultului Mozaic de statul

96. Decizia Ministerului Cultelor și Artelor nr. 42352 din 9 septembrie 1940 prin care se constata existența de fapt a confesiunii mozaice în România, în *Legislația...*, doc. 7, pp. 58-59.

97. Deciziile Ministerului Cultelor și Artelor nr. 42352 și nr. 42354 din 9 septembrie 1940 pentru reglementarea Cultului Mozaic, în *ibid.*, doc. 7 și 8, pp. 58-60.

98. Referirea se face la Decizia nr. 43832 din 19 septembrie 1940.

99. Bugetul general al statului exclude Cultul mozaic de la subvențiile acordate cultelor, vezi *Lista Matatias Carp*, fondul documentar al Arhivei Centrului...

100. Decretul-lege nr. 3415 din 16 decembrie 1941 pentru desființarea Federației Uniunilor de Comunități Evreiești din țară și înființarea Centralei Evreilor, în *Legislația...*, doc. 53, p. 178.

101. *Lista Matatias Carp*, Arhiva Centrului..., fond documentar.

naționalist, creștin și totalitar, cum s-a autointitulat noul regim în Decizia din 9 septembrie 1940 a Departamentului Cultelor¹⁰².

Excluderea din viața politică

Începutul excluderii evreilor din viața politică a României este legat de transformarea Frontului Renașterii Naționale în Partidul Națiunii – „partid unic și totalitar sub conducerea supremă a M.S. Regelui Carol al II-lea”. Dreptul minoritarilor de a se înscrie în acest partid a fost reglementat printr-o circulară specială care prevedea înscrierea lor într-un registru aparte. Singurii minoritari excluși de la înscrierea în acest partid au fost evreii. Întrucât calitatea de funcționar de stat presupunea obligatoriu și calitatea de membru în respectivul partid, evreii în mod automat au fost eliminați din toate instituțiile de stat, indiferent de funcția pe care o ocupau. Conform unui referat elaborat pentru Președinția Consiliului de Miniștri privind regimul politic și juridic al minorităților în România din vara anului 1940, încă înainte de instaurarea statului național-legionar evreii au fost singura minoritate dezavantajată în România, fiind „scoși de sub prevederile legilor ordinare, care privesc pe ceilalți cetățeni români”¹⁰³.

În perioada regimului Antonescu, evreii au fost lipsiți până și de dreptul de a participa la vot. Conducătorul statului a convocat în două rânduri Adunarea Obștească Plebiscitară a națiunii române, supunându-i spre aprobare politica sa: la 26 februarie și la 9 noiembrie 1941. Articolul 3 al decretului-lege semnat de Conducător la 5 noiembrie 1941 stipula: toți cetățenii români, de orice profesie, care au împlinit 21 de ani sunt obligați să ia parte la vot. Evreii sunt excluși¹⁰⁴.

Statutul militar al evreilor

Excluderea evreilor din societatea românească a implicat și eliminarea lor din cadrele armatei. „Obligațiunile militare fiind obligațiuni de onoare”, se preciza în decretul din 8 august 1940, „se transformă pentru evreii din România din categoriile I și a III-a, fie în obligațiune fiscală statornicită în limitele ce se vor reglementa după puterile materiale ale fiecărui evreu și după considerațiunea dacă a făcut sau nu serviciul militar, fie în obligațiune de muncă potrivit nevoilor statului și instituțiilor publice, la muncile de interes obștească, după capacitatea și situația fiecăruia. Evreii din categoria a II-a nu pot fi militari de carieră”¹⁰⁵.

În virtutea decretului-lege relativ la statutul militar al evreilor adoptat în decembrie 1940, au fost excluși toți evreii din serviciul militar și de la premilitărie, obligându-i să

102. Vezi *supra*, nota 6.

103. *Stenograme...*, doc. 22, p. 62.

104. *Legislația...*, doc. 49, pp. 170-171.

105. Pentru statutul militar al evreilor, vezi *ibid.*, doc. 25: Decretul-lege relativ la statutul militar al evreilor (4 decembrie 1940); doc. 29: Decizia Ministerului Apărării Naționale nr. 23325 din 27 ianuarie 1941 privitoare la medicii, farmaciștii, veterinarii, inginerii și arhitecții evrei folosiți eventual în serviciile armatei; doc. 43, Regulamentul Ministerului Apărării Naționale nr. 2030 din 12 iulie 1941 asupra Decretului-lege nr. 3984 din 4 decembrie 1940.

plătească taxe militare și să presteze munci obștești. Taxele urmau să fie plătite și de către cei care ar fi fost găsiți inapți pentru serviciul militar din cauza condițiilor fizice. Impunerea plății taxelor militare s-a făcut din oficiu de către Ministerul Finanțelor după tabelele nominale de impunere întocmite de cercurile de recrutare.

Obligația la plata taxelor militare sau la muncă de interes obștesc urma să dureze pe toată perioada cât ceilalți cetățeni erau mobilizați pentru îndeplinirea stagiului militar. Conform legii, pe timpul concentrărilor prelungite, în perioade de mobilizare sau război, evreii puteau fi utilizați în folosul armatei sau la muncă în folos obștesc. Specialiștii cu titluri academice (medici, farmaciști, veterinari, ingineri, arhitecți) urmau să fie folosiți potrivit pregătirii lor în calitate de rechiziționați și plătiți cu o diurnă fixată, prin decizie ministerială.

Evreilor care posedau livret militar li s-a aplicat pe copertă și pe prima pagină a livretului, cu tuș roșu, cuvântul *Evreu*, celor care nu au satisfăcut legea asupra recrutării armatei li s-a dat un „Livret militar pentru evrei”.

Medicii, farmaciștii, veterinarii, inginerii și arhitecții evrei rechiziționați în armată pe timpul concentrărilor prelungite sau al războiului trebuiau să poarte uniforme speciale, dar cu semne distinctive pentru marcarea apartenenței lor etnice¹⁰⁶.

Statutul militar al evreilor era reglementat de câteva legi prin care au fost precizate și obligațiile, condițiile și formele de prestare a muncii obligatorii și taxele fiscale impuse suplimentar.

Înlocuindu-se serviciul militar cu munca de interes obștesc în folosul Ministerului Apărării Naționale ori al altor ministere și instituții, pe tot timpul efectuării acestei munci evreii au fost supuși atât regimului, cât și jurisdicției militare. Conform Regulamentului asupra Decretului privind statutul militar al evreilor, prestarea muncii de folos obștesc era obligatorie pentru bărbații evrei între 18 și 50 de ani.

Stabilirea modului și locului de prestare a muncii intra în atribuția Marelui Stat-Major. Evreii erau îmbrăcați civil cu haine proprii, pe brațul stâng purtau o brasardă de culoare galbenă lată de 10 cm cu numele cercului de recrutare respectiv¹⁰⁷. Munca se executa în „tabere și coloane de muncă obligatorie de folos obștesc”, supuse regimului de ordine și disciplină militară¹⁰⁸. Pe baza Decretului-lege nr. 1851 din 22 iunie 1942, organizarea muncii de folos obștesc și controlul asupra taberelor și coloniilor de muncă au trecut în sarcina exclusivă a Marelui Stat-Major¹⁰⁹.

Pentru stabilirea distincției între munca în folos obștesc prestată de tineretul român în scop educativ și patriotic și munca la care erau supuși evreii, legea din 21 iulie 1942 a introdus pentru evrei sintagma *muncă obligatorie*¹¹⁰.

Prin Decizia nr. 1305 a Ministerului Apărării Naționale din 23 iulie 1942 s-a stabilit regimul pentru titrați, ei fiind obligați să presteze 90 de zile de muncă obligatorie pe an¹¹¹.

106. Vezi Regulamentul asupra Decretului-lege relativ la Statutul Militar al Evreilor, în *ibid.*, doc. 43, p. 159.

107. Vezi, în acest sens, Decretul-lege nr. 3205 din 14 noiembrie 1941 pentru înființarea și organizarea Inspectoratului general al taberelor și coloanelor de muncă obligatorie de folos obștesc, în *ibid.*, doc. 50, pp. 171-173.

108. Decret-lege publicat în *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 155/7 iulie 1942, p. 5538.

109. Referirea se face la Decretul-lege nr. 2068 din 20 iulie 1942, publicat în *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 167/20 iulie 1942, p. 6027.

110. *Legislația...*, doc. 25, p. 87, nota 1.

111. *Ibid.*, doc. 29, p. 105, nota 1.

În cadrul muncii obligatorii funcționau detașamente în localitățile de reședință și în afara localității de reședință. Detașamentele erau de regulă la dispoziția CFR pentru construirea de linii ferate, drumuri și șosele, pentru lucrări de executare a unor fortificații sau pentru alte lucrări de interes militar. Meseriașii erau folosiți de armată și în întreprinderile militarizate. În localitățile de reședință lucrau tinerii între 18 și 20 de ani și adulții între 41 și 50 de ani.

Teoretic, numai evreii între 18 și 50 de ani trebuiau să execute muncă obligatorie. În fapt, au fost numeroase cazurile de utilizare la muncă obligatorie a vârstnicilor peste 50 de ani și a tinerilor sub 18 ani. Astfel, într-un comunicat transmis de Marele Stat-Major Centralei Evreilor la 10 ianuarie 1943, se preciza că studenții și elevii evrei de la 16 ani în sus trebuie să presteze muncă obligatorie. Acești tineri au fost folosiți la curățatul zăpezii, la diverse munci agricole sau la dezgroparea victimelor bombardamentelor anglo-americane.

Corpurile de Armată aveau dreptul de a întrebuița în cadrul muncii obligatorii și femeii între 18 și 40 de ani. Regulamentele militare precizau că aceste femei puteau fi utilizate ca spălătorese, croitorese sau la munci de birou.

Sancțiuni severe mergând de la pedeapsa corporală și deportarea cu familia în Transnistria până la pedeapsa cu moartea amenințau permanent pe evreii supuși muncii obligatorii. Instrucțiunile generale pentru reglementarea muncii prestate de evrei, comunicate de Marele Stat-Major cu nr. 555000 din 27 iunie 1942, prevedeau următoarele sancțiuni la paragraful D 8 :

- f. Pentru abaterile de mică importanță (întârziere la apel, atitudine nedisciplinată) efectuate în cadrul detașamentelor de lucru comandanții respectivi le vor aplica evreilor pedeapsa corporală conform regulamentului.
- g. Vor fi sancționați cu trimiterea în Transnistria la muncă grea sau în ghetouri împreună cu familiile lor (tatăl, mama, soția și copiii) toți evreii care comit următoarele infracțiuni :
 - repetă abaterile arătate la punctul f de mai sus ;
 - nu execută conștiincios serviciul la muncă sau se sustrag de la lucru prin înșelăciune, cumpărare, intervenție, neprezentare la chemările făcute pentru munca obligatorie, părăsire fără voie a lucrului etc. ;
 - nu anunță Cercului de Recrutare schimbarea domiciliului, fie în oraș, fie dintr-un oraș în altul, chiar dacă au aprobarea Ministerului Afacerilor Interne¹¹².

Munca obligatorie a constituit, în fapt, una dintre formele de ostracizare a evreilor din Vechiul Regat și Transilvania de Sud. A însemnat scoaterea din munca activă și lucrativă a unui număr de 47 345 de bărbați, periodic și femeii și adolescenți, în majoritate întreținători de familie. Retribuirea muncii era minimală sau inexistentă ; îmbrăcămintea, hrana, uneltele de muncă, asistența sanitară trebuiau asigurate de comunitatea evreiască. În 1943, 44 234 de bărbați evrei au prestat muncă obligatorie și 21 078 au fost rechiziționați în industrie și comerț¹¹³.

112. *Stenograme...*, doc. 142, p. 427.

113. *Ibid.*, doc. 187, p. 558, nota 1.

Instituirea unui organism pentru pregătirea lucrărilor de reglementare a regimului evreilor

Având în vedere statutul cu totul aparte al evreilor prin excluderea lor din societatea românească, regimul antonescian a creat un organism „specializat” care să se ocupe de problema evreiască. Conform Deciziei Președinției Consiliului de Miniștri nr. 49 din 30 octombrie 1941, Radu Lecca, om de legătură pentru serviciile secrete germane, a fost însărcinat cu funcția de director în cadrul Președinției Consiliului de Miniștri pentru reglementarea regimului evreilor¹¹⁴. Decretul-lege nr. 2461 din 6 septembrie 1943 a desființat această funcție și a instituit Comisariatul general pentru problemele evreiești, condus de un comisar general, tot în persoana lui Radu Lecca. Misiunea lui a fost rezolvarea tuturor problemelor economice, sociale și culturale ale colectivității evreiești în acord cu departamentele interesate și cu politica guvernului¹¹⁵.

Legislația antievreiască și măsuri administrative pe timp de război

Măsuri excepționale

Politica regimului Antonescu față de evrei a asociat populația evreiască inamicului extern, mai ales în anii războiului antisovietic, considerându-i pe evrei chiar „mai vătămători decât dușmanii externi pentru că de la dușmanii din afară ne poate veni ciuntirea trupului țării” – spunea mareșalul Antonescu –, „dar de la cei dinăuntru otrăvirea și ticăloșirea sufletului neamului nostru”¹¹⁶. În optica Conducătorului și a celorlalți exponenți ai regimului, evreii ca etnie, în totalitatea lor, erau spioni și agenți nu doar ai bolșevismului sovietic, ci și ai imperialismului anglo-american, constituind un pericol permanent pentru siguranța statului. În atari condiții au fost elaborate măsuri legislative, ordine și ordonanțe dictate personal de Conducătorul statului și emenate de la diferite ministere de resort, în primul rând de la Ministerul de Interne, prin care evreii au fost supuși unui regim de *stare excepțională*, care le-a amenințat nu doar libertatea, ci uneori și existența fizică.

Un prim decret-lege, promulgat încă înainte de intrarea României în război (6 mai 1941), se referea la interzicerea pentru evrei de a folosi posturi de radio-recepție¹¹⁷. Ei erau acuzați că „recepționează știri de propagandă contra intereselor generale ale țării pe care apoi le răspândesc, alarmând permanent populația”. Evreii având ambii părinți evrei sau numai unul, fără distincție dacă erau sau nu creștini, în caz că erau posesori de aparate de radio, erau obligați ca în termen de 15 zile de la publicarea decretului-lege să

114. *Legislația...*, doc. 48, p. 170.

115. *Ibid.*, doc. 81, pp. 250-251.

116. Vezi interviul acordat de mareșalul Antonescu scriitorului Ioan Al. Brătescu-Voinești (martie 1943), în *Stenogramme...*, pp. 499-502.

117. Vezi Decretul-lege nr. 1253 din 6 mai 1941 privind interzicerea pentru evrei de a folosi posturi de radio recepție, în *Legislația...*, doc. 40, pp. 147-149.

le depună la autoritatea polițienească în raza căreia domiciliau. Neconformarea la prevederile legii era pedepsită cu închisoare și amendă¹¹⁸.

La 21 iunie 1941 a fost emis Ordinul circular nr. 4147 prin care Ministerul de Interne transmitea dispoziția Conducătorului statului cu privire la evacuarea evreilor valizi între 18 și 60 ani din satele dintre Siret și Prut în lagărul de la Târgu-Jiu și în satele din jurul acestui oraș. Toate familiile evreiești din restul țării urmau să fie evacuate cu ceea ce le era necesar pentru trai în comunele urbane de pe teritoriul județului. Familiile evacuate nu mai aveau voie să se întoarcă în localitățile de unde au plecat¹¹⁹.

La o săptămână după intrarea României în război și publicarea comunicatului privind executarea a „500 iudeo-comuniști” la Iași, Ministerul Afacerilor Interne transmitea Ordinul circular nr. 4599 din 30 iunie 1941 cu următorul conținut :

Sovietele urmăresc să producă acte de sabotaj, dezordine și agresiuni în spatele frontului. În acest scop, lansează din avion spioni și agenți teroriști armați și adesea îmbrăcați în haine de femeie. Acești agenți inamici cu agenții rezidenți din țară și cu populația evreo-comunistă organizează acte de sabotaj, jaf, terorism și agresiune. Pentru curmarea acestor stări de lucruri dl. general Antonescu ordonă : evreii bărbați de la 18 la 60 de ani din orașul dvs., să fie adunați în cartierele evreiești, de preferință în școlile evreiești și în clădirile mai mari, punându-le sub pază pentru a se sancționa imediat orice încercare de turburare ; între orele 20.00-07.00 circulația evreilor să fie oprită ; să se ia ostateci dintre conducătorii evrei (rabini, hahami), ai comuniștilor și legionarilor comuniști, care să fie cazați într-o clădire aparte și în cazul când se va produce vreun act de rebeliune sau terorism să fie împușcați ; veți publica ordonanțe locale prin care să se aducă la cunoștința tuturor sancțiunile la care sunt supuși ostatecii în cazul când evreii, comuniștii și legionarii comuniști vor face acte de sabotaj, terorism, agresiune¹²⁰.

Ordinul a fost comunicat prefecturilor din Moldova, Prefecturii Poliției Capitalei, Inspectoratului General al Jandarmeriei, Direcțiunii Generale a Poliției ș.a. Pe baza lui au fost internați în lagărul Teiș-Târgoviște bărbații evrei între 16 și 60 de ani din Ploiești, Câmpina, Sinaia. Au avut loc și alte internări pe întregul teritoriu al României.

După declanșarea războiului antisovietic și a marelui pogrom de la Iași, într-o serie de localități din Moldova a fost introdus pentru evrei portul obligatoriu al stelei galbene¹²¹. Primele ordine care i-au obligat pe evrei să-și coasă pe haină semnul distinctiv au apărut pe plan local, la 4 iulie 1941, pe zidurile orașului Bacău, apoi la Galați, Botoșani, Huși, Fălticeni, Iași ș.a.

Referindu-se la cererea unor comandanți militari, Mihai Antonescu, vicepreședintele Consiliului de Miniștri, i-a ordonat la 5 august 1941 ministrului de Interne „ca acest semn distinctiv să fie purtat în toată țara”. La 7 august, Ministerul de Interne a transmis ordinul circular privind introducerea pentru evreii din „toată țara a semnului distinctiv”. La 3 septembrie a fost înștiințată conducerea Federației Uniunilor de Comunități Evreiești „că toți evreii (bărbați, femei și copii) din cuprinsul Capitalei sunt obligați a purta o stea cu 6 colțuri (Steaua lui David), care va fi plasată într-un cadru de forma unui pătrat, cu dimensiunile 8,5 cm (...). Steaua, precum și cadrul vor fi de culoare neagră, pe fond alb.

118. Vezi *supra*, nota 115, art. 2 și 3, pp. 148-149.

119. *Legislația...*, p. 339.

120. Ioan Șerbănescu (coord.), *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. III, partea I, „Perioada unei mari restriști”, Hasefer, București, 1997, doc. 120, p. 330.

121. Radu Ioanid, *op. cit.*, p. 50.

Semnul se va purta cusut pe haină în partea stângă a pieptului”¹²². La 9 septembrie, în urma intervenției dr.-lui W. Filderman, conducătorul Comunităților Evreiești, Antonescu a decis abrogarea ordinului¹²³. Măsura a fost parțial ridicată. În unele orașe moldovenești, la Cernăuți și în Transnistria, evreii au continuat să poarte semnul distinctiv în toți anii războiului.

Pe baza Ordinului nr. 61 din 24 iulie 1941 semnat de generalul C. Voiculescu, pe teritoriul Basarabiei eliberate se înființează primele lagăre și ghetoul din Chișinău¹²⁴.

Ghetoul din Cernăuți s-a înființat în octombrie 1941¹²⁵.

La 19 septembrie 1942, Conducătorul statului a semnat Decretul-lege privind „instituirea pedepsei cu moartea pentru evreii trimiși în Transnistria, care se întorc în țară în mod fraudulos”¹²⁶.

În virtutea Decretului-lege nr. 552 din 2 martie 1943 pentru reprimarea speculei și a sabotajului s-a decis deportarea în Transnistria împreună cu întreaga familie a evreilor care au suferit condamnări la minimum trei luni de închisoare corecțională sau la șase luni de internare în lagăr¹²⁷. În cadrul legilor care stipulau pedepse pentru fapte care puneau în pericol siguranța statului s-au cuprins articole speciale cu prevederea că în cazul faptelor comise de evrei pedeapsa se dublează¹²⁸.

Printr-un decret-lege din 26 mai 1944 a fost introdusă pedeapsa cu moartea pentru trecerea frauduloasă a frontierei de către evreii care încercau să se refugieze în România din alte țări. Prevederea s-a referit în special la evreii din Ungaria, inclusiv din nordul Transilvaniei, de unde după 19 martie 1944 a început deportarea în lagărele naziste de exterminare. Dar legea nu a fost aplicată¹²⁹.

Regimul contribuțiilor și al obligațiilor materiale. Decrete-legi. Metode de aplicare

Sub pretextul că evreii nu au fost „obligați a presta serviciu militar sau a servi în armată și nici nu și-au riscat cu nimic viața în război”, evreii au fost supuși la numeroase contribuții în bani și natură care au întrecut cu mult posibilitățile lor materiale. Starea materială a populației evreiești în epocă era cu totul precară. Concedierile în masă,

122. Lya Benjamin, *Prigoană și rezistență în istoria evreilor din România. 1940-1944. Studii*, Hasefer, București, 2001, p. 160.

123. *Stenograme...*, doc. 109, pp. 304-308.

124. Jean Ancel, *Transnistria, 1941-1942*, vol. 2, *Documente*, Tel Aviv University, Tel Aviv, 2003, doc. 8, p. 17.

125. Regulamentul asupra funcționării ghetoului din Cernăuți s-a dat la 11 octombrie 1941, Matatias Carp, *Cartea neagră. Fapte și documente. Suferințele evreilor din România, 1940-1944*, ediția a II-a, Diogene, București, 1996, vol. III, p. 152.

126. *Legislația...*, doc. 71, p. 224.

127. *Ibid.*, doc. 74, pp. 229-230.

128. Vezi Decretul-lege nr. 3802 din 12 noiembrie 1940 pentru reprimarea întrunirilor și manifestațiilor cu caracter politic, în *ibid.*, doc. 20, art. 2, p. 89, și Decretul-lege nr. 236 din 5 februarie 1941 pentru reprimarea faptelor ce pun în primejdie existența și interesele statului, în *ibid.*, doc. 30, art. 26, p. III.

129. Vezi Decretul-lege nr. 1069 din 26 mai 1944 pentru modificarea art. 1 din Legea nr. 509 din august 1943 pentru pedepsirea pe timpul stării de război a unor infracțiuni, în *ibid.*, doc. 89, pp. 278-279.

deposedările de bunuri, evacuările și deportările, impunerile în bani și natură au fost doar câteva aspecte de natură social-economică care au determinat pauperizarea generală a evreilor locali.

Însumând valorile contribuțiilor excepționale pe întreaga perioadă dintre anii 1941 și 1944, Matatias Carp a întocmit în *Cartea neagră* următorul bilanț :

– *Împrumutul Reîntregirii* (împrumut forțat, impus evreilor în proporție de patru ori mai mare decât celorlalți locuitori). Până la 20 mai 1942 s-au scris și s-au plătit 1 994 209 141 de lei ;

– *echipamente sanitare* pentru spitalele de răniți, prin rechiziții forțate, neplătite, 500 000 000 de lei ;

– *palatul invalizilor*, contribuție impusă prin Centrala Evreilor din România, pentru construirea unui institut de sprijin al invalizilor de război, 100 000 000 de lei ;

– *efecte de îmbrăcăminte*, contribuție impusă prin câteva decrete-legi, sub sancțiuni penale. Fiecare evreu major, bărbat sau femeie, a fost obligat să depună câte un număr de sortimente complete de îmbrăcăminte, încălțăminte și lenjerie, compus din cămăși, indispensabili, ciorapi, batiste, prosoape, ghetete, pălării sau căciuli, pături, saltele, dosuri de pernă, fețe de pernă și cearșafuri. Numărul sortimentelor varia în raport cu venitul impozabil al fiecăruia. Cei care nu posedau efectele pretinse de lege puteau depune valoarea în numerar. Valoarea efectelor depuse și a sumelor de bani plătite a fost de 1 800 135 600 de lei. Unii evrei nu au putut împlini obligația depunerii efectelor și au fost condamnați la pedepse variind între cinci și zece de ani de închisoare. Amnistierea lor a fost cumpărată de la guvernul român cu suma de 100 000 000 de lei ;

– *taxe de scutire de muncă în folos obștesc*, contribuție impusă evreilor socotiți necesari economiei naționale, ca un echivalent al muncii extenuante și distrugătoare denumite „muncă obligatorie”. Stabilite și încasate printr-un sistem arbitrar, aceste taxe au însemnat, de la 1 aprilie 1943 la 23 august 1944, suma de 3 034 148 141 de lei ;

– *taxe de scutire de muncă la zăpadă*, contribuție impusă unor categorii restrânse de evrei – în special intelectuali – pentru a fi scutiți de obligația de a mătura zăpada de pe străzi. Aceste taxe au produs, în iernile 1942/1943 și 1943/1944, suma de 144 024 375 de lei ;

– *contribuția excepțională de patru miliarde de lei* a fost impusă întregii populații evreiești din ordinul personal al lui Ion Antonescu, în aprilie 1943. Prin presiuni și șantaj – alternativa fiind plata sau deportarea în Transnistria – s-a încasat în contul acestei contribuții suma de 734 156 308 lei¹³⁰.

Conform Jurnalului Consiliului de Miniștri din 26 august 1943, s-a autorizat ca sumele depuse de evrei până la 1 ianuarie 1943, drept echivalent al muncii obligatorii prevăzute de Legea statutului militar, să fie puse la dispoziția Consiliului de Patronaj al Operelor Sociale¹³¹. Din confirmarea în scris, semnată de Radu Lecca la 1 iulie 1943, rezultă că s-a depus suma de 410 milioane de lei în favoarea acestui Consiliu, sumă provenită din taxele încasate pentru eliberarea carnetelor de scutire de muncă obligatorie¹³².

130. Matatias Carp, *op. cit.*, p. 68.

131. *Legislația...*, doc. 80, pp. 249-250.

132. Arhiva Centrului..., fond III, dosar nr. 425, fila 60.

Restricții de circulație și aprovizionare pentru evrei pe timp de război. Ordine circulare

Pe baza unui ordin general cu data de 27 iulie 1941, au fost suspendate autorizațiile de călătorie pentru evrei¹³³. În perioada 27 iulie 1941 – 31 decembrie 1943 au fost emise peste 20 de ordine circulare pentru stabilirea condițiilor în care evreii puteau obține autorizații de călătorie eliberate de Ministerul de Interne : elevii și profesorii pentru a se deplasa în localitățile în care funcționau școli evreiești sau pentru întoarcerea lor la domiciliu ; în caz de procese ; în caz de citație în fața comisiilor de pe lângă Subsecretariatul de Stat al Românilor ; conducătorilor Centralei Evreilor ; în caz de boală, în situații excepționale. S-a restrâns dreptul la circulație pentru interese comerciale ; nu s-a aprobat sub nici o formă deplasarea evreilor în stațiunile balneare sau climaterice ; conducătorilor Centralei nu li s-au aprobat autorizații de călătorie în interes personal. Evreii care călătoreau fără autorizație emisă de autoritățile în drept erau pasibili de internare în lagăr¹³⁴.

Pe baza Jurnalului Consiliului de Miniștri din 16 martie 1942, li s-a retras evreilor permisul de conducere a autovehiculelor¹³⁵.

În condițiile regimului general de raționalizare a unor alimente de bază (pâinea, zahărul, uleiul, mălaiul ș.a.), evreilor li s-au aplicat măsuri restrictive speciale impuse prin ordine și ordonanțe emenate de la autoritățile de stat centrale și locale¹³⁶ :

- populația evreiască putea să se aprovizioneze în piețe și magazine numai între anumite ore, interzicându-se accesul țăranilor în locuințele evreilor ; cartelele de alimente ale evreilor de cetățenie română au fost barate ; evreii primeau mai puțin zahăr și mai puțină făină decât ceilalți locuitori ai României ;
- plăteau 15 lei pentru rația de pâine în loc de 7, cât plătea restul populației ; au fost suprimate două bonuri săptămânale din rația de pâine acordată populației în general.

Documentele epocii pun în evidență o seamă de măsuri discriminatorii care au afectat grav viața de zi cu zi a evreilor, nu doar în domeniul aprovizionării și al circulației, ci și în alte domenii. Evreii nu beneficiau de legea chiriilor și ca atare plăteau chirii mult mai mari decât restul populației ; în timpul bombardamentelor nu aveau acces la adăposturile publice ; nu puteau părăsi Bucureștiul sau alte localități expuse bombardamentelor. Viața lor cotidiană se desfășura permanent sub semnul amenințărilor și al abuzurilor proprii politicii discriminatorii a regimului totalitar antonescian.

133. Vezi ordinele circulare emise de Ministerul Afacerilor Interne (25 ianuarie 1941 – 19 februarie 1944), în *Legislația...*, pp. 331-339.

134. Vezi *supra*, nota 133.

135. Vezi *supra*, nota 133.

136. Vezi *supra*, nota 133.

Concluzii

În conținutul lor, legislația antievreiască și măsurile administrative dezvăluie o politică extremist-etnocratică în raport cu o etnie minoritară, cum a fost cea evreiască.

Prin legile românizării s-a impus funcția statului de restructurare etnică a societății românești în favoarea exclusivă a majoritarilor ; prin legile referitoare la „deosebirea de sânge” se concretiza o viziune de „castă” bazată pe discriminare rasială și pe inferiorizarea, sub toate aspectele, a etniei evreiești ; prin legile stării de război, demarcația între așa-zii dușmani interni, cum erau categorisiți evreii, și cei externi era ștersă, inaugurându-se o nouă funcție de reprimare în cadrul statului : lupta împotriva „dușmanilor” interni, asociată și asimilată luptelor armate de pe front.

Din această legislație, în conjuncție cu politica ce a inspirat-o, pot fi deduse intențiile Conducătorului și ale aparatului de stat. Dată fiind ponderea deosebită acordată legiuirilor antievreiești, este evident că așa-zisa chestiune evreiască s-a aflat printre preocupările statornice ale Mareșalului și ale anturajului său, iar căile de soluționare a acestei probleme au imprimat un caracter rasial și discriminatoriu regimului său totalitar.

Prin aplicarea legislației antievreiești, populația evreiască a fost separată de ceilalți cetățeni români din punct de vedere juridic, politic și social. Evreii au fost scoși în afara protecției legilor care garantau siguranța vieții cotidiene pentru orice cetățean într-un stat modern. Ei erau la cheremul măsurilor administrative adoptate ad-hoc și al abuzurilor aparatului represiv, fără a se putea apăra prin intermediul instanțelor de judecată.

Viața comunităților evreiești în timpul lui Ion Antonescu și răspunsul lor la Holocaustul din România

Federația Uniunilor de Comunități Evreiești (FUCE). Confruntarea ei cu teroarea legionară și cu politica antievreiască

Rolul dr. W. Filderman (septembrie 1940 – decembrie 1941)

În organizarea luptei evreilor pentru supraviețuire în perioada guvernării lui Ion Antonescu rolul hotărâtor a revenit instituțiilor comunitare. O întreagă rețea instituțională de cult, cultură, învățământ și asistență socială a funcționat pentru compensarea frustrărilor materiale, morale, sociale și spirituale impuse evreilor de regimul Antonescu¹. În anii 1940-1941 organismul principal care a coordonat activitatea acestor instituții a fost Federația Uniunilor de Comunități Evreiești din România. Președintele Federației, dr. Wilhelm Filderman, a fost inițiatorul și conducătorul politic al vieții evreiești și în acest moment istoric, când colectivitatea evreiască din România s-a confruntat cu probleme existențiale dintre cele mai complicate din întreaga sa istorie. Deși activitatea trebuia axată pe rezolvarea problemelor legate de existența cotidiană, căci ansamblul măsurilor antievreiești afectau aspectele vieții de zi cu zi, totuși ea nu avea doar o dimensiune îngust pragmatică. Soluționarea problemelor cerea tact, orizont, elasticitate politică și capacitate de adaptare la condiția concret istorică. În acest context Wilhelm Filderman a adoptat tactica luptei legale, calea petițiilor, a audiențelor și a stabilirii contactelor cu personalitățile vieții politice și clericale românești cu influență în cercurile guvernamentale care au acceptat să intervină în favoarea evreilor, activitate pe care a continuat-o și după desființarea Federației.

„Patentul petițiilor îl deținea Filderman” – scria dr. Theodor Lavy, fruntaș sionist. „Sioniștii au combătut sistemul jalbelor. Și totuși, nu numai că petiționarea era aproape singurul mijloc pentru exprimarea doleanțelor sau protestului, ci era un succes faptul că jalbele erau permise.”²

Prin petițiile înaintate Conducătorului statului, autorităților în general, în perioada septembrie 1940 – 16 decembrie 1941, Federația urmărea soluționarea problemelor care derivau din măsurile antievreiești și care afectau evreimea în general sau anumite categorii ale acestei populații.

Tehnica alcătuirii petițiilor a purtat amprenta concepției lui W. Filderman. Riposta a fost întotdeauna promptă și la obiect. Se aduceau argumente statistice, istorice și politice

1. Vezi doc. nr. 163, în volumul *Documente*, Polirom, Iași, 2005.

2. Dr. Theodor Lavi, „Petițiile doctorului Filderman”, în *Viața noastră*, Tel Aviv, 30 noiembrie 1979.

pentru a demonstra consecințele negative ale măsurilor antievreiești, nu doar pentru existența populației evreiești, ci pentru societatea românească în ansamblul ei, de multe ori fiind mai dure decât în celelalte țări ale Axei.

În intervalul septembrie 1940 – ianuarie 1941, până la desființare, Federația avea să se confrunte cu consecințele terorii legionare (septembrie 1940 – ianuarie 1941), ale accelerării procesului de românizare (februarie – 22 iunie 1941), ale regimului de teroare impus după intrarea României în războiul antisovietic (evacuările ; pogromul de la Iași ; propaganda axată pe tema iudeo-comunismului ; psihoza antievreiască ; regimul de ostatici ; purtarea stelei galbene ; deportările în Transnistria ; obținerea dreptului la acordarea de ajutoare celor internați în lagăre și a celor deportați în Transnistria ; munca obligatorie ș.a.) (iunie – decembrie 1941).

Împotriva terorii legionare și a măsurilor legislative (septembrie 1940 – ianuarie 1941)

După primele măsuri antievreiești adoptate o dată cu proclamarea statului național-legionar, conducerea Federației a apreciat că principala amenințare pentru populația evreiască, pentru România în general, vine din partea mișcării legionare și a miniștrilor legionari aflați în guvern. În contextul dat, s-a încercat stabilirea unui contact personal cu Conducătorul statului. În ziua de 11 septembrie 1940 conducerea Federației a înaintat unul dintre primele memorii de protest contra Deciziei Ministerului Cultelor și Artelor nr. 42354 din 9 septembrie pentru reglementarea Cultului Mozaic care stipula desființarea a numeroase sinagogi și interzicerea activităților cultural-religioase ale populației evreiești. „Copiii evrei ce se nasc nu mai pot primi binecuvântarea religioasă” – se scria în memoriu ; „evreii nu se mai pot căsători religios ; iar morții noștri, pentru a fi înmormântați, trebuie să aștepte aprobarea cererilor de autorizație depuse la Prefectură, la Ministerul de Interne și la Ministerul Cultelor”. Semnatarii memoriului respectiv, dr. W. Filderman (președintele Federației), șef-rabinul dr. Al. Șafran (reprezentantul Cultului Mozaic în fostul Senat), Josef M. Pincas (președintele Uniunii Comunităților de rit spaniol), Sabetay I. Djaen (șef-rabinul Uniunii Comunităților de rit spaniol), au atras atenția Conducătorului statului că, prin măsurile preconizate, „se suprimă ordinea și se provoacă anarhia, căci religia a fost întotdeauna garanția ordinei și, suprimând lăcașurile de rugăciune, se instaurează anarhia în suflete și nu se respectă dreptul cel mai natural al omului, acela de a crede și a se închina Domnului”³. Concomitent cu înaintarea memoriului, dr. W. Filderman a obținut și o audiență la Conducătorul statului la 17 septembrie 1940, ceea ce a reprezentat un succes răsunător. El a expus pe larg urmările noilor reglementări privind statutul Cultului Mozaic, demonstrând că măsurile adoptate violează legile în vigoare, generează nesiguranță și neîncredere printre comercianți și industriași, mai ales că toate legile țării i-au obligat să nu oprească producția și aprovizionarea. Cererile lui se bazau pe lege și dreptate și porneau din dorința de a evita perturbări sociale și economice pe plan național.

3. Jean Ancel (ed.), *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry During the Holocaust*, Ierusalim, vol. I, 1985, pp. 475-476.

Conducătorul statului a răspuns în scris, rugându-l pe președintele Federației „să fie înțelegător și să-i facă și pe coreligionarii săi, din toată țara, să înțeleagă că generalul Antonescu nu poate, într-o săptămână de guvernare, să facă minuni (...). Asigur pe dl. Filderman că, dacă coreligionarii D-sale nu vor sabota pe față și din culise regimul, nici pe plan politic, nici pe planul economic, populația evreiască nu va avea de suferit. Cuvântul generalului Antonescu este cuvânt”⁴.

La 19 septembrie, s-a dat publicității o nouă decizie a Ministerului Cultelor și Artelor privitoare la Cultul Mozaic și la celelalte comunități religioase, prin care a fost suspendată aplicarea deciziilor ministeriale din 9 septembrie cu privire la funcționarea caselor de rugăciuni (temple și sinagogi) până la reglementarea definitivă a poziției regimului față de asociațiile și comunitățile religioase din țară. Ceea ce nu a însemnat că legionarii au renunțat la închiderea sinagogilor și la diferite forme de vexațiuni împotriva populației evreiești.

În ciuda speranțelor lui Filderman și a celorlalți membri din conducerea Federației, promisiunile Conducătorului nu au fost respectate. Cascada legilor antievreiești nu a putut fi oprită și nici acțiunile teroriste ale legionarilor nu au fost curmate, motiv pentru care conducerea FUCE a continuat să adreseze memorii, în primul rând Conducătorului statului, prezentând date și fapte privind abuzurile și actele de violență ale legionarilor împotriva locuitorilor evrei de pe întreg teritoriul României.

Pe unul dintre memoriile cele mai concludente în acest sens, înaintat la 9 decembrie 1940, Conducătorul statului a pus următoarea rezoluție: „Ministerul de Interne împreună cu un legionar din forul legionar, desemnat de dl. Sima, vor cerceta urgent toate aceste cazuri. Constatările vor fi consemnate într-un articol care îmi va fi prezentat în cel mai scurt timp cu putință, în măsura în care se va constata exactitatea plângerilor, voi lua dispozițiuni direct și pe propria răspundere că tot ce m-am angajat față de cetățenii acestei țări voi respecta și tot ce s-a angajat Legiunea față de mine este o realitate, iar nu simple vorbe”⁵. În cursul lunii decembrie au mai fost trimise zeci de memorii de protest.

La 2 ianuarie 1941, dr. W. Filderman a înaintat un nou memoriu, făcând o comparație între situația evreilor din Germania, Italia și Ungaria și situația lor în România. În final Filderman conchidea:

România în trei luni de guvernare a dat legi cari depășesc nu numai legile italiene și ungare, și pe cele germane din perioada anterioară și posterioară Nürnbergului. (...)

Atunci, sau Hitler și doctrinarii germani, Mussolini și Horthy se înșală, sau România merge către un dezastru social și economic fără precedent și fără egal, cu toate urmările pe care un asemenea dezastru nu poate să nu-l aibă și în alte domenii. (...)

La noianul de legi și Decizii care în trei luni au răpit evreilor români mai multe drepturi decât a răpit evreilor germani național socialismul în opt ani și chiar prin legile aduse după 1938, cu titlul de pedeapsă sau de apărare a Statului, evreilor italieni fascismul în 18 ani și evreilor unguri în trei ani, se adaogă schingiuirii și sustragerii de averi de sute de milioane.

V-am prezentat asupra acestora din urmă un memoriu. Ați binevoit a ordona o anchetă. (...)

De altfel ancheta ce ați ordonat nu se face de Parchet, ci chiar de către cei acuzați sau de către cei cari n-au știut nici să oprească răul, nici să-l repare după ce s-a produs, așa că în numeroase localități evreii – cari mi-au trimis reclamațiile – convocați în fața unei mese pe care se aflau revolverele, au fost siliți să semneze că nimeni nu s-a atins de ei. Ancheta este viciată,

4. *Ibid.*, pp. 475-476.

5. *Ibid.*, vol. II, p. 47.

întrucât nu este făcută cu obiectivitate și, ceea ce este mai grav, teroarea nu numai că nu a încetat, dar s-a și intensificat.

În încheiere dr. Filderman a recapitulat toate promisiunile făcute de Conducătorul statului privind modul de soluționare a problemei evreiești, arătând că ele nu au fost respectate. Căci, „dacă conducătorul a promis că mai întâi vor fi eliminați din societate evreii care au venit în România după 1913, în realitate eliminările se fac fără nici o deosebire; dacă conducătorul s-a angajat că evreii vor fi înlocuiți «încetul cu încetul», în realitate sunt înlocuiți într-un ritm necunoscut celorlalte țări, iar evreii nu doar în viitor nu vor putea beneficia de resursele țării, așa cum a declarat Conducătorul statului, ci nici în prezent nu mai pot trăi, fiind condamnați la moarte de foame tocmai când numărul lor s-a redus proporțional cu românii la jumătate, încât chestia românizării era deja pe jumătate rezolvată”⁶.

În petițiile sale dr. Filderman nu l-a acuzat pe Antonescu, ci, în primul rând, pe legionari, subliniind deosebirea dintre atitudinea lui Antonescu și cea legionară în tratarea problemei evreiești, faptul că legionarii s-au ridicat împotriva concepțiilor Conducătorului statului în soluționarea problemei evreiești. În același timp, el a considerat „o datorie de conștiință românească”, dar și o datorie „de conducător al evreilor” să supună atenției lui Ion Antonescu gravitatea situației în care a fost împinsă România de către legionari.

Memoriile înaintate de FUCE împotriva terorii legionare reflectă drama vieții cotidiene a evreilor în epocă, precum și convingerea lui Filderman că, apărând interesele evreiești, apără interesele României în general. Memoriile Federației conțin, de asemenea, numeroase date elocvente despre pierderile provocate evreilor de jaful legionar. Numai distrugerile din timpul pogromului din ianuarie 1941 au fost evaluate la 382 901 800 de lei⁷.

Principalele cereri ale Federației în condițiile intensificării procesului de românizare (1 februarie – 22 iunie 1941)

După excluderea legionarilor din guvern și reorganizarea Cabinetului Antonescu, populația evreiască s-a confruntat cu noi forme ale politicii antievreiești.

În acest context conducerea Federației, în contactele cu autoritățile, a intervenit pentru :

- restituirea bunurilor jefuite de legionari ;
- sistarea anulării samavolnice a firmelor evreiești ;
- încetinirea ritmului „operei” de românizare ;
- modificarea legii de expropriere a bunurilor urbane ;
- renunțarea la proiectul de înființare de ghetouri ;
- autorizarea reînțoarcerii evreilor alungați din Panciu ;
- încetarea acțiunii de izgonire a evreilor din locuințe la Sibiu ;
- eliminarea din actele publice a limbajului jignitor la adresa evreilor și acuzația că ei ar sabota viața economică.

6. *Ibid.*, p. 115.

7. *Vezi Lista Matatias Carp*, Arhiva Centrului, fond III, dosar nr. 55, fila 16.

S-a cerut dreptul la muncă pentru meseriași și ucenici, avertizându-se că românizarea forțată a angajaților în instituții și întreprinderi va provoca „un dezastru pentru economia țării”.

Protestul Federației împotriva măsurilor excepționale după intrarea României în războiului antisovietic (22 iunie – 16 decembrie 1941)

În condițiile regimului de teroare instituit împotriva populației evreiești în momentul intrării României în război alături de Germania nazistă, când se țineau lanț măsurile care amenințau însăși existența fizică a evreilor, Federația și-a concentrat toate forțele pentru salvarea vieților evreiești. Masacrul din Iași, pogromurile din Basarabia și Bucovina, apoi deportările în Transnistria erau tot atâtea evenimente grave care au pus conducerea FUCE la grea încercare :

În acea vreme – se scria în ziarul *Curierul israelit* din februarie 1945 – era necesară multă prudență, nu pentru a înlătura pericolele la care personal se expuneau conducătorii evrei, dar pentru a evita eventualele consecințe grele și dureroase pentru întreaga populație. De aceea nu s-a putut protesta, bunăoară, împotriva crimelor din Basarabia și Bucovina căci s-ar fi considerat insultată Armata ; nu s-a putut protesta nici măcar împotriva comunicatului prin care Consiliul de Miniștri, anunțând țării măcelul de la Iași, spunea că au fost executați 500 de iudeo-comuniști (...). Nu s-a putut protesta și nici nu s-a putut interveni fățiș și în scris împotriva atmosferei de suspiciune extrem de periculoasă din timpul primelor bombardamente aeriene în București, când jocurile de lumini colorate ce însoțeau canonada antiaeriană au fost puse de autoritățile polițienești în sarcina evreilor⁸.

Totuși, activitatea Federației a continuat cu aceeași intensitate. Ce-i drept, s-a recurs la un alt ton și la un alt limbaj în alcătuirea memoriilor.

Accentul s-a pus pe demonstrarea sentimentelor patriotice ale evreimii din Vechiul Regat, pe participarea evreilor la Războiul de Independență din 1877-1878 și la Războiul de Reîntregire a României (1916-1919), s-a insistat pe reprimirea evreilor în armată și trimiterea lor pe front ; s-a respins acuzația de „iudeo-comunism”, arătându-se că în URSS religia și burghezia evreiești sunt la fel de persecutate ca și religia creștină și burghezia de alte neamuri ; s-a cerut ca evreii descoperiți ca dușmani ai țării să fie pedepsiți în virtutea legilor în vigoare, dar să nu fie culpabilizată etnia evreiască ; s-a cerut să nu fie pedepsiți oameni nevinovați pentru unicul motiv de a fi evrei ; s-a protestat contra evacuărilor în masă, a internărilor în lagăre și a regimului de ostatici, argumentându-se că toate aceste măsuri nu au bază legală.

Masacrul din Iași (29 iunie – 6 iulie) a fost un subiect tabu. În schimb, conducătorii Federației au acționat prompt pentru ajutorarea supraviețuitorilor din trenurile morții debarcați la Călărași – Ialomița și la Podu Iloaiei, cerând trimiterea lor acasă.

După evenimentele sângeroase de la Iași, conducerea Federației a lansat un apel către evrei semnat de dr. W. Filderman, șef-rabinul Alexandru Safran și secretarul general Matatias Carp. Evreii au fost îndemnați la adoptarea unei atitudini *de maximă disciplină și supunere în fața legii*. Li s-a cerut să camufleze luminile, să nu asculte și să nu

8. *Curierul israelit* (în continuare : *C.I.*), anul XXXV, seria II, nr. 23/25 februarie 1945.

răspândească zvonuri, să nu discute chestiuni militare și politice, să nu acumuleze și să nu risipească alimentele ; să respecte armata – „scutul țării și al nostru, al tuturor”.

O luptă dârză a dus dr. Filderman împreună cu colaboratorii săi, împotriva ordinelor privind purtarea unui semn distinctiv de către evrei. Primul protest a fost înaintat la 15 iulie 1941. S-a arătat că „măsura va împiedica populația evreiască de a circula, de a se alimenta sau de a se prezenta la autorități” și s-a cerut abrogarea ei⁹.

La 5 septembrie, dr. Filderman a adresat mareșalului Antonescu un memoriu în care scria : „Eu nu pot transmite spre executare populației evreiești un ordin lipsit de bază legală. Nu-mi rămâne – dacă ordinul este menținut – decât să trag consecințele și să mă retrag de la conducerea Comunității Evreiești din țară, lăsând altuia sarcina pe care eu nu mi-o pot asuma”¹⁰.

La 6 septembrie, i s-a înaintat un memoriu și Patriarhului României, Nicodim, în care dr. W. Filderman și dr. Al. Șafran cereau ocrotire pentru respectul religiei și respectul omului¹¹.

La 8 septembrie, dr. W. Filderman a obținut o audiență la mareșalul Antonescu, la care a venit împreună cu arhitectul H. Clejan. Obiectul audienței a fost, în primul rând, problema semnului distinctiv. După o scurtă discuție, Mareșalul, adresându-i-se lui Mihai Antonescu, a spus : „Bine, dă, te rog, un ordin să se suprimă semnul în toată țara”¹². În Consiliul de Miniștri din 9 septembrie 1941, Ion Antonescu a declarat : „...măsura aceasta are consecințe mari și pentru liniștea publică, și pentru alte puncte de vedere. Au fost la mine reprezentanții Comunității Evreiești și față de ei m-am angajat să ridic această măsură”¹³. Apreciind rezultatele acestei acțiuni, istoricul israelian Theodor Lavy sublinia : „A fost o bătălie în care au învins victimele”.

Acțiunile împotriva terorii n-au împiedicat conducerea Federației să răspundă cu promptitudine la sarcinile impuse de regim.

Comunitatea a mobilizat evreii să subscrie cu sume cât mai mari pentru „Împrumutul Reîntregirii”. „Datoria noastră – se scria într-un apel – este să dăm țării tot ce putem, chiar mai mult decât putem, fără tăgadă pentru binele ei, pentru binele nostru, pentru binele tuturor. Împrumutul trebuie deci să aibă caracterul celei mai înalte manifestări patriotice”. Deși nu s-au putut strânge zece miliarde de lei, cât s-a cerut evreilor, totuși populația evreiască a scris cu o sumă de patru ori mai mare decât ceilalți cetățeni ai țării. Până la 20 mai 1942 s-au scris și s-au plătit 1 994 209 141 de lei¹⁴. După 20 mai, împrumutul a fost transformat în impozit.

9. Jean Ancel, *op. cit.*, vol. II, p. 428.

10. *Ibid.*, vol. III, p. 123.

11. *Ibid.*, p. 126.

12. *Ibid.*, p. 30.

13. Lya Benjamin (ed.), *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri* (în continuare : *Stenograme...*), Hasefer, București, 1996, p. 307.

14. *Lista Matatias Carp*, loc. cit.

A acțiunile disperate ale Federației pentru oprirea deportărilor în Transnistria, pentru salvarea de la moarte a evreilor din Basarabia și Bucovina

Federația Uniunilor de Comunități Evreiești a mobilizat evreimea din întreaga țară la acțiuni de solidaritate cu cei din Basarabia, nordul și sudul Bucovinei, județul Dorohoi și Ținutul Herței și cu cei deportați în Transnistria de pe întreg teritoriul României (mulți dintre evreii români aveau rude printre cei deportați).

Sub influența știrilor sosite din Basarabia și Bucovina, dr. Filderman a adresat, în ziua de 9 octombrie 1941, două memorii către mareșalul Antonescu și către Maria Antonescu, arătând că deportările echivalează cu moartea celor deportați. „Dacă cumva este posibil și dacă nu s-au făcut vinovați cu nimic” – implora dr. Filderman –, atunci să fie oprit „acest exod”¹⁵. La 11 octombrie, dr. Filderman, s-a adresat pentru a doua oară Mareșalului: „Este moartea, moartea fără vină, fără altă vină decât aceea de a fi evrei. Vă implor să nu lăsați ca o asemenea zguduitoare tragedie să se săvârșească”¹⁶.

În ziua de 14 octombrie, la ora 7 dimineața, dr. W. Filderman a fost anunțat că, la cererea sa, va fi primit de vicepreședintele Consiliului de Miniștri. Audiența a durat 45 de minute. Mihai Antonescu a promis că va ordona ca intelectualii, meseriașii, industriașii, comercianții și toți proprietarii urbani și rurali din Cernăuți să nu fie deportați.

La plecare, dr. Filderman a depus și un memoriu, în care l-a rugat pe Mihai Antonescu să intervină pentru readucerea deportaților, menționând că printre ei sunt și evrei din Vechiul Regat, veterani din războaiele României, decoratedi, invalizi sau orfani de război.

La 19 octombrie, dr. Filderman revine cu o nouă scrisoare către mareșalul Antonescu, în care îl informează despre aprobarea lui Mihai Antonescu ca în Cernăuți să fie reținuți intelectualii, meseriașii și industriașii – măsură care nu s-a aplicat și în Chișinău, de unde au plecat toți, iar *cadavrele „zac între Orhei și Rezina”*. Se sublinia natura ilegală a acestor deportări, care s-au extins și în Bucovina de Sud și în județul Dorohoi. „Eu nu am apărut și nu apăr pe cei vinovați”, scria dr. Filderman, „vinovații să-și ia pedeapsa. Eu apăr numai pe cei nevinovați și pe cei pe care o măsură administrativă îi despoaie și de drepturile cetățeanului și de ale omului, pe care i le conferă un text expres de lege”. Dr. Filderman solicita aprobarea Mareșalului ca decizia lui Mihai Antonescu referitoare la reținerea unor categorii de profesioniști evrei în Bucovina să fie extinsă și asupra evreilor din Basarabia. „Căci intelectualii, comercianții, industriașii, proprietarii au suferit – fie ei creștini, fie evrei – sub regimul bolșevic, și nu numai românii, dar și mii de evrei din Bucovina și Basarabia au fost deportați în Siberia.”¹⁷

Cu toate presiunile, Conducătorul statului nu a acceptat să-și revizuiască decizia în privința deportărilor generale, mai ales din Basarabia. Reacția sa la memoriile lui Filderman a fost foarte dură. Pe scrisoarea din 19 octombrie a pus o rezoluție în care îi făcea vinovați în special pe evreii din noile provincii, pentru „groaznica suferință a

15. Matatias Carp, *Cartea neagră. Suferințele evreilor din România, 1940-1944*, Diogene, București, 1996, vol. III, p. 96.

16. *Ibid.*, p. 101.

17. În *Buletinul Centrului Muzeului și Arhivei Istorice a Evreilor din România*, nr. 6, București, 2000, pp. 75-77.

neamului românesc în anul 1940, când tot ce s-a întâmplat a fost ca inspirație și ca execuție de esență evreiască”¹⁸.

La 26 octombrie, în mai toate ziarele de mare tiraj a apărut răspunsul mareșalului Antonescu la scrisorile lui Filderman din 9 și 11 octombrie. Conducătorul statului îi reproșă lui Filderman că din acuzat s-a transformat în acuzator, că apără coreligionarii săi care au comis „acte de ură împotriva poporului român, tolerant și ospitalier”. Conducătorul conchidea chiar că „ura lor este a tuturor, este ura dumneavoastră”¹⁹. În jurul scrisorii lui Antonescu s-a declanșat o campanie de presă pe plan intern și internațional. Ea a fost folosită pentru intensificarea campaniei antisemite.

Neintimidat, dr. Filderman și-a continuat lupta. La 25 octombrie a adresat o scrisoare de răspuns Conducătorului statului în care și-a reafirmat poziția privind pedepsirea celor vinovați, „dar că nu se pot pedepsi și zeci de mii de oameni nevinovați pentru fapta celor vinovați”²⁰. Dr. Filderman a reafirmat că evreii nu pot fi identificați cu bolșevismul, așa cum nici poporul român nu poate fi identificat cu legionarismul²¹.

După publicarea scrisorii Mareșalului, dr. Filderman a revenit cu un nou răspuns, la 3 noiembrie, și s-a referit la exemple de devotament evreiesc față de România și chiar față de regimul antonescian. El a reamintit că evreii au cerut reîntrarea în armată în vederea participării la recucerirea teritoriilor românești pentru care „au luptat părinții, frații, copiii noștri și noi înșine”. Evreii, adaugă el, n-au acționat nicicând „nici peste, nici împotriva intereselor statului și poporului român”²².

La scrisoare a răspuns, în numele Mareșalului, Ovidiu Al. Vlădescu, secretar general la Președinția Consiliului de Miniștri, care a respins și a ironizat chiar declarațiile proromânești și patriotice ale lui Filderman. Ele au fost apreciate ca fiind o „ieftină abilitate avocătească, specific evreiască”. Sunt recapitulate deciziile Conducătorului statului în problema evreiască: „Vor pleca toți evreii care au venit în România după 1914 și toți cei din provinciile dezrobite, fără excepție; vor putea rămâne evreii din Vechiul Regat care au venit aici înainte de 1914 dacă se încadrează în legile statului național; vor pleca însă și dintre aceștia cei care sunt comuniști, cei care fac propagandă subversivă, cei ce se asociază cu dușmanii țării și toți cei care caută să saboteze într-un fel sau altul interesele statului și neamului românesc; în acest pământ românesc sunt și vor fi stăpâni români. Ceilalți pot fi tolerați dacă nu caută să ne fure drepturile”²³.

Activitatea FUCE, condusă de Filderman, nu era pe placul autorităților regimului Antonescu și nici al Consilierului german pentru probleme evreiești în România, Gustav Richter. La 16 decembrie 1941, prin Decretul-lege nr. 3415, s-a decis dizolvarea acestui organism²⁴.

18. Vezi *supra*, nota 17.

19. Matatias Carp, *op. cit.*, p. 103.

20. Jean Ancel, *op. cit.*, vol. III, p. 287.

21. Vezi *supra*, nota 20.

22. Jean Ancel, *op. cit.*, pp. 330-331.

23. *Ibid.*, p. 379.

24. Lya Benjamin (ed.), *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. I, *Legislația antievreiască* (în continuare, *Legislația...*), doc. 53, p. 178.

Înființarea Centralei Evreilor din România (CER). Atribuțiile ei de organizare a vieții evreiești pe baza principiilor dictate de regimul antonescian (1942-1944)

După dizolvarea Federației, Centrala a devenit singura organizație autorizată să reprezinte interesele colectivității evreiești în fața oficialităților, să organizeze viața evreiască în conformitate cu dispozițiile guvernului antonescian. A fost, de fapt, o variantă locală a *Judenrat*-ului german.

Atribuțiile politice și organizatorice ale Centralei Evreilor din România, precum și structura conducerii sale au fost stabilite în Regulamentul de funcționare semnat de mareșalul Antonescu și publicat în *Monitorul Oficial* din 30 ianuarie 1942. Conducerea a fost formată din: președinte, secretar general și șefii sectoarelor de: reeducare profesională; emigrare; asistență; școli și cultură; presă și editură; financiar; cult.

În conformitate cu prevederile Regulamentului, Centrala avea următoarele atribuțiuni:

- a) reprezentarea exclusivă a intereselor evreilor din România și *administrarea bunurilor fostei Uniuni a Comunităților Evreiești din țară*;
- b) organizarea evreilor în conformitate cu dispozițiunile guvernului român;
- c) reeducarea și organizarea evreilor pentru munci și meserii;
- d) pregătirea emigrării evreilor;
- e) organizarea activității culturale și a școlilor evreilor;
- f) organizarea asistenței evreiești;
- g) organizarea participării evreilor la munci conform legii pentru organizarea muncii naționale;
- h) organizarea exercitării profesiunilor evreilor în condițiile stabilite de guvern;
- i) editarea unui ziar al Centralei Evreilor din România;
- j) furnizarea tuturor datelor și informațiilor cerute de autorități în legătură cu problemele de românizare;
- k) înființarea și ținerea la curent a fișierului și a foilor matricole ale tuturor evreilor din România;
- l) primirea cererilor pe care evreii le adresează diverselor autorități și înaintarea lor cu referințe autorităților competente;
- m) editarea carnetelor de identitate speciale pentru evrei, fiecare evreu fiind obligat a avea un carnet de identitate prevăzut cu fotografie;
- n) executarea tuturor dispozițiilor primite din partea guvernului, prin Împuternicitul Guvernului pentru reglementarea regimului evreilor²⁵.

În activitatea pe plan local, Centrala s-a folosit de oficiile județene și de comunitățile locale.

Președinte al Centralei a fost numit H. Streitman, el a fost înlocuit cu dr. N. Gingold, în decembrie 1942, care până atunci funcționase ca secretar general.

În ciuda desființării Federației, comunitățile locale și-au continuat activitatea.

Conform Deciziei nr. 48/1942 a CER, „comunitatea evreilor dintr-o localitate cuprindea totalitatea evreilor aparținând cultului mozaic din acea localitate; comunitățile în

25. *Ibid.*, doc. 57, pp. 185-190.

ființă, organizate pe baza legii cultelor se mențin”²⁶. Comunitățile se ocupau, în continuare, de organizarea cultului mozaic, a școlilor și a instituțiilor de cultură evreiască, de asistența socială și de statistica evreilor din localitatea respectivă ș.a.m.d. Pe baza Deciziei nr. 189 din 25 iunie 1943 au fost dizolvate comitetele de conducere ale comunităților și grupurilor evacuate. S-a hotărât constituirea unor comitete de reprezentare, care urmau să funcționeze pe lângă comitetul comunităților-gazdă, având următoarele atribuții: administrarea patrimoniului comunității; evidența populației evacuate; colaborarea cu comitetul comunității gazdă la luarea și aplicarea măsurilor în legătură cu interesele populației evacuate²⁷.

Ca și toate celelalte instituții evreiești, și comunitățile și-au desfășurat activitatea sub controlul Centralei. Conducerea Centralei pretindea din partea organizațiilor subordonate obediență, sub amenințarea aplicării de sancțiuni. În impunerea autorității sale, CER putea să recurgă, prin intermediul Împuternicitului Guvernului pentru Reglementarea Regimului Evreilor, la sprijinul administrației de stat. Conform Regulamentului de funcționare, activitatea Conducerii Centralei s-a desfășurat sub controlul nemijlocit al lui Radu Lecca, Împuternicitul Guvernului pentru Reglementarea Regimului Evreilor. Prin Decizia ministrului subsecretar de stat al Muncii din 8 septembrie 1943 el a fost numit Comisar General pentru problemele evreiești, având următoarele atribuții:

- a) organizează, împreună cu Marele Stat-Major, munca obligatorie a evreilor;
- b) supraveghează și controlează aplicarea dispozițiilor privitoare la reglementarea exercitării profesiunilor de către evrei;
- c) exercită atribuțiunile avute până în prezent de către Împuternicitul Guvernului pentru reglementarea regimului evreilor, prevăzute de regulamentul de organizare și funcționare a CER;
- d) fixează, de acord cu Ministerul Afacerilor Interne, măsurile de supraveghere a evreilor din punctul de vedere al ordinii publice și siguranței statului;
- e) reglementează și autorizează – cu avizul Ministerului Afacerilor Interne deplasările temporare ale evreilor;
- f) reglementează, autorizează și organizează emigrarea evreilor;
- g) rezolvă toate problemele economice, sociale și culturale ale colectivității evreiești, în acord cu departamentele interesate;
- h) propune orice alte măsuri în legătură cu problema evreiască.

Numirile de funcționari ai Centralei, ai instituțiilor anexe, ai reprezentanților în provincie, făcute de președintele Centralei, trebuiau să fie supuse confirmării lui Radu Lecca. Conducerea Centralei era obligată să înainteze Împuternicitului, de mai multe ori pe an, rapoarte amănunțite asupra activității desfășurate. Bugetul și bilanțul Centralei, întocmite de Secția financiară, au fost, de asemenea, înaintate aceluiași for, care controla nemijlocit activitatea Secției financiare²⁸.

Anunțându-și înființarea, Centrala s-a adresat cu următorul apel evreilor din toată țara:

Din ordinul domnului Mareșal Ion Antonescu, conducătorul statului, s-a înființat Centrala Evreilor din România, încredințându-se acesteia misiunea de a conduce treburile obștei evreiești

26. *Activitatea Centralei Evreilor din România*, București, 1944, p. 40.

27. *Ibid.*, p. 45.

28. *Legislația...*, doc. 81, pp. 250-251.

din România. Am fost chemați pentru a organiza viața evreiască în cadrul regimului nou ce s-a creat. În acest regim nou se cere tuturor evreilor : să execute cu sfințenie toate ordonanțele și deciziile autorităților de stat ; să-și impună o disciplină severă, la fel pentru toți, fără deosebire, să fie cu permanentă luare-aminte către năzuințele țării și nici în vorbă, nici în atitudini, nici în faptă să nu indispuie populația autohtonă ; să-și impună o viață aleasă și ordonată ; să respecte hotărârile și sfaturile Conducerii Centrale²⁹.

Chemările la ordine lansate de CER către populația evreiască reflectau politica regimului Antonescu față de evrei. La câteva zile după constituirea noii conduceri, președintele Streitman și secretarul general, dr. Gingold, au fost chemați la prefectul de Ilfov, generalul Emil Pălăngeanu, care a cerut noii conduceri să colaboreze la menținerea ordinii și disciplinei în rândurile evreimii ; s-a cerut Centralei să vegheze ca elementele evreiești extremiste să nu agite populația. Conducătorii Centralei au fost sfătuiți să instituie o poliție internă care să observe la aplicarea tuturor măsurilor luate de autorități. S-a anunțat alcătuirea unor liste de ostatici, care vor fi răspunzători pentru actele de sabotaj comise de evrei.

La 24 februarie 1942, H. Streitman și dr. N. Gingold au fost convocați la Ministerul de Interne, la generalul Vasiliu, care a cerut ca populația evreiască să înțeleagă că asupra ei planează o suspiciune generală, din cauza atitudinii evreilor din Basarabia și Bucovina cu ocazia retragerii trupelor românești, în anul 1940, fapt care determină luarea unei serii de măsuri preventive de siguranță.

Generalul Vasiliu a dispus desființarea lagărelor de ostatici, ceea ce nu a însemnat desființarea regimului de ostatici. Ca dovadă, conducerea Centralei a întocmit în aprilie 1943, o nouă listă de ostatici, care cuprindea frunțașii evrei domiciliați în Capitală. Bineînțeles, printre ei nu a figurat nici un membru din conducerea Centralei³⁰.

Organizarea recensământului de „sânge evreiesc”

Prima sarcină oficială încredințată Centralei din partea autorităților a fost organizarea recensământului de „sânge evreiesc”³¹. În toate țările ocupate de naziști, *Judenrat*-ul a avut obligația de a organiza un astfel de recensământ. Acțiunea se considera necesară pentru crearea unei evidențe exacte a populației evreiești – destinată deportărilor, lagărelor de muncă forțată și, în final, exterminării fizice.

Prin organizarea acestui recensământ și prin întocmirea fișelor individuale ale tuturor locuitorilor evrei din România, care se păstrau în Arhiva CER, pentru a fi la dispoziția lui Gustav Richter, consilierul german pe probleme evreiești în România, Centrala urma să fie implicată în acțiunea de pregătire a proiectatei deportări a evreilor din Vechiul Regat și din sudul Transilvaniei în lagărele naziste de exterminare.

29. *Gazeta evreiască*, an I, nr. 1, 27 februarie 1942.

30. Vezi doc. nr. 231, în *Documente*, ed. cit.

31. *Legislația...*, doc. 54, pp. 179-180.

Politica de spoliere bănească a evreilor

Centrala a fost un factor decisiv în transpunerea politicii regimului antonescian de spoliere a populației evreiești. Una dintre atribuțiile esențiale ale Centralei a fost extorcarea populației evreiești de bani. În acest jaf Radu Lecca a jucat un rol decisiv. „Nevoile de bani extrabugetari creșteau mereu”, scrie Radu Lecca în memoriile sale. „Doamna Antonescu cerea bani pentru Patronaj, Mihai Antonescu cerea mereu bani pentru județul Argeș, unde făcea școli, biserici etc. – pentru a câștiga popularitate în caz de alegeri –, mai era și von Killinger, care avea și el multe nevoi (...)” Conform afirmațiilor lui Lecca, evreii au fost salvați datorită sumelor imense acordate persoanelor mai sus-menționate.

„Toate aceste cheltuieli enorme”, conchide Lecca, „se acopereau cu taxele de la carnete de scutire de muncă cu drept de exercitare a profesiei”³².

Banii se livrau prin Radu Lecca, pe baza aprobărilor sau confirmărilor semnate de el³³.

Acțiuni împotriva deportărilor din anul 1942

Un vast material documentar reflectă activitatea depusă de dr. W. Filderman și după desființarea Federației. Deși marginalizat, dr. Filderman s-a aflat neîntrerupt în fruntea acțiunilor pentru salvarea evreilor. El a rămas exponentul principal al evreilor români. În optica sa, el avea obligația, „ca evreu și ca cetățean român care cunoaște problemele evreilor mai bine ca oricine altul, să atragă atenția forurilor conducătoare asupra consecințelor grave pe care unele măsuri antievreiești le-ar putea avea nu doar asupra situației evreilor, ci asupra situației țării în general”³⁴.

În această calitate a dus lupta împotriva reluării deportărilor în Transnistria în anul 1942. Dr. Filderman propunea ca pedeapsa deportării să fie aplicată pentru anumite crime sau delictе bine definite. Cel găsit vinovat să fie condamnat de Curțile Militare, căci, conchidea dr. Filderman, „deportarea fiind una dintre cele mai grele pedepse nu se poate da fără o garanție a judecătorului și fără o dovadă de recalcitranți. Familiile n-ar trebui pedepsite, decât dacă se dovedește vinovăția lor de a ascunde pe infractori, adică dacă li se poate imputa o vină directă, întrucât principiul ce stă la baza dreptului penal este pedepsirea infractorilor, nu și a altora”³⁵.

Concomitent cu acțiunile împotriva reluării deportărilor în Transnistria, W. Filderman a început demersurile împotriva aplicării planurilor de deportare a evreilor din sudul Transilvaniei și Banat în lagărele naziste de exterminare – măsură cerută de Germania nazistă, care, într-o primă etapă, a fost acceptată de regimul Antonescu³⁶.

În protestele sale adresate autorităților, dr. Filderman s-a referit la vechimea evreilor din Transilvania, citând diferite izvoare care demonstrează acest fapt istoric. Comparând situația evreilor din România cu a celor din alte țări, a sugerat ca România să rezolve

32. Radu Lecca, *Eu i-am salvat pe evreii din România*, Roza Vânturilor, București, 1994, p. 205.

33. *Vezi supra*, nota 32.

34. Jean Ancel, *op. cit.*, vol. IV, p. 551.

35. *Ibid.*, pp. 129-130.

36. *Stenogramme...*, doc. 145, p. 442.

problema evreiască prin deportare atunci când se va hotărî soarta evreilor din toate țările Axei sau din toată Europa și când se va hotărî însăși soarta țărilor europene.

W. Filderman a redactat și câteva memorii pentru a fi semnate de români ardeleni, intelectuali, comercianți, industriași, meseriași, președinți ai Camerelor de Comerț ș.a. În aceste memorii adresate Mareșalului Antonescu se cerea neaplicarea planului de deportare, demonstrându-se utilitatea locuitorilor evrei în viața social-economică ardeleană.

O intensă activitate au desfășurat și exponenții colectivităților evreiești din Transilvania și Banat în vederea influențării guvernului Antonescu în direcția neaplicării planului de deportare.

Presiunile exercitate de către liderii obștei evreiești pentru renunțarea la planurile de deportare au contribuit la amânarea de către guvern a aplicării acestei măsuri și la stoparea deportărilor în masă în Transnistria.

Impunerea contribuției excepționale de patru miliarde de lei.

Poziția ambiguă a conducerii Centralei.

Deportarea dr. Filderman în Transnistria

În primăvara anului 1943 guvernul a decis impunerea evreilor cu o nouă contribuție excepțională de patru miliarde de lei. Hotărârea a fost comunicată Centralei de către Radu Lecca printr-o adresă din 11 mai 1943, în termenii următori :

Vă rog să luați la cunoștință că guvernul, luând în considerare faptul că, în timp ce soldații români se jertfesc pe front, populația evreiască în marea ei majoritate continuă să se bucure de libertatea de a face comerț și de a trăi la adăpost de primejdiile războiului, a hotărât ca această populație să contribuie la nevoile financiare ale țării cu suma de patru miliarde lei (...). Vă rog să luați la cunoștință că guvernul a hotărât ca evreii recalitranti la plata impunerii stabilite (...) să fie sancționați cu *deportarea în Transnistria, urmând ca averile lor să fie lichidate în folosul statului* (...). Ținem să vă atragem atenția asupra răspunderii pe care o are conducerea obștei evreiești (...) pentru executarea întocmai a hotărârii de mai sus a guvernului³⁷.

În vederea aplicării Hotărârii, N. Gingold l-a convocat pe dr. Filderman și pe alți exponenți ai obștei.

Pornind de la totalitatea măsurilor antievreiești adoptate de regim în perioada 1941-1943 și de la consecințele lor asupra situației populației evreiești, dr. Filderman a demonstrat că evreii nu vor putea achita suma cerută. Spre deosebire de poziția militantă a doctorului Filderman, părerea lui Gingold despre situația populației evreiești coincidea întru totul cu cele ale lui Radu Lecca. Ca și împuternicitul Guvernului, și Gingold susținea că evreii trebuie să fie recunoscători că nu sunt pe front și că printre ei sunt suficienți bogătași care pot achita sumele solicitate.

Dr. Filderman a respins pozițiile lui Lecca și Gingold potrivit cărora „în timp ce românii sângerează pe front, evreii acumulează averi, căci dacă evreii nu luptă pe front (...) îndeplinesc muncă de folos obștesc, adică luptă pentru țară cu unealta ; cu sângeroasa deosebire că în timp ce ostașii pe front sunt echipați, hrăniți și plătiți, că în caz de invaliditate sau deces primesc pensii, evreii care îndeplinesc echivalentul serviciului

37. Arhiva Centrului, fond III, dosar nr. 405, fila 30.

militar nu sunt nici echipați, nici hrăniți, nici plătiți, familiile lor nu sunt ajutate, iar dacă din cauza serviciului devin invalizi sau încetează din viață nu primesc nici o pensie. Dacă nu sunt pe front, nu este vina lor – conchidea W. Filderman. Ei au fost excluși din armată prin legi discriminatorii³⁸.

La cererea lui Gingold, Filderman și-a precizat poziția în scris. Gingold a transmis textul lui Filderman Conducătorului statului, care l-a apreciat ca fiind ireverențios. Drept pedeapsă, dr. Filderman a fost deportat în Transnistria, la sfârșitul lunii mai 1943, dar avea să fie readus după trei luni de deportare la începutul lunii august, în urma unor intervenții făcute de personalități precum regele Mihai, regina Elena, Iuliu Maniu ș.a.

Demisia lui Gingold din funcție. Atribuțiile dr. W. Filderman în apărarea intereselor evreiești

După revenirea din deportare, dr. W. Filderman s-a aflat în continuare în fruntea acțiunilor pentru apărarea evreilor

O cronologie a audiențelor dr. W. Filderman, în primăvara și vara anului 1944, la diverși miniștri și la alte persoane oficiale ale timpului pune în evidență unele aspecte din activitatea sa în perioada respectivă :

- 7 martie : intervine la Centrul Național de Românzare împotriva deciziei de evacuare din casele românzate a evreilor „exceptați” ;
- 18 martie : discută cu ministrul de Interne despre necesitatea măsurilor pentru siguranța evreilor în diferite centre o dată cu apropierea frontului ;
- 20 martie : cere reglementarea dreptului pentru evrei de a părăsi unele orașe în condițiile în care armata germană se concentrează în marile centre evreiești ;
- 25 aprilie : depune un memoriu la ministrul de Interne pe tema zvonului că s-ar intenționa reintroducerea semnelui distinctiv și concentrarea evreilor în ghetouri, în orașele Iași, Vaslui, Bârlad, Huși, Tecuci, Galați, Focșani, Bacău, Piatra-Neamț și Roman ;
- 12 mai : protestează împotriva noilor măsuri de formare a detașamentelor de muncă (cu evrei și evreice) în nordul Moldovei ; împotriva punerii în sarcina comunităților evreiești pregătirea mijloacelor necesare pentru echiparea, utilizarea, transportul, cazarea și hrănirea detașamentelor care vor fi trimise la muncă pentru șosele, tranșee ș.a. (bărbați și femei între 15-55 de ani). Dr. Filderman arată că aceste dispoziții nu sunt conforme cu normele legale. Nu se ține seama de limita de vârstă stabilită prin lege, de carnetele de scutire de muncă obligatorie eliberate contra taxă ;
- 19 mai : predă la Președinția Consiliului de Miniștri o petiție în problema dreptului evreilor de a intra în adăposturi publice în timpul bombardamentelor. „După ce s-a interzis evreilor dreptul sfânt la viață, neputându-se evacua nici la sate, nici la orașe”, scria Filderman, „căci evacuarea în orașe numai în familie (evreii aveau voie să se refugieze doar în localitățile unde puteau locui la rude – n.n.) este sinonimă cu un refuz de evacuare, acum li se interzice și dreptul de a intra în adăposturi”.
- la 23 august, dr. Filderman a transmis o notă la Ministerul de Interne în care informa că în seara zilei de 19 august pe strada Ștefan Mihăileanu, colț cu sediul Serviciului

38. Jean Ancel, *op. cit.*, vol. IV, pp. 567-571.

Secret s-a scris pe zidurile caselor : Glasul Londrei = Vocea Iudei. Aceeași inscripție s-a găsit și pe o clădire de pe bulevardul Carol. El a conchis că ambele inscripții incită populația împotriva evreilor³⁹. Toate aceste activități arată că adevăratul conducător al evreimii din România, chiar și în perioada Centralei, a rămas tot dr. W. Filderman. El a reușit să exercite o influență importantă asupra Centralei. A avut oamenii săi de încredere în conducerea ei. A militat pentru o atitudine de rezistență, dar a fost împotriva revoltei deschise. Prin memoriile sale adresate Guvernului a protestat împotriva nedreptăților, contribuind la supraviețuire în condițiile discriminărilor și ale prigoanei.

În legătură cu rolul Centralei în viața obștei evreiești în perioada anilor 1942-1944 sunt de luat în considerare următoarele aprecieri ale profesorului israelian Bela Vago :

Centrala le-a fost impusă evreilor, iar conducătorii ei au acceptat funcția oferită fără să fi avut mandat din partea obștei. Ca atare ei au fost percepuți ca reprezentanți ai regimului antisemit și ai naziștilor, și nu ca reprezentanți ai evreilor. În viziunea evreilor Centrala nu a reprezentat interesele lor, nici când aceasta a acționat în acest sens. Fiind în slujba naziștilor și a autorităților antisemite românești, Centrala a facilitat realizarea obiectivelor autorităților : de deposedare a evreilor de proprietățile lor ; de izgonire a zeci de mii de evrei din locuințele lor ; de exploatare a resurselor lor umane și materiale ; de umilire a populației evreiești ; de pauperizare a evreilor.

Oricum, această opinie a lăsat loc acuzațiilor care mergeau de la cereri zgomotoase de condamnare la moarte a trădătorilor până la stigmatizarea acestui grup oportunista și servil care în mod subiectiv a încercat să ajute comunitatea evreiască exploatând privilegiile avute ca parte a sistemului antisemit.

Centrala Evreilor nu a devenit *Judenrat* și nici un instrument al naziștilor, așa cum se intenționase⁴⁰.

Dr. W. Filderman, împreună cu colaboratorii săi, au reușit să contracareze aplicarea unor măsuri antievreiești. Influența lor politică a crescut concomitent cu schimbarea situației internaționale în favoarea Aliaților, în timp ce conducătorii Centralei au rămas izolați în ultima fază a războiului. Totuși, trebuie recunoscut că, într-un anumit sens și în anumite împrejurări, și Centrala a venit în ajutorul populației evreiești, încurajând viața culturală, organizând asistența, încercând să ajute deportații în Transnistria.

În final, se poate conchide că Centrala a fost un amestec *sui-generis*, între un servilism de trădători și colaboraționiști, pe de o parte, și încercări de salvare a evreilor, pe de altă parte, reflectând astfel ambivalența specifică realităților politice românești din partea a doua a războiului.

39. Arhiva Centrului, fond III, dosar Filderman, filele 30-33.

40. Bela Vago, „The Ambiguity of Collaborationism : the Center of the Jews in Romania, 1942-1944”, în Yisrael Gutman și Cynthia J. Haft (eds.), *Patterns of Jewish Leadership in Nazi Europe, 1942-1945*, trad. de Dinah Cohen *et al.*, Yad Vashem, Ierusalim, 1979, p. 308

Asistența socială și medicală ; formele și importanța ei în anii prigoanei

Activitatea de asistență s-a desfășurat, mai întâi, sub egida și în cadrul Federației Uniunilor de Comunități Evreiești, apoi a Centralei. Un rol deosebit i-a revenit Comisiei Autonome de Ajutorare (CAA), înființată în ianuarie 1941.

CAA a beneficiat, de la început, de subvenționarea Joint-ului, care și-a putut continua activitatea în România și în anii războiului.

În primele luni ale activității sale, Comisia s-a ocupat de ajutorarea victimelor pogromului legionar din ianuarie 1941.

În vara anului 1941 eforturile ei s-au concentrat în direcția ajutorării evacuațiilor din mediul rural și din târguri (ajutoare în bani, efecte, veselă) și a victimelor pogromului de la Iași (29 iunie – 6 iulie 1941).

Acțiunea de ajutorare a evreilor deportați în Transnistria s-a declanșat la sfârșitul anului 1941 – începutul anului 1942. După nenumărate intervenții, Federația a primit autorizarea trimerii de ajutoare în Transnistria în ziua de 17 decembrie 1941, o dată cu apariția Decretului-lege privind dizolvarea ei.

Crucea Roșie Internațională a transferat, prin intermediul CAA, sume importante din străinătate pentru ajutorarea evreilor din Transnistria.

În ianuarie 1943, în Transnistria, s-a deplasat prima delegație a CAA și a Departamentului de Asistență din cadrul Centralei pentru a controla distribuirea ajutoarelor trimise. Din raportul prezentat de Fred Saraga, conducătorul delegației, în fața activului Centralei, la întoarcerea din deplasare, s-au desprins următoarele concluzii: tot ce s-a trimis ca ajutor prin Centrală nu reprezintă nici o parte infimă din necesar; situația celor 5 000 de copii rămași orfani este dezastruoasă; întreaga populație este subnutrită, slăbită și lipsită de îmbrăcăminte. Deportajii ar putea fi salvați numai prin folosirea lor la muncă productivă și ajutați cu îmbrăcăminte, medicamente și hrană⁴¹.

Cu toate eforturile depuse, *ajutoarele se dovedeau în continuare insuficiente*. Un memoriu din 8 august 1943 adresat de dr. W. Filderman primului-ministru, după întoarcerea sa din Transnistria, reflectă situația gravă a deportajilor.

Pentru conducerea obștei evreiești din România destinul deportajilor în Transnistria reprezenta o preocupare constantă. Acțiunile pentru ajutorarea și salvarea lor au constituit o componentă a eforturilor de supraviețuire.

Concomitent cu ajutorarea celor din Transnistria, CAA și secția de asistență din CER au fost nevoite să intensifice acțiunile de ajutorare a celor mobilizați la munca obligatorie. Ei nu au beneficiat de nici un fel de subvenție sau echipare din partea autorităților de stat.

Organizațiile evreiești erau obligate să se substituie organelor de stat, care, în cazul armatei, se ocupau ele însele de echiparea efectivelor, în timp ce în cazul detașamentelor evreiești această obligație revenea evreilor și organizațiilor evreiești.

În activitatea secțiilor de asistență o atenție specială s-a acordat întreținerii unor instituții precum azilurile de bătrâni, orfelinatele, căminele și cantinele.

Pentru viața evreiască din anii regimului Antonescu, activitatea de asistență socială și medicală desfășurată de Centrală, de instituțiile de asistență și de diferitele societăți

41. Arhiva Centrului, fond III, dosar nr. 300, filele 200-205.

filantropice avea o importanță vitală. Legile în vigoare au românizat spitalele și casele de sănătate evreiești, proprietate personală și comunitară; s-a interzis evreilor să se îngrijească în spitalele românești, deci, practic, populația evreiască nu avea garantată îngrijirea medicală. Întreaga activitate de asistență desfășurată de instituțiile comunitare, așa insuficientă cum și cât a fost, a avut un rol important în asigurarea supraviețuirii pentru mulți evrei.

Repatrierea evreilor deportați în Transnistria

Intervențiile pentru readucerea în teritoriul românesc a deportaților în Transnistria s-au intensificat o dată cu apropierea frontului de Nistru.

Presiunile politice asupra autorităților de stat în vederea autorizării repatrierilor au fost exercitate în primul rând de dr. W. Filderman. La 2 ianuarie 1943, el i-a transmis Conducătorului statului și lui Mihai Antonescu o notă în care a prezentat situația copiilor între 2 și 16 ani rămași orfani în Transnistria. În optica sa nu exista decât o soluție pentru salvarea lor: readucerea imediată în Cernăuți. Altfel, înainte de sfârșitul iernii, toți vor fi morți. „Cum acestora în nici un caz nu li se poate aduce nici o acuzare, nimic nu se opune la înapoierea lor”, scria W. Filderman în memoriul său, „emigrarea este imposibilă în starea fizică în care se află copiii”. Totodată, conducătorul obștei evreiești cerea urgenta readucere a celor deportați din Vechiul Regat și Dorohoi. „Dacă nu se ia o hotărâre radicală ca toți aceștia să fie readuși la Cernăuți, vor muri și mai mulți între timp.”

După revenirea sa din Transnistria, W. Filderman a reluat cu noi insistențe chestiunea repatrierii. La 4 august 1943, a obținut o audiență la generalul C. Vasiliu pe care l-a informat despre situația deportaților din Dorohoi, Darabani și Herța, aflați la Moghilev.

La 23 septembrie, s-a adresat din nou generalului Vasiliu, cerând scoaterea evreilor aflați în Transnistria din zonele de retragere a trupelor germane; la 12 octombrie a revenit cu un memoriu către Mihai Antonescu și generalul Vasiliu, arătând că au murit oameni nevinovați, căci deportarea a fost globală, fără cercetarea individuală a culpei.

La 17 noiembrie, s-a comunicat ordinul Mareșalului privind concentrarea tuturor deportaților la Vijnița, unde urma ca Centrala să construiască barăci. Decizie cu totul nepotrivită. În spațiul afectat, nicicum nu puteau fi cazați zeci de mii de evrei⁴².

La 24 noiembrie, Filderman a revenit la Consiliul de Miniștri cu o listă de propuneri cu localitățile în care puteau fi cazați repatriații. Cei din Vechiul Regat și Transilvania la domiciliile lor; cei suspecti politic într-un lagăr din Vechiul Regat; dorohoiienii la Dorohoi; cei din Bucovina de Sud în capitalele județelor de unde au venit; cei din Bucovina de Nord la Cernăuți, Storojineț, Gura Humorului și Siret; basarabienii în orașele Chișinău, Bălți și Soroca; orfanii fără probleme de sănătate în diferite localități, iar cei bolnavi în spitale. Propuneri speciale au fost făcute pentru reunificarea familiilor. În legătură cu plata transportului Filderman a precizat că, întrucât evreii au fost exilați de guvern, este normal ca repatrierea lor să se facă tot pe contul guvernului. Locuințele repatriaților, cât și cantinele, infirmeriile ș.a. urmau să fie amenajate corespunzător.

La 25 februarie 1944, într-o audiență la Ministerul de Interne, dr. W. Filderman a intervenit din nou pentru repatrierea generală. „Nu există între viață și moarte nici o

42. *Stenograme...*, doc. 176, pp. 525-529.

soluție intermediară – arăta el. Repatrierea singură poate salva viața evreilor deportați. Cunosc unele obiecții că populația din Basarabia și Bucovina nu ar vedea cu ochi buni repatrierea. Se confundă populația cu câțiva agitatori sau interesați. Dovada a dat-o Dorohoiul unde, deși s-au ridicat aceleași obiecții, până la urmă românii i-au îmbrățișat frățeste pe repatriați”.

La 11 martie 1944, W. Filderman a înaintat o notă în care argumenta importanța economică a repatrierilor pentru revigorarea comerțului și a meseriilor. În ceea ce privește aspectul politic, el considera că este de o „importanță covârșitoare pentru România de a nu lăsa în teritoriile rusești pe deportații evrei-români”. În concluzie, arăta în notă, „această problemă are un întreit aspect : politic, economic și umanitar, căci peste 50 % dintre deportați au murit în ultimii doi ani”⁴³.

Partea organizatorică a acțiunii, atât sub raportul transportului, cât și al ajutorului de integrare în viața normală, a fost asigurată de CAA și de secția de asistență a Centralei, de membri ai Organizației sioniste. Parțial, au colaborat și autoritățile militare și civile românești.

Ca rezultat al tuturor demersurilor, repatrierea parțială a început în ultima decadă a lunii decembrie 1943. La 20 decembrie, au început să revină cei 6 053 de dorohoieni supraviețuitori ai deportării. La 6 martie 1944, au fost readuși 1 846 de copii dintre cei peste 5 000 rămași orfani în timpul deportării.

După refuzul categoric din februarie 1944, în martie 1944, în condițiile înaintării vertiginoase a trupelor sovietice, Mareșalul a ordonat totuși repatrierea generală. Dar această dispoziție a venit prea târziu. Pentru majoritatea deportaților nu s-a mai putut organiza transportul cu trenul. Numai următoarele categorii de deportați au putut fi repatriați cu trenul : locuitorii din Dorohoi, copiii orfani și 500 de prizonieri din lagărul de la Vapniarca și foștii internați la Grossulovo. Între 17 și 30 martie 1944, delegații CAA și ai Departamentului de Asistență al Centralei, împreună cu autoritățile românești, au mai organizat repatrierea a 2 538 de persoane provenite din cele mai diferite lagăre și ghetouri de pe teritoriul Transnistriei. Într-o scrisoare adresată lui Mihai Antonescu, dr. Filderman își exprima regretul că repatrierea tuturor evreilor a eșuat din cauza întârzierii ordinului – „întârziere ce a costat viața a circa 15 000 de deportați, după informațiile sosite până astăzi”.

Sistemul paralel de educație evreiască

Decretul-lege din 14 octombrie 1940 pentru reglementarea situației evreilor din învățământ a fost o grea lovitură dată populației evreiești. Prin această legiferare, evreii au fost împinși spre o nouă ghetozare spirituală. În acest context, comunitatea evreilor și apoi Centrala și-au asumat greaua misiune de a asigura continuarea școlarizării la nivel primar, mediu și chiar superior.

În fapt, reorganizarea sistemului de învățământ evreiesc în noile condiții a fost expresia hotărârii populației evreiești de a nu lăsa tineretul pradă degradării morale, spirituale și profesionale. „Felul cum au fost absorbiți elevii eliminați din învățământul de stat constituie un capitol de glorie, un miracol al perseverenței” – scria S.M. Litman,

43. Vezi *supra*, nota 39.

directorul Liceului „Cultura” din București. *Dar totul s-a desfășurat pe fundalul unor opresiuni, măceluri, muncă obligatorie, deportări, înscenări ale Siguranței care ajungeau până la băncile elevilor și cancelaria profesorilor. Localurile au fost rechiziționate și transformate în cazărmi pentru trupe germane. Cursurile s-au ținut în vechi case de rugăciune, foste ospătării populare, pivnițe sau poduri insalubre, dar activitatea didactică a continuat în ciuda acestor greutăți și în ciuda faptului că elevii și profesorii au fost recrutați să presteze muncă obligatorie.*

Viața cultural-artistică. Teatrul Evreiesc din București

Sub raportul vieții cultural-spirituale, numeroși intelectuali, în special din sfera umanisticii, scriitori, ziariști, artiști, actori ș.a., eliminați din infrastructura societății românești, s-au grupat în jurul Comunității, implicându-se în special în activitățile culturale, educative, artistice, publicistice și editoriale. S-a instituit o relație de reciprocitate, în care ambele părți au fost interesate. Comunitatea și, mai apoi, Centrala au înțeles importanța, nu doar culturală, ci și socială, a continuării vieții culturale evreiești tradiționale, iar pentru intelectualitatea evreiască implicarea în această activitate a fost o șansă de supraviețuire, atât materială, cât și morală. Astfel, în noul context de ghetozare spirituală, instituțiile evreiești de educație, cult și cultură au devenit pentru un anumit segment al populației evreiești centre de unde radiau forțe de redresare sufletească și de întărire morală, pentru a putea rezista și a învinge greutățile. Desigur, nimic nu semăna cu perioada antebelică. Căci, dacă atunci apăreau câteva zeci de ziare și reviste, acum a supraviețuit un singur ziar; dacă atunci funcționau numeroase cercuri culturale și universități populare, acum viața culturală s-a desfășurat, în principal, în București la Teatrul Barașeum, în provincie în sinagogi și școli; dacă atunci existau diferite căi de legătură cu intelectualitatea și cu viața cultural-științifică românească, acum, pentru evrei, totul s-a repliat între „zidurile” unui ghetou spiritual.

Forme instituționalizate au existat, în principal, în București. În provincie, cultura a fost cu precădere un domeniu al vieții particulare sau al celei școlare, acolo unde existau școli evreiești. Viața evreiască bucureșteană, pe plan cultural, a fost un caz de excepție. Aici erau concentrate vârfulurile intelectualității evreiești, creatorii în domeniul artei și literelor, cu forțe și relații necesare pentru organizarea unei rezistențe *sui-generis* în vederea supraviețuirii.

Sinagoga și viața religioasă

Sinagogile erau întotdeauna pline, în pofida prezenței agenților poliției secrete. „Aglomerarea era atât de mare”, relatează Alexandru Șafran în memoriile sale, „încât se ocupa chiar și pervazul ferestrelor și se blocau intrările”⁴⁴. Era expresia solidarității evreiești,

44. Alexandru Șafran, *Un tăciune smuls flăcărilor. Comunitatea evreiască din România 1939-1947*, trad. de Țicu Goldstein, Hasefer, București, 1996, p. 65.

a speranței că acolo în sinagogă vor putea afla ultimele noutăți despre evenimentele la care se mai puteau aștepta ; dar era și un semn al rezistenței pasive, se dădea expresie riposteii împotriva prigoanei și a discriminărilor. A fost relevantă în acest sens ziua de 4 martie 1941, când au fost comemorate pentru prima oară victimele pogromului din București, din 22-23 ianuarie 1941. Predica rabinului Alexandru Șafran a fost recepționată de cei prezenți ca un glas de încurajare pentru înfruntarea greutăților. Întregul ceremonial, într-o sinagogă tixită de lume, vădea, implicit, o rezistență pasivă a evreilor bucureșteni.

Sinagoga a fost un lăcaș de educație iudaică pentru tineret. Centrala nu a interzis cultivarea tradițiilor iudaice.

În ciuda nesiguranței vieții de toate zilele și a tuturor constrângerilor și amenințărilor, evreii și-au respectat tradițiile, poate chiar cu mai mare râvnă decât în timpurile normale.

Concluzii

Rețeaua instituțiilor evreiești a funcționat pe principiul organismelor societății civile intim asociate vieții cotidiene, în condițiile unei comunități supuse constant discriminărilor și amenințărilor. Chiar și o instituție cu subordonare nemijlocită față de stat și de Împuternicitul său pentru Problema Evreiască (ne referim la Centrala Evreilor) a fost nevoită, în acțiunea sa concretă, să țină seama atât de formele instituționale, cât și de cele informale, generate de însuși traiul de zi cu zi al populației evreiești.

În perioadele de normalitate, când evreii – cel puțin prin prevederile constituțional-democratice – se bucurau de drepturi egale cu toți cetățenii și se dovedeau integrați în societatea românească, cu întregul ei sistem instituțional, rolul mecanismelor și instituțiilor comunitare ale etniei se limita la aspectele specifice, preponderent etno-culturale, religioase și de asistență. Cu totul alta era situația în anii în care evreii nu mai intrau în categoria cetățenilor cu drepturi egale, asigurate constituțional și ocrotite de legi nediscriminatorii, când, în noul context de viață civică și socială, evreii nu mai aveau drept de proprietate, dreptul la muncă și învățătură, la asigurare socială și sanitară ș.a.m.d. Or, în absența acestora trebuiau găsite căi de supraviețuire. Instituțiile comunitare existente, de întinsă tradiție, trebuiau să facă față unei imense provocări, și anume de a gestiona o situație de criză în care se puneau probleme de autogestiune, autoadministrare, autoorganizare și, înainte de orice, de întrajutorare sub toate formele în vederea supraviețuirii individuale și colective.

Deportarea romilor și tratamentul lor în Transnistria

Regimul Antonescu și apariția „problemei țiganilor”

Deportarea romilor în Transnistria a fost întru totul opera guvernului Antonescu, nu numai ca realizare, ci și în privința ideii. Înainte de regimul Antonescu, în România nu a existat o politică față de romi. La nivelul factorilor politici, romii nu erau văzuți ca o „problemă”. Chiar dacă erau recenzați ca etnie aparte, cu o limbă proprie, ei erau tratați mai mult ca o categorie socială. În consecință, în acțiunea autorităților românești, romii nu au fost incluși printre minoritățile naționale; legislația în privința minorităților nu s-a referit și la ei. Naționalismul românesc din perioada interbelică a fost străin de atitudini și manifestări împotriva romilor, iar politicile de românizare adoptate de Guvernul Goga, în 1938, și apoi în timpul regimului de autoritate monarhică al lui Carol al II-lea nu i-au vizat pe romi. Comisariatul General al Minorităților, înființat în 1938, nu s-a ocupat și de romi.

În perioada interbelică, în viața politică din România nu a existat o „problemă țigănească”, așa cum a existat o „problemă evreiască”. Semnificative în acest sens sunt relațiile de colaborare care au existat între unele partide politice și politicieni români și liderii romi. Unii lideri romi s-au înscris în aceste partide. În ajunul alegerilor parlamentare din 1937, ziarul *Țara noastră*, officiosul Partidului Național-Creștin, condus de Octavian Goga, a apărut în ediție specială săptămânală pentru romi¹.

Situația romilor în deceniile de dinaintea celui de-al doilea război mondial se cunoaște relativ bine, îndeosebi datorită cercetărilor etnografice și sociologice întreprinse atunci². La recensământul populației din 1930, s-au declarat țigani 262 501 persoane, adică 1,5% din populația României. Dintre acestea, 221 726 (84,5% din total) trăiau în sate, iar 40 775 (15,5%) în orașe. Țiganii erau, în genere, marginalii satelor și orașelor. În cursul transformărilor economice din epocă, mai ales prin reforma agrară din 1920, mulți dintre ei au dobândit un statut social apropiat de cel al țăranilor români. Aceasta a favorizat integrarea lor în comunitatea sătească – un proces care, de fapt, începuse de mult, o dată cu sedentarizarea. Mai mult, dezvoltarea socială și economică a dus la apariția unei elite rome de tip nou, reprezentată de artiști, comercianți, intelectuali, care s-au implicat în problemele comunității și care au creat organizații ale romilor. Cea mai importantă a fost Uniunea Generală a Romilor din România, fondată în 1933, care a continuat să funcționeze, formal, și în timpul războiului.

Cercetările sociologice din anii '30 au urmărit rolul social și economic al romilor în satele românești și relațiile lor cu populația majoritară. Aceste cercetări au arătat că

1. Viorel Achim, *Țiganii în istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p. 132.

2. Pentru situația romilor din România în perioada interbelică, inclusiv pentru percepția societății românești cu privire la ei, vezi *ibid.*, pp. 120-132.

romii erau o parte a comunității și că lucrau ca meșteșugari și agricultori. Dincolo de prejudecățile și stereotipiile cu privire la romi – unele dintre ele moștenite din secolele de robie a romilor –, raporturile dintre romi și țărani români erau bune. O parte importantă a populației rome s-a asimilat culturii majoritare.

În același deceniu însă, romii au fost incluși în preocupările unor reprezentanți români ai eugeniei³. Influențați de ideile lui Robert Ritter, cel care a pregătit sub aspect teoretic genocidul romilor în Germania nazistă, acești cercetători români i-au considerat pe romi drept o „plagă”. În sprijinul opiniei lor, ei invocau situația socială periferică a romilor, pauperitatea și criminalitatea ridicată în rândul acestora. „Problema țiganilor” era concepută de acești „experți” ca o problemă rasială și ei vorbeau de primejdia pe care asimilarea romilor o reprezenta pentru „puritatea rasială” a românilor. Iordache Făcăoaru, exponent al eugeniei și al biopoliticii, argumenta în acești termeni :

Procesul asimilării e activat și agravat nu numai de numărul mare de țigani, ci și de alți factori specifici împrejurărilor politice de la noi : dispoziția tolerantă a poporului român, răspândirea țiganilor pe toată suprafața țării, promiscuitatea socială cu populația autohtonă la orașe, ca și la sate, școala în comun, improprietățile multora din ei și înlesnirea vieții sedentare, care le-a ușurat intrarea în comunitatea românească, absența oricăror restricțiuni legale și, în sfârșit, dispoziția ocrotitoare a guvernelor și a autorităților administrative⁴.

Același I. Făcăoaru s-a arătat nemulțumit de faptul că în România, țara cu cel mai mare număr de romi – după el, cel puțin 400 000 –, autoritățile nu au luat nici un fel de măsuri împotriva lor. Totuși, în ciuda faptului că aprecia politicile față de romi promovate de alte țări, îndeosebi politica Germaniei, el respingea soluția „izolării biologice” sau a „separării etnice complete” față de populația majoritară, considerând aceasta ca fiind imposibil de realizat practic și, chiar dacă s-ar realiza, ea ar duce la pierderi de ordin economic și moral⁵. Exterminarea romilor a fost totuși propusă de un alt adept al rasismului, Gheorghe Făcăoaru :

Țigani nomazi și seminomazi să fie internați în lagăre de muncă forțată. Acolo să li se schimbe hainele, să fie rași, tunși și *sterilizați* (s.a.). Pentru a se acoperi cheltuielile cu întreținerea lor, trebuie să puși la muncă forțată. Cu prima generație am scăpa de ei. Locul lor va fi ocupat de elementele naționale, capabile de muncă ordonată și creatoare. Cei stabili vor fi sterilizați la domiciliu (...). În acest fel, periferiile satelor și orașelor nu vor mai fi o rușine și un focar de infecție al tuturor bolilor sociale, ci un zid etnic folositor nației, și nu dăunător⁶.

Astfel de opinii rasiste au avut în România o circulație foarte restrânsă. Mediile academice, presa vremii și opinia publică au fost reticente față de aceste idei. Ele nu au pătruns nici în discursul extremei drepte. Dar situația a început să se schimbe în 1940, în condițiile abandonării complete a valorilor democratice și ale intrării țării în sfera de dominație politică și ideologică a Germaniei naziste.

Mișcarea legionară și-a pus problema adoptării unei politici rasiste față de romi abia după venirea la putere. Într-un articol publicat în *Cuvântul*, oficiosul Gărzii de Fier, la

3. *Ibid.*, pp. 133-136.

4. Iordache Făcăoaru, „Amestecul rasial și etnic în România”, *Buletinul eugenic și biopolitic*, IX, 1938, p. 283.

5. *Ibid.*, pp. 282-286.

6. Gheorghe Făcăoaru, *Câteva date în jurul familiei și statului biopolitic*, București, 1941, pp. 17-18.

18 ianuarie 1941 (deci cu câteva zile înaintea rebeliunii legionare), se afirma „precăderea problemei țigănești” față de multe altele și se cerea interzicerea prin lege a căsătoriilor între români și romi, iar apoi izolarea treptată a romilor, într-un fel de ghetou⁷. În timpul guvernării legionare, nu au fost luate însă nici un fel de măsuri împotriva romilor.

Deși, anterior, în științele sociale din România, romii nu fuseseră văzuți ca o problemă, în timpul războiului unii cercetători – printre aceștia, unii dintre cei mai buni – încep să abordeze ceea ce ei numesc „problema țiganilor”. Un astfel de studiu, publicat în 1944, propunea fie concentrarea romilor într-o parte mărginașă a țării, fie deportarea în Transnistria, fie sterilizarea lor⁸. Chiar izolate, opiniile cu caracter rasist exprimate în societatea românească a anilor '30 și la începutul anilor '40 au jucat un anumit rol în pregătirea politicilor față de evrei și romi a guvernului Antonescu. Trebuie subliniat că, spre deosebire de situația evreilor, în cazul romilor această politică nu a ținut de trecut, ci de noile realități politice determinate de intrarea în arena politică a lui Ion Antonescu. Cea mai bună dovadă este faptul că populația românească, în primul rând țărani, nu a fost de acord cu deportarea romilor în Transnistria⁹.

Măsura deportării romilor în Transnistria a fost luată personal de Ion Antonescu, așa cum a și declarat acesta la procesul din 1946¹⁰. Amintim că nici unul dintre ordinele lui Antonescu privitoare la romi nu poartă semnătura lui și nici nu au fost publicate în *Monitorul Oficial* sau în altă parte. Ele au fost date verbal miniștrilor și transmise spre executare Inspectoratului General al Jandarmeriei. Faptul că Antonescu a urmărit îndeaproape modul în care erau executate aceste ordine sugerează că politica față de romi aplicată în România în anii războiului a fost creația lui.

Ideea deportării romilor în Transnistria nu a existat de la începutul guvernării Antonescu. Atunci când a fost pusă pentru prima dată problema luării unor măsuri împotriva romilor, în februarie 1941, nu putea fi vorba de Transnistria. În ședința Consiliului de Miniștri din 7 februarie 1941, când a cerut scoaterea romilor din București, Ion Antonescu a vorbit despre așezarea acestora în sate compacte din Bărăgan; el avea în vedere construirea în acest scop a trei-patru sate, cu câte 5-6 000 de familii fiecare¹¹. Ideea nu a fost pusă în aplicare, dar este ilustrativă pentru modul în care era gândită în acel moment soluționarea „problemei” romilor. Abia după ce România a dobândit Transnistria, a apărut posibilitatea deportării romilor în acest ținut din afara granițelor

7. L. Stan, „Rasism față de țigani”, în *Cuvântul*, S.N., nr. 53 din 18 ianuarie 1941, pp. 1, 9.

8. Ion Chelcea, *Țigani din România. Monografie etnografică*, Editura Institutului Central de Statistică, București, 1944, pp. 100-101.

9. Vezi *infra*, secțiunea „Populația românească și deportarea romilor”.

10. *Procesul marii trădări naționale. Stenograma dezbaterilor de la Tribunalul Poporului asupra Guvernului Antonescu*, Eminescu, București, 1946, p. 66.

11. Ion Antonescu declarase: „Toți țiganii din București trebuie scoși. Dar înainte de a-i scoate, trebuie să ne gândim unde îi ducem și ce facem cu ei. Soluția ar fi fost să așteptăm până se asanează Bălțile Dunării, ca să facem sate țigănești acolo și să-i ocupăm cu pescuitul etc. (...). O altă soluție este să intrăm în tratative cu proprietarii mari. În Bărăgan, totdeauna a fost lipsă de brațe de muncă. Să construim aceste sate, nu definitiv, dar să facem niște case și barăci, organizație sanitară, comerț, cârciumi etc. Să facem o statistică a lor și să-i ridicăm odată, în masă, și-i aducem în acele sate. Facem trei-patru sate, de câte 5-6 000 familii, și instalăm acolo gardienii împrejurul lor, să nu poată să iasă. Ei își trăiesc viața acolo și găsesc de muncă acolo” (Marcel-Dumitru Ciucă, Aurelian Teodorescu și Bogdan Florin Popovici [eds.], *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, Arhivele Naționale ale României, București, 1998, vol. II, p. 181).

țării. În 1942, când s-a trecut la măsuri efective împotriva romilor, exista deja precedentul deportării evreilor, care începuse în toamna anului 1941. Decizia de a-i „evacua” pe romi dincolo de Nistru a fost luată personal de Antonescu, în mai 1942. Când s-a efectuat recensământul romilor-„problemă” (25 mai 1942), soarta acestor oameni fusese deja hotărâtă de Conducătorul statului. La 22 mai 1942, Președinția Consiliului de Miniștri a transmis Ministerului Afacerilor Interne dispozițiile mareșalului Antonescu referitoare la deportarea în Transnistria a unor categorii de romi¹².

Recensământul romilor-„problemă” din mai 1942

Recensământul efectuat de Jandarmerie și Poliție în întreaga țară, la 25 mai 1942 – după ce, inițial, operațiunea fusese planificată pentru 31 mai –, a fost ordonat de mareșalul Antonescu și a urmărit stabilirea persoanelor care intrau în categoria romilor-„problemă”. Au fost înregistrați, împreună cu familiile lor, romii nomazi și, dintre romii stabili (sedentari), aceia care suferiseră condamnări, recidiviștii și cei fără mijloace de existență sau fără o ocupație precisă din care să poată trăi. Au fost trecute pe liste, în total, 40 909 persoane : 9 471 de romi nomazi și 31 438 de romi stabili. Conform ordinului Ministerului Afacerilor Interne din 17 mai 1942, până la noi directive romii specificați în liste nu mai puteau să se deplaseze în afara județului în care au fost recenzați și urmau să fie ținuti în strictă evidență de organele de ordine¹³. Listele cu romii din cele două categorii, întocmite pe comune, orașe și județe, au fost înaintate Inspectoratului General al Jandarmeriei¹⁴. Deportările s-au făcut din rândurile cetățenilor înregistrați la acest recensământ. Cu puține excepții, cei circa 25 000 de romi din România „evacuați” în Transnistria figuraseră inițial pe listele întocmite de Jandarmerie și Poliție la sfârșitul lunii mai.

Cum au „motivată” autoritățile deportarea romilor

Recensământul din mai 1942, prin definiția pe care o dă celor două categorii de romi, oferă și criteriile care au stat la baza „selectării” acestora în vederea deportării. Era vorba de nomadism, iar în cazul romilor sedentari, de condamnări, furt și lipsa mijloacelor de existență. Și în alte documente autoritățile vorbesc de necesitatea curățării satelor și orașelor de populația romă săracă, fără ocupație sau meserie, fără avere și fără posibilitatea de a-și câștiga existența, de cei care trăiau din furt și cerșit. La procesul principalilor criminali de război, în 1946, Ion Antonescu a invocat infracțiunile comise de romi în orașe în timpul exercițiilor de alarmă antiaeriană¹⁵. Astfel, la prima vedere, criteriile urmărite de autorități par să fi fost, în principal, de natură socială, legate de

12. *Documente privind deportarea țiganilor în Transnistria*, culegere întocmită și studiu introductiv de Viorel Achim, 2 vol., Editura Enciclopedică, București, 2004, vol. 1, doc. 6, pp. 9-10.

13. *Ibid.*, vol. 1, doc. 3, pp. 5-6.

14. ANIC, fond IGJ, dosar nr. 201/1942, dosar nr. 202/1942, dosar nr. 203/1942.

15. *Procesul mării trădări naționale*, ed. cit., p. 66.

ordinea publică. Însă, în mod sigur, nu crimele comise de romii din orașe puteau fi motivul principal, o dată ce marea majoritate a celor deportați proveneau din sate. În același timp, deportarea nu a fost o măsură pur socială. Dacă ar fi fost așa, ar fi trebuit ca, la acest proces de „curățire” a țării de elementele „problemă” sub aspect social, să fie supusă întreaga populație, indiferent de originea etnică; or, acest „ecarisaj” social s-a rezumat la romi. În documentele privitoare la romi emise de autorități nu sunt invocate motive de natură rasială. Nu se vorbește nici de „inferioritatea” rasială a romilor, nici de „pericol” rasial etc., așa cum apare în unele publicații românești din acea epocă¹⁶. Ce e drept, se folosesc, cu referire la romi, termenii „periculoși”, „indezirabili” ș.a., dar autoritățile nu au motivat rasial deportarea.

Probabil că adevărata rațiune a deportării romilor a fost alta: deportarea a ținut de politica etnică a regimului Antonescu¹⁷. Obținerea omogenității etnice a țării – prin „transferul” în afară al minoritarilor și aducerea în țară a românilor din țările vecine – a fost o preocupare pentru guvernul român de atunci. Au fost luate măsuri efective în acest sens și au fost elaborate materiale care se ocupă de această problemă. Cel mai important a fost proiectul lui Sabin Manuilă, directorul general al Institutului Central de Statistică, redactat sub forma unui memoriu adresat mareșalului Ion Antonescu la 15 octombrie 1941. Memoriul avea în vedere toate minoritățile etnice din România. Acestea urmau să facă obiectul unor acorduri de transfer sau de schimb de populație între România și diferite state. Pentru evrei și romi, care nu aveau un stat al lor, soluția preconizată era „transferul unilateral”, ceea ce, practic, însemna trimiterea peste graniță¹⁸. Teritoriul unde guvernul român putea face acest lucru era Transnistria. Măsurile de deportare, parțială, a evreilor și romilor în Transnistria în 1941 și 1942 pot fi privite ca un element al acestei politici de purificare etnică.

Materialele de epocă pe care le cunoaștem nu lămuresc de ce – în condițiile în care „transferul” peste graniță era parte a politicii etnice – deportările s-au limitat la categoriile de romi amintite mai sus. Însă în acei ani, când romii au devenit peste noapte o „problemă” pentru autorități, concepția guvernanților nu putea fi total străină de percepția pe care societatea românească o avea asupra romilor, așa cum este reflectată în cercetările sociologice din anii '30. „Selecția” și deportarea i-a avut în vedere doar pe acei romi care duceau un mod de viață „țigănesc”.

Dintr-un total de 208 700 de persoane – cât estima Institutului Central de Statistică populația romă din România în hotarele din 1942¹⁹ –, au fost recensate, în mai 1942, aproape 41 000 de persoane, deci aproximativ 20% din total. Dintre acestea, vom vedea că au fost deportate în Transnistria ceva mai mult de 25 000 de persoane (adică aproximativ 12% din numărul total al romilor).

16. Vezi *supra*, nota 8.

17. Despre mobilurile urmărite de autorități prin deportarea țiganilor, vezi Viorel Achim, „The Antonescu Government's Policy towards the Gypsies”, în Mihail E. Ionescu și Liviu Rotman (eds.), *The Holocaust in Romania: History and Contemporary Significance*, București, 2003, pp. 55-60.

18. Pentru memoriul lui Sabin Manuilă, vezi V. Achim, „The Romanian Population Exchange Project Elaborated by Sabin Manuilă in October 1941”, *Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento*, XXVII, 2001, pp. 593-617.

19. Viorel Achim, *Documente*, ed. cit., vol. 1, doc. 104, pp. 162-177.

Deportările de romi în Transnistria

Deportarea nomazilor (iunie-august 1942)

Deportările au început la 1 iunie 1942, cu romii nomazi. Începând cu acea zi, ei au fost strânși de către organele de jandarmi în capitalele de județ și apoi duși în Transnistria. Ordinul de evacuare „a tuturor șatreilor de țigani nomazi din întreaga țară” a fost dat personal de mareșalul Ion Antonescu²⁰. Romii nomazi s-au deplasat pe jos sau cu căruțele, din post în post, astfel că transportul până la destinație a durat câteva săptămâni. Operațiunea s-a încheiat oficial la 15 august 1942. Cei care în momentul evacuării se aflau pe front sau mobilizați în țară au fost scoși din evidențele militare, printr-un ordin al Marelui Stat-Major, trimiși acasă și îndrumați pe urma familiilor în Transnistria. Până la 2 octombrie au fost evacuați în Transnistria în total 11 441 de nomazi (2 352 de bărbați, 2 375 de femei și 6 714 copii)²¹.

Deportarea romilor sedentari considerați „indezirabili” (septembrie 1942)

În ceea ce privește romii stabili recenzați în mai 1942, într-o primă etapă autoritățile au procedat la o triere a lor. Pentru evacuarea în primul lot au fost aleși romii „periculoși și indezirabili”, împreună cu familiile lor, în total 12 497 de persoane. Ceilalți 18 941 urmau să fie evacuați ulterior. Familiile romilor mobilizați și romii mobilizabili, cu familiile lor, rămâneau pe loc, chiar dacă figurau în categoria celor considerați periculoși. În momentul în care a început deportarea nomazilor, autoritățile nu aveau un plan clar de acțiune în privința romilor stabili. Ei urmau să fie evacuați în Transnistria sau internați în lagărele din țară. Până la urmă, s-a optat pentru prima variantă. Planul inițial prevedea transportarea romilor cu ajutorul vaselor, pe Dunăre și apoi pe Marea Neagră, până în Transnistria, în luna iulie a anului 1942. Operația a fost pregătită în cele mai mici amănunte, dar s-a renunțat la transportul pe apă și romii au fost transportați cu trenul. Începutul „evacuării” pe calea ferată a fost fixat, inițial, de Ion Antonescu la 1 august 1942²². Operațiunea a fost însă amânată, astfel că deportarea romilor sedentari a fost făcută între 12 și 20 septembrie 1942, cu nouă trenuri speciale, formate în diferite orașe din țară. Modificarea planului de deportare explică de ce „evacuarea” a fost făcută abia în septembrie 1942.

În Transnistria au fost deportați, în septembrie 1942, 13 176 de romi sedentari. Numărul persoanelor deportate era mai mare decât fusese hotărât și, în plus, listele celor evacuați nu coincideau cu listele celor propuși pentru evacuare. Ancheta făcută în legătură cu această situație a stabilit că unele persoane trecute pentru evacuare erau dispărute și au fost înlocuite cu altele care voiau să plece în Transnistria. Întrucât cei mai

20. *Ibid.*, vol. 1, doc. 15, pp. 22-23.

21. *Ibid.*, vol. 1, doc. 179, pp. 269-271.

22. *Ibid.*, vol. 1, doc. 42, pp. 66-67.

mulți nu aveau asupra lor acte de identitate, a fost ușor pentru aceste persoane să se amestece printre ceilalți romi. Alții au plecat cu trenul personal până la Tighina (pe Nistru) și acolo s-au atașat diferitelor grupuri de deportați. A circulat atunci în rândul romilor zvonul că, o dată ajunși în Transnistria, vor fi împroprietăriți cu pământ. Aceasta poate să explice, în parte, plecarea benevolă a unor romi.

Deportarea a dus la numeroase abuzuri din partea jandarmilor și a poliștilor însărcinați cu această operație. Au fost evacuate și familii ale unor romi mobilizați, precum și romi mobilizabili, cu familiile lor. Într-un caz, unui soldat aflat acasă în permisie jandarmii i-au ridicat familia (soția și socrii) și au deportat-o în Transnistria²³. Au fost ridicate, din greșeală, familii de români, de turci și de maghiari. Unii dintre cei deportați erau căsătoriți cu românce. Au fost evacuați în Transnistria și oameni care aveau o ocupație sau care aveau pământ.

Există un mare număr de petiții ce semnaleză aceste situații, după cum și mai mare este numărul cererilor de repatriere. Militarii de origine romă aflați pe front sau concentrați în interiorul țării au protestat împotriva acestor abuzuri. Președinția Consiliului de Miniștri și Marele Stat-Major au cerut repararea abuzurilor. Cum se arată într-un ordin al Ministerului de Interne, aceste abuzuri „au produs o justificată perturbare în rândurile ostașilor țigani, care în timp ce își făceau datoria către țară, la posturile de cea mai mare onoare, familiile lor au fost ridicate și evacuate în Transnistria”²⁴. Au fost ordonate măsuri în consecință. În plus, s-a cerut o grijă deosebită pentru familiile acestor oameni, noțiunea de „familie” trebuind să fie interpretată în sensul pe care i-l atribuiau romii, astfel încât exceptarea de la deportare să se extindă și asupra concubinilor celor mobilizați sau mobilizabili, precum și asupra copiilor rezultați de aici²⁵. La capătul investigațiilor, au primit aviz de repatriere 311 capi de familie, cu 950 de membri, în total 1 261 de persoane²⁶. Însă nu toate aceste persoane au fost repatriate. Romilor deportați care aveau membri de familie pe front sau care au luptat în primul război mondial ori în războiul antisovietic li s-a asigurat, cel puțin pe hârtie, un tratament mai bun față de restul romilor²⁷.

În același timp, romii nenomazi au fost ridicați de la locurile lor fără să li se permită să-și ia lucrurile personale și gospodărești strict necesare. În plus, ei nu au avut timp să-și vândă averile. Au fost nu puține cazurile în care șefii posturilor de jandarmi și poliție au cumpărat bunurile și vitele romilor la prețuri derizorii. Casele și celelalte bunuri ale persoanelor evacuate au fost preluate de Centrul Național de Românizare²⁸.

23. ANIC, fond PCM, dosar nr. 202/1941-1944, filele 274-277.

24. Viorel Achim, *Documente*, ed. cit., vol. 1, doc. 203, pp. 302-303.

25. *Ibid.*

26. *Ibid.*, vol. 2, doc. 306, pp. 107-108.

27. ANIC, fond IGJ, dosar nr. 77/1943, f. 47; dosar nr. 43/1943, fila 286.

28. Viorel Achim, *Documente*, ed. cit., vol. 1, doc. 101, pp. 158-160.

Deportări ulterioare

Deportarea romilor stabili considerați periculoși trebuia să fie urmată de evacuarea celorlalți romi recenzați în mai 1942. Când s-a făcut trierea romilor stabili, a existat ideea ca romii mobilizați și mobilizabili, precum și familiile lor să fie internați în lagărele din țară. Până la urmă, s-a decis deportarea. Aceasta nu a mai avut însă loc, deoarece la începutul lunii octombrie 1942 deportările au fost suspendate până în primăvara anului următor. Apoi, la 13 octombrie, Consiliul de Miniștri a luat decizia de renunțare la noi deportări de evrei și romi²⁹. În ziua următoare, Ministerul Afacerilor Interne a ordonat să nu se mai trimită nici o categorie de romi în Transnistria, fie rămași dintre cei nomazi, fie dintre cei cu cazier judiciar; urmau să fie evacuați doar romii „care, prin prezența lor, prezintă un pericol contra ordinii publice”³⁰.

Un rol important în oprirea evacuărilor l-au avut problemele mari pe care deportarea romilor le-a creat birocrăției militare române³¹. La 29 septembrie 1942, deportarea romilor a fost discutată în ședința Consiliului de Miniștri. Generalul Constantin Vasiliu, secretar de stat la Ministerul Afacerilor Interne, a afirmat cu acest prilej că nu va mai trimite alți romi în Transnistria³². Totuși, și după această dată au mai fost deportați romi în Transnistria, unii chiar în toamna lui 1942, alții în anul următor. A fost vorba de grupuri mici sau de indivizi izolați, dintre cei care s-au sustras celor două mari operații din vara și toamna lui 1942, dintre cei eliberați din închisori sau dintre cei pe care autoritățile i-au trecut ulterior pe lista „indezirabililor”. În total, după octombrie 1942 au mai fost deportate câteva sute de persoane. Ultimele deportări au avut loc în decembrie 1943, când a ajuns în Transnistria un transport cu 57 de romi din Pitești și din restul județului Argeș; dintre aceștia 36 aveau statutul de „evacuați”, ceilalți 21 fiind „reevacuați”³³.

Numărul romilor deportați în Transnistria

În intervalul iunie 1942 – decembrie 1943, numărul total al romilor deportați în Transnistria a ajuns la ceva mai bine de 25 000. La începutul lunii octombrie 1942, după ce s-au încheiat cele două mari operații de deportare, în Transnistria se aflau 24 686 de romi: 11 441 de nomazi, 13 176 de nenomazi (stabili) și alți 69 care fuseseră evacuați după eliberarea din închisoare³⁴. Lor li s-au adăugat persoanele deportate ulterior, fie dintre cei care s-au sustras operațiunilor de deportare amintite, fie dintre cei eliberați din închisori, fie dintre cei deveniți între timp „indezirabili”.

29. *Timpul*, anul VI, nr. 1954 din 16 octombrie 1942, p. 3.

30. Viorel Achim, *Documente*, ed. cit., vol. 1, doc. 189, pp. 286-287.

31. Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944*, Ivan R. Dee, Chicago, 2000, p. 227.

32. R. Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu*, Hasefer, București, 1997, pp. 312-313.

33. Conform unui raport din 3 ianuarie 1944, în Viorel Achim, *Documente*, ed. cit., vol. 2, doc. 573, p. 420.

34. *Ibid.*, vol. 1, doc. 179, pp. 268-271.

Tratamentul romilor în Transnistria

„Coloniile de romi”

Romii au fost așezați la hotarul sau în vatra unor sate situate în partea de răsărit a Transnistriei, pe malul Bugului, care țineau de județele Golta, Oceacov, Berezovca și Balta. Inițial, cei mai mulți dintre romii nomazi au fost plasați în județul Golta, iar romii stabili au fost plasați, aproape toți, în județul Oceacov. Unii romi au fost cazați în bordeie, alții în case. De regulă, s-a recurs la evacuarea unei jumătăți de sat, localnicii ucraineni fiind mutați în casele consătenilor lor neevacuați, iar în casele astfel eliberate au fost instalați romii. Câteva sate de pe Bug au fost evacuate în întregime în acest scop, populația ucraineană fiind retrasă în interiorul județului respectiv. Acestea au fost așa-numitele „colonii de țigani” din Transnistria, cuprinzând câteva sute de persoane (la început, unele au avut chiar mii de oameni). Nu erau nici lagăre și nici ghetouri propriu-zise, chiar dacă în documente se folosesc, uneori, acești termeni. Erău totuși perimetre rezervate romilor în interiorul sau la marginea unui sat. Deportății erău supravegheați de postul de jandarmi local, dar aveau o oarecare libertate de circulație în cadrul comunei sau al zonei înconjurătoare, pentru a merge la muncă, spre a-și câștiga existența.

Regimul romilor deportați

Printr-o decizie a Guvernământului Transnistriei din 18 decembrie 1942, regimul romilor evacuați în Transnistria a fost reglementat în sensul următoarelor prevederi :

- așezarea țiganilor în sate, în grupuri de 150-350, după necesități și posibilități de utilizare la muncă, sub conducerea unuia dintre ei, cu obligația de a presta munca ce li se impune, fiind retribuiți ca și muncitorii localnici ;
- muncitorii calificați vor fi întrebuințați potrivit meseriei lor în atelierele existente și în cele care se vor mai înființa ;
- ceilalți țigani vor fi constituiți în echipe de lucru, sub supravegherea unuia dintre ei. Acestea vor fi utilizate la muncile agricole, tăiatul lemnelor în păduri, confecționarea de obiecte din lemn, strângerea pieilor, mațelor și părului de animale, colectarea metalelor, maculaturii, zdrențelor ș.a. ;
- toți țiganii în vârstă de 12-60 de ani, fără deosebire de sex, sunt obligați să muncească în ateliere sau în echipele de lucru constituite ;
- țiganilor care vor da un randament superior celui normal li se vor acorda premii egale cu 30% din valoarea surplusului de muncă prestată ;
- conducătorii grupelor din sate răspund de prezența în localitate a țiganilor, iar supraveghetorii echipelor de lucru de prezența la muncă ;
- țiganii care vor părăsi fără autorizație localitatea în care li s-a fixat domiciliul sau vor lipsi nemotivat de la lucru vor fi internați în lagărul de represalii care va fi înființat în fiecare județ³⁵.

35. *Ibid.*, vol. 2, doc. 268, pp. 54-56.

Condițiile de existență în locurile de deportare. Moartea multor deportați

Măsurile preconizate ar fi trebuit să asigure deportaților posibilitatea de a-și câștiga existența în condițiile unui regim de domiciliu obligatoriu. Au rămas însă pe hârtie. Situația romilor în Transnistria a fost, de la început, extrem de dură. Romilor nu li s-au asigurat decât într-o mică măsură posibilități de muncă și mijloace de existență. Doar o parte dintre ei au fost utilizați la ferme (fostele sovhozuri) și la obști (fostele colhozuri). Acestea nu aveau nevoie de ei decât în număr mic și, de regulă, sezonier, preferând să-i folosească pe localnicii ucraineni. Atelierele de care vorbea decizia amintită nu au fost organizate decât în număr extrem de mic.

Condițiile de existență în Transnistria au fost foarte dure. Deportaiților nu li se distribuia hrană suficientă, iar ei nu și-o puteau procura. Rația prevăzută de Guvernământ nu a fost respectată; uneori, nu se distribuia cu săptămânile. Nu se asigurau lemne pentru încălzit și gătit. Și îmbrăcămintea a fost o mare problemă, mai ales că la ridicarea de acasă romilor nu li s-a permis să-și ia haine de schimb și obiecte personale. Deportaiții erau lipsiți de cele mai elementare obiecte, inclusiv vase de gătit. Asistența medicală era aproape inexistentă, iar medicamentele lipseau. Cei ce dispuneau de aur, de monedă românească sau de diferite obiecte le vindeau localnicilor pentru a supraviețui. Această situație îngrozitoare era reflectată în înseși rapoartele și în alte materiale întocmite chiar de autoritățile care s-au ocupat de deportați (posturile și legiunile de jandarmi, preturile raioanelor, prefecturile de județ etc.). Situația din județul Oceacov, pe care o găsim descrisă în nota informativă, datată 5 decembrie 1942, a unui agent al Siguranței, este ilustrativă pentru mai toate „coloniile” de romi din acel moment:

...Pe timpul cât au stat în cazărmile de la Alexandrudar [Aleksandrodar], țiganii au trăit într-o mizerie de nedescris. Erau alimentați insuficient. Li se dădeau 400 gr pâine pentru cei capabili a munci și câte 200 gr pentru bătrâni și copii. Li se mai dădea puțini cartofi și foarte rar pește sărat și aceste în cantități extrem de mici.

Din cauza proastei alimentări, unii țigani – aceasta o formează majoritatea – au slăbit într-atât că au ajuns numai schelete. Zilnic mureau – mai ales în ultimul timp – câte 10-15 țigani. Erau plini de paraziți. Vizita medicală nu li se făcea deloc, iar medicamente nu aveau. Sunt goi, fără haine pe ei, iar rufăria și îmbrăcămintea le lipsește, de asemenea, completamente. Sunt femei al căror corp (partea inferioară) este gol în adevăratul sens al cuvântului. Săpun nu li s[-]a dat de când au venit, din care cauză nu s-au spălat nici ei și nici n-au putut să-și spele singura cămașă ce o au.

În general situația țiganilor este groaznică și aproape de neînchipuit. Din cauza mizeriei mulți dintre ei au ajuns niște umbre și aproape sălbateci. Această stare a lor se datorește din cauza relei cazări și alimentări, precum și a frigului. Din cauza foamei la care sunt supuși, i-au speriat pe ucrainieni cu furturile. Dacă în țară unii țigani se țineau de furturi, o făceau din obișnuință, pe când acolo și țiganul care în țară era cinstit s-a pus pe furt, căci foamea l[-]a dus [la] acest gest rușinos.

Din cauza răului tratament, până în ziua de 25 noiembrie a.c. au murit 309 țigani. Au fost găsite cadavre de țigani pe șoseaua Oceacov-Alexandrudar. Aceștia au murit de foame și frig.

Dar că țiganii de la cazărmile Alexandrudar au fost cazați mai omenește prin comunele arătate mai sus, încă nu s-a rezolvat problema țigănească din județul Oceacov. Li s[-]a ameliorat

întrucâtva doar situația, fiind expuși mai puțin frigului și că au fost deparazitați. Dar dacă nu li se va da și lemne sau alt combustibil, țiganii vor fi în stare să facă din case ceea ce au făcut din cazărmi, niște locuințe nelocuibile. Și frigul o să[-]i ducă și la aceasta, fără să se gândească că răul și-l agravează și că pericolul de a muri de frig este mai mare. De asemenea, dacă nu li se va da o alimentație omenească, asistență medicală și medicamente, precum și îmbrăcăminte la unii, mortalitatea țiganilor nu [o] să scadă, dar va crește pe zi ce gerul va crește și el. De asemenea, vor intensifica furturile de la ruși [ucraineni]. De altfel, populația băștinașă este foarte revoltată și starea de spirit a acesteia este foarte scăzută prin faptul că au fost evacuați din casele lor în timp de iarnă pentru ca aceste case să fie date pe seama țiganilor, pe care nu pot să-i suferă³⁶.

Până în primăvara anului 1943, situația deportaților a fost dramatică din toate punctele de vedere. Au murit mii de romi. De fapt, pierderile de vieți în rândul romilor care au trecut prin experiența Transnistriei s-au produs, în cvasitotalitatea lor, în iarna 1942-1943. Într-un raport al Preturii Raionului Landau către Prefectura Județului Berezovca în legătură cu epidemia de tifos exantematic izbucnită la mijlocul lunii decembrie 1942 în taberele de romi din raion, se precizează că, datorită tifosului, numărul romilor de aici s-a redus de la circa 7 500 la circa 1 800-2 400³⁷. Situația din raionul Landau a fost una de excepție, dar peste tot s-a înregistrat atunci un număr mare de morți.

O măsură care i-a afectat grav pe nomazi a fost confiscarea cailor și căruțelor, nu numai pentru că îi priva pe acești oameni de posibilitatea de a-și câștiga existența, ci și pentru că pentru mulți căruța servea ca locuință. Dispoziția cu acest conținut a fost dată de Gheorghe Alexianu, guvernatorul Transnistriei, la 29 iulie 1942³⁸. Într-un memoriu scris în 1945, lt.-col. Vasile Gorsky, fostul prefect al județului Oceacov, dă una dintre cele mai detaliate descrieri ale situației în care s-au aflat romii deportați în Transnistria³⁹. Prin informațiile pe care le conține, memoriul reprezintă o sinteză a ceea ce apare în documentele emenate de la autoritățile din Transnistria. Pe lângă situația tragică în care s-au aflat romii, apare aici și neputința administrației civile de a gestiona această nouă situație.

Ulterior, situația deportaților s-a ameliorat într-o oarecare măsură. Întrucât concentrarea în grupuri mari făcea extrem de dificilă asigurarea cu lucru și procurarea hranei, dar și supravegherea acestor oameni și, în același timp, avându-se în vedere experiența dramatică din iarna 1942-1943, în primăvara și vara lui 1943 s-a recurs mai peste tot la desființarea coloniilor și la împărțirea romilor prin sate. Astfel s-a ajuns ca ei să locuiască, pentru o perioadă mai lungă sau mai scurtă, în multe dintre localitățile județelor Golta, Balta, Berezovca și Oceacov, unde au fost folosiți la muncă, fie la ferme și obști, fie în ateliere sau în alte locuri, unde prestau muncă plătită ori își practicau pe cont propriu meseria⁴⁰.

Fondurile de arhivă create de administrația românească de ocupație din Transnistria sau de administrația unor comune și ferme redau foarte bine tipurile de munci pe care

36. *Ibid.*, vol. 2, doc. 249, pp. 27-28.

37. *Ibid.*, vol. 2, doc. 590, p. 437.

38. R. Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu*, ed. cit., p. 315.

39. Viorel Achim, *Documente*, ed. cit., vol. 2, doc. 641, pp. 495-500. Memoriul lui Vasile Gorsky este prezentat în R. Ioanid, *The Holocaust in Romania*, ed. cit., pp. 231-235.

40. Situația romilor deportați, cu schimbările survenite în timp, este foarte bine sintetizată în rapoartele lunare ale Serviciului Muncii din cadrul prefecturilor de județ. Aceste documente conțin câte un capitol care se ocupă de „Munca și regimul de viață al țiganilor”. Spre exemplu, vezi Viorel Achim, *Documente*, ed. cit., vol. 2, doc. 473, pp. 303-304 (din județul Golta, august 1943).

le-au prestat romii: munci agricole, repararea drumurilor și a terasamentului de cale ferată, tăierea sălciilor de pe malul Bugului, tăierea lemnului în păduri, lucrări de interes militar din regiunea Nicolaev (situată dincolo de Bug, în teritoriul aflat sub ocupație germană) ș.a. Printr-o serie de măsuri luate în vara lui 1943, autoritățile s-au străduit să le asigure deportaților posibilități de muncă. Aceasta a fost ceea ce în limbajul epocii se numea „organizarea muncii”. Ea a avut o parte pozitivă, în sensul că munca era plătită, iar deportatul și familia lui puteau să-și asigure întrucâtva existența⁴¹.

Unii dintre deportați s-au adaptat la condițiile vitrege din Transnistria. Ei au găsit o nișă în economia satelor în care au fost așezați, prestând pentru localnici anumite munci și meșteșuguri, întocmai ca în satele de origine din România. Un astfel de grup, care a reușit să-și prezerve ocupația și să-și asigure existența, a fost cel al *pieptănarilor*. În județul Berezovca, exista, în februarie 1944, un număr de 1 800 de pieptănari, care își câștigau existența din confecționarea și comercializarea pieptenilor⁴². Așa cum scrie „primarul țiganilor” de la ferma Suhaia Balca, într-o cerere adresată prefectului județului Berezovca, la 11 martie 1944:

De patru luni noi nu am primit nimic de la fermă sau stat, ci trăim numai de pe urma muncii noastre și din veniturile ce realizăm prin vânzarea peptenilor. Din veniturile ce le avem de pe urma vânzării peptenilor noi am putut în iarna aceasta să ne îmbrăcăm și să ne hrănim într-un chip omenos⁴³.

În aceeași termenii scrie, în aceeași zi, Păun Marin, „conducătorul atelierului de pieptănărie a[l] țiganilor de la ferma Suhaia Balca”, în cererea de eliberare a unor autorizații pentru vânzarea pieptenilor⁴⁴.

Dar nu tuturor deportaților li s-a putut da de lucru. La nivel de raion sau de județ au fost luate măsuri menite să le asigure hrana. Nu a existat însă întotdeauna o bună colaborare cu Guvernământul Transnistriei (de fapt, cu diferitele Direcții ale acestuia, în primul rând cu Direcția Muncii, în a cărei competență intrau deportații evrei și romii). În județul Balta, în vara lui 1943, romii au fost scoși din case și mutați în bordeie; li s-a dat pământ pe care să-l lucreze pentru a-și asigura hrana. În alte părți, s-a trecut la desființarea coloniilor, romii au fost repartizați prin satele ucrainene, fiind astfel mai ușor de hrănit și de întrebuințat la lucru. S-au făcut chiar propuneri pentru înființarea de „colonii agricole țigănești”, care să fie dotate cu pământ de cultură și cu inventar agricol. Organele Jandarmeriei au făcut demersuri pe lângă prefecturile de județe pentru a li se asigura romilor existența⁴⁵.

Situația nu a fost însă aceeași peste tot. În unele locuri romii s-au confruntat cu foametea și cu frigul și în 1943. Situația a fost deosebit de gravă în județul Golta. Raportul Legiunii de Jandarmi Golta către Inspectoratul General al Jandarmeriei din 10 mai 1943 descrie, de fapt, un regim de exterminare aplicat evreilor și romilor:

Am onoare a raporta că, din informațiunile pe care le-am verificat în tot județul, reiese următoarele: La evrei nu li se dă hrană de luni de zile. La fel țiganilor și Lagărului Golta,

41. Vezi *supra*, nota 40.

42. Viorel Achim, *Documente*, ed. cit., vol. 2, doc. 589, p. 436.

43. *Ibid.*, vol. 2, doc. 605, p. 455.

44. *Ibid.*, vol. 2, doc. 604, pp. 454-455.

45. Documente referitoare la aceste aspecte: *ibid.*, vol. 2, doc. 474, pp. 304-305; doc. 481, p. 312; doc. 506, pp. 340-341; doc. 522, p. 359; doc. 528, pp. 365-366 etc.

unde sunt un număr de 40 indivizi. Toți aceștia muncesc și se cere să muncească căzând de pe picioare din cauza foamei. Rugându-vă să binevoiți⁴⁶.

Într-un alt raport, din 22 noiembrie 1943, de data aceasta către Prefectura Județului Golta, Legiunea de Jandarmi arată că romii internați în lagărul de muncă Golta (o parte dintre cei care încercaseră fără succes să fugă din Transnistria) erau în situația de a muri de foame⁴⁷. Tot în acest județ, Ion Stancu, „primarul țiganilor” din comuna Camina Balca, reclamă, în luna septembrie a aceluiași an, faptul că oamenii săi nu primeau hrană suficientă :

Ziua lucrăm la colhoz, dar noaptea facem patrula la post, ne dă mâncarea foarte puțină, 300 de grame de făină, cartofi 500 de grame și sare 10 grame pe fiecare persoană, fără alte mijloace de alimente, untdelemn nu căpătăm de 8 luni de zile⁴⁸.

În același timp, autoritățile acuzau des faptul că romii căutau să se sustragă și atunci când existau posibilități de muncă. Documentele spun că ei preferau să cutreiere satele și să cerșească. Pentru a-și procura hrana, unii romi s-au dedat la furturi; au existat bande de tâlhari formate din romi. Prin infracțiunile comise, acești deportați au terorizat populația ucraineană și au creat greutăți autorităților române. A existat, totodată, la romi o tendință generală de fugă din „coloniile” de la Bug. Prin orice mijloace, individual sau în grupuri, ei au încercat să se întoarcă în țară. De cele mai multe ori, fugarii erau prinși și aduși înapoi. Autoritățile din Transnistria s-au aflat în imposibilitatea de a stopa acest fenomen. Lagărele de represalii preconizate pentru astfel de situații nu au fost înființate. Abia în toamna anului 1943, într-un moment când exodul romilor a luat proporții, numărul celor fugiți și prinși trecând de 2 000, s-a luat măsura de a se improviza un astfel de lagăr, la Golta, unde au fost internați 475 de romi⁴⁹.

Situația romilor a fost diferită de la județ la județ, de la raion la raion, chiar de la fermă la fermă, în funcție de mai mulți factori. Aici a contat și persoana funcționarului român din fruntea unității administrative (județ sau raion). Asigurarea hranei a depins foarte mult de comunitățile locale. Or, localnicii ucraineni îi vedeau pe romi ca pe o povară. Au fost dese intervențiile autorităților raionale și județene pe lângă comunele și obștile ucrainene pentru a le determina să dea romilor alimente în conformitate cu dispozițiile Guvernământului. Situația romilor a depins și de grupul sau subgrupul din care ei făceau parte. Au fost locuri unde comunitățile de romi au reușit să-și asigure existența și să supraviețuiască celor aproape doi ani de deportare. În alte părți însă deportații nu au supraviețuit decât în număr mic.

Numărul victimelor

În condițiile descrise mai sus, în Transnistria au murit de foame, frig, boli și mizerie mulți dintre romii deportați. Nu au existat execuții organizate de autoritățile civile și militare române din Transnistria în rândul romilor. Nici un document nu vorbește de

46. *Ibid.*, vol. 2, doc. 375, p. 187.

47. *Ibid.*, vol. 2, doc. 543, pp. 379-380.

48. *Ibid.*, vol. 2, doc. 488, p. 319.

49. *Ibid.*, vol. 2, doc. 553, pp. 390-394 (raport al Inspectoratului de Jandarmi Balta, 9 decembrie 1943).

asemenea execuții. Au fost însă situații în care jandarmii au împușcat romi. Așa s-a întâmplat, de exemplu, la Trihati (județul Oceaov), unde, așa cum se spune într-un raport din mai 1943, jandarmii i-au împușcat pe romii veniți din satele vecine în căutare de lucru⁵⁰.

Numărul romilor morți în Transnistria nu este cunoscut cu exactitate. La 15 martie 1944, când se pregătea evacuarea în țară a cetățenilor români fără deosebire de origine, Subinspectoratul General de Jandarmi Odessa a raportat că avea în cuprinderea sa 12 083 de romi⁵¹. Această cifră îi desemnează pe romii care au supraviețuit deportării. Lor trebuie să li se adauge romii care au scăpat din Transnistria înainte de data menționată. Este vorba de persoanele care au fost repatriate, în diferite momente, precum și de cei care au părăsit ilegal Transnistria, fără a mai fi trimiși înapoi în locurile de deportare. În cele două categorii au intrat aproximativ 2 000 de persoane, ceea ce ridică numărul supraviețuitorilor la aproximativ 14 000. Aceasta înseamnă că din cei peste 25 000 de romi deportați, circa 11 000 au murit în locurile de deportare și doar aproximativ 14 000 au supraviețuit Transnistriei.

Cifra de 6 439 de romi pe care o consemnează Jandarmeria în a doua jumătate a lunii iulie, când a procedat la înregistrarea celor întorși în țară⁵², cuprinde doar o parte dintre supraviețuitori. Nu erau incluși romii de pe teritoriul urban, de care se ocupa Poliția. Un număr deloc neglijabil de romi a putut scăpa recenzării datorită condițiilor de război. Părți din teritoriul țării erau deja ocupate de armata sovietică sau se aflau în zona frontului. În acel moment, unii romi erau pe drumul spre casă, iar alții au rămas pe loc la retragerea autorităților române. Dintre aceștia din urmă, o parte aveau să fie repatriați după încheierea războiului, în timp ce alții se vor răspândi, ulterior, în cuprinsul URSS.

Revenirea în țară a supraviețuitorilor (1944)

Romii care au supraviețuit deportării s-au întors în țară în primăvara anului 1944, o dată cu retragerea armatei și autorităților române în fața ofensivei sovietice. Încă din toamna lui 1943, părăsirea fără autorizație a locurilor de deportare a căpătat proporții de masă, cei prinși fiind însă retrimiși în Transnistria. Dar, în martie-aprilie 1944, fără a aștepta din partea autorităților vreun ordin de repatriere, romii, în grup sau individual, s-au retras dincoace de Nistru și apoi în interiorul țării. În unele cazuri, aceasta s-a făcut cu concursul direct al unităților militare române și germane în retragere și al lucrătorilor de la căile ferate. La 19 aprilie 1944, Inspectoratul General al Jandarmeriei a dat ordin ca romii fugiți din Transnistria să fie opriți pe loc și puși la muncă⁵³. Ordinul a fost repetat la 17 mai⁵⁴. Acestor romi li s-a fixat un domiciliu provizoriu și li s-a interzis să circule. Ei urmau să fie repartizați pe moșii pentru muncă. Dar, datorită vieții pe care au dus-o în Transnistria, majoritatea erau inapți pentru muncă. Ceilalți au fost plasați la diferiți proprietari pentru munci agricole. Au fost însă frecvente situațiile în care romii refuzau

50. *Ibid.*, vol. 2, doc. 383, pp. 196-198.

51. *Ibid.*, vol. 2, doc. 608, p. 458.

52. ANIC, fond IGJ, dosar nr. 86/1944, dosar nr. 97/1944.

53. Viorel Achim, *Documente*, ed. cit., vol. 2, doc. 613, p. 463.

54. *Ibid.*, vol. 2, doc. 621, pp. 472-473.

să lucreze, pe motiv că nu se pricepe, ceea ce a exasperat autoritățile locale. Ei rămâneau astfel pe mai departe în situația de muritori de foame. În aceste condiții, pentru unele grupuri s-a aprobat întoarcerea în satele de baștină⁵⁵.

Abandonarea politicii anti-romi

O dată cu momentul 23 august 1944, când Ion Antonescu a fost înlăturat, iar legislația fascistă abrogată, s-a pus capăt și politicii anterioare față de romi. La 13 septembrie 1944, Subsecretariatul de Stat pentru Poliție a dat ordin ca toți romii întorși din Transnistria să fie „lăsați la ocupațiile lor, luându-se măsuri ca să fie îndrumați la diferite munci”⁵⁶.

Situația celorlalți romi din țară

Așa cum s-a arătat mai sus, au fost deportați în Transnistria peste 25 000 de romi, adică aproximativ 12% din totalul acestei populații. Ceilalți romi, adică cea mai mare parte a acestei populații, nu au prezentat interes pentru autorități. Sub aspect juridic, ei au fost neafecțați de măsurile de persecuție instituite de Guvernul Antonescu. Au rămas cetățeni cu drepturi depline (în condițiile de atunci, desigur), în rând cu majoritatea populației țării. Ei nu și-au pierdut drepturile cetățenești, iar averile lor n-au făcut obiectul politicii de românizare – așa cum s-a întâmplat cu populația evreiască. Desigur, nu trebuie pierdută din vedere starea de nesiguranță în care au trăit în acei ani mulți romi. Așa cum relevă documentele epocii, exista teama că deportările se vor extinde și la alte categorii de romi. Teamă a fost alimentată în unele locuri și de jandarmi și de polițiști, care, de cele mai multe ori din interes personal, i-au amenințat pe acești cetățeni cu deportarea⁵⁷. Dată fiind limitarea persecuției la anumite categorii de romi, înseamnă că o politică specială față de ansamblul populației romi nu a existat în România în anii 1940-1944. Politica față de romi a regimului Antonescu se traduce, de fapt, în măsurile luate față de o parte a acestei populații.

În afara romilor deportați la Bug, au mai existat totuși două grupe din cadrul acestei populații față de care autoritățile române au arătat preocupare, și anume:

1. *romii fugiți din nordul Transilvaniei* (teritoriu aflat între 1940 și 1944 sub ocupația Ungariei) și stabiliți în județele Cluj-Turda și Arad, în număr de câteva sute. Ei au trecut frontiera în România din motive care țineau, în primul rând, de refuzul de a merge la armată (mai exact, la batalioanele de muncă). Acești romi nu au fost duși în Transnistria, deși unele legiuni de jandarmi din județele de graniță au cerut deportarea lor⁵⁸;

55. Numeroase exemple pot fi găsite în: ANIC, fond IGJ, dosar nr. 86/1944 etc.

56. Viorel Achim, *Documente*, ed. cit., vol. 2, doc. 639, p. 494.

57. Starea de spirit a romilor după deportările din vara și toamna anului 1942 este redată, de exemplu, în rapoartele Inspectoratului Regional de Poliție Alba-Iulia din 30 septembrie (*ibid.*, vol. 1, doc. 162, p. 247) și 3 decembrie 1942 (*ibid.*, vol. 2, doc. 243, pp. 14-15) sau în raportul Inspectoratului Regional de Poliție Timișoara din 27 noiembrie 1942 (*ibid.*, vol. 1, doc. 238, pp. 352-353).

58. Câteva documente privitoare la acești romi: *ibid.*, vol. 1, doc. 119, p. 194; vol. 2, doc. 568, pp. 413-414; doc. 577, pp. 424-425.

2. *romii de pe marile moșii din sudul țării*, și ei în număr de câteva sute, care munciau aici de mulți ani, în condiții precare de salarizare și cazare. În noiembrie 1942, Inspectoratul General al Jandarmeriei, iar în iunie 1943 mareșalul Antonescu în persoană au dat ordine prin care obligau pe proprietari să construiască locuințe stabile pentru romii lucrători pe moșiile respective. Însă doar în puține dintre aceste locuri au fost construite atunci locuințe⁵⁹. Măsura ține de politica socială a guvernului.

O dată ce deportarea s-a limitat la o parte dintre romi, s-ar părea că avem de-a face cu o situație asemănătoare cu cea a populației evreiești. Cum se știe, au fost deportați în Transnistria evreii din Basarabia, Bucovina și județul Dorohoi, ceilalți evrei români, cu puține excepții, nefiind deportați. A existat însă în anii războiului o politică a statului român care i-a vizat pe toți evreii; legislația antisemită, măsurile de ordin rasial și politica de românizare au afectat, deși în măsuri diferite, toate segmentele populației evreiești. În anii 1940-1944 populația evreiască, în ansamblul ei, a fost supusă unei discriminări severe. Nu același a fost regimul populației rome. În România, în acei ani, nu a fost luată nici o măsură care să-i fi vizat pe toți romii din țară, adică întreaga populație înregistrată la recensăminte drept „țigani” sau identificată astfel de autorități și/sau de populație. Așadar, preocupările guvernului Antonescu față de romi nu s-au limitat la Transnistria. Deportarea în teritoriul dintre Nistru și Bug rămâne însă elementul cel mai important.

Populația românească și deportarea romilor

Deportarea romilor nu s-a bucurat de suportul populației românești și au existat proteste din toate mediile⁶⁰. O categorie de proteste a venit din partea elitei politice sau culturale. Astfel, la 16 septembrie 1942, când deportările erau în curs, președintele Partidului Național-Liberal, Constantin I.C. Brătianu, i-a trimis mareșalului Ion Antonescu o scrisoare de protest, în care invocă argumente de natură umanitară și morală, caracterizând deportarea romilor drept un act nejustificat și crud, „care ne va duce cu câteva secole înapoi din istoria omenirii”⁶¹. Acest protest a fost un act cu caracter politic: C.I.C. Brătianu precizează că responsabilitatea pentru această decizie revine exclusiv mareșalului Antonescu și că politica acestuia față de romi nu avea nimic de-a face cu politica guvernelor anterioare. El spune că „acești cetățeni români nu au fost până astăzi supuși în Statul nostru la un tratament special”. Brătianu menționa în acest context „persecuțiile și expulzarea evreilor, ca represalii în contra coreligionarilor lor din Bucovina și Basarabia și sub influența tratamentului ce au suferit în Germania”⁶². Conducătorii Partidului Național-Țărănesc și-au exprimat solidaritatea cu protestul lui Brătianu⁶³. Marele compozitor George Enescu a intervenit în persoană la mareșalul Antonescu

59. Documente referitoare la această problemă: *ibid.*, vol. 2, doc. 400, pp. 215-216; doc. 622, pp. 473-474; doc. 623, pp. 474-475; doc. 626, pp. 479-480.

60. Vezi Viorel Achim, „Atitudinea contemporanilor față de deportarea țiganilor în Transnistria”, în Viorel Achim și Constantin Iordachi (coord.), *România și Transnistria: problema Holocaustului. Perspective istorice și comparative*, Curtea Veche, București, 2004, pp. 204-236.

61. Jean Ancel (ed.), *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry during the Holocaust*, 1986, Beate Klarsfeld Foundation, New York, vol. IV, p. 225.

62. *Ibid.*

63. *Ibid.*, vol. 1, doc. 202, pp. 301-302.

pentru romii muzicanți, „afirmând că pleacă și el în caz de-i duce muzicanții la Bug”⁶⁴. De asemenea, conducerea unor companii, cum au fost Căile Ferate Române, de teamă că deportările se vor extinde și la alte categorii de romi, a intervenit în favoarea angajaților lor de origine romă⁶⁵.

În ceea ce privește atitudinea populației față de deportarea romilor, aceasta apare în zeci de documente ale vremii. Au existat și câteva cazuri în care semnatarul și-a exprimat acordul cu măsura guvernului⁶⁶. Mult mai bine reprezentate documentar sunt însă situațiile în care oameni de toate condițiile sociale și-au exprimat dezacordul față de măsurile luate împotriva romilor. Există scrisori și memorii, adresate Președinției Consiliului de Miniștri, mareșalului Ion Antonescu direct, reginei-mame, Ministerului de Interne, Marelui Stat-Major etc., unele purtând zeci de semnături, redactate uneori în numele întregii comunități, care fie cer să nu fie deportați romii din satul sau orașul respectiv, fie cer readucerea în locurile de baștină a celor deja deportați. Majoritatea protestelor de acest fel sunt din toamna lui 1942, după deportarea romilor sedentari „periculoși”, când exista teama că deportările se vor extinde și la alte categorii ale acestei etnii. De asemenea, primăriile au dat certificate de bună purtare romilor care se simțeau amenințați și doreau să se pună astfel la adăpost, iar în unele locuri ele au intervenit pentru exceptarea romilor de la o eventuală deportare. Amintim memoriul pe care un grup de locuitori din comuna Balta Verde, satul Popoveni, județul Dolj, precum și din alte comune și din orașul Craiova l-au adresat în octombrie 1942 mareșalului Ion Antonescu, în care au cerut ca Ilie Dincă din Craiova, de meserie fierar, să nu fie trimis în Transnistria⁶⁷; sau, în septembrie 1942, intervenția la Președinția Consiliului de Miniștri a mai multor locuitori din Craiova, pentru concetățeanul lor Ștefan Gâdea, de meserie tinichigiu, ca să nu fie trimis în Transnistria⁶⁸; ori, în octombrie 1942, intervenția la mareșalul Antonescu a locuitorilor din Zimnicea, în număr de 127, în favoarea meseriașilor din oraș – care „numai ca origină îndepărtată mai pot fi socotiți țigani”, cerând să nu fie deportați⁶⁹. Argumentele invocate în aceste apeluri se referă la condiția romilor de membri ai comunității locale sau la importanța lor în economia așezării (în multe cazuri, romii erau singurii meșteșugari din sat).

Totuși, aceste luări de atitudine privind deportarea romilor nu au fost făcute niciodată în favoarea nomazilor, a căror deportare pare să fi fost considerată de majoritatea românească drept justificată. Chiar unul dintre argumentele folosite de romii sedentari pentru a se apăra împotriva deportării a fost faptul că ei nu erau nomazi, că aveau un domiciliu și desfășurau o muncă utilă⁷⁰.

64. *Ibid.*, vol. 1, doc. 220, p. 331.

65. *Ibid.*, vol. 1, doc. 190, pp. 287-288.

66. Un astfel de exemplu este cel al unui ofițer în retragere din Târgu-Jiu, căpitanul N. Dogaru, care, la 22 iunie 1942, „în numele populației”, a cerut să se ia măsuri împotriva romilor din oraș. Soluția pe care petentul o propune era fie „colonizarea” acestor romi în Transnistria – care începuse în întreaga țară la 1 iunie și era în curs de desfășurare –, fie strângerea la un loc a tuturor romilor din județ, într-o comună oarecare, și formarea unui sat exclusiv țigănesc (*ibid.*, vol. 1, doc. 44, pp. 69-70).

67. *Ibid.*, vol. 1, doc. 167, pp. 255-256.

68. *Ibid.*, vol. 1, doc. 157, p. 241.

69. ANIC, fond PCM, dosar nr. 202/1942, filele 234-235.

70. Președintele Asociației [Uniunii] Generale a Romilor din România, Gheorghe Niculescu, a cerut, în septembrie 1942, ca, „la executarea măsurilor de ridicare a țiganilor pentru trimitere în Transnistria,

Romii în primii ani postbelici și problema deportării lor în Transnistria în cadrul proceselor criminalilor de război

După revenirea din Transnistria a romilor supraviețuitori, în primăvara și vara anului 1944, și după schimbarea de regim din august 1944, „problema țiganilor” nu a mai figurat pe agenda politică, iar repunerea în drepturi a romilor s-a făcut fără multe complicații. Pentru noul guvern, romii deveneau din nou ceea ce fuseseră în perioada anterioară regimului Antonescu : o populație reprezentând mai degrabă o categorie socială marginală decât o minoritate etnică. Drept consecință, au fost reluate vechile preocupări ale autorităților legate de controlul nomadismului, fiind reiterate vechile restricții de circulație. Nu există nici o dovadă că autoritățile ar fi luat măsuri de sprijinire a foștilor deportați, iar problemele romilor nu au figurat pe agenda partidelor politice⁷¹.

Deși soarta romilor în timpul războiului – deportarea în Transnistria și crimele petrecute acolo – nu a mai interesat nici autoritățile și nici opinia publică, totuși procesele criminalilor de război au readus în atenție, pentru scurt timp, aceste evenimente. Soarta romilor a fost însă un subiect cu totul marginal. La procesul primului lot de criminali de război, din 1945, în materialele publicate atunci se face referire la deportarea romilor doar într-unul din rechizitorii (când se vorbește de colonelul Modest Isopescu, fostul prefect al județului Golta), și aici acuzațiile se referă doar la confiscarea cailor și căruțelor de la romi⁷². Restul actului de acuzare se referă la crimele comise împotriva evreilor.

Situația a fost similară la procesul lui Ion Antonescu și al principalilor săi colaboratori, desfășurat în mai 1946. Deportarea romilor a fost unul dintre capetele de acuzare la adresa lui Antonescu, însă acuzarea nu a insistat asupra acestui element. În cursul procesului Antonescu, romii au fost amintiți în doar patru locuri : în actul de acuzare, în rechizitoriul acuzatorului public, în interogatoriile lui Ion Antonescu și generalului Vasiliu⁷³. Actul acuzării amintește, în treacăt, că „mii de familii nenorocite au fost ridicate din bordeie și cocioabe și deplasate dincolo de Nistru. Zeci de mii de bărbați, femei și copii au pierit de foame, frig și boli”⁷⁴. Acuzarea vorbește de 26 000 de romi deportați, iar generalul Vasiliu recunoaște doar 24 000⁷⁵. În interogatoriul său, Ion Antonescu motivează deportarea romilor prin considerente de ordine publică : romii ar fi fost deportați din cauza furturilor și omorurilor pe care aceștia le comiteau în București și în celelalte orașe în condițiile camuflajului⁷⁶. Această idee a fost expusă de el și în

să se excepteze țiganii băștinași [sedentari], care au situație stabilă și profesează diferite meserii, și să se ridice numai țiganii nomazi” (Viorel Achim, *Documente*, ed. cit., vol. 1, doc. 169, pp. 258-259).

71. Câteva date despre situația romilor în România după 1944 în V. Achim, „Romanian Memory of the Persecution of Roma”, în *Roma and Sinti : Under-Studied Victims of Nazism*, Symposium Proceedings, Center for Advanced Holocaust Studies, United States Holocaust Memorial Museum, Washington, D.C., 2002, pp. 59-77.

72. *Actul de acuzare, rechizitoriile și replica acuzării în procesul primului lot de criminali de război*, Editura Apărării Patriotice, București, 1945, p. 76.

73. *Procesul mării trădări naționale*, ed. cit., pp. 42, 65-66, 104, 108, 305.

74. *Ibid.*, p. 42.

75. *Ibid.*, p. 108.

76. *Ibid.*, pp. 65-66.

memoriul pe care l-a depus la Tribunalului Poporului, la 15 mai 1946⁷⁷. Presa, care a reluat uneori foarte detaliat desfășurarea procesului, nu s-a interesat de soarta romilor în timpul războiului⁷⁸.

În primii ani postbelici, soarta supraviețuitorilor romi ai Transnistriei nu a interesat pe nimeni. Singura inițiativă de sprijinire a foștilor deportați a venit la începutul anului 1945 din partea Uniunii Generale a Romilor din România. Comitetul Central a anunțat atunci că primul obiectiv al acesteia era „ajutorarea materială și morală a tuturor romilor și în special a celor care au fost deportați în Transnistria”⁷⁹. Totuși, după ce această organizație și-a reluat efectiv activitatea, la 15 august 1947, acțiunile ei – așa cum sunt înregistrate într-un document de epocă⁸⁰ – nu s-au referit la foștii deportați.

În anul 1948 romii au fost foarte aproape de a obține statutul de „naționalitate conclocuitoare”. Rezoluția Biroului Politic al CC al PMR cu privire la problema națională, din decembrie 1948 – document care a stabilit jaloanele politicii regimului comunist față de minoritățile naționale –, le-a refuzat însă romilor acest statut. Situația a rămas neschimbată până la prăbușirea regimului comunist, în 1989. Problema deportării romilor nu a fost amintită în România comunistă decât în foarte puține ocazii⁸¹.

Concluzii

În anul 1942, în cadrul politicii de purificare etnică promovate de Guvernul Antonescu, 25 000 de romi din România au fost deportați în Transnistria. În acest număr erau cuprinși toți romii nomazi, precum și o parte dintre romii sedentari – cu toții fiind considerați o „problemă” din cauza modului de viață, a situației infracționale sau a lipsei mijloacelor de existență. Deportajii reprezentau aproximativ 12% din totalul populației rome din țară.

Din cauza condițiilor de existență foarte dure din locurile de deportare, îndeosebi a foametei, frigului și bolilor, circa 11 000 dintre deportați au murit în Transnistria. Supraviețuitorii s-au întors în țară, în primăvara anului 1944, o dată cu retragerea din Transnistria a armatei și autorităților române.

77. *Revista istorică*, S.N., vol. IV, nr. 7-8, 1993, p. 763.

78. *Scânteia*, ziarul Partidului Comunist, scrie despre romi doar în referirea la cazul Vasiliu, când reproduce rechizitoriul acuzatorului public (*Scânteia*, nr. 519 din 9 mai 1946, p. 4; nr. 524 din 16 mai 1946, p. 2).

79. ANIC, fond DGP, dosar nr. 87/1943, fila 318 (într-un material al Poliției din 3 februarie 1945).

80. *Ibid.*, filele 352-353 (raport al Siguranței din 7 aprilie 1948).

81. Reapariția deportării romilor într-o publicație științifică românească datează din 1974: Gheorghe Zaharia, *Pages de la résistance antifasciste en Roumanie*, trad. de Maurice Florescu, Meridiane, București, 1974, p. 44.

Rolul lui Ion Antonescu în planificarea și implementarea politicilor antisemite și anti-rome ale statului român

Responsabilitatea lui Ion Antonescu pentru uciderea evreilor din Basarabia, Bucovina și Transnistria este indiscutabilă. Și totuși, supraviețuirea evreilor din Muntenia, Moldova și sudul Transilvaniei s-a datorat deciziei acestuia, din toamna anului 1942, de a amâna, pe termen nedefinit, deportarea evreilor români în Polonia. Antonescu însuși declara, în timpul procesului său din 1946: „Dacă evreii din Țara Românească mai trăiesc, trăiesc datorită mareșalului Antonescu”¹; unii au menționat și legăturile sale cu evreii ca factor de influență a acestei decizii².

Însă, în general, Ion Antonescu era dominat de aversiunea sa față de evrei și de iudaism. El și-a dat în vileag această ură într-o ședință a Consiliului de Miniștri din 15 aprilie 1941: „Dau drumul mulțimii să-i masacreze. Eu mă retrag în cetatea mea și, după ce-i masacrează, pun iarăși ordine”³. Aceste cuvinte au constituit o anticipare corectă a ceea ce s-a petrecut în Iași, la scurt timp după aceea. În numeroase ocazii, Antonescu personal a fost la originea elaborării măsurilor specific antisemite adoptate de statul român fascist: la 19 iunie, ordona închiderea tuturor „cafenelelor evreiești comuniste”, identificarea și completarea listelor – pe regiuni – cu „toți jidanii, agenții comuniști sau simpatizanți”; Ministerul de Interne trebuia „să le interzică circulația” și să fie în măsură „a face cu ei ce voi ordona, când va fi momentul oportun”⁴; imediat după aceasta, la 21 iunie 1941, Ion Antonescu a dispus ca toți evreii ați cu vârsta între 18 și 60 de ani, din satele dintre Siret și Prut, să fie evacuați în lagărul de la Târgu-Jiu, în Oltenia. Membrii familiilor celor deportați, precum și ceilalți evrei din satele moldovenești au fost evacuați în cele mai apropiate localități urbane⁵. În timpul pogromului de

1. *Procesul mării trădări naționale*, Eminescu, București, 1946, p. 71.

2. De exemplu, Aureliu Weiss, secretarul liderului PNȚ Iuliu Maniu, scria după război: „Antisemit prin fire și porniri... [Ion Antonescu] și-a cultivat totuși relațiile cu evreii... Într-o zi, pe veranda vilei pe care o ocupam la Predeal, în lipsa mea de acasă și uitând de prezența soției mele lângă el, s-a pornit în diatribe antisemite contra unui agent umil care venea să stabilească taxele pentru comună. La un moment dat, dându-și seama de prezența soției mele, i-a spus, în sens de scuză: «Nu toți evreii sunt la fel»” (Jean Ancel [ed.], *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry during the Holocaust*, Beate Klarsfeld Foundation, New York, 1986, vol. 8, p. 608).

3. United States Holocaust Memorial Museum/Serviciul Român de Informații (USHMM/SRI), RG 25.004, rola 31, fond 40010, vol. 1; Lya Benjamin (ed.), *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. 2, *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, Hasefer, București, 1996, p. 229.

4. USHMM/SRI, RG 25.004M, rola 32, fond 40010, vol. 1; Matatias Carp, *Cartea neagră. Suferințele evreilor din România, 1940-1944*, Atelierele grafice Soccec, București, 1946-1948, vol. 2, p. 39.

5. Jean Ancel, *op. cit.*, vol. 2, pp. 414-415.

la Iași, la 28 iunie 1941, ora 23, Ion Antonescu i-a telefonat colonelului Lupu, comandantul Garnizoanei din Iași, care i-a raportat despre situația din oraș. Conducătorul statului a ordonat „evacuarea întregii populații evreiești, pachet după pachet”, indicând că este „necesară”, de asemenea, și evacuarea femeilor și a copiilor⁶. La 4 iulie, Antonescu afirma că „neamul evreiesc (...) a speculat și oprit dezvoltarea neamului românesc timp de câteva secole. Nevoia de a ne scăpa de această plagă a românismului este indiscutabilă”⁷. În ciuda predilecției sale pentru pogromuri, Antonescu a criticat acțiunile individuale și, la 12 iulie 1941 – după pogrom – i-a condamnat (verbal) pe soldații care participaseră la pogrom din proprie inițiativă⁸. În ciuda acestei muștrări, el susținea, în continuare, că evreii erau o „plagă deschisă a românismului”, care „au supt pâinea săracilor”.

Pentru Ion Antonescu, principalul dușman al țării era evreul. Într-o scrisoare adresată în 6 septembrie 1941 lui Mihai Antonescu, el scria: „Trebuie să se înțeleagă de toți că nu este lupta cu slavii, ci cu evreii. Este o luptă pe viață și pe moarte. Ori învingem noi și lumea se va purifica, ori înving ei și devenim sclavii lor... Și războiul, în general, și luptele de la Odessa, în special, au făcut cu prisosință dovada că Satana este evreul”⁹. Aceasta a fost, poate, justificarea pentru măsurile motivate mai mult din punct de vedere material decât ideologic, așa cum a fost Ordinul nr. 8507 din 3 octombrie 1941 (promulgat, formal, de colonelul Davidescu, șeful Cabinetului Militar al lui Antonescu), prin care dictatorul român ordona „schimbul” – în fapt, confiscarea – de către Banca Națională a bijuteriilor și banilor aparținând evreilor ce urmau să fie deportați¹⁰.

Ion Antonescu a fost direct implicat în acțiunile represive majore ale regimului său contra evreilor. Spre deosebire de cazul lui Hitler, în ceea ce-l privește pe Antonescu există o mulțime de dovezi documentare, care demonstrează această implicare personală. La începutul lunii octombrie 1941, spre exemplu, colonelul Petrescu de la Statul-Major și generalul de Jandarmerie Topor au început deportarea evreilor din Bucovina, la ordinul personal al lui Antonescu. Petrescu a declarat, în 1945, că ei primiseră dispoziții din partea lui Radu Dinulescu, Secția a II-a a Statului-Major¹¹; acest Ordin – nr. 6651 din 4 octombrie 1941 – s-a bazat, de asemenea, pe decizia mareșalului Antonescu ca toți evreii din Bucovina să fie deportați în Transnistria în decurs de zece zile¹². Guvernatorul Bucovinei, generalul Calotescu, a confirmat și el că Petrescu și Topor nu făcuseră decât să îndeplinească instrucțiunile date de Antonescu¹³. Într-adevăr, într-o ședință a Consiliului de Miniștri din 6 octombrie 1941, Ion Antonescu a declarat: „În ceea ce-i privește pe evrei, am luat măsura ca să-i scot definitiv și total din aceste regiuni. Măsura este în curs. Mai am în Basarabia aproximativ 10 000 de evrei, care în câteva zile vor fi trecuți peste Nistru, iar dacă circumstanțele vor permite, vor fi trecuți dincolo de Urali”¹⁴. La 14 noiembrie 1941, într-o altă ședință a Președinției Consiliului de Miniștri, Ion

6. USHMM/SRI, RG 25.004, rola 48, fond 108233, vol. 29.

7. USHMM/SRI, RG 25.004, rola 32, fond 40010, vol. 1.

8. Jean Ancel, *op. cit.*, vol. 10, p. 70.

9. United States Holocaust Memorial Museum/Arhivele Statului din România (USHMM/ASR), RG 25.002M, rola 18, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinet, dosar nr. 167/1941.

10. USHMM/RI, RG 25.004, rola 35, fond 40010, vol. 89.

11. *Ibid.*, rola 35, fond 40010, vol. 5.

12. *Ibid.*, rola 31, fond 40010, vol. 1.

13. United States Holocaust Memorial Museum/Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (USHMM/AMAE).

14. Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 3, p. 143.

Antonescu s-a exprimat la modul următor : „Am destule greutăți cu acei jidani pe care i-am dus pe Bug. Numai eu știu câți au murit pe drum”¹⁵. Participanții la această întâlnire au aflat următoarea situație, prezentată de generalul Voiculescu, guvernator al Basarabiei : „Jidanii nu mai există. Sunt 100 de evrei bolnavi în ghetou, în punctul de trecere pentru evacuații din Bucovina”¹⁶.

La 13 noiembrie, într-o ședință a Consiliului de Miniștri, Antonescu a hotărât ca evreii deportați, foști pensionari de stat, să-și piardă pensiile. În aceeași ședință, a exprimat un profund interes față de campania împotriva evreilor din Odessa, aflată atunci în desfășurare :

Antonescu : Represiunea a fost destul de severă ?

Alexianu : A fost, domnule mareșal.

Antonescu : Ce înțelegi prin „destul de severă” ?...

Alexianu : A fost foarte severă, domnule mareșal.

Antonescu : Am spus să se împuște câte 200 de evrei pentru fiecare mort român și 100 de evrei pentru fiecare rănit. S-a făcut așa ?

Alexianu : Evreii din Odessa au fost împușcați și spânzurați pe străzi...

Antonescu : Să faceți așa, pentru că eu răspund în fața țării și a istoriei. Să vină evreii din America să mă tragă la răspundere¹⁷.

În timpul procesului său, Antonescu și-a recunoscut astfel responsabilitatea pentru execuțiile de la Odessa :

Acuzatorul public Săracu : Cine a semnat ordinul care prevedea pentru fiecare ofițer împușcarea a 200 și pentru fiecare soldat a 100 de oameni ?

Acuzatul Ion Antonescu : Eu am ordonat, pentru că am ordonat și în țara românească și am făcut multe legi represive, care s-au făcut de către toate statele în timpul acela... Nu s-a executat nici un evreu, nu s-a executat nici un tânăr ; ordin de represalii am dat, dar de masacre nu¹⁸.

În realitate însă, la 24 octombrie 1941, generalul Macici, comandantul Corpului II Armată (Comandamentul militar român din Odessa) a primit telegrama nr. 563 din partea colonelului Davidescu, șeful Cabinetului Militar, care specifica faptul că mareșalul Antonescu a ordonat represalii suplimentare : „1) Executarea tuturor evreilor din Basarabia refugiați la Odessa ; 2) Toți indivizii care intră sub prevederile ordinelor din telegrama nr. 562 din 23 octombrie 1941, care nu sunt încă executați, precum și alții ce li se pot adăuga [*sic*] vor fi puși într-o clădire minată anterior și care va fi detonată. Se va efectua această acțiune în ziua înmărmării victimelor noastre ; 3) Acest ordin va fi distrus după ce va fi citit”¹⁹. La 27 octombrie 1941, colonelul Davidescu întreba dacă Ordinul 563 fusese dus la îndeplinire, la care Armata a 4-a raporta, prin telegrama 3218 că, într-adevăr, ordinul a fost executat²⁰.

Într-o ședință a Consiliului de Miniștri din 4 decembrie 1941, Ion Antonescu își exprima nemulțumirea că evreii din Chișinău fuseseră deportați fără ca bijuteriile și banii

15. USHMM/SRI, RG 25.004, fond 40010, vol. 78.

16. *Ibid.*

17. USHMM/SRI, RG 25.004, fond 40010, vol. 28, USHMM/SRI, rola 35, fond 40010, vol. 78.

18. *Ibid.*, p. 54.

19. USHMM/M.St.M, RG 25.003M, rola 12 (203), fond Armata a 4-a, vol. 870.

20. *Ibid.*

lor să fi fost confiscați. Din cauza acestei omisiuni, evreii au fost jefuiți de escortele lor la punctele de trecere peste Nistru mai mult decât fuseseră jefuiți de către Banca statului, în ghetou. În consecință, Antonescu a cerut constituirea unei comisii de anchetă asupra acestei situații, și nu o anchetă asupra crimelor și abuzurilor îndurate de evrei : „...intențiunea mea este să duc pe evrei peste Bug. În loc să mănânce pâinea din Țara Românească, mai bine s-o mănânce pe cea de acolo”²¹. Observând că până și Germania nazistă întârzia în rezolvarea problemei evreiești, la întrunirea Consiliului de Miniștri din 16 decembrie 1941 Antonescu i-a cerut lui Gheorghe Alexianu să grăbească evacuarea evreilor din Odessa : „Bagă-i în catacombe, bagă-i în Marea Neagră, dar scoate-i din Odessa. Nu vreau să știu nimic. Poate să moară o sută, poate să moară o mie, poate să moară toți”²². Rezultatul acestui ordin a fost deportarea supraviețuitorilor evrei din Odessa în lagărele din Berezovca și Golta.

Unul dintre documentele cele mai revelatoare despre concepțiile antisemite ale lui Ion Antonescu este scrisoarea pe care i-a trimis-o, în 29 octombrie 1942, liderului liberal C.I.C. Brătianu, la puțin timp după ce își anulasese propria decizie de a-i deporta, în Polonia ocupată, pe evreii din sudul Ardealului, Moldova și Muntenia. Scrisoarea e cu atât mai semnificativă cu cât ea nu se ocupă, în mod direct, de „chestiunea evreiască”, dar exprimă puternicele accente xenofobe care se regăseau în frecventele discursuri antisemite ale lui Antonescu. Asemănător antisemiților români pre-fasciști din secolele al XIX-lea și XX și la fel ca legionarii și teoreticienii naziști, Antonescu era obsedat de intervențiile puterilor străine în apărarea drepturilor minorităților din România și se lăuda cu faptul că reușise să elimine aceste ingerințe : „Poporul românesc nu mai are astăzi nici servituțile impuse de Congresul de la Berlin din 1878 prin schimbarea articolului 7 din Constituție, nici servituțile rușinoase impuse, după războiul trecut, în privința minorităților”²³. Antonescu era ferm convins că, din cauza amendamentului la articolul 7, „s-a jidovit țara și s-a compromis economia românească și puritatea rasei noastre”²⁴.

Asemenea ideologilor legionari, el credea că gradul de corupție generală a vieții politice românești era o consecință a influențelor „iudaice și masonice”²⁵. După proclamarea statului național-legionar, se considera salvatorul națiunii române²⁶. Antonescu îl acuza pe Maniu, liderul Partidului Național-Țărănesc, dar și pe alți adversari politici, de faptul de a se fi sprijinit în trecut pe „ziarele jidovești”²⁷. El îi acuza pe predecesorii săi că au ajuns la putere cu ajutorul „sprijinului ocult, masonic și iudaic”²⁸. Antonescu îl învinovăța pe Brătianu, liderul Partidului Liberal, pentru presupusa lui ezitare în ceea ce privește propriul naționalism : „Sunteți naționalist – cel puțin în aparență – și totuși luați partea evreilor și protestați, ca și dl. Maniu, împotriva măsurilor de românizare pe care le iau”²⁹. În viziunea lui Antonescu, Germania fusese aliata dintotdeauna a

21. United States Holocaust Memorial Museum/Serviciul de Stat de Arhivă al Republicii Moldova (USHMM/SSARM), RG 54.001M, rola 3, fond CBBT, Bir. 3.

22. USHMM/SRI, RG 25.004, rola 31, fond 40010, vol. 1.

23. *23 August 1944. Documente*, vol. 1, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 429.

24. *Ibid.*, p. 437.

25. *Ibid.*, p. 433.

26. *Ibid.*, p. 436.

27. *Ibid.*, p. 422.

28. *Ibid.*, p. 424.

29. *Ibid.*, p. 442.

României, iar dușmanii ei din exterior erau „jidantul de la Londra” și englezii, americanii și jidanii, „care au dictat pacea și după războiul trecut”³⁰. Iar în ceea ce-i privește pe inamicii din interior, aceștia erau „comuniștii (...), jidanii, ungurii și sașii”, care așteptau primele semne „pentru a începe instaurarea anarhiei în țară... pentru a da ultima lovitură națiunii noastre”³¹.

Antisemitismul lui Ion Antonescu a avut o natură obsesivă. La o reuniune a Consiliului de Miniștri din 3 februarie 1942, spre exemplu, el a explicat membrilor guvernului României că motivul pentru care țărani români au pierdut o mare cantitate de nuci a fost că ei nu știau să le culeagă, datorită faptului că „până acum această operație o făcea jidantul. Ei [țărani] dădeau nucii lor, pe cinci-șase ani, și nu mai știau ce fac jidanii cu ei. Iată în ce stare se găsește neamul nostru românesc; iată unde îl adusese jidănia aceasta”³². În timpul a două ședințe ale Consiliului de Miniștri – din 22 aprilie 1944 și din 6 mai 1944 – Ion Antonescu a expus clișeul „jidantilor cu ochelarii pe nas care spionează pentru dușman”³³. Pentru el, însăși democrația era un termen peiorativ: „Eu lupt să câștig războiul, dar se poate întâmpla să-l câștige democrațiile. Și noi știm ce înseamnă democrația: înseamnă iudeocrație”³⁴.

Atitudinea Conducătorului față de evrei a alternat între ura violentă și momente de pretinsă generozitate patriarhală. În toamna lui 1941, de exemplu, Antonescu declara că el „luptă să curețe Basarabia și Bucovina de jidani și slavi”³⁵. Dar, la 8 septembrie 1941, Antonescu îi promitea lui Wilhelm Filderman, conducătorul Federației Uniunilor Comunităților Evreiești (FUCE), că va revoca ordinul prin care îi obliga pe evrei să poarte steaua lui David, că le va permite acestora să emigreze în Spania sau Portugalia și că nu-i va deporta pe evreii din Moldova și Muntenia³⁶. În ziua următoare Antonescu a cerut guvernului să facă diferența între evreii „folositori” și cei „nefolositori”, probabil pentru a opri persecutarea câtorva³⁷. Și totuși, o lună mai târziu, în răspunsul adresat lui Filderman, care făcea apel la clemență în favoarea evreilor din Basarabia și Bucovina, Antonescu a răspuns cu violență, acuzându-i pe evreii din aceste două provincii că au fost și sunt dușmanii poporului român, și a justificat deportarea lor în Transnistria³⁸. Publicat în presă, răspunsul lui Antonescu a oferit muniție pentru o campanie antisemită sălbatică, bazată pe așa-numitele dovezi despre actele de barbarie comise de evrei în 1940 și 1941. Relevant din acest punct de vedere este următorul fragment al răspunsului trimis de Antonescu lui Filderman, care îl implorase pe Conducător să arate îndurare față de evrei: „Ca răspuns la primirea generoasă și la tratamentul oferit evreilor în mijlocul nostru”, scria Mareșalul, „evreii dumneavoastră ajunși comisari sovietici împing trupele sovietice din regiunea Odessa” să opună rezistență „numai pentru a ne provoca nouă pierderi”³⁹.

30. *Ibid.*, pp. 426, 438.

31. *Ibid.*, p. 444.

32. Marcel-Dumitru Ciucă, Aurelian Teodorescu și Bogdan-Florin Popovici (eds.), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, Arhivele Naționale ale României, București, 1998, vol. 6, p. 19.

33. Lyá Benjamin, *op. cit.*, vol. 2, pp. 551, 557.

34. *Ibid.*, p. 511.

35. USHMM/SRI, RG 25.004M, fond 40010, vol. 77.

36. Jean Ancel, *op. cit.*, vol. 3, pp. 130-132.

37. USHMM/SRI, RG 25.003M, fond 40010, vol. 1.

38. Jean Ancel, *op. cit.*, vol. 3, pp. 258-262, 378-381.

39. Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 3, p. 184, planșa VII; Jean Ancel, *op. cit.*, vol. 3, p. 286.

La 3 decembrie 1941, dr. Nicolae Lupu, lider al Partidului Național-Țărănesc, care îi compătinea pe evrei, i-a trimis lui Antonescu trei memorandumuri referitoare la anchetarea lui Filderman, repatrierea deportaților din Dorohoi și a celor din Basarabia și Bucovina. Antonescu a refuzat să intervină în favoarea lui Filderman, pretinzând că el nu poate influența cursul justiției. Dar a promis că va da dispoziții pentru a-i repatria pe deportații din Basarabia și Bucovina, cu condiția ca Federația Uniunilor Comunităților Evreiești să garanteze că țărani nu-i vor omori⁴⁰.

Ion Antonescu era conștient de crimele în masă comise de trupele SS în Transnistria. În conformitate cu raportul Marelui Stat-Major al Armatei române adresat lui Antonescu în martie 1942, poliția germană a supus populația evreiască din districtul Berezovca la execuții în masă :

I. *Marele Stat-Major* raportează :

1. *În județul Berezovca (Transnistria), polițiști germani au împușcat 4 047 evrei internați în lagărele din acest județ, și anume :*
 - 1 725 evrei în ziua de 10 martie ;
 - 1 472 evrei în ziua de 20 aprilie ;
 - 550 evrei în ziua de 22 aprilie ;
 - 30 evrei în ziua de 24 aprilie.
2. *După executare, poliția germană a dat foc cadavrelor, iar efectele – fără să fi fost dezinfectate – au fost date populației germane, din care cauză într-o comună s-a ivit tifos exantematic.*

II. *Marele Stat-Major* roagă a i se comunica dacă polițiștii germani pot să aibe astfel de inițiative, pe teritoriul sub administrație română (subl. în original)⁴¹.

Mareșalul Antonescu a răspuns în scris că „nu este rolul Marelui Stat-Major să se ocupe de aceste probleme...”⁴².

Ion Antonescu a fost, de asemenea, responsabil sau complice până la cele mai mărunte decizii referitoare la evrei. El a fost cel care a semnat, în aprilie 1942, Ordinul nr. 462/CBBT privind deportarea în Transnistria a celor 425 de evrei rămași în Basarabia⁴³. Lui i-a aparținut decizia privind a doua deportare a evreilor din Bucovina, adoptată oficial la 28 mai 1942⁴⁴. La 31 august 1942, Ion Antonescu analiza o statistică de la sfârșitul anului 1941, care indica prezența a 375 422 de evrei în România – un procent de 2,2% din populație ; pe copia lui a notat : „foarte numeroși”. Iar acolo unde textul menționa că în Basarabia rămăseseră 6 900 de evrei (3,4% din populația evreiască, în 1930), Antonescu scria : „Nu se poate ! Ordinul meu a fost să se deporteze toți evreii”. Când a văzut că la acea dată (1941) în Bucovina mai erau 60 708, Antonescu a exclamat : „Nu se poate. Să se verifice. Ordinul meu a fost să se lase în Bucovina numai 10 000. Să se verifice din nou. Fantastic ! Orașe pur jidovești”⁴⁵. (Cifrele pentru Cernăuți, Dorohoi, Botoșani, Iași și Bacău crescuseră, într-adevăr, de la 26 la 58 de procente, dar aceasta din cauza deciziei lui Antonescu de a-i strămuta pe evrei din zonele rurale în orașe.)

40. *Ibid.*, p. 425.

41. *Ibid.*, vol. 10, p. 193.

42. *Ibid.*, p. 193.

43. *Ibid.*, rola 25, fond 20725, vol. 10.

44. *Ibid.*, rola 34, fond 40010, vol. 75.

45. *Ibid.*, vol. 10, pp. 214-215.

Rezoluția sa a fost „să se publice, ca să vadă și țara cât era de compromisă și de amenințată viața economică și spirituală din cauza ticăloșiei politicianiste iudeo-masone”. Conducătorul a jurat că „dacă voi lăsa moștenitorilor aceeași situație, voi face și regimul meu părtaș la crimă” și a promis că „pentru a purifica această națiune... voi înfiera la timp pe toți care vor veni să mă împiedice a răspunde dorinței majorității imense a acestei nații”⁴⁶.

La 12 octombrie 1942, Ion Antonescu asigură, din nou, Centrala Evreilor de bunele sale intenții : „Cu cât evreii se vor purta mai bine, cu atât vor fi mai bine tratați”. A fost chiar suficient de magnanim pentru a recunoaște că evreii buni „au plătit greșelile unor netrebniți de-ai lor și de-ai noștri”. Pe deplin conștient de corupția din birocrăția română însărcinată cu rezolvarea „chestiunii evreiești”, Antonescu a promis chiar că, dacă evreii îl vor ajuta să-i identifice pe cei care i-au șantajat, „pot fi siguri, nu îi voi cruța”. Dar, avertiza el, nu-i va cruța, de asemenea, nici pe evreii care erau „vinovați”⁴⁷. În aceeași toamnă a anului 1942 Antonescu a luat decizia crucială de a amâna aplicarea planului româno-german de deportare la Belzec a evreilor din Regat și din Transilvania de Sud. Această deportare planificată nu a fost niciodată pusă în practică și, în consecință, cel puțin 292 000 de evrei români au supraviețuit războiului.

Atitudinea oscilantă a lui Antonescu față de evrei a continuat și în 1943. Pe de o parte, el continua să declare că-i tolerează pe evreii care ar putea merita protecție parțială din partea statului român; pe de altă parte, le cerea subordonaților săi să manifeste un comportament dur față de evrei. Într-o scrisoare din 6 februarie adresată lui Herman Clejan, arhitectul său personal, Antonescu afirma că evreii nu au arătat decât „ostilitate și rea-credință față de statul român”, care „nu a făcut și nu face decât să se apere împotriva dușmăniei evreilor”⁴⁸. Cu toate acestea, Antonescu a decis ca evreii care s-au stabilit în România înainte de 1914 și care au participat „în mod sincer... la apărarea intereselor statului român” s-ar putea bucura de posibilitatea de a locui în România, dar „pe baza criteriului de proporționalitate”⁴⁹. Antonescu a promis, de asemenea, să-i protejeze pe acei evrei care „au adus servicii țării pe câmpurile de luptă sau în alte domenii de viață publică”⁵⁰. După părerea sa, evreii care au venit în România după 1914 (cei din Basarabia, nordul Bucovinei și de dincolo de Nistru) erau corupți și au acumulat averi folosind mijloace criminale, precum delapidarea banului public; el susținea că aceștia exercitau o influență negativă și subversivă în cadrul societății românești. Ca atare, trebuia să fie „loviți fără milă și aruncați dincolo de hotarele țării. Ei nu aveau dreptul să invoce spiritul de omenie, fiindcă omenie nu înseamnă slăbiciune. După ce au răsplătit cu dușmănie și crimă toleranța fără de limite pe care au găsit-o în România, unde au prosperat mai presus de visurile lor, evreii aceștia nu mai pot afla omenie nicăieri. Ei își iau numai plata dreaptă pentru mișelia lor și toți cei care se solidarizează cu ei vor avea aceeași soartă”⁵¹.

Dar la 30 aprilie 1943 Filderman a pledat, din nou, în favoarea evreilor din România, punând în contrast situația lor cu toleranța de care se bucurau cei din Finlanda. Se pare

46. *Ibid.*, p. 215

47. *Ibid.*, p. 215.

48. *Ibid.*, vol. 3, p. 522.

49. *Ibid.*, p. 522.

50. *Ibid.*, p. 523.

51. *Ibid.*, p. 523.

că aceasta l-a impresionat pe Antonescu, care i-a spus generalului Vasiliu : „Dacă așa e în Finlanda, să-i lăsăm [pe evreii din Regat] și noi în pace”⁵². Cu exact șase luni mai târziu, la 30 octombrie, Ion Antonescu avea să se declare „fericit” de rezultatele obținute prin românizarea (arianizarea) comerțului din Moldova : „Tot comerțul din Moldova, de la Dorohoi la Focșani, trebuie românizat cu mijloace civilizate”⁵³.

Documentele care provin de la Cabinetul Militar al lui Ion Antonescu arată că, în cursul anului 1943, acesta a fost în mod sistematic informat de către înalți funcționari ai administrației sale despre soarta deportaților evrei și romi din Transnistria. De exemplu, un raport din 20 mai sublinia situația groaznică în care se aflau evreii internați în lagărul de la Mostovoi („murdari, fără haine, foarte slabi”), precum și faptul că romii de la Berezovca își țineau morții în casă pentru a primi rațiile de alimente ale acestora⁵⁴. Alte asemenea câteva rapoarte l-au determinat pe Antonescu să decidă ca, la 3 iunie 1943, să reducă numărul deținuților din ghetoul de la Berșad (8 061 de internați), să reorganizeze lagărul de concentrare de la Vapniarca, să le permită romilor să se așeze în afara satelor, unde puteau cultiva pământul și, în general, să se îmbunătățească pe cât posibil condițiile sanitare din lagăre și ghetouri⁵⁵.

Ion Antonescu a fost, de asemenea, responsabil pentru moartea și supraviețuirea evreilor români care trăiau în Europa ocupată, aflată sub jurisdicție germană. La 8 august 1942, consilierul Legației Germaniei, Steltzer, îl informa pe Gheorghe Davidescu de la Ministerul Afacerilor Străine că Ion Antonescu „a fost de acord cu ambasadorul von Killinger ca cetățenii români de origine evreiască din Germania și din teritoriile ocupate să fie tratați în același mod ca evreii germani”⁵⁶. La începutul lui noiembrie 1941, von Killinger informa *Auswärtiges Amt* că Antonescu a aprobat intenția Reich-ului de a-i deporta pe evreii români aflați sub jurisdicție germană în ghetourile din est, împreună cu evreii germani ; guvernul român „nu are nici un interes să-i readucă în România pe evreii români”⁵⁷. Ca atare, la 21 august 1942, Gheorghe Davidescu a trimis Legației României de la Berlin o telegramă (nr. 5120) pentru a-i informa că ordinele precedente privind protecția evreilor români din afara țării fuseseră revocate ca o consecință a acordului dintre mareșalul Antonescu și ambasadorul von Killinger. Diplomaților români li se interzicea să mai protesteze față de măsurile germane luate împotriva cetățenilor români de origine evreiască, singura lor preocupare trebuind să fie recuperarea bunurilor evreiești⁵⁸. Conversația dintre Antonescu și von Killinger, în timpul căreia Antonescu a căzut de acord să-i cedeze germanilor pe evreii români din Europa ocupată de naziști, avusese loc, de fapt, undeva înainte de 23 iulie 1943, când o telegramă cifrată a Ministerului Afacerilor Externe o menționează pentru prima oară ; dar decizia nu fost aplicată imediat⁵⁹.

Ca rezultat direct al acestei decizii, 1 600 de evrei români din Germania și 3 000 din Austria și Franța, precum și un număr necunoscut de evrei din Polonia, Boemia-Moravia și Olanda au sfârșit în lagărele de concentrare germane.

52. *Ibid.*, vol. 4, p. 544.

53. *Ibid.*, p. 667.

54. USHMM/ASR, RG 25.002M, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinet Militar, dosar nr. 205.

55. *Ibid.*

56. Ion Calafeteanu, „Regimul cetățenilor români de origine evreiască aflați în străinătate în anii dictaturii antonesciene”, *Anale de istorie*, nr. 5, septembrie-octombrie 1986, p. 132.

57. *Ibid.*

58. *Ibid.*, p. 312 ; USHMM/RFMA, RG 25.006M, rola 17, fond Germania, vol. 32.

59. USHMM/RFMA, RG 25.006M, rola 17, fond Germania, vol. 32.

În primăvara anului 1943, guvernul român a revenit asupra deciziei, și peste 4 000 de evrei români care trăiau în Franța au supraviețuit războiului. Ion Antonescu a aprobat chiar repatrierea unora dintre acești evrei; în fapt, deși evreii repatriați erau destinați, ulterior, deportării în Transnistria, Ion Antonescu a îngăduit ca ei să rămână în România⁶⁰. El și-a dat acordul formal pentru aceasta la 20 iulie 1943⁶¹.

Într-un discurs adresat soldaților români la 1 ianuarie 1944, a adoptat un nou ton, care, în esență, nega atrocitățile antisemite ale regimului său:

Fapta voastră în ținuturile ocupate și prin locurile călcate a fost blândă și omenească. Omul pentru noi este om, ori din ce nație ar fi el și oricât rău ne-ar fi făcut el.

Toți acei care au fost găsiți în calea noastră au fost ajutați și ocrotiți. Copiii lor au fost îngrijiți ca și copiii voștri; bătrânii lor au fost ajutați după cum ajutam pe bătrânii noștri. (...)

Noi nu am deportat pe nimeni și voi nu ați înfipt pumnalul în pieptul nimănu. În temnițele noastre nu au fost aruncați și nu zac oameni nevinovați. Crezul tuturor și crezul politic al fiecăruia au fost respectate. Nu am dezrădăcinat nici oameni, nici familii din așezările lor, pentru interesul nostru politic sau național⁶².

Dar într-o scrisoare particulară către arhitectul Clejan, datată 4 februarie 1944, Antonescu demonstra cât de virulent antisemite erau, în continuare, pornirile sale. El justifica din nou deportările, regretând doar că nu a reușit evacuarea tuturor evreilor din regiunile care fuseseră „curățate”. Mai declara că refuzase repatrierea evreilor supraviețuitori din Transnistria – „dușmanii” națiunii române –, dar că, în același timp, nu va tolera nici un abuz.

Domnule Clejan, scrisoarea dumneavoastră referitoare la situația evreilor din Transnistria, a celor de pe Bug, precum și la taxele de scutire de muncă îmi oferă prilejul de a aborda din nou o serie de aspecte privitoare la problema evreiască din România în cadrul realității înfățișate de război și de evenimentele care l-au precedat. După cum v-am arătat și verbal, am fost nevoit să evacuez evreii din Basarabia și Bucovina, pentru că din cauza oribilei lor purtări în timpul ocupației... populația era atât de îndârjită împotriva lor, încât, fără această măsură de siguranță, ar fi dat naștere la cele mai odioase pogromuri. Deși hotărâsem să-i evacuez pe toți evreii din Basarabia și Bucovina, prin diverse intervențiuni și demersuri am fost împiedicat s-o fac. Azi regret că n-am făcut-o, pentru că am constatat că dintre evreii rămași se recrutează instrumentele cele mai nemernice ale dușmanilor țării. Nu este o organizație teroristă sau comunistă descoperită de organele polițienești din care să nu facă parte și evreii, și adesea numai evreii... În aceste condițiuni, este o imposibilitate morală și politică să consimt la aducerea evreilor din Transnistria. Voi da însă dispoziții să fie scoși din imediata apropiere a frontului și așezați în sudul Transnistriei, de unde Comunitatea evreiască, prin relațiunile ce le are în străinătate, îi va putea scoate din țară. Dintre aceștia, au fost deja repatriați 7 000 de evrei din Dorohoi, care fuseseră deportați din greșeală, și 4 500 de copii orfani... Dar ca om de concepție europeană nu am tolerat și nu pot să tolerez crime împotriva nimănu. Am luat și voi lua măsuri ca aceasta să nu se producă nici contra evreilor⁶³.

Însă în timpul unei ședințe a Consiliului de Miniștri, din 22 aprilie 1944, Antonescu a reconsiderat problema repatrierii din Transnistria; dacă, mai întâi, a fost de acord ca

60. *Ibid.*

61. USHMM/RFMA, RG 25.006M, rola 16, fond Germania, vol. 30.

62. Jean Ancel, *op. cit.*, vol. 4, p. 712.

63. Matatias Carp, *op. cit.*, vol. 3, pp. 458-459; Jean Ancel, *op. cit.*, vol. 8, p. 19; National Archives and Records Administration (NARA), raportul OSS nr. 19533 din 22 mai 1944.

repatrierii să stea doar în anumite orașe sau închisi în ghetouri, în cele din urmă, el a respins repatrierea totală în România :

O soluție este să-i luăm din aceste orașe, și să-i ducem în anumite târguri, să scoatem toți românii de acolo și să-i lăsăm să trăiască între ei. Noi o să-i alimentăm numai... Muncesc între ei, fac croitorie, tâmplărie etc. Aceasta este o soluție.

A doua soluție este să-i strângem în ghetou, în fiecare oraș. Să spunem : aceasta este partea unde stați ; nu mai ieșiți de aici. Vă aducem mâncare aici, faceți ce vreți ; nu vă omorăm, nu vă facem nimic.

A treia soluție este să-i luăm de acolo și să-i aducem către țară. Dar este cea mai periculoasă... pentru neamul românesc. Nu pot să-i aduc... m-ar lua lumea cu pietre⁶⁴.

Întrebat după război, Ion Antonescu a mărturisit că decizia inițială, din 1942, de a-i deporta pe romii i-a aparținut tot lui. El a încercat să se justifice invocând cererea „populației” de fi protejată de jefuitoarii înarmați care intrau noaptea în casele oamenilor : „După multe investigații, am ajuns la concluzia că cei care organizează aceste atacuri sunt romii înarmați, mulți având armament militar. Toți românii au fost evacuați. De vreme ce dl. Alexianu avea nevoie de mână de lucru în Transnistria, am spus : «Să-i ducem în Transnistria, aceasta este decizia mea»”⁶⁵.

În timpul procesului său, Antonescu a acceptat să ia asupra sa responsabilitatea pentru modul greșit și deformat în care i-au fost aplicate ordinele de către subordonați, dar nu și pentru crimele și jafurile săvârșite de unii dintre ei⁶⁶. Recunoscând faptul că sub egida României se efectuaseră „represiuni sângeroase”⁶⁷, Ion Antonescu declara în mod fals că sub autoritatea sa nu au avut loc masacre : „Am făcut multe legi represive... dar nu s-a executat nici un evreu. Ordin de represalii am dat, dar de masacre nu”⁶⁸.

La începutul războiului, Antonescu – un antisemit dur și violent uneori – considera că va reuși să rezolve o dată pentru totdeauna „problema evreiască”, dar și situația celorlalte minorități (a celei ucrainene, în special). Dar o comparație cu Hitler, pe care îl admira și care îl admira la rândul lui, îl arată pe Antonescu într-o altă lumină. Până în septembrie 1941, Antonescu îl primise în audiență pe Filderman, conducătorul comunității evreiești, fapt care era de neconceput în Germania ; Hitler nu ar fi avut niciodată un dialog direct sau indirect cu liderul Comunității evreiești germane. La sfârșitul lui 1942, în strânsă legătură cu schimbările de pe Frontul de Est, Antonescu a tolerat – ba chiar a încurajat – diverse contacte cu Aliții, prin intermediul țărilor neutre (la Lisabona, Stockholm, Ankara sau Cairo), ceea ce denotă o abordare mai realistă a evaluării șanselor de a câștiga războiul. După 1942, și-a imaginat, ca mulți alți politicieni români, că evreii români ar putea fi folosiți ca monedă de schimb, în scopul îmbunătățirii imaginii României în Statele Unite și Anglia.

Dar aceasta nu înseamnă că decizia de a nu-i deporta pe evreii din Ardealul de Sud, Moldova și Muntenia spre lagărele naziste din Polonia ocupată a fost una exclusiv oportunistă. După toate probabilitățile, diferitele intervenții – printre care cea a Mitropolitului

64. Jean Ancel, *op. cit.*, vol. 10, p. 422.

65. *Procesul mării trădări naționale*, p. 108.

66. Jean Ancel, *op. cit.*, vol. 8, p. 51.

67. *Procesul mării trădări naționale*, p. 51.

68. *Ibid.*, p. 54.

Bălan, cea a Familiei Regale și cele ale corpului diplomatic – au jucat un rol important în luarea acestei decizii. Oricum, după Stalingrad, Antonescu a acordat o mai mare atenție imaginii României în străinătate. Rapoartele Ministerului Afacerilor Externe român, care revelau faptul că evreii români aflați sub ocupație nazistă erau tratați mai rău decât evreii unguri, l-au iritat pe Antonescu. Poziția sa de relativă egalitate cu Hitler impusese respectul demnitarilor naziști și al Ambasadei germane. La un moment dat, chiar și Himmler – care pierduse orice speranță de colaborare în vederea exterminării evreilor din România – a renunțat și a intenționat să-și retragă birocrații criminali (precum Gustav Richter) din România.

Deși a împărtășit multe concepții cu legionarii, Ion Antonescu nu a fost un aventurier în domeniul economic. Din punct de vedere politic, el însuși se plasa între Goga și Codreanu: nutrea obsesia unei României purificate de minorități, care reprezentau un așa-zis pericol pentru stat, mai ales în regiunile reintegrate României după primul război mondial. Antisemitismul lui Antonescu era economic, politic, social și, uneori, religios, dar nu avea accentele mistice ale antisemitismului legionar. Ura lui nu era cea a huliganului cu bâta, ci aceea a unui birocrat care dorea să rezolve problema prin lege, într-o manieră sistematică. Este foarte probabil ca soarta evreilor din România să fi fost alta dacă guvernul legionar ar fi durat mai mult, chiar și pentru singurul motiv că legionarii ar fi fost cu siguranță mult mai apropiați de Germania.

Ion Antonescu a fost responsabil nu numai pentru distrugerea evreilor și a romilor, ci și pentru multe pierderi tragice suferite de poporul român în timpul celui de-al doilea război mondial. Ca stat al Axei și aliat fidel al Germaniei naziste, România a colaborat strâns cu germanii în privința problemelor militare. De exemplu, în iunie 1941, Hitler l-a însărcinat pe generalul Eugen von Schobert, comandantul Armatei a 11-a germane, să preia comanda flancului sud-estic al Frontului de Est. Cu toate acestea, deși von Schobert era la comandă, Hitler a recunoscut rolul lui Antonescu și l-a mandatat să semneze toate ordinele elaborate de von Schobert⁶⁹.

Chiar dacă războiul său în Est a fost de multe ori interpretat doar ca o încercare de recâștigare a Basarabiei și a nordului Bucovinei sau ca o pârghie menită a-l convinge pe Hitler să înapoieze României nordul Transilvaniei, Antonescu avea aspirații mai înalte, prin care, „simțindu-se cu nimic mai prejos decât Hitler și Mussolini, își imagina un imperiu dacic din Balcani până la Nistru. Mai mult, colaborarea sa la planurile militare ale Axei nu s-au limitat la ofensiva împotriva Uniunii Sovietice”⁷⁰. Ion Antonescu a declarat război Statelor Unite, la 16 decembrie 1941. El s-a aflat, de asemenea, în război cu Marea Britanie, Australia, Noua Zeelandă, Africa de Sud, Nicaragua și Haiti. În plus, a fost de acord ca diviziile germane să treacă prin România, în drumul lor spre atacarea Greciei, și a permis Germaniei să folosească teritoriul României ca rampă de lansare a atacurilor împotriva Iugoslaviei⁷¹.

69. Pentru problema raporturilor de comandament româno-germane, vezi Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri. Cabinet militar Ion Antonescu, dosar nr. 126/1941, f. 3-5; 319/194, f. 28-29; 42-44. Andreas Hillgruber, *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler Vertrauliche Aufzeichnungen über die Unterredungen mit Vertretern des Auslandes. 1939-1941*, Deutscher Taschenbuchverlag, 1969, pp. 276-291; *Documents on German Foreign Policy. 1918-1945*, seria D, vol. XII, februarie 1941, iunie 1941. Her Majesty's Stationery Office, Londra, 1962, document nr. 644.

70. Andrei Pippidi, *Despre statui și morminte*, Polirom, Iași, 2000, p. 240.

71. *Ibid.*

După cum Antonescu însuși declara în scris, el s-a aflat în război cu evreii. Prin aplicarea sistematică a deportării populației evreiești din România și Ucraina ocupată, el și subordonații lui au devenit autorii unei nemăsurate suferințe pentru sute de mii de victime nevinovate și pentru moartea a mai mult de un sfert de milion dintre acestea. „Războiul n-a fost purtat de Antonescu numai împotriva unui inamic înarmat, ci și contra unor mase de civili fără apărare. Soarta populației evreiești din România, în cuprinsul granițelor din 1941-1944, a luat formele jafului, deportării și asasinatului organizat.”⁷² Ion Antonescu și complicitii săi nu sunt singurii responsabili pentru această tragedie ; în afară de regimul nazist, „o parte a clasei politice românești este [de asemenea] responsabilă pentru aducerea lui la putere, din cauza slăbiciunii și egoismului său”⁷³.

În cercurile naționaliste extremiste de astăzi se încearcă reabilitarea lui Antonescu la loc de cinste în istoria României, ca mare patriot. Dar faptul că acesta și-a iubit țara este irelevant : Antonescu a fost un criminal de război în cel mai pur sens al cuvântului. Conducerea sa a implicat guvernul român în crime împotriva umanității, care nu pot rivaliza cu nimic în istoria uneori glorioasă, alteori crudă a României ; poate chiar mai ironic, războiul acestui conducător împotriva unei populații nevinovate și fără apărare a fost doar parte a unei nebunii mai cuprinzătoare, aceea de a implica țara într-un conflict care promitea câștiguri iluzorii, dar care, de fapt, a produs în mod categoric doar consecințe dezastruoase. Pentru a putea relata și aborda cu mândire sinceră istoria României, patriotismul român modern trebuie să respingă nu doar cele cinci decenii de conducere comunistă distrugătoare, ci și anii de tiranie fascistă.

72. *Ibid.*, pp. 240-241.

73. *Ibid.*

Holocaustul în Transilvania de Nord

Spre cel de-al doilea arbitraj de la Viena

Instalarea naziștilor la putere în Germania, în ianuarie 1933, a reprezentat o mare cotitură în istoria modernă. Într-o perioadă de timp relativ scurtă după instaurarea regimului totalitar, naziștii au inițiat schimbări radicale în politica internă și externă a Germaniei. În plan intern, ei au distrus instituțiile democratice ale Republicii de la Weimar și au adoptat o serie de măsuri socio-economice menite să instaureze al III-lea Reich, conceput să dureze o mie de ani. În acest scop, ei au decis să acționeze pentru „purificarea” Germaniei, prin eliminarea tuturor evreilor care trăiau în această țară – o măsură care a culminat, în cele din urmă, cu distrugerea fizică a evreilor europeni în timpul celui de-al doilea război mondial.

Un obiectiv important de politică externă al regimului nazist l-a reprezentat înlocuirea ordinii mondiale stabilite la sfârșitul primului război mondial de către Aliați, prin prevederile Tratatului de la Versailles și ale Convenției Ligii Națiunilor, cu o „Nouă Ordine” reflectând principiile național-socialismului. Urmărind acest obiectiv, naziștii au încălcat obligațiile Germaniei prevăzute în diferitele tratate de la sfârșitul primului război mondial. Printre altele, au inițiat un masiv program de reînarmare și remilitarizare a regiunii Rinului – mișcări agresive încurajate indirect de eșecul democrațiilor occidentale și al Ligii Națiunilor de a li se opune eficient, dat fiind că acestea se temeau mai mult de pericolul pe termen lung al bolșevismului decât de amenințarea imediată reprezentată de cel de-al III-lea Reich. De fapt, atitudinea lor de împăciuire mai degrabă a încurajat Germania să își urmeze, cu și mai mare intensitate, politica agresivă de revizuire.

În dorința lor de supremație în Europa, naziștii au urmărit mai întâi să câștige o poziție dominantă în Europa Centrală și de Est. În câțiva ani, ei au legat, în mod treptat, interesele socio-economice, politice și militare ale țărilor din regiune de interesele celui de-al III-lea Reich. Acest obiectiv a fost atins în mare măsură prin acordarea de sprijin financiar și politic organelor de presă antisemite, precum și partidelor și mișcărilor radicale de dreapta din aceste țări.

După primul război mondial Ungaria a fost aliatul natural al celui de-al III-lea Reich. După colapsul Imperiului Austro-Ungar, în 1918, Regatul Ungar a devenit unul dintre marii perdanți ai războiului. După o primă încercare eșuată de apropiere de democrațiile occidentale și de Liga Națiunilor, pentru a rectifica ceea ce era considerat ca fiind nedreptățile de la Trianon, la jumătatea anilor '30, Ungaria decidea să își urmeze obiectivele revizioniste în tandem cu al III-lea Reich. Deși nu se aflau întotdeauna în armonie, atât Ungaria, cât și Germania nazistă doreau să anuleze ordinea mondială creată după primul război mondial. Prima lor țintă a fost Mica Antantă, ai cărei membri – Cehoslovacia, România și Iugoslavia – au fost principalii beneficiari ai dezintegrării Ungariei Mari.

Cu o săptămână înainte de anexarea Austriei de către Germania, la 12 martie 1938, guvernul ungar a inițiat un program de reînarmare, însoțit de adoptarea primei legi antievreiești importante. Cele două teme îngemănate, cea a revizionismului și aceea a chestiunii evreiești, au devenit dominante în politica internă și externă a Ungariei. Alinierea Ungariei la cel de-al III-lea Reich a dat primele roade la scurtă vreme după ce democrațiile occidentale au capitulat la München (29 septembrie 1938) în fața cererilor naziste de rezolvare a crizei Regiunii Sudete, în Cehoslovacia. În termenii așa-numitului prim arbitraj de la Viena, din 2 noiembrie 1938, negociați de Joachim von Ribbentrop și Galeazzo Ciano, miniștrii de Externe ai Germaniei și Italiei, Ungaria obținea de la Cehoslovacia Provincia de Sus (Felvidék) – o fâșie de pământ din sudul Slovaciei – și vestul Ruteniei Carpatice. După dezmembrarea Cehoslovaciei, în martie 1939, Ungaria obținea, de asemenea, Rutenia Carpatică (Kárpátalja).

Ambițiile revizioniste ale Ungariei erau indirect încurajate de Pactul de Neagresiune Germano-Sovietic din august 1939, în ai cărui termeni URSS primea mână liberă în câteva regiuni din Europa de Est, inclusiv în România. Uniunea Sovietică s-a abținut să acționeze împotriva României atât timp cât Franța, cel mai activ susținător al acestei țări, era încă socotită cea mai mare putere militară a Europei. Dar, la 26 iunie 1940, la trei zile după ce Franța, înfrântă, a fost silită să semneze armistițiul, guvernul sovietic a emis un ultimatum, cerând ca în câteva zile România să renunțe la Basarabia și Bucovina de Nord.

Anexarea acestor teritorii a fost precedată de o campanie de presă orchestrată de sovietici împotriva României. Campania a atras atenția oficialilor guvernamentali maghiari, care au început să elaboreze planuri pentru o posibilă recâștigare a Transilvaniei, concomitent cu așteptata ocupare de către sovietici a provinciilor estice ale României. Liderii guvernului și statului maghiar l-au contactat pe Hitler la începutul lunii iulie 1940, pentru a-i prezenta poziția lor cu privire la Transilvania. Deoarece Führerul avea nevoie atât de Ungaria, cât și de România ca aliați în plănuita invadare a Uniunii Sovietice, liderii celor două țări au fost sfătuiți să își rezolve diferendele prin negocieri.

Arbitrajul de la 30 august 1940

Negocierile româno-ungare, care au început la 16 august 1940, la Turnu-Severin, în România, nu au dus la nici un rezultat și, după zece zile de certuri inutile, ambele părți au cerut ajutorul Germaniei. Impasul a fost depășit la scurtă vreme după ce István Csáky și Mihail Manoilescu, miniștrii de Externe ai Ungariei și României, au fost invitați la Viena „pentru a fi sfătuiți prietenește” de omologii lor german și italian. Textul arbitrajului stabilit de Ciano și Ribbentrop a fost semnat la 30 august. În termenii acestui acord – numit în mod curent al doilea arbitraj de la Viena –, Ungaria primea o suprafață de 43 591 km², cu aproximativ 2,5 milioane de locuitori. Această suprafață includea jumătatea de nord a Transilvaniei, cuprinzând județele Sălaj, Bistrița-Năsăud, Ciuc și Someș, cea mai mare parte a județelor Bihor, Trei Scaune, Mureș-Turda și părți din județul Cluj¹. De asemenea, concesiunile teritoriale dădeau Ungariei dreptul de a restabili în granițele lor de dinainte de primul război mondial județele Maramureș, Satu Mare și Ugocsa. Anexarea

1. Hotarele județelor și ale districtelor în prezentul studiu sunt cele ungherești din 1940-1944.

Transilvaniei de Nord era terminată la 13 septembrie, iar teritoriul a fost în mod formal încorporat Ungariei printr-o lege adoptată de Parlamentul maghiar la 2 octombrie 1940.

Evreii din Transilvania

Compoziția național-etnică a Transilvaniei a variat în cursul celor trei decenii care au precedat împărțirea ei, așa cum se vede în tabelul de mai jos :

Populația din partea Transilvaniei care a fost cedată Ungariei

Recensământul din 1910 (unguresc, după limba maternă)		Recensământul din 1930 (românesc, după naționalitate)		Recensământul din 1941 (unguresc)	
Maghiară	1 125 732	Maghiari	911 550	Maghiară	1 347 012
Română	926 268	Români	1 176 433	Română	1 066 353
Germană	} 90 195	Germani	68 694	Germană	47 501
Idiș		Evrei	138 885	Idiș	45 593
Rutenă		Alții	99 585	Ruteană	20 609
Slovacă				Slovacă	20 908
Altele	22 968			Romany	24 729
				Alții	4 586
Total	2 194 254	Total	2 395 147	Total	2 577 291

Sursă: C.A. Macartney, *October Fifteenth. A History of Modern Hungary, 1929-1945*, vol. I, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1957, p. 423

Cifrele prezentate în acest tabel sunt îndoielnice. Autoritățile responsabile cu recensământul, atât maghiare, cât și române, se pare că au intervenit și au modificat cifrele referitoare la minoritățile etnice și naționale pentru a-și susține interesele naționale specifice legate de revendicările proprii în regiune. Această observație este în mod special adevărată în ceea ce privește tratamentul statistic al minorității evreiești.

Înainte de împărțirea Transilvaniei, populația evreiască totală se ridica aici la aproximativ 200 000 de persoane. Dintre aceștia, 164 052 trăiau în teritoriile cedate Ungariei.

Moștenirea istorică și culturală care îi lega pe evreii din Transilvania de Ungaria și realitățile socio-economice și politice care îi atașau de România au fost sursa a numeroase conflicte în perioada interbelică. Este una dintre ironiile și tragediile istoriei că, după împărțirea Transilvaniei în 1940, evreii au avut o soartă mult mai rea în partea care i-a revenit Ungariei – țara cu care au menținut atât de multe legături culturale și emoționale – decât în aceea care i-a revenit României – stat identificat cu multe excese antisemite în decursul istoriei sale.

Evreii din Transilvania au fost victimele mediului istoric în care au trăit. Românii i-au respins din cauza afinității lor cu cultura maghiară și, implicit, cu revizionismul și iredentismul maghiar. Ungurii, în special dreapta radicală, i-au acuzat că sunt „reneați” în serviciul stângii.

Structura socio-economică a evreilor transilvăneni era similară cu aceea a evreilor din provinciile vecine. Mulți erau implicați în afaceri și comerț, iar procentul lor în

profesiunile libere și în domeniile birocratice din afara administrației de stat a fost relativ ridicat. Exista, totuși, și un număr mic de evrei care lucrau în minerit și în industria grea. Deși nu sunt disponibile date privind distribuția veniturilor, multe studii cu privire la Transilvania arată că exista o proporție considerabilă de evrei care abia își puteau câștiga traiul; mulți depindeau, pentru supraviețuire, de generozitatea comunității. În marea lor majoritate, acești evrei săraci trăiau în centrele evreiești dens populate din nord-vest.

Reacția inițială a multor evrei din Transilvania de Nord la schimbările istorice din regiune a fost determinată, într-o mare măsură, de experiențele lor din ultimii trei ani, când diferitele guverne românești au instituit o serie de măsuri antisemite, și de amintirile pe care încă le aveau despre traiul lor în Imperiul Austro-Ungar. Iluzia multora dintre acești evrei că anexarea regiunii de către Ungaria era un semn al reînțarcerii la „perioada de aur” a lăsat repede loc neîncrederii și disperării. Autoritățile maghiare nou-instalate nu au pierdut timpul și au trecut la implementarea politicilor și legislației antievreiești care funcționau deja în restul Ungariei. Ziarele evreiești au fost suprimate, precum și numeroase cluburi și asociații. Presa democratică și moderată din regiune a împărțit aceeași soartă: cele mai multe dintre periodicele și organele locale de presă au fost transformate în portavoci ale dreptei șoviniste.

Măsurile discriminatorii i-au afectat deosebit de dur pe evrei, mai ales în interesele lor economice și educaționale. În vreme ce aceia care lucrau în afaceri și în profesiunile libere au reușit să reziste prin ocolirea legilor sau profitând de lacunele lor, slujbașii civili, cu rare excepții, au fost demși, iar elevii și studenții s-au văzut aproape total excluși din sistemul de învățământ de stat².

Mâna grea a autorităților militare maghiare s-a făcut simțită în mod deosebit în cele patru județe din regiunea secuiească, pe care maghiarii le considerau „sacre”. Evreii din zonă au fost supuși unei revizuirii a statutului cetățeniei; ca urmare, mulți dintre ei s-au trezit arestați din cauza cetățeniei lor „îndoielnice”. Cea mai lovită a fost comunitatea evreiască din Miercurea-Ciuc, unde zeci de familii au fost izolate și expulzate³.

Dar oricât de dure au fost aceste măsuri antievreiești, ele aveau să fie depășite de sistemul muncii militarizate forțate (*munkaszolgálat*) introdus de maghiari în 1939. În primii doi ani de aplicare a acestei măsuri, recruții evrei de vârstă militară, chiar dacă au fost supuși multor măsuri discriminatorii, s-au descurcat relativ bine. Cu toate acestea, după implicarea Ungariei în războiul împotriva Iugoslaviei, în aprilie 1941, sistemul a căpătat un caracter punitiv. Muncitorii evrei erau obligați să muncească în propriile lor haine civile: erau dotați cu o caschetă militară fără însemne și, în locul armelor, cu lopeți și târnăcoape. Pentru identificare, evreii trebuiau să poarte o banderolă galbenă; convertiții și creștinii identificați ca evrei potrivit legilor rasiale purtau o banderolă albă. La scurtă vreme după ce Ungaria s-a alăturat celui de-al III-lea Reich în războiul împotriva Uniunii Sovietice (27 iunie 1941), sistemul muncii militarizate forțate a fost utilizat și ca mijloc de „rezolvare” a chestiunii evreiești. Mulți dintre evreii

-
2. Pentru o trecere în revistă a actelor legislative îndreptate împotriva evreilor, vezi Randolph L. Braham, *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary*, ediția a II-a, Columbia University Press, New York, 1994, pp. 125-130, 151-160.
 3. Pentru unele detalii, vezi Tamás Majsai, „The Deportation of Jews from Csiokszereda and Margit Slachta's Intervention on Their Behalf”, în Randolph L. Braham (ed.), *Studies on the Holocaust in Hungary*, Columbia University Press, New York, 1990, pp. 113-163.

recrutați pentru acest serviciu erau chemați mai mult pe criterii individuale decât pe grupe de vârstă. Prin această practică, autoritățile militare se asigurau de recrutarea cu precădere a celor bogați, a profesioniștilor cunoscuți, a industriașilor și afaceriștilor de frunte, a liderilor cunoscuți ai comunității și ai mișcării sioniste și, mai ales, a celor denunțați de creștinii locali ca elemente „rebele”. Mulți dintre acești evrei erau total incapabili de muncă fizică sau de orice alt efort și au sfârșit prin a pieri în Ucraina, Serbia și prin alte părți. Nu există date disponibile privind victimele evreiești din Transilvania de Nord ca urmare a sistemului muncii militarizate forțate⁴.

Comunitatea evreiască din Transilvania de Nord a suferit, de asemenea, în urma campaniei purtate de autoritățile maghiare împotriva evreilor „străini”, în vara anului 1941. Foarte greu au fost lovite multe dintre comunitățile din județele Maramureș și Satu Mare, unde un număr nedeterminat de evrei au fost arestați ca „străini”. Între 16 000 și 18 000 de evrei au fost deportați din întreaga Ungarie lângă Kamenet-Podolski, unde cei mai mulți dintre ei au fost uciși la sfârșitul lui august 1941.

În ciuda numărului mare de victime și de măsuri discriminatorii, totuși majoritatea evreilor din Transilvania de Nord, ca și aceia din Ungaria în general, trăiau într-o relativă siguranță fizică, fiind convinși că vor continua să se bucure de protecția guvernului conservator-aristocratic. Această convingere a fost complet răsturnată după ocuparea Ungariei de către Germania, la 19 martie 1944.

Soluția Finală

Ocuparea Ungariei a avut la bază, într-o mare măsură, considerente militare germane. Hitler era decis să împiedice Ungaria să iasă din Axă – un obiectiv pe care maghiarii îl urmăreau după înfrângerea zdrobitoare a Armatei a II-a maghiare la Voronej, în ianuarie 1943, și, mai ales, după ieșirea încununată de succes a Italiei din alianță, în vara aceluiași an. Ocupația propriu-zisă a fost precedată de o întâlnire între Hitler și Horthy, la Schloss Klesheim, la 18 martie, în cursul căreia șeful statului ungar, pus în fața unui fapt împlinit, nu numai că a cedat ultimatumului Führerului, dar a și consimțit la predarea câtorva sute de mii de „muncitori evrei pentru a lucra în întreprinderile industriale și agricole germane”. Acest acord a fost exploatat intens de autoritățile germane și maghiare ca un „cadru legal” pentru implementarea Soluției Finale în Ungaria⁵.

Din cauza înrăutățirii situației militare – Armata Roșie se apropia deja de granițele României –, naziștii și complicii lor maghiari au decis implementarea rapidă a „soluției” problemei evreiești în Ungaria. De partea germană, comandoul SS însărcinat cu această misiune era condus de SS-*Obersturmbannführer* Adolf Eichmann. Deși era mai degrabă mic – numărând în jur de 100 de persoane –, comandoul a avut succes în îndeplinirea misiunii sale, mai ales pentru că a primit sprijinul deplin al guvernului maghiar nou-instalat.

4. Pentru detalii privind sistemul maghiar al muncii militare forțate, vezi Randolph L. Braham, *The Politics of Genocide*, ed. cit., capitolul 10.

5. Pentru detalii privind contextul și consecințele întâlnirii Hitler-Horthy de la Schloss Klesheim, vezi *ibid.*, capitolul 11.

Guvernul lui Döme Sztójay, numit constituțional de Horthy la 22 martie 1944, a pus instrumentele puterii de stat – Jandarmeria, Poliția și serviciul civil – la dispoziția naziștilor. În plus, a adoptat o serie de decrete antievreiești care erau concepute să izoleze, să însemneze, să exproprieze și să ghettoizeze evreii în vederea deportării lor în masă. Din motive logistice, acțiunea împotriva evreilor a avut o bază teritorială determinată de cele zece districte jandarmerești în care era împărțită țara. Aceste districte, la rândul lor, erau divizate în câte șase zone operaționale antievreiești. Transilvania de Nord cuprindea districtele jandarmerești IX și X și constituia Zona Operațională II.

Detaliile acțiunii antievreiești, ca și unele aspecte ale procesului de deportare, au fost puse la punct la 4 aprilie, în cadrul unei întâlniri germano-maghiare care a avut loc la Ministerul de Interne sub conducerea lui László Baky, subsecretar de stat la Ministerul de Interne. Printre participanți s-a aflat locotenent-colonelul László Ferenczy, ofițerul de jandarmi responsabil cu ghettoizarea și deportarea evreilor.

Documentul preliminar referitor la adunarea, ghettoizarea, concentrarea și deportarea evreilor – baza discuțiilor de la 4 aprilie – a fost pregătit de László Endre, un alt subsecretar de stat la Ministerul de Interne. El a fost adoptat în secret ca Decretul nr. 6163/1944.res., la 7 aprilie, sub semnătura lui László Baky. Acest document, adresat reprezentanților organelor locale ale puterii de stat, detalia procedurile care trebuiau urmate în campania de realizare a Soluției Finale a chestiunii evreiești în Ungaria⁶. Detaliile specifice suplimentare referitoare la măsurile care urmau să fie luate împotriva evreilor au fost cuprinse în câteva directive ultrasecrete, subliniindu-se că evreii destinați deportării trebuiau să fie adunați indiferent de sex, vârstă sau starea de sănătate⁷. Ministerul de Interne a elaborat directivele pentru implementarea decretului cu trei zile înainte ca decretul ultrasecret să fie difuzat. Într-un ordin secret, ministerul instruia toate organele primăriilor, Poliției și Jandarmeriei să treacă la înregistrarea evreilor pe liste, întocmite cu ajutorul instituțiilor evreiești locale⁸. Aceste liste, cuprinzându-i pe toți membrii familiilor, adresele exacte și numele matern al tuturor celor înregistrați, trebuiau întocmite în patru exemplare, dintre care unul era trimis organelor locale de poliție, unul comandamentului respectiv de jandarmi și un al treilea către Ministerul de Interne⁹. Pentru a se asigura că nici un evreu nu va scăpa, Ministerul Aprovizionării a emis și el un ordin de înregistrare, chipurile pentru a regulariza alocarea proviziilor de hrană pentru evrei.

Fără a-și da seama de sinistrele implicații ale acestor liste sau ale purtării Stelei Galbene a lui David – cele două măsuri fiind legate una de alta și menite să faciliteze izolarea și ghettoizarea lor –, masele evreiești din Transilvania de Nord, ca și coreligionarii lor din alte părți ale țării, au fost de acord cu măsurile luate de liderii comunităților locale evreiești. Spre deosebire de liderii naționali ai evreimii maghiare, care aveau informații complete, liderii comunităților locale știau la fel de puțin despre scopul acestor măsuri ca și masele pe care le conduceau¹⁰. În comunitățile evreiești mai mici, mai ales la sate, listele au fost întocmite, în general, de către secretarul sau registratorul comunității; în orașele mai mari, pregătirea listelor a fost încredințată tinerilor care nu

6. Pentru versiunea în limba engleză a decretului, vezi *ibid.*, pp. 573-575.

7. *Ibid.*, pp. 575-578.

8. Ordinul nr. 6136/1944.VII.res., datat 4 aprilie 1944, *ibid.*, pp. 578-579.

9. Pentru o mostră de adresă a Primăriei către comunitatea evreiască locală, vezi *ibid.*

10. *Ibid.*, capitolul 29.

fuseseră încă mobilizați în sistemul serviciului militar de muncă obligatorie. Aceștia mergeau, de obicei, câte doi, dornici să nu scape din vedere nici o stradă sau clădire, pentru a nu „lipsi populația de rația de provizii”.

Naziștii și complicii lor maghiari au stabilit cartierul general al acțiunii antievreiești la Munkács (astăzi Mukacevo, în Ucraina). La o întrunire a conducătorilor responsabili cu Soluția Finală, la 7 aprilie, László Endre a detaliat instrucțiunile pentru implementarea operațiunii antievreiești potrivit prevederilor Decretului nr. 6163/1944. El stipula, printre altele, că evreii trebuiau concentrați în depozite goale, fabrici abandonate sau care nu funcționau, cărămidării, clădiri ale comunității evreiești, școli și birouri evreiești, sinagogi.

Zonele militare de operații

Deoarece măsurile antievreiești nu puteau fi camuflate, iar evacuarea în masă a evreilor urma să creeze dislocări în viața economică a comunităților respective, naziștii și complicii lor maghiari s-au simțit obligați să procedeze la o raționalizare militară a operațiunilor. Ei au presupus, s-a dovedit ulterior că în mod corect, că populația locală, inclusiv unii evrei, va înțelege necesitatea îndepărtării evreilor din apropierea zonelor de frontieră „pentru a proteja interesele Axei de mașinațiunile iudeo-bolșevice”. La 12 aprilie, Consiliul de Miniștri, *ex post facto*, a declarat Rutenia Carpatică și Transilvania de Nord – primele două zone selectate pentru dezevreizare – zone militare operaționale, începând cu 1 aprilie¹¹. Guvernul l-a numit pe Béla Ricsóy-Uhlarik ca împuternicit al său în Zona militară operațională a Transilvaniei de Nord.

Planul director de ghetizare și concentrare a evreilor

Planul director elaborat de experții antievrei germani și maghiari recomanda ca ghetizarea și concentrarea evreilor să se facă în câteva etape distincte :

- evreii din comunitățile rurale și din orașele mai mici urmau să fie adunați și transferați temporar în sinagogi și/sau în clădiri aparținând comunității ;
- după primele investigații în căutare de obiecte valoroase, în aceste „ghetouri locale”, evreii adunați din comunitățile rurale și din orașele mici urmau să fie transferați în ghetourile din orașele mai mari aflate în vecinătate, de regulă în reședințele de județ ;
- în orașele mari, evreii urmau să fie adunați și transferați în zone special desemnate care puteau servi ca ghetou – total izolate de celelalte părți ale orașului. În unele orașe, ghetoul urma să fie stabilit în cartierul evreiesc ; în altele, în fabrici abandonate sau în stare de nefuncționare, în depozite, cărămidării sau sub cerul liber ;
- evreii urmau să fie concentrați în zone aflate în apropierea căii ferate, pentru a putea fi repede imbarcați și deportați.

Pe durata fiecărei etape, evreii urmau să fie supuși unor percheziții speciale realizate de echipe formate din oficiali ai Poliției și Jandarmeriei, asistați de *Nyilas* locali și de alți complici, pentru a-i convinge să își predea bunurile de valoare. Planurile de implementare

11. Decretul nr. 1440/1944, M.E.

a operațiunilor de ghetozare și deportare subliniau necesitatea de a se stabili șase zone teritoriale definite ca „zone ale operațiunii de curățare”. În acest scop, țara a fost împărțită în șase zone operaționale, fiecare cuprinzând unul sau două districte jandarmerești¹². Transilvania de Nord a fost identificată ca zona II, cuprinzând Districtul Jandarmereșc IX, cu cartierul general la Cluj, și Districtul Jandarmereșc X, cu cartierul general la Târgu-Mureș.

Ordinea de priorități privind deportarea evreilor a fost stabilită ținând seama de o serie de factori militari, politici și psihologici. Timpul era un factor esențial, din cauza apropierii rapide a Armatei Roșii. Din punct de vedere politic, era mai indicat să se înceapă din părțile estice și nord-estice ale Ungariei, deoarece autoritățile maghiare centrale și locale și populația locală erau mai puțin preocupate de „galițieni”, „estici”, „străini” și de masele orientate spre cultura idiș decât de evreii asimilați. Adunarea lor pentru „muncă” în Germania a fost acceptată de multe cercuri de dreapta maghiare, ca fiind de două ori benefică: Ungaria ar fi scăpat de aceste elemente „străine” și, în același timp, ar fi adus o contribuție la efortul de război, grăbind astfel sfârșitul ocupației germane și restabilirea suveranității depline.

Decretul de ghetozare

Ca și decizia identificării Ruteniei Carpatice și a Transilvaniei de Nord drept zone militare operaționale, decretul care stipula înființarea ghetourilor a fost adoptat pe o bază *ex post facto*. Decretul guvernamental, elaborat la 26 aprilie, a intrat în vigoare la 28 aprilie¹³. Andor Jaross, ministrul de Interne, a prezentat motivația și obiectivele declarate ale decretului în fața Consiliului de Miniștri întrunit la 26 aprilie. El a susținut că, datorită mai buneii lor situații economice, evreii care trăiau în orașe aveau locuințe mult mai bune decât ne-evreii și, de aceea, era posibil să se creeze o „situație mai sănătoasă” prin rearanjarea situației locuințelor. Evreii urmau să fie restrânși la apartamente mai mici și mai multe familii puteau fi obligate să se mute împreună. Securitatea națională, argumenta el în continuare, cerea ca evreii să fie evacuați din sate și din orașele mici în orașele mari, unde oficialitățile locale – primarii sau responsabilii Poliției – urmau să stabilească o zonă sau un cartier special pentru ei¹⁴. Prevederile esențiale ale decretului privind concentrarea evreilor erau cuprinse în articolele 8 și 9. Primul prevedea că evreii nu mai puteau trăi în comunități cu o populație sub 10 000 de locuitori, iar al doilea stipula că primarii marilor orașe puteau stabili secțiuni, străzi și clădiri în care evreilor le era permis să locuiască. Acest eufemism juridic împuternicea, în fapt, autoritățile locale să înființeze ghetouri. Locația ghetourilor și condițiile din interiorul lor depindeau, în consecință, de atitudinea primarilor și a ajutoarelor lor.

12. Pentru detalii privind districtele jandarmerești, vezi Randolph L. Braham, *The Politics of Genocide*, ed. cit., capitolul 13.

13. Decretul nr. 1610/1944, M.E. Obiectivul acestui decret, adoptat la zece zile după ce evreii din Rutenia Carpatică au fost adunați, avea să fie camuflat sub titlul *Cu privire la reglementarea unor chestiuni referitoare la apartamentele și locuințele evreiești*.

14. Pentru minuta întâlnirii ministeriale pe această temă, vezi Ilona Benoschofsky și Elek Karsai (eds.), *Vádírat a nácizmus ellen (Acuzarea nazismului)*, A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, Budapest, 1958-1967, vol. I, pp. 241-244.

Conferințele autorităților maghiare asupra ghețoizării

Detaliile cu privire la ghețoizarea evreilor din Transilvania de Nord au fost discutate și finalizate în cadrul a două conferințe prezidate de László Endre, la care au participat înalți oficiali maghiari responsabili cu Soluția Finală și reprezentanți ai diferitelor județe și municipalități, inclusiv prefectii de județ și/sau adjuncții prefectilor, primari și comandanți ai Poliției și Jandarmeriei din județele respective. Prima conferință s-a ținut la Satu Mare, la 6 aprilie 1944, și a fost dedicată operațiunilor de dezevreizare în județele din Districtul Jandarmeresc IX, și anume Bistrița-Năsăud, Bihor, Cluj, Satu Mare, Sălaj și Someș. A doua conferință s-a desfășurat două zile mai târziu, la Târgu-Mureș, și a avut ca subiect concentrarea evreilor din așa-numitul Ținut Secuiesc, județele din Districtul Jandarmeresc X: Ciuc, Trei Scaune, Mureș-Turda și Odorheiu.

László Endre a trecut în revistă procedurile de urmat în procesul de concentrare a evreilor, așa cum erau ele detaliate în Decretul nr. 6163/1944, iar Lajos Meggyesi, unul dintre asociații cei mai apropiați ai lui Endre, a oferit explicații suplimentare cu privire la confiscarea averilor. László Endre era cu deosebire îngrijorat să pună în siguranță banii evreilor, aurul, argintul, bijuteriile, mașinile de scris, aparatele foto, ceasurile, covoarele, blănurile, picturile și alte piese de valoare. Locotenent-colonelul László Ferenczy a prezentat pașii preliminari deja făcuți în direcția ghețoizării evreilor, identificând orașele Dej, Cluj, Baia Mare, Gherla, Oradea, Satu Mare și Șimleul Silvaniei ca fiind centrele mari de concentrare prevăzute pentru Districtul Jandarmeresc IX. În cursul operațiunilor antievreiești, s-a adăugat și Bistrița ca un centru suplimentar, în vreme ce Gherla a servit doar ca punct temporar de adunare, cei masați acolo fiind transferați în ghetoul din Cluj.

În Districtul Jandarmeresc X, orașele Reghin, Sfântul Gheorghe și Târgu-Mureș au fost selectate pentru a fi centre de concentrare. Ultimele subiecte importante pe agenda conferinței reprezentanților acestui district au fost compoziția diferitelor comisii de ghețoizare, adică ofițerii și oficialii care răspundeau de operațiunile antievreiești, și specificarea zonelor geografice din care evreii urmau să fie transferați către marile centre de ghețoizare. Întrucât cele mai multe dintre aceste ghetouri se aflau în reședințele de județ, acestea au fost desemnate drept centre de adunare și îmbarcare pentru evreii din diferitele județe.

Operația de ghețoizare

Potrivit decretului și instrucțiunilor verbale comunicate la cele două conferințe, responsabilul pentru executarea tuturor măsurilor privind ghețoizarea evreilor era principalul administrator al localității sau al zonei. Potrivit legii maghiare aflate atunci în vigoare, aceasta însemna că responsabili erau primarii localităților, orașelor și municipiilor și adjuncții prefectilor, în județe și în zona rurală. Organele Poliției și Jandarmeriei, ca și organele serviciului civil auxiliar din orașe, inclusiv notarii publici și unitățile sanitare, urmau să fie direct implicate în adunarea și transferul evreilor în ghetouri.

Primarii, acționând în cooperare cu șefii agențiilor subordonate, erau împuterniciți nu numai să conducă și să supravegheze operațiunile de ghețoizare, ci și să fixeze locația

ghetourilor și să îi cerceteze pe evreii care solicitau exceptarea. Ei erau responsabili, de asemenea, de asigurarea funcționării serviciilor esențiale în ghetouri.

Cu câteva zile înainte de 3 mai, data prevăzută pentru începutul operațiunii de ghetozare în Transilvania de Nord, comisiile speciale din orașe și comune au ținut întruniri pentru a determina locația ghetourilor și pentru a pune la punct logistica necesară pentru adunarea evreilor. Comisiile erau, în mod normal, compuse din primari, adjuncții de prefecți și șefii unităților locale de jandarmerie și poliție. Deși aproximativ aceleași proceduri au fost urmate aproape pretutindeni, severitatea cu care s-a realizat ghetozarea, precum și locația ghetourilor și condițiile din interiorul acestora au depins de atitudinea individuală a primarilor și a ajutoarelor lor. În consecință, în orașe ca Oradea și Satu Mare, ghetourile au fost stabilite în zonele cele mai sărace, în mare parte nelocuite de ne-evrei; în alte orașe, ca Bistrița, Cluj, Reghin, Șimleul Silvaniei și Târgu-Mureș, ghetourile au fost stabilite în cărămidării. Ghetoul din Dej se afla situat în Bungur, o pădure în care unii dintre evrei locuiau în barăci improvizate, iar alții sub cerul liber.

La 2 mai, în ajunul ghetozării, primarii au elaborat instrucțiuni speciale adresate evreilor și le-au răspândit în întreaga zonă aflată sub jurisdicția lor. Textul urma directivele Decretului nr. 6163/1944, deși a variat, ca nuanțe, de la un oraș la altul¹⁵.

Ghetozarea celor aproape 160 000 de evrei din Transilvania de Nord a început la 3 mai, ora 17. Adunarea evreilor s-a făcut potrivit prevederilor Decretului nr. 6163/1944, așa cum au fost detaliate de instrucțiunile orale date de László Endre și de asociații săi la cele două conferințe cu privire la planurile de ghetozare a regiunii. Evreii erau adunați de echipe stabilite, în general, de biroul primarului local, alcătuite, de regulă, din slujbași civili, adesea incluzând profesori locali de școală primară sau secundară, jandarmi și polițiști, precum și voluntari *Nyilas*. Unitățile erau organizate de către comisiile primăriilor și acționau sub jurisdicția acestora.

Operațiunea de ghetozare a fost condusă de un cartier general de dezevreizare cu sediul la Cluj. Această unitate era condusă de László Ferenczy și acționa sub îndrumarea câtorva reprezentanți ai lui Eichmann – *Sonderkommando*. Contactele între birourile de dezevreizare din Transilvania de Nord și comandamentul central de la Budapesta au fost asigurate de două mașini curier special ale Jandarmeriei, care se deplasau zilnic în direcții opuse, întâlnindu-se la Oradea – punctul de mijloc între capitală și Cluj. Comanda operațională imediată a procesului de ghetozare din Transilvania de Nord era exercitată de colonelul de jandarmi Tibor Paksy-Kiss, care, la Oradea, i-a delegat puteri speciale locotenent-colonelului Jenő Péterffy, prietenul său și coleg de ideologie.

Evreii din comunele rurale au fost adunați mai întâi în sinagogile locale și/sau în clădirile aparținând comunității. În unele orașe, evreii au fost concentrați în puncte mai mici de colectare, în vederea transferării lor în principalele ghetouri. La fiecare stadiu al operațiunii, ei au fost supuși unui proces de expropriere care a căpătat un caracter din ce în ce mai barbar.

Ghetozarea evreilor din nordul Transilvaniei, ca și din celelalte părți ale Ungariei, s-a făcut fără probleme, fără incidente cunoscute de rezistență, nici din partea evreilor, nici din partea creștinilor. Masele evreiești, ignorante în privința realităților pe care le implica programul Soluției Finale, au plecat spre ghetouri resemnate față de o soartă

15. Ca exemplu, vezi textul anunțului redactat de primarul László Gyapay al Oradei, în Randolph L. Braham, *The Politics of Genocide*, ed. cit., p. 629.

neplăcută, dar pe care nu o presupuneau fatală. Unii dintre ei își explicau rațional „izolarea” ca fiind un pas logic înainte ca teritoriul pe care locuiau să devină câmp de bătălie. Alții dădeau crezare zvonurilor răspândite de oficialii Poliției și Jandarmeriei, și chiar de unii lideri evrei, că vor fi doar duși la Kenyérmező, în Transdanubia, unde vor munci în agricultură până la sfârșitul războiului. Alții chiar nutreau speranța că Armata Roșie nu era foarte departe și că, deci, concentrarea lor nu va fi de lungă durată.

Creștinii, chiar și aceia care le erau favorabili evreilor, au fost în cea mai mare parte pasivi. Mulți au cooperat cu autoritățile, din motive ideologice sau din dorința de a obține pe loc beneficii materiale sub forma proprietăților confiscate de la evrei. Ușurința cu care campania antievreiască s-a desfășurat în Transilvania de Nord, ca și în alte zone, poate fi atribuită în parte și absenței unei mișcări de rezistență serioasă, ca să nu mai vorbim de lipsa unei opoziții generale față de persecutarea evreilor. Neutralitatea și pasivitatea au fost atitudinile caracteristice ale capilor Bisericilor creștine din Transilvania de Nord, așa cum se reflectă în comportamentul lui János Vásárhelyi, episcop calvin, și al lui Miklós Józán, episcop unitarian. Excepția exemplară a fost Aron Márton, episcopul catolic de Transilvania, care își avea reședința oficială la Alba Iulia, în partea neocupată a Transilvaniei¹⁶.

Acțiunea de ghetozare în Transilvania de Nord s-a încheiat, în linii generale, într-o singură săptămână. În prima zi de campanie, au fost adunați aproape 8 000 de evrei. În ziua de 5 mai, la prânz, numărul lor a crescut la 16 144, în 6 mai, la 72 382, iar în 10 mai, la 98 000¹⁷. Procedura pentru adunarea, interogarea și exproprierea evreilor, ca și organizarea și administrarea ghetourilor au fost, în linii generale, aceleași pentru fiecare județ din Transilvania de Nord. Evreii erau adunați în mare viteză, acordându-li-se numai câteva minute pentru a împacheta, apoi erau conduși în ghetouri pe jos. Administrația internă a fiecărui ghetou a împuternicit un Consiliu Evreiesc, format, de regulă, din liderii tradiționali ai comunității evreiești locale¹⁸.

Condițiile din ghetouri

Condițiile în care trăiau în ghetouri evreii din Transilvania de Nord, înainte de deportarea lor, erau tipice pentru toate ghetourile din Ungaria. În centrele de adunare – ghetouri de județ –, asigurarea hranei tuturor evreilor, inclusiv a celor transferați din comunitățile vecine, a devenit responsabilitatea Consiliilor Evreiești. Masa principală și, adesea, singura consta într-o supă subțire de cartofi. Chiar și cu aceste rații minuscule, problema hranei a devenit acută după primele câteva zile, la terminarea proviziilor aduse de evreii din zona rurală. Condițiile de trai din ghetouri erau extrem de dure și, adesea,

16. Pentru detalii privind mișcările de rezistență, precum și atitudinile și reacțiile liderilor Bisericilor creștine, vezi *ibid.*, capitolul 30.

17. Aceste cifre nu îi includ pe evreii din județul Maramureș și din alte regiuni ale județelor vecine, care, din punct de vedere geografic, făceau parte din Transilvania de Nord, dar, din punct de vedere administrativ, țineau de Districtul Jandarmeresc VIII. Acești evrei au căzut victime operațiilor întreprinse în Rutenia Carpatică și în nord-estul Ungariei. Vezi *ibid.*, capitolul 17.

18. Pentru detalii privind compoziția consiliilor evreiești și elementele germane și maghiare implicate în operațiunea antievreiască din Transilvania de Nord, vezi *ibid.*, pp. 626-652.

profund inumane. Teribila înghesuială din locuințele ghetoului, cu condiții total inadecvate pentru prepararea hranei, spălat, facilități sanitare, a dus la o mizerie intolerabilă și la tensiuni între ocupanții locuințelor. Dar, oricât de deplorabile ar fi fost condițiile din ghetourile orașelor, ele nu se puteau compara cu condițiile nemiloase din cărămidării și din păduri, unde mulți evrei au fost ținuți câteva săptămâni sub cerul liber. Malnutriția, absența facilităților sanitare, lipsa posibilităților de a se spăla, ca și vremea nefavorabilă au cauzat, în multe locuri, serioase probleme de sănătate. Provizia de apă pentru miile de locuitori ai ghetourilor consta, în general, într-un număr limitat de cișmele, dintre care unele erau adesea defecte zile în șir. Șanțuri săpate chiar de evrei erau folosite ca latrine. Afecțiunile minore și răcelile obișnuite erau, desigur, practic omniprezente, însă mulți oameni au pierit din cauza unor maladii grave precum dizenteria, febra tifoidă și pneumonia.

Stării de sănătate dezastruoase i s-a adăugat comportamentul în general barbar al ofițerilor de poliție și jandarmerie care păzeau ghetourile. În fiecare ghetou, autoritățile au destinat o clădire separată pentru a servi ca „monetărie” – un loc unde jandarmi și detectivi urmau să tortureze evrei pentru a-i determina să spună unde și-au ascuns averile. Tehnica lor era, în general, aceeași peste tot. Soții erau adesea torturați în fața soțiilor și a copiilor; frecvent, soțiile erau bătute în fața soților, iar copiii, torturați în fața părinților. Metodele folosite erau crude și de o sălbăticie greu de imaginat. Victimele erau bătute la tălpi cu bastoane de lemn sau de cauciuc; erau lovite peste față sau cu picioarele până își pierdeau cunoștința. Bărbații erau, de cele mai multe ori, loviți la testicule; femeile, adesea tinere fete, erau perchiziționate vaginal cu colaborarea unor femei voluntare și a moașelor, care nu luau nici o precauție de igienă, de multe ori în fața bărbaților care le interogau. Unii anchetatori deosebit de sadici foloseau dispozitive electrice pentru a-și determina victimele să mărturisească. Unul dintre capetele unui astfel de dispozitiv era fixat în gură, iar altul în vagin sau legat de testicule. Aceste torturi sălbatice au dus multe victime la nebunie sau la sinucidere¹⁹.

Deși în unele comunități au existat oficiali care s-au străduit să se poarte cât mai uman posibil în acele condiții extraordinare, exemplul lor a fost mai degrabă o excepție decât o regulă.

Marile centre de ghetoizare

Cluj. Ghetoul din Cluj a fost unul dintre cele mai mari din Transilvania de Nord. Ca și în alte zone ale regiunii, ghetoizarea, care a început la 3 mai 1944, a fost precedată de un anunț lipit în întreg orașul cu o zi înainte. Semnat de Lajos Hollóssy-Kuthy, adjunctul șefului Poliției, textul anunțului a fost publicat și în presa locală, la 3 mai. Evreii din Cluj

19. Pentru mărturiile prezentate de acuzare la procesul din 1946 cu privire la oficialii implicați în implementare Soluției Finale în Transilvania de Nord, vezi Randolph L. Braham, *Genocide and Retribution: The Holocaust in Hungarian-Ruled Northern Transylvania*, Kluwer-Nijhoff, Boston, 1983. Sursa principală a acestui studiu a fost sentința (23 mai 1946) procesului din 1946, care a avut loc la Cluj (Ministerul Afacerilor Interne, dosar nr. 40029, *Ancheta Abraham Iosif și alții*, vol. 1, partea a doua, pp. 891-1068). Pentru detalii suplimentare, vezi secțiunea „Crimă și Pedepsă”. Asupra campaniei antievreiești din Transilvania de Nord în general, vezi și United States Holocaust Memorial Museum, Arhive (în continuare: USHMM, Arhive), RG 25.004M, rola 42, dosar nr. 23.

și din comunitățile județului Cluj au fost concentrați într-un ghetou stabilit la cărămidăria Iris, în partea de nord a orașului. Chestiunile specifice ale operațiunii de concentrare au fost puse la punct la o întâlnire din data de 2 mai, sub conducerea lui László Vásárhelyi, primarul orașului, László Urbán, șeful Poliției, și a colonelului de jandarmi Paksy-Kiss. Întrunirea, la care au participat aproape 150 de oficiali ai municipalității însărcinați cu operațiunea de adunare, s-a ocupat de detaliile procesului de ghetozare, așa cum a fost configurat în decret și la conferința lui László Endre, ținută la Satu Mare pe 26 aprilie.

Oficialii maghiari din Cluj au primit asistență de specialitate pentru atacul împotriva evreilor de la SS-*Hauptsturmführer* Strohschneider, comandantul local al serviciilor germane de securitate. Ghetozarea s-a făcut în ritm rapid. La 10 mai, populația ghetoului ajunsese la 12 000 de persoane. În momentul său de vârf, chiar înainte de deportare, cuprinzându-i atunci și pe evreii transferați din ghetoul de la Gherla, populația ghetoului din Cluj era de 18 000 de persoane.

Alături de ofițerii menționați mai sus, următorii oficiali au fost și ei implicați masiv în ghetozarea evreilor: József Forgács, secretarul general al județului Cluj, reprezentându-l pe adjunctul prefectului; Lajos Hollóssy-Kuthy, adjunctul șefului Poliției; Géza Papp, un ofițer de poliție de rang înalt; Kázmér Taar, un angajat cu rang înalt al biroului primarului. Comanda generală a procesului de ghetozare în județul Cluj, cu excepția orașului Cluj, i-a aparținut lui Ferenc Szász, adjunctul prefectului județului Cluj, și lui József Székely, primarul orașului Huedin. Evreii din diferitele orașe și sate ale județului au fost mai întâi concentrați în localitățile lor, de obicei în sinagogă sau în instituția evreiască adiacentă. După o scurtă perioadă de timp și o primă rundă de expropriieri, ei au fost transferați în ghetoul de la Cluj.

Printre cei transferați în ghetoul din Cluj se aflau evrei din multe comunități din districtele Borșa, Cluj, Hida, Huedin și Nadasdia²⁰. După comunitatea evreiască a Clujului, de departe cele mai mari comunități aduse la cărămidăria Iris au fost cele din Huedin și Gherla. Evreii din Huedin au fost adunați sub comanda și supravegherea lui József Székely, Pál Boldizsár, ofițerul responsabil cu aprovizionarea în oraș, József Orosz, șeful Poliției și a ofițerilor de poliție și detectivilor Ferenc Menyhért, András Szentkúti, András Lakatos și Sándor Ojtózi.

Cărămidăria-ghetou din Gherla cuprindea aproape 1 600 de evrei. Dintre aceștia, circa 400 erau originari chiar din oraș; alții au fost aduși din comunitățile vecine în districtul Gherla²¹. Transferul acestor evrei în ghetoul din Cluj s-a făcut sub comanda lui Lajos Tamási, primarul Gherlei, și a lui Ernő Berecki și András Iványi, ofițeri comandanți ai Poliției din oraș.

Ghetoul din Cluj s-a aflat sub comanda directă a lui László Urbán. Administrația internă a ghetoului a fost încredințată Consiliului Evreiesc, format din liderii tradiționali ai comunității evreiești locale. Acesta era condus de József Fischer, șeful comunității neologice a orașului, și îi includea pe rabinul Akiba Glasner, József Fenichel, Gyula Klein, Ernő Marton, redactorul-șef al publicației *Új Kelet (Estul Nou)*, Zsigmond Léb și rabinul Mózes Weinberger (ulterior, Carmilly-Weinberger). Secretar general era József Moskovits, și secretarul Dezső Hermann.

20. Printre aceștia se aflau evreii din Borșa, Ciucea, Gilău, Hida și Panteceu.

21. Printre evreii care au fost adunați inițial în Gherla se aflau cei din satele Aluniș, Băița, Beudiu, Buza, Chiochiș, Dârja, Fizeșu Gherlii, Icloda, Lacu, Livada, Lujerdiu, Manic, Mateiaș, Nasal, Pădureni, Pui, Sic, Sănnicoară și Sănmartin.

József Fischer avea reputația de a fi unul dintre liderii evrei locali complet informați asupra realităților programului nazist al Soluției Finale. El și familia lui s-au aflat printre cei 388 de evrei luați din ghetoul din Cluj și duși la Budapesta – și, eventual, spre libertate – la 10 iunie 1944, ca parte a controversatei înțelegeri dintre Kasztner și SS²².

Ghetoul a fost evacuat în șase transporturi, dintre care primul a fost efectuat la 25 mai, iar ultimul, la 9 iunie²³.

Dej. Ghetoul din Dej a cuprins cea mai mare parte a evreilor din județul Someș. Sub conducerea administrativă a prefectului Béla Bethlen, județul a fost reprezentat la conferința de la 26 aprilie, cu László Endre, la Satu Mare, de: János Schilling, adjunctul prefectului; Jenő Veress, primarul Dejului; Lajos Tamási, primarul Gherlei; Gyula Sárosi, șeful Poliției din Dej; Ernő Berecki, șeful Poliției din Gherla, și Pál Antalffy, comandatul Jandarmeriei din Someș. Obiectivele și deciziile acestei conferințe le-au fost comunicate ofițerilor șefi ai serviciului civil, Jandarmeriei și Poliției din județ la o întâlnire specială convocată și condusă de János Schilling la 30 aprilie. Ca și în alte părți, acțiunea de ghetozare a început la 3 mai. Adunarea evreilor din județ s-a făcut sub conducerea lui Pál Antalffy. Ghetoul din Dej a fost printre cele mai mizere din Transilvania de Nord. La insistența oficialilor locali virulent antisemiți, acesta a fost stabilit într-o pădure – așa-numita „Bungur” – situată la aproximativ două mile de oraș. În momentul de vârf, ghetoul cuprindea 7 800 de evrei, inclusiv cei 3 700 de evrei din oraș. Alții au fost aduși din comunitățile rurale ale județului Someș, mulți dintre ei fiind adunați, inițial, în reședințele de district de la Beclean, Chiochiș, Dej, Gherla, Ileanda și Lăpuș²⁴. Cei mai norocoși dintre locuitorii ghetoului se adăposteau în barăci improvizate, ceilalți fie în corturi făcute manual, fie trăiau sub cerul liber. Înainte de transferul către „Bungur”, evreii din Dej au fost concentrați în trei centre din interiorul orașului, unde au fost supuși la percheziții corporale pentru a li se lua obiectele de valoare.

Ghetoul, încercuit cu sârmă ghimpată, era păzit de Poliția locală, ajutată de o unitate specială formată din 40 de jandarmi, adusă de la Zalău. Comanda supremă a ghetoului se afla în mâinile lui Takáts, un „agent guvernamental”. Administrația internă a ghetoului a fost încredințată Consiliului Evreiesc, compus din liderii respectați ai comunității locale. Consiliul îi includea pe Lázár Albert (președinte), Ferenc Ordentlich, Samu Weinberger, Manó Weinberger și Andor Agai. Dr. Oszkar Engelberg era medicul-șef al ghetoului, iar Zoltán Singer, reprezentantul economic responsabil cu aprovizionarea.

Condițiile sanitare din ghetou erau deplorabile, ca și serviciile de bază și aprovizionarea. Această situație s-a datorat în mare măsură relei-voințe a lui Jenő Veress, primarul Dejului, și a doctorului Zsigmond Lehnár, medicul-șef. Echipele de anchetatori care căutau bunuri de valoare au fost la fel de crude la Dej ca și în alte părți. Printre cei implicați în astfel de anchete au fost József Fekete, József Gecse, Maria Fekete, Jenő Takács, József Lakadár și ofițerii de poliție Albert (Béla) Garamvolgyi, János Somorlyai, János Kassai și Miklós Désaknai.

22. Pentru detalii, vezi Randolph L. Braham, *The Politics of Genocide*, ed. cit., capitolul 29.

23. Pentru detalii, vezi *idem*, *Genocide*, ed. cit., pp. 24-27, 123-141, și *PH-R*, pp. 243-253.

24. Printre acestea se aflau micile comunități evreiești din Beclean, Beudiu, Bobâlna, Icloda, Ileanda, Lăpuș, Mica, Reteag, Șintereag, Urișor și Uriu. Cei adunați la Gherla au fost transferați în ghetoul din Cluj.

Ghetoul a fost lichidat între 28 mai și 8 iunie, din el fiind deportați 7 674 de evrei, în trei transporturi. Câțiva evrei au reușit să scape din ghetou. Printre aceștia s-a aflat rabinul József Paneth din Ileanda Mare, care, împreună cu nouă membri ai familiei sale, se pare că a reușit să ajungă în siguranță în România²⁵.

Șimleul Silvaniei. Ghettoizarea evreilor din județul Sălaj s-a făcut sub comanda și supravegherea oficialilor care au participat la conferința de la Satu Mare din 26 aprilie: András Gazda, adjunctul prefectului județului; János Sréter, primarul Zalăului; József Udvari, primarul Șimleului Silvaniei; locotenent-colonel György Mariska, comandantul unității de jandarmi a județului; Ferenc Elekes, șeful Poliției din Zalău; István Pethes, șeful Poliției din Șimleul Silvaniei. Baronul János Jósika, prefectul județului Zalău, a demisionat imediat ce a fost informat de András Gazda despre deciziile luate la conferința din 26 aprilie. El a fost unul dintre pușinii oficiali unguri care au îndrăznit să adopte o poziție publică împotriva acțiunilor antievreiești, considerându-le atât imorale, cât și ilegale. Succesorul său, László Szlávi, un îputernicit al Guvernului Sztójay, nu a avut asemenea scrupule și a cooperat deplin la implementarea măsurilor antievreiești.

La scurtă vreme după reîntoarcerea de la Satu Mare, s-au organizat consultări la biroul prefectului cu Béla Sámi, responsabilul-șef al județului, doctorii Suchi și Ferenc Molnár, șefii sectorului de sănătate din județul Sălaj și, respectiv, din Șimleul Silvaniei, László Krasznai, conducătorul districtului Șimleul Silvaniei, și István Kemecey de la departamentul serviciilor tehnice din Șimleul Silvaniei, cu scopul de a se stabili o locație pentru ghetou.

Adunarea evreilor din Șimleul Silvaniei s-a făcut sub comanda directă a lui István Pethes; în Zalău sub conducerea lui Ferenc Elekes, iar în alte părți ale județului sub direcția lui András Gazda și sub conducerea nemijlocită a locotenent-colonelului György Mariska. Printre comunitățile mai mari afectate s-au aflat cele din Tășnad și Crasna.

Evreii din județul Sălaj au fost concentrați în cărămidăria Klein din Cehei, într-o zonă mlăștinoasă și noroioasă, la aproximativ trei mile de Șimleul Silvaniei. La momentul de vârf, ghetoul adăpostea aproape 8 500 de evrei²⁶. Printre aceștia se aflau evreii din comunitățile din districtele Crasna, Cehu Silvaniei, Jibou, Șimleul Silvaniei, Supuru de Jos, Tășnad și Zalău²⁷. Deoarece adăposturile construite din cărămizi erau în număr limitat, mulți locuitori ai ghetoului erau obligați să trăiască sub cerul liber. Ghetoul era păzit de o unitate specială de jandarmi de la Budapesta și era condus de Krasznai, unul dintre cei mai cruzi comandanți de ghetou din Ungaria.

Ca urmare a torturilor, hranei necorespunzătoare și aprovizionării total inadecvate cu apă a ghetoului, evreii din județul Sălaj au ajuns la Auschwitz într-o stare foarte proastă, ceea ce a făcut ca un procent neobișnuit de mare să fie selectați pentru gazare imediat după sosirea în lagăr. Deportările de la Cehei au avut loc între 31 mai și 6 iunie, în trei transporturi²⁸.

25. Vezi *ibid.*, pp. 27-29, 178-187. Vezi și USHMM, Arhive, RG 25.004M, rola 52, dosar nr. 2044; rola 72, dosar nr. 40027; rolele 89-90, dosar nr. 40029.b.

26. Printre aceștia erau evreii din orașele Crasna, Șimleul Silvaniei, Tășnad și Zalău. Referitor la Șimleul Silvaniei, vezi USHMM, Arhive, RG 25.004M, rolele 90, 92 și 94, dosar nr. 40029. Pentru Tășnad, vezi rola 50, dosarele nr. 1106, 30 (502) și nr. 422 (666).

27. Printre aceștia se aflau evreii din orașele Buciumi, Cehei, Cehu Silvaniei, Jibou, Nușfalău, Pir, Șimleul Silvaniei, Supuru de Jos, Supuru de Sus, Surduc, Tășnad și Zalău.

28. Pentru detalii suplimentare, vezi Randolph L. Brahams, *Genocide*, ed. cit., pp. 29-30, 162-178.

Satu Mare. Datorită relativ importante concentrări a evreilor în județul Satu Mare, autoritățile maghiare au înființat două ghetouri în județ: unul în orașul Satu Mare, altul la Baia Mare. La început, Carei a fost de asemenea folosit drept centru de concentrare pentru evreii care locuiau acolo și în comunitățile învecinate. Totuși, după o scurtă perioadă, evreii din ghetoul de la Carei, care era condus de un Consiliu Evreiesc alcătuit din István Antal, Jenő Pfefferman, Ernő Deutsch și Lajos Jakobovics, au fost transferați în ghetoul din Satu Mare²⁹.

Reprezentanții județului la conferința de la Satu Mare, din 26 aprilie, au fost László Csóka, primarul orașului Satu Mare; Endre Boér, adjunctul prefectului județului; Zoltán Rogozi Papp, adjunctul primarului din orașul Satu Mare; Ernő Pirkler, secretarul general al orașului, reprezentanți ai Poliției și Jandarmeriei.

Comisiile pentru arestarea evreilor din Satu Mare și din împrejurimi au fost stabilite la o întrunire ținută la scurt timp după conferință. Aceasta a fost prezidată de László Csóka și au participat la ea reprezentanți ai Poliției și Jandarmeriei, inclusiv Károly Csegezi, Bela Sárközi și Jenő Nagy, din partea Poliției, și N. Deményi, din partea Jandarmeriei. Membri ai consiliilor financiare și educaționale ale orașului au luat parte și ei la lucrările comisiei. Ghettoizarea în Satu Mare s-a făcut cu cooperarea lui László Csóka; în restul județului, evreii au fost adunați sub comanda administrativă a lui Endre Boér.

În momentul său de vârf, ghetoul din Satu Mare a adăpostit aproximativ 18 000 de evrei. Ei fuseseră adunați din următoarele unsprezece districte ale județului: Arad, Baia Mare, Carei, Copalnic-Mănăștur, Csenger (azi în Ungaria), Fehérgyarmat (azi în Ungaria), Mátészalka (azi în Ungaria), Orașu Nou, Satu Mare, Șomcuta Mare și Seini³⁰. Comandantul ghetoului era Béla Sárközi, ofițerul de poliție responsabil de ramura locală a Oficiului Național Central pentru Controlul Străinilor (Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság – KEOKH). Consiliul Evreiesc era condus de Zoltán Schwartz și îi includea pe Samuel Rosenberg, liderul comunității evreiești, Singer, Lajos Vinkler și József Borgida, cu toții șefi foarte respectați ai comunității evreiești din Satu Mare.

Perchezițiile pentru descoperirea bunurilor de valoare au fost făcute, cu cruzimea obișnuită, de Sárközi, Csegezi și Deményi. Eficiența lor a fost sporită de prezența unei unități speciale formate din 50 de jandarmi din împrejurimile localității Mérc.

Ghetoul a fost lichidat prin deportarea evreilor în cursul a șase transporturi, între 19 mai și 1 iunie³¹.

Baia Mare. Ghettoizarea evreilor din Baia Mare și ai diferitelor comunități din districtele sud-estice ale județului Satu Mare s-a făcut urmând liniile de bază stabilite la câteva zile după conferința de la Satu Mare. Întrunirea liderilor locali a avut loc la sediul

29. Ca sursă documentară pentru Carei, vezi USHMM, Arhive, RG 25004M, rola 40, dosar nr. 12; rola 50, dosar nr. 446 (678), și rola 51, dosar nr. 1130 (III).

30. Printre evreii concentrați în ghetoul de la Satu Mare se aflau cei de la Apa, Batiz, Bixad, Carașeu, Carei, Craidorolt, Copalnic-Mănăștur, Lechința, Livada Mică, Medieșu Aurit, Micula, Mireșu Mare, Negrești-Oaș, Orașu Nou, Seini, Șomcuta Mare, Trip, Vama și Viile Satu Mare. Pentru Bixad, vezi USHMM, Arhive, RG 25.004M, rola 51, dosar nr. 152 (I). Pentru Negrești-Oaș, vezi rola 49, dosar nr. 714, și rola 50, dosar nr. 7141.

31. Pentru detalii suplimentare despre ghetoul din Satu Mare, vezi Braham, *Genocide*, ed. cit., pp. 31-32, 101-113. Vezi și USDHMM, Arhive, RG 25.004M, rola 51, dosar nr. 854 (I) și nr. 920 (I); rola 88, dosar nr. 40029, vol. 4.

Partidului Crucilor cu Săgeți din Baia Mare, la ea participând și László Endre. Orașul a fost reprezentat, la început, de adjunctul de primar Károly Tamás, dar acesta a fost înlocuit curând de István Rosner, un ajutor al șefului Poliției, care s-a dovedit mai maleabil. Printre alții, au fost prezenți Jenő Nagy, șeful Poliției; Sándor Vajai, fost secretar general al biroului primarului; Tibor Várhelyi, comandantul unității de jandarmi; Gyula Gergely, liderul Partidului Crucilor cu Săgeți din Transilvania de Nord; József Haracsek, președintele Asociației Baross (o asociație virulent antisemită a oamenilor de afaceri creștini).

Ghetoul pentru evreii din orașul Baia Mare a fost stabilit pe terenurile virane ale Fabricii de sticlă König; evreii aparținând diferitelor comunități din districtele Baia Mare, Șomcuta Mare și Copalnic-Mănăștur au fost cantonați în niște grajduri din Valea Borcutului, la aproximativ două mile de oraș. Adunarea evreilor și perchezițiile după bunuri de valoare s-au făcut sub comanda lui Jenő Nagy și Gyula Gergely, cu participarea SS-*Hauptsturmführer* Franz Abromeit. Ghetoul din Baia Mare cuprindea aproximativ 3 500 de evrei, iar cel din Valea Borcutului, în jur de 2 000. Dintre aceștia din urmă, numai 200 și-au găsit adăpost în grajduri; ceilalți au fost cantonați sub cerul liber. Comandantul-șef al ghetoului a fost Tibor Várhelyi. Evreii din ghetoul de la Baia Mare au fost supuși torturilor și metodelor de anchetă obișnuite în toate ghetourile. Printre cei implicați în aceste anchete, conduși de Nagy și de Várhelyi, au fost Károly Balogh și László Berentes, asociați la Fabrica Phoenix din Baia Mare, precum și Haracsek, Péter Czeisberger, Zoltán Osváth și detectivii József Orgoványi, Imre Vajai și István Bertalan. Răspunderea generală pentru administrarea județului îi revenea, la vremea respectivă, lui Barnabás Endrődi, care a fost numit prefect al județului Satu Mare de către Guvernul Sztójay, la 25 aprilie 1944.

Cei 5 916 evrei din cele două ghetouri au fost deportați în două transporturi, între 31 mai și 5 iunie³².

Bistrița. Cei aproximativ 6 000 de evrei din Bistrița și din comunitățile județului Bistrița-Năsăud au fost concentrați la ferma Stamboli, situată la 2-3 mile de oraș. Aproape 2 500 de locuitori ai ghetoului proveneau chiar din Bistrița. Ceilalți au fost aduși din comunitățile din districtele Bistrița de Jos și Bistrița de Sus, Năsăud și Rodna³³.

Ghetoizarea evreilor din oraș s-a făcut sub comanda primarului Norbert Kuales și a șefului Poliției, Miklós Debreczeni. În alte comunități ale județului, operațiunea a fost condusă de László Smolenszki, adjunctul de prefect, și locotenent-colonelul de jandarmi Ernő Pasztai. Toți patru participaseră, împreună cu László Endre, la conferința din 28 aprilie de la Târgu-Mureș.

Ghetoul, constând într-un număr de barăci și adăposturi pentru porci, era inadecvat din toate punctele de vedere. Resursele de apă și hrană au fost, în mare parte, foarte sărace, din cauza comportamentului inacceptabil al lui Heinrich Smolka, însărcinat cu asigurarea lor. Printre cei care au cooperat cu Smolka la persecutarea evreilor a fost și Gusztáv Órendi, un agent al Gestapo din Bistrița. Autoritățile polițienești locale au

32. Pentru alte detalii despre Baia Mare, vezi Randolph L. Braham, *Genocide*, ed. cit., pp. 32-33, 113-123. Vezi și USHMM, Arhive, RG 25004M, rola 42, dosar nr. 40030; rolele 90 și 94, dosar nr. 40029. Pentru Baia Sprie, vezi rola 60, dosar nr. 22291.

33. Printre evreii din zona rurală transferați în ghetoul din Bistrița se aflau cei din Ilva Mare, Ilva Mică, Lechința, Năsăud, Nimigea de Jos, Prundu Bârgăului, Rodna, Romuli, Șieu.

asigurat paza ghetoului cu 25 de jandarmi din Dumitra, trimiși la Bistrița de colonelul Paksy-Kiss. După 10 mai 1944, prefect al județului a fost Kálmán Borbély.

Deportarea celor 5 981 de evrei din Bistrița a avut loc la 2 și 6 iunie 1944³⁴.

Oradea. Cel mai mare ghetou din Ungaria – cu excepția celui din Budapesta – a fost cel din Oradea. De fapt, în acest oraș existau două ghetouri: unul pentru evreii din localitate, ce cuprindea 27 000 de persoane, aflat în apropierea Marii sinagogi ortodoxe și a Pieței Mari; celălalt, pentru cei aproape 8 000 de evrei aduși din multele comunități rurale ale următoarelor douăsprezece districte: Aleșd, Berettyóújfalu (azi în Ungaria), Biharkeresztes (azi în Ungaria), Cefa, Derecske (azi în Ungaria), Marghita, Oradea, Săcueni, Sălard, Salonta Mare, Sárret (azi în Ungaria) și Valea lui Mihai. Mulți dintre evreii acestor comunități au fost concentrați în și în jurul depozitului de lemne Mezey³⁵.

Ghetoul din Oradea era extraordinar de suprapopulat. Evreii din oraș, care constituiau aproape 30% din populația localității, au fost înghesuiți pe o suprafață care putea adăposti doar a cincisprezece – și nu a cincea – parte din populația orașului. Densitatea era atât de mare, încât 14-15 evrei împărțeau o singură cameră. Ca toate celelalte ghetouri, cel din Oradea suferea de pe urma lipsei de alimente; au existat, de asemenea, victime ale măsurilor punitive practicate de o administrație locală deosebit de sălbatică; adesea, conducerea antisemită a orașului întrerupea electricitatea și apa în ghetou. Mai mult, sub comanda locotenent-colonelului Jenő Péterffy, jandarmii au fost deosebit de sadici la „monetăria” locală, care se afla în Fabrica de bere Dréher, în imediata vecinătate a ghetoului. În interior, ghetoul era administrat de un Consiliu Evreiesc condus de Sándor Leitner, liderul comunității evreilor ortodocși.

Deportarea evreilor a început cu „evacuarea” celor concentrați în depozitul de lemne Mezey, la 23 mai. Aceasta a fost urmată, la 28 mai, de primul transport care a avut loc chiar din oraș. Ultimul transport a părăsit Oradea la 27 iunie³⁶.

Țara Secuilor. În Districtul Jandarmeresc X, așa-zisa Țară a Secuilor (Szekler Land), care cuprindea județele Mureș-Turda, Ciuc, Odorheiu și Trei Scaune, evreii au fost plasați în trei mari ghetouri: Târgu-Mureș, Reghin și Sfântul Gheorghe.

Concentrarea evreilor din județele Țării Secuilor s-a făcut potrivit hotărârii conferinței de la Târgu-Mureș, din 28 aprilie 1944. Aceasta a fost condusă de László Endre și i-a reunit pe toți prefectii, primarii orașelor, șefii districtelor și ofițerii de rang înalt ai Poliției și Jandarmeriei din regiune. Așa cum s-a decis la conferință, ghetoul din Târgu-Mureș îi cuprindea nu numai pe evreii din oraș, ci și pe aceia din comunitățile județului Odorheiu și din partea de vest a județului Mureș-Turda. Ghetoul din Reghin îi cuprindea pe evreii din comunitățile părții de est a județului Mureș-Turda și pe cei din sudul județului Ciuc. Ghetoul din Sfântul Gheorghe a fost înființat pentru evreii din județul Trei Scaune și din partea de sud a județului Ciuc. Ca peste tot, evreii din

34. Pentru alte detalii, vezi Randolph L. Braham, *Genocide*, ed. cit., pp. 33, 187-190.

35. Printre comunitățile evreiești concentrate în acest depozit se aflau cele din Aleșd, Biharia, Borod, Marghita, Săcueni, Sălard, Salonta și Valea lui Mihai. Pentru Marghita, vezi USHMM, Arhive, RG 25004M, rola 88, dosar nr. 40029; pentru Salonta, vezi rola 42, dosar nr. 40030, doc. 43.

36. Pentru alte detalii, vezi Randolph L. Braham, *Genocide*, ed. cit., pp. 33-36, 79-101, și *PH-R*, pp. 61-75. Alte documente despre destinul evreilor din Oradea și din județul Bihor, la USHMM, Arhive, RG 25004M, rola 42, dosar nr. 40030; rola 73, dosar nr. 40027; rola 87, dosar nr. 40029.

diferitele comunități au fost mai întâi concentrați în sinagogile locale sau în clădirile aparținând comunității înainte de a fi transferați în ghetourile de care aparțineau³⁷.

Târgu-Mureș. Ghetoul din Târgu-Mureș a fost stabilit într-o cărămidărie dezafectată de pe strada Koronkai, pe o suprafață de aproximativ 25 000 de metri pătrați. Se compunea dintr-o clădire mare, cu acoperișul găurit și podea de ciment; deoarece nu mai era folosită de câțiva ani, clădirea era extrem de insalubră. Populația ghetoului se ridica la 7 380 de evrei, dintre care aproximativ 5 500 proveneau chiar din oraș, iar ceilalți din comunitățile câtorva districte, ca Band, Miercurea Nirajului, Sângeorgiu de Pădure și Sovata. Printre ei se aflau 276 de evrei din Sfântul Gheorghe și evreii din Bezidu Nou, descendenți ai secuilor care se convertiseră la iudaism la începuturile existenței Principatului Transilvaniei. S-a afirmat că acestor evrei li s-a dat șansa de a scăpa de ghetizare dacă se declarau maghiari creștini – dar, potrivit unor surse, au refuzat³⁸.

Aproximativ 2 400 de evrei dintre cei 7 380 prezenți în cărămidărie, cel mai mare ghetou din zonă, și-au găsit adăpost în clădirile care serviseră la uscarea cărămizilor; ceilalți au trebuit să se descurce sub cerul liber. Comandantul ghetoului a fost șeful Poliției, Géza Bedö, iar adjunctul său era Dezső Liptai. Consiliul Evreiesc, care a făcut tot ce a putut ca să ușureze suferința evreilor, îi includea pe Samu Ábrahám, Mayer Csengeri, Mór Darvas, Ernő Goldstein, József Helmer, Dezső Léderer, Jenő Schwimmer, Ernő Singer și Manón Szofer.

Condițiile de aici erau la fel de mizerabile ca peste tot, aprovizionarea cu apă constituind o problemă deosebită. Dr. Ádám Horváth, responsabilul cu sănătatea al orașului, și adjunctul său, dr. Mátyás Talos, au fost principalii responsabili pentru dezastrul serviciilor sanitare din ghetou.

Evreii din Târgu-Mureș au fost concentrați sub comanda generală a primarului Ferenc Májay, care a participat la conferința convocată de László Endre. De fapt, Májay a procedat la implementarea instrucțiunilor lui Endre chiar la o zi după conferință, când a dispus ca principala sinagogă din oraș să fie transformată în spital improvizat. Unitățile de jandarmerie și poliție care au fost direct implicate în procesul de ghetizare se aflau sub comanda directă a colonelului János Papp, șeful Directoratului Jandarmeriei din cele patru județe ale Țării Secuilor; colonelului János Zalantai, comandantul legiunii de jandarmi din județul Mureș-Turda; și a lui Géza Bedö. Rol de conducător au avut și colonelul Géza Körmendi, comandantul unităților de honvezi din oraș și județ, și generalul István Kozma, șeful așa-numitei Gărzi de Frontieră Secuiești (*Székely Határőr*), organizație paramilitară. Participarea la operațiuni a comandanților honvezilor (forțele armate maghiare) a avut un caracter de excepție, deoarece unitățile armatei regulate nu au fost, în mod normal, implicate în procesul de ghetizare. Kozma a declarat că s-a implicat la cererea personală a lui László Endre. Maiorul Schröder, reprezentantul local al Gestapoului, a oferit asistența tehnică necesară pentru operațiunea antievreiască.

Cu toată brutalitatea și eficiența autorităților militar-administrative locale, Paksy-Kiss a găsit nesatisfăcătoare implicarea lor în această operațiune, așa încât a trimis, pentru

37. Despre Țara Secuilor în general, vezi USHMM, Arhive, RG 25004M, rola 51, doc. 1160 (I), și Fond Tribunalul Poporului – Cluj, 1945-1946, rola 1, doc. 11.

38. Ghetoul din Târgu-Mureș îi mai cuprindea pe evreii din Band, Miercurea Nirajului, Sângeorgiu de Pădure și Sovata.

asistență, o unitate specială de jandarmi. Concentrarea evreilor s-a făcut cu ajutorul aripilor locale a organizației paramilitare de tineret Levente.

Colaboratorii apropiați ai lui Májay la inițierea și administrarea măsurilor antievreiești în Târgu-Mureș au fost Ferenc Henner, șeful notarilor de la primărie, și Ernő Jávör, notar-șef la prefectură. În județul Mureș-Turda, concentrarea s-a făcut sub conducerea lui Andor Joós și Zsigmond Marton, prefectul și, respectiv, adjunctul prefectului.

În județul Odorhei și în orașul Sfântul Gheorghe, reședința județului, ghetozarea s-a făcut sub supravegherea generală a prefectului Dezső Gálfy. Comanda directă în județ a fost exercitată de adjunctul de prefect István Bonda și de către locotenent-colonelul László Kiss, comandantul Jandarmeriei din județ. În orașul Sfântul Gheorghe, adunarea evreilor a fost condusă de maiorul Ferenc Filó și de șeful Poliției, János Zsigmond.

Ca și alte ghetouri, cel din Târgu-Mureș avea o „comisie de cercetare” care se ocupa de evaluarea petițiilor adresate de evrei, inclusiv cererile pentru statutul de exceptat. Comisia, a cărei atitudine față de evrei a fost marcat negativă, era formată din Májay, Bedő și colonelul de jandarmi Loránt Bocskor. Și în Târgu-Mureș exista o „monetărie”, instalată într-o mică clădire din interiorul ghetoului. Printre torționarii care au participat la obținerea bunurilor de valoare de la evrei au fost Ferenc Sallós, căpitanii Konya și Pintér, din partea Jandarmeriei.

Primul transport a fost trimis către Auschwitz la 27 mai 1944. La 8 iunie, când pleca al treilea transport, 7 549 de evrei fuseseră evacuați din acest ghetou local³⁹.

Reghin. Ghetoul din Reghin a fost înființat într-o cărămidărie total neadecvată, aleasă de primarul Imre Schmidt și de șeful Poliției, János Dudás. Ambii au participat, împreună cu László Endre, la conferința de la Târgu-Mureș din 28 aprilie 1944. În alegerea locului pentru ghetou și în operațiunea de adunare a evreilor, ei au fost asistați de către maiorul László Komáromi, șeful forțelor de honvezi din Reghin, locotenentul G. Szentpály Kálmán, comandantul unității locale de jandarmi, și de Jenő Csordácsics, consilier la primărie și „expertul” local în problema evreiască.

Cea mai mare parte a evreilor au fost cazați în clădiri fără pereți, care serviseră la uscarea cărămidizilor. Unii s-au văzut obligați să rămână sub cerul liber, iar câtorva li s-a permis să locuiască în case situate lângă ghetou, la marginea orașului. La momentul de vârf, ghetoul număra 4 000 de persoane, dintre care aproximativ 1 400 erau chiar din oraș. Ceilalți au fost aduși din partea de est a județului Mureș-Turda și din nordul județului Ciuc⁴⁰.

Evreii din Gheorghieni, județul Ciuc, au fost adunați sub supravegherea primarului Mátyás Tóth și a șefului Poliției, Géza Polánkai. Chiar și evreii care obținuseră exceptarea au fost luați împreună cu ceilalți și duși în localul școlii primare, unde percheziția pentru găsirea bunurilor de valoare era condusă de Béla Ferenczi, membru al departamentului local de poliție. După trei zile petrecute în localul școlii, unde nu au primit aproape deloc mâncare, evreii au fost transferați în ghetoul din Reghin⁴¹.

Ghetoul din Reghin era păzit de Poliția locală și de o unitate specială formată din 40 de jandarmi din Szeged. Condițiile erau similare celor existente în alte părți. Perchezițiile

39. USHMM, RG 25.004M, rola 50, dosarele nr. 10781 și nr. 10861 ; rolele 88 și 89, dosar nr. 40029.

40. Printre aceștia se aflau evrei din Ierņuței, Lunca Bradului, Răstolița și Toplița.

41. USHMM, Arhive, RG 25.004M, rola 73, dosar nr. 40027 ; rola 89, dosar nr. 40029.

pentru găsierea bunurilor de valoare se făceau sub conducerea ofițerilor de poliție și de jandarmerie care păzeau ghetoul și cu participarea lui Pál Bányai, Balázs Biró, András Fehér și Istvan Gösi, membri ai unităților speciale de anchetă ale Jandarmeriei. Pentru a ajuta la anchetarea evreilor din Gheorghieni, Béla Ferenczi a fost solicitat să facă deplasarea de la Gheorghieni la Reghin. La anchetă, Irma Lovas era responsabilă cu perchezițiile vaginale. Ghetoul se afla sub conducerea directă a lui János Dudás.

Sfântul Gheorghe. În ghetoul din Sfântul Gheorghe au fost aduși evreii din localitate, precum și cei din micile comunități din județul Trei Scaune și din partea de sud a județului Ciuc. Populația totală a ghetoului era de 850 de persoane⁴².

Comisia pentru stabilirea amplasamentului ghetoului era formată din Gábor Szentiványi, prefectul județului Trei Scaune, care s-a purtat destul de decent cu evreii din zona rurală; Andor Barábas, adjunctul de prefect; István Vincze, șeful Poliției din Sfântul Gheorghe; locotenent-colonelul Balla, comandantul jandarmilor din județul Trei Scaune. Toți aceștia participaseră, împreună cu László Endre, la conferința de la Târgu-Mureș. Ghettoizarea celor câteva sute de evrei din orașul Sfântul Gheorghe a diferit ca procedură de ceea ce s-a întâmplat în alte părți. La 2 mai 1944, evreilor li s-a cerut de către Poliție să se prezinte a doua zi, la ora 6 dimineața, la sediul acesteia, împreună cu toți membrii de familie. O persoană din fiecare familie a fost lăsată să se întoarcă acasă, însoțită de un polițist, pentru a lua bunurile esențiale, admise de autorități. După aceea, evreii au fost transferați într-o clădire neterminată, care nu avea nici uși, nici ferestre.

Evreii din județul Ciuc, inclusiv cei din Miercurea-Ciuc⁴³, au fost adunați sub comanda generală a următorilor: Ernő Gaáli, prefectul județului Ciuc; József Abraham, adjunctul prefectului; Gerő Szász, primarul din Miercurea-Ciuc; Pál Farkas, șeful Poliției orașului; locotenent-colonelul Tivadar Lóhr, comandantul jandarmilor din Miercurea-Ciuc. Ca și responsabilii orașului și ai județului Trei Scaune, și acești oficiali participaseră la întâlnirea de la Târgu-Mureș, cu László Endre.

Condițiile din ghetoul de la Sfântul Gheorghe, care se afla sub comanda directă a unui ofițer SS neidentificat, erau dure. După o săptămână, evreii de aici au fost transferați în ghetoul de la Reghin⁴⁴.

Sighetul Marmației. Deși, din punct de vedere geografic, județul Maramureș făcea parte din Transilvania de Nord, pentru scopurile dezvevizării, a fost considerat parte a Ruteniei Carpatice și a nord-estului Ungariei. Deoarece cuprindea una dintre cele mai mari concentrări de evrei ortodocși și hasidici din Ungaria, oficialii germani și maghiari au fost deosebit de preocupați de curățarea acestei zone de evrei.

Detaliile măsurilor antievreiești aplicate în județul Maramureș, ca și în toată Rutenia Carpatică, au fost adoptate la conferința de la Munkács, din 12 aprilie 1944. Județul Maramureș și municipalitatea din Sighetul Marmației au fost reprezentate la această conferință de László Illinyi, adjunctul de prefect; Sándor Gyulafalvi Rednik, primarul

42. Alături de evreii din Sfântul Gheorghe, în ghetou se aflau evreii din Boroșneu Mare, Covasna și Târgul Secuiesc.

43. USHMM, RG 25.004M, rola 50, dosare nr. 1106 și nr. 1920.

44. *Ibid.*, rolele 89 și 94, dosar nr. 40029. Pentru alte detalii asupra sortii evreilor din județele Țării Secuilor, vezi Randolph L. Braham, *Genocide*, ed. cit., pp. 36-40, 141-157.

din Sighetul Marmației ; Lajos Tóth, șeful Poliției ; colonelul Zoltán Agy, comandantul legiunii locale de jandarmi ; și colonelul Sárvári, comandantul Districtului Jandarmeresc IV. În dimineața zilei de 15 aprilie, László Illinyi a convocat o întrunire la Sighetul Marmației cu înalții oficiali ai județului pentru a discuta detaliile procesului de ghetozare, inclusiv alegerea amplasamentelor ghetourilor. În aceeași după-amiază, Lajos Tóth a prezidat o întrunire a șefilor Jandarmeriei din Sighetul Marmației, la care s-au trecut în revistă detaliile operațiunii. Această întrunire a stabilit și cele 20 de comisii responsabile de adunarea evreilor. Din fiecare comisie făceau parte un ofițer de poliție, unul de jandarmi și un reprezentant al serviciilor civile.

Ghetoul din Sighetul Marmației a fost stabilit în două zone periferice ale orașului, locuite inițial de categoriile cele mai sărace ale evreimii. În ghetou s-au aflat peste 12 000 de evrei, dintre care puțin peste 10 000 proveneau chiar din oraș. Ceilalți au fost aduși din multe sate cu populație majoritar românească aflate în cuprinsul districtelor Dragomirești, Maramureș, Ocna Șugatag, Ökörmező (azi în Ucraina), Rahó (azi în Ucraina), Técső (azi în Ucraina) și Vișeu de Sus⁴⁵.

Ghetoul era extrem de aglomerat, aproape fiecare cameră din fiecare clădire, inclusiv pivnițele și podurile, fiind locuită de 15 până la 24 de persoane. Ferestrele clădirilor de la marginea ghetoului au fost vopsite în alb, pentru a-i împiedica pe locuitorii ghetoului să comunice cu ne-evreii. Pentru a asigura izolarea ghetoului, acesta a fost încercuit cu sârmă ghimpată și păzit nu numai de Poliția locală, ci și de o unitate specială formată din 50 de jandarmi, aduși din Miskolc, sub comanda colonelului Sárvári. Comandantul ghetoului era Lajos Tóth. Adjunctul său era József Konyuk, șeful pompierilor din localitate. Ghetoul se afla sub autoritatea generală a lui Sándor Gyulafalvi Rednik, al cărui consilier expert pe probleme evreiești era Ferenc Hullmann. Hullmann a fost acela care a respins practic toate cererile înaintate de Consiliul Evreiesc prin care se solicita îmbunătățirea condițiilor de viață pentru locuitorii ghetoului.

Consiliul Evreiesc era format din rabinul Samu Danzig, Lipót Jozsovits, Jenő Keszner, Ferenc Krausz, Mór Jakobovits și Ignátz Vogel.

Ca în toate celelalte ghetouri, și la Sighetul Marmației exista o „monetărie”, în care evreii erau torturați pentru a spune unde și-au ascuns bunurile de valoare. Echipa de tortionari era formată din Tóth, Sárvári, János Fejér, comisar de poliție, și József Konyuk. Pe perioada măsurilor antievreiești, șeful județului Maramureș a fost László Szaplanczai, un membru de frunte al Partidului Renașterii Maghiare (Magyar Megújulás Pártja) al lui Béla Imrédy.

Ghetoul din Sighetul Marmației a fost printre primele lichidate după începerea deportării în masă, la 15 mai 1944, prin evacuarea a 12 849 de evrei, în patru transporturi, care au plecat din oraș la 16 și la 22 mai. Câțiva evrei, printre care și medici, care au fost prinși după plecarea transporturilor au fost deportați din ghetoul de la Aknaszlatina. Acest ghetou, în care se aflau 3 317 evrei din satele învecinate, a fost lichidat la 25 mai⁴⁶.

45. Printre aceștia s-au aflat evreii din Berbești, Bârsana, Budești, Giulești, Mara, Nănești, Oncești, Poienile Izei, Sârbi, Strâmtura și Vadu Izei. Pentru Berbești, vezi și USHMM, RG 25.004M, rola 61, dosar nr. 7081.

46. Printre aceștia erau evreii din Bocicoiu Mare, Câmpulung de Tisa, Coștiui, Crăciunești, Remeți, Rona de Jos, Rona de Sus și Săpânța. Pentru Crăciunești, vezi și USHMM, Arhive, RG 25.004M, rola 72, dosar nr. 40027 ; pentru Rona de Sus, vezi rola 40, dosar nr. 40030, doc. 26.

Au mai existat alte două ghetouri în județul Maramureș. Cel din Ökörmezö, în care se aflau 3 052 de evrei, a fost lichidat la 17 mai. Un ghetou mult mai mare a funcționat pentru scurtă vreme la Vișeu de Sus⁴⁷. Evreii de aici au fost transportați cu trenul la Vișeu de Jos, unde li s-au alăturat evreilor din localitățile învecinate⁴⁸. Un total de 12 079 de persoane au fost deportate de la Vișeu de Jos și Vișeu de Sus, în patru transporturi, în intervalul 19-25 mai 1944⁴⁹.

Deportarea : plan director

Spre deosebire de ceea ce s-a întâmplat în Polonia, evreii din Ungaria au rămas în ghetouri pentru o perioadă relativ scurtă de timp: ghetourile din sate au funcționat numai pentru o zi sau două; și chiar cele din marile centre de concentrare și îmbarcare, situate, în general, în reședințele de județ, au avut o existență scurtă. În Transilvania de Nord, ele au funcționat numai câteva săptămâni.

Detaliile tehnice și de organizare ale deportării s-au stabilit sub conducerea lui László Endre. La începutul lunii mai, acesta a redactat un memorandum către subordonații săi direcți, furnizându-le liniile directoare generale ale operațiunii antievreiești, cu sublinierea cooperării maghiaro-germane în cadrul acestei acțiuni⁵⁰. Detaliile din memorandum au fost discutate la conferința de la Munkács, din 8-9 mai, la care au participat oficiali de rang înalt din administrație, Poliție și Jandarmerie din diferitele județe și reședințe de județ. Conferința, prezidată de László Ferenczy, s-a axat pe elaborarea procedurilor de îmbarcare a evreilor în trenuri și planificarea finală a transporturilor din diferitele centre în care se aflau ghetouri. Planificarea era conformă cu instrucțiunile Marelui Oficiu al Reich-ului însărcinat cu Securitatea (*Reichssicherheitshauptamt* – RSHA), elaborate de Eichmann – *Sonderkommando*, care solicita dezevreizarea Ungariei de la est la vest. În consecință, evreii din Transilvania de Nord și cei din Rutenia Carpatică și din nord-estul Ungariei urmau să fie primii deportați, între 15 mai și 11 iunie. Conferința a aprobat, de asemenea, instrucțiunile scrise care trebuiau transmise primarilor din centrele de ghetozare și îmbarcare și a precizat detaliile procedurale și tehnice referitoare la deportarea evreilor⁵¹.

47. Printre evreii de aici se aflau cei din comunitățile de la Borșa, Leordina, Moisei, Petrova, Poienile de sub Munte și Ruscova. Pentru Vișeu de Sus, vezi rola 42, dosar nr. 40030, doc. 40; pentru Borșa, vezi rola 49, dosar nr. 710.

48. Printre aceștia erau evreii din Bogdan Vodă, Botiza, Glod, Ieud, Rozavlea, Săcel, Șieu, Săliște și Vișeu de Jos.

49. Pentru detalii suplimentare privind acțiunea antievreiască în județul Maramureș, vezi Randolph L. Braham, *Genocide*, ed. cit., pp. 40-42, 157-162, precum și USHMM, Arhive, RG 25004M, rola 71, dosar nr. 40027.

50. Randolph L. Braham, *The Politics of Genocide*, ed. cit., pp. 666-668.

51. *Ibid.*, pp. 667-669.

Organizarea transporturilor

Planul de deportare și planul rutelor au fost revizuite la conferința de la Viena, din 4-6 mai 1944, la care au participat reprezentanți ai Căilor Ferate, ai Jandarmeriei maghiare și ai Poliției de securitate germane (*Sicherheitspolizei* – SIPO). Reprezentantul Jandarmeriei era Leó Lulay, ajutorul lui Ferenczy ; Eichmann – *Sonderkommando* era reprezentat de Franz Novak, specialist în transporturi.

Conferința a discutat trei variante de rute de transport. După analizarea factorilor militari, strategici și psihologici caracteristici fiecărei propuneri, conferința a decis ca deportarea evreilor maghiari să înceapă la 15 mai, cu trenuri care vor fi conduse prin Kassa spre Auschwitz, traversând estul Slovaciei, via Prešov, Muszyna, Tarnow și Cracovia. S-a ajuns la un compromis și în privința numărului de trenuri pe zi. În timp ce László Endre, care era nerăbdător să facă Ungaria *judenrein* cât mai repede cu putință, a sugerat un număr de șase trenuri pe zi, Eichmann, care era mai bine informat asupra facilităților de gazare și ardere a cadavrelor de la Auschwitz, propusese, inițial, numai două. În cele din urmă, au convenit asupra a patru trenuri pe zi, cu aproximativ 12 000 de evrei fiecare.

Wehrmacht-ul și Căile Ferate germane s-au dovedit pe deplin cooperante în asigurarea materialului rulant necesar, ceea ce indică hotărârea naziștilor de a realiza Soluția Finală chiar și în detrimentul nevoilor militare ale Reich-ului. Împreună cu complicii lor maghiari, naziștii au dat deportării evreilor o mai mare importanță decât transportului de material necesar forțelor Axei, chiar și într-un moment în care trupele sovietice se apropiuau vertiginos de Carpați.

Procesul de deportare

Potrivit deciziilor luate la conferința de la Munkács din 8-9 mai, deportarea a început, așa cum era planificat, la 15 mai, în districtele jandarmerești VIII, IX și X (Rutenia Carpatică, nord-estul Ungariei și Transilvania de Nord), unde a fost identificată sub numele de Operațiunea de Dezevreizare Zonele I și II. Câte patru trenuri pe zi, fiecare tren cu câte 35-40 de vagoane de marfă, erau trimise în diferitele centre de ghetozare și îmbarcare pentru a fi umplute cu încărcătura umană, potrivit unui program bine stabilit. Fiecare tren transporta câte 3 000 de evrei înghesuiți în vagoanele de marfă, câte 70-80 în fiecare vagon. Fiecare vagon era prevăzut cu două găleți: una pentru apă, alta pentru excremente. Unul dintre primele ghetouri care trebuiau golite a fost Kassa, nodul de cale ferată prin care au părăsit țara aproape toate trenurile deportării. Acolo, jandarmii unguri care escortau trenurile cu deportați erau înlocuiți de germani.

Evreilor li s-a permis să ia cu ei doar un număr limitat de bunuri pentru durata „călătoriei”. Le era strict interzis să aibă bani lichizi, bijuterii sau bunuri de valoare. Imediat înainte de mutarea lor din ghetou pe platformele de îmbarcare au fost supuși unor noi percheziții, pentru a li se descoperi bunurile de valoare. Brutalitatea cu care au fost făcute aceste percheziții a variat, dar toate au fost la fel de umilitoare. În decursul perchezițiilor, documentele personale, inclusiv actele de identitate, diplomele și chiar documentele militare au fost confiscate, posesorii lor devenind astfel niște anonimi,

oameni fără identitate. La scurt timp după încheierea perchezițiilor, jandarmi și polițiști înarmați până în dinți i-au escortat pe evrei către punctele de îmbarcare. După ce aceștia au fost înghesuiți în vagoanele de marfă cu foarte mare brutalitate, fiecare ușă de vagon a fost legată cu lanțuri și blocată⁵².

Oficialii germani și maghiari care au răspuns de Soluția Finală au relatat operațiunile de îmbarcare și deportare în rapoarte zilnice. Ferenczy și-a înaintat raportul către Secția XX a Ministerului de Interne. Rapoartele Eichman-*Sonderkommando* i-au fost trimise lui Otto Winkelmann, șeful SS și al Poliției din Ungaria, care, în mod curent, le înainta mai departe, nu doar către RSHA, ci și – via Edmund Veessenmayer, plenipotențiarul lui Hitler în Ungaria – Ministerului german de Externe.

Potrivit acestor rapoarte, numărul evreilor deportați după două zile de la începutul operațiunii era de 23 363. La 18 mai, această cifră ajunsese la 51 000. Numărul deportaților a continuat să crească dramatic cu fiecare zi: 19 mai – 62 644; 23 mai – 110 556; 25 mai – 138 870; 28 mai – 204 312; 31 mai – 217 236; 1 iunie – 236 414; 2 iunie – 247 856; 3 iunie – 253 389; 8 iunie – 289 357⁵³. Transportul din 7 iunie, despre care s-a raportat a doua zi, a fost ultimul din zonele I și II. Cu acesta, experții germani și maghiari ai Soluției Finale își atinseseră ținta: în 24 de zile, deportaseră 289 357 de evrei în 92 de trenuri – o medie zilnică de 12 036 de persoane deportate și o medie de 3 145 pe tren. Printre aceste persoane se aflau 131 639 de evrei deportați (în 45 de trenuri) din centrele de ghetoizare și îmbarcare din Transilvania de Nord⁵⁴.

Crimă și pedeapsă

Mulți – dar, desigur, nu toți – oficiali militari și civili maghiari și germani implicați în Soluția Finală din Ungaria, inclusiv din Transilvania de Nord, au fost judecați după război în multe părți ale lumii. Cei mai mulți dintre ei au reușit să scape cu trupele naziste în retragere și au evitat punerea sub acuzare, ascunzându-și identitatea după capturarea lor de către Aliați. Alții au reușit să se stabilească în Occident, afirmându-se ca unelte utile în lupta împotriva comunismului și a Uniunii Sovietice, în timpul Războiului Rece.

Totuși, un număr relativ mare de înalți oficiali guvernamentali și militari maghiari responsabili de plănuirea și implementarea Soluției Finale au fost judecați la Budapesta, fiind acuzați, printre altele, și de crimele comise în Transilvania de Nord. Mulți dintre oficialii naziști și ofițerii SS responsabili cu operațiunea antievreiască din Ungaria au fost judecați în diferite părți ale lumii, inclusiv la Nürnberg, Frankfurt, Bratislava, Viena și Ierusalim⁵⁵.

52. Ororile îmbarcării în trenuri și ale deportării au fost descrise detaliat într-un mare număr de memorii și mărturii, după război. Vezi Randolph L. Braham (ed.), *The Hungarian Jewish Catastrophe: A Selected and Annotated Bibliography*, ediția a II-a, Columbia University Press, New York, 1984, și *idem* (ed.), *The Holocaust in Hungary: A Selected and Annotated Bibliography, 1984-2000*, Columbia University Press, New York, 2001.

53. *Idem* (ed.), *The Destruction of Hungarian Jewry: A Documentary Account*, World Federation of Hungarian Jews, New York, 1963, documentele 267-279.

54. Vezi Anexa.

55. Vezi *Monitorul Oficial*, București, partea I, 24 aprilie 1945, pp. 3362-3364.

Arestarea și punerea sub acuzare a indivizilor suspecți de crime de război comise în Transilvania de Nord – și în alte teritorii ale României postbelice – s-au făcut în termenii Convenției de Armistițiu, care a fost semnată la Moscova la 12 septembrie 1944. Implementarea ei fiind supravegheată de către o Comisie Aliată de Control, aflată sub Înalt Comandament Aliat (sovietic), convenția stipula, de asemenea, printre alte prevederi, anularea celui de-al doilea Dictat de la Viena, returnând României Transilvania de Nord.

Tribunalele poporului au fost organizate și au funcționat potrivit prevederilor Decretului-lege nr. 312 al Ministerului Justiției, din 21 aprilie 1945⁵⁶. Crimele comise de Jandarmerie, Armată, Poliție și oficiali civili în cursul operațiunii antievreiești din Transilvania de Nord, inclusiv exproprierea, ghețoizarea și deportarea evreilor, au fost detaliate în rechizitoriul prezentat de o echipă de procurori condusă de Andrei Paul (Endre Pollák), procuror-șef⁵⁷. Procesul a 185 de indivizi suspecți de crime de război a avut loc la Cluj, în primăvara anului 1946, în fața Tribunalului poporului prezidat de judecătorul Nicolae Matei. Dintre cei 185 de acuzați, doar 51 se aflau în stare de arest, ceilalți fiind judecați *in absentia*. Procesele-verbale au consemnat detaliile înspăimântătoare ale Soluției Finale în diferitele județe, districte și comunități din Transilvania de Nord.

Procesul s-a terminat la sfârșitul lunii mai 1946, când Tribunalul poporului a pronunțat sentința⁵⁸. Sentințele au fost aspre. Treizeci dintre acuzați au fost condamnați la moarte; ceilalți au primit pedepse cu închisoarea totalizând 1 204 ani. Cu toate acestea, toți condamnații la moarte erau dintre cei judecați *in absentia*, deoarece fugiseră cu trupele naziste în retragere. Printre aceștia se afla și colonelul de jandarmi Tibor Paksy-Kiss, responsabil cu ghețoizarea în regiune. Procentul celor absenți a fost la fel de mare în rândul celor condamnați la închisoare pe viață. Dintre cei aflați în stare de arest, trei au fost condamnați la închisoare pe viață, șase au fost eliberați, fiind găsiți nevinovați de acuzațiile care li s-au adus, iar restul au fost condamnați la diferite tipuri de detenție, de la trei la 25 de ani. Cele mai grele pedepse li s-au dat celor care au dat dovadă de o cruzime deosebită în ghetouri.

În fond, nici unul dintre cei condamnați nu și-a ispășit pedeapsa. În România, ca pretutindeni în Europa Centrală și de Est, în perioada stalinistă, regimul a găsit necesar să adopte o nouă politică socială care viza, printre altele, consolidarea Partidului Comunist, ce era ca și inexistent în timpul războiului. Potrivit unui decret adoptat la începutul anului 1950⁵⁹, cei condamnați pentru crime de război „care au dat dovadă de bună purtare, îndeplinindu-și conștiincios sarcinile, și au dovedit în timpul detenției lor că au devenit apti de coabitare socială” au fost selectați pentru eliberare imediată, fără a se ține cont de severitatea sentinței inițiale. Printre cei care au fost considerați „reabilitați social” se aflau și câțiva dintre cei ce fuseseră condamnați la închisoare pe viață pentru

56. Pentru text, vezi *Monitorul Oficial*, București, partea 1, 24 aprilie 1945, pp. 3362-3364.

57. Pentru textul acestui rechizitoriu, vezi USHMM, Arhive, RG 25.004M, rola 87, dosar nr. 40029.

58. Pentru documente cu privire la diferitele procese-verbale de ședință și sentințe, vezi *ibid.*, rola 69, dosar nr. 40027; rola 76, dosar nr. 40024; și rola 87, dosar nr. 40029. Vezi și USHMM, Arhive, fond Tribunalul Poporului, Cluj, 1945-1946, rola 2, document 22. Pentru traducerea în engleză a sentinței, vezi Randolph L. Braham, *Genocide*, ed. cit.

59. Decretul nr. 72 din 23 martie 1950 privitor la eliberarea înainte de termen a celor condamnați, *Monitorul Oficial*, 23 martie 1950. Reprodus, de asemenea, în *Colecție de legi, decrete, hotărâri și deciziuni*, vol. 28, Editura de Stat, București, 1950, pp. 76-79.

crime împotriva evreilor. Mânați de oportunitatea politică, comuniștii au transformat judecata penală într-o parodie.

Anexă

*Trenurile de deportați din Transilvania de Nord care au trecut prin Kassa (Košice) în 1944: date, originea transporturilor și numărul de deportați**

Data	Originea transporturilor	Numărul de deportați
16 mai	Sighetul Marmației	3 007
17 mai	Ökörmező (azi în Ucraina)	3 052
18 mai	Sighetul Marmației	3 248
19 mai	Vișeu de Sus	3 032
19 mai	Satu Mare	3 006
20 mai	Sighetul Marmației	3 104
21 mai	Vișeu de Sus	3 013
22 mai	Sighetul Marmației	3 490
22 mai	Satu Mare	3 300
23 mai	Vișeu de Sus	3 023
23 mai	Oradea	3 110
25 mai	Oradea	3 148
25 mai	Cluj	3 130
25 mai	Aknaszlatina	3 317
25 mai	Vișeu de Sus	3 006
26 mai	Satu Mare	3 336
27 mai	Târgu-Mureș	3 183
28 mai	Dej	3 150
28 mai	Oradea	3 227
29 mai	Cluj	3 417
29 mai	Satu Mare	3 306
29 mai	Oradea	3 166
30 mai	Târgu-Mureș	3 203
30 mai	Oradea	3 187
30 mai	Satu Mare	3 300
31 mai	Cluj	3 270
31 mai	Baia Mare	3 073
31 mai	Șimleul Silvaniei	3 106
1 iunie	Oradea	3 059
1 iunie	Satu Mare	2 615
2 iunie	Bistrița	3 106
2 iunie	Cluj	3 100

Data	Originea transporturilor	Numărul de deportați
3 iunie	Oradea	2 972
3 iunie	Șimleul Silvaniei	3 161
4 iunie	Reghin	3 149
5 iunie	Oradea	2 527
5 iunie	Baia Mare	2 844
6 iunie	Dej	3 160
6 iunie	Bistrița	2 875
6 iunie	Șimleul Silvaniei	1 584
8 iunie	Dej	1 364
8 iunie	Cluj	1 784
8 iunie	Târgu-Mureș	1 163
9 iunie	Cluj	1 447
27 iunie	Oradea	2 819

* Aceste date au fost adunate de la Comandamentul Căilor Ferate din Kassa (Košice). Mikulas Gaskó, „Halálvonatok” („Trenurile morții”), *Menora*, Toronto, 1 iunie 1984, pp. 4, 12. Cifrele referitoare la numărul trenurilor și al deportaților și datele de deportare nu coincid întotdeauna cu cele indicate de alte surse.

Solidaritate și salvare. Români printre cei „Drepti între Popoare”

Introducere

În luna iunie a anului 2003, printr-o decizie a Primăriei Municipiului București, o stradă din capitala României a căpătat numele „Dr. Traian Popovici”, în amintirea fostului primar al orașului Cernăuți în anii războiului, care a salvat mii de evrei de la deportare în Transnistria. Este primul „Drept între Popoare” onorat oficial de statul român, la aproape șase decenii de la terminarea războiului și la aproape 35 de ani de la recunoașterea sa de către Yad Vashem ca „Drept între Popoare”.

Neverosimila întârziere în cinstirea unui om demn de a fi venerat ca un erou național este, fără îndoială, urmarea unui proces început în perioada Ceaușescu, de disculpare a regimului lui Ion Antonescu de crimele împotriva populației evreiești, proces continuat și extins de unii imediat după căderea comunismului, prin încercarea de a-l transforma pe Mareșal în martir și erou național¹.

Dacă ținem seama că generațiile de români de după război s-au format în spiritul mitului patriotic al unui palmares neîntinat al României în timpul războiului, în ciuda alianței cu Germania nazistă, e ușor de înțeles de ce acei cetățeni români care, cu riscul vieții lor, au contribuit la salvarea unor evrei în anii războiului nu au primit niciodată recunoașterea publică a eroismului lor. Dacă ar fi fost omagiați ca salvatori, ar fi însemnat că au existat și criminali (sau autorități criminale), din mâna cărora mii de evrei trebuiau salvați, ceea ce ar fi pus la îndoială întreaga propagandă patriotică oficială despre acest capitol întunecat din istoria României. Singura carte dedicată unor salvatori români a fost scrisă de un publicist evreu (Marius Mircu) și publicată, în limba română, la Tel Aviv². Comemorarea victimelor și omagierea salvatorilor era tolerată (și supra-vegheată) numai în cadrul comunității evreiești și în *Revista cultului mozaic*.

Au existat și excepții, tot din motive politice și propagandistice : atunci când salvatorii au acționat pe teritoriul Transilvaniei de Nord, aflată în timpul războiului sub administrație ungară. Acțiunile unor salvatori (mai ales atunci când e vorba de etnici români) erau puse în valoare sau chiar exagerate până la mistificare, pentru a sublinia participarea (reală) a autorităților maghiare la „Soluția Finală” nazistă, zelul și cruzimea Jandarmeriei maghiare.

-
1. Vezi Michael Shafir, „Marshal Antonescu's Post-Communist Rehabilitation: *Cui Bono*”, în Randolph L. Braham (ed.), *The Destruction of Romanian and Ukrainian Jews during the Antonescu Era*, Columbia University Press, New York, 1997, pp. 349-410.
 2. Marius Mircu, *Din nou șapte momente – din istoria evreilor în România. Oameni de omenie în vremuri de neomenie*, Glob [Tel Aviv], 1987, p. 190. Scrisă într-un stil jurnalistic, cartea nu oferă, de regulă, o examinare critică a surselor documentare folosite în aprecierea faptelor relatate.

Comparativ cu alte țări europene implicate în cel de-al doilea război mondial, numărul celor din România recunoscuți ca „Drepti între Popoare” este relativ mic, numai 60 (incluzându-i și pe cei ce au acționat în Transilvania de Nord), dacă ținem seama de numărul victimelor și de vastitatea teritoriului pe care s-au desfășurat masacrele și deportările. Există mai mulți factori care explică această constatare, generați de contextul în care au avut loc acțiunile unor români pentru a ajuta și a salva evrei aflați în primejdie de a fi uciși sau deportați.

Reacția publică : între ostilitate, indiferență și compasiune

Cu tot asaltul propagandistic antisemit din timpul războiului, stimulat oficial prin presă și discursuri publice, societatea românească nu lasă impresia, în mărturiile contemporane, a unei societăți fanatizate. Regimul Antonescu a reușit mai curând un fel de neutralizare a reacției publice, un fel de desensibilizare a majorității populației față de tot ce se întâmplă cu evreii. Reacțiile de compasiune sau indignare merg mână în mână cu acceptarea pasivă a crimei sau chiar cu participarea la mecanismul antisemit. Totuși, cine studiază viața intelectuală românească dintre cele două războaie mondiale nu poate să nu constate că exista o tradiție democratică și că nu puține personalități s-au opus valului de antisemitism din anii '30 – intelectuali democrați, nu numai cu orientări de stânga, scriitori și chiar oameni politici. Redutabili și influenți la începutul anilor '30, acești intelectuali pierd teren după 1935 și sunt aproape reduși la tăcere după 1937, mai ales după suspendarea principalelor cotidiane de orientare democratică. Practic, prezența lor nu s-a făcut simțită atunci când a avut loc acțiunea de excludere a evreilor din asociațiile intelectuale, nici după legiferările antisemite introduse de guvernul Goga, în decembrie 1937.

Există o categorie largă de intelectuali care adoptă sau acceptă atitudini antisemite datorită supunerii la o îndelungată tradiție, prin identificare pasivă cu cei mai influenți reprezentanți ai naționalismului românesc, din trecut și contemporani. Evenimentele grave din 1940 (pierderea Basarabiei și a Bucovinei de Nord, ocupate de sovietici, apoi, în scurt timp, a Transilvaniei de Nord, în favoarea Ungariei) au făcut ca problema discriminării evreilor să devină, și în mediile intelectuale, secundară. Speranțele de restabilire a granițelor României Mari și de îndepărtare a „pericolului bolșevic”, legate de venirea la putere a generalului Antonescu și de alianța sa cu Hitler, explică adeviziunea multor intelectuali de orientare democratică la noul regim dictatorial.

Împrejurări istorice și de natură politică au făcut ca soarta evreilor din România să difere dramatic în funcție de regiunea în care s-au aflat la începutul războiului. România, sub conducerea lui Ion Antonescu, este aliata Germaniei și participă alături de armata nazistă la războiul împotriva Uniunii Sovietice. Scopul declarat al intrării României în război este recuperarea teritoriilor românești. Populația evreiască din aceste regiuni (circa 200 000 în Basarabia, 93 000 în Bucovina și aproape 200 000 în Transilvania și Banat) este considerată ostilă, străină și destinată „eliminării” în cadrul programului de „curățire a terenului” conceput de Antonescu. O intensă propagandă antisemită, cu deosebire în armată, la toate nivelurile ierarhiei statului, face din această populație și, prin extindere, din toți evreii, întruchiparea „pericolului bolșevic”. Evreii aflați în teritoriile redobândite sunt făcuți răspunzători de maltratarea, umilirea și chiar uciderea multor militari români în timpul retragerii din vara anului 1940.

Sub Antonescu, regimul evreilor, constant supuși unei sistematice politici de legiferări discriminatorii, a cunoscut totuși nu puține fluctuații și chiar deosebiri de tratament de la o zonă la alta în interiorul hotarelor României, de regulă determinate de apropierea de zona frontului. Atmosfera antisemită din țară, marcată de numeroase violențe locale, fusese exacerbată încă în anul care preceda începerea războiului.

Dictatura militară instaurată de Antonescu, însoțită de măsuri aspre de cenzură, a dus la instalarea unei tăceri aproape generale în viața publică românească în privința soartei evreilor, cu deosebire după începerea războiului. Faptul că Antonescu era, în ciuda alianței constrângătoare cu Germania lui Hitler, șeful unui stat independent, cu propria sa politică de „rezolvare a problemei evreiești”, a influențat hotărâtor soarta evreilor din România și din teritoriile aflate temporar sub administrație militară românească. Măsurile luate pentru masacrarea sau deportarea evreilor au fost percepute de către o bună parte a populației ca o componentă a unei necesare politici de salvare națională și de reîntregire a granițelor țării.

A existat, fără îndoială, un consens aproape general în jurul războiului purtat de Antonescu alături de Germania, numai în parte diminuat de numărul enorm al soldaților și ofițerilor români căzuți pe front. Retorica antisemită adaugă acum în recuzita ei acuzarea evreilor de spionaj în favoarea Armatei Roșii : evreii sunt făcuți responsabili pentru eșecurile militare pe frontul de Răsărit. În aceste împrejurări, a salva evrei sau chiar a-ți exprima compătimirea față de ei devine un act antipatriotic, care presupune curaj și tărie de caracter, chiar și în acele împrejurări când riscul nu e maxim.

O bună „foaie de temperatură” a stării de spirit din rândul populației, inclusiv printre evrei, o aflăm în jurnalele ținute de intelectuali evrei și români din această perioadă³. Prin dimensiunea lor umană și personală, jurnalele din perioada războiului ajută la o mai bună înțelegere a naturii și a evoluției relațiilor dintre intelectualii români și evrei în acei ani și ilustrează, prin cazuri individuale, comportamentul contradictoriu și inconsecvent al autorităților, precum și atitudinea diferențiată față de evreii „noștri” și cei „străini”, din Basarabia și Bucovina, sinuozițările politicii oficiale față de populația evreiască.

Specifică pentru cazul României este menținerea canalelor neoficiale de comunicare dintre liderii și intelectualii evrei și înalți reprezentanți oficiali ai statului sau politicieni influenți, ceea ce înlesnea circulația informațiilor asupra schimbărilor preconizate în situația evreilor. Aceasta nu împiedica răspândirea confuziei și a panicii, deoarece semnele păreau să indice, adesea, oscilare și posibilitatea unor decizii de moment, fie catastrofale, fie salvatoare.

Atitudinea intelectualilor români față de politica oficială de violență antisemită, chestiunea implicării și responsabilității fiecăruia pentru ceea ce li se întâmplă evreilor apar frecvent în meditațiile solitare. Scriitorul Mihail Sebastian, de pildă, comentează reacția bunului său prieten, diplomatul român C. Vișoianu, zguduit, în vara anului 1941, de veștile despre masacrul de la Iași :

De câte ori văd un evreu sunt ispitit să mă apropiu de el, să-l salut și să-i spun : „Domnule, vă rog să credeți că eu nu am nici un amestec”. Nenorocirea e că nimeni nu are nici un amestec. Toată lumea dezaproabă, toată lumea e indignată – dar nu mai puțin fiecare e o rotiță în această

3. Vezi Leon Volovici, „The Victim as Eyewitness : Jewish Intellectual Diaries during the Antonescu Period”, în Randolph L. Braham (ed.), *op. cit.*, pp. 195-213 ; Andrei Pippidi, *Dictatorship and opposition in wartime Romania*, lucrare prezentată la The United States Holocaust Memorial Museum, 20 mai 2004.

imensă uzină antisemită care e statul român, cu birourile, autoritățile, presa, instituțiile, legile și procedeele lui. Nu știu dacă nu trebuie să râd când Vivi [C. Vișoianu – n.ed.] sau Braniște mă asigură că generalul Mazarini sau generalul Nicolescu sunt „uimiți” de ce se petrece și „revoltați”. Dar dincolo de uimire sau revoltă, ei și încă zece mii ca ei semnează, ratifică și achiesează nu numai prin tăcere sau pasivitate, dar chiar prin participare directă (5 august 1941).

O oarecare „trezire” a opiniei publice se observă însă în fața perspectivei deportării evreilor din Regat, conform înțelegerii cu naziștii, în vara anului 1942. Frecvente sunt și intervențiile personale pentru a împiedica deportarea în lagărele din Transnistria a unor intelectuali bucureșteni suspecți de simpatii comuniste.

Împotriva deportărilor din Regat au intervenit, începând din toamna anului 1942, lideri politici din opoziție (liderul Partidului Național-Țărănesc, Iuliu Maniu, dr. Nicolae Lupu și Ion Mihalache, din același partid; Constantin I.C. Brătianu, președintele Partidului Național-Liberal). În memoriile lor către Antonescu, argumentul principal împotriva deportărilor este prejudiciul enorm adus intereselor și prestigiului României⁴. Unele intervenții au venit și din partea unor reprezentanți ai ierarhiei Bisericii Ortodoxe, precum Mitropolitul Ardealului, Nicolae Bălan, cu toate că până atunci orientarea generală a Bisericii fusese adesea ostilă populației evreiești. În aceleași împrejurări s-a evidențiat ferma opoziție în problema deportărilor exprimată de Casa Regală și, în special, de regina-mamă Elena.

Activi în condamnarea discriminărilor rasiale și împotriva deportărilor au fost și prințul Barbu Știrbey, precum și foștii parlamentari țărăniști Nicușor Graur și Ioan Hudiță, primul protestând și împotriva deportării romilor în Transnistria⁵.

Nemulțumit de intervențiile care sporesc spre sfârșitul războiului, Antonescu a cerut să i se întocmească o notă privind „declarațiile și intervențiile făcute de personalități diferite în favoarea evreilor”⁶.

În a doua parte a războiului, în urma schimbării politicii românești față de evrei, sunt mai frecvente intervențiile diplomaților români din zonele europene sub ocupație germană pentru salvarea mai multor evrei aflați în Occident care și-au păstrat cetățenia română⁷.

Cei „Drepti între Popoare”

Titlul de „Drept între Popoare” este acordat de Yad Vashem, Institutul din Ierusalim înființat, printr-o lege specială a Knessetului, în 1953, pentru perpetuarea memoriei martirilor și eroilor din perioada Holocaustului. Unul dintre obiectivele Institutului Yad

-
4. Despre intervențiile unor politicieni și intelectuali români, uneori ca răspuns la apelurile repetate ale dr. Filderman pentru împiedicarea continuării deportărilor în Transnistria sau pentru respingerea planului german de deportare a evreilor din Regat, vezi Jean Ancel, *Contribuții la istoria României. Problema evreiască, 1933-1944*, Hasefer, București, 2002, vol. 2, partea a doua, pp. 243-254.
 5. Nicușor Graur, *În preajma altei lumi...*, București, 1946, p. 158.
 6. Jean Ancel (ed.), *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry during the Holocaust*, Ierusalim, 1986, vol. X, nr. 131, pp. 354-355; Lya Benjamin (ed.), *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, Hasefer, București, 1996, doc. 179, pp. 535-541.
 7. Despre acțiunile diplomaților români aflați la Vichy, vezi Dumitru Hâncu, *Un licăr în beznă. Acțiuni necunoscute ale diplomației române*, Hasefer, București, 1997.

Vashem este omagierea celor „Drepti între Popoare”, ne-evrei care și-au riscat viața pentru a salva evrei. Până în vara anului 2004, un număr de 20 205 de persoane au primit această distincție.

În România, în circumstanțele amintite, numărul celor „Drepti între Popoare” care au fost gata să-și asume riscul de a salva sau ajuta evrei aflați în primejdie este mic (șazeci, până în iunie 2004). Cu siguranță însă, a mai existat, ca și în cazul altor țări, un număr greu de determinat de oameni care ar intra în criteriile stabilite de comisia de la Yad Vashem de acordare a medaliei și a titlului de „Drept între Popoare”. Recunoașterea lor depinde, în bună măsură, de existența mărturiilor directe, de perseverența martorilor supraviețuitori de a face demersurile necesare pentru alcătuirea unui dosar convingător. Nu în puține cazuri, cei salvați au intrat în vâltoarea vieții agitate de după război, au emigrat sau, pur și simplu, au găsit forme private de a-l răsplăti pe salvator și familia lui, neglijând recunoașterea simbolică și oficială a celui care i-a salvat.

Astfel de cazuri de intervenții salvatoare sunt evocate de publicistul Marius Mircu, dar, ulterior, nu au fost investigate documentar⁸. Un martor ocular al pogromului din Iași menționează numele unor ieșeni „a căror comportare nu numai că a fost ireproșabilă, ci și-au asumat riscuri, prevenind și ascunzând evrei”⁹.

În anii războiului, șansa de a întâlni un salvator a depins, în mare măsură, de împrejurările foarte diferite în care s-au aflat la un moment dat diversele colectivități evreiești. În mod paradoxal, șansele au fost evident mai mari în *timpul pogromurilor*, când, datorită stării de anarhie, puteau apărea mai ușor inițiative de a salva în pripă o familie sau un grup de evrei. Astfel de cazuri, nu puține, s-au verificat la București și la Iași. Sunt exemplare intervențiile curajoase și salvatoare ale farmacistului ieșean D. Beceanu în timpul pogromului de la Iași, sau acțiunea președintei locale a Societății de Cruce Roșie din Roman, Viorica Agarici, cea care a inițiat și a condus acordarea de prim-ajutor supraviețuitorilor din „trenul morții”. În timpul aceluiași masacru de la Iași, s-a remarcat exemplar directorul unei mori din apropierea orașului, inginerul Grigore Profir, care a înfruntat amenințările soldaților germani și ale jandarmilor locali și a reușit să ascundă și să salveze de la moarte zeci de evrei ieșeni.

Cazul lor dovedește, din nou, că deseori inițiativele individuale aveau șanse de succes; dar nu mulți dintre cei doritori să ajute la salvarea unor evrei aveau tăria de a depăși un fel de paralizie a reacțiilor umane față de evrei. Datorită intensității propagandei antisemite în perioada războiului, compasiunea față de suferințele evreilor și orice atitudine critică față de umilirea și persecutarea lor erau „prost văzute”, percepute ca lipsă de patriotism sau chiar ca trădare de patrie. Viorica Agarici, de pildă, atacată de localnici pentru fapta ei umanitară, deși mamă a unui celebru pilot militar, sau poate tocmai de aceea, a fost nevoită să demisioneze și să se refugieze la București¹⁰.

Cu totul alta a fost situația celor aflați în zonele din apropierea frontului și, mai ales, în Basarabia și Bucovina, unde primejdia venea, în primul rând, dacă nu exclusiv, din partea armatei, a jandarmilor sau a unităților germane din apropiere. Sunt zone care aparțin într-adevăr unui „regat al morții” (după expresia istoricului Jean Ancel) și orice gest în apărarea evreilor pare de neconceput.

8. Marius Mircu, *op. cit.*

9. Adrian Radu-Cernea, *Pogromul de la Iași. Depoziție de martor*, Hasefer, București, 2002, p. 66.

10. Vezi Marius Mircu, *op. cit.*, p. 37.

Au fost totuși cazuri de inițiative salvatoare din partea unor localnici din Basarabia, țărani sau învățători din sate. Până în prezent, unsprezece persoane (sau urmașii lor), cetățeni ai fostei Republici Sovietice Socialiste Moldovenești (în prezent, Republica Moldova) au fost distinse cu titlul de „Drept între Popoare”. Impresionant cu deosebire este cazul directorului școlii din Nisporeni, Paramon Lozan, care, împreună cu soția lui, Tamara, i-a eliberat pe toți evreii închiși în școală, la aflarea știrii că aceștia urmează să fie împușcați. Directorul școlii a plătit cu viața gestul său curajos.

Acțiunile de salvare sau manifestările de solidaritate sunt mai frecvente începând cu 1942, când mulți simt că atitudinea oficială devine mai ambiguă și mai oscilantă, iar formele de persecuție oficială tind să redevină mai „umane”, adică tradiționale. Nealinieria la programul nazist de exterminare sistematică este tot mai evidentă. Fără îndoială că în comportamentul unor ofițeri sau funcționari superiori intervine și grija unei „imagini” pozitive pentru eventualitatea, tot mai sigură, a unei victorii a Aliaților și pentru perspectiva judecării crimelor de război, inclusiv, sau poate chiar în primul rând, a crimelor împotriva populației evreiești.

Spre deosebire de zonele controlate de naziști, în care masacrele sunt sistematice, iar motivarea ideologică rasistă a executanților asigură o aplicare disciplinată și necruțătoare a Soluției Finale, în unele zone aflate sub control românesc din Basarabia și Bucovina haosul este predominant. Maltratarea sau masacrarea bestială a populației civile, sau, dimpotrivă, o inițiativă salvatoare sunt, nu o dată, la latitudinea unui comandant local. Confuzia, provocată și de comenzi contradictorii, lasă loc la o mai mare libertate de acțiune a ofițerilor, provocând consecințe nu mai puțin contradictorii. Bunul plac al unui ofițer sadic sau chiar al unor grade inferioare poate avea urmări fatale asupra a mii de evrei aflați sub puterea lor; alteleori, în cazuri rare, îngăduie salvarea unor evrei chiar de către unii comandanți de regiment sau de lagăr.

De mare curaj și omenie a dat dovadă, de pildă, comandantul lagărului Vapniarca, Sabin Matora, care, din proprie inițiativă, a scăpat de la moarte zeci de evrei. Un remarcabil exemplu de consecvență în salvarea unor evrei deportați în Transnistria, (acțiuni atestate de mărturiile celor salvați) este cel al avocatului I.D. Popescu, comandant al Chesturii municipiului Tiraspol. Din rațiuni necunoscute nouă, dosarul său întocmit la Yad Vashem nu s-a finalizat prin acordarea titlului de „Drept între Popoare”¹¹.

O notabilă formă de protest este demisia din funcție, ca refuz de a accepta condițiile inumane din lagăre și de a participa la perpetuarea crimelor. Acesta este cazul primului comandant al lagărului Vertiujeni, colonelul Alexandru Constantinescu¹².

Profilul salvatorului și motivarea salvării

Salvatorii distinși de Yad Vashem sunt de vârste diferite și provin din cele mai diferite categorii sociale, cu grade foarte diferite de educație: țărani, muncitori, farmaciști, juriști, profesori, ofițeri, jandarmi sau diplomați în străinătate. Un singur preot a primit, recent, titlul de „Drept între Popoare”. E vorba despre preotul ortodox Petre Gheorghe, care,

11. Dimitrie Olenici, „Un protector al evreilor: ofițerul român I.D. Popescu”, *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, 7, 2002, pp. 353-376.

12. Vezi Radu Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu*, Hasefer, București, 1997, p. 183.

înfruntând riscurile, i-a ajutat pe evreii deportați în lagărele și ghetourile din Transnistria. În evocările supraviețuitorilor mai sunt menționate cazuri izolate de preoți care i-au ajutat pe evrei în timpul pogromurilor din Iași și București, fără ca numele lor să ajungă să candideze pentru medalia „Drept între Popoare”.

O figură aparte face regina-mamă Elena (distinsă de Yad Vashem), remarcabilă pentru curajul unei ferme atitudini morale de condamnare a proiectatelor deportări.

În cele mai multe cazuri, motivarea principală a salvatorului este relația personală cu cei salvați, cunoscuți ca vecini, prieteni sau colegi la locul de muncă. Motivări de ordin ideologic (apartenența la o grupare antifascistă) sunt foarte rare. Când nu exista anterior o relație personală cu cei salvați, era vorba de gesturi umane spontane, justificate prin atașamentul la valorile unui cod al solidarității umane. Iată cum motivează Anna Pal din Cluj decizia de a încerca să salveze un copil evreu :

Pur și simplu nu mi-am putut întoarce privirea de la ceea ce se întâmpla atunci și am făcut tot ce era posibil să-l iau pe micuțul Andrei și să-i dau adăpost. Credința mea că tot ce fac e drept și bine îmi dădea putere, de aceea nu m-a cuprins frica¹³.

Aproape jumătate dintre cei distinși cu această medalie sunt femei. Două dintre ele s-au căsătorit după război cu evrei aflați printre cei salvați de ele și s-au stabilit în Israel. Mulți dintre evreii salvați s-au străduit să rămână în legătură cu salvatorii lor și să găsească formele potrivite de recunoștință. Tot lor li se datorează, adesea, inițiativa de a se adresa către Yad Vashem, pentru a-i propune pe salvatorii lor printre cei „Drepti între Popoare”.

Proportional, numărul cel mai mare de salvatori (28) sunt din nordul Transilvaniei ; dintre aceștia, 12 sunt etnici maghiari. Frecvența sporită a cazurilor de intervenție salvatoare se explică în primul rând prin împrejurările favorabile generate de ameliorarea situației evreilor din România spre sfârșitul războiului, în contrast cu brusca agravare a situației celor din Ardealul de Nord începând din primăvara anului 1944. Teritoriul României, o dată cu schimbarea atitudinii autorităților române față de evrei, devine un loc de refugiu pentru evreii care reușesc să treacă granița dinspre Ungaria și nordul Transilvaniei.

În aceste împrejurări dramatice, a avut loc și acțiunea de salvare a unor evrei din Ungaria și Transilvania în care a fost implicat profesorul Raoul Șorban, distins în 1987 cu medalia celor „Drepti între Popoare”. Decizia, susținută în repetate rânduri de profesorul Moshe Carmilly-Weinberger, fostul șef-rabin al comunității neologe din Cluj, a fost contestată ulterior de mulți supraviețuitori și istorici¹⁴.

13. Scrisoarea Annei Pal, inclusă în dosarul întocmit la Yad Vashem (dosar nr. 6540), este în limba engleză : „I simply couldn't shut my eyes what was happening during that time so I did everything possible and I heartily took the little Andre giving him shelter. My firm belief that I work for a good and true cause gave such strenght that fear could not capture me”.

14. Vezi, de exemplu, Randolph L. Braham, *Romanian Nationalists and the Holocaust : The Political Exploitation of Unfounded Rescue Accounts*, Columbia University Press, New York, 1998, pp. 95-119 ; Zoltán Tibori Szabó, *Élet és halál mezszyjén. Zsidók menekülése és mentése a magyar-román határon 1940-1944 között*, Minerva, Cluj-Napoca, 2001.

Un erou exemplar

Dintre românii „Drepti între Popoare”, dr. Traian Popovici (1892-1946), primarul orașului Cernăuți, este un caz excepțional. Înfruntând ordinele militare și deciziile lui Antonescu, el s-a opus cu înverșunare ghețozării și apoi deportării evreilor cernăuțeni și a contribuit direct la salvarea a mii de evrei de la deportare și moarte. E vorba despre o asumare conștientă, deliberată și bine argumentată a datoriei morale a celui care este implicat, cu sau fără voia lui, într-o situație-limită. A acționa sau a rămâne pasiv depinde, în ultima instanță, de decizia de a accepta sau de a respinge participarea la comiterea unei crime abominabile, chiar atunci, sau mai ales atunci, când crima are acoperire „legală”. Traian Popovici a scris, imediat după război, *Spovedania unei conștiințe*, evocând tragedia evreilor bucovineni, pe care el o percepe ca o „barbarie” și ca o tragedie românească, prin implicațiile grave pentru conștiința morală a unei națiuni.

Traian Popovici nu a fost un adversar al lui Antonescu. Dimpotrivă, a crezut și el, „ca mulți alții din această țară”, după cum mărturisește în „legenda omului de mână tare, energic, cinstit și bine intenționat, [care] ar putea să ducă vracul unei țări avariate înspre limanuri de salvare”.

Care este, atunci, resortul formidabilei rezistențe a primarului? Întrebarea și-o pune el însuși, indicând ca răspuns valorile morale moștenite din familie – o familie de intelectuali și preoți bucovineni –, dar și educația primită în liceu :

În ce mă privește, dacă m-am învrednicit de această tărie de a nu ceda curentului, de a mă împotrivi lui, de a fi stăpân pe voința mea, de a înfrunta pe cei mari, de a fi cu adevărat om, nu e meritul meu. E meritul tuturor generațiilor de popi din care mă trag și care m-au învățat ce e iubirea de oameni, e meritul tuturor profesorilor de la liceul din Suceava, cari m-au crescut în lumina frumoaselor virtuți ale clasicismului și mi-au plămădit sufletul la căldura umanității, care, neobosită, cizelează pe om și-l diferențiază de brută¹⁵.

Dar aceeași educație și aceeași tradiție de familie le aveau și mulți alții. Spre deosebire de marea majoritate, primarul transformă lecția morală primită într-o filozofie a vieții, o etică a comportamentului de fiecare zi. El refuză să accepte ieșirile comode din dilemă, ieșiri pe care cei din jur i le ofereau generos : e „ordin de sus”, sunt condiții de război, frontul e aproape, există „imperative naționale”. În momentele hotărâtoare, Traian Popovici e conștient că intransigența lui compensează „dezmățul moral și anarhic” al multora, pregătind acel suport, spune el în confesiunea scrisă imediat după război, „în care se va oglindi cândva iertarea unora, sigur însă nevinovăția majorității neamului meu”.

Gesturi de solidaritate ale unor intelectuali și artiști români

Alături de aspectele politice, de opoziție față de un regim dictatorial, s-au înregistrat și numeroase acte de solidaritate cu evreii căzuți victimă politicii regimului Antonescu. Formele de solidaritate a românilor cu evreii în acei ani sunt insuficient cercetate și

15. Traian Popovici, „Spovedania unei conștiințe”, în Matatias Carp, *Cartea neagră*, Diogene, București, 1946, vol. III, pp. 150-181.

evidențiate. Fără îndoială că acțiunile de salvare a evreilor în timpul Holocaustului sunt mult mai numeroase decât cele evidențiate până în prezent. Este o temă care se cuvine aprofundată, pentru a prezenta o imagine echilibrată și cât mai apropiată de realitatea anilor 1940-1944.

Cele mai multe acte de solidaritate s-au manifestat la nivelul oamenilor simpli, care nu și-au făcut nici un fel de calcule financiare sau politice, dar care, prin gesturile lor de curaj, au salvat de la moarte semenii ai lor evrei, fără să se fi gândit la vreo recompensă. Cel mai adesea aceste acte nu au fost consemnate în documente, dar ele au rămas vii în mintea și în inima evreilor ajunși în situații-limită și care au supraviețuit tocmai datorită intervenției în momentele critice a unor astfel de români. Lor li s-au adăugat alte categorii de cetățeni, unii având diferite funcții în domeniul culturii și al profesiunilor liberale, în structurile economice, administrative și chiar militare. De asemenea, înalte fețe bisericești, frunțași politici din opoziție, regina-mamă Elena s-au implicat în acțiunile de salvare a evreilor în anii 1941-1944.

Decretul-lege publicat în *Monitorul Oficial* din 8 septembrie 1940 prevedea eliminarea evreilor din teatrele românești. Unii directori de teatru nu au dat curs aceluși decret. Constantin Tănase a plătit, în continuare, salariile unor angajați evrei, printre care se aflau N. Stroe, surorile Henrietta și Teodora Gamberto. N. Stroe a continuat să scrie texte împreună cu Vasilache, vechiul său partener, dar le iscălea cu pseudonim. Evreii din București și-au organizat un teatru propriu – „Barașeum”. Constantin Tănase a asistat, adesea, în mod demonstrativ, la spectacolele de la „Barașeum”¹⁶. Regizorul Sică Alexandrescu, directorul Teatrului de Comedie, pentru a-și salva foștii angajați evrei de la munca obligatorie, a cerut să se înființeze și la teatrul său un asemenea detașament. Printre cei repartizați la acest teatru s-au aflat actrițele Leny Caler, Agnia Bogoslova, Tina Radu, actorii Alexandru Finți și Villy Ronea, pictorul-decorator W. Siegfried, sufleurii Victor și Bebe Godeanu, precum și diverși funcționari. Lucia Sturdza-Bulandra¹⁷, directoarea Teatrului „Regina Maria”, i-a menținut în trupa sa pe actorii evrei Flori Cărbuneanu, Maria Sandu, Alexandru Finți, pe regizorul Alexandru Braun, pe sufleurul M. Vladimir. Pentru faptul că în reprezentația din 13 ianuarie 1941, la Teatrul „Regina Maria”, a jucat o actriță evreică, directorul general al teatrelor, Radu Gyr, a dat un „sever avertisment public companiei Bulandra-Maximilian-Storin”. Totodată, a decis suspendarea subvenției bugetare pe care Ministerul Cultelor și Artelor o acorda acestei companii. Liviu Rebreanu, directorul Teatrului Național, a refuzat să o concedieze pe actrița Leny Caler. Teodor Mușatescu¹⁸ a acceptat ca Elly Roman și Henri Mălineanu să-i folosească numele pentru a semna melodiile pe care ei le compuneau. Ion Vasilescu l-a menținut în teatrul său pe Eugen Mirea.

În septembrie 1942, în plină prigoană rasială, evreul Alexandru Braun a regizat piesa *Mihai Viteazul*, care s-a jucat pe scena Teatrului Național din Craiova; tot el a realizat schițele pentru decoruri și costume¹⁹.

La 14 iulie 1942, a fost publicat Regulamentul asupra Decretului-lege din 5 decembrie 1941, care prevedea că Marele Stat-Major putea utiliza evreii între 18 și 50 ani la munca

16. Marius Mircu, *Oameni de omenie în vremuri de neomenie*, Hasefer, București, 1996, p. 210.

17. *Ibid.*, pp. 212-213

18. *Ibid.*, p. 213

19. *Ibid.*, p. 122

de interes obșteșc, pentru nevoile armatei sau a altor instituții publice, timp de 60 până la 180 zile pe an; cei chemați pentru anumite lucrări erau constituiți în detașamente de muncă, sub comandă militară. În perioada muncii de interes obșteșc, evreii lucrau în ținută civilă, drepturile de hrană și soldă fiind echivalente cu ale trupei; celor săraci li se plăteau și 15 lei pe zi pentru uzul echipamentului; durata zilei de muncă era de nouă ore, iar sărbătorile legale erau respectate (nu și cele evreiești)²⁰. În mod ostentativ, evreii erau folosiți la dezăpezit, la măturatul străzilor, la săparea șanțurilor și la alte activități umilitoare.

A existat preocuparea unor intelectuali români de a-i feri pe evrei de asemenea munci și de a-i utiliza conform pregătirii lor. Remarcabil a fost efortul lui Sabin Mănuilă, care a reușit să mobilizeze la Institutul Central de Statistică, în cadrul muncii obligatorii, un număr foarte mare de intelectuali evrei. Un raport întocmit de Corpul detectivilor la 25 iunie 1943 menționa: „Marele Stat-Major a repartizat, la cererea Institutului Central de Statistică, un număr de aproximativ 2 800 de evrei”²¹.

Acte de omenie, cu valoare de simbol, au făcut și unele personalități bine cunoscute. Astfel, actrița Silvia Dumitrescu-Timică²² s-a îngrijit de situația evreilor care curățau zăpada pe strada Turda, pe care ea locuia împreună cu soțul ei, primindu-i în casă și oferindu-le ceai. George Enescu²³, marele muzician, venea deseori cu samovarul în dreptul Bisericii Albe de pe Calea Victoriei din București, și împărțea ceai fierbinte evreilor care curățau zăpada. Gala Galaction, cunoscutul scriitor, trecând într-o zi pe lângă o echipă de evrei scoși la curățatul zăpezii în București, a luat lopata din mâna unui bătrân și a lucrat o vreme în locul lui, adresându-se celorlalți: „Curaj, dragii mei, nu sunteți singuri!”. Nu o dată, Galaction, când se întâlnea cu prietenii săi evrei, îi îmbrățișa în plină stradă. Emil Feder (ulterior, profesor defectolog), urmărit de autorități, a fost ascuns de Gala Galaction la el acasă, după care a fost condus cu o mașină a Patriarhiei, până ce autoritățile i-au pierdut urma²⁴.

Unii evrei trimiși la muncă forțată au avut șansa de a fi preluați de „oameni de omenie”. În iulie 1941, un număr de circa 1 500 de evrei din Botoșani au fost transportați cu un tren de marfă la muncă forțată în județul Brăila. Pe traseu, au mai fost preluați 500 de evrei din Dorohoi și alți 500 din Huși. Au fost debarcați în comuna Serdaru și puși să construiască un dig pe malul Siretului. La sfârșitul lunii octombrie, ei au terminat munca, dar au fost lăsați sub cerul liber, fără nici o sursă de existență. Câțiva evrei s-au adresat comandantului detașamentului, un locotenent în rezervă, învățător, și ajutorului de comandant, locotenentul în rezervă Iacob. Despre acest demers a aflat Avram Moisi, care lucrase la căile ferate, la Adjud și Brăila, ajungând, apoi, șef de gară la Mărășești. A decis să-și folosească relațiile și cunoștințele pentru a-i ajuta pe evreii aflați într-o situație disperată. În urma intervențiilor lui Avram Moisi, în gara Serdaru a sosit un tren de marfă, având și un vagon de călători, încălzit, pentru ofițeri și pentru bolnavi. Evreii s-au îmbarcat imediat în tren și au sosit cu bine în Botoșani, în mijlocul familiilor lor. La reușita acestei acțiuni au contribuit decisiv inginerul Valeriu Tănăsescu, inspector de

20. *Monitorul Oficial*, nr. 164 din 14 iulie 1941.

21. Arhiva SRI, fond Documentar, dosar nr. 3.116, fila 14.

22. Marius Mircu, *Oameni de omenie*, ed. cit., p. 215.

23. *Ibid.*, p. 216.

24. *Ibid.*, pp. 224-225.

Mișcare în stația Brăila, și Constantin Luchian, șeful Regulatorului de Circulație, care au asigurat traseul acestui „tren special”²⁵.

Se cuvine menționat și mecanicul de locomotivă Mătăsăreanu, din Banat, care încetinea mersul trenului la cantonul 21 – Oravița, pentru ca evreii să poată sări din tren sau pentru a putea fi aruncate din tren pachete pentru cei aflați în tabăra de muncă de la Lisava²⁶.

De o bună apreciere din partea evreilor s-au bucurat căpitanul Mircea Bălțeanu, primarul localității Băneasa de lângă București, adjunctul său, Rădulescu, precum și secretarul Primăriei, Vasile Calmuș. La 31 mai 1941, în cadrul evacuării evreilor din unele localități, au fost repartizați, în această comună, un număr de 104 evrei. Spre deosebire de mulți alți primari, Mircea Bălțeanu i-a primit pe evrei ca pe niște semeni de-ai săi. Le aducea zilnic „o căruță cu pâine, împărțind fiecăruia după numărul membrilor familiei”, le dădea zile libere pentru a putea lucra în București și a obține banii necesari întreținerii gospodăriei. Când șeful Jandarmeriei din Mogoșoaia îi strângea pe evreii „săi”, Bălțeanu se ducea și-i scotea din post. În cazurile în care acești evrei erau trimiși la Cercul de recrutare din București, Bălțeanu mergea după ei și îi aducea înapoi la Băneasa. Patru evrei, găsiți lipsă la control, au fost ridicați din casele lor și trimiși la gară pentru a fi deportați. Căpitanul Mircea Bălțeanu a reușit să obțină din partea generalului de corp de armată Constantin Niculescu anularea ordinului²⁷.

În Regat, din ordinul guvernului, s-au constituit lagăre pentru evrei, astfel încât aceștia să fie izolați de populația românească. Cei închiși în lagăre nu aveau dreptul să circule în localitate decât între anumite ore, aveau restricții în privința frecventării magazinelor, piețelor etc.

După unele mărturii, exemplară a fost atitudinea colonelului Agapiescu²⁸, numit în martie 1942 comandantul Detașamentului de evrei de la poligonul de tragere Cotroceni – București. Detașamentul cuprindea circa 3 000 de evrei. În această calitate, a obținut ca programul de lucru să fie de 9 ore, în restul timpului evreii putând să-și caute de treburile lor; cu de la sine putere, a redus și această durată, ajungându-se până la 5 ore pe zi pentru cei cu familie numeroasă. Atunci când venea o inspecție, răspundeau „prezent” pentru evreii absenți soldații din garda poligonului și lucrătorii civili de pe șantier.

La poligonul de la Cotroceni, Agapiescu a organizat o cantină pentru 1 000 de persoane, lipsite de avere, a obținut de la unii evrei bogați (ca Max Auschnitt), fonduri pentru a-i ajuta pe cei săraci. A înființat un fel de policlinică, unde dădeau consultații medici evreii trimiși la muncă (printre aceștia, dr. Popper și dr. Rosenthal). A permis organizarea în tabără a unor jocuri sportive (fotbal, box). De asemenea, colonelul a admis să se vândă evreilor din poligon alimente, îmbrăcăminte, cărți, care erau aduse din oraș. În vara anului 1942, colonelul Agapiescu a primit ordin să trimită 300 de evrei la Giurgiu pentru a descărca mai multe șleपुरi cu materiale pentru germani. După ce au terminat munca, cei 300 au fost reținuți la Giurgiu. Colonelul a intervenit la Marele Stat-Major, apoi a plecat la Giurgiu și a adus „oamenii săi” înapoi. Colonelul Agapiescu a ajutat cu bani mai multe familii de evrei, altora le-a procurat carnete de scutiri pentru muncă forțată.

25. *Ibid.*, pp. 46-47.

26. *Ibid.*, p. 123.

27. *Ibid.*, pp. 185-192.

28. *Ibid.*, pp. 134-143.

Colegii săi de la Cercul de Recrutare din București i-au oferit comanda detașamentului de evrei de la Primărie, care număra 3 500 de oameni, unde a avut aceeași comportare omenoasă. După mulți ani, colonelul Agapiescu avea să scrie : „Dar ce voiți mai mare mulțumire când, în fiecare clipă, la fiecare pas ce fac prin București, și chiar în provincie, întâlnesc oameni care mă salută și îmi dau bună ziua, întrebându-mă ce mai fac ? Cine sunt aceștia ? Evrei, foști la muncă sub comanda mea”.

Cei mai mulți jandarmi au avut o comportare abuzivă, contribuind la lichidarea fizică a unui mare număr de evrei. Au existat și în rândul acestei categorii de militari „oameni de omenie”. Astfel, plutonierul-major Dumitru Prisăcaru, din cadrul Legiunii de jandarmi Tutova-Bârlad²⁹, a aflat că în noaptea de 21/22 iunie 1941, au fost adunați în curtea Poliției din Huși un număr de 400 de evrei, între 15 și 50 de ani, care erau escortați pe jos spre Bârlad și de aici spre Bogdana. În această comună, „oamenii i-au primit cu bunăvoință, i-au condus în sat, le-au dat unele îngrijiri”. Evreii au fost vizitați de plutonierul-major Dumitru Prisăcaru, șeful secției de jandarmi Băcani, care ținea de comuna Bogdana. Aflând că 12 dintre evrei fuseseră indicați de poliția din Huși ca „suspecți comuniști”, infrațiune care se pedepsea cu moartea, el le-a promis celor în cauză că acest calificativ va dispărea din scripte. Deși a primit ordin de la Huși ca evreii să fie trimiși imediat mai departe, Dumitru Prisăcaru a decis ca evreii să rămână în Băcani, unde au fost găzduiți la săteni, care „i-au tratat ca oaspeți. Nici unul n-a vrut să primească vreo plată pentru găzduire și pentru hrană”. După câteva zile, evreii au părăsit satul, fiind transportați la locul de destinație cu căruțele țăranilor.

Pentru gestul său de omenie, plutonierul-major Dumitru Prisăcaru a avut de suferit : muștrări disciplinare, închisoare la Petroșani.

Numit șef al secției de jandarmi din Stănești de Jos (Bucovina), Constantin Hrehorciuc³⁰ a constatat că aici existau bande înarmate de ucraineni care-i adunaseră pe evreii din mai multe localități și îi închiseseră în clădirea Judecătoriei din comună. De aici, scoteau zilnic câte 10-15 evrei, îi duceau în afara localității și-i împușcau. Constantin Hrehorciuc a dispus imediata eliberare a evreilor arestați, pe care nu i-a trimis în lagărele de la Storojineț și Văscăuți, așa cum primise ordin, contribuind la salvarea unora dintre ei.

Despre locotenent-colonelul Ștefan C. Rus, comandant al Legiunii de jandarmi Bihor, cu sediul la Beiuș, între anii 1942 și 1944, se spune că a „atenuat simțitor ordinele aspre cu privire la evreii din detașamentele de muncă, le-a îmbunătățit hrana, le-a dat concedii, ușurându-le deplasarea spre casă. După ce a venit ordinul de deportare în masă a evreilor din nord-estul Transilvaniei la Auschwitz, locotenent-colonelul Rus avea în raza sa de responsabilitate peste 100 de evrei fugiți din Ungaria. El a decis transportarea acestora cu camioanele Jandarmeriei la Arad”³¹.

Un subofițer, plutonierul Roșu, s-a comportat „omenește” în ziua de 6 iulie 1941, când mai mulți evrei au fost transportați între Banila și Ciudei, reușind să oprească pe huliganii care „s-au dat la jafuri și maltratări”³². La 4 iulie 1941, în localitatea Socolița, și la 5-6 iulie la Văscăuți, ofițerii români au salvat viața unor evrei care urmau să fie executați³³. Într-o noapte, din noiembrie 1941, locotenent-colonelul Dumitru

29. *Ibid.*, pp. 50-56.

30. *Ibid.*, pp. 82-83.

31. Marius Mircu, *Oameni de omenie*, ed. cit., pp. 103-104.

32. Radu Ioanid, *op. cit.*, p. 167.

33. *Ibid.*

Vasiliiu³⁴ a fost trezit de mai mulți evrei care locuiau în București în același imobil cu el, înștiințându-l că un convoi de 200 de evrei urma să plece în zori într-o direcție necunoscută. Ei l-au rugat să intervină și să obțină organizarea unei tabere de muncă pe lângă Detașamentul Trupeii Ministerului Marinei, al cărui șef era. Dumitru Vasiliu a luat legătura cu colonelul Aurel Mălinescu de la Marele Stat-Major, obținând aprobarea de a organiza tabăra de muncă și repartizarea în cadrul acesteia a evreilor care urmau să fie deportați. În tabără se lucra prin rotație (câte 30 de oameni pe zi). Deoarece mulți evrei erau săraci, locotenent-colonelul Dumitru Vasiliu a ordonat să li se asigure hrană, inclusiv pentru familiile lor.

O notă a Direcțiunii Generale a Poliției din martie 1943 raporta despre arestarea în comuna Otaci, jud. Soroca, a agentului volant al Marelui Stat-Major, Carp Valentin, asupra căruia s-au găsit o sumă mare de bani, precum și 400 de scrisori, pe care intenționa să le treacă peste Nistru, fiind destinate evreilor din Moghilev. Într-o notă informativă din 29 iulie 1943 se raporta despre arestarea sergentului T.R. Isprăvnicelu Constantin de la Marele Stat-Major, Secția Propagandei, la care s-a găsit un număr de 26 de scrisori, pe care le-a primit de la evreii din Golta. Același sergent a adus scrisori, bani și pachete de la evreii din București pentru internații în ghetoul Golta. Evreii din Golta care au primit și au trimis respectiva corespondență au fost dați în judecată, iar sergentul cu pricina a fost înaintat Curții Marțiale. În notă se conchide că se continua urmărirea traficului de scrisori, bani și efecte³⁵.

Un document din Arhiva SRI menționa cazul frunțașului T.R. Lațiu Aurel de la Școala Militară de ofițeri de rezervă și frunțașul Constantin Bărăscu din Batalionul 3 Vânători de Munte, care, aflați în concediu, au mers în Transnistria, la Moghilev, de unde au ridicat doi bărbați și o femeie; pe bărbați i-au îmbrăcat cu mantale militare, iar femeii i-au dat acte de identitate false, cei trei fiind trecuți astfel în țară, prin punctul Tighina. Frunțașul Constantin Bărăscu a mai reușit să aducă în țară, în colaborare cu comisarul Popescu Gheorghe din București, familia evreului Edelman David. Acțiunea a continuat până când cei doi – Lațiu și Bărăscu – au fost prinși, în ziua de 12 martie 1943, în gara Semerinka (Transnistria), și trimiși în fața Curții Marțiale³⁶.

Într-un raport al inspectorului de jandarmi din Chișinău către Inspectoratul General al Jandarmeriei, se menționa că i-a fost întocmit dosar plutonierului Anghel Constantin din Legiunea de jandarmi Lăpușna, care, fiind însărcinat cu paza convoiului de evrei transferați în Transnistria, în ziua de 10 iulie 1942, „a permis evreilor ce-i transporta să se plimbe prin stații, iar subofițerul în timpul transportului s-a întreținut cordial cu ei în vagon”. Plutonierul mai era acuzat că „s-a comportat cu multă indulgență cu evreii pe care-i transfera, permițându-le să-și procure alimente din gară”. În raport se menționa că pentru „abaterile comise, legiunea l-a pedepsit pe plt. Anghel Constantin cu 6 zile arest, pedeapsă ce a fost agravată de subsemnatul la 10 zile arest”³⁷.

La Tiraspol, maiorul Iacobescu, comandantul Legiunii de jandarmi, a creat pentru evrei ateliere, astfel încât aceștia să aibă o ocupație și să-și poată câștiga existența.

34. *Ibid.*, pp. 192-194.

35. ANIC, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar nr. 121/1943, fila 287; dosar nr. 79/1943, fila 347; dosar nr. 78/1943, filele 42 și 191.

36. Arh. SRI, fond Documentar, dosar nr. 3.118, fila 225; dosar nr. 3.116, fila 14.

37. Document publicat de Lya Benjamin în *Realitatea evreiască*, nr. 5, mai 1995.

Acte de solidaritate ale unor civili

Un moment extrem de critic pentru evrei a fost *pogromul de la Iași*, din iunie 1941. Adrian Radu-Cernea, un supraviețuitor evreu care a trăit acea dramă, avea să scrie după mai mulți ani: „Imensa majoritate a intelectualilor, a familiilor înstărite, precum și păturile burgheze (...), și funcționarii din administrația locală (primărie, prefectură) nu s-au pretat la mârșăviile comise cu ocazia pogromului. Dimpotrivă, sunt destule exemple în care oamenii de bine au intervenit apărând evreii”³⁸. Autorul citează pe colonelul medic Iamandi, pe Goga, pe Volosievici, pe Bogdan (colegul său de liceu), „a căror comportare nu numai că a fost ireproșabilă, dar și-au asumat riscuri, prevenind și ascunzând evrei”³⁹. La fel s-au comportat avocatul Dimitriu, studentul Mircea Scripcă și alții. Mai mult, preotul ortodox Răzmeriță și strungarul Ioan Gheorghiu au fost uciși, deoarece au încercat să-i salveze de la moarte pe evrei⁴⁰. Tânăra avocată Viorica Zosin „a mers din casă în casă, cât a putut, cu riscuri mari, să prevină pe cei amenințați a fi uciși, câteodată chiar să-i ascundă ea însăși, ajutată de alți oameni adevărați, pe unde credea ea că ar fi feriiți de primejdie”⁴¹. Marius Mircu îl menționa pe Vasile Petrescu din Iași, care a fost crunt bătut de agenții de Poliție pentru că ascunsese în casa proprie mai mulți evrei, urmăriți pentru a fi uciși⁴². Notabilă a fost și atitudinea avocatului Teodor Șuvei, care, în calitate de comisar-șef al Circumscripției II Poliție, în ziua de 28 iunie a intervenit și a eliberat pe toți evreii adunați la circumscripția sa. Această circumscripție cuprindea străzile Socola, Nicolina, cartierul Podu Roș, „locuite aproape numai de evrei”. El le-a cerut evreilor să plece, să se ascundă, astfel că, la îndemnul său, „mulți dintre ei au scăpat cu viață”⁴³.

Acțiunile de salvare a evreilor deportați în Transnistria erau extrem de riscante, pedepsele aplicate celor care încălcau dispozițiile legale fiind deosebit de grele. Având în vedere această realitate, se cuvin a fi evidențiate persoanele care și-au asumat riscul de a ajuta semenii de-ai lor de origine evreiască. Și acestea nu au fost puține. Până în prezent, nu există o cercetare sistematică asupra acestui aspect, dar cazurile individuale evocate în memorii sau consemnate în documente sunt semnificative.

Există mărturii referitoare la atitudinea pozitivă față de evrei a unor personalități din lumea literară și medicală. Astfel, Martha Bibescu⁴⁴, scriitoare de limbă franceză, profund implicată în viața publică, s-a interesat în mod special de soția lui Carol Drimer, ziarist evreu din Iași, decedat în „trenul morții” din iunie 1941. Ea a ajutat-o pe doamna Drimer și a intervenit pentru ca fiica ei, închisă cu familia sa în ghetoul de la Cernăuți, să fie eliberată și să revină la Iași împreună cu familia. Renumitul medic D. Gerota a donat, prin Fundația profesor Gerota, suma de 6 000 de lei lunar „pentru întreținerea a doi copii evrei din Transnistria, însoțind banii de o scrisoare în care expunea motivarea umană a acestei generozități”⁴⁵.

38. Adrian Radu-Cernea, *op. cit.*, p. 66.

39. *Ibid.*

40. Radu Ioanid, *op. cit.*, București, p. 101.

41. Iorgu Iordan, *Memorii*, Eminescu, București, 1977, vol. II, p. 328.

42. Marius Mircu, *Oameni de omenie*, ed. cit., p. 27.

43. *Ibid.*, p. 30.

44. *Ibid.*, p. 60.

45. Emil Dorian, *Jurnal din vremuri de prigoană. 1937-1944*, ed. Marguerite Dorian, Hasefer, București, 1996, p. 267.

Șerban Flondor⁴⁶, doctor în științe agronomice și reputat specialist în heraldică și genealogie, fiul lui Iancu Flondor (care a avut un rol important în unirea Bucovinei cu România), s-a remarcat prin atitudinea lui prietenoasă față de evrei. În 1941, i-a aprovizionat cu alimente pe evreii aflați în ghetoul din Storojineț. De asemenea, în înțelegere cu unii conducători de la CFR, Șerban Flondor a putut să închidă familii de evrei în compartimentele vagoanelor de dormit rămase neocupate la trenurile care plecau spre București; un timp, în calitate de consilier la Camera Agricolă, a avut la dispoziție un vagon pe care l-a folosit pentru transportarea evreilor spre București, unde aceștia se pierdeau în mulțimea locuitorilor.

Sonia Palty, deportată în Transnistria, a relatat, în cartea sa *Evrei, treceți Nistrul!*, un act plin de umanitate al agronomului Vasiliu, director de fermă la Alexandrovca; în seara de Crăciun, un numeros grup de deportați a mers cu colindul la casa directorului. Acesta le-a oferit un coș cu mere, pâine și fructe. Le-a spus că dă ordin ca toți deportații să primească mâncare cu carne în acea săptămână și s-a ținut de cuvânt. A suferit și consecințele comportării sale: deoarece a luat apărarea unui evreu care era bătut de locotenentul Cepleanu, iar acesta i-a raportat tatălui său, care era general, agronomul Vasiliu a fost trimis pe front, în linia întâi, de unde nu s-a mai întors.

Printre cazurile evocate de Marius Mircu se află și cel al economistului Vucol Dornescu⁴⁷, originar din Roman, devenit administratorul fermei Kazaciovca din Transnistria. Într-o zi a fost alertat de un evreu că 120 de coreligionari ai săi fuseseră puși de un ofițer hitlerist să-și sape groapa, deoarece urmau să fie împușcați. Vucol Dornescu a pornit în goana calului spre locul indicat și a cerut ca evreii să-i fie predați lui, întrucât avea nevoie de brațe de muncă la fermă. Ofițerul s-a învoit, cerând, în schimb, produse de la fermă. Prin intervenția lui Dornescu, cei 120 de evrei au fost salvați. Același Dornescu avea obiceiul să treacă pe la diverse lagăre, de unde scotea evrei, împreună cu familiile lor, sub motiv că avea nevoie de brațe de muncă pentru ferma sa. Exista și o vorbă printre evrei: „Dacă ai putea să intri în ferma lui Dornescu, ești salvat”. De asemenea, la două-trei luni, Vucol Dornescu mergea la București, ducând cu el scrisori, iar la întoarcere, aducea celor din lagăre scrisori și pachete. De altfel, mai mulți ofițeri și funcționari i-au ajutat pe cei deportați, aducându-le pachete și scrisori de la familiile lor din țară.

Unele documente sunt revelatoare în acest caz. Inspectoratul Jandarmeriei Transnistria, Serviciul Siguranță, raporta, la 5 februarie 1943, forului central că „individul Marinescu și cpt. Petrescu Teodor, cdt. Brutăriei de companie nr. 82 din Berezovca, aduc scrisori și bani evreilor din Mostovoi”.

Fenomenul aducerii în țară a evreilor din Transnistria era apreciat de Direcția Generală a Poliției, în martie 1943, în felul următor:

Suntem informați că diferiți indivizi, ca: militari aflați în concediu, funcționari sau foști funcționari, în majoritate din București, în baza unor acte vechi rămase asupra lor, ca: bilete de voie, ordine de serviciu sau carnete de funcționari modificate, reușesc a se introduce în Transnistria, unde vizitează comunele cu evreii evacuați pentru a aduce scrisori și, în unele cazuri, și bani. Toți acești indivizi ridică din ghetouri evrei, sau chiar familii de evrei, pe care, pentru a-i scăpa de controlul polițienesc, îi îmbracă în efecte militare, dându-le diferite acte

46. Marius Mircu, *Oameni de omenie*, ed. cit., p. 87.

47. *Ibid.*, pp. 157-182.

false, ca bilete de voie, bilete de ieșire din spital, ordine de serviciu, sau chiar acte de identitate plăsmuite, încercând a-i trece în țară. În trenuri, călătoresc în același compartiment, însă separat. La controlul ce se face și în caz de nevoie, iau pe evrei sub protecția lor, intervenind energic, pentru a uza de funcția sau de calitatea ce o au⁴⁸.

Tudor Teodorescu-Braniște a publicat în *Jurnalul de dimineață* din 25 ianuarie 1945 un articol consacrat inginerului Constantin Păunescu, subdirector general la CFR, care a pus la dispoziție vagoane cu care erau transportate pachete pentru evreii deportați la Moghilev, Balta, Vapniarca, Grosulovo.

Adesea, nici în memoriile contemporanilor, nici în documente, numele „oamenilor de omenie” nu au fost consemnate. De exemplu, ale celor care, la 14 martie 1944, au salvat viața a 370 de evrei din lagărul de la Trichati, care lucrau la dublarea liniei ferate spre Odessa. Comandantul SS al lagărului a decis ca, înainte ca trupele germane să se retragă, toți cei 370 de evrei să fie împușcați. Dar a sosit o patrulă românească, sub comanda unui sergent, care a împiedicat în ultima clipă masacrul⁴⁹.

Solidaritate cu evreii din nord-estul Transilvaniei

În Transilvania ocupată de Ungaria, situația evreilor a fost mai gravă decât în România. Potrivit unor calcule recente, numărul total al evreilor exterminați în timpul războiului, originari din Transilvania de Nord, a fost de 135 000⁵⁰. Nu puțini locuitori români și maghiari, asumându-și riscuri și pericole mari, au adăpostit pe evreii fugari, înlesnindu-le trecerea graniței spre România⁵¹.

Astfel, Jozsef Szücs⁵², în 1942, a luat comanda mai multor detașamente de muncă forțată; de îndată, „el a schimbat fundamental situația evreilor din detașamente”. Noul comandant a procurat barăci, a adus un medic, a desființat carcera și pedepsele corporale, a îmbunătățit alimentația, a înlocuit paznicii care îi maltratau pe evrei, a introdus concediile (necunoscute până la el), având în vedere munca grea din detașamente. În anul 1944, Jozsef Szücs a înlesnit mai multor zeci de familii de evrei să scape de ghetou, refugiindu-se în România. Din păcate, Szücs nu a putut să-și salveze soția (evreică) și pe cei doi copii ai săi de la deportare.

Kálmán Appán⁵³ era în timpul războiului locotenent în rezervă și a fost mobilizat la comandamentul gării Oradea; mulți evrei prestau muncă obligatorie la calea ferată. Deseori, Kálmán Appán pune ștampila pe foile de drum și menționa: „înterupere accidentală pe calea ferată”; astfel, evreii puteau lipsi mai multe zile de la munca obligatorie. Kálmán Appán a fost implicat și în acțiunea de preluare a unor proprietăți evreiești. El a primit misiunea să preia răspunderea Fabricii de săpun Iohanna. A reușit

48. Arh. SRI, fond Documentar, dosar nr. 3.118, filele 225-226.

49. Marius Mircu, *Oameni de omenie*, ed. cit., pp. 153-154.

50. Marcu Rozen, *60 de ani de la deportarea evreilor din România în Transnistria*, Matrix Rom, București, 2001, p. 76.

51. *Ibid.*, p. 51.

52. Marius Mircu, *Oameni de omenie*, ed. cit., pp. 103-105.

53. *Ibid.*, p. 91.

să obțină scoaterea fabricii din perimetrul ghetoului, împreună cu 37 de evrei, care se ascuseseră în podul fabricii (printre aceștia și familia Iacob Schreiber, rabinul Weiss cu familia, rabinul Fuchs). Cei ascunși acolo erau aprovizionați cu alimente de soția sa, Maria Appán. După trei săptămâni, Nicolae Bodoran a făcut rost de un camion și cei 37 de evrei au fost scoși din podul fabricii și transportați peste graniță, unde autoritățile le-au pierdut urma.

Ca urmare a unui denunț, autoritățile au emis mandat de arestare a soților Appán. Pentru a-i salva, fiul lor, care era ofițer de jandarmi, i-a transportat la Budapesta. În capitala Ungariei, Kálmán și Maria și-au continuat activitatea de salvare a evreilor : au deschis un adăpost, unde au fost găzduite mai multe familii.

Rozalia Antal din Satu Mare a lucrat timp de 11 ani în casa medicului evreu Sarkany Lipot, fiind socotită membru al familiei acestuia. După căsătorie, ea și-a deschis un mic magazin, unde l-a angajat pe tânărul evreu Händler Isidor. Când a venit ordinul ca evreii să fie adunați în ghetou, Rozalia l-a ascuns pe Händler, iar acesta nu a putut fi depistat de autorități până la sfârșitul războiului. Cu acordul soțului ei, Ștefan Antal, a adăpostit încă patru tineri evrei. Când situația a devenit primejdioasă, cei ascunși au fost transportați de Földes, șofer la Episcopia din Baia Mare, la Budapesta, unde li s-a pierdut urma⁵⁴. Rozalia Antal a fost distinsă cu titlul de „Drept între Popoare”.

Földes Dezideriu⁵⁵ a adăpostit în casa lui mai mulți evrei, printre care pe Zigmund Freund și pe fratele acestuia, Solomon. Când pericolul a devenit iminent, soția lui Földes și-a asumat riscul de a-i conduce pe frații Freund cu trenul la Budapesta, folosind actele de identitate ale fiilor ei. În timpul războiului, familia Földes a închiriat o casă care avea și pod. „În podul acesta s-au putut ascunde o sumedenie de oameni (și nu numai evrei) amenințați : găseau aici adăpost, hrană, li se procurau haine, legitimații false. Uneori, se aflau în acest pod câte opt, zece oameni deodată ! ”

Printre cei care au avut o atitudine plină de omenie pot fi citați : Ioan Oșan⁵⁶, din Baia Mare, care l-a ascuns în casa lui, primejduindu-și viața, pe evreul Izsák și l-a salvat ; Al. Vaida⁵⁷, tot din Baia Mare, lucrător la căile ferate, pentru că a salvat viața hamalului Zinger și a celor patru copii ai săi ; țăranul Al. Ritoc⁵⁸, din Carei, care le-a salvat pe evreica Helena Gün și pe fetița ei ; țăranul Nicoară Pomuț⁵⁹, din comuna Borșa (Maramureș), care l-a ascuns în casa lui pe evreul Tobias Yertherger, până la eliberarea localității de către armata română.

În nordul Transilvaniei, autoritățile maghiare au stabilit că evadarea unui evreu dintr-un detașament de muncă forțată era pedepsită cu moartea ; o asemenea sancțiune se aplica și celor care înlesneau evadarea sau îi adăposteau pe evreii evadați. Totuși, Elisabeta Farcaș⁶⁰ din Târgu-Mureș i-a ascuns pe Abraham Ernő și pe soții Hideg (ea era evreică, iar el, fiind militar, a refuzat să lupte în armata horthystă). Rozalia Grosz și soțul ei⁶¹, din Dej, au adăpostit-o pe evreica Olga Hirsch-Schnabel din primăvara anului

54. *Ibid.*, pp. 96-99.

55. *Ibid.*, pp. 99-100.

56. *Ibid.*, p. 101.

57. *Ibid.*

58. *Ibid.*

59. *Ibid.*, p. 110.

60. *Ibid.*, pp. 101-102.

61. *Ibid.*, p. 102.

1944 până în toamnă, când nord-estul Transilvaniei a fost eliberat de armatele română și sovietică. Veronika Déak⁶², funcționară la Primăria comunei Lazuri (Satu Mare), a eliberat acte false pentru 18 evrei, care au scăpat astfel de deportare.

Ajutorul acordat evreilor implica riscuri serioase. Unii salvatori au suferit rigorile legii din cauza actelor lor de caritate. Unul dintre aceștia a fost și doctorul Emil Socor din Cluj, condamnat de Judecătoria polițienească din Cluj la șase luni internare în lagăr, pentru ajutorul acordat evreilor⁶³. Ilona Bott⁶⁴ din Timiș-Torontal a ascuns 12 copii; Veronika Deák⁶⁵, funcționară la primăria comunei Lazuri de lângă Satu Mare, pe care am evocat-o mai sus, a reușit să salveze de la deportare 18 evrei, eliberându-le acte false. Fiind descoperită, Veronika Deák a fost condamnată la un an de închisoare. Unii slujitori ai Bisericii s-au implicat în acțiunile de salvare a evreilor. Astfel, Gheorghe Mangra, administratorul Seminarului Român Unit din Oradea, și profesorul Emil Maxim au ascuns în seminar mai mulți copii evrei⁶⁶.

Mulți dintre cei care s-au dovedit „oameni de omenie” au rămas necunoscuți. Rabinul Iosef Panet din Ileanda Mare și cei nouă copii ai săi au fost salvați din ghetoul din Dej de niște ciobani, care l-au purtat în straie țărănești din stână în stână și din pădure în pădure, până i s-a pierdut urma. Nici rabinul, nici copiii lui nu au aflat numele salvatorilor lor⁶⁷.

În Transilvania de Nord au intervenit în favoarea evreilor și clerici. La 18 mai 1944, episcopul Aron Marton a ținut în Catedrala Sfântul Mihail din Cluj un curajos discurs în care a condamnat public persecuția evreilor din Transilvania de Nord. El a devenit *persona non grata* în teritoriul controlat de Ungaria și a rămas până la sfârșitul războiului la Alba-Iulia⁶⁸. La 2 aprilie 1944, episcopul Iuliu Hossu a lansat un apel *Către preoți și mireni. Chemare pentru ajutorarea evreilor*, în care afirma :

Chemarea noastră se îndreaptă către voi toți, venerați frați și prea iubiți fii, să-i ajutați pe evrei nu numai cu gândul, ci și cu jertfa voastră, știind că azi nu putem face lucru mai bun decât această creștinească și românească ajutorare, din caldă iubire omenească. Prima preocupare a ceasului de față să fie această acțiune de ajutorare⁶⁹.

Acțiuni de solidaritate și salvare ale unor oameni politici români

După deportarea lui W. Filderman în Transnistria, la 31 mai 1943, pentru eliberarea lui s-au pus în mișcare importante forțe politice, inclusiv lideri ai partidelor istorice (dr. N. Lupu, Iuliu Maniu, Mihai Popovici, dr. C. Angelescu). După aproape două luni și jumătate, Ion Antonescu a cedat, iar Filderman s-a întors în București.

62. *Ibid.*

63. *Ibid.*

64. *Ibid.*, p. 102.

65. *Ibid.*

66. Marcu Rozen, *op. cit.*, p. 110.

67. *Ibid.*, p. 112.

68. Randolph L. Brahm, *The Politics of Genocide*, Columbia University Press, New York, 1994, vol. 1, p. 631; vol. 2, pp. 1191-1192.

69. Moshe Carmilly-Weinberger, *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)*, Editura Enciclopedică, București, 1994, p. 175. Existența apelului este contestată de prof. Randolph L. Brahm în volumul său *Romanian Nationalists and the Holocaust*, ed. cit., pp. 207-208.

Dimitrie Lupu, prim-președinte al Înaltei Curți de Casație, a fost „duhovnicul durerilor” pentru mulți evrei⁷⁰. Pe lângă Dimitrie Lupu a intervenit, adesea, C.S. Cristian, președintele Comunității evreiești din Iași, iar el îl puna în legătură cu cei care puteau interveni pentru preîntâmpinarea sau anularea unor măsuri antisemite. Tot pe lângă Dimitrie Lupu a intervenit și dr. Wilhelm Filderman pentru a-i facilita audiențe la miniștri și la Mihai Antonescu.

Oamenii politici cu vederi democratice au adoptat o atitudine critică față de regimul Antonescu, inclusiv în privința poziției față de evrei. Printre cei care s-au implicat în ajutorarea materială a evreilor deportați în Transnistria s-a aflat prințul Barbu Știrbey, fost președinte al Consiliului de Miniștri al României, în 1927. El a fost reclamat organelor de ordine, care au efectuat o anchetă. Un raport semnat de prefectul Poliției Capitalei informa pe secretarul de stat de la Ministerul de Interne: „Verificările făcute de noi, pe cale informativă, în urma ordinului Domniei Voastre, au stabilit că, într-adevăr, Barbu Știrbey, proprietarul domeniilor, fabricilor și castelului de la Buftea, a înaintat o singură dată direct – nu prin Banca de Credit Român – suma de 200 000 de lei, pentru ajutorarea evreilor lipsiți de mijloace, deportați în Transnistria”⁷¹.

Un alt fruntaș politic care a luat atitudine împotriva persecutării evreilor a fost Dori Popovici – unul dintre liderii Partidului Democrat al Unirii din Bucovina și, apoi, al Partidului Poporului, fost ministru în Guvernele Averescu. Acesta îi trimitea lui Mihai Antonescu, la 14 iulie 1942, un memoriu⁷² în care acuza deschis și fără nici un fel de „formule diplomatice” politica regimului antonescian față de deportarea evreilor din Bucovina în Transnistria:

Prin aceste metode, neobișnuite în țări civilizate, cu totul străine de structura sufletească a populației române din această provincie, crescută de aproape o sută cincizeci de ani la respectul legii și al celei mai desăvârșite morale publice, s-a întreținut fără nici un motiv binecuvântat, fără nici un rost, care să frizeze măcar o aparență, un cât de palid interes național în rândurile acestei populații, ea osândită să vadă cum erau duși mii și sute de evrei, pe străzile Cernăuților, în cea mai mare parte cunoscuți personal, cu care am conviețuit de o viață întreagă, în diminețile zilelor de câteva duminici, pe când clopotele bisericilor chemau la sfânta liturghie, formați în convoiuri flancate de gardieni și soldați înarmați și purtând tot avutul ce-l luase[ră] cu sine în spinare, strigând și răcnind în cumplita lor disperare, de-ți era mai mare mila.

Aurel Socol, fruntaș al Partidului Național-Țărănesc, „a desfășurat o activitate primejdioasă pentru trecerea în România a refugiaților evrei. Socol a fost depistat de autoritățile ungare împreună cu 12 refugiați evrei din Polonia și dus la Budapesta, în închisoarea Gestapoului din Svábhegy”⁷³.

În acțiunea de salvare a evreilor s-au implicat și liderii partidelor istorice. Iuliu Maniu și Constantin I.C. Brătianu și-au exprimat în orice împrejurare convingerea că, până la urmă, în confruntarea dintre Germania și democrațiile occidentale, Marea Britanie și SUA vor învinge. Era pe deplin firesc ca cei doi lideri politici și colaboratorii lor să

70. Marius Mircu, *Oameni de omenie*, ed. cit., pp. 60-61.

71. Arhiva SRI, fond Documentar, dosar nr. 3116, fila 83.

72. Jean Ancel (ed.), *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry during the Holocaust*, ed. cit., vol. V, *Bessarabia, Bucovina, Transnistria. Extermination and survival*, pp. 278-287.

73. Moshe Carmilly-Weinberger, *op. cit.*, p. 174.

aibă o atitudine critică față de politica antisemită promovată de regimul antonescian. Această atitudine se înscria în poziția de neacceptare și de ostilitate a PNT și PNL față de acest regim. Frunțașii celor două partide au fost urmăriți pas cu pas de Serviciul Secret de Informații. O sinteză elaborată pentru Președinția Consiliului de Miniștri, la 24 ianuarie 1944, din ordinul mareșalului Antonescu, privind declarațiile și intervențiile unor personalități politice în favoarea evreilor, consemna :

Două cercuri politice interne au reacționat și au căutat să intervină în favoarea evreilor deportați : liberalii și național-tărăniștii. Separat sau în colaborare, prin șefii lor de partid sau prin personalități proeminente ale partidului, aceste cercuri – de acord asupra problemei evreiești în România – au intervenit, prin memorii asupra politicii generale a guvernului sau prin audiențe speciale, să oprească deportările de evrei în Transnistria în totalitatea lor sau cel puțin să le reducă în proporția lor, la anumite regiuni sau persoane vinovate⁷⁴.

Într-un raport al Serviciului Secret de Informații, întocmit în mai 1943, se menționa că, la 14 august 1942, Iuliu Maniu strângea material „privitor la felul în care s-au făcut deportările în Basarabia și Bucovina. Teza sa : „Deportările au fost ordonate de germani, adoptate de guvern și urgentate de un grup restrâns de funcționari, cu scopul de a-și însuși averile evreilor. Imensa majoritate a națiunii respinge însă aceste procedee barbare”⁷⁵. Ghiță Popp, secretarul general al PNT, declara, la 16 septembrie 1942, că partidul său era împotriva deportării evreilor, iar alți lideri ai partidului au făcut intervenții directe, relevând urmările grave pe care le puteau avea pentru țară aceste deportări. La rândul său, dr. N. Lupu declara, la 28 septembrie 1942, că era profund afectat de știrile despre ultimele deportări de evrei și că avea să intervină la mareșalul Antonescu. Ion Mihalache, vicepreședinte al PNT, a dezaprobat, la 14 septembrie 1942, măsurile de deportare luate împotriva evreilor. El aprecia că aceste măsuri au fost dispuse la sugestia unor cercuri externe, fiind „streine de tradițiile de omenie ale poporului nostru”.

Un amplu raport privind activitatea PNT și a lui Iuliu Maniu, de la 1 septembrie 1940 până în mai 1943, menționa că acesta s-a pronunțat împotriva deportării evreilor. „În public se știe că Maniu a intervenit pe lângă domnul mareșal Antonescu să oprească deportările ; el cere să nu i se pretindă de a spune în ce chip. Numai când miniștrii Elveției, Suediei și Turciei îi prezintă fotografii cu scene din jurul școlilor unde au fost strânși evreii, Maniu destăinuiește că a intervenit la domnul mareșal Antonescu spre a-l convinge «de rezultatele nefaste pentru țară ale acestor măsuri».”⁷⁶

Surse arhivistice care au putut fi consultate în ultima vreme atestă că intervenția lui Iuliu Maniu din septembrie 1942 pe lângă Ion Antonescu a fost decisivă pentru oprirea planului de deportare a evreilor din România în lagărele de exterminare din Polonia.

În raportul-sinteză al Serviciului Secret de Informații, din 24 ianuarie 1944⁷⁷, se menționa că, la 23 septembrie 1942, cu prilejul unui Consiliu de administrație la Banca Românească, Constantin I.C. Brătianu a spus că a trimis mareșalului Antonescu un memoriu în care a analizat problema evreiască sub aspect umanitar, economic, al ordinii publice și sociale și al politicii externe.

74. ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinet, dosar nr. 163/1940, filele 89-90.

75. Ion Calafeteanu (ed.), *Iuliu Maniu – Ion Antonescu. Opinii și confruntări politice. 1940-1944*, Dacia, Cluj-Napoca, 1994, p. 171.

76. *Ibid.*

77. ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinet, dosar nr. 163/1940, fila 91.

Într-o notă din 30 octombrie 1942, semnată Richter, se menționa că regina-mamă a fost informată de medicul Victor Gomoiu despre pregătirea unui transport de evrei în Transnistria :

Mama i-a spus regelui că este o rușine ce se întâmplă cu oamenii în această țară și că ea nu mai poate suporta în continuare, cu atât mai mult cu cât regele – fiul ei – și numele său vor fi mereu legate în istoria României de crimele comise împotriva evreilor, iar domnia sa va fi numită mama lui „Mihai cel Cumplit”. Ea i-a pus foarte serios în vedere regelui că, dacă deportările nu sunt imediat sistate, va părăsi țara. Drept urmare, regele i-a telefonat numai-decât primului-ministru Mihai Antonescu și, în consecință, a avut loc un Consiliu de Miniștri, în urma căruia nu numai că arestații au fost eliberați, dar s-a dat și un comunicat al Președinției⁷⁸.

Este important de arătat că o notă a Serviciului Secret de Informații din 20 august 1942 menționa existența unui alt memoriu înaintat la Palat „de către un grup de intelectuali români (profesori universitari, scriitori, profesori de liceu)”⁷⁹. Memoriul se referea la deportările evreilor din Basarabia și Bucovina, în timpul cărora mulți dintre aceștia „au pierit din pricina violențelor, a bolilor, a foametei și a frigului”, astfel că această acțiune „se transformă, în fapt, într-o metodică și perseverentă acțiune de exterminare”. În memoriu, se aprecia că „numai în țările ocupate, în țările care nu se pot apăra, populația evreiască – și numai o mică parte, a fost deportată”⁸⁰. Totodată, se atrăgea atenția că „o țară e și o instituție pe baza unor tratate internaționale ieșite din asentimentul marilor puteri care hotărăsc soarta lumii” și că în „pragul marilor verdicte ale păcii trebuie să știm să clădim, peste suferințele și vitregia ceasului de față, unirea cea nouă”. În același memoriu se mai arată :

De doi ani ne-am așezat în fruntea statelor care prigonesc pe evrei... În atmosfera celei mai sălbatice persecuții, prin neconținutele falsificări ale adevărului, prin cultivarea dușmăniei și urii, prin exasperarea antagonismelor, noi am făcut din problema evreiască singura problemă de stat a României.

În ordinea internă am promovat un fel de fanatism anarhic care proclamă deschis dreptul de a ucide, de a jefui, de a împila. (...) Am fost și suntem noi înșine un neam prigonit. Cu ce drept ne putem plânde de asuprirea fraților noștri rămași dincolo de granițele țării, când suntem pe cale de a extermina o populație minoritară, ale cărei drepturi la viață au fost garantate de aceleași tratate care au consfințit hotarele noastre naționale? E o datorie inspirată din grija pentru viitor [care cere] să oprim cu un ceas mai devreme persecuțiile împotriva evreilor care duc în mod organizat la o catastrofă națională. Am trecut de mult dincolo de orice limită îngăduită unui stat de drept și unui stat de oameni. Putem aștepta ca problema evreiască să fie rezolvată, în ansamblul ei, la conferința de pace, care va hotărî și soarta tuturor statelor. Acolo se va stabili și situația evreilor din România și tot acolo se va decide și soarta României însăși.

78. *Martiriul evreilor din România. 1940-1944. Documente și mărturii*, Hasefer, București, 1991, p. 224.

79. Ion Șerbănescu (ed.), *Evreii din România între anii 1940-1944*, partea a doua, Hasefer, București, 1997, vol. III, 1940-1942, p. 461.

80. Arhiva Securității, dosar nr. 2912, vol. 251, pp. 271-272 (USHMM, RG 250004M, microfilm 14).

Clerici, ziariști, oameni de cultură, diplomați implicați în acte de solidaritate și salvare

Gesturi de compasiune și ajutor s-au semnalat și printre slujitorii bisericii. Din relatările rabinului Alexandru Șafran, contestate însă de unele dintre documentele vremii, ar reieși că Mitropolitul Bălan a intervenit pe lângă Ion Antonescu pentru a nu-i preda naziștilor pe cetățenii români de origine evreiască din Transilvania de Sud⁸¹. Totodată, Alexandru Șafran i-a relatat Mitropolitului Bălan despre situația disperată a evreilor închiși în imobilul din strada Sfântul Ioan Nou din București. Mitropolitul a apelat la Mihai Antonescu, care a oprit deportarea lor⁸². Conform aceleiași mărturii, Patriarhul Nicodim a intervenit și el în ajutorul evreilor, în special pentru anularea ordinului guvernului din iulie 1941 care-i obliga pe evrei să poarte steaua galbenă⁸³.

În acțiunea de salvare a evreilor s-au angajat și unii *diplomați* români, începând din mai 1943. Potrivit unor informații, Legația română din Budapesta, în fruntea căreia se afla Eugen Filotti, a emis numeroase vize de tranzit⁸⁴, iar Ministerul de Externe al României a dat instrucțiuni ambasadelor de la Berlin, Roma și Atena să-i protejeze pe evreii de origine română⁸⁵. Constantin Țincu⁸⁶, consulul român la Budapesta, a contribuit la salvarea a „sute de evrei persecutați”, scăpându-i astfel de trimiterea la Auschwitz.

Mihai Marina⁸⁷, consulul general al României la Oradea, dar și ceilalți funcționari (viceconsulul Anghel Lupescu, Ion Romașcan, Mihai Hotea, Mihai Mihai) au luat parte activă la ajutarea evreilor din nord-estul Transilvaniei să emigreze în România. Acești diplomați mergeau prin ghetouri și scoteau evrei, pe care-i transportau la graniță cu mașina consulatului. Adesea, evreii primeau și ajutoare bănești. Pe baza unui raport primit de la dr. Kupfer Miksa, aflat în ghetoul din Oradea, precum și a propriilor sale constatări, Mihai Marina a întocmit un amplu raport în care relata ce se întâmpla cu evreii expediați cu trenul la Auschwitz. Acest raport a fost prezentat lui Vespasian V. Pella, ministrul României în Elveția, cu prilejul trecerii acestuia cu mașina prin Oradea. La rândul său, Pella a depus raportul la sediul Crucii Roșii Internaționale din Berna; pe această bază s-au confirmat, pe plan internațional, informațiile existente despre soarta evreilor din ghetouri și despre cele ce se petreceau la Auschwitz.

La rândul său, Dumitru Metta, de la Legația României la Vichy, a acționat, la cererea lui Mihai Antonescu, pentru salvarea evreilor români aflați în Franța. Istoricul Jean Ancel aprecia că peste 4 000 de evrei români care se aflau în Franța au supraviețuit grație intervențiilor diplomației românești, iar câteva sute au fost repatriați, traversând teritoriul Reich-ului⁸⁸. Notabilă a fost și activitatea intensă a diplomatului Constantin Karadjea,

81. Alexandru Șafran, *op. cit.*, p. 99.

82. *Ibid.*, p. 100.

83. *Ibid.*, p. 78.

84. Radu Ioanid, *op. cit.*, p. 360.

85. Moshe Carmilly-Weinberger, *op. cit.*, p. 176; vezi, pe larg, *Emigrarea populației evreiești din România în anii 1940-1944. Culegere de documente din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României*, volum îngrijit de Ion Calafeteanu (responsabil), Nicolae Dinu și Teodor Gheorghe, Silex, București, 1993.

86. Marius Mircu, *Oameni de omenie*, ed. cit., p. 109.

87. *Ibid.*, pp. 108-109.

88. *Apud* Radu Ioanid, *op. cit.*, p. 367.

care atât în calitate de consul al României la Berlin, cât și în calitate de director general al Direcției consulare din Ministerul român de Externe a depus o activitate intensă de salvare a evreilor români din Germania și din Europa ocupată. În rapoartele sale oficiale, el a menționat direct exterminarea evreilor europeni sub ocupație germană și necesitatea salvării evreilor români aflați în Europa ocupată.

Cei „Drepti între Popoare” în discursul public postcomunist

Istoriografia românească, ideologizată și controlată în perioada comunistă, a resimțit cu deosebire manipularea capitolului românesc al Holocaustului, și consecințele mistificărilor propagandistice s-au prelungit și după 1990⁸⁹. Preocuparea excesivă și propagandistică pentru „imaginea României”, și mai puțin pentru adevărul istoric se reflectă și în felul în care sunt abordate cazurile reale sau imaginare de români care au participat la salvarea unor evrei. Concentrarea unilaterală asupra cazurilor de salvatori români, cu deosebire în zona Transilvaniei de Nord, tinde să dea o imagine mistificată a ceea ce s-a întâmplat, creând impresia că acțiunile de salvare au fost preponderente în raport cu amploarea crimelor, trecute pe un plan secund și prezentate prin voite referiri ambigue menite să estompeze gravitatea crimelor și pe adevărații criminali și responsabili⁹⁰.

În ultimii ani, s-a afirmat totuși o tendință de tratare mai adecvată a temei Holocaustului, inclusiv o valorificare corespunzătoare și veridică a episoadelor în care s-au afirmat cei „Drepti între Popoare”.

Lista cetățenilor români distinși de Yad Vashem cu titlul „Drept între Popoare”

Agarici, Viorica

Dosar nr. 2062

A fost președintă a Crucii Roșii românești în orașul Roman. A ajutat supraviețuitori evrei din „trenul morții” după pogromul de la Iași.

Antal, Rozalia

Dosar nr. 0593

În timpul celui de-al doilea război mondial, Rozalia Antal trăia în orașul Satu Mare din Transilvania de Nord. Antal s-a oferit să-i ascundă pe vecinii ei, familia Handler, în casa lui.

89. Vezi Victor Eskenasy, „The Holocaust and Romanian Historiography: Communist and Neo-Communist Revisionism”, în Randolph L. Braham (ed.), *The Tragedy of Romanian Jewry*, Columbia University Press, New York, 1994, pp. 173-236.

90. Vezi Randolph L. Braham, *Romanian Nationalists*, ed. cit., pp. 233-234; Michael Shafir, *Between Denial and „Comparative Trivialization”: Holocaust Negationism in Post-Communist East Central Europe*, ACTA, Ierusalim, 2002.

Anuțoiu, T. Anghel

Dosar nr. 1395

Născut în satul Nistorești-Vrancea, a trăit în satul Naruja din județul Vrancea. Între 1938-1944, Anuțoiu a fost secretarul și reprezentantul Asociației veteranilor de război „Marele Voievod Mihai”. I-a avertizat pe evreii din comunitățile din Bacău, Brașov, Odobești, Piatra-Neamț și Buzău că urmau să fie arestați, așa încât au putut fugi la timp, și i-a ajutat să găsească adăpost.

Băiaș, Vasil

Băiaș, Maria

Dosar nr. 615

Vasil Băiaș și soția lui, Maria, erau țărani români care trăiau în satul Viile Dejului, cam la 5 km de orașul Dej din Transilvania. În aprilie 1944, când s-a înființat ghetoul din Dej, Băiaș le-a adus alimente cunoștințelor lui, familia Steinfeld, și s-a oferit să îi ascundă pe băieții familiei la ferma lui.

Beceanu, Dumitru

Dosar nr. 3515

Doctor în farmacie, deținea o farmacie în Iași și era ofițer în rezervă al armatei române. La 29 iunie 1941, când a început pogromul în Iași, Beceanu le-a propus celor doi angajați evrei să se ascundă în apartamentul lui, care se afla deasupra farmaciei. Încă aproximativ 20 de evrei și-au găsit adăpost acolo.

Cojoc, Gheorghe

Dosar nr. 2731

Inginer forestier din vecinătatea orașului Târgu-Neamț. În iulie 1942, Cojoc a aranjat cu autoritățile din orașul Piatra-Neamț ca 50 de evrei să muncească în pădurile din jurul orașului Târgu-Neamț. În acest fel, i-a salvat pe acești evrei de la deportarea în Transnistria.

Cuciubă, Traian

Cuciubă, Traian (fiul)

Dosar nr. 8923

Împreună cu fiul său (cu același nume), Cuciubă și-a ajutat prietenul evreu, pe Rosenthal, dintr-un mic orașel din Transilvania de Nord, să scape de deportarea din 1944, trecându-l ilegal în partea românească a Transilvaniei.

Dumitru, Adrian

Strauss-Tiron, Gabriela

Catană, Maria

Dosar nr. 6843

Au salvat o familie din Transnistria.

Elena, regina-mamă a României

Dosar nr. 5106

După ce s-au adresat mai multor personalități, regina-mamă și patriarhul au apelat direct la Antonescu, care a cedat și a fost de acord ca acei evrei care nu fuseseră încă deportați

din Cernăuți să rămână acolo temporar. Ajutorul trimis în 1942 a salvat viețile a mii de evrei din Transnistria. În 1943 și la începutul lui 1944, regina-mamă a ajutat la întoarcerea a mii de evrei care rămăseseră în viață, inclusiv a mii de orfani evrei, din Transnistria.

Farkas, Ștefan

Farkas, Rozalia

Dosar nr. 5103

În septembrie 1944, Eugen Szabo (fost Salzberger), un tânăr evreu, se afla într-un detașament de muncă forțată al armatei ungare staționat lângă orașul Oradea. Farkas a fost de acord să-l ascundă pe Szabo în pivnița casei sale, împreună cu alți opt colegi din detașamentul de muncă.

Florescu, Constanța

Dosar nr. 4398

În timpul războiului, Constanța Florescu (1908) trăia în București, și între 1941-1944 a adăpostit-o în casa sa pe Roza Hendler, pe care o cunoscuse înainte de război, și a avut grijă de ea cu devotament.

Gheorghe, Petre I.

Dosar nr. 10060

Preot ortodox în Sarovo, regiunea Golta, a ajutat și a salvat mulți evrei din ghetoul Krivoi-Ozero, Transnistria.

Ghițescu, Alexandru

Dosar nr. 5014

La 21 ianuarie 1941, în timpul pogromului de la București, când vecinul lui, Joseph Morgenstern, un avocat, a bătut la ușa lui cerându-i ajutorul, Ghițescu l-a ascuns în casă până când cei care căutau evrei în apropiere au plecat.

Grosz, Rozalia

Grosz, Bandi

Dosar nr. 1549

În mai 1944, Bandi Grosz, din Dej, Transilvania, a ascuns-o pe Schnable sub roata de rezervă a camionului său și a strecurat-o afară din ghetou.

Hîj, Simion

Hîj, Metzia

Dosar nr. 725

Dr. Simion Hîj, avocat din Cernăuți, a ajutat mai multe familii evreiești. Când a început evacuarea ghetoului, Hîj a salvat aceste familii să nu fie încolonate de jandarmeria română.

Lajos, Peter

Dosar nr. 3941

În 1944, Peter Lajos trăia la Cluj (Kolozsvár). El a salvat viața lui Neumann, prezentându-l sub o identitate falsă ca Janos Kovacs.

Manoliu, Florian

Dosar nr. 9160

Diplomat român în Elveția, a fost implicat în salvarea unor evrei maghiari în 1944.

Mărculescu, Emilian

Dosar nr. 4779a

În 1942, după câteva călătorii la Cernăuți, Mărculescu a reușit să mituiască un ofițer de poliție român, care a scos cinci evrei din închisoare în mijlocul nopții, sub pretextul că trebuia să-i transfere nemților, spre a fi executați.

Moldovan, Valeriu

Dosar nr. 5999

Proprietarul unui atelier de dulgheri din Bistrița, în Transilvania de Nord. A salvat familia Fleischman în 1944.

Motora, Sabin

Dosar nr. 2394

Ofițer de carieră în jandarmeria română, a fost comandantul lagărelor Grosulovo și Vapniarca. Motora a luat măsuri de evacuare a prizonierilor din Vapniarca la Grosulovo, mai aproape de granița română, contrar ordinului primit, de a-i transfera spre est, pentru a fi predați germanilor. Motora a făcut tot ce a putut să salveze viețile evreilor, în ciuda faptului că astfel își risca propria carieră militară și viața.

Muranyi, Rozsi

Dosar nr. 534

În timpul războiului, Rozsi Muranyi trăia în Oradea Mare, în Transilvania. După invadarea Ungariei de către Germania în martie 1944, Muranyi a ascuns opt evrei, din 23 aprilie 1944 până în 12 octombrie 1944, când orașul a fost eliberat.

Nicopoi-Strul, Elisabetha

Dosar nr. 3416

Datorită lui Nicopoi, familia lui Strul, șapte persoane, inclusiv tatăl lui, mama și frații, au fost salvați în timpul pogromului de la Iași, la 29 iunie 1941.

Nits, Janos

Nits, Gyula

Nits, Aliz

Implicați în salvarea unor evrei în Transilvania de Nord, în 1944.

Onișor, Ioana

Demusca, Letiția

Crăciun, Ana

Crăciun, Pavel

Dosar nr. 1406

În mai 1944, familia Onișor – văduva Ioana și copiii ei, Victor de 21 de ani, Lazăr de 18 ani, Letiția de 16 ani și Ana, măritată cu Pavel Crăciun, erau țărani care trăiau la ferma lor

în pădure, la circa 4 km de orașul Bistrița din Transilvania. La 1 mai, două zile înainte ca evreii din Bistrița să fie internați în ghetou și apoi deportați în lagărele de exterminare, patru localnici, membri ai familiei Kandel, au fugit la ferma familiei Onișor, unde li se pregătise un loc în care să se ascundă.

Paelungi, Ștefan

Dosar nr. 6999

Paelungi a decis să ascundă familia Leitman în timpul războiului, într-o colibă izolată care-i aparținea tatălui lui.

Pal (Kudor), Anna

Pal, Jenő

Dosar nr. 6540

În aprilie 1944, când s-a aflat că naziștii internau pe evreii din Transilvania în ghetouri, Nissel a decis să fugă în România și să se ascundă acolo, și l-a rugat pe Pal, pe care îl cunoștea din perioada când lucrase în casa părinților ei, să-i ascundă copilul. Anna și Jenő Pal (ulterior soțul ei) au fost de acord să ascundă copilul, deși știau ce riscă ascunzând evrei.

Pântea, Nona

Dosar nr. 3455

În 1941, în timpul pogromului de la Iași, Pântea a oferit unui număr de șase evrei, care locuiau în acel moment în casele din vecini, adăpost în camera ei.

Pocorni, Egon

Pocorni, Nicolina

Dosar nr. 2855

Egon Pocorni trăia în București în timpul războiului, iar în 1942 a fost numit director al unei fabrici de zahăr din satul Derebcin, județul Moghilev, în Transnistria. După ce a văzut suferințele evreilor, el și soția lui au decis să îi ajute în orice mod posibil.

Pop, Nicolaie

Pop, Maria

Pop (Săileanu), Aristina

Dosar nr. 7123

Nicolaie Pop, un fermier înstărit și muncitor, trăia în satul Lăpușul românesc, în Transilvania de Nord. După ce naziștii au ocupat Ungaria, Pop s-a oferit să o ascundă pe Hanna Marmor și pe copiii ei și să le facă rost de tot ce aveau nevoie.

Pop, Valer

Dosar nr. 2580

Înalt demnitar în administrația maghiară și românească din Transilvania. În 1933, Pop se căsătorise cu Ilona Jonas, evreică din familia Farkas, la Cluj, și o adoptase pe Katalin-Catherina, fiica Ilonei din prima căsătorie, cu un evreu, Imre-Emerich Jonas, doctor în jurisprudență. După ocuparea Ungariei de către Germania, în martie 1944, Pop

și-a convins fiica adoptivă să nu poarte steaua galbenă și a reușit să-și interneze soacra, pe Lina Farkas, în spitalul unui prieten de-al lui din Cluj, pentru a o salva de la deportare.

Popovici, Traian

Dosar nr. 0499

Dr. Traian Popovici era un celebru avocat din Cernăuți, care a servit ca primar al orașului până în 1942. El a reușit să împiedice deportarea a 19 000 de evrei.

Profir, Grigore

Dosar nr. 3514

Inginerul Grigore Profir era directorul morii de făină Dacia din Iași. În iunie 1941, când Profir a aflat că autoritățile încolonau evreei și îi duceau la secția de poliție, a adus noi muncitori, i-a dus la moară și i-a pus să descarce sacii de făină, salvându-i de la moarte.

Puti, Alexa

Puti, Maria

Puti, Todor

Dosar nr. 3739

În 1944, Alexa Puti era un fermier român care trăia lângă orașul Somcuța Mare, în Transilvania. Alexa Puti a ales să-l ascundă pe Solomon într-o peșteră la marginea pădurii de lângă casa sa. Maria și Todor, copiii lui Puti, și-au ajutat tatăl să adâncească peștera și i-au adus mâncare lui Solomon de trei ori pe săptămână.

Simionescu, Constantin

Dosar nr. 4892

Simionescu, avocat român din Iași, era decanul baroului orașului. În timpul războiului, Simionescu a ajutat zece evrei, majoritatea din familiile Spiegel, Sapira și Siegler, care trăiau în Iași. Simionescu i-a luat pe Fred Spiegel, de 16 ani, împreună cu frații lui sub aripa sa protectoare, după ce tatăl lor fusese dus în „trenurile morții”, iar mama fusese arestată pentru că se găsisse făină asupra ei.

Sion, Mircea Petru G.

Dosar nr. 3384

În timpul războiului, Sion a fost unul dintre puținii oameni care i-au ajutat pe evrei în mod activ, cu riscul propriei vieți. După numirea sa ca judecător la un tribunal militar, Sion a intervenit în favoarea evreilor și pentru unii dintre ei a obținut eliberarea din lagărele de muncă. A făcut tot posibilul să-i salveze. Sion a ascuns 15 evrei în casa lui din Iași și pe proprietatea familiei lui din afara orașului.

Șorban, Raoul

Dosar nr. 3499

În mai 1944, prof. Șorban l-a ajutat pe rabinul Carmilly-Weinberger al comunității evreiești neologe din Cluj să fugă la Turda și să se întâlnească cu Iuliu Maniu în București pentru a găsi căi de salvare. În mărturia lui ulterioară, dr. Carmilly-Weinberger a declarat că Șorban a fost singurul care a făcut eforturi pentru a-l ajuta să salveze evreei sub ocupația maghiară.

Stoenescu, Ioana

Stoenescu, Pascu

Dosar nr. 566

În 1941, în ianuarie, când a izbucnit rebeliunea legionară a Gărzii de Fier și membrii săi au pornit pogromul împotriva evreilor din București, Stoenescu a invitat familia Donner să se ascundă în casa lui în timpul celor trei zile ale pogromului.

Stroe, Magdalena

A salvat o evreică de la deportare în 1944, în Transilvania de Nord.

Szakadati, Janos

Szakadati, Juliana

Dosar nr. 1812

În 1944, Janos Szakadati și soția lui Juliana aveau o parfumerie în Oradea (Nagyvarad), în Transilvania de Nord. Magazinul lor era lângă ghetoul orașului, în care nemții și maghiarii îi internaseră pe evreii din oraș și din împrejurimi în vederea deportării în lagărele morții. Familia Szakadati venea zilnic să le arunce alimente evreilor din ghetou, fără a primi nimic în schimb și riscându-și viața. Din mai 1941 până la sfârșitul războiului, familia Szakadati a ascuns o tânără evreică în casa lor.

Șuta, Ioan

Dosar nr. 1827

În septembrie 1944, Ioan Șuta trăia în orașul Satu Mare, în Transilvania de Nord. Nouă evrei care fugiseră din detașamentul de muncă au fost salvați datorită ajutorului lui Șuta.

Toth, Jozsef

Dosar nr. 6026

În 1944, Jozsef Toth, profesor de liceu, era înrolat în armata maghiară și trăia la Cluj, în Transilvania, în casa lui Ludovic Weissberger. Când nemții au început pregătirile pentru deportarea evreilor din Cluj, Toth i-a ascuns pe Weissberger, pe soția lui Hermina, pe fiica lor Clara-Luisa, pe fiul lor Andrei și pe bunica Etelca în bucătăria casei lui.

Tubak, Maria

Dosar nr. 4860

La 21 ianuarie 1941, bandele Gărzii de Fier au făcut un pogrom împotriva evreilor din București. În acea seară, Maria Tubak și Ștefan Marin, care lucrau la fabrica de cherestea, s-au așezat lângă poartă și, când bandele au venit și au încercat să intre în casă pentru a-i scoate pe chiriașii evrei, cei doi le-au spus că nu mai era nici un evreu în casă și au arătat către semnul care demonstra că proprietarul casei era român. Ei au continuat să păzească locuința până când rebeliunea a fost înăbușită.

Zaharia, Josif

Dosar nr. 6177

Josif Zaharia (Zacharias), care aparținea minorității șvabe, era fiul unui fermier înstărit care trăia în satul Iecea Mare din județul Timișoara. În 1941, Zaharia a dat peste un băiat speriat, de 13 ani, extenuat de lungile căutări pentru hrană și adăpost. Băiatul era Benjamin Weiss, de la yeshivah condusă de rabinul Brisk din orașul Arad. Zaharia a

ghicit că băiatul era evreu și i-a fost milă de el. A obținut acte false pentru el, l-a învățat să muncească și l-a angajat la ferma tatălui său.

Lista cetățenilor Republicii Moldova distinși de Yad Vashem cu titlul „Drept între Popoare”

Lozan, Paramon

Lozan, Tamara

Dosar nr. 7338

Paramon și Tamara Lozan locuiau în orașul Nisporeni din Moldova. Paramon era directorul unui gimnaziu, unde soția lui lucra ca profesoară. Când regiunea a intrat sub control românesc, Paramon a fost somat să deschidă școala pentru a servi temporar drept locul unde să fie adunați evreii. Cinci zile mai târziu s-a zvonit că evreii internați în clădirea școlii urmau să fie omorâți. Pentru a preîntâmpina crima, Paramon a hotărât să-i elibereze. A fost executat câteva zile după aceea de către autoritățile locale.

Marchenko, Ivan

Marchenko, Feokla

Marchenko, Leontiy

Marchenko, Nina

Marchenko, Nikita

Marchenko, Tatyana

Dosar nr. 8207

Frații Ivan și Nikita Marchenko (Marcenco) locuiau împreună cu familiile în localitatea Râbnița din Moldova, în apropierea ghetoului. În martie 1944, când românii s-au retras din acea zonă, membrii familiei Galperin s-au îndreptat spre familia Marchenko (Marcenco), cerându-i adăpost. După război, supraviețuitorii au părăsit casa salvatorilor lor.

Morozovskiy, Vitaliy

Morozovskiy, Aleksandra

Dosar nr. 7135

Vitaliy și Aleksandra Morozovskiy locuiau în satul Mokra din districtul Râbnița și erau învățători la școala din localitate. Înainte de război, unul dintre elevii lor fusese Grigoriy Farber, un băiețel evreu care locuia cu părinții lui în colhozul evreiesc din apropiere, *Der Shtern*. În decembrie 1941, când germanii și românii au deținut controlul asupra Moldovei timp de câteva luni, Farber s-a dus la cei doi Morozovskiy pentru a le cere adăpost. Aceștia l-au ascuns pe copil în podul casei și timp de două luni i-au oferit cele necesare traiului.

Nedelyak, Ivan

Nedelyak, Anna

Dosar nr. 6990

Ivan și Anna Nedelyak locuiau împreună cu cei doi copii într-o suburbie a Tiraspolului, numită Kirpichnaya Slobodka. În iulie 1941, familia Nedelyak s-a oferit să-i adăpostească

pe cei doi frați Yefim și Semeon Mirochnik, singurii evrei din Ochakov (Oceacov) care au rămas în viață după masacrul care se petrecuse acolo cu o săptămână înainte.

Pelin, George

Pelin, Varvara

Dosar nr. 6853

George și Varvara Pelin erau agricultori din satul Malayeshty (Mălăiești) din districtul Tiraspol. În martie 1944, ei l-au adăpostit în casa lor pe Lev Bruter, un tânăr evreu pe care îl cunoscuseră înainte de război, originar din satul Kaushany (Căușeni) din Moldova.

Pereplechinskiy, Vladimir

Pereplechinskiy, Mariya

Dosar nr. 8303

Într-o zi din septembrie 1941, Maryia a adus acasă o tânără fată, Klavdiya Vainshtein, care scăpase dintr-o groapă comună în urma unei acțiuni de ucidere în masă. În timpul ocupației. Klavdiya a locuit cu familia Pereplechinskiy și a fost considerată un membru al acesteia.

Pozdnyakova, Yefrosiniya

Starostina (Pozdnyakova), Zinaida

Dosar nr. 7558

În timpul războiului, Yefrosiniya Pozdnyakova avea peste 40 de ani și locuia cu unica sa fiică, Zinaida (mai târziu, Starostina), la periferia orașului Râbnița, în Moldova. Ea avea câteva cunoștințe și prieteni printre internații din ghetou, și în timpul ocupației ea și fiica ei i-au ajutat pe evrei, procurându-le alimente. La începutul lunii martie 1944, germanii au decis să-i lichideze pe cei din ghetoul Râbnița. Câteva dintre cunoștințele Yefrosiniyei i-au cerut acesteia adăpost temporar în casa ei. Yefrosiniya i-a instalat pe refugiații evrei în podul casei. Pentru o lună întreagă, timp în care soldații germani i-au jefuit și ucis pe evreii din Râbnița, Yefrosiniya și fiica ei de 12 ani, Zinaida, au ascuns mai mult de zece evrei și le-au oferit cele necesare.

Serebryanskiy, Isaak

Sparinopta, Samuil

Mazur, Ikim

Dosar nr. 7550

Isaak Serebryanskiy, Samuil Sparinopta și Ikim Mazur erau țărani moldoveni, locuitori ai satului Broshteny (Broșteni) din districtul Râbnița. În timpul războiului, cei trei i-au ajutat în diverse moduri pe Naum și Raisa Gomelfarb, ai căror părinți, rezidenți în Broshteny (Broșteni), fuseseră omorâți în septembrie 1941. Serebryanskiy a pregătit o ascunzătoare pentru Naum și sora lui, săpând o groapă sub staulul de oi, unde copiii, împreună sau separat, s-au ascuns tot timpul cât au stat în sat. Samuil Sparinopta a construit un loc secret în interiorul casei, în spatele sobei rusești. Ikim Mazur, care locuia la marginea satului, a ținut copiii într-un hambar.

Starostina, Yevgeniya

Starostina, Anna

Starostin, Pavel

Dosar nr. 6084

Anna Starostina locuia împreună cu mama ei, Yevgeniya, și fiul său, Pavel, în Chișinău. La sfârșitul lunii iulie 1941, în Chișinău s-a construit un ghetou în care au fost internate și buna sa prietenă Ida Binder, împreună cu fiica ei de opt ani, Alla. În primele luni, Anna și fiul ei Pavel s-au strecurat în ghetou pentru a le duce acestora haine și mâncare. Când a început deportarea evreilor în lagărele de muncă din Transnistria, Alla Binder a fugit la familia Starostin. Anna și familia ei au primit-o pe Alla în mijlocul familiei, îngrijind-o cu devotament și ținând-o ascunsă de vecini.

Strashnaya, Mariya

Strashniy, Ivan

Strashnaya, Kseniya

Dosar nr. 7347

În timpul celui de-al doilea război mondial, Mariya Strashnaya avea 60 de ani și locuia în satul Balyavintsy, districtul Brichany (Briceni), împreună cu nora sa, Kseniya, și două nepoate. Înainte de război, băcănia din sat aparținea familiei Gurvits, iar Mariya și familia ei își făceau cumpărăturile acolo. După ce germanii au ocupat zona, Benyamin Gurvits, proprietarul magazinului, a rugat-o pe Mariya să-i adăpostească pentru o vreme. Mariya nu a refuzat aceasta și, în timpul nopții, Benyamin Gurvits, soția sa Ita și copiii Yefim și Many au ajuns la casa acesteia și au fost ascunși în pod.

Tsurkan, Peotr

Tsurkan, Yevgeniya

Savchuk, Makar

Savchuk, Akseniya

Dosar nr. 8190

Peotr și Yevgeniya Tsurkan (Țurcan) locuiau în satul Bulayeshty, districtul Orgeyev. În decembrie 1941, ei au luat în casa lor o familie evreiască, Tselnik, din orașul Grigoriopol. Timp de câteva luni, familia Tselnik a stat în pivniță sau în pod, iar la sfârșitul verii lui 1942, a fost mutată în casa lui Makar și Akseniya Savchuk (Savciuc), rude ale familiei Tsurkan (Țurcan), care locuiau în același sat.

Procesul criminalilor de război

Considerații generale

Regimul fascist care a condus România între 14 septembrie 1940 și 23 august 1944 a fost adus în fața justiției, în București, la 26 mai 1946, și, după un scurt proces, principalii lui lideri – Ion și Mihai Antonescu și doi dintre cei mai apropiați colaboratori ai lor – au fost executați, iar alții au fost condamnați la închisoare pe viață sau la lungi perioade de detenție. La acel moment, ca și astăzi de altfel, verdictele procesului păreau inevitabile, ele derivând în mod inexorabil din deciziile și din faptele acuzaților.

Tribunalele Poporului au funcționat doar pentru o scurtă perioadă. Ele au fost desființate la 28 iunie 1946¹, deși, ulterior, au mai fost pronunțate sentințe în procese aflate încă pe rol. O comisie formată din acuzatori publici² a examinat 2 700 de cazuri ale unor persoane suspectate de crime de război, dar nu a găsit dovezi suficiente pentru intentarea proceselor decât pentru aproximativ jumătate dintre cazurile cercetate și doar 668 dintre aceste persoane au fost condamnate, multe în absență³. Au existat două asemenea tribunale : unul în București și celălalt în Cluj. Dintre acestea, Tribunalul din București a condamnat doar 187 de persoane⁴. Restul au fost condamnate de către

-
1. Marcel-Dumitru Ciucă, „Introducere”, în *Procesul mareșalului Antonescu*, Saeculum, Europa Nova, București, 1995, vol. I, p. 33.
 2. Acuzatorii publici au fost numiți de ministrul de Justiție comunist Lucrețiu Pătrășcanu și mulți dintre ei, dacă nu toți, erau loiali membri de partid, unii fiind chiar evrei. Lista completă îi include pe avocații Avram Bunaciu (care, în 1948, va primi postul lui Pătrășcanu), Ion Raiciu, Vasile Stoican, M. Mayo, Constantin Vicol, Stroe Botez, Ion I. Ioan, Petre Grozdea, Mihail Popilian, Constantin Mocanu și H. Leibovici ; magistrații Ion Pora și Ștefan Ralescu ; funcționarul civil Camil Surdu și pe muncitorii Alexandru Drăghici (care va deveni ministru de Interne, în 1952) și Dumitru Săracu (fost ospătar la restaurantul Capșa). Vezi Hary Kuller, *Evreii din România anilor 1944-1949. Evenimente, documente, comentarii*, Hasefer, București, 2002, p. 356.
 3. Lista celor acuzați de Tribunalul Poporului din București și Cluj, cu o scurtă și izbitor de apologetică introducere, se găsește în Cristina Păușan, „Justiția populară și criminalii de război”, *Arhivele totalitarismului*, vol. 7, nr. 1-2, 1999, pp. 150-165. Se pare că totalul oferit de Păușan este ușor incomplet.
 4. Zoltán Tibori Szabó, „The Transylvanian Jewry during the Postwar Period, 1945-1948”, *East European Perspectives*, vol. 6, www.rferl.org/eeppreport/; de asemenea, extrem de interesant este documentul care consemnează procesele-verbale ale întâlnirii din 27 martie 1947 dintre oficialii partidului comunist și foștii acuzatori publici, membri ai partidului. Printre participanți s-au aflat ministrul de Justiție Lucrețiu Pătrășcanu (conform căruia, „aproape 200” de persoane fuseseră condamnate pentru crime de război), ministrul de Interne Teohari Georgescu, Alexandru Drăghici și Avram Bunaciu (nota 2), împreună cu acuzatorii Alexandra Sidorovici, Dumitru Săracu, Vasile Stoican și Lepădătescu [nu se cunoaște prenumele]. Vezi Andreea Andreescu, Lucian Năstase și Andreea Varga (eds.), *Evreii din România (1945-1965)*, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca, 2003, pp. 311-325 (în continuare : *Sedința cu foștii acuzatori publici*).

Tribunalul din Cluj. Trebuie menționat că, în general, la Tribunalul din Cluj (înființat la 22 iunie 1945) au fost pronunțate sentințe mai aspre decât la cel din București. La acesta din urmă, Avram Bunaciu a acționat ca acuzator public șef⁵, iar Curtea a fost prezidată de judecătorul Nicolae Matei. Pentru această diferență a existat un motiv obiectiv: Tribunalul din Cluj judeca mai mult crimele comise de ocupantul maghiar și de colaboratorii acestuia din nordul Transilvaniei decât atrocitățile comise de români sub conducerea mareșalului Antonescu.

Dintre cele 481 de cazuri judecate de Tribunalul Poporului din Cluj și de succesorii acestuia după desființare, 100 de persoane au primit sentința capitală, iar 163 au fost întemnițate pe viață. Dintre cei condamnați, 370 erau unguri, 83 germani, 26 români și doi evrei⁶. Tribunalul Poporului din Cluj a condamnat la moarte 30 de persoane și 52 la muncă grea pe viață în două procese în masă, într-unul dintre acestea fiind implicați 63 de indivizi, iar în celălalt, 185. Perioada de întemnițare prevăzută în sentințele acestui tribunal însumează 1 204 ani. Oricum, trebuie reținut că multe sentințe au avut, în cel mai bun caz, o valoare simbolică și că procentul celor absenți a fost mare, mai ales printre cei condamnați la moarte sau la închisoare pe viață. Astfel, dintre cei 185 de învinuiți în primele procese, doar 51 se aflau în custodia tribunalului, ceilalți fiind judecați *in absentia*⁷.

Întorcându-ne la procesul principal, al șaisprezecelea în seriile proceselor montate de Tribunalul Poporului⁸, trebuie spus că pentru 24 de acuzați Curtea a pronunțat 13 condamnări la moarte, dar șase dintre acestea (inclusiv cea a comandantului legionar Horia Sima și cele ale miniștrilor legionari Mihai Sturdza, Ioan Protopopescu, Corneliu Georgescu, Constantin Papanace și Victor Iașinski) au fost pronunțate în absență și n-au fost niciodată aplicate. La recomandarea guvernului, regele Mihai I a comutat sentințele cu moartea în închisoare pe viață pentru fostul ministru al Apărării, Constantin Pantazi, pentru reprezentantul guvernului însărcinat cu supravegherea evreilor, Radu Lecca, și pentru directorul Serviciului Special de Informații, Eugen Cristescu. Mareșalul Ion Antonescu și fostul său ministru de Externe, Mihai Antonescu, generalul inspector al Jandarmeriei Constantin Z. [Piki] Vasiliu și Gheorghe Alexianu, guvernatorul Transnistriei, au fost executați la 1 iunie 1946⁹.

Primul proces de la Tribunalul Poporului din București s-a încheiat la 22 mai 1945. Generalul Nicolae Macici a fost găsit vinovat de masacrele comise în Odessa ocupată și în apropiere de Dalnic la 21-22 octombrie 1941 și a fost condamnat la moarte, iar alți 28 de membri ai forțelor de ocupație românești au primit pedepse cu închisoarea, variind între închisoarea pe viață și un an în spatele gratiilor¹⁰. La 1 iulie 1945, regele Mihai I a schimbat pedeapsa cu moartea primită de Macici în închisoare pe viață; acesta a murit la Aiud, în 1950¹¹. Tribunalele Poporului din Vechiul Regat și din sudul Transilvaniei au

5. Andreea Andreescu, Lucian Năstase și Andreea Varga, *op. cit.*, doc. 57, p. 293, nota 14.

6. Zoltán Tibori Szabó, *op. cit.*

7. *Ibid.* Randolph L. Braham, „The National Trials Relating to the Holocaust in Hungary”, în *idem* (ed.), *Studies on the Holocaust: Selected Writings*, Columbia University Press, New York, 2000, vol. 1, p. 142. Vezi și R. Braham, pentru traducerea engleză a sentințelor Tribunalului Poporului din Cluj.

8. *Procesul mareșalului Antonescu*, ed. cit., vol. 2, p. 211.

9. *Ibid.*, pp. 432-439.

10. Vezi Lucian Năstase, „Studiu introductiv”, în Andreea Andreescu, Lucian Năstase și Andreea Varga, *op. cit.*, p. 21.

11. Andreea Andreescu, Lucian Năstase și Andreea Varga, *op. cit.*, pp. 323-324, nota 9.

dat în total 48 de sentințe capitale¹², dar numai patru au fost, de fapt, aplicate, celelalte fiind fie comutate în muncă grea pe viață, fie pronunțate în absență. Nici una dintre sentințele pronunțate în nordul Transilvaniei nu a fost pusă în practică și cele mai importante dintre persoanele condamnate au părăsit, oricum, zona împreună cu autoritățile maghiare¹³.

Mai mult, printr-un decret emis la începutul anului 1950, cei dovediți că au comis crime de război și care „în perioada întemnițării au avut un bun comportament, și-au îndeplinit cu conștiinciozitate obligațiile și au dovedit că sunt potriviți pentru conviețuire socială” au devenit apti pentru eliberarea imediată, indiferent de duritatea pedepsei primite¹⁴. Printre cei ce au fost găsiți „reabilitați din punct de vedere social” erau și câțiva care fuseseră condamnați la închisoare pe viață pentru crime împotriva evreilor. Mulți dintre cei eliberați se vor alătura partidului. Alții vor avea de așteptat amnistia acordată între 1962 și 1964, când au fost introduse metodele regimului național-comunist, iar PCR avea nevoie de înclinațiile naționaliste ale prizonierilor politici și, mai ales, ale intelectualilor aflați printre aceștia.

După căderea regimului comunist, partizanii reabilitării mareșalului Antonescu (a se vedea mai jos) au susținut că procesele au fost motivate politic și că au executat ordinele ocupantului sovietic. Nu este nici o îndoială că Uniunea Sovietică a avut o influență serioasă asupra echității procesului, iar unele dintre rechizitoriile au avut puțin în comun cu faptele reale. Totuși, în mod paradoxal, tot Moscovei i-a revenit responsabilitatea pentru neputința de a pune sub acuzare pe mulți dintre cei care figurau inițial pe lista celor suspectați de a fi criminali de război. Unii dintre acești suspecti luptaseră de partea Aliaților (de exemplu, generalul Nicolae Stăvrescu, unul dintre organizatorii pogromului de la Iași din iunie 1941, care trebuia judecat pentru rolul jucat atunci); alții erau transfugi protejați de Moscova și, eventual, deveniseră ei înșiși acuzatori (cum a fost maiorul Iorgu Popescu, care ucisese un student evreu în timpul unei investigații întreprinse în cadrul fostului regim, iar acum era numit acuzator public în procesul autorilor pogromului de la Iași, iar Ana Pauker însăși a recomandat ca trecutul lui să nu devină un caz; sau, în fine, Uniunea Sovietică pur și simplu a neglijat să trimită documentele care atestau atrocitățile comise în teritoriile reanexate acum, în ciuda repetatelor promisiuni că le va trimite „cu următorul avion”. Între timp, mulți dintre suspecti au reușit să fugă din țară¹⁵. Aceasta nu a oprit Moscova să acuze curând că guvernul (la acel moment nu pe deplin comunist) nu se străduiește suficient pentru a-i urmări pe criminalii de război. Într-adevăr, deși Tribunalele Poporului fuseseră desființate în 1946, procesele care aveau legătură cu „crimele contra păcii” și cu alte acuzații afiliate războiului au continuat și în anii următori, în baza Legii nr. 291 din 1945, care prevedea sancționarea celor vinovați de crime de război și „crime contra păcii” cu sentințe cuprinse între 15 ani și închisoare pe viață¹⁶.

12. American Jewish Archives, Cincinnati, Ohio, prin bunăvoința dr. Radu Ioanid, United States Holocaust Memorial Museum.

13. Zoltán Tibori Szabó, *op. cit.*

14. Decret nr. 72 privitor la eliberarea înainte de termen a celor condamnați, *Monitorul Oficial*, 23 martie 1950.

15. Vezi Andreea Andreescu, Lucian Năstase și Andreea Varga, *op. cit.*

16. Cristina Păușan, *op. cit.*, p. 150.

O notă finală despre procesele de după război și colaborare: evreii au fost de asemenea trimiși în fața Tribunalului Poporului pentru crime de război și colaborare. Cel mai faimos proces din această categorie a implicat conducerea Centralei Evreilor din perioada Antonescu, înființată la 11 ianuarie 1941, și care a acționat ca un fel de *Judenrat*¹⁷. Nandor Gingold, un evreu convertit, fost președinte al Centralei, a fost condamnat, la 18 februarie 1946, la muncă grea pe viață, în timp ce asociații săi Matias Grünberg (Willman), A. Grossman-Grozea și Jack Leon au primit sentințe între 12 și 20 de ani de închisoare¹⁸. „Gingoldismul” a fost transformat de noii conducători comuniști în promotor al „fascismului” atunci când era vorba de adversari politici din (în acel stadiu, încă necomunizată) comunitate evreiască, deși termenul „fascism evreiesc” a fost și el deseori folosit¹⁹. Restul acestui capitol se va concentra asupra abordării crimelor împotriva evreilor în procesele de după război.

Procesul principalilor protagoniști ai Guvernului Ion Antonescu

Procesul principalilor protagoniști ai Guvernului Antonescu a avut loc în București, și nu la Nürnberg, în conformitate cu angajamentul luat de noul guvern român față de Aliați în Armistițiul semnat la Moscova în 12 septembrie 1944, care stipula arestarea criminalilor de război, dizolvarea organizațiilor fasciste și pronaziste și prevenirea reapariției acestora²⁰. În acest context, trebuie notat că, spre deosebire de alți lideri fasciști, Ion Antonescu nu a avut niciodată un partid sau o organizație fascistă care să-l sprijine; în ianuarie 1941, el a desființat Garda de Fier, care inițial îl susținuse, după ce aceasta a încercat să ia puterea.

În general vorbind, pașii spre denazificarea României, cum ar fi abrogarea legislației rasiste și antisemite caracteristică unui stat fascist-totalitar, au fost aplicați într-un ritm foarte lent. Printre primele legi despre aducerea în justiție a criminalilor de război și a celor responsabili pentru situația catastrofală a țării a fost cea promulgată la 20 ianuarie 1945. Criminalii de război au fost definiți cei care: au tratat prizonierii de război și ostaticii într-o manieră contrară prevederilor legislației internaționale; au ordonat sau au desfășurat acte de cruzime sau execuții în zonele de război; au ordonat și au inițiat înființarea ghetourilor, a lagărelor de concentrare și a celor de muncă; au efectuat

17. Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944*, Ivan R. Dee, Chicago, 2000, pp. 34-35; Hildrun Glass, *Muderheiten zwischen zwei Diktaturen: Zur Geschichte der Juden in Rumänien 1944-1949*, R. Oldenbourg Verlag, München, 2000, pp. 45-46.

18. Hary Kuller, *op. cit.*, p. 365; Lucian Năstase, *op. cit.*, p. 21. Același tribunal l-a condamnat pe Vasile Isăceanu, șeful de cadre al Oficiului pentru Probleme Evreiești, condus de Radu Lecca, la muncă grea pe timp nelimitat.

19. De exemplu, Vasile Luca, membru al Biroului Politic al PCR, spunea la o întâlnire cu reprezentanții organizațiilor de masă afiliate partidului, la 15 octombrie 1945: „Mai presus de orice se află lupta serioasă împotriva elementelor evreiești fasciste” (document reprodus în Hary Kuller, *op. cit.*, p. 436).

20. Articolul 15 al Convenției de armistițiu dintre guvernul român și guvernele Națiunilor Unite, 23 august 1944, Documentul II, București, 984, p. 709.

deportări pe motive politice sau rasiale ; au ordonat sau au înfăptuit represiuni colective sau individuale, evacuări și deportări în vederea exterminării persoanelor ; au folosit munca forțată în scopul exterminării²¹.

Așa cum au fost formulate și interpretate, legile le-au permis multor criminali de război mai puțin importanți să se sustragă încarcerării sau să primească pedepse minore. Mai mult, unii instigatori ai crimelor de război – jurnaliști, scriitori și funcționari ai celor două partide fasciste, care otrăviseră opinia publică prin răspândirea ideologiei fasciste și a antisemitismului prin intermediul mass-media – nu erau pasibili de pedeapsă sub prevederile acestor legi. În plus, sistemul legal însuși a fost infestat cu oameni care îmbrățișaseră ideologia fascistă, oameni care, în fapt, au inițiat, conturat și aplicat legislația antidemocrată și antisemită din România celor șase ani de dictatură și fascism (1938-1944). O dată cu instalarea guvernului dominat de comuniști al lui Petru Groza, în martie 1945, elaborarea legislației pentru aducerea în justiție a criminalilor de război a fost urgentată, iar ritmul sentințelor, accelerat. Procesul lotului Antonescu s-a bazat pe *Legea nr. 312 din 12 aprilie 1945 pentru descoperirea și sancționarea celor vinovați de dezastrul țării și de crime de război*. Această lege stabilea două categorii de vinovați :

1. vinovați de dezastrul țării erau cei care : a) „au promovat hitlerismul sau fascismul și care, având răspunderea politică efectivă, au permis înaintarea armatelor germane pe teritoriul țării ; și b) după 6 septembrie 1940, au militat pentru pregătirea sau desăvârșirea faptelor de mai sus prin viu grai, prin scris sau prin orice alte mijloace”²² ;
2. vinovați de crime de război ; au fost stabilite 15 încadrări posibile, dintre care amintim : a) „au hotărât declararea sau continuarea războiului contra URSS și a Națiunilor Unite ; c) au supus la un tratament inuman prizonierii sau ostaticii de război ; d) au ordonat sau au săvârșit acte de teroare, de cruzime sau de suprimare a populației din teritoriile în care s-a purtat războiul ; e) au ordonat sau au săvârșit represiuni colective sau individuale în scop de persecuție politică sau din motive rasiale asupra populației civile ; f) au ordonat sau au organizat munci excesive sau deplasări și transporturi de persoane în scopul exterminării acestora ; g) comandanții, directorii, supraveghetorii și paznicii de închisori, de lagăre de prizonieri sau de internați politici, de deportați sau de deținuți politici, de lagăre sau detașamente de muncă obligatorie, care au supus la tratamente inumane pe cei aflați sub puterea lor ; h) ofițerii de poliție judiciară sau anchetatorii cu orice titlu în chestiuni cu caracter politic sau rasial, care au comis acte de violență, torturi sau alte mijloace ilegale de constrângere ; i) procurorii sau judecătorii civili ori militari care au ajutat sau săvârșit, cu intenție, acte de teroare sau violență ; j) au părăsit teritoriul național pentru a se pune în slujba hitlerismului sau fascismului și au atacat țara prin scris, prin grai sau în orice alt mod”²³. Tot în categoria vinovaților de crime de război intrau și persoanele care au realizat averi ilicite de pe urma războiului sau a legislației rasiale, cele care au emis legislația de concepție hitleristă, legionară sau rasială sau au aplicat în mod excesiv o astfel de legislație.

21. Legea statului pentru pedepsirea criminalilor de război și legea pentru aducerea în justiție a celor vinovați de Holocaust, Legile nr. 50 și 51, *Monitorul Oficial*, nr. 17 din 21 ianuarie 1945, p. 415.

22. *Procesul mareșalului Antonescu. Documente*, ed. cit., p. 55.

23. *Ibid.*, pp. 54-55.

Legea prevedea că persoanele găsite vinovate de faptele prevăzute la art. 2 vor fi pedepsite cu moartea sau cu muncă silnică pe viață. Existau deci trei mari categorii de activități politice, militare, juridice sau de propagandă care cădeau sub incidența acestei legi: 1) participarea la război împotriva URSS și a Aliatilor; 2) tratament inuman (de la munca obligatorie la exterminare) aplicat prizonierilor de război, populației civile din zonele de conflict, sau determinat de motive politice sau rasiale; 3) propaganda fascisto-legionară. Această ultimă categorie, ce a permis acuzarea ziariștilor, a intelectualilor – care au susținut prin ideile lor regimul Antonescu, Garda de Fier –, precum și a demnitarilor sau funcționarilor din aparatul de propagandă, nu se regăsește printre criteriile de incriminare formulate la procesul de la Nürnberg.

Trebuie subliniat faptul că sub sancțiunea acestei legi intrau atât cei care fuseseră politicieni cu funcții de răspundere, ofițeri sau soldați din armată și jandarmerie, funcționari publici, precum și cei care au săvârșit delictul de opinie prin răspândirea ideilor de sorginte fascistă sau legionară. Ca atare, antisemitismul doctrinar și politica antisemită au reprezentat criterii pentru incriminare și sancțiune. Participarea la Holocaust, începând cu legislația rasială și ajungând până la exterminarea în masă a evreilor și romilor, indiferent de poziția unei persoane în ierarhia politică sau instituțională a statului, devenea, astfel, pasibilă de încadrat în categoria „criminali de război”.

În afară de procesul lui Ion Antonescu și al colaboratorilor săi, au existat și alte procese cu un substrat evident politic.

Câțiva foști miniștri și secretari de stat din guvernul anterior au fost arestați în 1946, unii dintre ei depunând mărturie în procesul lui Antonescu. Unii dintre acești miniștri au fost eliberați numai pentru a fi arestați din nou și condamnați în 1949²⁴. Alții s-au confruntat cu sistemul juridic mai devreme. Dintre aceștia făceau parte: Gheorghe Leon, Ion Petrovici, generalul Grigore Georgescu, generalul Nicolae Stoienescu, Petre Nemoianu, Geron Netta, Henric Oteteșanu, Mircea Cancicov, generalul Gheorghe Jienescu, generalul Victor Iliescu, Aurelian Pană, generalul Nicolae Șova, Horia Cosmovici, Ion N. Finescu, Gheorghe Creianu, Mircea Vulcănescu, Ion D. Enescu, Neagu Alexandru, Stavri Ghiolu, generalul Constantin Niculescu, generalul Ion Sichițiu, Ion C. Petrescu, Alexandru Marcu, generalul Iosif Iacobici, generalul Eugen Zwidenek, Petre Niculae,

24. În acest proces, în care alți câțiva demnitari ai regimului Antonescu au primit sentințe grele, a fost aplicat principiul „vinei colective”. În afară de Ion Petrovici, din grup mai făceau parte: generalul Radu R. Rosetti, care a fost pentru puțin timp ministrul Educației, între 27 ianuarie și 11 noiembrie 1941, demisionat din Cabinet și care, în 1949, a fost condamnat la doi ani de închisoare, decedând în timpul detenției, în luna iunie a aceluiași an; generalul Gheorghe Potopeanu, fost ministru al Economiei în ianuarie-mai 1941, condamnat la cinci ani și eliberat în 1953 (după care, în 1957, va fi din nou condamnat, la 15 ani, pentru așa-zisa crimă de înaltă trădare; a fost amnistiat în 1963); Aurelian Pană, condamnat în ianuarie 1949 la zece ani de temniță, unde a și murit; Constantin (Atta) Constantinescu, ministrul Muncii și al Comunicațiilor între octombrie 1943 și august 1944, a primit o sentință de cinci ani; eliberat în 1952, s-a sinucis doi ani mai târziu; Gheorghe Docan, ministru al Justiției în ianuarie-februarie 1941, funcție din care a demisionat, a primit de asemenea cinci ani; Toma Petre Ghițulescu, care a fost secretar de stat în Ministerul Economiei sub conducerea lui Gheorghe Potopeanu, împreună cu care a și demisionat, a fost condamnat în absență la cinci ani, dar a reușit să evite executarea sentinței, trăind ascuns, deși putea fi prins mai târziu și acuzat de „trădarea patriei”; și Petre Nemoianu, fost secretar de stat în Ministerul Agriculturii pentru numai zece zile, între 4 și 14 septembrie 1940, care a primit cinci ani și a murit în închisoare. Toți membrii acestui grup au fost cercetați în 1946 și procedurile împotriva lor au fost stopate. Pentru biografii, vezi „Procese '46 – Sentințe '49 – Recursuri”, 22, nr. 48, 2-8 decembrie 1997.

contraamiralul Nicolae Păiș, Petre Strihan și amiralul Gheorghe Koslinski²⁵. Un foarte mediatizat proces a fost cel al ziariștilor care, prin scrierile lor, au sprijinit fostul regim și/sau au instigat la ură rasială. Ei au fost acuzați de crime de război și au fost făcuți „responsabili pentru dezastrul țării”²⁶. Procesul acestora s-a încheiat la 4 iunie 1945, cu sentințe la moarte pronunțate în absență pentru ziariștii Pamfil Șeicaru și Grigore Manoilescu și cu pedepse cu închisoare cuprinse între 12 ani (cazul lui Radu Gyr, poet și legionar fervent) și închisoare pe viață pentru restul acuzaților²⁷. Alte procese faimoase au fost cele ale membrilor guvernului format în exil de către Horia Sima și al ziariștilor care l-au sprijinit din străinătate (generalul Platon Chirnoagă, generalul Ion Gheorghe, fostul ambasador al lui Antonescu la Berlin, maiorul Sergiu Vladimir Cristi, fostul mitropolit al Odesei, Visarion Puiu, și scriitorul Ion Sângeorgiu, ca și ziariștii Alexandru Cuzin, Alexandru Gregorian, Horia Stamatu și Vintilă Horia Caftangioglu, toți condamnați la moarte în absență²⁸); procesul fostului guvernator al Basarabiei, generalul Constantin Voiculescu, care a primit pedeapsa cu muncă grea pe viață²⁹, și procesul principalilor vinovați pentru masacrele de la Iași din 1941 (generalii Emanoil Leoveanu, Gheorghe Barozzi și Stamatiu, colonelul Coculescu, fost prefect, și colonelul Captaru, fost primar al Iașului, proces care s-a încheiat în iunie 1948, după amânări repetate³⁰).

Oricum, pedepsirea criminalilor de război nu a constituit niciodată un scop în sine. Ea a fost, în parte, rezultatul presiunii exercitate de URSS și de forțele de ocupație sovietice, de vreme ce multe dintre crimele luate în discuție s-au petrecut în teritoriile românești anexate de Soviete sau pe pământ sovietic. Procesele au dezvăluit, de asemenea, lupta puternică și înverșunată dintre așa-numita tabără naționalistă și tabăra comunistă, sprijinită de armata sovietică. Aceasta explică de ce mulți români au văzut aceste procese ca fiind un act antinațional, o încercare a străinilor și a ajutoarelor lor locale de a se răzbuna pe soldații români care, conform acestei percepții, și-au dat viața pentru eliberarea Basarabiei și a Bucovinei. Tragedia evreilor, fie că s-a întâmplat în România, fie în teritoriile aflate sub administrație românească, devenea, în acest context, secundară; și în multe cazuri nici nu a fost principalul punct de discuție.

Procesul lui Ion Antonescu și al colaboratorilor săi apropiați nu a fost o problemă exclusiv românească. Declarația de la Moscova din 1 noiembrie 1943, decizia întâlnirii de la Ialta în legătură cu pedepsirea urgentă a criminalilor de război, din 2 februarie 1945, și al doilea paragraf al Declarației Alianților date după prăbușirea Germaniei naziste, la 5 iunie 1945, toate acestea s-au combinat pentru a transforma pedepsirea liderilor fasciști români într-o chestiune de justiție universală, într-o manifestare a comunității internaționale pentru eradicarea acelei ideologii care dusesese la rezultate atât de oribile în întreaga Europă. În consecință, criteriile după care trebuie evaluat procesul regimului Antonescu sunt identice cu cele folosite la pregătirea rechizitoriilor de la Nürnberg, deși crimele regimului românesc sub Antonescu nu pot fi puse în aceeași ecuație cu cele ale Germaniei sub Himmler, Göring, Ribbentrop și ceilalți lideri nașiști.

25. Vezi Marcel-Dumitru Ciucă, *op. cit.*, vol. 1, p. 33.

26. Hary Kuller, *op. cit.*, p. 358.

27. American Jewish Archives Cincinnati, Ohio, *op. cit.*; Andreea Andreescu, Lucian Năstase și Andreea Varga, *op. cit.*, p. 324, nota 14.

28. American Jewish Archives Cincinnati, Ohio, *op. cit.*; Lucian Năstase, *op. cit.*, p. 2.

29. *Ibid.*

30. Hary Kuller, *op. cit.*; Andreea Andreescu, Lucian Năstase și Andreea Varga, *op. cit.*, p. 323, nota 8.

Procesul de la Nürnberg făcea distincție între patru categorii de crime :

1. *conspirație* : acuzații au pregătit și au pus în practică un plan cu scopul de a obține puterea absolută și au acționat în înțelegere totală pentru perpetuarea crimelor ulterioare ;
2. *crime împotriva păcii* : acuzații au încălcat articolul 34 din tratatele internaționale în 64 de ocazii separate, ducând războaie de agresiune și provocând ruina întregii lumi ;
3. *crime de război* : acuzații au ordonat sau au permis asasinatelor colective și tortura la scară incomensurabilă, au transformat în sclavi milioane de oameni și au ordonat jaful generalizat ;
4. *crime împotriva umanității* : acuzații au persecutat adversarii politici și minoritățile rasiale sau religioase. Ei au exterminat întregi comunități etnice³¹.

Două dintre cele patru secțiuni ale acuzațiilor, precum și anumite părți din rechizitoriul nu puteau servi ca bază pentru acuzațiile împotriva regimului Antonescu. Conducătorul (cum era numit Antonescu, ca imitație a termenului german *Führer*) nu a arătat nici o ambiție în a acapara puterea absolută înainte de septembrie 1940 și nu a provocat autoritățile legale ; în fapt, el a fost ales prim-ministru de către regele Carol al II-lea însuși, după o scurtă, dar foarte acută criză politică provocată de prăbușirea frontierelor României. Antonescu și-a ales, într-adevăr, partenerii de guvernare, dar numai după ce l-a detronat pe rege și și-a asumat multe dintre prerogativele acestuia.

Antonescu a înăsprit măsurile totalitare luate de regele Carol al II-lea, și anume primele legi rasiste și antisemite, promulgate la 9 august 1940, care defineau calitatea de evreu după sânge și credință și care au constituit baza următoarelor legi antisemite.

România nu a fost un agresor în cel de-al doilea război mondial, ci victima planurilor expansioniste ale Uniunii Sovietice și ale aspirațiilor teritoriale maghiare. Din punctul de vedere românesc, participarea la campania antisovietică până în august 1941 a reprezentat o luptă justificabilă pentru salvarea națională și pentru eliberarea a aproape patru milioane de români și a 60 000 de kilometri pătrați de sub ocupația străină. A fost o campanie căreia poporul român i s-a alăturat cu bucurie și entuziasm. Agresorul a fost URSS, care, la 26 iunie 1940, a forțat România să cedeze Basarabia și nordul Bucovinei.

În orice caz, rechizitoriul și verdictul în cazul procesului Antonescu au evitat orice referire la următoarele elemente : imperialismul sovietic ; amenințarea sovietică la adresa existenței înseși a statului român ; întărirea militară sovietică a noilor frontiere ale statului român pe Prut și Dunăre în 1940-1941 ; incidentele militare provocate de Soviete sau planurile URSS de viitoare anexare a pământului românesc³². La 13 noiembrie 1940, V.M. Molotov i-a cerut lui Hitler să fie de acord ca Sovietele să anexeze sudul Bucovinei, teritoriu care nici măcar nu a fost menționat în protocolul secret și care mergea mult dincolo de cererile inițiale ale Uniunii Sovietice, descrise de Molotov drept „neînsemnate”³³. Doar refuzul lui Hitler a salvat restul Bucovinei de a fi înghițită, rusificată și

31. Joe J. Heydecker, Johannes Leeb, *Le Procès de Nuremberg*, Buchet-Chastel-Correa, Paris, 1959.

32. Act de acuzare nr. 1, 29 aprilie 1946, Arhivele Ministerului de Interne (AMI), dosar nr. 40010, vol. 1, 1-185, în Arhivele Muzeului Memorial al Holocaustului din Washington (USHMM), Serviciul Român de Informații (SRI) UC, RG 25004M, rola 31. Toate dosarele procesului lui Antonescu citate aici sunt din Arhivele USHMM.

33. Procesul-verbal al convorbirii dintre Hitler și ministrul de Externe al Sovietelor, V.M. Molotov, în Berlin, la 13 noiembrie 1940, în R.J. Sontag și J.S. Beddie (eds.), *La vérité sur les rapports germano-soviétiques de 1939 à 1941*, France-Empire, Paris, 1948, p. 173.

pierdută de România pentru totdeauna. În acest proces, au fost prezentate și dezbătute doar amenințările Germaniei naziste la adresa independenței României. Cu alte cuvinte, tribunalul nu a permis discutarea liberă a alternativelor cu care s-a confruntat România în toamna și iarna anului 1940, alternative pe care Mihai Antonescu le definea clar în cadrul procesului: „România a avut de ales între a fi ocupată, ca alte state [vecine], sau a fi subjugată Germaniei din punct de vedere politic. Această din urmă situație ne-a adus la acest proces”³⁴.

Problema statutului Basarabiei ca teritoriu românesc anexat Uniunii Sovietice³⁵ a fost, de asemenea, un subiect tabu, ca și faptul că decizia strategică de a alătura România de partea Germaniei naziste după prăbușirea Franței a aparținut ultimelor guverne ale regelui Carol al II-lea și regelui însuși³⁶.

Holocaustul a fost prezentat într-un procent de 23% din rechizitoriu și din întregul corpus de dovezi³⁷, iar soarta evreilor a fost pusă în discuție în instanță atunci când documentele sau evenimentele incriminau pe unul sau altul dintre acuzați. Referințele din rechizitoriu se concentrau pe procesul de românizare și efectele sale asupra condițiilor sociale și economice ale populației evreiești, pogromul de la Iași, masacrele de la Odessa, deportarea evreilor în Transnistria și în lagărele de exterminare. În timpul procesului, s-au făcut trimiteri la documente și discursuri ale lui Ion și Mihai Antonescu. În ceea ce privește victimele, au fost menționate un număr de 10 000 în pogromul de la Iași, în contrast cu așa-numiții „500 de iudeo-comuniști” pe care Guvernul Antonescu i-a confirmat imediat după pogrom. De asemenea, au fost prezentate documente despre deportarea a zeci de mii de evrei în Transnistria, dar nu s-a comunicat cifra completă, totală a deportaților, precum și soarta acestora. În fapt, procesele nu au arătat o imagine clară din care publicul să afle ce a însemnat Transnistria, așa cum s-a făcut după 1989.

În timpul procesului său, Ion Antonescu a recunoscut că au fost deportați în Transnistria între 150 000 și 170 000 de evrei. Dar el a pretins că prin deportare s-a intenționat, de fapt, salvarea presupușilor evrei procomuniști de furia populației și că el putea să afirme cu siguranță că, dacă „nu i-ar fi trimis în Transnistria, nici unul dintre ei nu ar fi supraviețuit”. Această afirmație este parte a memorandumului scris de fostul Conducător în respingerea rechizitoriului său. În același document, Ion Antonescu afirma: „I-am deportat pe evreii din Basarabia și Bucovina [în Transnistria] din motive politice de securitate militară și pentru propria lor siguranță”. El mai susținea că, în virtutea faptului că mulți evrei acționau ca spioni sovietici și dat fiind că Garda de Fier pregătea

34. Însemnări de la proces, 13 mai 1946, AMI, dosar nr. 40010, vol. 28, p. 8.

35. Convorbire cu Al. Voitin Voitinovici, în Ion Antonescu, *Citiți, judecați, cutremurați-vă!*, I. Ardeleanu și V. Arimă (eds.), București, 1991, p. 97

36. Vezi memorandumul lui Gh. Tătărescu, unul dintre ultimii prim-miniștri ai regimului regelui Carol al II-lea, 1 mai 1943, în Gh. Buzatu, *România cu și fără Antonescu*, Moldova, Iași, 1991, pp. 91-96. Ion Antonescu a afirmat, în timpul investigării sale, că nu a știut nimic despre propunerile făcute Germaniei naziste de către ultimii doi premieri – care au inclus o alianță militară și un pact de prietenie – deoarece Tătărescu a luat documentele cu el după ce a părăsit fotoliul de prim-ministru (AMI, dosar nr. 40010, vol. 36, pp. 60-61). Vezi și investigarea lui Mihai Antonescu, *ibid.*, vol. 43, p. 52 (USHMM, RG 25004, rola 34).

37. În *Procesul mareșalului Antonescu*, ed. cit., partea generală a rechizitoriului conține 52 de pagini (pp. 50-112), iar subiectele referitoare la evrei apar la paginile 85-86 și 103-112. În plus, aceste subiecte au fost puse în discuție de fiecare dată în cazul rechizitoriilor acuzaților care au avut un rol în masacrarea evreilor.

împotriva lor, împreună cu germanii, o „Noapte a Sfântului Bartolomeu”, deportarea a fost dictată atât de motive militare și de securitate, cât și de intenția lui de a-i salva pe evrei de la soarta îngrozitoare pe care ar fi avut-o în mâinile naziștilor și ale simpatizanților acestora din România. Din păcate, spunea el, „aplicarea” ordinelor de deportare au fost „destabilizate” de „spiritul care domina atunci”. Prin „destabilizare”, fostul șef al statului se referea în mod eufemistic la execuțiile în masă, la marșurile morții și la înfometarea puse în practică de poliția și Armata română în timp ce aplicau aceste ordine. Condițiile cumplite ale iernii, „care au făcut de asemenea multe victime printre armatele beligerante”, susținea el, au sporit numărul deceselor în rândul deportaților, dar „acesta a fost și motivul pentru care germanii au pierdut bătălia pentru Moscova”.

Tot la proces, statul dictatorial instituit de Antonescu a fost clar definit drept fascist, iar criticii la adresa legitimității Curții s-au concentrat pe caracterul acesteia, de parcă acest fapt ar fi schimbat cu ceva natura regimului Antonescu din timpul războiului. Curtea a fost, ca și în alte state est-europene, instituție ad-hoc, „tribunal popular”, cu judecători și procurori care nu aveau neapărat o pregătire sau o practică juridică profesională. Președintele acesteia, Al. Voitin Voitinovici, avea doar 28 de ani și o oarecare relație cu liderul comunist Lucrețiu Pătrășcanu. Acuzatori publici erau Vasile Stoian, un jurist total necunoscut, Constantin Dobrian, judecător de instrucție din Timișoara, și Dumitru Săracu, un „muncitor”, fost bucătar, lipsit de orice pregătire juridică. Lista juraților mai cuprindea șase „judecători ai poporului” proveniți mai ales din Partidul Comunist sau din organizațiile afiliate acestuia: doi „muncitori” și un „țăran” propuși de comuniști, un „muncitor” din partea Partidului Social-Democrat, un avocat de la Partidul Național-Liberal și o „casnică de la Partidul Național-Țărănesc”³⁸. Această componentă a Curții și lipsa de pregătire juridică a acuzatorilor și judecătorilor au fost și sunt folosite de către cei care doresc să reabiliteze ideile fasciste, pentru a distra atenția de la conținutul rechizitoriilor și de la dimensiunea crimelor comise împotriva evreilor și a romilor.

În spatele limbajului neprofesionist al rechizitoriilor și al tonului folosit de către Curte citind aceste materiale curățate de contextul politic al perioadei de după război, devine evident că fasciștii români au legat soluția la problema evreiască de respingerea tuturor valorilor democratice occidentale, pe care ei le declarau ca fiind o invenție evreiască și o întocmire a ordinii sociale creată pentru a servi interesele evreiești. Ca atare, ei nu numai că îi urau pe evrei, ci disprețuiau și ideile și conceptele care s-au dezvoltat din Revoluția franceză, reprezentante ale valorilor fundamentale ale societății occidentale: liberalism, toleranță, democrație, capitalism, libertate de expresie³⁹, libertate de organizare, alegeri libere, drepturi civile și chiar noțiunea de cetățean. Aceste idei au pregătit România pentru apariția regimului fascist, în septembrie 1940. În acest context, este necesar să subliniem că nu doar pericolul german și supremația Germaniei în Europa de Est au contribuit la apariția fascismului în România; acesta a fost și rezultatul duplicității liderilor „democrați” români, al modului în care ei au înțeles democrația și valorile democratice, al tăcerii lor încurajatoare și al toleranței față de tinerii huligani, al acțiunilor lor violente și al tacticilor diversioniste antisemite care, toate, au facilitat ascensiunea regimului Antonescu.

38. Verdictul din 17 mai 1946, AMI, *ibid.*, vol. 5, pp. 364-366.

39. Mai larg pe această temă, în Jean Ancel, „Antonescu and the Jews”, *Yad Vashem Studies*, Ierusalim, XXIII, 1993, pp. 213-218.

Niciodată Ion Antonescu nu s-a referit la regimul său ca la unul fascist, ci a descris guvernarea sa ca provenind mai curând din tradiția românească decât ca fiind o formulă importată. El nu a redefinit obiectivele naționalismului românesc, dar a dorit să atingă aceste obiective, care fuseseră conturate de predecesorii săi, folosind mijloace fasciste. „Statul etnic creștin” pe care el l-a înființat – denumit, după propriile sale cuvinte, „regimul național totalitar”, opus regimului „demo-liberal” trecut⁴⁰ – era un stat românesc autentic fascist, bazat pe politica și filozofia socială a țării și care adoptase metodele naziste în tratarea dușmanilor etnici reali sau imaginari.

Regimul Antonescu a luat mai curând propriile sale decizii decât să-i fi fost impuse de exigențele situației internaționale aflate dincolo de controlul său : armata română a fost trimisă departe de granițele naționale, chiar până la Stalingrad ; războiul antisovietic a fost declarat război sfânt împotriva comunismului, antislav, antievreiesc ; numărul imens de victime evreiești și rome sunt rezultatul tragic al politicii sale ; prezența evreiască din Basarabia și Bucovina a fost eliminată aproape în totalitate ; mii de ruși și ucraineni au fost transformați în sclavi, jefuiți și împușcați ; minoritatea evreiască din România a fost prădată și lipsită de drepturile civile, forțată să muncească exclusiv în beneficiul statului român ; planul german pentru exterminarea totală a evreilor români a fost mai întâi acceptat, apoi respins ; și nu în ultimul rând, Banca Națională a României a fost transformată în depozit pentru bunurile și banii jefuiți⁴¹.

În timpul procesului, nu au fost dezvăluite cele mai cuprinzătoare și mai îngrozitoare crime comise de regimul Antonescu, și anume cele împotriva evreilor. Ele erau, desigur, menționate și incluse în rechizitoriu, dar – întrucât în România erau interzise cele mai importante subiecte, dat fiind modul în care a fost organizat și s-a desfășurat procesul, precum și atenta selecție a audienței și a cenzurii presei – aceste atrocități nu au mișcat inimile multor români. Marea majoritate a românilor știa despre aceste crime (deși, probabil, nu cunoștea adevărata amploare și rezultatele lor), după cum sublinia liderul Partidului Național-Liberal în depoziția sa : „Mă refer la masacrele de la Odessa, Iași și Bucovina, despre care știe toată lumea”⁴². Un alt factor care a atenuat impactul dezvăluirii crimelor regimului fascist împotriva evreilor a fost acela că între ziua arestării lui Antonescu (23 august 1944) și data procesului, poporul român a cunoscut ocupația și jaful rusesc, precum și manifestarea puterii comuniste aproape inexistentă înainte și care niciodată nu a exprimat interesele românești.

Adevăratele proporții ale crimelor comise împotriva evreilor și romilor și ale planului lui Antonescu de „curățare” a Bucovinei și Basarabiei de slavi au început să fie cunoscute și publicate abia după deschiderea arhivelor românești capturate de fosta Uniune Sovietică. Recent descoperitele crime includ : împușcarea și arderea a mai mult de 70 000 de evrei în lagărele din apropierea Bugului ; masacrarea, arderea sau deportarea a aproape 80 000 de evrei din Odessa (dintr-o arie largă care cuprindea Odessa și în care numărul total putea

40. La 23 noiembrie 1940, Ion Antonescu susținea în fața lui Hitler că nenorocirile care s-au abătut asupra României, prăbușirea frontierelor, dezordinea internă și absența voinței morale de a rezista s-au datorat dezorganizării aduse de bolșevism și de evrei în timpul fostului regim (*Documents on German Foreign Policy, 1933-1945*, seria D, vol. XI, Londra, 1961, nr. 381, 664 ; vezi și scrisoarea trimisă de Ion Antonescu liderului opoziției, Iuliu Maniu, datată 22 iunie 1941, privind definiția și natura regimului său, AMI, dosar nr. 40001, vol. 34).

41. *Ibid.*, nr. 22, pp. 216-280.

42. Depoziția lui Constantin I. Brătianu din 9 mai 1946, AMI, dosar nr. 40010, vol. 2, p. 260.

fi de aproximativ 80 000 de oameni); participarea echipelor medicale la aceste crime; și gradul de implicare și complicitate al Înaltului Comandament al armatei române în comiterea acestor atrocități.

Pe parcursul procesului, atenția și acuzațiile procuraturii au fost îndreptate în altă direcție. Curtea a încercat să judece faptele lui Antonescu în lumina unor principii, idei și norme complet străine intereselor României; astfel, au fost aduse acuzații regimului lui Antonescu și opoziției că nu au făcut ca România să ducă o luptă armată împotriva Germaniei naziste, așa cum au procedat Tito în Iugoslavia, slovacii sau participanții la revolta poloneză.

Unul dintre obiectivele procesului a fost discreditarea liderilor naționali, a partidelor și a forțelor care ar fi putut să se opună preluării României de către comuniști – precum Maniu, Brătianu și Mihalache de la Partidul Național-Liberal și de la cel Național Țărănesc – și a colaboratorilor apropiați ai acestora. Anchetatorii, acuzatorii și Curtea doreau să-i lege pe Maniu și Brătianu de regimul fascist, să-i califice drept complici ai scopurilor criminale ale acestui regim și să-i prezinte ca sprijinind tacit planurile și deciziile lui Antonescu, inclusiv în participarea la războiul antisovietic (fără să se facă vreo distincție între teritoriile românești capturate și Uniunea Sovietică propriu-zisă). Liderii partidelor de opoziție au fost prezentați ca promotori ai fascismului, ca apărători ai „intereselor capitaliștilor și boierilor”, împotriva intereselor „clasei muncitoare”, ș.a.m.d. Din acest punct de vedere, procesul a deschis drumul pentru campania care a culminat cu marele spectacol politic din 1947 – cel al lui Maniu, Brătianu și Mihalache, printre alții. Toți aceștia au murit în închisoare⁴³. În aproape toate rechizitoriile la procesele criminalilor de război au existat referințe care subliniau faptul că regimul lui Antonescu a fost susținut activ de „moșieri, bancheri și mari industriași”. De exemplu, documentele rechizitoriului pogromului de la Iași formulau următoarele: „Fascismul a subjugat interesele poporului român intereselor grupurilor de moșieri și bancheri și a târât România în războiul criminal de partea lui Hitler”⁴⁴.

Curtea a descoperit o întreagă rețea de rezistență față de regimul lui Antonescu, formată din comuniști, muncitori, țărani și așa-numitele forțe democratice. În fapt, o asemenea rețea nu a existat, de vreme ce regimul lui Antonescu s-a bucurat de suportul subînțeleș al majorității românilor, nu a folosit teroarea împotriva cetățenilor români, nu a avut organizații de tip SS și nu a trimis etnici români în lagăre de concentrare. În plus, în timpul perioadei în discuție, Partidul Comunist nu depășea câteva sute de membri, mulți dintre ei nefiind români, iar teama de ocupația sovietică era mai puternică decât teama de Germania nazistă.

În concluzie, ocupația sovietică și regimul comunist impuse României au împiedicat o dezbateră reală despre fascismul românesc și regimul lui Antonescu, despre imperfecțiunile societății românești sau despre valorile acesteia. Așa că orice catharsis a fost astfel evitat. La o privire retrospectivă pare că, o dată cu căderea lui Antonescu, românii

43. Relația dintre Maniu, Brătianu, Mihalache, N. Lupu ș.a. și regimul lui Antonescu, rolul lor în cadrul acestuia sunt un subiect complex, care nu poate fi tratat aici. Maniu s-a opus în mod clar încercărilor de a face din el un coresponsabil al crimelor regimului: „Inculpații din boxă sunt răspunzători doar pentru propria lor politică” – a spus el la proces (Depoziția lui I. Maniu din 11 mai 1946, AMI, dosar nr. 40010, vol. 2, fila 293).

44. USHMM, RG 25004M, rola 47, Arhiva SRI, fond Anchetă, „Procesul criminalilor de război. Masacrul de la Iași”, 1947.

adoptă din nou valorile democrate occidentale, pe care fasciștii români le disprețuiseră atât de mult, prin înțelegerea faptului că aceste valori se potriveau cu interesele, preferințele și cultura României și pentru că România fusese întotdeauna înclinată spre Occident.

Regimul lui Antonescu, ca și cel al Germaniei naziste (deși într-o mai mică măsură), a sacrificat principiile Europei civilizate și noțiunile elementare de umanitate și a încălcat legislația internațională. Făcând aceasta, a împins România spre o regresie morală care s-a simțit în atitudinile față de procesele de după război și s-au manifestat după 1989.

Procesele criminalilor de război și Holocaustul

După încetarea activității Tribunalului Poporului, la sfârșitul anilor '40 și începutul anilor '50 au fost reluate procesele celor implicați în săvârșirea de crime de război.

În aceste procese, baza juridică a fost Codul penal. De exemplu, din dosarul procesului intentat lui Caracăș Nicolae aflăm :

Prin sentința 28 din 24 ianuarie 1957 a Tribunalului Reg. II Militară, Caracăș Nicolae a fost condamnat la 20 ani detențiune riguroasă pentru crimă prev. și ped. de art. 193/1 alin. 1 c.p. și confiscarea averii, cu comutarea detențiunii preventive de la 20 septembrie 1947.

Sentința s-a dat după admiterea cererii de îndreptare, prin Decizia nr. 770/946 a Trib. Suprem Col. Penal, care a hotărât că faptele se încadrează în dispoz. Art. 193/1 c.p., și nu în prevederile legii 291/947.

Tribunalul Militar a reținut în sarcina sus-numitului următoarele fapte :

Între 21 iulie 1941-martie 1942, Caracăș Nicolae, fost colonel de jandarmi, a deținut funcția de comandant al Legiunii Jandarmi Lăpușna.

1. În această calitate, înainte de a intra cu jandarmii din legiunea sa în Basarabia, a dat ordin acestora, după ce vor trece Prutul, să fie împușcați evreii și suspecții politici.
2. Din ordinul inculpatului, în comuna Valea Mare, a fost împușcat de jandarmi un pădurar, cu numele Ion, învinuit de spionaj.
3. La Călărași (localitate în Basarabia - n.n.), inculpatul a ordonat executarea evreilor și suspecților ; executarea s-a făcut de plutonierul Șaptebani Nicolae, șeful secției jandarmi Călărași, de plt. Văcaru Constantin, de serg.maj. Mocanu Serghie și de alți jandarmi din trupă⁴⁵.

La acestea se adaugă încă patru capete de acuzare referitoare la crime împotriva unor persoane suspectate de a fi comuniști sau în legătură cu aceștia. Fostul colonel de jandarmi nu și-a recunoscut nici o învinuire. Mai mult, el a spus că ordinul de a executa pe evreii din Basarabia a fost dat de generalul Vasiliu, guvernatorul Basarabiei, la Roman, când a făcut instructajul legiunilor de jandarmi care urmau să treacă Prutul. Este vorba de cunoscutul ordin de „curățare a terenului”. Întregul proces s-a desfășurat prin contrapunerea martorilor acuzării și ai apărării. Nu au existat dovezi materiale care să probeze acuzațiile. De asemenea, inculpatul a respins acuzația de crimă împotriva evreilor susținând :

Nu contestăm că, la Călărași, nu s-au făcut execuții de evrei ; dar socotim că din probele administrate rezultă că aceste execuții nu s-au făcut de jandarmi, ci de către trupele care au ocupat teritoriul și cu atât mai puțin au fost făcute din ordinul inculpatului⁴⁶.

45. USHMM, RG 25.004M, rola 15, Arhiva SRI, fond Anchetă, dosar nr. 582, vol. 1.

46. *Ibid.*

Din preocuparea de a se dezvinovăți, jandarmii vor arunca întreaga responsabilitate pentru crimele împotriva populației evreiești asupra armatei. Același tip de motivație de respingere a acuzației regăsim și în alte dosare cu inculpați jandarmi. Ei responsabilizează armata română, invocând că evreii, aflați în trecere prin localități din Basarabia, în drumul spre Transnistria, au fost sub pază și responsabilitate militară.

Fostul maior Brotea Dumitru, adjunctul inculpatului la conducerea Legiunii de Jandarmi Lăpușna, declara un element semnificativ pentru anchetă : col. Caracaș Nicolae, fusese anchetat, încă în 1941, pentru crimă împotriva evreilor :

„Prin luna noiembrie 1941, un locuitor din Călărași, cu numele Gavrilă, a făcut o reclamație la Curtea Marțială Chișinău, contra jandarmului plt. maj. Șaptebani din Legiunea Jandarmi Lăpușna, șeful Postului Călărași, prin care a arătat că acest plutonier a împușcat o evreică bătrână, în unire cu guarzi comunali, și pe care a jefuit-o, luând de la ea două geamantane, în care unul avea mătăsurii, iar în celălalt argintărie. Am primit delegație de la col. Caracaș să cercetez acest caz și întrucât, în urma cercetărilor, șeful de post Șaptebani a recunoscut că a împușcat pe aceea evreică, precizând din ordinul dl. colonel Caracaș, care îmi era comandant direct, m-am desesizat cu facerea cercetărilor și am predat actele la Inspectoratul de Jandarmi Chișinău. Știu că în cursul unei inspecții făcute la Chișinău de către Ion Antonescu și Constantin Vasiliu, prefectul județului, dl. col. Georgescu, a raportat lui Ion Antonescu o serie de abuzuri săvârșite de col. Caracaș și jandarmii de sub comanda lui. În urma acestui raport, col. Caracaș a fost mutat de la comanda Legiunii Lăpușna la Legiunea Teleorman”⁴⁷. Este adevărat că din această *Declarație de martor* nu reiese cu claritate dacă, printre cele raportate lui Antonescu despre col. N. Caracaș, s-ar fi aflat și atitudinea lui față de evrei. Mesajul ne este doar sugerat.

În dosar se află un memoriu al lui Caracaș Nicolae prin care contestă procesul intentat în 1947, întrucât, într-o anchetă declanșată în 1945, pentru aceleași fapte, a fost găsit nevinovat :

Procesul subsemnatului pe care Dv. îl judecați astăzi a fost cercetat în anul 1945, fără ca subsemnatul să fi fost ținut măcar un minut sub stare de arest. În urma decretului de revizuire a dosarelor clasate de Tribunalul Poporului, subsemnatul am fost arestat, la 20 septembrie 1947, și cercetat de Cabinetul III Instrucție de pe lângă Parchetul General al Curții de Apel București⁴⁸.

Menționăm aceste aspecte, pe care le considerăm contradictorii, întrucât ele pot reprezenta argumente în favoarea tuturor celor care își propun astăzi să-i reabiliteze juridic pe cei condamnați pentru crime de război. Astfel de elemente credem că trebuie clarificate, întrucât, mai devreme sau mai târziu, pot să apară situații în care persoane direct implicate în Holocaust să fie reabilitate juridic pe motive de aplicare a unei proceduri incorecte. Reabilitările o dată pronunțate, tehnic-juridic ele devin aproape imposibil de anulat. Avem ca exemplu cazul reabilitării prin recurs în anulare, situație pentru care procurorul general Ilie Botoș a declarat, în iulie 2004, că nu are soluție tehnică de revenire, întrucât nu există probe pentru a susține acuzarea de crime împotriva umanității, singura care este imprescriptibilă⁴⁹.

47. *Ibid.*

48. *Ibid.*, dosar nr. 582, vol. 3.

49. Declarație furnizată de agenția de presă Mediafax.

Un alt proces important a fost cel de la Curtea Criminală S, IV. București, consemnat în dosarul nr. 1939/948, al lt.-col. în rezervă Iliescu Dumitru, fost comandant al Legiunii de Jandarmi Soroca. Din apărarea acuzatului am reținut că, „din ordinul meu și cu știința mea, ar fi fost uciși în masă 200 de evrei în județul Soroca, în anul 1941”⁵⁰, respinsă cu argumentul că grupul de evrei aflat în trecere prin Soroca se afla în responsabilitatea armatei române. Jandarmeria trebuia să răspundă de ordinea publică, de securitatea civililor din localitate, ea nu avea atribuții legate de soarta evreilor –, citim ca un laitmotiv în mai toate apărările ofițerilor și subofițerilor aflați în legiunile de jandarmi dezafectate în Basarabia.

Dosarul nr. 218/948 de la Parchetul Curții București, Cabinetul I, Cercetări Criminali de război, se ocupă de situația unui civil care a profitat practic de antisemitismul politicii de stat pentru a-și descărca ura față de evrei. Avem de-a face cu un caz în care contextul politic reprezintă un prilej favorabil pentru un cetățean de a-și exercita cele mai primitive mentalități și aptitudini. Rechizitoriul întocmit de procurorul Nicoale Vlădescu menționează :

Rusu Vladimir, de 33 ani, de profesiune funcționar, cu ultimul domiciliu în Dorohoi, str. Gheorghe Marcu 9, deținut preventiv în penitenciarul Văcărești ; (...) Acuzatul Rusu Vladimir, originar din comuna Jucica-Nouă, județul Cernăuți, în luna iulie 1941 se găsea în orașelul Sadagura din același județ. După retragerea trupelor sovietice din regiunea Cernăuți, acuzatul, înainte de intrarea autorităților românești în orașelul Sadagura, din proprie inițiativă, a preluat conducerea polițienească a orașelului și a format o bandă de jefuitori și criminali compusă din frații Șerbanovici, Sefciuc, Levițchi și alții, care, sub conducerea sa, a exterminat prin împușcare, în noaptea de 5-6 iulie 1941, populația civilă pașnică de origine evreiască din comunele Rohosna, Jucica Nouă și Sadagura, județul Cernăuți, după care și-au însușit ilicit bunurile private proprietatea celor asasinați mișelește⁵¹.

Un alt caz asemănător, care ilustrează antisemitismul agresiv al civililor, este cel al lui Gavrilovici Constantin, șofer la CFR-Auto, garajul Iași, „ce se găsea vecin cu Chestura Poliției din Iași, în ziua de 29 iunie 1941, când un grup de evrei a escaladat gardul Chesturii și a intrat în curtea garajului, acuzatul, care se afla în curtea garajului, fiind mânat de instincte criminale și antisemite, a luat arma ostașului român care leșinase în timpul când s-au auzit împușcăturile la Chestură și a început să împuște cu ea pe evreii care căutau să se salveze în curtea autogarajului”⁵² (dosar nr. 504/55, Tribunalul Capitalei, Colegiul II Penal). A fost condamnat la 15 ani pentru crimă contra umanității.

Pe lângă Codul penal, în cazul unor procese desfășurate sub jurisdicția instanțelor ordinare, temeiul legal a fost dat și de nr. Legea nr. 291/1947, cu modificările ulterioare, conform Decretului nr. 207/1948. De exemplu, lotul Orhei, judecat la Curtea București, Secția III Penală, dosar nr. 204/1950, s-a construit prin invocarea celor trei acte legislative.

De asemenea, în acest dosar regăsim o combinație între mesajul politic propagandistic și descrierea faptelor petrecute. Un alt aspect : în cea mai mare parte, dosarul este construit pe baza declarațiilor martorilor acuzării și ai apărării. Iată cum este construită motivația pentru sentința celor 95 de persoane care au format lotul Orhei :

Având în vedere actele de la dosar, și anume : interogatoriile inculpaților, atât cu ocazia primelor cercetări, cât și în fața acestei instanțe, martorii audiați la primele cercetări, părțile,

50. *Ibid.*, rola 15.

51. *Ibid.*

52. *Ibid.*, rola 17, dosar nr. 504/1955, Tribunalul Capitalei, Colegiul II Penal.

atât acuzarea, cât și apărarea, înțelegând a se folosi de ele, precum și depozițiile martorilor și informatorilor audiați în cursul dezbaterilor și susținerile consemnate în încheierile redactate aparte – din care constată în fapt următoarele :

O dată cu instalarea la putere a guvernului antonescian, jaful, teroarea și asasinatul după sistemul Berlinului încep și în țara noastră, stare de fapt care bântuia în Europa fascistă încă din 1933, adică o dată cu aducerea la putere a lui Hitler de către marii capitaliști.

De la 6 septembrie 1940, ura de rasă se dezlănțuie și se întinde pe tot cuprinsul țării, purtată de bandele legionare, care debutează într-un început timid și izolat cu omoruri, ca la Dorohoi, apoi din ce în ce mai îndrăzneț, începând cu omoruri în mase, ca cele din București din timpul rebeliunii și culminând, în fine, cu masacrele din timpul războiului.

Masacrele din județul Orhei, care fac obiectul acestui proces, nu sunt fapte izolate, și nici întâmplătoare. Ele sunt săvârșite la scurt interval sau contemporane cu alte masacre petrecute la Iași, Stâncă Roznoveanu, Taura Nouă, Gura Căinari, Mărculești, Sculeni, Bălți, Răuțeni, Alexandrei, Noua Suliță, Lipscani, Chișinău etc.

Cercetând dosarele ce oglindesc modul în care ele au fost executate, aceste masacre evidențiază acte de o brutalitate ce-i degradează pe cei ce le-au inițiat, care în dorința lor perfidă de a ascunde adevărata lor față încercau o justificare față de un război injust și de agresiune în contra unui popor pașnic și dornic de muncă, îl prezentau opiniei publice ca război sfânt sau cruciada creștinismului.

Omoruri în masă au fost săvârșite asupra bătrânilor, femeilor și copiilor, deoarece crima și sadismul crimei stăpânesc sufletele acelor triști eroi.

La pagina 4 a sentinței, se află viziunea judecătorilor asupra masacrelor. Ordinea înșiruirii crimelor de război este : împotriva poporului sovietic, a comuniștilor, a evreilor :

Tabloul crimei și sălbăticeii constituie punctul culminat al bestialității la Stâncă Roznoveanu, unde, la deshumările făcute, s-a stabilit că în gropile comune s-au găsit cadavre fără urme de gloanțe, ceea ce face să pară evident că victimele au fost îngropate de vii, poate chiar de propriii lor părinți sau rude ce trebuiau să aibă, succesiv, rolul îngrozitor de gropar fără voie.

Războiul de jaf și agresiune dezlănțuit împotriva pașnicilor popoare sovietice, impus poporului român de regimul totalitar, care s-a caracterizat prin îngâmfata frază *Vă ordon, treceți Prutul*, a fost cel mai nimerit prilej pentru a pune în aplicare planul lor de exterminare a tuturor activiștilor comuniști și a evreilor ce le-ar cădea în cale.

Activiștii comuniști, cei mai buni fii ai poporului și luptători în avangarda clasei muncitoare, trebuiau omorâți pentru că ei reprezentau pericolul de moarte pentru banchierii și industriașii apărători ai hitlerismului. Evreii de asemenea trebuiau exterminați ca diversiune menită să distragă privirile oamenilor de la nenumăratele victime ale războiului, victime ce cădeau jertfă în interesul... industriașilor și bancherilor, diversiune menită să dea satisfacție instinctelor bestiale de jaf și distrugere îndelung răscolite printr-o propagandă a urii de rasă⁵³.

Când se trece la prezentarea evenimentelor, a cazurilor concrete petrecute în localitățile din Basarabia, masacrele împotriva evreilor reprezintă cazul cel mai des invocat. Documentul care argumentează sentințele date în lotul de jandarmi Orhei, din care am citat câteva pasaje, conține 238 de pagini și reprezintă o descriere amănunțită a celor petrecute în satele și orașele din Basarabia sub responsabilitatea Jandarmeriei.

Există asemănări vizibile între modelul de redactare a rechizitoriilor sau sentințelor din procesele instrumentate de Tribunalul Poporului și instanțele ordinare de mai târziu.

53. *Ibid.*, rola 16.

Procesul celor „arestați pentru crime săvârșite asupra populației orașului Iași”, în fapt pogromul de la Iași din iunie 1941, are aceleași trăsături importante : descriere-analiză a situației politice interne și internaționale în anul 1941, descrierea amănunțită a tuturor evenimentelor care au avut loc, asimilarea între victimele civile, cele politice și cele etnice. Acest mod de a interpreta crimele împotriva populației evreiești reprezintă o grilă de citire specifică epocii imediat postbelice, ulterior realizându-se delimitări și nuanțări clare, așa cum, de altfel, se regăsesc în definirea Holocaustului.

În proces au fost judecate 57 de persoane : opt cadre de conducere din armată, prefectul județului Iași, primarul orașului Iași, patru militari, 21 de civili, 22 de gardieni. În rechizitoriu există lista lor. Au fost citați 165 de martori. Cea mai mare parte a martorilor a fost alcătuită din supraviețuitorii ai pogromului.

Dosarul crimelor de la Iași, Stânca Roznovanu și Târgu Mărculești cuprinde 223 de persoane arestate. Din paragraful „Expunere” al Rechizitoriului nr. 20 (dosar nr. 5260/1947) aflăm că :

În Polonia, în Cehoslovacia, în Bulgaria, în Franța, dar mai ales pe teritoriul vremelnice ocupat în URSS, hoardele fasciste au exterminat milioane de locuitori pașnici, copii, femei, bătrâni, (...), intelectuali. Peste tot unde au trecut armatele fasciste și organizațiile lor, special instruite pentru distrugere, nu a fost cruțat nimic, nici elementul uman, și nici bunurile ce le aparțineau.

În România, fascismul și-a arătat fața lui hidoasă împotriva clasei muncitoare și a luptătorilor pentru libertatea poporului și pentru pace.

Sprînjinit de la început de clica moșierilor și a bancherilor din țară și din străinătate, de hitlerism și de fascismul italian, încurajat de guvernele reacționare din România, fascismul român a folosit crima pentru acapararea puterii de stat, împotriva intereselor de viață ale poporului nostru.

Fascismul a subjugat poporul român intereselor clicii moșierilor și bancherilor, până la târârea României în războiul criminal alături de Hitler.

Conducătorii muncitorimii, luptătorii pentru libertatea poporului au fost supuși la schingiurii sălbătice și la ani grei de temniță.

Lagărele de exterminare au funcționat din plin și după cele mai degradante metode fasciste, împotriva conducătorilor clasei muncitoare și a mișcării democratice.

Cei mai buni fii ai poporului au fost trimiși în fața plutonului de execuție.

Deosebit de criminal s-a manifestat barbaria fascistă împotriva populației evreiești de pretutindeni, pe unde au trecut armatele cotoptoare.

Evreii au dat peste șase milioane de victime fascismului.

În Polonia, au fost masacrați peste trei milioane de evrei.

Alte milioane de evrei au fost exterminați în celelalte țări cotoprite de fasciști...

Și în România fascismul a folosit ațâțarea rasială antisemită în scopurile sale criminale, sacrificând mii și mii de vieți omenești, pentru a abate atenția poporului român de la nenorocirea spre care era târât... Nenumărate au fost crimele fasciștilor din România și nenumărate sunt pagubele aduse poporului și țării.

Dar cea mai îngrozitoare barbarie a fascismului în țara noastră a fost masacrarea a zeci de mii de locuitori ai Iașului, pentru *vina* de a fi evrei.

La Iași și în preajma frontului de luptă, populația evreiască a fost exterminată în masă, o dată cu luptătorii clasei muncitoare.

Nu este întâmplător faptul că victimele cele mai multe le-a făcut fascismul în sânul populației evreiești din orașul Iași, deoarece Iașul este localitatea de unde vestiții huligani și agenți plătiți ai imperialismului fascist german, ca A.C. Cuza și Corneliu Codreanu, au otrăvit tineretul timp de decenii⁵⁴.

54. *Ibid.*, rola 47.

Argumentele și probele pe baza cărora s-a construit în rechizitoriu mecanismul de concepere și desfășurare a masacrului pot fi grupate în patru categorii :

- zvonuri despre colaborarea populației evreiești cu inamicul ;
- comunicate date de autorități : de exemplu, ziarul *Prutul* publică, în 27 iunie 1941, un comunicat care se încheie cu următoarea amenințare : *Cei în slujba inamicului vor primi pedeapsa capitală și nu se va întârzia pentru a fi descoperiți* ;
- documente ale armatei : de exemplu, „comandantul Diviziei a 14-a, prin telegrama nr. 3313 din 29 iunie 1941, raportează că între aviatorii sovietici care s-au salvat cu parașuta ar fi și locuitori originari din Iași, acreditând în acest fel zvonuri despre fapte care s-au dovedit a fi mincinoase” ;
- ordine ale autorității locale : de exemplu, „chestura locală, prin chestorul ei, dă ordin populației evreiești, prin președintele Comunității israelite, ca în termen de 48 de ore să depună toate lanternele, aparatele fotografice și binoclurile ce le posedă”⁵⁵.

Menționăm că pentru întocmirea rechizitoriului s-a desfășurat o activitate laborioasă de culegere de informații și documente. De exemplu, în ceea ce privește numărul victimelor, rechizitoriul respinge cifra oficială avansată în epocă, imediat după masacru, de către autoritățile regimului Antonescu. În locul celor așa-ziși 500 de iudeo-comuniști omorâți, pe care îi consemnează oficial Guvernul Antonescu, actul de acuzare arată că, în fapt, „au fost masacrați peste 10 000 de locuitori pașnici ai Iașului. Cercetările din acest dosar cuprind reconstituirea crimelor petrecute în ordine cronologică la Iași, Stânca Roznovanu, Mărculești și Gura Căinari, identifică pe vinovați și încadrează faptele în textele de lege”⁵⁶. Matatias Carp, în *Cartea neagră*, vol. II, a publicat documente, rapoarte, mărturii din procesul celor acuzați de pogromul de la Iași.

Sentința. În baza art. 3 din Legea nr. 291/1947, de urmărirea și sancționarea celor vinovați de crime de război împotriva păcii ori umanității ; Condamnă pentru crimele ce au comis, încadrate în textele citatei legi, pe următorii acuzați :

1. *Muncă silnică pe viață, 100 milioane lei amendă și degradare civică pe timp de 10 ani* ; general Gheorghe Stavrescu, colonel Captaru Dumitru, colonel Matieș Emil, lt.-col. Ionescu Constantin Micandru, lt.-col. Marinescu Danubiu, maior Balotescu Gheorghe, maior Tulbure Emil, slt. Mihăilescu Eugen, Triandaf Aurel, Cristescu Gheorghe, Grigore Petrovici, Cimpoieși Gheorghe, plutonier Mihailov Vasile, comisar Ion Botez, sergent TR Manoliu Mircea, Cercel Dumitru, zis Cudi, zis Tigrel, Vivoschi Emil, Ghiță Iosub, Grosu Gheorghe, Lubaș Rudolf, Rusu Dumitru, zis Gheorghe. 2. *Temniță grea pe viață, 100 milioane lei amendă și degradare civică pe timp de 10 ani* ; colonel Lupu Constantin. 3. *25 ani muncă silnică, 100 milioane lei amendă și degradare civică pe timp de 10 ani* ; Andronic Dumitru, Blânduț Constantin, zis Andrei, Cristiniuc Leon, Laur Ion, zis Jorj, Bocancea Gheorghe, Scobai Ștefan, Anițulesei Mihai. 4. *20 ani muncă silnică, 100 milioane lei amendă și degradare civică pe timp de 10 ani* ; Ciubotărașu Dumitru, Lazăr Constantin, Lupu Nicolae, Tănase Gheorghe, Ciornei Filorian, Dumitru Dumitru, Mănăstireanu Ion, Moraru Dumitru, Păsărica Alexandru, Parlafes Gheorghe, Velescu Vasile. 5. *20 ani temniță grea, 100 milioane lei amendă și degradare civică pe timp de 10 ani* ; Constantinescu Dumitru, zis Albescu. 6. *15 ani muncă silnică, 100 milioane lei amendă și degradare civică pe timp de 10 ani* ; Atudorei Dumitru, Dădărlat Dumitru, Gramatiuc Aurel, Miron Nicolae, Rusu Nicolae, Paraschiva Barlaconschi Moroșanu.

55. *Ibid.*

56. *Ibid.*

7. 5 ani muncă silnică, 100 milioane lei amendă și degradare civică pe timp de 10 ani ; Ciobanu Ion, zis Bălteanu. Încetează urmărirea în contra acuzatului Popovici Dumitru, constatând stinsă acțiunea penală prin moartea acestuia. Achită acuzații : Andreiaș Gheorghe, Chicicov Dumitru, Leucea Ion, Epure Ion⁵⁷.

Concluzii

Dincolo de posibile stângăcii, de unele erori în derularea proceselor, de unele înclinații spre politizare, mai cu seamă în cazul lotului Ion Antonescu, procesele criminalilor de război s-au desfășurat în baza unui temei legal. Acesta nu poate fi astăzi desconsiderat, așa cum își propun cei care încearcă să reabiliteze persoane acuzate în aceste procese, pe considerentul că au fost procese comandate sau făcute de comuniști. Procesele s-au înscris într-un context politic și o logică postrăzboi coerentă și au avut un temei juridic asemănător procesului de la Nürnberg. Acest temei instituțional a fost inspirat, pe de o parte, de legislația internațională în vigoare privind războiul și de situațiile de război, precum și de adeziunea învingătorilor la valori și principii specifice păcii și umanismului.

Un element deosebit ce trebuie subliniat în acest context este faptul că procesele au analizat culpabilități individuale, trăsătură definitorie oricărui stat de drept, și nu a recurs la culpabilizarea colectivă. Ceea ce au adus nou aceste procese este faptul că au demonstrat coerent că nu numai cel care apasă pe trăgaci este vinovat de crimă, ci și acele persoane care pregătesc politic și instituțional terenul pentru ca discriminarea și crima în masă, pe criterii etnice, politice, rasiale etc., să devină realitate. Aceste procese ale criminalilor de război de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, din România și din celelalte țări, au adus în conștiința publicului faptul că nu există nici un fel de scuză pentru incitarea sau comiterea crimelor împotriva unei colectivități sau a unor cetățeni pe criteriile menționate mai sus.

A invoca astăzi vicii de procedură pentru a reabilita criminali de război, care au umilit, batjocorit, deportat, omorât și exterminat evrei, pentru că s-au născut evrei, romi, slavi, pentru că erau prizonieri de război sovietici, homosexuali sau comuniști, pentru că aparțineau unor secte religioase are semnificația respingerii înseși valorilor celor mai generoase ale democrației. Reabilitarea este gestul firesc al celui care nu are memoria istoriei recente. Implicarea instituțiilor statului de drept în astfel de reacții este periculoasă, pentru că deschide una dintre căile pentru relansarea extremismelor în politică și în societatea civilă.

57. Matatias Carp, *Cartea neagră*, ediția a II-a, Diogene, București, 1996, vol. 2, pp. 163-164.

Distorsionarea, negarea și minimalizarea Holocaustului în România postbelică

Introducere

Capitolul de față analizează diferitele forme ale distorsionării, negării și minimalizării Holocaustului în România postbelică (sub forma trivializării prin comparație, vezi *infra*), iar în final cuprinde o succintă prezentare a începuturilor confruntării cu moștenirea trecutului în perioada postcomunistă. Trebuie subliniat, de la bun început, că această analiză pornește de la definiția Holocaustului acceptată ca fiind de autoritate de către membrii Comisiei la scurt timp după înființarea ei, mai precis definiția formulată de Muzeul Memorial al Holocaustului din capitala Statelor Unite. Această definiție¹ nu lasă loc interpretărilor care pun la îndoială participarea *statal-organizată* a României la genocid – România numărându-se, în timpul celui de-al doilea război mondial, printre *aliații și colaboratorii Germaniei naziste* care au avut și au implementat un *plan sistematic de persecutare și anihilare* a populației evreiești din teritorii aflate sub controlul nemijlocit al statului român. În cazul specific românesc, o altă „populație-țintă” supusă sau destinată genocidului a fost minoritatea romilor.

Analiza de față utilizează o conceptualizare adusă la zi din perspectiva studiilor recente asupra Holocaustului, în general, și a interpretărilor la care acest genocid este supus, în special. Conceptele-cheie utilizate – *distorsionare*, *negaționism* și *trivializare prin comparație* – necesită clarificări, pe care le oferim în cele ce urmează.

Termenul *distorsionare* desemnează operațiunea de modificare a datelor realităților istorice în scopuri politice și propagandistice. Deși nu este strict necesar limitat la perioada comunistă, conceptul de *distorsionare* se referă în special la această perioadă, una în care toată producția istoriografică s-a aflat sub controlul cenzurii politice. Este interesant, din acest punct de vedere, că, în timp ce definiția utilizată a Holocaustului se referă la participarea „statal-organizată” la genocid, studii mai recente asupra felului în care Holocaustul a fost ignorat și/sau distorsionat în funcție de interese politice sub regimurile comuniste vorbesc de o „uitare statal-organizată”².

-
1. „Holocaustul reprezintă persecuția și anihilarea sistematică, statal-organizată, a populației evreiești europene de către Germania nazistă, aliații și colaboratorii ei, între anii 1933 și 1945. Evreii au fost principalele victime, fiind uciși 6 milioane dintre ei; populația romă și sinti, persoane cu handicap mintal sau fizic, cât și polonezi au fost, de asemenea, ținta politicii de distrugere sau decimare din motive rasiale, etnice sau naționale. În plus, alte milioane de oameni, incluzând homosexuali, Martorii lui Iehova, prizonieri de război sovietici și disidenți politici, au suportat grave suferințe sau au murit sub Germania nazistă”. Vezi www.ushmm.org/museum/council/mission.php.
 2. De exemplu, pentru cazul Slovaciei: Shari J. Cohen, *Politics without a Past: The Absence of History in Postcommunist Nationalism*, Duke University Press, Durham, 1999, pp. 85-118.

A doua precizare se referă la *negaționism*, termenul fiind preferat noțiunii larg folosite de *revizionism*. Motivul principal ține de faptul că majoritatea celor care falsifică, distorsionează sau relativizează realitățile Holocaustului se autodesemnează ca „revizionisti”, pentru a căpăta astfel respectabilitate – ținând cont că, până la urmă, revizuirea istoriografică este un act legitim și mereu necesar în activitatea istoricilor. În cazul negaționiștilor, nu avem însă de-a face cu reexaminarea faptelor istorice deja cunoscute sau cu o critică întemeiată a unor interpretări anterioare, ci cu o încercare, mai mult sau mai puțin explicită, de a tăgădui Holocaustul. „Revizionismul” este un alibi, un eufemism, utilizat în antifrază, pentru acest act de negare. În consecință, socotim justificată critica termenului „revizionism” făcută de cercetători precum Deborah Lipstadt sau Michael Shermer și Alex Grobman³ și optăm pentru „negaționism”, deoarece acest din urmă termen desemnează cu mai mare precizie intenția și semnificația reală a rescrierii „revizioniste” a istoriei.

Negaționismul este definit aici drept tăgăduirea existenței Holocaustului și/sau negarea participării la genocid a unor largi segmente ale propriei națiuni. Negarea poate fi directă și generalizantă sau indirectă și/sau particularistă.

Spectrul negaționismului este larg. Se pot distinge în cadrul acestuia mai multe categorii și subcategorii. Prima categorie este formată de negaționismul *integral*, a cărui caracteristică constă în respingerea a înseși existenței Holocaustului. În România, ca, de altfel, și în alte țări ex-comuniste, negaționismul integral este, în totalitatea sa, „importat” din Occident și nici unul dintre argumentele adepților săi nu aduce măcar o singură notă de originalitate⁴. Influențele negaționismului integral de import occidental se fac simțite nu numai asupra categoriei autohtone corespondente, ele apărând și în argumentația altor forme de negaționism. De altfel, trebuie precizat că distincțiile făcute au, în primul rând, valoare euristică. În practică, în aceeași argumentație se pot regăsi mai multe forme de negaționism.

Cea de-a doua categorie este formată de negaționismul *deflectiv*. Spre deosebire de negaționismul integral, negaționismul deflectiv acceptă existența Holocaustului, dar membrii acestei categorii canalizează culpabilitatea în câteva direcții posibile. Se poate face distincția între câteva subcategorii de negare deflectivă, în funcție de ținta acesteia. Prima subcategorie, cea mai previzibilă, o constituie deflectarea culpabilității asupra germanilor în mod exclusiv. Cea de-a doua adăuga deflexiunii grupuri prezentate ca fiind marginale, accidente ne semnificative, aberații nereprezentative în cadrul propriei națiuni – de exemplu, legionarii. În fine, evreei înșiși devin ținta culpabilizării în cea de-a treia subcategorie. În cadrul acesteia din urmă, putem face câteva distincții adiționale, în funcție de principalul argument folosit. Acestea sunt următoarele: a) argumentul deicidal, potrivit căruia Holocaustul a fost prețul plătit de evrei pentru răstignirea lui Christos; b) argumentul conspiraționist, potrivit căruia Hitler a fost el însuși produsul puterii evreiești; c) argumentul defensionist, care susține că evreei l-au forțat pe Hitler să ia

3. Vezi Deborah Lipstadt, *Denying the Holocaust: The Growing Assault on Truth and Memory*, Plume, New York, 1994; Michael Shermer și Alex Grobman, *Denying History: Who Says the Holocaust Never Happened and Why Do They Say It?*, University of California Press, Berkeley, 2000. Vezi și Michael Shafir, „Ex Occidente Obscuritas: The Diffusion of Holocaust Denial from West to East”, *Studia Hebraica*, vol. 3, 2003, pp. 23-82, în special pp. 23-63.

4. Vezi Michael Shafir, *op. cit.*, precum și *idem*, *Între negare și trivializare prin comparație. Negarea Holocaustului în țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est*, Polirom, Iași, 2002, pp. 33-47.

măsurile legitime de autoapărare ; d) argumentul reactiv, potrivit căruia lipsa de loialitate a evreilor față de țara în care trăiau ar fi provocat o reacție de răspuns ; e) în sfârșit, argumentul care poate fi denumit incriminant, potrivit căruia evreei înșiși ar fi fost autorii Holocaustului.

O a treia categorie este formată de negaționismul *selectiv*. Acesta este un hibrid între negaționismul integral și cel deflexiv. El neagă integral Holocaustul – dar negația este aplicată *numai cazului specific* al propriei țări. Cu alte cuvinte, negaționismul selectiv acceptă existența Holocaustului *în alte locuri*, dar neagă *participarea* membrilor propriei națiuni la implementarea acestuia. Avem de a face, în acest caz, cu o combinație a cărei menire este, pe de o parte, integral negaționistă în ceea ce privește participarea membrilor propriei națiuni la Holocaust, și, pe de alta, deflexiv negaționistă atunci când sunt indicați responsabilii pentru genocid. Cu alte cuvinte, negaționismul selectiv este, totodată, un negaționism particularist. Dacă există un rol deosebit jucat de negaționismul românesc, performanța se înregistrează pe această scenă, a negaționismului selectiv. Ea nu este singulară, dar este totuși remarcabilă.

Lămuririle pe care le datorăm pentru forma de minimalizare a Holocaustului analizată aici, denumită *trivializare prin comparație*, vor fi date în secțiunea rezervată acestui subiect.

Deformarea și ocultarea Holocaustului în perioada comunistă

În perioada comunistă, în România, ca și în celelalte state est-europene, istoria Holocaustului a fost ignorată sau distorsionată, în ciuda retoricii antifasciste din propaganda oficială. Explicațiile pentru aceasta sunt multiple. Ne oprim asupra câtorva.

În primul rând, ideologia comunistă se afla în incapacitate structurală de a trata natura regimurilor fasciste și evoluția lor. Definiția general impusă a „fascismului” a rămas până aproape de sfârșitul regimului comunist cea formulată de Gheorghe Dimitrov în 1935, în raportul său la Comintern, conform căreia regimurile „fasciste” nu erau altceva decât „dictatura fățiș teroristă a elementelor celor mai reacționare, șovine și imperialiste ale capitalului financiar”⁵. Așa cum observa istoricul István Deák, „o ideologie care consideră problemele etnice și religioase ca nefiind altceva decât deghizări ale conflictului de clasă nu poate trata adecvat un proces istoric care avea ca scop exterminarea tuturor membrilor unui anumit grup, fie ei progresiști sau reacționari, fie ei exploatare sau exploatați”⁶.

În al doilea rând, „antifascismul” nu se constituia într-o critică precisă a ideologiei și regimurilor fasciste, ci reprezenta, după cum a demonstrat temeinic François Furet, interfața unei ample strategii de putere, utilizată în comunizarea Europei de Est⁷. Definiția

5. Georgi Dimitroff, *The United Front against War and Fascism: Report to the Seventh World Congress of the Communist International 1935*, Gama, New York, 1974, p. 7.

6. István Deák, „Anti-Semitism and the Treatment of the Holocaust in Hungary”, în Randolph L. Braham (ed.), *Anti-Semitism and the Treatment of the Holocaust in Postcommunist Eastern Europe*, Columbia University Press, New York, 1994, pp. 99-124. Citatul la p. 118.

7. François Furet, *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX*, Humanitas, București, 1996, *passim*. Pentru cazul României, vezi Ovidiu Buruiană, „Antifascism și naționalism ca pretexte în strategia de comunizare a României”, *Xenopoliana*, anul VII, nr. 1-2, 1999, pp. 1-16.

dimitrovistă era construită pentru a situa fascismul la polul opus comunismului, iar războiul a întipărit în imaginarul perioadei, cel puțin în partea de est a continentului, scena ideologică a luptei fascism-comunism, deși ea se baza pe o logică binară simplistă. Victoria Uniunii Sovietice a consacrat această logică, victoria militară fiind tradusă ca victorie a comunismului în fața fascismului, iar unul dintre efecte a fost că, din acel moment, comuniștii nu au mai recunoscut altcuiva poziția de adversar și victimă principală a fascismului⁸.

În al treilea rând, după război au ieșit la iveală din nou complicitatea și afinitatea dintre cele două „isme”. După cum se știe, Uniunea Sovietică, unde antisemitismul, interzis oficial, era în fapt stimulat și răspândit, nu a acordat mai deloc atenție suferinței evreilor, dimpotrivă, sovieticii mergând până la interzicerea oricărei pomeniri a masacrelor evreilor ruși, bieloruși sau ucraineni pe monumentele care comemorează crimele naziste săvârșite pe teritoriul sovietic. *Cartea neagră* – o colecție de mărturii privind tragedia evreilor, editată de Ilia Ehrenburg și Vasili Grossman, cu sprijinul Comitetului Evreiesc Antifascist – a fost interzisă la scurt timp după ce a fost finalizată, în 1946, și tradusă fragmentar în limbile engleză și română⁹. Sovieticii au fost cei care au eliberat lagărul de la Auschwitz, în ianuarie 1945, dar timp de mai multe luni au menținut tăcerea, iar când au fost somați de englezi să dezvăluie ce au găsit acolo, comunicatul oficial al Moscovei vorbea, ocultând dimensiunea rasială a crimei, de „patru milioane de cetățeni morți la Auschwitz”¹⁰.

Atunci când martiriul evreilor nu se pierdea în martiriul umanității în general, se pierdea în cel al națiunilor. Uitarea genocidului evreilor a fost încurajată de sovietici în statele est-europene, mai ales că multe dintre ele fuseseră parte a proiectului genocidar¹¹. Moscova nu a adoptat un discurs acuzator în această privință, pentru a nu-și atrage ostilitatea populației din țările pe cale de a fi comunizate și pentru a canaliza sentimentul difuz de vinovăție al acestora în folos propriu.

România postbelică se afla în continuarea acestei tendințe de ocultare și deformare a Holocaustului. Semne că Partidul Comunist și autoritățile postbelice nu erau dispuse să recunoască suferințele evreilor și rolul instituțiilor și al populației românești în săvârșirea atrocităților au apărut începând chiar cu anul 1945. În iulie 1945, regionala comunistă din Iași a încercat, fără succes, să împiedice comemorarea pogromului din Iași¹². Autoritățile s-au opus distribuirii lucrării în trei volume a lui Matatias Carp, *Cartea neagră*, privind suferințele evreilor din România în perioada 1940-1944 – care a rămas, până la căderea comunismului, singura lucrare serioasă privind genocidul evreilor apărută în România¹³. Cartea, tipărită în tiraj redus, a fost, la scurt timp, retrasă din vânzare și

8. François Furet, *op. cit.*, pp. 377, 389, 417.

9. Bernard Wasserstein, *Dispariția diasporei. Evreii din Europa începând cu 1945*, Polirom, Iași, 2000, p. 92.

10. M. Marrus, *The Holocaust in History*, University Press of New England, Hanovra, 1987, pp. 175-176.

11. François Furet, *op. cit.*, pp. 405, 417.

12. Liviu Rotman, „Memory of the Holocaust in Communist Romania: From Minimization to Oblivion”, în Mihail E. Ionescu și Liviu Rotman (eds.), *The Holocaust and Romania: History and Contemporary Significance*, București, 2003, p. 206.

13. Matatias Carp, *Cartea neagră. Fapte și documente. Suferințele evreilor din România în timpul dictaturii fasciste. 1940-1944*, Socec, București, vol. I-III, 1946-1948.

nu a mai fost reeditată după 1948, ulterior autoritățile comuniste plasând-o în fondurile speciale ale bibliotecilor¹⁴.

Procesele criminalilor de război români, începute în 1945 și continuând până la începutul anilor '50, au avut parte de atenție publică doar pentru o scurtă perioadă, relatările din presă dispărând pe măsură ce regimul comunist își consolida puterea. După cum observa istoricul Jean Ancel și după cum se poate constata și dintr-un subcapitol al prezentului raport, încă din ultima fază a proceselor locale care au urmat așa-zisului „Proces al Marii Trădări Naționale” intentat lui Ion Antonescu și colaboratorilor săi, se remarcă o tendință de distorsionare a naturii crimelor judecate, evreii începând să fie eliminați din poziția de victimă principală a ororilor¹⁵.

La sfârșitul războiului și imediat după, în interiorul Partidului Comunist se aflau în competiție două modalități de tratare a trecutului recent. Una este ilustrată de Lucrețiu Pătrășcanu, care, în *Probleme de bază ale României* (scriere începută în 1942, publicată în 1944 și reeditată până în 1946), se ocupa, într-un capitol separat, de „antisemitismul de stat” și de „exterminarea sistematică și metodică, în masă, a populației evreiești” în România regimului Antonescu. Pătrășcanu făcea o analiză de pe poziții marxiste a „chestiunii evreiești” și, cu această ocazie, menționa responsabilitatea statului român în „șirul lung și oribil de cruzimi antisemite” :

De la asasinatelor individuale și colective, comise de legionari, s-a trecut la exterminarea sistematică și metodică, în masă, a populației evreiești. S-au organizat pogromuri oficiale, soldații și organele Statului fiind puse să le execute. S-au condamnat la moarte – prin foame și îngheț – mii și zeci de mii de oameni, bărbați, femei, copii, bătrâni, prin deportările în plină iarnă, peste Nistru, în ținuturi complet pustiite. Când se vor cunoaște toate cele făptuite, după iunie 1941, în Moldova și peste Prut, când vor fi date în vileag miile de execuții, fără judecată și fără altă vină a celor astfel suprimați decât faptul de a se fi născut Evrei, când se va face procesul tuturor acestor crime, atunci nu doar oamenii dictaturii care le-au ordonat, nu numai acei care le-au înfăptuit, dar însuși regimul în numele căruia au lucrat toți aceștia va trebui să răspundă¹⁶.

Menționând influențele nazismului asupra României, Pătrășcanu adăuga : „Antisemitismul în România rămâne însă un fenomen totuși românesc, care trebuie cercetat în ceea ce are specific, și nu doar în ceea ce imită”¹⁷.

Explorarea trecutului recent în maniera recomandată de Pătrășcanu nu s-a mai produs. *Probleme de bază ale României* s-a vândut foarte bine, în trei ediții, dar a primit referate negative de la ideologii stalinisti¹⁸. Pătrășcanu a ieșit repede din scenă, fiind arestat în 1948, ca urmare a luptei pentru putere de la vârful Partidului Comunist, și executat în 1954. În 1968, a fost reabilitat, dar volumul *Probleme de bază ale României* nu a mai fost reeditat¹⁹.

14. Informații furnizate de Andrew L. Simon, editorul american al cărții lui Matatias Carp, *Holocaust in Romania: Facts and Documents on the Annihilation of Romania's Jews. 1940-1944*, Safety Harbor, Florida, 2000, pp. 1-2.

15. Vezi Jean Ancel, „Introduction”, în *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry during the Holocaust*, The Beate Klarsfeld Foundation, Ierusalim, 1986, vol. XI, pp. 13-19, precum și capitolul privind „Procesele criminalilor de război” al acestui raport.

16. Lucrețiu Pătrășcanu, *Probleme de bază ale României*, Socec, București, 1944, p. 211.

17. *Ibid.*, p. 171.

18. Lavinia Betea, *Lucrețiu Pătrășcanu. Moartea unui lider comunist. Studiu de caz*, Humanitas, București, 2001, pp. 37, 62-63.

19. *Probleme de bază ale României* va fi deseori citată în lucrările despre fascism din anii '70 și '80, dar capitolul privind problema evreiască va fi sistematic evitat. Vezi, de exemplu, Gh.I. Ioniță,

În schimb, o altă modalitate de a prezenta trecutul recent a devenit canonică. Modelul normativ a fost furnizat de *Istoria României* (ulterior *Istoria RPR*), faimosul manual unic redactat sub coordonarea lui Mihail Roller²⁰. Manualul lui Roller preia definiția dimitrovistă a fascismului, prezentând mișcarea fascistă din România drept expresie a „capitalului monopolist”, lipsită de susținere populară, controlată strict de Germania nazistă, vizând jefuirea țării și terorizarea adversarilor politici. Referințele la politicile antisemite sunt rare, ambigue și nu sunt însoțite de explicații. Distorsionarea cea mai evidentă apare la menționarea victimelor, evreii nefiind amintiți: „Înscăunarea dictaturii legionaro-antonesciene a însemnat înăsprirea măsurilor de teroare împotriva maselor populare și a conducătorilor ei. S-au înființat lagăre în care au fost închiși mii de cetățeni democrați”. Mai departe, manualul pomenește de lagărele din Transnistria, lăsând să se înțeleagă că acolo au fost transportați și asasinați în mod „organizat” adversarii politici, în special comuniști. Concluzia trasă imediat este formulată astfel: „Prin aceste acte de cruzime, dictatura legionaro-antonesciană și-a dovedit afinitatea cu crimele făcute de hitleriștii germani în lagărele morții de la Auschwitz, Treblinka, Mauthausen etc.”²¹. În altă parte, se vorbește despre „nedreptățile rasiale”, „represiuni rasiale” și „măsurile de aservire a națiunilor conlocuitoare”²², fără a se preciza însă că acestea i-au vizat în primul rând pe evrei și pe romi.

Așadar, spre deosebire de abordarea contemporană a lui Pătrășcanu, *Istoria* lui Roller îi substituie evreilor și romilor pe comuniști sau pe români în general în postura de victime principale ale fascismului și ignoră antisemitismul ca trăsătură definitorie a politicilor dictaturii lui Antonescu. Acest mod de tratare a trecutului recent va prevala în toate manualele ulterioare²³ – chiar și după intrarea în dizgrație a lui Roller, la sfârșitul anilor '50 – și, în general, în istoriografia comunistă privind perioada interbelică și cel de-al doilea război mondial²⁴. Faptul că, în primele două decenii postbelice, mulți dintre istoricii proeminenți erau de origine etnică evreiască nu a împiedicat această tendință deformatoare, semn că ei își treceau evreitatea în plan secund, pentru a fi, în primul rând, fideli partidului și cauzei comuniste.

Imediat după război, documentele vremii înregistrează o resuscitare a antisemitismului, atât la nivel social, cât și politic²⁵. „Antisionismul” și „anticosmopolitismul” sovietic – de fapt, o campanie antisemită de epurare a partidului și a instituțiilor – se propagă, la sfârșitul anilor '40 și în deceniul următor, în tot blocul comunist, marcând lupta pentru putere din partidele satelit. Emigrarea masivă a evreilor provoacă, de

„Un strălucit analist al procesului de naștere și evoluție a mișcării fasciste în România – intelectualul moldovean Lucrețiu Pătrășcanu”, în Gh.I. Ioniță și A. Karețchi, *Intelectuali ieșeni în lupta antifascistă*, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă CC al PCR – Sectorul din Iași, 1971, pp. 58-86.

20. Mihail Roller *et al.*, *Istoria României. Manual unic pentru clasa a VIII-a secundară*, Editura de Stat, București, 1947.

21. *Ibid.*, pp. 767-768.

22. *Ibid.*, pp. 805-808.

23. Alexandru Florian, „Treatment of the Holocaust in Romanian Textbooks”, în Randolph L. Braham (ed.), *The Tragedy of Romanian Jewry*, Columbia University Press, New York, 1994, pp. 237-285.

24. Victor Eskenasy, „The Holocaust in Romanian Historiography: Communist and Neo-Communist Revisionism”, în Randolph L. Braham (ed.), *The Tragedy of Romanian Jewry*, ed. cit., pp. 173-236.

25. Gheorghe Onișoru, *România în anii 1944-1948. Transformări economice și realități sociale*, Fundația Academia Civică, București, 1998, pp. 156-162.

asemenea, probleme politice²⁶. În această atmosferă, la care putem adăuga tensiunile Războiului Rece și problemele reconstrucției după un război distrugător, delicata chestiune a Holocaustului este evitată sistematic la nivel politic și academic. Istoriografia trece printr-un proces de marxizare forțată, naționalismul și tema minorităților etnice nefăcând parte dintre prioritățile de cercetare fixate prin comandamentele staliniste. Cenzura strictă, îngrădirea accesului la documentele privind cel de-al doilea război mondial, epurările din lumea istoricilor și promovarea „istoricilor militanți” formați la Institutul de istorie a partidului, înființat în 1951²⁷, contribuie, toate, la obnubilarea temei Holocaustului.

Începând cu anii '60, discursul oficial și istoriografia dau semne de renaționalizare, ca urmare a eforturilor conducătorilor PCR de a se îndepărta de Uniunea Sovietică și de a mobiliza intelectualitatea și societatea în sprijinul partidului. În general, este evidentă revenirea la tendința antebelică (și caracteristică întregii Europe Centrale și de Est) de focalizare asupra istoriei naționale din perspectivă etnoexclusivistă. Logica etnocentristă elimină, ca nerelevantă, preocuparea pentru istoria minorităților, chiar și atunci când este vorba de evenimente dramatice și de măsuri extreme, precum deportări și masacre în masă. Rezultatul va fi continuarea eludării acestui capitol din istoria contemporană a României.

Denunțarea rollerismului, la sfârșitul anilor '50, și renaționalizarea treptată a discursului istoric nu schimbă modul de tratare a Holocaustului, dar modifică sensibil abordarea fascismului. Manualul lui Roller a fost criticat, printre altele, pentru că proclama o ruptură prea radicală între prezentul comunist și istoria antecomunistă. Noile comandamente ideologice apărute spre sfârșitul anilor '60 solicită reintegrarea comunismului în istoria națională, pentru a apărea ca un rezultat al evoluției organice a acesteia²⁸. Ca urmare, trecutul problematic nu mai este denunțat în bloc, ci recuperat selectiv prin câteva strategii discursive, constituind o adevărată „gramatică a disculpării”²⁹.

Aceste schimbări pot fi urmărite foarte bine în perioada ceaușistă (1965-1989), când regimul se repliază pe o formulă de național-comunism în care naționalismul extrem intră în combinație cu neostalinismul.

Pentru a afla care erau coordonatele discursului despre trecutul recent în contextul renaționalizării istoriografiei, am făcut o analiză calitativă pe un eșantion reprezentativ pentru anii '70 și '80, constituit din principalele surse de informație cu autoritate și mare circulație: două sinteze de istorie a României, singurele lucrări importante scrise despre mișcarea legionară, dictatura lui Antonescu și pogromul de la Iași, și volumele de istorie

26. Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, Polirom, Iași, 2002, pp. 168 și urm., *passim*.

27. Despre deformarea comunistă a istoriei României în general, vezi Michael J. Rura, *Reinterpretation of History as a Method of Furthering Communism in Rumania*, Georgetown University Press, Washington, D.C., 1961; Dionisie Ghermani, *Die kommunistische Umdeutung der rumänischen Geschichte unter besonderer Berücksichtigung des Mittelalters*, Verlag R. Oldenbourg, München, 1967; Vlad Georgescu, *Politică și istorie: cazul comuniștilor români 1944-1977*, Jon Dumitru Verlag, München, 1981; Al. Zub, *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Institutul European, Iași, 2000.

28. Andi Mihalache, *Istorie și practici discursive în România „democrat-populară”*, Albatros, București, 2003, pp. 110-111.

29. Formula a fost utilizată pentru descrierea procedeelelor de evitare a trecutului dificil în Germania postbelică. Vezi Jeffrey K. Olick și Daniel Levy, „Collective Memory and Cultural Constraint: Holocaust Myth and Rationality in German Politics”, *American Sociological Review*, vol. 62, nr. 6, decembrie 1997, pp. 921-936.

militară privind participarea României la cel de-al doilea război mondial³⁰. Iată câteva observații care au rezultat.

a) Fascismul este descris ca un produs preponderent de import („străin poporului român”, „respins organic” de acesta), fără nici un fel de susținere populară (nu era „expresia unui curent de mase”), „impus din afară” „în ciuda opoziției tot mai energice a maselor populare”, într-o conjunctură internațională „nefavorabilă”, „transplantat” „ca avanpost” la presiunea cercurilor imperialiste străine și cu complicitatea unei minorități „retrograde” din România³¹.

b) România este victimizată și deculpabilizată, lucrările citate glosând, pe de o parte, pe tema „trădării” puterilor occidentale, care „au lăsat România singură”, „au aruncat România în brațele Germaniei” și, pe de alta, blamând, preponderent sau exclusiv, Germania pentru evoluția politică din România (Germania a adus la putere Garda de Fier și pe Ion Antonescu, a controlat strict viața politică, economică și socială etc.), pentru deciziile luate de aceasta (a determinat intrarea României în „aventura războiului”, a forțat implementarea unor politici „terroriste” etc.) și pentru atrocitățile comise (asupra acestui aspect revenim mai jos)³².

c) Populația României este inocentată. Instaurarea dictaturii, deciziile luate, atrocitățile comise nu au fost, se spune, rezultatul „voinței maselor populare”, fiind în „flagrantă și ireconciliabilă opoziție cu majoritatea covârșitoare a poporului român”. Populația nu s-a putut opune, inițial, dar, la scurt timp, și-a manifestat „ura neîmpăcată”, „opoziția tot mai energetică” față de regimul dictatorial și „indignarea” în fața „exceselor”, opunând un „zid de netrecut al umanitarismului”³³. Chiar și atunci când aceste idei erau greu de susținut – în cazul pogromului de la Iași, la care au participat armata și poliția române, precum și populația locală³⁴ – autorii găesc o soluție: vinovăția este

30. Miron Constantinescu, Constantin Daicovici și Ștefan Pascu, *Istoria României. Compendiu*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1969; Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Albatros, București, 1971; Mihai Fătu și Ion Spălățelu, *Garda de Fier, organizație de tip fascist*, ediția a II-a, Editura Politică, București, 1980; Mihai Fătu, *Contribuții la studierea regimului politic din România (septembrie 1940 – august 1944)*, Editura Politică, București, 1984; A. Karețki și M. Covaci, *Zile însângerate la Iași (28-30 iunie 1941)*, prefață de Nicolae Minei, Editura Politică, București, 1978; *Marea conflagrație a secolului XX*, Editura Politică, București, 1974; Gheorghe Zaharia și Ion Cupșa, *Participarea României la înfrângerea Germaniei naziste*, Editura Politică, București, 1985; *România în anii celui de-al doilea război mondial*, vol. I, Editura Militară, București, 1989; *Istoria militară a poporului român*, vol. VI, Editura Militară, București, 1989.

31. Miron Constantinescu *et al.*, *op. cit.*, pp. 526 și urm.; Mihai Fătu și Ion Spălățelu, *op. cit.*, pp. 31, 37, *passim*; Mihai Fătu, *op. cit.*, pp. 9, 11, 14, 19, 27, 38, 86, 91; A. Karețki și M. Covaci, *op. cit.*, pp. 20, 33, 76, *passim*; *Marea conflagrație*, ed. cit., pp. 139 și urm.; Mihai Fătu, *op. cit.*, pp. 39 și urm.; *România în război*, ed. cit., pp. 308 și urm.; *Istoria militară*, ed. cit., pp. 367-376.

32. Miron Constantinescu *et al.*, *op. cit.*, pp. 522, 524, 528; Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 652 și urm.; Mihai Fătu și Ion Spălățelu, *op. cit.*, pp. 31, 258, 288, *passim*; Mihai Fătu, *op. cit.*, p. 86, *passim*; A. Karețki și M. Covaci, *op. cit.*, *passim*; *Marea conflagrație*, ed. cit., pp. 120, 150; Gheorghe Zaharia și Ion Cupșa, *op. cit.*, pp. 39 și urm.; *România în război*, ed. cit., pp. 308 și urm.; *Istoria militară*, ed. cit., pp. 363 și urm.

33. Miron Constantinescu *et al.*, pp. 529 și urm.; Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 658; Mihai Fătu și Ion Spălățelu, *op. cit.*, pp. 37, 86, 130 și urm.; Mihai Fătu, *op. cit.*, pp. 19, 91, 112; A. Karețki și M. Covaci, *op. cit.*, pp. 18, 20, 71, 106 și urm.; Gheorghe Zaharia și Ion Cupșa, *op. cit.*, *passim*; *România în război*, ed. cit., pp. 312, 316; *Istoria militară*, ed. cit., pp. 361, 372.

34. Jean Ancel, *Contribuții la istoria României. Problema evreiască*, vol. II, partea a doua, 1933-1944, Hasefer, Yad Vashem, București, 2003, pp. 83-124.

deflectată asupra trupelor germane, fiind astfel extrateritorializată, sau asupra periferiei, înregistrându-se implicarea în atrocități doar a unor „soldați răzleți” sau a unor „soldați izolați, fugiți de la unitățile lor”, „a unor elemente degenerare din organele de pază și supraveghere”, a legionarilor și a unor civili „în stare de ebrietate”³⁵.

d) Spre deosebire de anii '50-'60, în deceniul al optulea și, mai ales, în deceniul al nouălea, interstițiul guvernării legionare este tratat separat și în termeni mai severi față de dictatura Antonescu de după înfrângerea rebeliunii. Relatările despre legionari sunt, de obicei, încadrate într-o structură tropică prin care să fie sugerat caracterul marginal, periferic, nereprezentativ al mișcării. Cel mai des, legionarii sunt criminalizați și declasați, fiind descriși ca „bandiți”, „huligani”, „tâlhari”, „asasini”, „teroriști”, „trădători” („agentură a hitlerismului”) etc., pentru care ideologia nu este decât un „pretext”³⁶. În schimb, Antonescu nu are același profil patibular, sangvinar, iresponsabil, ca al legionarilor, deși diferite crime comise sub comanda sa sunt menționate³⁷. Apoi, lucrările luate în discuție insistă pe gratuitatea acțiunilor criminale ale legionarilor, în vreme ce perioada Antonescu este descrisă, preponderent, prin intermediul retoricii cominației și al stării de necesitate, sugerându-se astfel că libertatea sa de mișcare era limitată și că deciziile îi erau impuse de situația de război, de contextul intern și internațional³⁸.

e) În caracterizarea fascismului, antisemitismul apare arareori ca definitoriu. De exemplu, în lucrarea despre mișcarea legionară, antisemitismul este amintit ultimul într-o lungă listă de determinanți ai fascismului (după anticomunism, antidemocratism, iraționalism, misticism, caracter antinațional, antimuncitoresc, cultul morții, anticulturalism, apologia războiului etc.), și atunci este definit ca expresie a unor interese economice și ca diversiune „menită să ascundă cauzele reale ale crizei economice, sociale și politice a epocii, să abată atenția oamenilor muncii de la lupta împotriva exploataților...”³⁹. În cartea despre pogromul din Iași, formula „antisemitismul românilor” este calificată drept „o definiție pe cât de simplistă, pe atât de mistificatoare”, după care se afirmă apodictic: „Spre deosebire de mari părți ale Europei Centrale și de Est, glia românească nu s-a dovedit prielnică pentru semințele otrăvite ale urii”⁴⁰. De cele mai multe ori, antisemitismul este doar menționat, într-o enumerare, fără a fi explicat. Doar în una dintre lucrări, este analizat ca rasism și sunt trecute în revistă măsurile antisemite. Tot aici se afirmă că antisemitismul a fost „transformat în politică de stat încă din timpul lui Carol al II-lea”⁴¹.

35. A. Karețki și M. Covaci, *op. cit.*, pp. 25, 73, 75, 89, *passim*.

36. Miron Constantinescu *et al.*, *op. cit.*, p. 527; Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 650-653; Mihai Fătu și Ion Spălățelu, *op. cit.*, *passim*; Mihai Fătu, *op. cit.*, pp. 53-57; Gheorghe Zaharia și Ion Cupșa, *op. cit.*, pp. 39-50; *România în război*, ed. cit., pp. 309-314; *Istoria militară*, ed. cit., pp. 372-373.

37. Vezi, de exemplu, Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *op. cit.*: crimele regimului Antonescu nu sunt menționate; Mihai Fătu și Ion Spălățelu, *op. cit.*, pp. 275, 280; Mihai Fătu, *op. cit.*, pp. 19, 313 etc.; A. Karețki și M. Covaci, *op. cit.*, pp. 61, 73, *passim*; Gheorghe Zaharia și Ion Cupșa, *op. cit.*, pp. 51 și urm.; *România în război*, ed. cit., p. 315; *Istoria militară*, ed. cit., pp. 374 și urm.

38. Iată două exemple: „Cadrul în care Antonescu și-a exercitat dictatura în perioada ianuarie 1941 – august 1944 era stabilit de legislația excepțională adoptată în condiții de război...” (Gheorghe Zaharia și Ion Cupșa, *op. cit.*, p. 51); „Preluând puterea în condiții interne și externe extrem de dificile și guvernând cea mai mare parte a timpului sub stare de război, generalul Ion Antonescu s-a folosit de o legislație represivă extrem de aspră” (*România în război*, ed. cit., p. 370).

39. Mihai Fătu și Ion Spălățelu, *op. cit.*, p. 85. La p. 37, autorii insistă că antisemitismul nu este foarte important pentru mișcările fasciste.

40. A. Karețki și M. Covaci, *op. cit.*, pp. 17-18.

41. Mihai Fătu, *op. cit.*, pp. 41, 157 și urm.

f) La fel cum se străduiesc să diminueze importanța antisemitismului pentru credoul fascist, lucrările discutate trec în plan secund victimele evreiești ale atrocităților și minimalizează dimensiunile tragediei lor. *Istoria românilor* menționează doar „preziunile și violențele împotriva evreilor” ale legionarilor⁴². *Compendiul*, după ce face referire la comuniștii și antifasciștii aruncați în lagăre și închisori sau executați, afirmă : „La șirul crimelor săvârșite în timpul dictaturii antonesciene s-a adăugat pogromul organizat la Iași, unde au fost asasinați peste 2 000 de oameni, în cea mai mare parte evrei. Numeroși alți cetățeni, indiferent de naționalitate, dar în special evrei au fost internați în tabere de muncă, unde, prin diferite metode, erau de asemenea supuși exterminării fizice”⁴³. În *Garda de Fier*, este relatat un bine cunoscut episod al pogromului de la București, din timpul rebeliunii legionare, în care 200 de evrei au fost închiși într-un sediu legionar, după care 90 dintre ei au fost împușcați în pădurea Jilava. Este citată *Cartea neagră* a lui Matatias Carp, cu diferența că cei 200 de evrei devin „200 de cetățeni”. Câteva pagini mai încolo, mai este citată o dată, acum corect, *Cartea neagră*, care dă un număr de 120 de evrei morți în timpul pogromului de la București⁴⁴. *Contribuții la studierea regimului politic din România* oferă – bineînțeles, după ce enumeră victimele dintre comuniști și antifasciști – cele mai multe informații despre politicile antisemite și amintește, lucru foarte rar, despre deportarea în Transnistria. Oricum, fraza este destul de ambiguă și inexactă : „Una din formele de reprimare a populației evreiești a fost internarea celor considerați ca «periculoși pentru securitatea statului», de regulă comuniști, militanți antifasciști, în lagăre de concentrare din Transnistria (Râbniața, Vapniarca ș.a.)”⁴⁵. În *Zile însângerate la Iași* este citat Nicolae Ceaușescu, cu o frază bine cunoscută despre pogromul de la Iași : „Imediat după declanșarea războiului antisovietic, a fost organizat un adevărat pogrom împotriva forțelor antifasciste, în cursul căruia, la Iași, au fost asasinate peste 2 000 de persoane”⁴⁶. La final, A. Karețki și M. Covaci ajung la concluzia că, în timpul pogromului, au murit 3 233 de evrei, deși toate documentele citate – la care autorii au avut acces preferențial, într-o perioadă în care cercetarea pe această temă era strict supravegheată – indică bilanțuri ale victimelor mult mai ridicate⁴⁷. Prefațatorul, Nicolae Minei, alocă o notă de subsol deportărilor în Transnistria, dar rostul mențiunii este distorsionarea realității și deflectarea vinovăției⁴⁸.

42. Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 653.

43. Miron Constantinescu *et al.*, *op. cit.*, p. 527.

44. Mihai Fătu și Ion Spălățelu, *op. cit.*, pp. 337, 341.

45. Mihai Fătu, *op. cit.*, pp. 145, 157 și urm., 161.

46. Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, Editura Politică, 1975, vol. II, p. 570, citat în A. Karețki și M. Covaci, *op. cit.*, p. 16.

47. *Ibid.*, pp. 16, 105, *passim*. Chiar și unii istorici de partid admit – dar numai în lucrări destinate străinătății – un bilanț mai ridicat, mai precis 8 000 de victime : Ion Popescu-Puțuri *et al.*, *La Roumanie pendant la deuxième guerre mondiale. Etude*, Editura Academiei RPR, București, 1964, pp. 419-450 ; Gheorghe Zaharia, *Pages de la résistance antifasciste en Roumanie*, Meridiane, București, 1974, p. 45.

48. „Deportările dincolo de Nistru, efectuate de autoritățile antonesciene, nu au avut drept scop, fie el mărturisit sau ascuns, exterminarea celor în cauză. Pieirea unui număr dintre ei are trei cauze principale : abuzurile comise de anumiți reprezentanți ai autorităților, care au delapidat fondurile pentru achiziția de alimente ; excesele criminale ale unor elemente degenerate din organele de pază și supraveghere ; intervenția asasinilor naziști organizați în *Einsatzkommando*-uri, care, în plină retragere pe de frontul de Est, au pătruns cu forța în lagăre, exterminând pe deținuți.” (A. Karețki și M. Covaci, *op. cit.*, p. 25) Este de semnalat că prefața volumului i-a fost incredințată unui autor de origine evreiască – Nicolae Minei – pentru a legitima astfel versiunea oficială asupra evenimentelor.

Participarea României la înfrângerea Germaniei naziste oferă informații care nu se găsesc în altă parte. În primul rând, este recunoscută implicarea trupelor române în atrocitățile comise în „teritoriile pe care s-au desfășurat operațiile militare”: „Au fost săvârșite acte de cruzime inițiate de Armata a XI-a germană, condusă de generalul Richter von Schobert, și trupe SS, angrenate fiind unități române de jandarmi participante la operațiile militare, precum și unii militari din armatele II și IV”. Apoi, sunt menționate câteva „tabere de muncă și, ulterior, lagăre de muncă la Chișinău, Fălești, Limbenii Noi și Bălți, unde în primele zile ale lunii iulie (1941 – n.n.) au fost internați circa 5 000 de evrei”⁴⁹. După aceasta, autorii consemnează că 115 520 de evrei au fost deportați „spre est”, doar 50 741 dintre aceștia supraviețuind (ceilalți fiind răpuși de naziști, de epidemii, malnutriție și de condițiile aspre de muncă). În fine, se precizează că „măsuri similare au fost aplicate, de asemenea, țiganilor nomazi”⁵⁰. Pe scurt, deși bilanțul victimelor este mult subevaluat și deși reconstituirea faptelor este inexactă și distorsionată, lucrarea semnată de Gh. Zaharia și I. Cupșa reprezintă o excepție în peisajul istoriografic comunist. Exemplul nu va fi urmat. Lucrarea în trei volume privind *România în anii celui de-al doilea război mondial* dedică doar două paragrafe victimelor regimului Antonescu, și acelea sărace în informații. Într-unul se afirmă că Partidul Comunist a fost ținta principală a presiunii antonesciene, „numeroși” comuniști fiind „executați” sau „internați în lagăr, în scopul izolării de societate”, iar în celălalt se consemnează doar că evreii au fost supuși la „o politică discriminatorie”. În volumul al treilea, sunt menționate lagărele de concentrare și exterminare naziste, dar nu și faptul că evreii au fost victimele acestora⁵¹. Nici din *Istoria militară a poporului român* cititorul nu poate afla că în timpul războiului au murit evrei din cauza regimului Antonescu, al șaselea volum înregistrând doar politica de „represalii sistematice împotriva Partidului Comunist Român”⁵². *Marea conflagrație* merge mai departe pe această linie a falsificării istoriei. După ce sunt trecute în revistă lagărele de exterminare naziste, se afirmă: „În lagăre au fost închiși comuniști și alți antifasciști, partizani și oameni din Rezistență, prizonieri de război polonezi, francezi, iugoslavi și sovietici, olandezi, belgieni, totalizând milioane de oameni. Soarta acestora era una singură: munca până la epuizare, în condiții de totală subalimentație și de mizerie fizică și morală, iar apoi camera de gazare și crematoriile sau gropile comune”. În mod surprinzător, volumul face trimitere la episodul masacrului de la Odessa, evitat de toate celelalte volume. Nici de data aceasta evreii nu apar ca victime: „Jandarmeria de campanie a efectuat execuții în rândurile populației. Opinia publică românească a fost indignată și a respins cu dezgust și cu mânie astfel de acte criminale. Aceasta era și starea de spirit a majorității militarilor români”⁵³.

49. De fapt, la Chișinău era un ghetou, iar în Fălești, Limbenii Noi și Bălți au fost instalate lagăre de tranzit, etape înaintea deportării în Transnistria. Vezi Jean Ancel, *Contribuții la istoria României. Problema evreiască*, ed. cit., vol. I, partea a doua, 1933-1944, pp. 143-229; Radu Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu*, Hasefer, București, 1998, pp. 157-191.

50. Gheorghe Zaharia și Ion Cupșa, *op. cit.*, pp. 53 și urm. Sursele informațiilor nu sunt indicate.

51. *România în război*, ed. cit., p. 315. Vezi și vol. III, p. 528; în vol. III, sunt dedicate două pagini „pericolului revizionismului”, dar nici de aici nu se înțelege clar că miza „revizuirii” o constituie Holocaustul. Vezi pp. 532 și urm.

52. *Istoria militară*, ed. cit., p. 375.

53. *Marea conflagrație*, ed. cit., p. 140 (în legendele de la fotografiile din lagăre, reproduse la p. 141, evreii sunt înlocuiți cu „oameni”); pentru masacrul de la Odessa, vezi p. 167.

g) Lucrările analizate insistă pe diferențele dintre Germania nazistă și România regimului Antonescu, precum și pe excepționalismul românesc în aplicarea „Soluției Finale”. În *Contribuții la studierea regimului politic din România*, stă scris : „În ce privește România, realitatea istorică a consacrat adevărul că regimul instituit în septembrie 1940 nu a ridicat violența politică la dimensiunile folosite în Germania nazistă, Ungaria horthystă sau alte țări”. Și, mai departe : „Violența, teroarea fizică, mai cu seamă după rebeliunea din ianuarie, nu au constituit practica și arma principală de exercitare a puterii de stat, în prim-plan situându-se metodele dictatoriale, militare, represii politice, juridice, economice, guvernate și determinate de ideologia fascistă”. Mihai Fătu mai afirmă : „...Antonescu nu era dispus să urmeze calea nazistă de reprimare a populației evreiești”, adăugând că acesta „anunța o politică mult mai moderată în problema evreiască față de nazism”⁵⁴.

Aici se află, credem, semnificația schimbării terminologiei pentru desemnarea dictaturii Antonescu din „dictatură fascistă”, cum apare în primele documente comuniste, în „dictatură militarofascistă”. Autorii luați în discuție se străduiesc să arate că măsurile represive ale regimului Antonescu nu se bazau pe un ethos antisemit și pe politici pe criterii etnice – fapt care ar fi asociat România Germaniei naziste –, prezentându-le, în schimb, ca măsuri represive cu caracter politic sau născute din necesități militare, în condiții de război⁵⁵. La sfârșitul anilor '80, este scoasă din uz și sintagma „dictatură militarofascistă”, pentru că aceasta sugera implicarea armatei în susținerea dictaturii și a politicilor acesteia. Astfel, regimul Antonescu devine „dictatură personală”, „regim totalitar”, istoriile militare insistând asupra faptului că Antonescu a luat singur deciziile și că responsabilitatea îi aparținea doar lui⁵⁶. De altfel, și celelalte lucrări fac eforturi pentru a disculpa armata⁵⁷, care, după cum se știe, într-o ideologie naționalistă este o epitomă a națiunii și a statului.

Excepționalismul este modalitatea prin care se exprimă negaționismul selectiv și cel deflectiv. *România în anii celui de-al doilea război mondial* dă următoarea sentință : „...România a fost singura țară din sfera de dominație a Germaniei naziste unde nu s-a aplicat așa-numita «soluție finală», adoptată de Hitler pentru exterminarea populației de rit mozaic din Europa”⁵⁸. Formulări la fel de tranșante ale excepționalismului se găsesc în *Zile însângerate la Iași*, în special în prefața semnată de Nicolae Minei. Acesta afirmă : „În România, Holocaustul nu a avut loc tocmai pentru că, cu foarte puține și nesemnificative excepții, călăii cu zvastică nu numai că nu s-au bucurat de concursuri binevoitoare, oferite din proprie inițiativă, dar s-au lovit de refuz în tentativele lor de a recruta complicități, cu caracter privat sau oficial, pentru organizarea deportărilor sau a altor acțiuni de genocid”. Sau, în alt loc : „...dintre țările aflate sub ocupație nazistă, România s-a remarcat prin câteva trăsături distincte, fiind singura care nu a cunoscut nici ghetourile, nici lagărele de exterminare și nici deportările spre cuptoarele Auschwitzului sau Maidanekului, singura care a oferit azil evreilor de peste hotare”⁵⁹. Minei a fost

54. Mihai Fătu, *op. cit.*, pp. 18 și urm., 42, 73, 157.

55. Miron Constantinescu *et al.*, *op. cit.*, pp. 526 și urm. ; Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 652 și urm. ; Mihai Fătu și Ion Spălățelu, *op. cit.*, pp. 275, 350, 353 și urm. ; Mihai Fătu, *op. cit.*, *passim* ; A. Karețki și M. Covaci, *op. cit.*, p. 35 ; *Marea conflagrație*, ed. cit., p. 122.

56. *România în război*, ed. cit., pp. 313 și urm. ; *Istoria militară*, ed. cit., pp. 361, 367, 374.

57. Mihai Fătu și Ion Spălățelu, *op. cit.*, *passim* ; Mihai Fătu, *op. cit.*, pp. 23 și urm., 69 și urm. ; A. Karețki și M. Covaci, *op. cit.*, pp. 73, 75, 89 ; *Marea conflagrație*, ed. cit., *passim*.

58. *România în război*, ed. cit., p. 315.

59. A. Karețki și M. Covaci, *op. cit.*, pp. 20, 24 și urm. ; vezi și p. 39, *passim*.

prima voce publică din timpul comunismului care a afirmat că România, în timpul războiului, nu a exterminat evrei, ci i-a salvat în masă⁶⁰, creditând astfel ideea susținută de reprezentanții regimului Antonescu în timpul proceselor postbelice.

h) Cum se poate observa și din citatele de până acum, termeni precum *Holocaust*, *Soluția Finală*, *genocid* sunt sistematic evitați când se face referire la ceea ce s-a întâmplat sub administrație românească, dar își găsesc utilitatea atunci când sunt descrise acțiunile altora. Iată încă două exemple. Primul este luat din *Contribuții la studierea regimului politic*: „Supralicitarea violenței de către unele regimuri fasciste, precum cel din Germania, Ungaria etc., până la Holocaust, a fost și o expresie a politicii agresive, expansioniste, anexioniste a acestora pe seama altor popoare și țări”⁶¹. Celălalt provine din *România în anii celui de-al doilea război mondial*: „De la începutul ocupației horthyste (a Transilvaniei de Nord – n.n.), măsurile luate de autorități au purtat caracterul incontestabil al unui veritabil genocid etnic, pregătit cu minuțiozitate, în scopul de a schimba realitățile etnice de pe acest teritoriu”. În capitolul din care este extras citatul, termenul *genocid* este utilizat pentru a desemna politica horthystă față de populația românească⁶².

Așadar, Ungaria are parte de o atenție specială, fiind asociată Germaniei naziste în politica de distrugere fizică sistematică a evreilor sau fiind prezentată ca practicând același tip de politică față de populația românească din Transilvania ocupată. Aceasta este o particularitate a istoriografiei perioadei Ceaușescu: în timp ce atrocitățile de pe teritoriul României sau din teritoriile administrate de aceasta sunt ignorate sau minimalizate, politica antisemită a Ungariei horthyste este abordată cu multă atenție. Exponențială, în acest sens, este lucrarea coordonată de Mihai Fătu și Mircea Mușat, *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României*, care va beneficia și de o ediție în limba engleză, unde participarea Ungariei la Holocaust este tratată pe larg, laolaltă cu politica antiromânească a regimului Horthy⁶³.

Diferența de tratament se explică prin politica naționalistă antimaghiară practică de România ceaușistă, în special în anii '80. Un număr substanțial de articole despre Ungaria horthystă, din revistele de istorie⁶⁴ și din presa comunistă, participă la „războiul de imagine” cu țara vecină. În această campanie este angrenat și șef-rabinul României, Moses Rosen, ale cărui opinii antimaghiare sunt perfect aliniate, din acest punct de vedere, politicii regimului⁶⁵. La fel se explică statutul special al lui Oliver Lustig, supraviețuitor al lagărelor de exterminare naziste, deportat din județul Cluj de jandarmaria maghiară, căruia i se publică mai multe lucrări despre politica de exterminare nazistă, conținând și accente antimaghiare⁶⁶. Profitând de poziția lor, Moses Rosen și

60. *Ibid.*, p. 20. „Pentru a înțelege mai bine ce a însemnat salvarea unei populații masive (în jur de 350 000 de oameni) de la o pieire în aparență ineluctabilă, trebuie ținut seamă de contextul epocii și de obsesiile exterminatoare ale hitleriștilor.”

61. Mihai Fătu, *op. cit.*, p. 16.

62. *România în război*, ed. cit., pp. 295-306; citatul la p. 297.

63. Mihai Fătu și Mircea Mușat (coord.), *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României (septembrie 1940 – octombrie 1944)*, Editura Politică, București, 1985, și *Horthyst-Fascist Terror in Northwestern Romania. September 1940 – October 1944*, Meridiane, București, 1986.

64. Printre care se remarcă *Magazin istoric*, revistă fondată în 1967, cu sprijinul Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă CC al PCR, urmașul Institutului de istorie a partidului.

65. Vezi, de exemplu: *Remember. 40 de ani de la masacrarea evreilor din Ardealul de Nord sub ocupația horthystă*, Federația Comunităților Evreiești din România, București, 1985.

66. De exemplu, Oliver Lustig, *Jurnal însângerat*, Editura Militară, București, 1987, care beneficiază și de traducere în limba engleză: *Blood-Bespotted Diary*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.

Oliver Lustig au reușit să strecoare și câteva mențiuni publice la atrocitățile comise sub administrația românească, dar impactul lor a fost redus⁶⁷.

Câteva concluzii se impun în urma acestei analize de conținut. În primul rând, este frapantă omogenitatea modului distorsionat de tratare a Holocaustului, fascismului și, în general, a evenimentelor din timpul celui de-al doilea război mondial, în condițiile în care lucrările luate în considerare sunt scrise de autori diferiți și în perioade diferite. Aceasta este o dovadă în plus că istoriografia era strict controlată politic, lucrările respectând un protocol ideologic fixat în documentele de partid⁶⁸. De altfel, autorii care sunt autorizați să scrie despre astfel de subiecte delicate sunt bine poziționați în PCR, fiind, în majoritate, afiliați Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă CC al PCR sau Centrului de studii și cercetări de istorie și teorie militară, dirijat de fratele președintelui comunist, Ilie Ceaușescu.

În al doilea rând, este evident că mesajul ideologic prevalează asupra științei, istoriografia privind cel de-al doilea război mondial participând la propaganda oficială menită a victimiza, a eroiza și a disculpa România. Prin urmare, nu este de mirare că tonalitățile discursului istoric se schimbă o dată cu modificarea profilului regimului politic: înaintând în deceniul al nouălea, cu cât naționalismul oficial este mai strident, iar cultul personalității mai apăsător, cu atât istoriografia devine mai naționalistă și mai selectivă⁶⁹.

A treia observație concluzivă: modul de tratare a fascismului este încă prizonier definiției dimitroviste, față de care autorii români iau distanță doar pentru a cosmetiza în plus istoria României⁷⁰. Oricum, antisemitismul nu este văzut ca determinant pentru caracterizarea fascismului, și nici ca relevant pentru cultura politică românească. În

67. Începând din iunie 1986, Moses Rosen a reușit să organizeze, în cadrul Federației Comunităților Evreiești din România (FCER), comemorarea pogromului de la Iași. Informații despre comemorări erau publicate însă doar în publicația FCER, *Revista cultului mozaic*, cu o circulație foarte redusă în spațiul românesc, dar difuzată în străinătate (având sumare în limbile engleză și ebraică), unde transmitea astfel o imagine cosmetizată a modului în care Holocaustul era tratat în România ceaușistă. Oliver Lustig a strecurat una dintre puținele mențiuni la responsabilitatea lui Ion Antonescu pentru „moartea în Transnistria a 70 000-80 000 de evrei”, dar o făcea într-un articol încadrabil la capitolul negaționismului selectiv. Vezi „Excepție?... Da, a fost o excepție”, *România literară*, 7 noiembrie 1986.

68. Pentru comparație, vezi Nicolae Ceaușescu, *Istoria poporului român. Texte selectate*, Editura Militară, București, 1988, pp. 337-608; *Împotriva fascismului. Sesiunea științifică privind analiza critică și demascarea fascismului în România, București, 4-5 martie 1971*, Editura Politică, București, 1971; *Comitetul antifascist român*, Editura Politică, București, 1985 etc.

69. Vlad Georgescu, „Politics, History and Nationalism: The Origins of Romania's Socialist Personality Cult”, în Joseph Held (ed.), *The Cult of Power. Dictatorship in the Twentieth Century*, East European Monographs, Boulder, 1983, pp. 129-142; Michael Shafir, *Romania: Politics, Economics and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, Frances Pinter, Londra, 1985.

70. Vezi, de exemplu, Mihai Fătu, *op. cit.*, pp. 15 și urm.: „Dar, raportată la alte țări unde s-au instituit regimuri fasciste, ca, de pildă, România, această definiție (cea a lui Dimitrov – n.n.) nu are un corespondent în realitate. În România, nu poate fi vorba despre „cele mai imperialiste elemente ale capitalului financiar», întrucât ea nu era nici țară imperialistă și nici nu era dominată de capitalul financiar (...). România nu numai că nu a constituit un subiect, un factor al agresiunilor și expansiunilor teritoriale, ci a fost, ea însăși, un obiect al acestor politici promovate de marile puteri fasciste, imperialiste, precum și de alte țări cu regimuri fasciste, interesate de expansiuni teritoriale pe seama României”.

consecință, evreii nu sunt priviți ca victime principale ale politicilor criminale de factură nazistă. Lucrările citate trădează intenția autorilor de a distorsiona specificitatea Holocaustului – în cazul României, comuniștii și românii în general fiind substituiți în postura de victime principale.

Această practică este contemporană cu o resuscitare a antisemitismului – tolerată de regimul Ceaușescu – prin activitatea unor scriitori „de curte”⁷¹ care vor deveni, după 1989, figuri de prim rang ale negaționismului. Pe ansamblu, politica regimului comunist față de evrei este de o extremă ambiguitate, România comunistă oferind, după cum observă B. Wasserstein, „unul dintre cele mai paradoxale amestecuri de toleranță și represiune din Europa de Est”⁷². În plan internațional, spre deosebire de celelalte state din blocul comunist, România a întreținut relații bune cu Israelul. Motivațiile țineau, în general, de rațiuni de politică externă și de beneficiile materiale aduse de emigrarea evreilor spre Israel. Preocuparea lui Ceaușescu de a avea o bună imagine în exterior a făcut ca, în mod formal, antisemitismul să fie repudiat, iar comunității evreiești să-i fie recunoscută o anumită autonomie⁷³. Din aceeași preocupare, a fost inițiată, în 1980, o colaborare între istoricii de partid și Yad Vashem, pentru schimbul de documente și experiență de cercetare pe subiectul Holocaustului. Efectele, în deceniul al nouălea, asupra istoriografiei românești ale acestei colaborări au fost de mică amploare, din cauza puternicelor constrângeri ideologice⁷⁴. Tot din rațiuni de politică externă, mai multe lucrări în care România admite, *sotto voce*, comiterea unor atrocități din vina regimului Antonescu au fost prezentate în exterior, în limbi de circulație internațională, fără a fi însă reproduse și în România⁷⁵.

A patra observație : tratarea dictaturii antonesciene se diferențiază, treptat, de cea a guvernării legionare, ca simptom al unei tendințe semif oficiale de reconsiderare a poziției României în cel de-al doilea război mondial și de reabilitare discretă a mareșalului Ion Antonescu. Semnele acestei tendințe apar, după cum apreciază mai mulți specialiști, în anii '70 și se accentuează în deceniul următor⁷⁶. Sursele ei sunt multiple : preocuparea istoricilor de partid de a disculpa statul român și societatea pentru implicarea în atrocități antisemite, presiunile istoricilor militari de a scoate din cauză armata și pe comandantul acesteia, scrierile unor scriitori gravitând în jurul partidului, care românează profilul lui Antonescu⁷⁷ etc. Nu în ultimul rând, este important rolul pe care îl joacă pe lângă Nicolae Ceaușescu fostul simpatizant al Gărzii de Fier, devenit miliardar în Occident și, ulterior, colaborator semif oficial al dictatorului român, Iosif Constantin Drăgan. Convertit în avocat înfocat al lui Ion Antonescu, Drăgan a intrat într-un joc de potențare reciprocă

71. Michael Shafir, „The Men of the Archangel Revisited : Anti-Semitic Formations among Communist Romania's Intellectuals”, *Studies in Comparative Communism*, vol. XVI, nr. 3, toamna 1983, pp. 223-243.

72. B. Wasserstein, *op. cit.*, p. 163.

73. Dennis Deletant, *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, Humanitas, București, 1998, pp. 200-205.

74. Victor Eskenasy, *op. cit.*, pp. 187, 191.

75. *Ibid.*, *passim*.

76. Randolph L. Braham, *Romanian Nationalists and the Holocaust : The Political Exploitation of Unfounded Rescue Accounts*, Columbia University Press, New York, 1998, pp. 49 și urm. ; Victor Eskenasy, *op. cit.*, pp. 184 și urm. ; Dennis Deletant, *op. cit.*, pp. 185 și urm. ; Liviu Rotman, *op. cit.*, pp. 209 și urm.

77. De exemplu, Marin Preda, *Delirul*, Editura Cartea românească, București, 1975.

cu regimul Ceaușescu, participând la campania externă de reabilitare a regimului Antonescu și ducând-o mai departe, recrutând noi susținători, în România și în afară (Mihai Pelin, Gheorghe Buzatu, Larry Watts ș.a.). Sub coordonarea lui Drăgan, au fost publicate în Occident patru volume de documente⁷⁸, care conturează un portret pozitiv al mareșalului Ion Antonescu – documente inaccesibile majorității cercetătorilor înainte de 1989, dar și multă vreme după, obținute în urma bunelor relații cu regimul comunist și, în special, cu Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, cenzori ai Secției de Propagandă a CC al PCR⁷⁹.

În al cincilea rând, este evident că toți autorii luați în discuție fac efortul de a minimaliza dimensiunea atrocităților comise pe teritoriul României sau în teritoriile administrate de aceasta și de a nega participarea României la Holocaust. În istoriografia comunistă se găsesc rădăcinile majorității formelor negaționismului postcomunist. Victimizarea și eroizarea românilor, substituirea acestora în postura de victime principale ale nazismului, deflectarea responsabilității, minimalizarea dimensiunilor atrocităților, excepționalismul flatant, reabilitarea lui Antonescu și altele se vor regăsi, sub diferite forme, în negaționismul postcomunist.

Negarea Holocaustului în istoriografia și în discursul public postcomunist. Exemplificări

În România postcomunistă, negaționismul este un fenomen difuz, care își găsește expresie în cele mai diverse zone din lumea politică, academică și mass-media. Deși, în cei 15 ani de tranziție, Partidul România Mare (PRM) și publicațiile afiliate acestui partid extremist au cumulat cel mai consistent dosar de declarații și acțiuni cu caracter negaționist, nu se poate spune că negaționismul este apanajul acestora sau al extremiștilor în general. Manifestări de același gen pot fi identificate la un număr semnificativ de persoane și publicații cu profil democratic. Este emblematic, de exemplu, că diferențele ideologice dispar subit atunci când se fac referiri la figura mareșalului Ion Antonescu. Dacă în 1991, în ajunul aniversării a 45 de ani de la executarea Mareșalului, Parlamentul României a păstrat un moment de reculegere, în memoria sa și a „serviciilor” aduse statului român, la propunerea deputatului majorității parlamentare, de la Frontul Salvării Naționale, Petre Țurlea⁸⁰, opt ani mai târziu și sub majoritatea parlamentară CDR-USD-UDMR, senatorul Partidului Național-Țărănesc Creștin Democrat (PNȚCD) Ion Moisin avea să propună Camerei superioare a Parlamentului aprobarea unei rezoluții prezentându-l pe Antonescu drept „marele patriot român, care a luptat pentru țara lui

78. Iosif Constantin Drăgan (ed.), *Antonescu. Mareșalul României și războaiele de reîntregire*, vol. I-IV, Nagard, Veneția, 1986-1990.

79. Victor Eskenasy, „Istoriografii și istoricii pro și contra mitului Antonescu”, în Randolph L. Braham (ed.), *Exterminarea evreilor români și ucraineni în perioada antonesciană*, Hasefer, București, 2002, pp. 313-346; Michael Shafir, „Reabilitarea postcomunistă a mareșalului Ion Antonescu: Cui bono?”, în Randolph L. Braham (ed.), *op. cit.*, pp. 400-465.

80. *Monitorul Oficial al României*, nr. 132, 31 mai 1941. Vezi și Michael Shafir, „Marschall Ion Antonescu: Politik der Rehabilitierung”, *Europäische Rundschau*, vol. 22, nr. 2, 1994, pp. 55-71, referință la p. 59, și William Totok, *Der Revisionistische Diskurs*, Hartung-Gorre Verlag, Konstanz, 2000, p. 91.

până la moarte”. Moisin sublinia, cu aceeași ocazie, că Antonescu nu se făcuse părtaș la Holocaust, ci, dimpotrivă, „a salvat viața a sute de mii de evrei, refuzând să execute ordinul lui Adolf Hitler de a-i trimite în Germania”⁸¹. Reabilitarea juridică a Guvernului Antonescu, cerută insistent de către naționaliști în timpul guvernării 1992-1996 a PDSR împreună cu PRM și cu celălalt partid extremist din Parlament, Partidul Unității Naționale Române, precum și cu Partidul Democrat Agrar din România, era pe punctul de a se produce, parțial, după 1996, în timpul altei majorități parlamentare, când procurorul general Sorin Moisescu a anulat, prin procedura controversată a recursului în anulare, sentințele în cazul a șase membri ai Guvernului Antonescu, cu toate că trecutul acestora este pătat⁸². Ulterior, recursul a fost retras. Ca să oferim exemple și din lumea presei, este de reținut că, încă din 1990, cotidianul *România liberă* afirma, sub semnătura lui Ion Pavelescu și Adrian Pandea și sub titlul „O lacrimă pentru un erou al neamului” : „După 44 de ani, istoria permite, în sfârșit, românilor să verse o lacrimă și să aprindă o lumânare pentru Ion Antonescu”⁸³. În 1995, cotidianul *Ziua* a lansat o campanie pentru acordarea numelui lui Antonescu uneia dintre arterele principale ale Bucureștiului. Mareșalul, scria cotidianul, „nu a fost nici Hitler, nici Mussolini, nici Horthy. El nu a ucis evrei, ci a salvat evrei”⁸⁴.

Desființarea sau restructurarea instituțiilor academice de cercetare și învățământ comuniste – a Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă CC al PCR, a Centrului de studii și cercetări de istorie și teorie militară al Academiei de Științe Sociale și Politice etc. – nu a dus și la dispariția tipului de discurs falsificator exersat de acestea în anii dictaturii. Dimpotrivă, prin noi afilieri, istoricii din jurul PCR au găsit forme multiple de expresie publică – în noi instituții, în lumea politică, în presă, în societatea civilă. Gheorghe Buzatu, de exemplu, a devenit directorul unui Centru de Istorie și Civilizație Europeană, afiliat Academiei Române, sub auspiciile căruia au fost publicate mai multe volume proantonesciene și antisemite. Din 2000, Buzatu a fost ales senator al Partidului România Mare, condus de Corneliu Vadim Tudor, unde s-a regăsit cu foști istorici de partid, istorici militari, scriitori naționaliști, activiști, membri ai poliției politice, care împărtășesc simpatia pentru mareșalul Antonescu și imaginarul antisemit. De pildă, fostul cenzor al istoriografiei Mircea Mușat a devenit vicepreședinte al PRM până la moartea sa, survenită în 1994. Buzatu a intrat și în conducerea Fundației Mareșal Ion Antonescu, asociată cu o ligă cu același nume, create în 1990 de C.V. Tudor și Iosif Constantin Drăgan. În septembrie 2001, Fundația și Liga au fuzionat și funcționează și astăzi sub numele de Liga Mareșalilor (rebotizarea fiind făcută în urma emiterii Ordonanței de Urgență a Guvernului nr. 31/2002 care interzice cultul persoanelor vinovate de săvârșirea unor infracțiuni contra păcii și omenirii). Printre liderii Ligii, s-au numărat negaționiști extrem de vocali precum Radu Theodoru și Ilie Neacșu, fostul redactor-șef al publicației antisemite *Europa*. În *Europa*, ca și în revista *România Mare*, au semnat nenumărați negaționiști cu rădăcini în sistemul comunist, precum Maria Covaci și Aurel Kerețki, autorii citați mai sus ai lucrării despre pogromul de la Iași. Exemplificările ar putea continua, însă concluzia ar fi aceeași : istoricii și activiștii naționaliști formați de

81. Mediafax din 14 iunie 1999.

82. Michael Shafir, „Reabilitarea postcomunistă a mareșalului Ion Antonescu”, ed. cit., pp. 410-413 ; Randolph L. Braham, *op. cit.*, p. 68.

83. *România liberă*, 22 iunie 1990.

84. *Ziua*, 12 august 1995.

regimul comunist au păstrat o anumită solidaritate după 1989 și, mai ales, au menținut și au dezvoltat discursul proantonescian și negaționist.

Pe de altă parte, trebuie spus că unul dintre efectele lui 1989 a fost și „democratizarea” negaționismului. Dincolo de nucleul abia menționat, există numeroase alte voci, grupări, publicații care frecventează teme negaționiste. Motivațiile acestora sunt foarte diferite – naționalismul, xenofobia, conspiraționismul, predispoziția autoritară, antidemocratică, ignoranța, nostalgia, fascinația față de figuri intelectuale afiliate la dreapta radicală interbelică, anticomunismul în variantă antisemită etc. –, iar profilurile sociologice sunt și mai complexe. Din acest motiv, am făcut o sistematizare pornind nu de la persoane și grupuri, ci de la tipuri de argumente negaționiste, după modelul teoretic prezentat la început. Din cantitatea enormă de articole și referințe negaționiste, am ales câteva exemple.

A. *Negaționismul integral*

Cu zece ani înaintea „convertirii la filosemitism”, din anul electoral 2004, liderul PRM, Corneliu Vadim Tudor, afirma că, din lecturi recente, aflase „că savanții englezi și americani⁸⁵ contestă însuși Holocaustul, susținând cu dovezi, probe și argumente logice că nemții nu puteau să gazeze șase milioane de evrei, întrucât așa ceva era o imposibilitate fizică și tehnică”. Holocaustul, adăuga el, „n-a fost decât o stratagemă sionistă, pentru a stoarce din Germania cam 100 de miliarde de mărci, în 40 de ani, și pentru a ține sub teroare pe oricine nu e de acord cu jugul evreiesc”⁸⁶.

Nici unul dintre autorii români nu a adoptat însă argumentul negaționist cu zelul și vehemența cu care a făcut-o Radu Theodoru. Fost ofițer de aviație, membru fondator al PRM și, un timp, adjunct al lui Tudor, Theodoru avea să fie exclus din PRM în urma unui conflict cu liderul partidului. „Sunt adeptul școlii istorice revizioniste în fruntea căreia se află omul de știință francez R. Faurisson” – scria, în 1995, în săptămânalul antisemit *Europa*⁸⁷. Faurisson, adăuga el, „este victima unor presiuni morale și fizice dezgustătoare, pentru simplul fapt că a pus la îndoială existența camerelor de gazare”. După care, Theodoru înșiră o listă a negaționiștilor occidentali și a principalelor lor „demonstrații”, începând cu „Raportul Leuchter” și întorcându-se, apoi, la Léon Degrelle, liderul mișcării fasciste rexiste belgiene, și la „scrisoarea deschisă” adresată de acesta Papei Ioan Paul al II-lea⁸⁸. Degrelle, arată Theodoru, produsese două coloane comparative care demonstau că „adevăratul genocid” fusese cel produs „de bombardamentele anglo-americe, de explozia celor două bombe atomice la Hiroshima și Nagasaki, de asasinatelor în masă de la Hamburg și Dresda”, și nu la Auschwitz, „unde propaganda sionistă, spre a estorca Germaniei învinse sume fabuloase, a impus opiniei publice [internaționale] cifra fabuloasă de 6 milioane de evrei asasinați”. Școala revizionistă,

85. Pentru a da greutate aserțiunilor lor, negaționiștii obișnuiesc să trimită la „demonstrațiile” unor „savanți”, „oameni de știință”, „autorități în domeniu” care ori rămân nespecificați ori se dovedesc a fi impostori, deveniți faimoși prin negaționismul lor. Deseori, negaționiștii mimează ei înșiși protocolul științific, apelând la note, bibliografie, anexe documentare, index, citate din documente sau din opera unor istorici consacrați etc.

86. *România Mare*, din 4 martie 1994.

87. *Europa*, ieșită pe piață în mai 1991, și-a încetat apariția.

88. Vezi Deborah Lipstadt, *op. cit.*, p. 11.

„raportând suprafața așa-ziselor camere de gazare la numărul de «gazați» zilnic”, demonstrează, potrivit lui Theodoru, că „totul este o minciună odioasă”. „Apariția școlii istorice revizioniste”, scria Theodoru, „este bomba atomică pe care istoricii conștiinței au aruncat-o asupra uriașei construcții propagandistice a meșterilor *Alianței Universale Israelite*, pentru că, „demonstrând că la Auschwitz și în celelalte lagăre nu s-a produs genocid prin gazare, se pune problema revizuirii procesului de la Nürnberg [sic!]”. Această revizuire ar impune, la rândul ei, „revizuirea procesului făcut Germaniei celui de-al III-lea Reich”, ceea ce ar pune în discuție „„tributul» plătit de Germania postbelică Israelului și organizațiilor mondiale evreiești: de la pensii la subvenții de toate felurile”⁸⁹. Articolul era prezentat de *Europa* ca fiind primul fragment dintr-o carte ce avea să apară sub titlul „Lumea, România și evreii”. Cartea va fi publicată, în cele din urmă, în 1997, dar cu un titlu diferit, *România ca o pradă*, și avea să se vândă aparent destul de bine pentru ca o nouă ediție, publicată la o altă editură, să apară în 2000, articolul din *Europa* fiind folosit drept introducere⁹⁰.

Theodoru va continua să imite modelele negaționiste occidentale în *Nazismul sionist*, volum apărut tot în 2000, al cărui titlu este de clară inspirație garaudyana. În această carte, Theodoru afirmă că Holocaustul a devenit „cea mai rentabilă afacere evreiască” ce a existat vreodată, „îmbogățindu-i pe autorii ziși martori oculari care au fabricat în serie cu exagerări aberante și viziuni patologice viața din lagărele naziste”. Fiind „preluată de literatura de memorialistică”, teza „s-a dovedit deosebit de rentabilă”. Se produc „filme zise documentare, de fapt subtile sau grosolane mistificări precum *Shoah* [de Claude Lanzmann]”, au loc „congrese zise științifice”, – totul pentru a crea „un sistem complex de dezinformări, de spălare a creierului, de presiuni psihologice, reușind să impună falsul ca pe o realitate emoțională”. Reacția „demnității umane” la această stare de fapt, continua Theodoru, „se numește «*Revizionismul istoric*» și curajoșii săi partizani au devenit ținta nazismului sionist care folosește împotriva istoricilor revizionști teroarea fizică, linșajul din presă, teroarea judiciară, atentatele, izolarea socială, loviturile economice”. Producția revizionistă „analizează întregul proces de la Nürnberg, dovedind că a fost un proces-răzbunare al învingătorilor asupra învinșilor. Eu îl caracterizez ca pe un proces făcut de nazismul sionist, nazismului german. Mai exact, ca pe un proces al nazismului iudaic, împotriva nazismului arian. O răfuială rasistă”⁹¹.

B. Negaționismul deflectiv

Și această formă a negaționismului a fost din plin prezentă în declarații ale politicianilor români, precum și în producția istoriografică. Încă din 1990, fostul lider al Partidului Național-Liberal (PNL) Radu Câmpeanu se pronunța, într-un interviu, pentru reabilitarea lui Antonescu, care a fost „un mare român”. Printre argumentele utilizate de Câmpeanu în favoarea reabilitării se numără și cel care plasa blamul pentru atrocitățile comise în timpul Holocaustului în seama germanilor și a ungarilor. Practic, afirma Câmpeanu, România se aflase în timpul războiului sub ocupație nazistă. Cu toate acestea, cele mai

89. Radu Theodoru, „Lumea, România și evreii”, *Europa*, nr. 189, 3-17 mai 1995, pp. 1, 11.

90. *Idem*, *România ca o pradă*, Alma, Oradea, 1997, și Miracol, București, 2000.

91. *Idem*, *Nazismul sionist*, Miracol, București, 2000, pp. 23-24. Sublinierea autorului.

puține crime împotriva evreilor fuseseră înregistrate în România. Nici vorbă, afirma acesta, să fi avut de-a face cu 300 000-400 000 de victime, în teritoriile administrate de români pierzându-și viața cel mult 60 000 de evrei. Numai în nordul Transilvaniei se poate vorbi de Holocaust, evreii de acolo fiind deportați de către autoritățile horthyste. Cât despre rolul personal jucat de Antonescu, el a încercat și, în parte, a și reușit să apere pe cât era posibil comunitatea evreiască din România⁹².

Trebuie subliniat că transformarea lui Antonescu în apărătorul evreimii române este împărtășită și de negaționiștii selectivi⁹³. De exemplu, miliardarul Iosif Constantin Drăgan, principalul finanțator al apologiei antonesciene sub forma negaționismului selectiv, susținea, în 1993, că la Haifa fusese ridicată o statuie pentru a-l onora pe Antonescu, salvatorul, „unic și real (...) a jumătate de milion de evrei din România (...) și care trăiesc fericiți azi în Israel”⁹⁴. De asemenea, Drăgan afirma, în memoriile sale :

Pentru a le întări protecția într-o formă mai sigură și a-i pune sub scutul codului și al legilor militare, mareșalul Antonescu a decretat mobilizarea tuturor Evreilor din România, pentru serviciile civile *parifcate cu cele militare de pe front*. Cu alte cuvinte, le-a acordat tuturor calitatea de *soldați fără uniformă*. În acest fel au fost salvați peste cinci sute de mii de Evrei din România (după statistica oficială, în realitate poate șapte sute de mii), patru sute de mii dintre ei contribuind la întemeierea Statului Israel și reprezentând un sfert din populația actuală a țării lor. (...) Tot mareșalul Antonescu a restituit toate averile luate de la Evrei sau vândute de bună-voie (...). Mi se spune că, în Israel, la Tel Aviv, există o stradă ce poartă numele Mareșalului Antonescu. Cu toate acestea, spre a ne păstra în cadrele justiției istorice, rămâne de stabilit lista, numele și religia celor îmbrăcați în uniforme de soldați, formând plutonul de execuție care a tras asupra Mareșalului (s.a.)⁹⁵.

Figuri de prim-plan ale istoriografiei ceaușiste și-au menținut și după schimbarea regimului interpretările deflective. Maria Covaci a luat poziție în *Europa*, în 1991, când se împlineau 50 de ani de la pogromul din Iași, afirmând că masacrul a fost săvârșit „de trupele hitleriste”. Cât despre victimele din lagărele din Transnistria, acestea pot fi puse, în opinia Mariei Covaci, pe seama războiului, a epidemiilor și, din nou, a trupelor hitleriste, armata română necomițând „nici un masacru sau pogrom”⁹⁶. În aceeași publicație, A. Karețki, coautor alături de M. Covaci al lucrării controversate *Zile însângerate la Iași*, lăuda solidaritatea întregului popor român cu evreii⁹⁷. Într-un volum publicat în 1992 de Mircea Mușat, masacrul de la Iași era denumit „pogromul hitle-risto-legionar”⁹⁸.

92. Interviu înregistrat de William Totok, la 2 noiembrie 1990. Fragmente din interviu au fost incluse în emisiunea radio realizată de Totok, „Rumäne erwache! Nationalistische Tendenzen im postkommunistischen Rumänien” („Deșteaptă-te, române! Tendențe naționaliste în România postcomunistă”), RIAS-Berlin, 5 februarie 1991.

93. Vezi Michael Shafir, *Între negare și trivializare prin comparație*, ed. cit., pp. 72, 110.

94. *România Mare*, 7 ianuarie 1994.

95. Iosif Constantin Drăgan, *Europa Phoenix* (volumul III din patru volume apărute sub titlul comun: *Prin Europa*), Europa Nova, București, 1977, pp. 562-563.

96. Maria Covaci, „Un adevăr restituit istoriei”, *Europa*, nr. 34, iulie 1991.

97. A. Karețki, „A existat un întreg popor solidar cu suferințele evreilor”, *Europa*, nr. 26, iulie 1991.

98. Mircea Mușat, *1940: Drama României Mari*, Editura Fundației România Mare, București, 1992, p. 217.

Nu lipsesc, în negaționismul românesc, nici încercările de a proiecta vinovăția pentru Holocaust asupra evreilor. Înaintea pretensei schimbări în atitudinea sa față de evrei și față de Holocaust, Corneliu Vadim Tudor nu ezită să recurgă la argumentul deicidului. Liderul PRM se vedea, în 1996, ca având de îndeplinit o funcție mesianică în relația cu evreii: „Bunul Dumnezeu are un plan cu mine, și anume să le aduc aminte [evreilor] că nu-l pot răstigni la infinit pe Iisus”. În 1997, Tudor mărturisea: „Îl iubesc prea mult pe Iisus Cristos ca să nu mă gândesc în fiecare zi cine L-a batjocorit, cine L-a scuipat, cine L-a lovit cu pietre, cine L-a ridicat pe cruce și L-a bătut în cuie. Evreii au făcut asta. Evreii de acum 2 000 de ani și evreii dintotdeauna”⁹⁹.

Explicațiile conspiraționiste, extrem de răspândite în România¹⁰⁰, și-au găsit aplicabilitate și în problema Holocaustului. Astfel, Radu Theodoru afirmă că Hitler a fost o invenție a evreilor, o simplă marionetă în mâinile acestora¹⁰¹. Scriitorul Ioan Buduca își exprima credința, în paginile unei reviste respectabile, *România literară*, că antisemitismul este un produs al uneltirilor sioniste, menit a provoca emigrarea evreilor spre Israel¹⁰². Altădată, Buduca utilizează argumentul defensionist, lăsând să se înțeleagă că evreii l-au forțat pe Hitler la legitimă apărare. Scriitorul vorbește fără menajamente de „vina istorică a evreimii față de Germania” pentru înfrângerea acesteia în primul război mondial, precum și de vina de a-i fi declarat război lui Hitler în 1934¹⁰³, când a cerut boicotarea internațională a produselor germane.

Argumentul defensionist se găsește în nenumărate alte scrieri negaționiste. Încă din 1993, Ilie Neacșu, redactorul-șef al săptămânalului *Europa* și viitor parlamentar PRM, afirmase că „n-am aflat (...) că Hitler i-ar fi cășăpît pe jidani la Tel Aviv sau pe valea Iordanului, ci în curtea lui, la Berlin, unde urmașii lui Iuda pusese răstăpânire, după primul război mondial, pe economia, cultura și politica Germaniei”¹⁰⁴. În același registru argumentativ se încadrează și argumentele jurnalistului Vladimir Alexe. Într-un articol publicat în suplimentul „Dosare ultrasecrete” din cotidianul *Ziua* tocmai la 20 aprilie 2002 (ziua nașterii lui Adolf Hitler!), Alexe aduce nu numai „dovezi” că evreimea mondială i-ar fi declarat război lui Hitler, ci și că celebra „Noapte de cristal” nu ar fi fost altceva decât o provocare pusă la cale de aceeași evreime mondială, tot în scopul de a încuraja, pe de o parte, emigrarea evreilor din Germania și, pe de altă parte, de a convinge autoritățile britanice să nu abandoneze, cum intenționau, planul de împărțire a Palestinei între evrei și arabi.

Unii negaționiști sunt totuși dispuși să admită că au fost „necesare” represalii împotriva evreilor, în acest fel subliniind că lipsa de loialitate a evreilor ar fi provocat o reacție de răspuns. Principalul argument se bazează pe acuzația de sprijin acordat de către evrei, în 1940, forțelor sovietice de ocupație în Basarabia și nordul Bucovinei și de participare evreiască la umilirea, torturarea soldaților români în timpul retragerii. Din această perspectivă, pogromurile din 1940 de la Dorohoi și Galați, cel de la Iași din iunie

99. *România Mare*, nr. 302, 1996; nr. 356, 1997. Apud Andrei Oișteanu, *Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est-central european*, ediția a II-a, Humanitas, București, 2004, pp. 366-367.

100. George Voicu, *Zei și răi. Cultura conspirației în România postcomunistă*, Polirom, Iași, 2000.

101. Radu Theodoru, *România ca o pradă*, ed. cit., p. 9.

102. Ioan Buduca, „Care-i buba?”, *România literară*, nr. 15, 22-28 aprilie 1998.

103. *Idem*, „Vișelul de aur”, *Contemporanul – Ideea europeană*, nr. 37, 30 septembrie 1999.

104. Ilie Neacșu, „Rabinul suferă de hemoroizi”, *Europa*, 6-13 aprilie 1993.

1941, atrocitățile comise în Transnistria (atunci când sunt admise, fie și minimal) devin explicabile fie în termeni de autoapărare, fie ca rezultat al răzbunării spontane pentru faptele comise de evrei în 1940.

Argumentul reactiv cunoaște mai multe versiuni, unele în care vinovăția evreilor este parțială, dar ajunge să fie exacerbată în contextul „complex”, „tensionat” al războiului, altele în care culpa acestora este majoră. Explicații din prima categorie, care dizolvă responsabilitățile pentru atrocități mutând accentul de pe proiectul criminal al regimului Antonescu pe contextul nefericit al războiului, se găsesc la Alex Mihai Stoenescu, un scriitor angajat la Departamentul de Relații cu Publicul din Ministerul Apărării, în volumul intitulat *Armata, mareșalul și evreii*. După ce deplânge victimele inocente ale pogromului de la Iași (al căror număr îl minimizează), Stoenescu susține că, în cazul „trenurilor morții”, a fost vorba mai degrabă de „neglijență” decât de premeditare. Cei urcați în vagoane, arată Stoenescu, erau suspectați de a fi comuniști care ar fi deschis focul asupra soldaților români și germani. Din păcate, „trierea” se desfășurase într-o atmosferă de tensiune, ceea ce ar explica moartea atâtor nevinovați. Nu era însă prima oară în istorie când „sute sau mii de nevinovați” plăteau pentru „o mână de vinovați”, conchide Stoenescu¹⁰⁵.

Ceva similar susținea, în 1994, Adrian Păunescu, unul dintre autorii cultului lui Nicolae Ceaușescu, transformat în politician postcomunist (lider în Partidul Socialist al Muncii, mai apoi senator al Partidului Social-Democrat). Acesta afirmă: „Nimeni dintre românii care au luptat pentru Reîntregirea Neamului (de la Mareșalul Antonescu la ultimul soldat) n-a acționat în felul sângeros în care războiul îi pune pe oameni să acționeze, împotriva vreunui inamic, pentru că era evreu. Singura – și îngrozitoarea – rațiune a crimelor din Basarabia a fost pedepsirea bolșevicilor (...). România nu a ucis evrei pentru că erau evrei”¹⁰⁶.

Culpa evreilor este prominentă în scrierile lui Gheorghe Buzatu. Vederile acestui istoric despre Holocaust și admirația sa pentru Antonescu erau cunoscute public cu mult înainte de publicarea, în 1995, a unei broșuri la editura legionară Majadahonda. Buzatu răstoarnă complet perspectivele. Nu numai că România nu se face vinovată de Holocaust, ci a fost chiar victima acestuia. Și nu o victimă a nazismului, cum se afirmă în istoriografia comunistă, ci o victimă a Holocaustului comis de evrei, început încă din 1940¹⁰⁷.

Broșura avea să devină unul dintre capitolele unui tom bazat pe investigațiile făcute de Buzatu în arhivele sovietice¹⁰⁸. Subiectul acestui volum îl constituie *Românii în arhivele Kremlinului*, dar „eroii” principali sunt evreii care au acționat în interesul Sovietelor și au devenit lideri în România comunistă postbelică. În volum, conținutul broșurii este modificat în mod semnificativ. De exemplu, dispare afirmația că atacurile evreiești asupra armatei române din vara anului 1940 ar fi „determinat, netăgăduit, comportamentul ulterior [al mareșalului Antonescu] în abordarea problemei evreiești (s.a.)”¹⁰⁹. Această afirmație ar fi echivalat cu recunoașterea implicită a faptului că Antonescu ordonase deportarea evreilor din Basarabia și nordul Bucovinei în

105. Alex Mihai Stoenescu, *Armata, mareșalul și evreii*, RAO, București, 1998, p. 280.

106. Adrian Păunescu, „Nici jidani, nici profitori”, *Totuși iubirea*, nr. 184, 7-14 aprilie 1994.

107. Vezi Gheorghe Buzatu, *Așa a început Holocaustul împotriva poporului român*, Majadahonda, București, 1995.

108. *Idem*, *Românii în arhivele Kremlinului*, Univers Enciclopedic, București, 1996.

109. *Idem*, *Așa a început Holocaustul*, ed. cit., p. 40.

Transnistria. În volum, a rămas, în schimb, afirmația lui Antonescu dintr-o rezoluție datată 19 octombrie 1941 care caracteriza evenimentul din anul precedent ca fiind „ca inspirație și ca execuție de esență evreiască”¹¹⁰. Buzatu însuși descria aceste evenimente drept „o crimă [evreiască] împotriva poporului român”. Și, mai important, în ambele versiuni, iulie 1940 este considerat a fi momentul care „a inaugurat Holocaustul împotriva poporului român în epoca războiului mondial din 1939-1945 și după aceea (s.a.)”¹¹¹.

Ultima formă de deflexie manipulativă este și cea mai ultragiantă pentru memorie. Ea aparține acelor care nu se sfiesc să afirme că evreii înșiși sunt autorii Holocaustului. Ion Coja, profesor de filologie la Universitatea București, cu o carieră politică sinuoasă, candidat în 2004 la Primăria Bucureștiului pe baza unei platforme-program în care cerea reabilitarea lui Antonescu, susținea, într-o scrisoare deschisă adresată președintelui FCER, prof. Nicolae Cajal, la 1 februarie 1997, că pogromul din ianuarie 1941 nu avusese loc niciodată. Dovada ar fi constat în faptul că, deși comuniștii au început o anchetă, nimeni nu a fost tras la răspundere pentru cele 120 de victime, unele dintre ele atârinate în cârlige la abator cu inscripția „carne cușer” pe cadavre. În altă scrisoare, datată 21 februarie, Coja admite că, în timpul pogromului, muriseră evrei, dar afirmă că „nu rezultă că autorii acestor crime au fost legionari”¹¹². Același autor avea să afirme, într-un volum publicat în 1999, că nici marele istoric Nicolae Iorga nu fusese asasinat de gloanțele legionarilor. Totul nu fusese decât un scenariu pus la cale de către KGB-ul sovietic și, indică aluziv Coja, se știe prea bine că acest organ era, de fapt, în serviciul „oculte”. Aveam de a face cu aceeași „ocultă” care, mai târziu, va ordona asasinarea lui Nicolae Ceaușescu sau va comanda lichidarea savantului român Ioan Petru Culianu, va susține Coja¹¹³. În toamna anului 2003, elaborând pe marginea unei afirmații absurde a jurnalistului Vladimir Alexe, publicată în cotidianul *România liberă*, potrivit căreia Antonescu încheiase un pact cu comuniștii înaintea pogromului din ianuarie 1941¹¹⁴, Coja conchidea că victimele evreiești ale pogromului fuseseră lichidate de propriii lor coreligionari, îmbrăcați în cămăși verzi. Aceștia, afirma profesorul bucureștean, se aflau în serviciul Sovietelor, pentru a compromite atât Garda de Fier, cât și alianța acesteia cu mareșalul Antonescu¹¹⁵. După numai câteva luni, Coja și-a schimbat versiunea, afirmând că se află în posesia unei mărturii, dată de un nonagenar legionar sub jurământ, din care ar fi reieșit că trupurile sfârtecate și agățate în cârlige, la abator, nu fuseseră ale evreilor, ci ale legionarilor măcelăriți de către evrei¹¹⁶.

C. Negaționismul selectiv

Negaționismul selectiv nu este nicăieri în Europa Centrală și de Est mai flagrant decât în România. Parte, ca și negaționismul deflectiv, dintr-o strategie discursivă disculpantă cu caracter naționalist, negaționismul selectiv admite existența Holocaustului în alte părți,

110. *Ibid.*, și *idem România în arhivele Kremlinului*, ed. cit. p. 230.

111. *Ibid.*, pp. 29 și, respectiv, 222.

112. Ion Coja, *Legionarii noștri*, Kogaion, București, 1997, pp. 156-169. Citatul la p. 167.

113. *Idem*, *Marele manipulator și asasinarea lui Culianu, Ceaușescu, Iorga*, Miracol, București, 1999.

114. *România liberă*, 3 septembrie 2003.

115. *România Mare*, nr. 689, 26 septembrie 2003.

116. *Ibid.*, nr. 706, 23 ianuarie 2004.

dar nu recunoaște responsabilitatea României, a regimului Antonescu și nici a legionarilor pentru atrocitățile antisemite.

Cele două figuri emblematiche ale negaționismului selectiv românesc sunt Gheorghe Buzatu și Ion Coja. Buzatu a fost coordonatorul sau prefațatorul unor volume în care Garda de Fier și liderul acesteia apar într-o lumină favorabilă¹¹⁷. Totuși, istoricul admitea, până de curând, că legionarii au ucis evrei, chiar dacă scuza acțiunile acestora ca fiind reacția autohtonă la bolșevism și la crimele comuniste, în care evreei ar fi avut un rol major. După cum se exprima succint în săptămânalul PRM, *România Mare*, la data de 22 decembrie 1995, „Crima naște crimă”. Între timp însă, Buzatu s-a raliat pozițiilor negaționismului selectiv pe care Coja le-a afișat de la bun început.

La mijlocul anului 2001, Buzatu și Coja au organizat, la București, un simpozion al cărui titlu – „Holocaust în România?” – vorbește de la sine. Simpozionul a fost împărțit în două sesiuni, prima examinând „îndoielnica” existență a unui Holocaust românesc, iar a doua, motivele existenței unui „antiromânism puternic instituționalizat”. Ca rezultat al celei de-a doua sesiuni, a fost înființată Liga pentru Combaterea Antiromânismului (LICAR), condusă de Coja. Rezoluțiile adoptate au fost publicate, printre altele, în publicația lunară legionară *Permanențe*¹¹⁸. Semnatarii, se afirmă, „țin să precizeze că nu avem nici o legătură cu acele persoane și opinii care contestă integral producerea Holocaustului antievreiesc din anii celui de-al doilea război mondial”. Rezoluțiile specifice, de asemenea, că evreei „au suferit cam peste tot în Europa acelor ani, dar nu și în România” și adaugă că „mărturiile unor evrei demni de toată încrederea” demonstrează că, „în acei ani, România și poporul român au avut un comportament care face onoare demnității umane”. În sprijinul afirmațiilor erau invocate fragmente din pretinsa mărturie depusă în fața unui tribunal elvețian, în anul 1955, de către fostul lider al evreilor români din timpul războiului, Wilhelm Filderman, care l-ar fi scos din culpă pe Antonescu. Dar documentul nu a fost nicăieri și niciodată reprodus și existența acestuia este mai mult decât îndoielnică¹¹⁹. Pretinsa „mărturie” a lui Filderman la procesul de la Berna fusese menționată pentru prima oară într-un volum din 1994, într-o „notă a editorului” Kurt W. Treptow¹²⁰, istoric american stabilit în România, cu vederi prolegionare și proantonesciene, care s-a bucurat de mare trecere pe lângă autorități¹²¹. Coja va afirma că de aici aflase pentru prima oară de existența „documentului”¹²². Istoricul american afirma că

117. Spre exemplu, Kurt W. Treptow și Gheorghe Buzatu, „Procesul” lui Corneliu Zelea Codreanu (mai 1938) [f.e.], Iași, 1994, sau Gheorghe Buzatu, Corneliu Ciucaru și Cristian Sandache, *Radiografia dreptei românești*, FF Press, București, 1996. Cu ocazia aniversării a 70 de ani de la întemeierea Legiunii, care a avut loc la Iași, în „capitala mișcării”, Buzatu a ținut, la 24 iunie 1997, o conferință, documentată și pe o casetă video pusă în vânzare de editura legionară Gordian din Timișoara. Vezi Gordian, *Legiunea Arhanghelul Mihail. 70 de minute împreună cu Mișcarea legionară la Iași. 24 iunie 1997*.

118. Vezi nr. 7 din iulie 2001.

119. Vezi Michael Shafir, *Între negare și trivializare prin comparație*, ed. cit., pp. 92-95.

120. Este vorba despre volumul lui Sabin Manuilă și Wilhelm Filderman, *Populația evreiască din România în timpul celui de-al doilea război mondial*, Editura Fundației Culturale Române, Iași, 1994, în care Treptow cita „mărturia” la pp. 8-12. Treptow va mai cita din ea, dar va evita să indice sursa, în volumul Kurt Treptow (ed.), *A History of Romania*, The Center for Romanian Studies, The Romanian Cultural Foundation, Iași, 1995, pp. 485, 499-500, tom care avea să fie distribuit masiv în strănătate de către editor, Fundația Culturală Română, filiala Iași, cu ajutorul ambasadelor României.

121. Mai mulți oficiali și istorici care i-au fost apropiați au fost puși într-o situație jenantă în 2002, când Treptow a fost judecat și închis, în urma unui scandal de pedofilie.

122. Ion Coja, *Marele manipulator*, ed. cit., pp. 298-299.

originalul poate fi consultat la Centrul de Istorie și Civilizație Europeană din Iași, al cărui director era Buzatu. Istoricul va admite, în cele din urmă, că „documentul” consta într-un articol publicat în săptămânalul de scandal *Baricada*. Tabloidul pretindea că ar fi primit „documentul” de la Matei Cazacu, un istoric român stabilit în Franța. Contactat de la București de către vicepreședintele Fundației Filderman, Teodor Wexler, Cazacu avea să dezmințască orice implicare¹²³.

Atât în cuvântarea sa la simpozion¹²⁴, cât și într-un articol din noua *Revista Mareșal Antonescu*, Coja mai convoacă un „martor” care să ateste „nevinovăția” României: fostul șef-rabin Alexandru Șafran¹²⁵. Coja invocă o dedicație pe care ar fi primit-o fiul guvernatorului Transnistriei, Gheorghe Alexianu. Dedicția îl disculpa de orice crimă pe Alexianu, care a fost executat împreună cu Antonescu, în 1946. În urma acestor afirmații, unul dintre autorii acestui raport, politologul Michael Shafir, l-a contactat pe nepotul bătrânului (91 de ani la acea dată) rabin, Dan Șafran, pentru a ajuta la clarificarea autenticității dedicației. Rabinul Șafran a răspuns că roagă să fie recitate rândurile pe care le scrisese despre Alexianu în memoriile sale. Guvernatorul este menționat acolo o singură dată, fiind descris ca „renumit pentru cruzimea sa”¹²⁶.

Declarația finală a simpozionului confirmă, de asemenea, vechile poziții ale lui Coja privind neparticiparea Gărzii de Fier la pogromul de la București, în 1941. Asemenea lui Coja, semnatarii declarației pretind că Tribunalul internațional de la Nürnberg investigase „toate crimele împotriva umanității” din timpul războiului și că ar fi fost cercetată și Mișcarea Legionară, „dar procurorii înaltei instanțe internaționale nu au putut reține nici o vină, nici o crimă de genocid pe seama legionarilor”. Legenda disculpării Legiunii de către Tribunalul de la Nürnberg a fost inspirată de negaționiștii români aflați în exil (vezi *infra*) și întreținută de Coja¹²⁷. După cum se știe, procurorii amintiți nu investigaseră, și cu atât mai puțin nu exoneraseră, Garda de Fier, Tribunalul de la Nürnberg neocupându-se decât de criminalii de război din Germania nazistă¹²⁸.

În 2001, Gheorghe Buzatu a girat, prin intermediul Centrului de Istorie și Civilizație Europeană, pe care îl conducea, apariția, sub auspiciile Academiei Române, a unei cărțuții imunde, *Naționalistul*, semnată de tânărul deputat PRM Vlad Hogeă. Cartea este compusă din articole publicate în prealabil în *România Mare* și *Politica*, sau pamflete prezentate de autor drept „studii”, apărute sub pseudonim într-o revistă locală de scandal, *Atac de Târgu' Ieșilor*. Unul dintre „studii” are titlul „Care Holocaust?” și subtitlul „Mareșalul Ion Antonescu a protejat evreii din România”. Hogeă citează și el „mărturia” lui Filderman și, după ce invocă autori care au tratat perioada 1940-1944 – Gh. Buzatu, Ioan Scurtu, Valeriu Florin Dobrinescu, Iosif Constantin Drăgan, Mircea Mușat, gen. I. Gheorghe, col. Gh. Magherescu –, conchide: „Documentele prezentate dovedesc

123. Vezi *Baricada*, nr. 26, iulie 1991, și Lya Benjamin, „Considerații pe marginea pretinsului testament”, *Societate și cultură*, nr. 4, 1995, pp. 39-43.

124. Vezi Ion Coja, „Simpozion internațional: «Holocaust în România?»” (1-7), *România Mare*, 13-24 august 2001.

125. Detalii în Michael Shafir, *Între negare și trivialisare prin comparație*, ed. cit., pp. 95-96.

126. Alexandru Șafran, *Un tăciune smuls flăcărilor. Memorii*, Hasefer, București, 1996, p. 86.

127. Vezi Ion Coja, *Legionarii noștri*, ed. cit., pp. 98-111, precum și polemica sa cu Zigu Ornea, în *Dilema*, 11-17 august și 25-31 august 1997.

128. Vezi I. Deák, J.T. Gross și T. Judt (coord.), *Procese în Europa. Al doilea război mondial și consecințele lui*, Curtea Veche, București, 2003, *passim*.

în mod clar că evreii din România NU au fost supuși unui regim de exterminare de către regimul Antonescu”¹²⁹. În rest, cartea este explicit antisemită, autorul afirmând pe față că a fost inspirat de criminalul de război nazist executat la Nürnberg, Julius Streicher. Explicabil deci că Hogegea nu ezită să afirme că „antichriștii evreo-khazari au încercat să-și înfrângă complexul inferiorității lor spirituale printr-o animalizare completă a trăirilor afective” sau că „marxismul bolșevic și capitalismul sălbatic au fost născocite de aceiași rabini și zarafi bărboși care bolboroseau în neștire pe la întâlniri de taină, urzind noi și noi protocoale de înrobire a «goymilor»”¹³⁰.

Publicarea cărții a provocat un mare scandal în presă, dar deputatul Hogegea și-a păstrat poziția, deși cele scrise intrau, prin mesajul xenofob, sub incidența Codului penal. Buzatu, cel care a permis publicarea cărții sub egida Academiei, și-a dat demisia formal din fruntea Centrului, dar și-a păstrat, *de facto*, controlul asupra instituției.

Negaționismul selectiv este practicat nu doar de intelectuali sau politicieni extremiști, ci, uneori, și de autoritățile statului. Acest lucru se poate observa din modul în care este pusă în practică Ordonanța de Urgență a Guvernului nr. 31 din 13 martie 2002.

Ordonanța, adoptată sub presiune internațională înaintea aderării României la NATO, interzice organizațiile și simbolurile cu caracter fascist, rasist sau xenofob, precum și promovarea cultului persoanelor vinovate de săvârșirea unor infracțiuni contra păcii și omenirii. Sunt, de asemenea, interzise ridicarea sau menținerea în locuri publice, cu excepția muzeelor sau în scop științific, a unor statui, grupuri statuare sau plăci comemorative referitoare la persoane vinovate de săvârșirea de „crime contra păcii și omenirii” (pentru care fusese condamnat Antonescu), precum și acordarea numelor acestora străzilor și altor locuri aparținând spațiului public. În fine, ordonanța interzice negarea în public a Holocaustului ori a efectelor acestuia. Pedepsele pentru încălcarea prevederilor ordonanței oscilează de la amendă la închisoare de până la 15 ani¹³¹.

Până în momentul publicării ordonanței, între șase și opt statui au fost ridicate în memoria mareșalului Antonescu, iar 25 de străzi sau piețe, precum și un cimitir militar (din Lețcani-Iași) îi purtau numele. Autoritățile nu au făcut o preocupare din a urmări dacă în toate aceste cazuri prevederile legale sunt aplicate. Situația câtorva monumente dedicate lui Antonescu este incertă¹³². În 2004, continuau să existe străzi cu numele mareșalului

129. Vlad Hogegea, *Naționalistul*, Academia Română, Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, Iași, 2001, pp. 60-66.

130. *Ibid.*, pp. 44, 56, *passim*.

131. Mediafax din 18 martie 2002, *Monitorul Oficial al României*, 28 martie 2002, www.indaco.ro.

132. Mediafax citând surse ale Federației Comunităților Evreiești din România, menționa, la 18 martie 2002, numărul de șase statui, aflate la București, Iași, Jilava (de fapt, o troiță), Slobozia, Piatra-Neamț și Târgoviște. O scrisoare de protest a Comisiei Helsinki a SUA menționa, potrivit aceleiași agenții, la 28 iunie 2002, alte două statui, la Sărmaș și Călărași. Primarul Călărașului avea însă să dezmință că o statuie a lui Antonescu ar exista în „spațiul public” al urbei sale, arătând că un bust reprezentându-l pe Antonescu există „numai” în incinta „spațiului privat” din sediul Fundației Mareșal Antonescu din oraș (*Jurnalul Național*, 2 iulie 2002). Potrivit informațiilor noastre, la ora emiterii ordonanței, existau trei statui amplasate în spațiul public (Slobozia, Piatra-Neamț și cimitirul militar din Lețcani, de lângă Iași). Alte patru monumente au fost amplasate într-un spațiu al cărui caracter privat este discutabil: este vorba de troița de la Jilava – aflată totuși pe un spațiu asupra căruia responsabilitatea revine Ministerului Justiției; bustul din curtea bisericii „Sfinții Împărați Constantin și Elena”, ctitorită de Mareșal la București; un alt monument aflat, de asemenea, în spațiul unei biserici, cel de la Sărmaș, din județul Mureș; precum și de monumentul de la Călărași. Inițiative de a înălța monumente la Târgu-Mureș,

Antonescu în orașe precum Cluj-Napoca, Câmpulung-Muscel sau Târgu-Mureș¹³³, iar la Timișoara (unde numele Bulevardului Antonescu a fost schimbat după presiuni interne și externe asupra Consiliului Municipal), o stradă a primit numele legionarului Spiru Blănaru¹³⁴. În fine, Ion Coja a publicat o broșură cu caracter negaționist, după emiterea ordonanței, dar nu a intrat în atenția Justiției¹³⁵.

Mai mult, însuși guvernul României a intrat în contradicție cu Ordonanța 31. La scurt timp după emiterea ei, în sediul guvernului a fost inaugurată o galerie cu portretele foștilor prim-miniștri ai statului, între care se află și cel al lui Ion Antonescu. Acest fapt a provocat protestul Comisiei Helsinki a SUA, care a amendat, cu aceeași ocazie, tergiversarea demolării statuilor lui Antonescu¹³⁶. Ministrul Culturii și Cultelor, Răzvan Theodorescu, a respins protestul, afirmând că toate statuile Mareșalului fuseseră demonstrate, cu excepția bustului aflat în incinta curții bisericii ctitorite de Antonescu la București. Cât despre galeria de portrete, Theodorescu a explicat că aceasta nu se găsește în „spațiul public”, prevederile ordonanței fiind, astfel, strict respectate¹³⁷. Explicația nu stă în picioare, deoarece guvernul este o instituție publică prin excelență, iar semnificația sintagmei „loc public” derivă din acest statut al instituției.

Soarta ordonanței este incertă. După ce a intrat în dezbateră Parlamentului, unde trebuie să capete caracter de lege, au fost propuse mai multe amendamente care îi distorsionează sensul și îi limitează efectele. În Comisia de Apărare din Senat, reprezentanții PNL – printre care fostul președinte al partidului, Mircea Ionescu-Quintus – s-au alăturat PRM, cerând introducerea unor amendamente substanțiale. S-a făcut afirmația că noțiunea de Holocaust ar fi neclară, precum și că ordonanța ar leza dreptul la liberă exprimare, constituind, prin urmare, o lezare a drepturilor omului în general¹³⁸. Această opinie a fost îmbrățișată și de un membru proeminent al Asociației Române pentru Apărarea Drepturilor Omului – Comitetul Helsinki (APADOR-CH)¹³⁹. Ulterior, deși conducerea PNL s-a distanțat de propriii reprezentanți în Comisia de Apărare¹⁴⁰, punctul de vedere al acesteia a fost parțial însușit de către Comisia Juridică

Pitești și Drobeta Turnu-Severin au fost respinse de către Prefectură sau de către autoritățile locale, iar inițiativa fostului primar al Clujului, Gheorghe Funar, aprobată de Consiliul Local și împiedicată de prefect, a ajuns în fața instanțelor juridice, procesul fiind strămutat la Iași. Pentru numărul străzilor, vezi Mediafax, din 18 martie 2002.

133. Vezi Mediafax din 18 noiembrie 2003 (Târgu-Mureș) și Rompres din 9 februarie 2004 (Cluj-Napoca). Pentru Oradea, vezi William Totok, „Mistificări și falsificări: contrareacții la Ordonanță”, *Observator cultural*, nr. 156, 21-27 ianuarie 2003.
134. Vezi interviul cu William Totok în *Divers*, nr. 10, 18 martie 2004.
135. Vezi *Holocaust în România (?). Suită de documente și mărturii adunate și comentate de Ion Coja în folosul parlamentarilor și al autorităților implicate în elaborarea, aprobarea și aplicarea Ordonanței de Urgență nr. 31/2002 a guvernului României*, Kogaion, București, 2002. Titlul citat este cel de pe pagina de titlu, cel exterior fiind Holocaust în România (fără semn de întrebare), ceea ce a făcut posibilă distribuirea broșurii în librării.
136. *Adevărul*, 29-30 iunie 2002.
137. *Cotidianul*, 28 mai 2002, și Mediafax, 29 iunie 2002.
138. *Cotidianul*, 15 aprilie 2002.
139. Vezi Gabriel Andreescu, „Contra extremismului, nu împotriva libertății”, *Observator cultural*, nr. 111, 9-15 aprilie 2002, și „Necesitatea amendării Ordonanței de Urgență nr. 31 privind organizațiile și simbolurile cu caracter fascist, rasist sau xenofob”, *Revista română de drepturile omului*, nr. 23, 2002, pp. 8-19.
140. Mediafax, 17 aprilie 2002.

a Senatului. Această din urmă comisie a decis să aprobe un amendament înaintat de nimeni altul decât senatorul Gheorghe Buzatu. Reprezentantul PRM a propus – și Comisia a acceptat în unanimitate – ca Holocaustul să fie definit drept „*exterminarea sistematică, în masă, a populației evreiești din Europa, organizată de către autoritățile naziste în timpul celui de-al doilea război mondial* (s.n.)”¹⁴¹. Cu alte cuvinte, potrivit acestei definiții, în România nu a avut loc Holocaustul, exterminarea evreilor aici nefiind „organizată de către autoritățile naziste”¹⁴². Definiția intră perfect în categoria „negaționismului selectiv”. Dacă Parlamentul aprobă această definiție a Holocaustului, ordonanța își pierde relevanța.

Trebuie să amintim că această Comisie a fost înființată în urma unei controverse prelungite, cu ecouri internaționale, pornită de la un comunicat al Guvernului României, care este o expresie a negaționismului selectiv. Pe 12 iunie 2003, la finalul unui scurt comunicat privind inițierea unui acord de colaborare dintre Arhivele Naționale ale României și Holocaust Memorial Museum din Washington, erau adăugate următoarele: „În interiorul hotarelor României, în epoca 1940-1945, nu a avut loc un Holocaust”¹⁴³. Comunicatul a stârnit un val de proteste interne și internaționale, inclusiv un protest oficial din partea Israelului¹⁴⁴. Confruntat cu aceste reacții, președintele Ion Iliescu a declarat în fața presei că guvernul trebuia să se abțină de la comentarii¹⁴⁵.

Ulterior, guvernul a revenit într-un mod pozitiv asupra declarației. Astfel, pe data de 17 iunie 2003, executivul român și-a asumat „partea de responsabilitate a statului român din urmă cu 60 de ani pentru victimele Holocaustului”, și a declarat că „guvernanții din perioada 1940-1944, care reprezentau statul român, s-au făcut vinovați de grave crime de război, de pogromuri, deportări în Transnistria, strămutări în masă ale unor importante părți din populația evreiască a României în teritorii ocupate și controlate de armata română cu metode de discriminare și exterminare care fac parte din sinistrul mecanism al Holocaustului”¹⁴⁶.

Influențe ale negaționismului occidental

Negaționismul occidental a contribuit substanțial la apariția și la răspândirea unui curent similar în România, furnizând, după cum am precizat mai sus, totalitatea argumentelor utilizate în negaționismul integral, dar și influențând negaționismul deflectiv și pe cel selectiv.

Radu Theodoru, singurul publicist, după cunoștințele noastre, care propagă deschis negaționismul integral, încheia unul dintre capitolele *Nazismului sionist* salutând publicarea traducerii în românește a *Miturilor fondatoare ale politicii israeliene* „de excelentul

141. *Ibid.*, 5 iunie 2002.

142. Pentru o critică pertinentă a acestei formule, vezi Andrei Oișteanu, „Holocaust: încercare de definire”, *Dilema*, nr. 518, 28 februarie 2003.

143. *Rompres*, 12 iunie 2003.

144. Pentru detalii, vezi Michael Shafir, „Negation at the Top: Deconstructing the Holocaust Denial Salad in the Romanian Cucumber Season”, *Xenopoliana*, vol. XI, nr. 3-4, 2003, pp. 90-122.

145. *Evenimentul zilei*, 18 iunie 2003.

146. *Mediafax*, 17 iunie 2003.

filosof, sociolog și politolog Roger Garaudy¹⁴⁷ și își exprimă speranța că acesta este numai începutul. El mai recomandă „doritorilor să aprofundeze tema” altor importanți autori „revizionști”, ca David Irving, Arthur Butz, Robert Faurisson, Jürgen Graf, Carl O. Nordling și Carlo Mattogno¹⁴⁸. La acea oră, *Mitul exterminării evreilor* de Mattogno fusese deja serializat în *Mișcarea*, revista Mișcării pentru România, în 1994-1995, iar scrierile lui Graf aveau să apară atât în reviste de extremă dreaptă, cât și în volum, în anul 2000¹⁴⁹.

Articole negaționiste occidentale au fost găzduite de nenumărate ori în publicații extremiste din România. Săptămânalul PRM *Politica* a publicat în serial, în opt numere consecutive, în februarie și martie 1995, traduceri semnate de Leonard Gavrilu din revista franceză *Annales d'histoire révisionniste*. În noiembrie 1994, *Mișcarea* publică un articol semnat de Silviu Rareș, care recenza „jaloane ale contestării Holocaustului”, precum scrierile lui D. Irving, Maurice Bardeche, Paul Rassinier, Pierre Guillaume, Richard Harwood, Udo Walendy, Ernst Zündel, cât și cele ale lui R. Faurisson sau A. Butz. Lui David Irving i-au conferit respectabilitate, citându-l ca și cum ar fi o sursă demnă de încredere, atât Watts, în apologia sa pro-Antonescu¹⁵⁰, cât și Mircea Ionițiu¹⁵¹. Tot *Mișcarea* publicase, cu câteva luni mai devreme, o conferință ținută de Irving sub titlul „Lăsați vaporul Auschwitz să se scufunde”, tipărită mai întâi în numărul din iarna 1990-1991 al renumitului bastion negaționist *Institute for Historical Review*¹⁵².

Este de semnalat că multe dintre volumele care propagă literatura negaționistă în traducere văd lumina tiparului la o editură bucureșteană intitulată Samizdat. Sursa de inspirație pentru alegerea numelui editurii a fost, și în acest caz, occidentală. Bine cunoscutul „revizionist” canadian de origine germană Ernst Zündel a fost primul care a conferit întreprinderii lui negaționiste numele de Samizdat, abuzând astfel de cuvântul care devenise un sinonim pentru rezistența intelectuală în fostele state comuniste. Editura este susținută de Iosif Constantin Drăgan, după cum reiese din indicația de pe coperta unui volum pronazist despre „conspirația mondială evreiască”¹⁵³.

„Conspirația mondială evreiască” este unul dintre subiectele preferate ale negaționistilor și ale antisemiților, în general. Literatura autohtonă sau cea tradusă pe marginea acestui subiect este foarte bogată¹⁵⁴. Editura Samizdat este doar una dintre multele

147. Vezi Roger Garaudy, *Miturile fondatoare ale politicii israeliene*, ALMA TP, București, 1998. Despre recepția cărții, vezi George Voicu, *op. cit.*, pp. 160, 166; George Voicu, *Teme antisemite în discursul public*, Ars Docendi, București, 2000, pp. 132-139; și Michael Shafir, „The Man They Love to Hate: Norman Manea's «Snail House» between Holocaust and Gulag”, în *East European Jewish Affairs*, vol. 30, nr. 1, pp. 60-81.

148. Radu Theodoru, *Nazismul sionist*, ed. cit., pp. 27-28.

149. Vezi Jürgen Graf, *Martori oculari sau legile naturii?*, Samizdat, București [2000].

150. Vezi Larry Watts, *O Casandră a României: Ion Antonescu*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1993, p. 379.

151. Vezi Mircea Ionițiu, *Amintiri și reflecțiuni*, Editura Enciclopedică, București 1993, pp. 118, 160.

152. Vezi *Mișcarea*, nr. 8-9 și 10, mai și iunie 1994.

153. „Sam Izdat”, *Marea conspirație mondialistă: Hitler contra Iuda. Caracatița mondialistă este adevăratul anticrist*, Samizdat, București [f.a.]. Pe coperta interioară, stă scris că volumul a fost tipărit de Drăgan Group Print, aparținând companiei Butan Gaz, despre care se știe că este în proprietatea lui Iosif Constantin Drăgan. După cum se poate observa, editorii au folosit ca pseudonim numele editurii, despărțindu-l cu cinism pentru a părea un nume evreiesc. Volumul se încheie cu: „Hitler a murit. TRĂIASCĂ HITLER!”.

154. De exemplu, Jan van Helsing, *Organizațiile secrete și puterea lor în secolul XX*, 2 vol., Samizdat, București, 1997; Nicolae Trofin, *Strategia diabolică a forțelor oculte pentru instaurarea*

edituri care se specializează în această producție, fiind de aproape concurată de către editura bucureșteană Antet. Printre altele, Samizdat a publicat și *Testament politic*, de Hitler, precum și *Miturile fondatoare ale politicii israeliene*, de Garaudy.

Apariția *Miturilor fondatoare*, care i-a atras lui Garaudy o condamnare din partea justiției franceze, a fost salutăată nu numai de publicația lunară prolegionară din Sibiu *Puncte cardinale*, ci și apărată în numele dreptului la liberă exprimare de profesorul Nicolae Manolescu, pe atunci în conducerea Partidului Național-Liberal (PNL), sau de jurnalistul Cristian Tudor Popescu, redactorul-șef al ziarului *Adevărul*. Pentru C.T. Popescu, criticile aduse în străinătate scrierilor lui Garaudy nu făceau altceva decât să pună în chestiune „libertatea de gândire”, iar condamnarea *Miturilor fondatoare* echivala cu a-l sancționa pe Descartes¹⁵⁵. Dacă apărătorii români ai cărții puteau invoca argumentul că Garaudy nu a negat în întregime Holocaustul în *Miturile fondatoare*, ci obiecta numai împotriva „anumitor exagerări”, scuza nu mai era valabilă în cazul cărții *Procesul sionismului israelian : Demascarea conspirației sioniste mondiale*, publicată în traducere, în 1999, aici autorul însușindu-și în întregime argumentul negaționist¹⁵⁶. Nici unul dintre apărătorii săi din România nu a considerat necesar să se distanțeze de pozițiile exprimate anterior.

Influența negaționismului occidental este simțită și în cazul negaționismului deflectiv, așa cum o demonstrează cazurile Buduca și Alexe (vezi *supra*). Încercarea lor de a arunca vina declanșării Holocaustului asupra evreilor nu face, în esență, decât să reproducă un clasic argument „revizionist”. Primul care l-a folosit a fost Maurice Bardèche, urmat de neonazistul Richard Verrall, de Richard Harwood, iar mai târziu de către R. Faurisson și D. Irving pentru ca, în cele din urmă, să fie expus și de Ernst Nolte¹⁵⁷. În ceea ce privește negaționismul selectiv, acesta se inspiră, cu precădere, din scrierile lui Nolte¹⁵⁸.

noii ordini mondiale, vol. I, Risoprint, Cluj-Napoca, 1997; Serge Monaste, *Protocoalele de la Toronto : Națiunile Unite contra creștinismului*, Samizdat, București [f.a.]; David Duke, *Bazele antisemitismului și sionismului ca rasism. Trezirea la realitate*, Antet XX Press, București [f.a.].

155. Vezi N. Manolescu, „Holocaustul și Gulagul”, *România literară*, nr. 9, 11-17 martie 1998; și Cristian Tudor Popescu, „Cazul Garaudy : libertatea gândirii taxată drept antisemitism”, *Adevărul*, 12 decembrie 1996, și „Condamnarea lui Descartes”, *ibid.*, 2 martie 1998. Vezi și William Totok, *op. cit.*, p. 109, n. 44, pentru lista completă a atitudinilor pro-Garaudy ale altor intelectuali, altfel cu poziții democratice.
156. Vezi Roger Garaudy, *Procesul sionismului israelian. Demascarea conspirației sioniste mondiale*, Samizdat, București, 1998. Vezi și George Voicu, *Teme antisemite*, ed. cit., p. 137.
157. Vezi Deborah Lipstadt, *op. cit.*, p. 50 (Bardèche), p. 110 (Harwood) și p. 213 (Irving); Pierre Vidal-Naquet, *Assassins of Memory. Essays on the Denial of the Holocaust*, Columbia University Press, New York, 1992, pp. 38-42 (Harwood și Faurisson); Ernst Nolte, „Standing Things on Their Heads : Against Negative Nationalism in Interpreting History”, în *Forever in the Shadow of Hitler ? Original Documents of the Historikerstreit Concerning the Singularity of the Holocaust*, trad. de James Knowlton și Truett Cates, Humanities Press, Atlantic Highlands, 1993, pp. 149-154.
158. Richard E. Evans, *In Hitler's Shadow. West German Historians and the Attempt to Escape from the Nazi Past*, I.B. Tauris Ltd., Londra, 1989, *passim*.

Influențe ale exilului românesc

Exilul românesc a jucat un rol determinant în reproducerea și difuzarea tezelor negaționiste înainte și după 1989. Înainte de a oferi argumente în acest sens, este necesară diferențierea exilului politic și intelectual de „masa” refugiaților, între minoritatea activă și diaspora prinsă în procesul de asimilare din țările de primire neexistând neapărat o legătură de reprezentare. Orientarea generală naționalistă „de dreapta” a exilului românesc mobilizat politic și suprareprezentarea extremei drepte în rândurile sale sunt notorii, probate de principalele lucrări sistematice disponibile¹⁵⁹. Acest lucru nu constituie însă decât o condiție favorizantă pentru reproducerea negaționismului, factorii determinanți fiind de natură structurală (locul antisemitismului în istoria modernă a României) și conjuncturală (anticomunismul militant din perioada Războiului Rece și instrumentalizarea antifascismului de către regimurile comuniste). Trebuie precizat în acest sens că „exilul” nu e constituit de un grup compact și omogen, a cărui calitate esențială ar fi negaționismul: el funcționează mai degrabă ca o rețea, ca o „interfață” între lumea din țară și cea din exterior, iar formele de negaționism care pot fi întâlnite depind de tipul de conexiuni stabilite între diferitele medii și de traiectoria individuală a „exilaților”. Mai trebuie precizat, de asemenea, că deși constituie un fenomen istoric, asemănător altor exiluri est-europene, condamnat la dispariție după 1989, exilul românesc a fost și este capabil de autoreproducere, dispariția regimului comunist fiind mai degrabă un factor stimulator pentru redifuzarea tezelor negaționiste. Valoarea simbolică presupusă a exilului, statutul său recunoscut de „elită” îi permit să exercite o influență superioară condiției de relativă precaritate a membrilor săi. În sfârșit, este de datoria noastră să menționăm că în exil s-au împus și personalități care au adus o contribuție importantă la dezvăluirea crimelor legionarilor sau ale regimului Antonescu. Remarcabilă, în această privință, este activitatea publicistică a dr. Ion Solacolu și a lui William Totok, ambii activând în Germania.

A. Negaționismul integral

Deși ocupă o poziție aparent marginală în exilul românesc, purtătorii de cuvânt ai unor asemenea teze au jucat un rol determinant în conectarea moștenitorilor național-comunismului românesc la rețelele extremei drepte europene, mediind difuzarea lucrărilor acesteia. În Franța, se evidențiază grupul din jurul librăriei românești de la Paris („Librairie roumaine du savoir, antitotalitaire”), al cărei proprietar, George Dănescu-Pișcoci, este deopotrivă difuzor și editor al unei literaturi legionare românești și al unei literaturi negaționiste franceze (din cercul *La Vieille Taupe*) și principalul promotor al cărții lui Garaudy *Miturile fondatoare*. Așa cum arăta Bernard Camboulives, nu avem de-a face, în acest caz, cu un „fost focar de luptă contra național-comunismului”, ci mai degrabă

159. Vezi Vasile Dumitrescu, *O istorie a exilului românesc (1944-1989) în eseuri, articole, scrisori, imagini etc.*, Victor Frunză, București, 1997; Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc (1945-1989)*, Compania, București, 2003; Silvia Constantinescu, *Exil. Oameni și idei*, Curierul Românesc, București, 1995, precum și numărul consacrat exilului de revista *Secolul XX*, 1997/1998.

cu o „oficină care privilegiază tezele revizioniste și negaționiste îndreptate împotriva «gândirii occidentale dominante»”. Așa-zisul „antitotalitarism” al librăriei se dovedește, la o cât de superficială examinare, a nu fi altceva decât „un mijloc de a permite celor care pun la îndoială mai cu seamă camerele de gazare să-și etaleze ideile”¹⁶⁰.

Negaționismul integral a fost „importat” din Occident și cu ajutorul unora dintre legionarii exilați, aflați acolo. Un timp, principala publicație care a îmbrățișat aceste poziții a fost *Gazeta de vest*, editată de către „simistul” Ovidiu Guleș¹⁶¹. Finanțarea *Gazetei de vest*, ca și a Editurii Gordian, de altfel, a cărei principală activitate a fost diseminarea publicațiilor legionare, s-a datorat legionarului Zaharia Marineasa, decedat în 1997. După moartea lui Horia Sima, în mai 1993, Marineasa a făcut parte din așa-numitul Grup de Comandă Interior al veteranilor legionari, în fruntea căruia se afla Mîrcea Nicolau¹⁶². Marineasa, care fusese încarcerat timp de 21 de ani, după rebeliunea legionară contra lui Antonescu, era finanțatorul altor câtorva edituri specializate în literatură legionară din București, Cluj, Craiova, Sibiu și Chișinău. A decedat cu puțin timp înainte de apariția, la București, în ianuarie 1998, a publicației „simiste” *Permanențe*, plănuită și finanțată tot de el și al cărei editor-șef avea să devină Nicolau¹⁶³. Dacă între timp *Gazeta de vest* și Editura Gordian și-au încetat activitatea, *Permanențe* și lunarul sibian *Puncte cardinale* continuă să apară. Li s-a alăturat, de atunci, și publicația legionară bucureșteană *Obiectiv legionar*, condusă de Șerban Suru, nerecunoscut de vechea Gardă drept legionar autentic. Revista legionară „codrenistă” *Mișcarea* a încetat să mai apară.

Importanța acestor publicații nu trebuie exagerată, dar influența lor nu poate fi nici ignorată. Pe când mai apărea, *Gazeta de vest* avea o difuzare de circa 2 000 de exemplare, iar *Puncte cardinale* este distribuită, cu precădere, în străinătate¹⁶⁴. Grupul neolegionar din Timișoara avusese legături considerabile cu formațiuni de extremă dreaptă din alte câteva țări, sau cu dreapta radicală internațională. A avut o strânsă colaborare cu organizația International Third Position (ITP), publicându-se reciproc¹⁶⁵. Mai mult, Editura Gordian scotea o versiune în limba română a principalei publicații ITP, *Final Conflict*. ITP avea să-și însușească forma organizatorică („cuiburile”) a Legiunii¹⁶⁶, la fel ca partidul neofascist Frontul Național Revoluționar Portughez¹⁶⁷. De asemenea, legionarii timișoreni au întreținut legături cu organizația-umbrelă care unește toate grupurile de extremă dreaptă din Marea Britanie, Liga Sfântului George, precum și cu extremiștii radicali de dreapta din Germania, având loc întâlniri în Germania între

160. Bernard Camboulives, „Un scandal : librăria română din Paris”, 22, nr. 735, 6-12 aprilie 2004, p. 16.

161. Ovidiu Guleș, *Cum am cunoscut Legiunea Arhanghelului Mihail*, Gordian, Timișoara, 1992, pp. 13-22.

162. *Idem*, *Zaharia Marineasa, Prezent ! Garda de Fier după Horia Sima*, Gordian, Timișoara, 1998, pp. 4 și 19.

163. *Ibid.*, pp. 3, 54-55.

164. *Ibid.*, p. 26, și interviul cu Gabriel Constantinescu în *Puncte cardinale* din aprilie 1999.

165. Astfel, în 1999, *Gazeta de vest* va publica „Declarația de principii”, a ITP, și, la rândul său, organizația va pune la dispoziția grupului condus de Guleș website-ul său pentru diseminarea propagandei legionare. Vezi „Declarație de principii : Poziția a Treia Internațională”, *Gazeta de vest*, nr. 149, martie 1999, pp. 22-27, și site-ul dspace.dial.pipex.com/third-position din 1999.

166. Vezi „Noile structuri ale Poziției a Treia engleze”, *Gazeta de vest*, nr. 36, decembrie 1997, p. 54.

167. Roger Griffin, *The Nature of Fascism*, Routledge, Londra, 1994, p. 166.

tinerii legionari români și reprezentanți ai organizației de tineret a Partidului Național-Democrat, așa cum a consemnat și Oficiul pentru Protecția Constituției din acea țară¹⁶⁸. În câteva ocazii, grupul condus de Guleș a fost în pelerinaj la Majadahonda, unde au fost uciși „martirii” Gărzii de Fier Ion Moța și Vasile Marin, sau a organizat pelerinaje locale de coloratură legionară.

Legături cu cercurile de extremă dreaptă occidentale, mai ales franceze antiglobaliste, legate de numele lui Alain de Benoist, întreține și Noua Dreaptă, un grup înființat în anul 1994¹⁶⁹. Acest grup nu trebuie confundat nici cu organizația neonazistă și negaționistă Noua Dreaptă, înființată în anul 2000 de către Tudor Ionescu, care publica pe Internet o revista omonimă¹⁷⁰, nici cu Partidul Dreapta Națională (PDN) condus de Radu Sorescu, preluat apoi de Cornel Brahaș și între timp dispărut și el, partid editând la rândul său o publicație cu numele *Noua dreaptă*¹⁷¹. Grupul, prezidat de Bogdan George Rădulescu, editează revista *Măiastra*, iar semnăturile unora dintre membrii grupului se regăsesc în publicația *Generația drepteii*, editată de persoane care (până la unificarea prin absorbție cu PNL, din martie 2003) erau apropiate Uniunii Forțelor de Dreapta. Existau totuși și puncte comune între PDN și grupul Noua Dreaptă, mai ales în ceea ce privește abordarea problemei romilor din România. Ambele au dat dovadă de un rasism rar întâlnit chiar în contextul extremei drepte, și această atitudine s-a oglindit în *Măiastra* și în felul în care a fost tratat genocidul romilor sub regimul Antonescu. O recenzie din *Măiastra* a cărții cercetătorului Viorel Achim, *Țigani în istoria României*, falsifică grosolan concluziile cercetătorului, disculpându-l pe Antonescu și autoritățile române¹⁷².

Cât privește Noua Dreaptă, condusă de Tudor Ionescu, să spunem că primul negaționist român condamnat în baza Ordonanței nr. 31/2002 (dar imediat grațiat) făcea parte din rândurile acestei organizații. Grigore Oprea¹⁷³ și-a publicat lucrările făcând apologia Gărzii de Fier la Editura Gordian și în paginile *Gazetei de vest*¹⁷⁴.

168. Vezi fotografiile publicate în *Gazeta de vest*, nr. 125, septembrie 1996, și nr. 128, decembrie 1996, precum și „Verfassungsschutzbericht, 1996”, la <http://www.verfassungsschutz.de>.

169. Privitor la contactele internaționale ale grupului, vezi articolul lui Gerald Pruvost, „Noua dreaptă europeană a fost reprezentată și de România”, *România liberă*, 23 septembrie 1997.

170. Vezi „Cine suntem?”, <http://www.nouadreapta.org>.

171. Despre partidul lui Radu Sorescu și antisemitismul acestuia, vezi Michael Shafir, „Marginalization or Mainstream? The Extreme Right in Post-Communist Romania”, în Paul Hainsworth (ed.), *The Politics of the Extreme Right: From the Margins to the Mainstream*, Pinter, Londra, 2000, pp. 247-267, referințele la pp. 255-258.

172. Bogdan-Ioan Matei, recenzie la Viorel Achim, *Țigani în istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1998, în *Măiastra*, vol. 3, nr. 4, 2001, pp. 61-63.

173. Vezi *Evenimentul zilei* din 17 iulie 2003. Oprea a fost condamnat la doi ani și șase luni închisoare pentru propagandă naționalistă șovină și la alți doi ani și șase luni pentru răspândirea, vânzarea și confecționarea, precum și deținerea în vederea răspândirii de simboluri fasciste, rasiste și xenofobe. Tribunalul a decis că, timp de cinci ani, Oprea nu își va putea exercita drepturile civile. El însă a încălcat imediat prevederile verdictului prin articolul „Neostalinism în România: apariția infracțiunii de a studia și repariția proceselor politice”, difuzat pe site-ul condus de Tudor Ionescu. Vezi <http://www.nouadreapta.org>.

174. Vezi Grigore Oprea, *Garda de Fier: o carte pentru tânărul român*, Gordian, Timișoara, 1994.

B. *Negaționismul selectiv și negaționismul deflectiv*

În ciuda distanței geografice, o influență mai mare decât cea a lui Dănescu-Pișcoci poate fi atribuită exilatului legionar Traian Golea, care trăiește în Florida, SUA. În 1996, Golea a publicat un pamflet răspândit și în România¹⁷⁵, care poate fi considerat drept o bună ilustrare a „circulației de idei” între exil și negaționistii selectivi autohtoni. Broșura preia și câteva teze care, în contextul românesc, se leagă de nostalgia fostului regim, de genul fostului ofițer de Securitate Pavel Coruț. Conducătorii de azi ai României, scrie Golea referindu-se la cei din jurul președintelui Iliescu, nu ar fi altceva decât foști comuniști, „care acuma slujesc Noua Ordine Mondială”. Antonescu, susține Golea, nu poate fi calificat drept „fascist” sau „criminal de război” „numai pentru că s-a aliat cu Germania lui Hitler în războiul pentru recucerirea Basarabiei”. Dacă se procedează astfel, continua autorul, „atunci și Roosevelt și Churchill pot fi acuzați că ar fi fost comuniști pentru că s-au aliat cu dictatorul Stalin”. Golea trece și la disculparea Gărzii de Fier, încercând să o spele de acuzația de „fascism” și afirmând, în conformitate cu un mit sus-menționat, că Legiunea Arhanghelului Mihail a fost „scoasă de sub acuzație de către Tribunalul Internațional de la Nürnberg”. Potrivit exilatului american, acuza de participare la Holocaust adusă lui Antonescu nu ar fi altceva decât o exagerare răuvoitoare pusă în circulație de fostul rabin-șef Moses Rosen, iar afirmațiile similare ale lui Elie Wiesel sunt calificate a nu fi altceva decât rezultatul unei „fantezii bolnave”. În atacurile sale împotriva lui Wiesel, Golea copiază modelul de argumentare al lui Faurisson¹⁷⁶. Îmbrățișând argumentul deflectiv reactiv, Golea arăta că măsurile represive luate de Antonescu împotriva evreilor au fost motivate de atitudinea procomunistă și anti-românească a acestora. În repetate rânduri, Golea face trimiteri la cercetările lui Buzatu, citat drept autoritate principală în domeniu. Concluzia este previzibilă, că în România nu a existat un Holocaust.

Trivializarea prin comparație a Holocaustului

Prin „trivializare comparativă” desemnăm utilizarea abuzivă a comparațiilor în scopul minimalizării Holocaustului, al banalizării atrocităților comise prin implementarea „Soluției Finale” și al condiționării memoriei Holocaustului.

În acest punct, se cuvin făcute precizări suplimentare. Cum se înțelege, nu ne referim la orice fel de comparații. Metoda comparativă este metodă de bază în cadrul studiilor istorice și, firește, constituie o preocupare legitimă și atunci când este studiat Holocaustul. Încă din anii '50, dar cu precădere în ultimii 20 de ani, au fost publicate nenumărate studii în care Holocaustul este comparat cu alte fenomene genocidare – cel mai frecvent, cu atrocitățile comuniste din Ucraina și restul Uniunii Sovietice sau din Asia, cu

175. Traian Golea, „Regizarea unei condamnări a poporului român : personalități politice americane și internaționale atacă România pe baza unor minciuni și calomnii”, *Romanian Historical Studies*, Florida, 1996. Vezi și *Pagina României Naționaliste* – cea mai amplă publicație electronică neolegionară editată de Nicolae Niță : <http://pages.prodigy.net/nnita/garda.html>.

176. <http://www.abbc.com/zundel/index.html>.

masacrarea armenilor la ordinul guvernului turc, în timpul primului război mondial, sau cu alte crime în masă de dată recentă¹⁷⁷. Pe de altă parte, în istoriografia postbelică, Holocaustul a fost tratat în mod paradigmatic drept un fenomen unic. Asupra unicității Holocaustului există un acord larg în rândul istoricilor importanți, deși criteriile unicității nu sunt mereu aceleași. Diferența specifică pe care insistă cei mai mulți dintre ei ține de „intenția totalității” din proiectul criminal al „Soluției Finale” care îi viza ineluctabil „pe toți evreii”¹⁷⁸, nelăsând posibilitatea salvării (de exemplu, prin colaboraționism sau convertire în „om nou” a „dușmanului”, așa cum permitea comunismul).

În ultimele două decenii, unicitatea Holocaustului a fost subiectul unor intense dezbateri¹⁷⁹. Acestea depășesc sfera de interes a prezentului studiu. Pentru tema noastră, este suficient să spunem că, în vecinătatea acestor dezbateri, a apărut un curent care a deturnat uzul comparațiilor pentru a minimaliza Holocaustul. Astfel, comparația s-a transformat dintr-un instrument cognitiv, util pentru o mai bună cunoaștere istorică, pentru a delimita asemănările și deosebirile dintre fenomene comparabile, într-o strategie discursivă prin care Holocaustul este minimalizat și banalizat.

Cei care promovează trivializarea prin comparație exploatează polisemia cuvântului *unicitate* pentru a-i acuza pe evrei că încearcă să exercite un „monopol al suferinței”, în scopuri lucrative¹⁸⁰. Aceasta deși specialiștii au arătat, în mod repetat, că unicitatea a fost argumentată nu pentru a face din tragedia evreilor singura suferință colectivă care trebuie luată în seamă, necomparabilă cu a altora, ci pentru a atrage atenția asupra specificității extreme a proiectului genocidar nazist¹⁸¹. Tema „monopolului suferinței” transpare, uneori, și din scrieri academice. Astfel, Stéphane Courtois, în faimoasa sa prefață la *Cartea neagră a comunismului*, afirma :

După anul 1945, genocidul evreilor a apărut ca paradigmă a barbariei moderne, ajungând să ocupe aproape întregul spațiu rezervat percepției terorii de masă în secolul XX. (...) Mai recent, punerea în evidență a singularității genocidului evreilor, focalizând atenția asupra unei atrocități excepționale, a împiedicat de asemenea perceperea altor realități de același ordin din lumea comunistă. Și apoi, cum să-ți fi imaginat că cei care prin victoria lor au contribuit la distrugerea unui sistem genocidar ar fi putut ei înșiși practica asemenea metode? Reflexul cel mai răspândit a fost refuzul de a aborda un asemenea paradox¹⁸².

Așa cum se știe, acest paragraf, care conține, în întrebarea retorică, o sugestie incriminantă la adresa evreilor, precum și acela în care Courtois afirmă că „regimurile comuniste au comis crime implicând o sută de milioane de persoane, față de 25 de milioane de persoane din perioada nazistă”¹⁸³, au stârnit numeroase controverse, inclusiv

177. Vezi, de exemplu: Alan S. Rosenbaum (ed.), *Is The Holocaust Unique? Perspectives on Comparative Genocide*, Westview Press, Oxford, Boulder, Colorado, 1996; Yves Ternon, *Statul criminal. Genocidurile secolului XX*, Institutul European, Iași, 2002.

178. Yehuda Bauer, *Rethinking the Holocaust*, Yale University Press, New Haven și Londra, 2001, p. 49.

179. Wulf Kansteiner, „From Exception to Exemplum: The New Approach to Nazism and the «Final Solution»”, *History and Theory*, vol. 33, nr. 2, mai 1994, pp. 145-171.

180. Tema a fost resuscitată recent ca urmare a publicării cărții lui Norman Finkelstein, *The Holocaust Industry: Reflections on the Exploitation of Jewish Suffering*, Verso, Londra și New York, 2000.

181. Yehuda Bauer, *op. cit.*, pp. 39 și urm.

182. Stéphane Courtois, *Crimele comunismului*, în *idem et al.*, *Cartea neagră a comunismului. Crime, teroare, represiune*, Humanitas și Fundația Academia Civică, București, 1998, pp. 27-28.

183. *Ibid.*, p. 21.

între autorii *Cărții negre a comunismului*, care s-au distanțat de bilanțul victimelor făcut de Courtois, precum și de mai multe prezumții conținute în prefață¹⁸⁴. Și această dispută depășește sfera de interes a raportului, dar important de reținut este că formulările controversate ale lui Stéphane Courtois au avut un mare impact în Europa de Est, fiind preluate necritic în scrierile unor figuri importante ale vieții intelectuale și politice de aici¹⁸⁵.

Ca urmare, comparația Holocaust-Gulag a fost trivializată în special în trei moduri : prin angajarea în ceea ce Alan S. Rosenbaum și Vladimir Tismăneanu¹⁸⁶ numesc „martirologie competitivă”, afirmându-se primatul genocidar al comunismului pe baza numărului victimelor și contestându-se specificitatea Holocaustului și atenția specială de care are parte ; prin punerea defectelor memoriei comunismului pe seama „monopolului” exercitat de memoria Holocaustului ; prin acuzarea evreilor de instaurarea comunismului – acuzație care, în ultimă instanță, are rolul de a „explica”, de a justifica retroactiv Holocaustul.

Or, cum am amintit mai sus, unicitatea Holocaustului nu constă în numărul victimelor. Apoi, memoria comunismului este precară în Europa de Est nu pentru că ar exista un monopol exercitat de memoria Holocaustului sau o „complicitate” evreiască, ci pentru că, deocamdată cel puțin, în statele postcomuniste există puțină disponibilitate socială, politică și academică pentru studierea, asumarea și amintirea corectă a comunismului¹⁸⁷. În fine, din cercetările făcute până acum și așa cum se demonstrează și într-un capitol al raportului de față¹⁸⁸, se poate deja afirma tranșant că stereotipul conform căruia evreii ar fi avut un rol esențial la instaurarea comunismului în Europa de Est nu poate fi susținut cu dovezi, constituind, de fapt, un mit politic cu substrat antisemit. Tema „iudeo-bolșevismului” a fost întreținută insistent de propaganda formațiunilor și regimurilor politice de tip fascist, iar după 1989, focalizarea atenției asupra membrilor și liderilor evrei ai partidelor comuniste din Europa de Est a fost un procedeu folosit pe scară largă pentru a oculta contribuția autohtonă la instaurarea comunismului¹⁸⁹. În primele faze ale comunismului, a existat o aderență relativ ridicată a evreilor la partidele comuniste, dar această realitate trebuie cauționată făcând câteva observații. Prin mesajul lor antifascist, egalitarist, umanist, partidele comuniste s-au constituit în refugiu pentru minoritățile etnice, fiind singurele care, în contextul și atmosfera de la mijlocul secolului XX, păreau

184. Ronald Aronson, „Communism’s Posthumous Trial”, *History and Theory*, vol. 42, mai 2003, pp. 222-245.

185. Michael Shafir, *Între negare și trivializare prin comparație*, ed. cit., pp. 115 și urm. ; pentru cazul României, vezi și *infra*.

186. Alan S. Rosenbaum, „Introduction”, în Alan S. Rosenbaum (ed.), *op. cit.*, p. 2 ; Vladimir Tismăneanu, „Martirologie competitivă ? Reflecții asupra *Cărții negre a comunismului*”, în *Încet spre Europa. Vladimir Tismăneanu în dialog cu Mircea Mihăieș*, Polirom, Iași, 2000, pp. 201-211.

187. Helga A. Welsh, „Dealing with the Communist Past : Central and East European Experiences after 1990”, *Europe-Asia Studies*, vol. 48, nr. 3, mai 1996, pp. 413-428 ; pentru cazul României, vezi Adrian Cioflâncă, „Politics of Oblivion in Postcommunist Romania”, *Xenopoliana*, vol. IX, nr. 1-4, 2001, pp. 107-114.

188. Vezi capitolul 1.4.

189. Leon Volovici, „Antisemitism in Post-Communist Eastern Europe : A Marginal or a Central Issue ?”, *Acta. Analysis of Current Trends in Antisemitism*, nr. 5, 1994, pp. 16-17 ; Vladimir Tismăneanu, *Fantasies of Salvation. Democracy, Nationalism and Myths in Post-Communist Europe*, Princeton University Press, Princeton, 1999, *passim* [*Fantasmeme salvării. Democrație, naționalism și mit în Europa post-comunistă*, Polirom, Iași, 1999].

să ofere oportunități de salvare și promovare socială pentru cei marginalizați sau persecutați pe motive etnice¹⁹⁰. Aderența la formațiunile comuniste s-a făcut, în general, nu în numele evreității, ci al internaționalismului, tocmai ca strategie identitară prin care să fie redusă povara identității etnice¹⁹¹. După instalarea comunismului, nu a contat atât numărul evreilor din structurile partidelor comuniste și ale instituțiilor nou instalate, cât vizibilitatea lor în poziții de autoritate, greu de acceptat de către o populație și elită încă marcate de stereotipuri antisemite¹⁹². Situația evreilor din blocul comunist s-a schimbat dramatic în anii '50, o dată cu propagarea antisemitismului stalinist¹⁹³, iar „iluzia comunistă” s-a stins treptat și pentru ei, așa cum s-a stins și pentru majoritatea populației. În fine, observația cea mai importantă, instalarea regimurilor comuniste a fost un proces complex, în care au contat, în primul rând, ocupația militară și presiunea politică sovietică, aderența sau pasivitatea majorității populației din statele est-europene, indiferent de etnie, precum și contextul internațional.

În acest context, comparația Holocaust-Gulag este utilizată nu pentru o mai bună cunoaștere a crimelor nazismului și comunismului, ci pentru a evita sau a condiționa memoria și asumarea celei de-a doua tragedii prin invocarea celei dintâi. Nu rareori, politica nazistă este pusă pe seama comunismului. Un astfel de argument și-a făcut loc, de asemenea în cadrul unor dezbateri academice, în timpul „certei istoricilor” din a doua parte a anilor '80. Atunci, mai mulți istorici „revizionști”, în frunte cu Ernst Nolte, au afirmat că nazismul a fost o copie și un rezultat al comunismului. Din această perspectivă, Holocaustul ar fi fost inspirat de politicile criminale comuniste, iar atrocitățile naziste, explicabile în situație de război, nu ar fi avut nimic specific în comparație cu alte atrocități ale secolului XX¹⁹⁴. Încercarea de „normalizare” a Holocaustului și de deculpabilizare a nazismului a fost amendată argumentat la vremea respectivă, mai mulți istorici importanți arătând că nu există dovezi factuale care să susțină ipotezele lui Nolte¹⁹⁵.

De altfel, încă din anii '70, ca reacție la una dintre cărțile lui Nolte (*Germania și Războiul Rece*, 1974), istoricul american Peter Gay a propus formula pe care o utilizăm și noi în acest raport – „trivializare comparativă” (*comparative trivialization*) – pentru a descrie „umanizarea” și „soticata apologie” a nazismului realizată prin „scoaterea în evidență, cu indignare, a crimelor comise de alții”¹⁹⁶. Spre deosebire de Gay, noi folosim

190. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons. A Political History of Romanian Communism*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, Londra, 2003, p. 77, *passim*; Jan T. Gross, „Pânza încălțată: analiza stereotipurilor legate de relațiile dintre polonezi, germani, evrei și comuniști”, în István Deák, Jan T. Gross și Tony Judt (coord.), *op. cit.*, pp. 102-171.

191. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons*, ed. cit., loc. cit.; Robert Levy, *op. cit.*, p. 156, *passim*; Ion Ianoși, *Prejudecăți și judecăți*, Hasefer, București, 2002, p. 74, *passim*; Paul Johnson, *O istorie a evreilor*, Hasefer, București, 2003, pp. 352 și urm.

192. Istoricul Jan T. Gross observă că persistența mitului „iudeo-bolșevismului” după 1945 ne spune ceva nu despre numărul și rolul evreilor în cadrul regimului comunist, ci arată „cât de nemaivăzut, de supărător și de jignitor era să vezi un evreu în vreo poziție de autoritate”, Jan T. Gross, *op. cit.*, p. 133; o interpretare similară se găsește la Gheorghe Onișoru, *op. cit.*, p. 160.

193. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons*, ed. cit., p. 127 și urm.

194. Geoff Eley, „Nazism, Politics and the Image of the Past: Thoughts on the West German Historikerstreit. 1986-1987”, *Past and Present*, nr. 121, noiembrie 1988, pp. 171-208.

195. Richard E. Evans, *op. cit.*

196. Peter Gay, *Freud, Jews and Other Germans: Masters and Victims in Modernist Culture*, Oxford University Press, Oxford, 1978, pp. XI-XII.

noțiunea de *trivializare comparativă* extinzând-o nu numai asupra realităților nongermane și postbelice (inclusiv cele românești), ci și asupra altor obiecte ale comparației.

În rezumat, ne referim, în special, la câteva tipuri de trivializare comparativă: *comparația competitivă* (prin care se afirmă că au existat atrocități mai grave decât Holocaustul sau cel puțin la fel de grave – în cazul României, cele comise de naziști, maghiari sau evrei împotriva românilor, cele comise de regimul Antonescu împotriva comuniștilor, cele comise de comuniști etc. – și că, prin urmare, tragedia evreilor nu merită atenția de care are parte); *comparația banalizantă* (care „normalizează” genocidul evreilor, asimilându-l evenimentelor violente care survin cu regularitate în istoria omenirii, cum ar fi războaiele, sau prezentându-l ca un rezultat regretabil, dar obișnuit al războiului); *comparația parohială* (prin care situația evreilor din propria țară este prezentată ca fiind mai bună decât cea din Germania nazistă sau din alte state aflate în situație comparabilă); *comparația deflectivă* (care prezintă fascismul și Holocaustul drept un rezultat al comunismului – ceea ce, în logică negaționistă, poate însemna „al evreilor”); *comparația tranzacțională* (cea care condiționează asumarea trecutului și a crimelor fasciste cu asumarea trecutului și a crimelor comuniste sau de recunoașterea altor atrocități din istoria României și a omenirii).

Profilul celor care colportează formule ale trivializării prin comparație este extrem de diversificat. Întâlnim în aceeași categorie atât negaționiști și extremiști, cât și personalități din lumea politică și culturală cu profil democratic și cu o bună reputație. Motivele pentru care această formă de minimalizare a Holocaustului atrage personalități publice din categorii atât de diferite merită o analiză separată. Deocamdată, să observăm că și acest lucru este o expresie a extraordinarei confuzii ideologice și culturale care marchează tranziția postcomunistă.

Discuția asupra Holocaustului este abia la început în România, iar dezbaterile serioase care au avut loc în Occident, cu toată bibliografia impresionantă pe care au produs-o de-a lungul deceniilor scurse de la cel de-al doilea război mondial, sunt puțin cunoscute. În timp ce în istoriografia occidentală s-au conturat școli, curente, metodologii concurente în tratarea Holocaustului, în România, idei din diferite registre circulă amestecat și, adesea, sunt colportate *tale quale*, fără examen critic. Așa se face că în aceeași argumentație se pot găsi adevăruri istorice, idei întemeiate, frânturi din diferite teorii occidentale, la un loc cu argumente autojustificative ale regimului Antonescu, rudimente ale istoriografiei comuniste și naționaliste sau chiar formulări din registrul negaționist și extremist.

În toată această confuzie, analiza este foarte dificilă, fiind greu de stabilit ce este conjunctural și ce nu în expresiile publice problematice, cât este cauzat de hazardul formării intelectuale, cât de necunoaștere și ignoranță, cât de convingeri personale și cât de mediul cultural în care acestea apar. Un verdict clar urmează să fie dat de cercetările de istorie culturală și sociologie viitoare.

Pentru moment, acest studiu conține o fotografie de etapă, un inventar menit să ilustreze diferitele forme ale trivializării comparative decelate în partea teoretică, precum și varietatea actorilor sociali care se înscriu în această categorie. În cazul personalităților cu bună reputație, care au deplâns Holocaustul, dar s-au și lansat într-o serie de declarații hazardate, contradictorii, prezența lor în acest subcapitol nu are semnificația unei judecăți globale asupra operei și a personalității lor, ci are menirea de a atrage atenția asupra efectelor negative pe care formulările riscante le pot avea asupra opiniei publice, a mediului cultural și politic din România.

Începem trecerea în revistă cu negaționiștii activi și pe terenul trivializării Holocaustului. Ion Coja se remarcă și la acest capitol. Profesorul bucureștean utilizează comparația banalizantă și pe cea parohială pentru a pretinde că situația evreilor nu era așa gravă cum se crede. El califică drept „minciună” afirmația că evreii ar fi fost trimiși în lagăre în Transnistria „din vina de a fi evreu”. Acolo ar fi ajuns numai două categorii de evrei: cei care „nu erau cetățeni români” și „trecuseră ilegal frontiera”, ceea ce, „în vreme de război, nu poate fi trecut cu vederea”, și „evreii din Bucovina și Basarabia suspecți sau chiar dovediți că aveau simpatii prosovietice”. Dar, afirmă Coja, lagăre similare au existat și în SUA în timpul războiului, pentru japonezii suspecți de neloialitate. Condițiile din lagărele transnistrene fuseseră, potrivit unei scrisori adresate de Coja lui Hillary Clinton, în numele Uniunii Vatra Românească și al LICAR, „net superioare condițiilor în care au trăit japonezii din SUA și Canada în lagărele de concentrare organizate de Guvernul Roosevelt”¹⁹⁷. Coja este dispus să accepte că „identificarea acestor evrei «trădători»” fusese făcută „cu oarecare aproximație”. Se poate, astfel, ca printre evreii deportați să se fi aflat și unii loiali, „ocolind pe mulți evrei vinovați față de Țară”. Dar explicația trebuie căutată în condițiile războiului: „*À la guerre, comme à la guerre!*”¹⁹⁸. Lagărele din Transnistria, afirmă Coja, „nu au fost lagăre de exterminare, căci, practic, evreilor din acele lagăre li se dădea voie să plece oriunde ar fi voit, numai nu în România!”¹⁹⁹. La simpozionul din 2001, Coja mai susține că „aceste *lagăre de concentrare* (cât de lugubru sună această denumire!) nu erau altceva, în Transnistria, decât niște sate. Nu tu gard de sârmă ghimpată, nu tu pază militarizată. Erau câțiva jandarmi numai, care patruleau noaptea *ca să-i păzească pe evrei* de civilii ucraineni care, din diverse motive, s-ar fi dedat la violențe împotriva evreilor (s.a.)”²⁰⁰.

Comparația parohială este larg răspândită din cauza mitului care face din regimul Antonescu „salvatorul evreilor”. Cum am văzut, ideea a prins rădăcini încă din timpul regimului comunist și a cunoscut o mare circulație de la mijlocul anilor '90²⁰¹. Argumentul „salvatorului” se bazează pe interpretarea improprie a rațiunilor schimbărilor din politica regimului Antonescu față de evrei și romi, produse începând cu finalul anului 1942 – o adaptare tactică oportunistă la noua situație de pe front fiind prezentată ca un gest umanitar. În formulările negaționiste, politica antonesciană din a doua parte a războiului este proiectată retroactiv și asupra primei părți a dictaturii Antonescu, pogromurile și deportările fiind ignorate sau minimalizate. Negaționiștii acordă o mare atenție „salvării” evreilor maghiari, cărora Antonescu le-ar fi oferit refugiu în România și le-ar fi permis să emigreze în Palestina²⁰² – aceasta deși, după câte se pare, Antonescu nu avea cunoștință de prezența refugiaților maghiari în țară²⁰³, și, mai important, după

197. *România Mare*, 26 iulie 2002.

198. Ion Coja, „Simpozion internațional”, ed. cit.

199. *Idem*, *Marele manipulator*, ed. cit, p. 183.

200. *Idem*, „Simpozion internațional”, ed. cit.

201. Michael Shafir, „Reabilitarea postcomunistă a mareșalului Antonescu”, ed. cit.

202. După 1989, această idee a fost elaborată pentru prima dată în: „Mareșalul Antonescu i-a salvat pe evreii din România. Un dialog Raoul Șorban – Adrian Păunescu, București, 17 ianuarie 1996”, *Totuși iubirea*, nr. 3, 4, 5, ianuarie-februarie 1996.

203. Radu Lecca afirmă că, în cazul în care Antonescu ar fi știut de prezența evreilor maghiari pe teritoriul României, „ar fi dat ordin ca legea să se aplice și ei să fie împușcați”. Vezi R. Lecca, *Eu i-am salvat pe evreii din România*, Roza Vânturilor, București, 1994, p. 289.

cum arată pe larg Randolph L. Braham, explicațiile pentru fenomen trebuie căutate în altă parte²⁰⁴. În fine, după cum am văzut deja, negaționiștii afirmă despre lagărele din Transnistria că erau locuri unde evreii erau protejați și aveau parte de condiții de trai bune, mai bune decât în alte lagăre, și chiar mai bune decât cele ale românilor din țară.

Unul dintre cele mai teribile lagăre transnistrene, cel de la Vapniarca, era descris într-un articol de un anume Tudor Voicu, în *România Mare*, ca fiind dotat cu cinematograf. T. Voicu susține că Antonescu i-a deportat pe evrei în Transnistria pentru a-i salva de urgia populației, stârnită de comportamentul evreilor din 1940. Antonescu, care fusese „salvatorul” evreimii române, scria același publicist, avea să fie acuzat după război de antisemitism de către evreii nerecunoscători²⁰⁵. Și la Radu Theodoru găsim menționat pretinsul cinematograf din Vapniarca, de data aceasta în cadrul unei formulări deflective. Autorii atrocităților de la Vapniarca și din alte părți în Transnistria, afirmă Theodoru, erau „comisarii evrei prizonieri” și „comuniștii neidentificați atunci de autorități”²⁰⁶. În 1999, Coja admitea că în Transnistria muriseră evrei de inaniție și de boală, pentru că Antonescu „nu înțelegea să-i întrețină din bugetul statului român” pe evreii care nu erau cetățeni români, într-o vreme când sute de mii de români „se confruntau cu foamea și cu lipsa de medicamente”²⁰⁷. Adrian Păunescu – care contribuie și la banalizarea Holocaustului, afirmând că în timp de război ar fi fost imposibil ca printre victimele acestuia să nu se numere și evrei – merge mai departe: Antonescu îi deportase pe evreii basarabeni și bucovineni în Transnistria pentru a-i salva de la foamea pe care o îndurau românii din țară²⁰⁸.

Argumentul „salvatorului” nu este folosit numai de români. Istoricul american rezident azi în România, Larry L. Watts, afirmă că Mareșalul ar fi fost *de facto* protectorul evreilor împotriva planurilor de a aplica în România „Soluția Finală”, deoarece împărțea „standardele occidentale (...), privind drepturile umane și civile fundamentale”²⁰⁹.

Comparația tranzacțională este, deseori, legată de cea deflectivă, negaționiștii conjurând, prin resemantizarea abuzivă a termenului *Holocaust*, la recunoașterea „Holocaustului împotriva poporului român”, a „Holocaustului roșu”, în spatele căruia s-ar afla evreii. Liderul PRM, C.V. Tudor, spunea, în 2001, că așteaptă „vremea când va fi recunoscut, oficial, și Holocaustul împotriva românilor, cu nimic mai prejos decât Holocaustul împotriva evreilor”²¹⁰. Încă din 1991, Tudor avea un răspuns ferm la întrebarea „Cine a adus bolșevismul, teroarea și crima în România?”: „evreii”²¹¹. Și-a păstrat opinia și în 2002, când afirma pe un post de televiziune că perioada stalinistă a fost „condusă de evrei”. „Nu are nimeni curajul să o spună? O spun eu, să mă împuște pe mine, să mă închidă pe mine că spun adevărul istoric”, brava liderul PRM²¹². Am citat

204. Randolph L. Braham, *Romanian Nationalists*, ed. cit., *passim*; *idem*, „Naționaliștii români și viziunea disculpabilizantă a istoriei. Folosirea Holocaustului în scopuri politice”, în *idem* (ed.), *Exterminarea evreilor români și ucrainenii în perioada antonesciană*, ed. cit., pp. 73-88.

205. *România Mare*, 18 august 2000.

206. Radu Theodoru, *Mareșalul*, Miracol, București, 2001, p. 38.

207. Ion Coja, *Marele manipulator*, ed. cit., p. 184.

208. *Totuși iubirea*, nr. 12, 2-9 aprilie 1992.

209. Larry L. Watts, *op. cit.*, pp. 392-393.

210. *România Mare*, 22 iunie 2001.

211. *Ibid.*, 25 octombrie 1991.

212. OTV, 31 iulie 2002. În aceeași emisiune, liderul PRM a pus la îndoială că în Holocaust au murit 6 milioane de evrei.

mai sus cartea lui Gheorghe Buzatu, *Așa a început Holocaustul împotriva poporului român*, în care vinovăția pentru suferințele românilor este proiectată asupra evreilor. Senatorul PRM Mihai Ungheanu a semnat în *România Mare*, în 1992-1993, un lung serial cu titlul „Holocaustul culturii române” (care va deveni, în cele din urmă, carte), unde culpabilitatea pentru impunerea liniei jdanoviste asupra culturii române și pentru distrugerea fizică și spirituală a intelectualității românești după război este atribuită evreilor.

După cum am menționat, formulări care țin de trivializarea comparativă apar și în discursul unor personalități politice de prim-plan. Într-un interviu acordat în 2003 cotidianului israelian *Ha'aretz*, președintele Ion Iliescu afirma că Holocaustul nu ar fi fost unic poporului evreu și că „mulți alții, printre care polonezi, au murit în același fel”. Iliescu mai afirma că, în timpul războiului, evreii și comuniștii au fost tratați similar și, în acest sens, a dat exemplul propriului tată, decedat la vârsta de 44 de ani, la numai un an după eliberarea din lagăr. Interviewatorul a observat că numai evreii și romii au fost victimele-țintă ale exterminărilor, dar președintele român nu și-a reformulat afirmațiile pe moment²¹³. Cu toate acestea, discursul președintelui din 12 octombrie 2004, cu ocazia primei comemorări a Zilei Holocaustului în România, avea să demonstreze că președintele a înțeles și internalizează adevăratele dimensiuni ale Holocaustului și rolul jucat de România în această tragedie.

Conform tipologiei noastre, președintele român s-a angajat într-o comparație competitivă. Astfel de afirmații sunt amendate prompt în plan internațional și, previzibil, interviul din *Ha'aretz* a atras proteste, în România, Israel și SUA²¹⁴. Ulterior, președintele Iliescu a luat inițiativa formării Comisiei pentru Studiarea Holocaustului în România, sub patronajul său.

Nici poziția celui alt președinte postcomunist al României, Emil Constantinescu, nu a fost lipsită de ambiguități. Într-un mesaj din aprilie 1997, după ce a afirmat că „planificatorii acestui genocid de neiertat nu au fost români”, a menționat că autoritățile române au organizat deportări, au înființat lagăre și au promovat o legislație rasială” și că „moartea inocenților nu poate fi nici iertată, nici îndreptată, nici uitată”. Constantinescu a mai declarat că „este de datoria mea, în calitate de Președinte al României, al tuturor cetățenilor români, să fiu garantul acestei memorii, oricât ar fi ea de dureroasă; este de datoria mea să păstrez vie amintirea evreilor români care au căzut victime genocidului”²¹⁵.

În România, declarația lui Constantinescu a avut un ecou minor. Cu excepția revistei *Realitatea evreiască*, ea nu a fost nicăieri redată în întregime, nici măcar de către radioul și televiziunea de stat. Printre puținii care au reacționat s-a numărat istoricul Floricel Marinescu, autorul unui articol extrem de critic la adresa lui Constantinescu, publicat în *Aldine*, suplimentul naționalist și fundamentalist al unui ziar democratic, *România liberă*. Marinescu afirma, utilizând comparația competitivă și pe cea deflectivă:

Socotind strict cantitativ, crimele înfăptuite în numele ideologiei comuniste sunt cu mult mai mari decât cele făcute în numele nazismului și al celorlalte regimuri similare. [...Dar] nici un membru marcant al evreilor nu și-a cerut scuze românilor pentru rolul pe care o parte din

213. *Ha'aretz*, ediția în limba engleză, 25 iulie 2003, www.haaretzdaily.com; transcrierea benzii, în *Evenimentul zilei*, 26 august 2003.

214. Michael Shafir, „Negation at the Top”, ed. cit.

215. *Realitatea evreiască*, nr. 49-50, 16 aprilie – 15 mai 1997.

etniciei evrei l-au avut în subminarea statului român, în bolșevizarea țării, în crimele și atrocitățile comise. (...) Proportional, românii și România au pierdut și au suferit mult mai mult din cauza regimului comunist, la instaurarea căruia evreei au avut o contribuție importantă, decât au suferit evreei din partea statului român pe timpul regimului Antonescu. (...) „Holocaustul roșu” a fost incomparabil mai grav decât nazismul²¹⁶.

În mod surprinzător, la scurt timp după publicarea acestui articol, Marinescu avea să fie numit consilier prezidențial. Idei similare cu cele ale lui Marinescu erau împărtășite de numeroși intelectuali apropiați de formațiunile de centru-dreapta de la guvernare în timpul mandatului președintelui Constantinescu²¹⁷.

Influențele exilului

În scrierile a trei figuri importante ale exilului românesc se găsesc formule care intră în tipologia comparațiilor trivializante. Este vorba despre Paul Goma, Monica Lovinescu și Dorin Tudoran.

Paul Goma, unul dintre puținii disidenți anticomuniști din România, exilat de la sfârșitul anilor '70 la Paris, a scris în ultimii ani mai multe texte²¹⁸ în care reclamă recunoașterea „Holocaustului roșu” împotriva poporului român, comis și cu contribuția evreilor. Ideea de bază a cărții sale *Săptămâna roșie*, reeditată și foarte mediatizată în România, este următoarea: „Holocaustul roșu pus la cale și de ei [de evrei] a început pentru noi, românii, cu un an mai devreme decât al lor: la 28 iunie 1940 – și nu s-a încheiat nici azi (s.a.)”²¹⁹. Goma susține că, după cedarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord Uniunii Sovietice, evreei, adulți, dar și copii, au comis, cu ordin de la sovietici, dar și din „ură de rasă”, „ură de român”, nenumărate acte de agresiune și umilire împotriva armatei române. Astfel de acte au venit „dinspre aproape toți evreei aflați în Basarabia și în Bucovina de Nord în acea Săptămână Roșie, înspre toți românii” (p. 171). Goma recunoaște, explicit și repetat, responsabilitatea României și „culpa comunității” pentru „abominabilul pogrom” de la Iași, pentru deportările în Transnistria (pp. 20, 240, 248, 319)²²⁰, dar afirmă că atrocitățile au fost exclusiv rezultatul răzbnării, în condiții de

216. *România liberă*, 7 martie 1998.

217. Vezi Alexandra Laignel-Lavastine, „Fascisme et communisme en Roumanie: enjeux et usage d'une comparaison”, în Henry Rousso (coord.), *Stalinisme et nazisme: Histoire et mémoire comparées*, Editions Complexe, Bruxelles, 1999, pp. 201-246.

218. Paul Goma, „Basarabia și «problema»”, *Vatra*, nr. 3-4, 2002, pp. 43-41, și nr. 5-6, 2002, pp. 32-46, precum și *Jurnalul literar*, nr. 5-10, martie-aprilie-mai 2002, pp. 1, 8-9; *idem*, „Basarabia”, *Jurnalul literar*, București, 2002; *idem*, *Săptămâna roșie 28 iunie – 3 iulie 1940 sau Basarabia și evreei*, Museum, Chișinău, 2003, și *Vremea XXI*, București, 2004; în 2003-2004, cartea a fost publicată în foileton în *Aldine*, suplimentul *României libere*. O replică adecvată, bazată pe documente de arhivă, a venit din partea lui Radu Ioanid, „Paul Goma între Belville și București”, *Observator cultural*, nr. 177, 15-21 iulie 2003.

219. P. Goma, *Săptămâna roșie*, 2004, ed. cit., p. 20.

220. Nu lipsesc totuși tentativele deflective, Goma afirmând, de exemplu, la fel ca Ion Coja, că legionarii care au ucis evrei în timpul rebeliunii erau, de fapt, evrei îmbrăcați în haine legionare (pp. 26-27); în apărarea lui Antonescu sunt citați „evrei normali”, precum Nicolae Minei, Al. Șafran, și cu această ocazie este menționat, semn tot al influenței lui Coja, Testamentul lui Filderman, care ar fi un act legalizat la New York, în 1956 (p. 22).

război, pentru crimele comise de evrei (pp. 18, 21, 190). Aceasta ar fi explicația – „adevărul interzis vreme de o jumătate de secol” (p. 256) – pentru reacția violentă a românilor, și nu politica regimului Antonescu, despre care Goma nu pomenește, sau antisemitismul din România, a cărui existență o neagă. Exilatul român cere „veșnică recunoștință” pentru Antonescu, „Mareșalul dezrobitor” (p. 244). Aproape la fiecare pagină, Goma glosează pe tema culpei evreilor, care ar fi adus comunismul (mai multe pagini sunt umplute cu liste de evrei comuniști), ar fi monopolizat suferința, făcând din contabilitatea cadavrelor o afacere (pp. 10, 115, 183-199) și ar fi comis crime ce au „întunecat-însângerat întreg secolul XX”. Scriitorul român cere condamnarea evreilor, acești „călăi nepedeșiți” (pp. 186-187), prin organizarea unui „Nürnberg II” (pp. 95, 170, 217, 274).

Așa cum se poate observa, cartea lui Goma ilustrează toate formele de trivializare prin comparație (accentul căzând pe comparația deflectivă). Pe ansamblu însă, aceasta este mai mult decât atât: constituie o veritabilă sinteză a negaționismului și antisemitismului, cum rar se poate găsi în literatura de limbă română.

Pe de altă parte, trebuie spus că Paul Goma se remarcă prin radicalism, nu prin originalitate. În diferite combinații, idei similare au circulat și înainte în mediile de dreapta din România și exil. La 27 aprilie 1993, editorialista Roxana Iordache se întreba, în *România liberă*, când vor „îngenunchea” evreii în fața românilor, ca să își ceară scuze pentru ceea ce le făcuseră. Uriașul volum *Holocaustul roșu*, al cărui autor, Florin Mătrescu, trăiește în exilul german, a fost recenzat apreciativ, în ianuarie 1996, în *România literară*.

Tema „monopolului pe suferință” a apărut cu pregnanță în scrierile anticomuniste din exil și din România după izbucnirea controverselor legate de *Cartea neagră a comunismului*. Acest lucru poate fi observat foarte bine din articolele semnate în *România literară*, în a doua parte a anilor '90, de doi scriitori importanți din exil, Dorin Tudoran (curajos disident anticomunist, stabilit din anii '80 în SUA) și Monica Lovinescu (stabilită în Franța imediat după război). Făcându-se ecoul unor autori precum Stéphane Courtois sau Jean-François Revel, D. Tudoran și M. Lovinescu aplică în cazul României lectura făcută de aceștia situației din Franța și din Occident în general, lectură în care este denunțat refuzul stângii intelectuale și politice de a condamna și a explora critic comunismul cu aceeași energie cu care condamnă fascismul.

Ca și la Courtois și Revel, derapajele apar atunci când se explică de ce comunismul nu are parte de aceeași atenție ca și Holocaustul. Tudoran dă vina, într-un șir de articole din *România literară*²²¹, pe „monopolul asupra suferinței” – monopol „suspect”, „indecent”, „contraproductiv” – pe care „și-l arogă asupra tragediilor acestui secol un anumit lobby”. „Nu ni se explică”, scrie la un moment dat Tudoran, „nici de ce evreii ar avea

221. Vezi Dorin Tudoran, „Neпоții gornіștilor” (I-II), *România literară*, nr. 12, 1-7 aprilie 1998; nr. 13, 8-14 aprilie 1998; „Mitologii recurente”, *ibid.*, nr. 16, 29 aprilie – 5 mai 1988; „Șantajul” (I-II-III), *ibid.*, nr. 19, 20 mai 1998; nr. 20, 27 mai – 2 iunie 1998, și nr. 21, 3-10 mai 1998; „Gimnastica de întreținere sau pretextul Sebastian”, *ibid.*, nr. 22, 10-16 iunie 1998; „Lubești poporul?”, *ibid.*, nr. 23-24, 17-23 iunie 1998; „Practica și doctrina”, *ibid.*, nr. 26, 1-7 iulie 1998; „Logica genocidară”, *ibid.*, nr. 27, 8-14 iulie 1998; „Chestiunea epistemologică”, *ibid.*, nr. 28, 15-21 iulie 1998; „Ocultarea sau Comuniunea Sovietică”, *ibid.*, nr. 29, 22-28 iulie 1998; „Moscova și monitorizarlăcul”, *ibid.*, nr. 30, 22 iulie – 4 august 1998; „Lectura de rasă”, *ibid.*, nr. 32, 12-18 august 1998.

dreptul la un *lobby* internațional care să nu ne lase pradă amneziei, iar ceilalți, victime «doar» ale Gulagului, n-ar fi îndrituiți să pună sub acuzare «Holocaustul roșu» (nr. 12/1998). În unul dintre articole, Tudoran își dezvăluie sursa de inspirație citând fragmentul - „problemă” din Courtois, reprodus mai sus, care, după cum s-a văzut, pune defectele memoriei comunismului pe seama preponderenței căpătate de memoria Holocaustului și conține o întrebare cu o aluzie incriminantă la adresa evreilor. Imediat după citat, Tudoran exclamă: „Iată cum a fost posibil să apară indecentul monopol asupra durerii și tragediei. Iată cum a fost posibil să încolțească trufașa exclusivitate asupra amintirii, reamintirii și comemorării. Iată cum și de ce și-a făcut loc șantajul, cum a fost prigonită dezbaterea și cum a fost instaurată tabuizarea” (nr. 29/1998). Tudoran nu îi acuză niciodată direct pe evrei că ar fi complici la uitarea „Holocaustului roșu”, dar, la fel ca și Courtois, o face aluziv, în întrebări retorice, cu care își presară articolele.

Aluzia incriminantă găzduită, după modelul Courtois, în întrebări retorice apare și în scrierile a doi intelectuali marcanți din România. Este vorba despre Nicolae Manolescu, directorul *României literare*, și Gabriel Liiceanu, directorul Editurii Humanitas. Deplângând condamnarea lui Garaudy în Franța, Manolescu se întreabă: „Cineva se teme că pierde monopolul dezvăluirii crimelor contra umanității?”, după care adaugă: „Ei bine, chiar pierderea monopolului asupra acestui fel de *lobby* se pare că-i neliniștește pe unii. E însă incorect și imoral să astupi gura celor care plâng milioanele de victime ale comunismului numai din teama că nu vor mai rămâne destui să plângă milioanele de victime ale nazismului”²²².

Formulările lui Liiceanu seamănă cu cele ale lui Courtois: în 1997, într-un discurs ținut în fața FCER chiar de ziua Holocaustului, filozoful român se întreba: „...cum e cu puțință ca acela care, într-un ceas al istoriei, purtase uniforma victimei să o îmbrace acum pe cea de călău?”²²³. Ideea este mai veche. Apăruse în 1995, într-o „Notă a editorului” la traducerea unui volum despre antisemitismul interbelic, în care Liiceanu lua distanță față de cei „ce sunt oricând gata să vorbească în calitate de victime, dar uită să se mărturisască în calitate de călăi”²²⁴. În jurnalul publicat în 2002, Gabriel Liiceanu își continua interogațiile: „E oare atât de greu de înțeles că mai întâi te răfuiеști cu *răul pe care l-ai cunoscut*, care ți-a bulversat viața, care ți-a deturnat istoria, și de ale cărui consecințe nu poți scăpa nici după un deceniu de la ieșirea lui din scenă? (...). De unde oare refuzul orgolios al coabitării în suferință? De unde această revendicare, ce nu admite să fie contrariată, de *victimă unică*? (s.a.)”²²⁵.

Monica Lovinescu scrie, în „Cuvânt înainte” la volumul *Diagonale*, în care și-a adunat articolele publicate de-a lungul anilor în *România literară*: „Mai e oare nevoie să mă întreb dacă resurgența obsesiei antifasciste nu e menită a camufla crimele reale ale comunismului și a-i ascunde pe făptașii lor? Întrebare, desigur, retorică, răspunsul e unul singur, inevitabil afirmativ. Negaționismului de dreapta îi urmează, depășindu-l în

222. Nicolae Manolescu, *op. cit.*; „Cum am devenit rinocer”, *România liberă*, nr. 32, 12-18 august 1998, Manolescu completează că este vorba despre un „monopol extrem de profitabil”.

223. Gabriel Liiceanu, „Sebastian, mon frère”, 22, 29 aprilie – 5 mai 1997, reprodus și în *Declarație de iubire*, Humanitas, București, 2001, pp. 5-23.

224. *Idem*, „Nota editorului”, în Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și „problema evreiască” în România anilor '30*, Humanitas, București, 1995, p. 7.

225. Gabriel Liiceanu, *Ușa interzisă*, Humanitas, București, 2002.

amploare, un negaționism de stânga”²²⁶. Formula „negaționism de stânga”, dar și ideea ca atare sunt preluate de la Revel. Recenzând *Marea paradă*, M. Lovinescu scrie că a trebuit să apară Revel „pentru a vedea descrisă tactica prin care *datoria de memorie* în cazul nazismului slujește și ca pretext pentru a ne impune *obligația uitării* în ce privește Gulagul (s.a.)”²²⁷. Într-adevăr, ideea apare de mai multe ori în cartea lui Revel și printre autoritățile academice pe care autorul francez le invocă în sprijinul ei se numără Ernst Nolte²²⁸ și Alain Besançon. Despre vederile „revizioniste” ale lui Nolte am pomenit, iar în cazul lui Besançon trebuie spus că acesta este citat distorsionat. Revel susține că, „potrivit formulei lui Besançon, «hipermnezia nazismului» abate atenția de la «amnezia comunismului»”²²⁹. Besançon este autorul celor două sintagme –, dar el nu afirmă nicăieri în faimoasa sa *Nenorocirea secolului* că „hipermnezia nazismului” împiedică, interzice sau abate atenția de la memoria comunismului²³⁰. Autorul francez constată cu regret modul diferențiat de amintire a nazismului și comunismului și oferă mai multe explicații pentru aceasta, dar nici una nu justifică interpretarea dată de Revel. Lectura *Nenorocirii secolului* prin grila Revel a fost popularizată în mediile de dreapta din Franța²³¹, inclusiv în cele ale exilului românesc²³², dar a fost preluată, simptomatic, și de formațiuni de extremă dreaptă²³³.

Modul diferit în care Alain Besançon, pe de o parte, și Jean-François Revel sau Stéphane Courtois, pe de alta, văd aceeași realitate este important. Besançon pledează, pe bună dreptate, pentru compararea și tratarea cu aceeași grilă a nazismului și comunismului, dar nu pune, ca Revel și Courtois, defectele memoriei comunismului pe seama memoriei Holocaustului. Aici stă diferența dintre comparația benignă și trivializarea prin comparație. Revel forțează interpretarea, pentru a-i servi în discursul său anticomunist, iar Courtois o face introducând o sugestie incriminantă la adresa evreilor. În România, au fost popularizate, prin vocile de autoritate ale unor D. Tudoran, N. Manolescu, G. Liiceanu sau M. Lovinescu, aceste din urmă interpretări, deseori prin utilizarea riscantă a unor formule („Holocaust roșu”, „monopol asupra suferinței” etc.) care circulă mai mult în mediile radicale.

226. Monica Lovinescu, *Diagonale*, Humanitas, București, 2002, p. 6.

227. *Idem*, p. 175.

228. Jean-François Revel, *Marea paradă. Eseu despre supraviețuirea utopiei socialiste*, Humanitas, București, 2002 (în Franța a apărut în 2000), p. 217 ; citatul din Nolte se găsește în corespondența F. Furet – E. Nolte, publicată sub titlul *Fascism și comunism*, Univers, București, 2000, pp. 127-128.

229. Jean-François Revel, *op. cit.*, p. 111.

230. Alain Besançon, *Le malheur du siècle. Sur le comunisme, le nazisme et l'unicité de la Shoah*, Fayard, Paris, 1998, ediția în lb. română: Humanitas, București, 1999.

231. De exemplu, Jean-François Revel, „Devoir de mémoire et communisme”, *Le Figaro*, 12 februarie 2001.

232. Vezi, de exemplu, „Dan Culcer în dialog cu Paul Goma”, *Asymetria. Revista de cultură, critică și imaginație*, anul I, nr. 2, noiembrie 2000, <http://www.asymetria.org/culcergomafrench.html>.

233. Besançon este citat via Revel pe site-urile de pe Internet ale mai multor grupări și publicații radicale.

Începuturile confruntării cu moștenirea trecutului

România se află la începutul unui proces de confruntare cu trecutul și de asumare a acestuia. Ca în orice început, persistă ambiguitățile, dar există semne care arată că lumea politică și intelectuală este ceva mai dispusă decât în urmă cu câțiva ani să abordeze trecutul dificil al României. Formarea Comisiei pentru Studierea Holocaustului în România este și ea un semn.

În istoriografie, negaționismul selectiv rămâne o componentă importantă²³⁴, dar există și istorici care abordează delicata problemă a Holocaustului cu profesionalism și probitate. Merită a fi menționați cu deosebire Șerban Papacostea și Andrei Pippidi, care au luat de timpuriu poziție împotriva tentativelor de reabilitare a mareșalului Antonescu²³⁵. Lucian Boia a procedat la o deconstrucție a mitologiei legionare, a mitului Antonescu și a stereotipurilor legate de evrei²³⁶. Primul istoric din România care a consacrat un capitol special destinului evreilor din România în perioada Holocaustului a fost Dinu C. Giurescu²³⁷.

Funcționează și instituții pentru cercetarea istoriei Holocaustului, printre care se distinge Centrul pentru Studierea Istoriei Evreilor din România, sub egida Federației Comunităților Evreiești din România, care, încă din anul 1990, a început o cercetare sistematică a Holocaustului. Până în prezent, au apărut cinci volume de documente pe această temă.

Au fost organizate sesiuni științifice de către diferite institute de cercetare din cadrul Academiei Române. Se remarcă și transformarea bastionului pro-Antonescu, care era fostul Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară – dirijat de Ilie Ceaușescu, din care au făcut parte numeroși istorici negaționiști citați în raport –, într-o instituție de cercetare respectabilă²³⁸. Au apărut institute sau centre de studii la universitățile din Cluj, București și Craiova și Iași, precum și publicații în care este abordată istoria evreilor și a Holocaustului. Revistele de specialitate editate de institutele de cercetare cu tradiție și-au deschis sumarele pentru articole privind tragedia evreilor și a romilor. Manualele școlare au început să se schimbe în bine, dedicând secțiuni distincte Holocaustului, deși multe dintre ele abundă încă în inexactități²³⁹. Editurile publică și traduc un număr destul de mare de cărți privind trecutul evreilor, dar majoritatea lor apar, încă, la editura

234. Ilustrativă este poziția lui Dan Berindei, președintele Secției de istorie a Academiei Române, care afirma că „în România nu a fost Holocaust. Au fost niște deportări în Transnistria, a fost un antechambre al Holocaustului, dar nu Holocaust” (*Jurnalul național*, 8 mai 2002).

235. Despre atitudinile lui Șerban Papacostea, vezi Michael Shafir, *Reabilitarea postcomunistă*, ed. cit., și Victor Eskenasy, „Istoriografii și istoricii”, ed. cit. Cele mai multe dintre articolele lui A. Pippidi despre Antonescu sunt incluse în volumul *Despre statui și morminte. Pentru o teorie a istoriei simbolice*, Polirom, Iași, 2000.

236. Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Humanitas, București, 1997, precum și *idem*, *România: țară de frontieră a Europei*, Humanitas, București, 2001.

237. Dinu C. Giurescu, *România în al doilea război mondial*, ALL Educațional, București, 1999.

238. Stă mărturie volumul editat de Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, Mihail E. Ionescu și Liviu Rotman (eds.), *The Holocaust and Romania*, ed. cit.

239. Vezi Felicia Waldman, „Reflection of the «Jewish Problem» and the Holocaust in Romanian School Textbooks (1998-2002)”, http://www.goethe.de/MS/buk/archiv/material/feliciawaldman_engl.doc.

comunității evreiești, Hasefer. Istorici tineri, dintr-o nouă generație, care nu sunt deocamdată foarte vizibili și semnează doar studii pe teme restrânse, dovedesc că pot aborda perioada Holocaustului într-o viziune nouă.

În faza actuală, nu există încă o disponibilitate reală de a privi istoria evreilor din România ca parte a istoriei României. Această separație rămâne un obstacol major în calea evaluării critice a trecutului național.

Concluzii și recomandări

Concluzii istorice

Fapte și responsabilități

Holocaustul reprezintă persecuția sistematică organizată de stat și exterminarea evreilor europeni de către Germania nazistă, de aliații și colaboratorii săi între 1933 și 1945. Nu numai evreii au fost urmăriți, persecutați și uciși în această perioadă. Persecuții și arestări în masă au avut loc și împotriva altor grupuri etnice, ca sinti și roma, împotriva persoanelor cu dizabilități mentale, a oponenților politici, a homosexualilor și a altora.

Un procent semnificativ al comunității evreiești din România a fost distrus în perioada celui de-al doilea război mondial. Deportarea și uciderea sistematică au fost aplicate evreilor din Basarabia, Bucovina și județul Dorohoi. Transnistria, partea din Ucraina ocupată aflată sub administrație românească, a fost folosită ca un imens spațiu pentru uciderea evreilor.

Comisia conchide, împreună cu marea majoritate a cercetătorilor de bună-credință ai acestui domeniu, că autoritățile române poartă principala responsabilitate atât pentru planificarea, cât și pentru punerea în practică a Holocaustului. Aceasta include deportarea și exterminarea sistematică a majorității evreilor din Basarabia și Bucovina, precum și a unor evrei din alte zone ale României, în Transnistria; uciderea în masă a evreilor români și a celor locali în Transnistria; execuțiile masive ale evreilor din timpul pogromului de la Iași; discriminarea și degradarea sistematică la care au fost supuși toți evreii români în timpul administrației antonesciene – inclusiv exproprierea bunurilor, concedierea de la locurile de muncă, evacuarea forțată din zonele rurale și concentrarea lor în capitale de județ și în lagăre, precum și utilizarea masivă a evreilor de sex masculin la muncă forțată sub aceeași administrație. Evreii au fost supuși degradării pentru simplul motiv că erau evrei, au pierdut protecția statului și au devenit victimele lui. O parte a populației roma din România a fost, de asemenea, supusă deportării și morții în Transnistria.

Numărul victimelor

Numărul evreilor români și al evreilor din teritoriile aflate sub administrație românească uciși în timpul Holocaustului nu a putut fi stabilit cu precizie absolută. Dar concluzia Comisiei în acest sens este că, în timpul Holocaustului, în România și în teritoriile aflate

sub controlul său au fost uciși sau au murit între 280 000 și 380 000 de evrei români și ucraineni. În Holocaust au pierit și aproximativ 135 000 de evrei români care trăiau în Transilvania de Nord, aflată sub conducere maghiară, precum și 5 000 de evrei români care se aflau atunci în alte țări din Europa.

Referindu-se la România, Raul Hilberg a afirmat că „nici o țară, în afara Germaniei, nu s-a implicat în masacrarea evreilor la o asemenea scară”.

Conștientă de responsabilitatea enormă care i-a fost încredințată, Comisia a decis să nu menționeze o unică cifră concluzivă privind numărul evreilor uciși în România și în teritoriile aflate sub autoritatea sa. În schimb, Comisia a ales să definească două limite între care se plasează această cifră, așa cum reiese din cercetările contemporane. Cercetări viitoare vor stabili, să sperăm, numărul exact al victimelor, deși s-ar putea să nu ajungem niciodată la imaginea completă, din punct de vedere statistic, a carnagiului uman provocat de Holocaustul din România.

Între 45 000 și 60 000 de evrei au fost omorâți în Basarabia și Bucovina de către trupele germane și române în 1941. Între 105 000 și 120 000 de evrei români deportați au murit ca rezultat al expulzării în Transnistria. În regiunea Transnistriei, între 115 000 și 180 000 de evrei locali au fost lichidați (în special la Odessa și în districtele Golta și Berezovca). Cel puțin 15 000 de evrei din Regat au fost uciși în pogromul de la Iași și ca urmare a altor măsuri antievreiești. Aproximativ 132 000 de evrei au fost deportați la Auschwitz, în perioada mai-iunie 1944, din nordul Transilvaniei, stăpânit de Ungaria. Informații detaliate privind originea acestor statistici, evaluarea și referințele lor sunt furnizate în capitolele din raport care abordează acest subiect.

Au murit, de asemenea, o mare parte dintre romii deportați. Din cei 25 000 de romi (jumătate dintre ei copii) trimiși în Transnistria, aproximativ 11 000 au pierit. Comunități rome nomade vechi de secole au dispărut pentru totdeauna.

Evoluția distrugerii

Istoria exterminării evreilor români din perioada celui de-al doilea război mondial este plină de paradoxuri. În anii '20 și '30, propaganda antisemită, instigarea și violențele de stradă ale Gărzii de Fier au otrăvit atmosfera politică și au intensificat ura românilor împotriva populației evreiești a țării. În perioada cât s-a aflat la guvernare, de la mijlocul anului 1940 și până în ianuarie 1941, Garda de Fier a fost vârful de lance al aplicării unor legi și decrete antisemite care le-au adus daune imense evreilor și au pavat drumul pentru distrugerea lor prin înjosire și privare de drepturi, proprietăți, demnitate și, mai ales, de mijloacele organizaționale și materiale pentru a se apăra. Victimele pogromurilor legionare din ianuarie 1941 au fost puține comparativ cu numărul celor care au pierit ulterior de mâna Guvernului, Armatei și Jandarmeriei române. Deși Garda de Fier propovăduia acțiunea violentă împotriva evreilor și este adesea acuzată pentru Holocaustul din România și deși mulți foști membri și simpatizanți ai săi au luat parte la politica sistematică de deportare forțată și ucidere a evreilor care a început în 1941, Garda fusese interzisă ca organizație la momentul când au avut loc majoritatea crimelor, iar conducerea ei (cea mai mare parte fugită în Germania nazistă sub protecția SS) nu a jucat nici un rol în guvernarea țării. Responsabilitatea directă pentru Holocaustul din România aparține exclusiv statului român condus de Antonescu.

Precum în Ungaria în 1941 sau în Bulgaria în 1942, și în România discriminarea antievreiască a avut o componentă geografică. Evreii au fost omorâți – mai întâi și mai ales – în teritoriile disputate care au fost ulterior anexate acestor țări. În România, au fost deportați și uciși evreii din Bucovina și Basarabia, teritorii care au fost pierdute și ulterior recucerite de la URSS, în timp ce, paradoxal, în București, chiar și în momentele de maximă disperare, continua un dialog neobișnuit pentru acea vreme între oficialii români și liderii comunității evreiești pentru salvarea lor. Declarați inamici ai națiunii române împreună cu neamurile lor de către o hidoasă propagandă oficială, acești lideri și-au demonstrat capacitatea de a menține deschise canale de comunicare cu oficialii români.

Deși autoritățile și burocrația din România împărțeau dorința Germaniei de a lichida evreii, acestea și-au coordonat cu dificultate acțiunile cu germanii și numai pentru perioade scurte de timp. Divergențele privind aspectele de abordare, planificare și metodologie au condus la reacții negative din partea germanilor, ei învinuind adesea „tehnicile” ineficiente ale pogromurilor din România, natura improvizată a „marșurilor morții”, graba oficialilor români de a trimite lungi coloane de deportați peste Nistru, în 1941, și peste Bug, în 1942, precum și faptul că românii au acționat adesea fără un plan clar în legătură cu ce aveau să facă cu evreii o dată ajunși la destinație sau chiar sperau ca germanii să le rezolve problemele. În plus, la începutul anului 1943, politica românească a fost influențată de *Realpolitik*. Presiunea germană pentru predarea evreilor din Vechiul Regat a produs un efect contrar: nici o putere străină nu le putea dicta naționaliștilor români ce să facă cu evreii lor.

În vara lui 1942, regimul Antonescu a acceptat în scris să-i deporteze pe evreii din Regat și din sudul Transilvaniei în lagărul nazist de la Belzec, din Polonia, și plănuia noi deportări în Transnistria. Totuși, doar câteva luni mai târziu, aceiași oficiali români se opuneau presiunii germane de a-i deporta pe evreii din țară în lagărele morții din Polonia. Inițial, România a aprobat și deportarea de către autoritățile germane a evreilor români aflați în Germania și în teritoriile ocupate de germani. Rezultatul a fost moartea a circa 5 000 de cetățeni români. În momentul în care evoluția schimbătoare a războiului a influențat concepțiile celor de la București, mii de evrei români care trăiau în străinătate au avut șansa să supraviețuiască mulțumită reînnoitei protecții diplomatice românești. Deși evreii români au fost deportați în masă în Transnistria, mii dintre ei au fost ulterior repatriați (deși selectiv). În mod ironic, cu cât sistemul de concentrare german își dezvoltă potențialul terifiant, cu atât numărul asasinatelor comise de români descreștea, la fel ca și hotărârea lor de a aplica legislația antisemită din țară. Aceste contradicții explică, în mare măsură, supraviețuirea unei mari părți dintre evreii aflați sub autoritate românească.

Documentele înregistrează unele cazuri de români – atât civili, cât și militari – care au salvat evrei. Mulți dintre aceștia au fost recunoscuți de Yad Vashem ca „Drepti între Popoare”. Însă aceste inițiative au constituit cazuri izolate și, în ultimă instanță, excepții de la regula generală, care era teroarea, munca forțată, jaful, violul, deportarea și uciderea, la care a participat sau, cel puțin, a consimțit o parte semnificativă a populației.

Tratamentul aplicat evreilor din Basarabia, Bucovina și Transnistria a determinat o serie de intervenții interne și externe, care au influențat decizia lui Ion Antonescu de a anula planurile de deportare din Moldova, Muntenia și sudul Transilvaniei. Diplomații elvețieni au încercat să intervină. Problema dacă nunțul papal a intervenit în favoarea evreilor rămâne deschisă și merită să fie cercetată în continuare. Comitetul American

pentru Refugiații de Război, înființat în ianuarie 1944, s-a implicat în salvarea orfanilor din Transnistria. Reprezentanții Crucii Roșii Internaționale au vizitat unele ghetouri din Transnistria în decembrie 1943 și au contribuit la salvarea orfanilor din această zonă. Agenția Evreiască, Congresul Mondial Evreiesc și Comitetul de Urgență Evreiesc din Statele Unite au adresat un apel guvernului român pentru a opri persecutarea evreilor. În cadrul negocierilor cu Radu Lecca de la sfârșitul anului 1942, Agenția Evreiască a propus ca evreei care supraviețuiseră în Transnistria să fie întâi transferați în România și apoi să li se acorde permisiunea de a părăsi țara. S-a luat în considerare un plan de răscumpărare ca posibilitate pentru a convinge guvernul român să-și schimbe politica sau măcar pentru a se câștiga timp. Și, într-adevăr, diverși politicieni români, fie de factură liberală, fie, pur și simplu, oameni integri, precum și unele personalități publice au intervenit ocazional în favoarea evreilor și a romilor.

Trebuie amintit însă că vocile moderate nu au fost singurele care au solicitat atenția lui Ion Antonescu. El a primit apeluri care cereau acțiuni mai viguroase împotriva evreilor români. Într-un memoriu din octombrie 1943, cei care se intitulau „generația 1922” (foști legionari și cuziști) cereau ca „toate bunurile” evreilor să fie „transferate către stat” cu scopul de a fi „date în mâinile românilor puri” (deși la acea dată toate bunurile evreilor, cu puține excepții, fuseseră deja transferate statului). Acești extremiști continuau să ceară „folosirea obligatorie a semnului distinctiv de către toți evreei” și interdicția pentru aceștia de a profesa numeroase meserii. „Soluția radicală și finală a chestiunii evreiești”, scriau ei, ignorând cursul recent al războiului, „trebuie rezolvată în strictă legătură cu [planul] Europei viitoare”. Atunci când a început repatrierea evreilor din Transnistria, Gheorghe Cuza, fiul lui A.C. Cuza, membru al Partidul Național-Creștin, și colonelul Barcan, prefectul de Dorohoi, au protestat public.

România sub Antonescu a fost un stat totalitar și dictatorial, iar ordinele lui Antonescu au putut condamna la moarte evreei din Basarabia și Bucovina, tot așa cum au putut permite supraviețuirea multor evrei din Moldova, Muntenia și Transilvania de Sud. Întregul aparat de represiune militar și juridic a fost mobilizat împotriva evreilor în prima jumătate a războiului. Propaganda oficială i-a prezentat cu succes pe evrei ca fiind cel mai important inamic intern, ca agenți ai Londrei sau ai Moscovei și ca principala cauză a dificultăților economice ale României. Acceptarea acestor minciuni a cântărit mai mult decât teama în explicarea lipsei protestului.

Politicile antievreiești ale regimului Antonescu își trăgeau seva dintr-o lungă istorie de antisemitism în rândul elitelor politice și intelectuale românești. Ele combinau, de asemenea, ideologia Gărzii de Fier fasciste și pe cea a Partidului Național-Creștin, obsedat de antisemitism. Punctele de vedere ale propagandei antisemite pe termen lung caracteristice ambelor partide și-au găsit loc în politica lui Antonescu. Mulți funcționari publici de la nivelul mediu al administrației erau foști membri ai Partidului Național-Creștin. Legislația antisemită a regimului era tipic fascistă, iar câteodată se inspira direct din legile rasiale naziste, deși primele legi antisemite românești fuseseră deja emise de guvernul Partidului Național-Creștin în decembrie 1937, înainte de alianța cu Germania.

Ideea emigrării forțate și-a găsit un sprijin larg în rândul antisemiților fasciști și nefasciști din multe țări europene din perioada interbelică. Naziștii susținuseră o astfel de soluție înainte de 1939. În România, Legiunea Arhanghelului Mihail și Partidul Național-Creștin au propus această idee, pe care Antonescu a îmbrățișat-o fără rezerve. Unii istorici români au afirmat că emigrația forțată a fost un obiectiv al programului

acestui regim, dar principalele instrumente folosite de Antonescu și regimul său în planul lor de a-i elimina pe evreii din România au fost execuțiile, deportările, munca forțată și înfometarea. Dacă politicile și practicile antisemite ale regimului Antonescu erau inspirate de ură, comportamentul funcționarilor era ghidat, în cea mai mare parte, de aspecte pragmatice mărunte, ceea ce ducea, câteodată, la acțiuni întârziate cu iz oportunist. Poate că Raul Hilberg a descris cel mai bine esența situației atunci când conchidea :

Oportunismul a fost practicat în România nu numai în politica națională, ci și în relațiile personale... Goana după câștig personal era atât de mare în România, încât a făcut posibil ca mulți evrei să-și cumpere salvarea în fața persecuției... Analizat atent, aparatul birocratic românesc apărea ca o mașinărie puțin fiabilă care nu răspundea corect la comenzi și reacționa într-un mod imprevizibil, când dând înapoi, când ambalându-se. Această funcționare dezordonată, spontană și neregulată, dispersată și capricioasă rezulta dintr-un oportunism amestecat cu spirit distructiv, dintr-o letargie periodic întreruptă de explozii de violență. Produsul acestui amalgam a fost o serie de acțiuni împotriva evreilor absolut unică în genul său.

Rezultatul a fost o tragedie pentru nenumărați evrei români, însă a lăsat deschisă o poartă pentru salvarea multora. Atunci când a devenit evident că, de exemplu, „românizarea” a avut un efect negativ în economie, Antonescu a oprit acest proces extraeconomic. Ineficiența birocratică a ajutat: graba de a-i distruge pe evreii din Basarabia și Bucovina a creat o situație haotică, ce le-a oferit evreilor posibilitatea de a improviza noi mijloace de supraviețuire. La început părea doar o chestiune de timp până când guvernul avea să-i deporteze pe evreii din Muntenia și Moldova – considerați mai puțin „trădători”, conform liniei oficiale, decât cei din Basarabia și Bucovina, însă meritând totuși să fie trimiși în lagărele morții din Polonia ocupată. Cu timpul, calculul conform căruia prezența unor evrei încă în viață la sfârșitul războiului s-ar putea dovedi utilă i-a salvat pe evreii supraviețuitori de la această soartă.

Apelurile interne și externe, neînțelegerile în relațiile cu Germania, dar mai ales conștientizarea timpurie a lui Mihai Antonescu că războiul de pe Frontul de Est ar putea fi pierdut au împiedicat punerea în aplicare a planurilor de exterminare. În toamna anului 1942 începea a doua fază în politica românească. Ion Antonescu rămânea un antisemit dur (de fapt, în februarie 1944 și-a exprimat regretul că nu-i deportase pe toți evreii), dar, pe măsură ce războiul continua, criteriile pragmatice și oportuniste deveneau din ce în ce mai hotărâtoare în procesul decizional din România.

Atunci când România s-a aliat cu Germania nazistă în războiul împotriva poporului evreu, regimul Antonescu a pornit de la ideologiile antisemite și fasciste românești prenaziste pentru a iniția și implementa Holocaustul în România.

În vederea degradării și distrugerii evreilor aflați sub administrația sa, statul român a utilizat armata, jandarmi, polițiști, funcționari publici, jurnaliști, scriitori, studenți, primari, instituții publice și private, precum și întreprinderi industriale și comerciale. Ordinele au fost emise la București, nu la Berlin.

Atunci când Guvernul Antonescu a decis să stopeze exterminarea evreilor, aceasta a încetat. Schimbarea în politica față de evrei a început în octombrie 1942, înainte de eșecul de la Stalingrad, iar deportările s-au încheiat definitiv în martie-aprilie 1943. Au urmat discuțiile despre repatrierea evreilor deportați. Rezultatul acestei schimbări a fost supraviețuirea a cel puțin 292 000 de evrei români.

Dintre toți aliații Germaniei naziste, România poartă responsabilitatea pentru cea mai mare contribuție la exterminarea evreilor, în afara Germaniei însăși. Masacrele săvârșite la Iași, Odessa, Bogdanovca, Dumanovca și Peciora sunt printre cele mai hidoase crime comise împotriva evreilor în timpul Holocaustului. România a comis un genocid împotriva evreilor, iar supraviețuirea unor evrei în anumite părți ale țării nu schimbă această realitate.

În lumina faptelor rezumate în prezentul raport al Comisiei, eforturile de a-i reabilita pe cei care au înfăptuit aceste crime sunt cu atât mai aberante și mai îngrijorătoare. Nicăieri în Europa o persoană care a comis crime în masă, ca Ion Antonescu, aliatul fidel al lui Hitler până în ultima clipă, nu a fost vreodată onorată public ca erou național.

Istoriografia oficială comunistă a încercat adesea să atenueze sau să nege pur și simplu responsabilitatea pentru asasinarea evreilor, aruncând întreaga vină asupra germanilor și a elementelor declasate din societatea românească. În România postcomunistă, elitele politice și culturale preferă adesea să ignore și uneori să încurajeze propaganda pro-Antonescu, fapt ce a deschis ușa negării explicite a Holocaustului și reabilitării unor criminali de război condamnați. Puține voci s-au ridicat public împotriva acestui curent dominant.

Concluzii actuale și recomandări

Pe baza lucrărilor și concluziilor sale, Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului în România propune următoarele recomandări.

Interesul public față de Holocaust

Acceptarea raportului

Acceptarea raportului Comisiei printr-o declarație oficială a guvernului prin care să se recunoască importanța conținutului și concluziile acestuia.

Publicarea raportului Comisiei

Întregul raport al Comisiei, o dată acceptat de către președintele României, trebuie publicat în limbile română și engleză și făcut disponibil atât în ediție tipărită, cât și pe Internet. Ar trebui luată în considerare și publicarea unei versiuni în limba franceză.

Diseminarea rezumatului rezultatelor

Raportul, în varianta integrală, trebuie distribuit în toată țara, în biblioteci, școli, universități și alte instituții de învățământ și de cercetare. În același timp, Comisia va trebui să pregătească un rezumat al raportului și să depună eforturi pentru asigurarea unei difuzări la scară largă, inclusiv prin publicarea în ziare și reviste a acestui rezumat. Comisia mai recomandă pregătirea și publicarea raportului sub formă de carte, care să

fie distribuită în fiecare casă din România, așa cum guvernul suedez a distribuit copii ale publicației *Tell Ye Your Children* în toate casele din Suedia.

Eforturile de informare publică

O atenție deosebită ar trebui acordată unei campanii media în scopul atragerii și orientării interesului public către sursele primare care au stat la baza raportului. Ar trebui, de asemenea, depuse eforturi pentru organizarea de conferințe și discuții în cadrul unor mese rotunde la radio și televiziune, astfel încât membrii și experții Comisiei să aibă posibilitatea să difuzeze raportul și rezultatele acestuia.

Educația privind Holocaustul în România

Unul dintre motivele de bază pentru crearea Comisiei a fost nevoia de corectare și îmbunătățire a ceea ce se cunoaște actualmente despre Holocaust în România. Succesul pe termen lung al Comisiei va fi, nu în mică măsură, apreciat după impactul raportului în predarea Holocaustului actualilor și viitorilor elevi români.

Analiza și pregătirea manualelor

În capitolele despre Holocaust din manualele folosite astăzi în România, informația de ordin factual este prezentată incomplet sau incorect. Comisia ar trebui să solicite Ministerului Educației crearea unui grup de lucru, în cooperare cu experții Comisiei și instituțiile internaționale adecvate, în scopul revizuirii, corectării și proiectării unui curriculum corespunzător și a unui manual privind Holocaustul bazat pe lucrările Comisiei, până în iunie 2006. Prin aceasta, o atenție specială ar trebui să se acorde descrierii experienței istorice a evreilor și romilor din România, anterioară persecuției din timpul Holocaustului.

Publicarea unor inserții din raportul Comisiei

Pentru a asigura o integrare rapidă a rezultatelor Comisiei în curricula școlare, Comisia ar trebui să pregătească propriile materiale (orientate pe criterii de vârstă), dezvoltate de sine stătător, pentru a fi inserate spre folosire în cadrul școlilor primare și secundare. Acele instituții cu experiență în instruire pedagogică (de exemplu, Yad Vashem din Israel și Muzeul Memorial al Holocaustului din Statele Unite) ar trebui solicitate pentru oferirea de asistență necesară pregătirii profesorilor români pentru modul de folosire a noilor materiale.

Învățământul universitar

Universitățile și Academia Română ar trebui să fie solicitate să organizeze conferințe și simpozioane privind Holocaustul în România. Colegiile și universitățile ar trebui încurajate să inițieze cursuri pe această temă, nu numai pentru studenții proprii, ci și pentru lideri

de opinie și personalități culturale din întreaga țară. Pentru o mai bună înțelegere a subiectului, se recomandă și abordarea îndelungatei tradiții antisemite a cercurilor intelectuale românești, care a oferit un teren propice Holocaustului și curentelor negaționiste actuale.

Pregătirea pedagogică și accesul la resurse documentare

Ministerul Educației ar trebui să se angajeze în instruirea pe termen lung a profesorilor. Câteva inițiative naționale în sfera educației privind Holocaustul sunt deja în derulare. Acestea includ un curs de o săptămână în cadrul Colegiului Național de Apărare, participarea profesorilor la seminariile de la Yad Vashem, înscrierea României pentru a deveni membră în cadrul International Task Force on Holocaust Education, Remembrance and Research. Aceste inițiative ar trebui sprijinite și dezvoltate. O atenție deosebită ar trebui acordată și realizării unei rețele naționale de sprijin în distribuirea și accesarea materialelor și resurselor documentare.

Comemorarea Holocaustului

Marcarea de către guvern a Zilei Comemorării Holocaustului

Guvernul României a adoptat ziua de 9 octombrie ca dată oficială a comemorării Holocaustului. Comisia solicită președintelui și guvernului să marcheze această zi în câteva moduri adecvate, incluzând: declarații ale președintelui și primului-ministru, o sesiune specială a Parlamentului, afișarea publică a steagului oficial îndoliat și a unui moment național de reculegere, precum și organizarea unor seminarii și discuții în media, universități și alte instituții publice.

Programe educaționale privind Ziua Comemorării

Ministerul Educației și școlile de pe întregul cuprins al României ar trebui să organizeze programe speciale și ceremonii pentru marcarea zilei comemorative. O atenție deosebită ar trebui să se acorde susținerii unor concursuri de eseuri, invitării unor supraviețuitori ai Holocaustului pentru a vorbi despre experiențele lor, precum și altor activități care pot trezi interesul elevilor.

Alte evenimente comemorative

Liderii religioși ar trebui încurajați să marcheze Ziua Comemorării Holocaustului prin ceremonii și servicii interreligioase. Eforturi suplimentare ar trebui depuse pentru implicarea conducătorilor cultelor și a studenților de la Teologie în acest domeniu, pentru a putea include Holocaustul în studiile și predicile lor.

[Notă: în cazul în care ziua de 9 octombrie va cădea la sfârșit de săptămână, programele propuse pentru școli, Parlament și alte instituții ar trebui planificate într-o zi lucrătoare apropiată.]

Expoziții și memoriale ale Holocaustului

Un memorial național al victimelor Holocaustului în România ar trebui ridicat într-un loc public din București. Există câteva gropi comune ale victimelor Holocaustului pe teritoriul României (în special cu victime ale pogromului de la Iași) care ar trebui identificate și îngrijite de către guvern.

O atenție deosebită ar trebui să se acorde și organizării unor expoziții permanente privind Holocaustul în România, atât în cadrul Muzeului de Istorie Națională din București, cât și în cadrul altor muzee regionale. Ar trebui organizată și o expoziție itinerantă având ca temă Holocaustul.

Autoritățile locale, în special cele din localitățile de unde au dispărut comunitățile evreiești în condițiile Holocaustului, ar trebui să inițieze cercetări pentru cunoașterea vieții evreiești în localitățile respective și să comemoreze ziua Holocaustului. Spre exemplu, s-ar putea organiza expoziții speciale în muzee locale, amplasarea unor plăci memoriale în locurile cu semnificație specială și redarea numelor evreiești străzilor și piețelor.

Documentarea privind victimele Holocaustului

Ar trebui depuse toate eforturile pentru documentarea privind numele victimelor Holocaustului în România. Guvernul român și Departamentul Arhivelor trebuie să ajute Yad Vashem, precum și Muzeul Memorial al Holocaustului din SUA în activitatea lor privind colectarea de informații și înregistrarea electronică a rezultatelor.

Accesul la arhive

Accesul la documentele legate de Holocaust din cadrul Arhivelor guvernamentale românești este esențial pentru activitatea istoricilor actuali și viitori. Comisia solicită guvernului să înlăture toate impedimentele birocratice inutile pentru a asigura accesul la aceste arhive. Recomandăm să se înființeze o arhivă centrală a Holocaustului, în București, la Biblioteca Centrală Universitară sau la Biblioteca Academiei.

Probleme nefinalizate

Alături de recomandările ale căror scopuri sunt conștientizarea și înțelegerea Holocaustului din România, Comisia trebuie să abordeze și câteva subiecte contradictorii sau nefaste, care necesită o rezoluție pozitivă cât mai clară.

Anularea reabilitării criminalilor de război

De la căderea comunismului în România, am asistat la reabilitarea diverșilor criminali de război care au fost direct responsabili de crimele Holocaustului. Printre cei mai notorii au fost Radu Dinulescu și Gheorghe Petrescu, a căror „reabilitare” a fost promovată recent de către Curtea Supremă. Guvernul ar trebui să ia toate măsurile disponibile

pentru a anula reabilitarea lor și, în orice caz, ar trebui să-i condamne public, cu tărie și fără echivoc, pentru crimele pe care aceștia (și alții ca ei) le-au comis.

Acceptarea responsabilității pentru cei care au înfăptuit crime în timpul Holocaustului

De asemenea, guvernul trebuie să demonstreze că România acceptă responsabilitatea pentru criminalii de război români prin acțiuni care includ, dar nu sunt limitate la: inițierea unor procese pentru crime de război împotriva celor vizați, atunci când acest lucru mai este posibil; aplicarea tuturor prevederilor legale internaționale și a tuturor obligațiilor din tratate ce țin de tratamentul criminalilor de război și cooperarea integrală cu alte guverne, conform celor mai înalte standarde ale practicii internaționale în astfel de chestiuni.

Corectarea și impunerea legislației privind negarea Holocaustului și celebrarea publică a lui Antonescu

Legislația românească din martie 2002 interzice organizațiile și simbolurile fasciste, rasiste și xenofobe. Aceasta interzice și negarea Holocaustului. Este ilegal cultul tuturor persoanelor vinovate de comiterea crimelor împotriva păcii și umanității (pentru care Antonescu a fost condamnat la moarte), incluzând ridicarea de statui, plăci sau acordarea numelor acestora unor străzi sau locuri publice. Deși multe dintre monumentele dedicate lui Antonescu au fost desființate, mai există încă străzi care îi poartă numele. Portretul său încă mai este afișat în clădiri guvernamentale, acestea trebuind să fie considerate spațiu public. Literatura privind negarea Holocaustului continuă să fie publicată și vândută liber. Mai mult, două comisii din cadrul Senatului au propus amendarea legii definind Holocaustul ca acțiuni organizate exclusiv de autoritățile naziste, ceea ce exclude contribuția românească, în care oficiali români, și nu naziști au organizat exterminările. Comisia solicită adoptarea oficială a legislației fără modificări și solicită guvernului și autorităților subordonate să pună în practică prevederile acesteia.

Implementare și urmări

Comisia recomandă guvernului României să înființeze o agenție permanentă, o comisie sau o fundație care să răspundă de monitorizarea și implementarea recomandărilor enumerate mai sus, precum și de încurajarea studiilor legate de Holocaustul din România.

Postfață

Decizia creării Comisiei Internaționale pentru Studierea Holocaustului în România, precum și publicarea Raportului acesteia reprezintă un act emblematic pentru evoluția modului de percepție a istoriei moderne și recente în țările din Europa Centrală și de Est, a înțelegerii etapizării acesteia din perspectiva unor episoade tragice și atât de singulare în unicitatea lor : Holocaustul, al doilea război mondial, regimul concentraționar comunist.

Reevaluarea propriului trecut, care de multe ori coincide cu restructurarea acestuia în funcție de noi date, ocultate până nu demult, de noi fapte și noi responsabilități, este sau ar trebui să fie simultană cu procesul de asumare politică, academică, educațională și, nu în ultimul rând, civică a evenimentelor survenite.

Impactul faptelor reasezate în ordinea lor firească asupra conștiinței publice și a mediilor politice este năucitor și îmbracă toate formele : de la acceptarea înmărmurită în fața evidenței istorice până la negarea ancorată în matricele trecutului.

Privirea înapoi în trecut, înțelegerea, acceptarea și asumarea sunt cu atât mai dificile cu cât societățile europene postcomuniste se confruntă, pentru a ajunge la înțelegerea nucleului dur al tragicului Holocaust, cu tentația de a se absolvi de vicisitudinile tranziției, de a ceda tendințelor victimizării, ale situării la confluențele diverselor istoriografii scrise și rescrise. Întoarcerea la momentul zero al Holocaustului românesc înseamnă azi asumarea faptului că acest episod a fost scris în diferite game pe parcursul ultimelor decade de istoriografie românească. Inițial, aproape toate referirile la Holocaust au fost îndepărtate, puțin tolerate și chiar interzise, iar când au reapărut, au oglindit miturile unei noi societăți, absolvite de responsabilitate, evoluând spre o abordare comparativă, care minimaliza numărul victimelor și deciziile politice ale aceluși moment.

Putem spune că democratizarea reală a discursului despre Holocaust nu începe imediat cu procesul de *catharsis* al societății românești, ci se declanșează sub ochii noștri, prin publicarea Raportului Comisiei Internaționale pentru Studierea Holocaustului în România și a asumării recomandărilor acesteia de către elita politică și societatea civilă în ansamblul său.

În corpul său, Raportul concentrează într-un întreg încercările de rescriere a istoriei Holocaustului românesc din ultimul deceniu al secolului trecut, așezând într-o justă perspectivă studiul acestui tragic episod. Astfel, Raportul are duble valențe : încheie o perioadă marcată de voci singulare preocupate de scrierea capitolului istoriografiei românești despre Holocaust, de polemici periferice privind fenomenul, rămase într-un con de umbră major comparativ cu alte dezbateri fundamentale în care s-a implicat societatea civilă. Raportul pune capăt acestei destul de lungi secvențe temporale prin abordarea subiectelor dificile, îndelung evitate : evoluția chestiunii evreiești, dezvoltarea internă a antisemitismului, teritorialitatea Holocaustului, succesiunea reală a evenimentelor istorice, bilanțul sinistru al victimelor și responsabilitatea politică.

Raportul ni se înfățișează ca un uriaș, dar nu exhaustiv corp colector al scrierilor, încercărilor de a publica documente, mărturii despre Holocaustul românesc, inițiate atât de istoriografi, cât și de supraviețuitori, scriitori, artiști, reprezentanți ai mass-media.

Dar încă nu putem vorbi de o dezbatere de substanță privind implicațiile Holocaustului și în acest fapt constă caracterul incipient al Raportului Comisiei Internaționale pentru Studierea Holocaustului

în România. Acesta reprezintă o fază de studiu, de recomandare a unui demers educativ și de conservare a memoriei conviețuirii alături de comunitatea evreiască din România.

Totodată, Raportul Comisiei Internaționale pentru Studiarea Holocaustului în România marchează începutul unui proces analitic asupra naturii fenomenului antisemitismului contemporan, a legăturilor acestuia cu noile amenințări la adresa securității globale.

Consider că, prin însușirea Raportului, România dă dovadă de un act de curaj politic de asumare a propriului trecut și de reconciliere cu propria conștiință națională, arzând astfel etapele istoriei recente despre care am vorbit. El are un caracter exemplar într-o regiune unde Holocaustul a rămas un subiect de dispută politică. Asimilarea recomandărilor de către clasa politică românească în ansamblul ei demonstrează ireversibilitatea procesului de democratizare, care ne îndreptățește să ne ocupăm locul de membru demn și egal în familia națiunilor europene.

Raportul deschide, totodată, o fereastră spre componentele identității noastre naționale, cu semnificații deosebite pentru centrele spiritualității românești, cu precădere cele din Moldova, așezări cu îndelungată tradiție a conviețuirii românilor și comunităților evreiești. Aceste locuri au dat țării un mare număr de evrei de seamă, care au contribuit major la viața politică, economică, socială, științifică și culturală a țării și ale căror destine personale au fost tragic marcate de pogromurile și deportările acelor ani.

Se cuvine subliniat profesionalismul și obiectivitatea Raportului, elaborat pe baza arhivelor existente în România. Specialiștii români și străini care au realizat această remarcabilă lucrare științifică, într-un timp extrem de scurt, au beneficiat de colaborarea Muzeului Memorial al Holocaustului de la Washington și a Institutului Yad Vashem din Ierusalim, cărora le mulțumim și pe această cale. De asemenea, mulțumim organizațiilor evreiești americane, cu precădere B'nai B'rith International și American Jewish Committee, pentru sprijinul constant acordat României în eforturile ei de reconciliere cu propriul trecut.

Un rol important în facilitarea consultării arhivelor în vederea redactării raportului l-au avut înțelegerile încheiate în ultimii zece ani între Muzeul Memorial al Holocaustului de la Washington și diverse instituții românești care dețin arhive din perioada celui de-al doilea război mondial. Aceste eforturi admirabile trebuie continuate pentru a face posibilă implementarea recomandărilor formulate în concluziile la raport. Sprijinul și susținerea acestor eforturi și demersuri, menite să prezinte erorile trecutului și să asigure educarea tinerelor generații în spiritul adevărului, sunt determinante.

Ele sunt cu atât mai necesare cu cât comunitatea evreiască și-a adus o contribuție remarcabilă la istoria, cultura, știința și economia României, de-a lungul veacurilor.

Tragica experiență a Holocaustului ne obligă să continuăm eforturile depuse în ultimii ani și să ne asumăm responsabilitățile ce ne revin de pe urma acestui fenomen. Educația în domeniul Holocaustului și cercetarea acestui fenomen vor ajuta la evitarea repetării unor asemenea tragedii, prin instaurarea unui spirit de dialog și toleranță între toți membrii societății românești, indiferent de convingerile ori apartenența lor etnică sau religioasă.

Cred că istoria comunităților evreiești, reconstituirea diversității vieții acestora de dinaintea celui de-al doilea război mondial, istoria antisemitismului și a Holocaustului sunt domenii de cercetare și de impulsione a demersului educațional, care abia ni se deschid în față. Este un nou drum într-o nouă Europă și într-un moment în care discutăm tot mai mult despre reforma Orientului Mijlociu. Conceptele se schimbă, transgresează domenii, cu o viteză uimitoare, iar noi, ca, de altfel, întreaga societate civilă, suntem artizanii acestei schimbări. Alteritatea este un plus al propriei noastre conștiințe naționale, un punct de raportare și de permanentă autodefinire.

Suntem depozitarii unui număr imens de documente, dar acestea sunt dublate de legătura, greu de descris în câteva cuvinte, extrem de prietenească și caldă, cu marea comunitate a israelienilor originari din România. Conviețuirea cu comunitățile evreiești s-a dezvoltat în nebanuite forme în toată perioada totalitarismului. În aceasta constă unicitatea profilului istoriografiei românești, iar

studiul Raportului Comisiei Internaționale pentru Studierea Holocaustului în România va conduce la apariția unor noi voci, care vor putea depune mărturie nu doar emoțional, ci cu expertiza științifică necesară despre o lume vie, cu un trecut complicat și uneori sumbru, alteleori senin, ce continuă să influențeze demersul politic modern al României.

Mihai-Răzvan Ungureanu,
ministrul Afacerilor Externe

Index

A

- Abraham, Ernő 303
Abraham, József 279
Ábrahám, Samu 277
Abromeit, Franz 275
Achim, Viorel 7, 227, 230-231, 242, 371
Acmacetca 144, 148, 177
Adamovici, Iulian, căpitan 130
Adjud 296
Africa de Sud 257
Agai, Andor 272
Agapiescu, colonel 297-298
Agarici, Viorica 291
Agy, Zoltán 280
Aiud 320
Aknaszlatina 280, 285
Alba-Iulia 241, 269, 304
Albert, Lázár 272
Aldea, Aurel, general 76
Alecsandri, Vasile 25
Aleşd 276
Alexandrei 334
Alexandrescu, Sică 295
Alexandrovca 301
Alexandrudar (Aleksandrodar) 236
Alexe, Vladimir 359, 361
Alexianu, Gheorghe 51, 137, 139, 143, 145-146, 149, 152-153, 158-160, 164-166, 237, 249-250, 256, 320, 363
Altshuler, Mordechai 177
Aluniş 271
Amsterdam 171
Ananiev 157
Ancel, Jean 7, 32-33, 36, 40-42, 50, 59-67, 70, 80, 82-83, 101, 112-113, 116-118, 120-124, 126-131, 133-137, 139, 143, 148, 156, 161-164, 167-169, 171-174, 176, 178, 186, 192, 203, 208, 212, 214, 218, 220, 242, 248, 251, 255-256, 290-291, 305, 308, 328, 343, 346, 349
Andreescu, Andreea 319-321, 325
Andreescu, Gabriel 365
Andreiaş, Gheorghe 337
Andronic, Dumitru 336
Angelescu, C. 304
Anghel, Constantin 299
Anglia 55, 58, 79, 92-93, 256
Aniţulesei, Mihai 336
Ankara 62, 125, 256
Anop, Alexandru 81
Antal, István 274
Antal, Rozalia 303, 309
Antal, Ştefan 303
Antalffy, Pál 272
Antonescu, Ion 10-12, 19, 31, 43, 45, 53, 55, 59, 63, 65-66, 81, 90-91, 97, 99, 101, 117, 119-120, 125-126, 133, 135, 137-138, 149, 169, 172-173, 179, 182, 189, 201-204, 207, 209-210, 212-219, 222, 227, 229-232, 242-244, 247-258, 287-288, 304, 306, 308, 320, 322, 324-325, 327, 329, 332, 337, 343, 346-347, 352-353, 355, 363, 365, 367, 389-390, 392
Antonescu, Mihai 59, 61-67, 90, 94, 112, 119-120, 123, 125-126, 132, 135, 138-139, 160, 167, 169-173, 179, 189-190, 202, 212-213, 218, 223-224, 248, 305, 307-308, 319-320, 327
Anuţoiu, T. Anghel 310
Apa 274
Apostolescu, maior 154
Appán, Kálmán 302
Appán, Maria 303
Arad 169, 241, 298, 315
Ardeal. *Vezi* Transilvania
Ardealul de Nord (ocupat, cedat). *Vezi* Transilvania de Nord
Ardealul de Sud 250, 256

Ardeleanu, Ion 327, 354
 Ardud 274
 Arendt, Hannah 70
 Argetoianu, Constantin 41
 Argeş 90, 218, 234
 Arimia, V. 327
 Aronson, Ronald 374
 Atachi 137
 Atanasescu, Constantin, general 80
 Atena 73, 308
 Atudorei, Dumitru 336
 Auschnitt, Max 297
 Auschwitz 273, 278, 308, 342, 344, 350,
 356-357, 376, 388
 Australia 257
 Austria 20, 171-172, 254, 260
 Austro-Ungaria 21, 32
 Averescu, Alexandru, general 29-32, 305
 Avital, Colette 7

B

Bacău 202, 220, 252, 310
 Baia Mare 267, 274-275, 285-286, 303
 Baia Sprie 275
 Baker, Andrew 7
 Baky, László 264
 Balanovca 144
 Balcani 257
 Balla, locotenent-colonel 279
 Balogh, Károly 275
 Balotescu, Gheorghe, maior 336
 Balta 140-142, 166, 176, 235, 238-239, 243,
 302
 Balta Verde 243
 Banat 20, 79, 219, 288, 297
 Band 277
 Bandel, David 124
 Banila 298
 Bányai, Pál 279
 Barábas, Andor 279
 Barbălată, Malca 157
 Barbul, Gheorghe 58, 81, 112
 Barcan, colonel 390
 Bardèche, Maurice 367
 Barlaconschi Moroşanu, Paraschiva 336
 Barozzi, Gheorghe, general 325
 Baruch, Bernard 92
 Basarabeanu, Gheorghe 171
 Basarabia 10, 20-21, 26, 33, 39-40, 48, 51-53,
 57, 61-64, 66, 69-85, 90, 94-95, 97-98, 104,
 118-119, 122, 125-126, 129-138, 140-141,
 143-145, 149, 157, 160, 168, 171, 173-178,
 184, 203, 211, 213, 217, 224, 242, 247-249,
 251-253, 255, 257, 260, 288-289, 291-292,
 306-307, 325-327, 329, 331-334, 359-360,
 372, 377, 380, 387-391
 Batiz 274
 Bauer, Yehuda 373
 Băcani 298
 Băgulescu, general 91
 Băiaş, Maria 310
 Băiaş, Vasil 310
 Băiţa 271
 Bălan, Nicolae, mitropolit 308
 Bălăceanu 151
 Băleanu, Ion 91
 Bălteanu, Mircea, căpitan 297
 Bălţi 77, 80, 105, 129, 224, 349
 Băneasa 297
 Bărăgan 229
 Bărăscu, Constantin, fruntaş 299
 Băsescu, Traian 17
 Bârlad 298
 Bârsana 280
 Beceanu, Dumitru 291, 310
 Bechi, Filip, maior 130
 Beclean 272
 Beddie, J.S. 326
 Bedö, Géza 277
 Beiler, Millo 112
 Beiuş 298
 Belgia 173
 Belgrad 67, 73
 Belzec 11, 65-67, 168-170, 253, 389
 Bemberger-Stemmann, Sabine 56
 Bender 105
 Benditer, I. 56
 Benjamin, Lya 7, 40-41, 49, 51-53, 64, 70, 79,
 132, 136, 138, 144, 180, 185, 203, 212,
 214, 247, 251, 290, 299, 315, 363
 Benoist, Alain 371
 Benoschofsky, Ilona 266
 Berbeşti 280
 Bercovici, Ely 102
 Berecki, Ernő 271-272
 Berentes, László 275
 Berettyóújfalu 276

- Berezovca 146, 152-164, 166, 177-178, 235, 237-238, 250, 252, 254, 301, 388
 Bergdorf 157
 Berindei, Dan 384
 Beriș, Liviu 7
 Berlin 12, 23, 25, 29, 41, 52, 55, 57-60, 62, 65, 67, 74, 111, 134, 160, 162, 167, 172, 250, 254, 308-309, 325-326, 334, 358-359, 392
 Berna 308, 362
 Bernadovca 162
 Beșad 254
 Bertalan, István 275
 Besançon, Alain 383
 Betea, Lavinia 343
 Bethlen, Béla 272
 Beudiu 271-272
 Bezidu Nou 277
 Bibescu, Martha 300
 Bideanu, Augustin 75
 Biharia 276
 Biharkeresztes 276
 Bihor 260, 267, 276, 298
 Binder, Alla 318
 Binder, Ida 318
 Biró, Balázs 279
 Bistrița 267-268, 275-276, 285-286, 312-313
 Bistrița de Jos 275
 Bistrița de Sus 275
 Bistrița-Năsăud 260, 267, 275
 Bivolaru, Mircea, locotenent-major 144
 Bixad 274
 Blănaru, Spiru 365
 Blânduț, Constantin (zis Andrei) 336
 Bobálna 272
 Bobango, Gerald J. 35
 Bobric 144
 Boca, Valerian 83
 Bocancea, Gheorghe 336
 Bocicoiu Mare 280
 Bocskor, Loránt, colonel 278
 Bodoran, Nicolae 303
 Boemia 172-173, 254
 Boér, Endre 274
 Bogdan Vodă 281
 Bogdana 298
 Bogdanovca 146-148, 150, 152, 156, 177, 392
 Bogopolski 153
 Bogoslova, Agnia 295
 Böhm, Johann 57
 Boia, Lucian 384
 Boldizsár, Pál 271
 Bolivia 100
 Bolliac, Cezar 24-25
 Bonda, István 278
 Borbély, Kálmán 276
 Borcescu, Traian 118-119
 Borgida, József 274
 Borod 276
 Boroș, Ioan, căpitan 83, 279
 Boroșneu Mare 279
 Borșa 271, 281, 303
 Bossy, Raoul 70
 Botez, Ion, comisar 336
 Botez, Stroe 319
 Botiza 281
 Botoș, Ilie, procuror general 332
 Botoșani 202, 252, 296, 332
 Bott, Ilona 304
 Braham, Randolph L. 274-276, 281, 283-284, 287, 289, 293, 304, 309, 320, 341, 344, 353-355, 378
 Brahaș, Cornel 371
 Brașov 310
 Bratislava 283
 Bratslav 164-165
 Braun, Alexandru 295
 Bravicea 105
 Brăila 29, 296-297
 Brăileanu, Traian 91
 Brătescu-Voinești, Ion Al. 90, 201
 Brătianu, Constantin I.C. 23-25, 189, 242, 250, 290, 305-306, 329-330
 Brătianu, Gheorghe 30, 39
 Briceni (Brichany) 105, 129, 133, 318
 Brisk, rabin 315
 Broscăuți 127
 Broșteanu, Emil, colonel 155, 162
 Broșteni (Broshteny) 317
 Brotea, Dumitru, maior 332
 Brunschvig, Leon 88
 Bruter, Lev 317
 Buchsweiler, Meir 156-157, 161, 163
 Buciumi 273
 Bucovina 10, 20-21, 26, 28, 40, 47-48, 51-53, 61-64, 66, 69-85, 90, 94-95, 97-98, 104, 118-119, 125-127, 129-130, 132-133, 135-138, 140-141, 143-144, 157, 160, 171, 173-178, 211, 213, 217, 224, 242, 247-249,

- 251-253, 255, 257, 288-289, 291-292, 298, 301, 305-307, 325-327, 329, 359-360, 377, 380, 387-391
- Bucovina de Nord 51, 53, 69, 85, 95, 97, 127, 136, 184, 223, 260, 288, 380
- Bucovina de Sud 129, 136, 213, 223
- București 7, 12, 17, 29, 35, 37-39, 41, 53, 57-63, 65, 69, 72-73, 99, 110-112, 116, 120, 122-125, 129, 132-135, 144, 153, 155, 158, 160, 162-164, 169, 172, 175, 180, 188, 196-197, 205, 211, 225-226, 229, 244, 287, 291, 293, 295-299, 301, 304, 308, 311, 313-315, 319-320, 322, 332-334, 348, 355, 361-365, 370, 384, 389, 391, 395
- Budapesta 266, 268, 272-273, 276, 283, 303, 305, 308
- Budești 280
- Budineț 127
- Buduca, Ioan 359, 368
- Bufta 305
- Bug 10, 64, 137, 139-140, 142-147, 149, 157-161, 165-166, 168, 176, 178, 186, 235, 238-239, 241-243, 249-250, 255, 329, 389
- Bulayeshty 318
- Bulgaria 57, 59, 66, 73, 335, 389
- Bumbești 116
- Bunaciu, Avram 319-320
- Bungur (pădure) 268, 272
- Buruiană, Ovidiu 341
- Butz, Arthur 367
- Buza 271
- Buzatu, Gheorghe 327, 354-355, 360-362, 364, 366, 372, 379
- Buzău 310

C

- Caftangioglu, Vintilă Horia 325
- Cahul 105
- Cairo 256
- Çajal, Nicolae 361
- Çajal Marin, Irina 7
- Calafeteanu, Ion 172-173, 254, 306, 308
- Caler, Leny 295
- Calmuș, Vasile 297
- Calotescu, Corneliu, general 137-138, 248
- Camboulives, Bernard 369-370
- Campus, Eliza 196
- Canada 163, 377
- Cancicov, Mircea 324
- Captaru, Dumitru, colonel 118, 121, 325, 336
- Captaru, Nicolae 122
- Caracaș, Nicolae 331-332
- Carășeu 274
- Carei 274, 303
- Carlyle 92
- Carmilly-Weinberger, Moshe 271, 293, 304-305, 308, 314
- Carol al II-lea, rege 10, 32, 47, 70, 74, 78-79, 81, 84-85, 90, 108, 114, 180-181, 198, 227, 326-327, 347
- Carp, Horia 34
- Carp, Matatias 46, 64, 83, 107, 109, 112-113, 116, 120-122, 124, 127, 129, 131, 134, 137-138, 141-142, 148, 151, 153, 162, 165-166, 174-175, 178, 194, 196-197, 203-204, 210-214, 247-248, 251, 255, 294, 336-337, 342-343, 348
- Carp, P.P. 24
- Carp, Valentin 299
- Carp, Vasile, maior 82
- Carpați 282
- Carpații Orientali 75
- Cartaica 162
- Catană, Maria 310
- Catousea 162
- Caucaz 65, 164
- Cazacu, Matei 363
- Călărași (Basarabia) 105, 124, 331-332
- Călărași (Ilfov) 110, 117, 211, 364
- Călinescu, Armand 41-42, 45-46, 49, 51
- Cărbuneanu, Flori 295
- Căușeni (Kaushany) 317
- Câmpeanu, Radu 357
- Câmpina 202
- Câmpulung 136
- Câmpulung de Tisa 280
- Câmpulung Moldovenesc 110, 184
- Câmpulung-Muscel 365
- Cârlibaba 75
- Cârnova 130
- Ceașescu, Ilie 352, 384
- Ceașescu, Nicolae 88, 287, 345, 348, 351-354, 360-361, 384
- Cefa 276
- Cehi 272
- Cehoslovacia 56, 67, 259-260, 335
- Cehu Silvaniei 273

- Cepeleuți-Hotin 129
 Cepleanu, locotenent 301
 Cercavski-Jelita, Emanoil 146, 159
 Cercel, Dumitru (zis Cudi, zis Tigrel) 336
 Ceremuș 75
 Cernăuți 40, 66, 77, 80, 83, 98, 127, 129, 133,
 136, 141, 165, 168, 175-176, 203, 208, 213,
 223, 252, 287, 294, 300, 305
 Cetatea Albă 77, 80, 126, 129
 Chamberlain, Houston Stewart 33
 Chelcea, Ion 229
 Chicicov, Dumitru 337
 Chiochiș 271-272
 Chiper, Ioan 104
 Chiriacescu, Mihai, colonel 84
 Chirnoagă, Platon 69, 325
 Chișinău 64, 69-70, 74, 77, 80, 95, 97, 105, 122,
 129, 133, 135-136, 138, 142, 174, 203, 213,
 223, 249, 299, 318, 332, 334, 349, 370, 380
 Churchill, Winston 92, 372
 Ciano, Galeazzo 41, 91, 260
 Cihrin 162
 Cimișlia 105
 Cimpoeși, Gheorghe 336
 Ciobanu, Ion (zis Bălțeanu) 337
 Ciobanu, Vasile 57-58
 Cioflâncă, Adrian 7, 374
 Cioran, Emil 47-48
 Ciornei, Filorian 336
 Cireș 127
 Ciubotărașu, Dumitru 336
 Ciuc 278-279
 Ciucă, Marcel-Dumitru 70, 229, 251, 319, 325
 Ciucea 271
 Ciudei 82, 127
 Ciupercă, Ioan 7, 56
 Ciupercă, Nicolae 149
 Ciurea 152
 Clejan, Herman 212, 253, 255
 Climăuți-Soroca 129
 Clime, G. 112
 Clinton, Hilary 377
 Cluj 37, 107, 186, 241, 260, 266-268, 270-272,
 277, 284-286, 293, 304, 306, 311, 313-315,
 319-320, 351, 365, 368, 370, 384
 Coca-Niculescu 151
 Coculescu, general 325
 Codreanu, Corneliu Zelea 28, 35, 37, 39, 41-47,
 49, 108, 112, 257, 335
 Codreanu, Ion Zelea, profesor 91
 Codrescu, I.C. 25
 Cogan, Haim 147
 Cohen, Shari J. 339
 Coja, Ion 361-363, 365, 377-378, 380
 Cojoc, Gheorghe 310
 Comănești 82
 Constantin, Ion 69
 Constantinescu, Alexandru, colonel 324
 Constantinescu, Constantin (Atta) 324
 Constantinescu, Dumitru (zis Albescu) 336
 Constantinescu, Emil 379
 Constantinescu, Miron 346
 Constantinescu, Silvia 369
 Constantiniu, Florin 69, 72-73
 Conta, Vasile 25
 Copalnic-Mănăștur 274-275
 Cornești 75
 Coruț, Pavel 372
 Cosăuți 137
 Coslav 133
 Cosmovici, Horia 324
 Costea, Emil, locotenent 128
 Costești 127
 Coșbuc, George 32
 Coștina 82
 Coștiui 280
 Cotmani 129
 Cotonea 162
 Courtois, Stéphane 373-374, 381-383
 Covaci, Maria 346, 348, 355
 Covasna 279
 Cracovia 282
 Craidorolt 274
 Crainic, Nichifor 35-36, 37, 47-48, 52, 90-91,
 94, 96, 114
 Crasna 273
 Crăciun, Ana 312
 Crăciun, Pavel 312
 Crăciunești 280
 Creianu, Gheorghe 324
 Cretzianu, Alexandru 74, 77
 Crimeea 22-23, 157
 Cristea, Miron, patriarh 36, 49
 Cristescu, Eugen 64, 120, 124, 320
 Cristescu, Gheorghe 336
 Cristi, Sergiu Vladimir, maior 325
 Cristian, C.S. 305
 Cristiniuc, Leon 336

- Crișana-Maramureș 20-21, 79
 Croația 67
 Csáky, István 260
 Csegezi, Károly 274
 Csenger 274
 Csengeri, Mayer 277
 Csóka, László 279
 Csordácsics, Jenő 278
 Cuciubă, Traian 310
 Cuciubă, Traian (fiul) 310
 Cudznea 162
 Culcer, Dan 383
 Culianu, Ioan Petru 361
 Cupșa, Ion 346, 349
 Curticăpeanu, V. 32
 Cuza, A.C. 27-28, 31, 33-34, 40, 43, 44-45, 60, 79, 100, 114, 335, 390
 Cuza, Alexandru Ioan 23
 Cuza, Gheorghe (fiul lui A.C. Cuza) 40, 390
 Cuzin, Alexandru 325
 Czeisberger, Péter 275
- D**
- Dagani, Arnold 165
 Dallin, Alexander 149
 Dalnic 150-152, 177, 320
 Danzig, Samu 280
 Darabani 223
 Darvas, Mór 277
 Davidescu, Gheorghe 73, 172, 254
 Davidescu, P., colonel 138
 Davidescu, Radu, colonel 149, 168
 Dawidowicz, Lucy S. 180
 Dădărlat, Dumitru 336
 Dănescu-Pișcoci, George 369, 372
 Dănulescu, C. 193
 Dârja 271
 Deák, István 363
 Déak, Veronika 304
 Debreczeni, Miklós 275
 Degrelle, Léon 356
 Dej 267-268, 272, 285-286, 303-304, 310-311
 Deleanu 151
 Deletant, Dennis 178, 353
 Deményi, N. 274
 Demusca, Letiția 312
 Derebcin 313
 Derecske 276
 Désaknai, Miklós 272
 Deutsch, Ernő 274
 Dezideriu, Földes 303
 Dianu, Romulus 92-93
 Dimitriu, avocat 300
 Dimitroff, Georgi 341, 352
 Dimitrov, Gheorghe 341. *Vezi și* Dimitroff, Georgi
 Dincă, Ilie 243
 Dinu, Nicolae 308
 Dinu Gheorghiu, Mihai 7
 Dinulescu, Radu 248, 395
 Djaen, Sabetay I. 208
 Dobre, Bănică 46
 Dobre, Florica 70
 Dobrian, Constantin 328
 Dobrinescu, Valeriu-Florin 69, 73-74, 363
 Dobrogea 20
 Docan, Gheorghe 324
 Dogan, Matei 38
 Dogaru, N., căpitan 243
 Dolj 117, 243
 Don 65
 Donner (familia) 315
 Dorian, Emil 300
 Dorian, Marguerite 300
 Dornescu, Vucol 301
 Dornești 110, 127
 Dorohoi, județ 52, 70, 82-83, 117, 127, 136, 138, 141, 173, 175-177, 184, 213, 223-224, 242, 252, 254-255, 296, 333-334, 359, 387, 390
 Dragomir, Alexandru, sublocotenent 83
 Dragomirești 280
 Dragoș, Titus 185, 188
 Drăgan, Iosif Constantin 69, 353-355, 358, 363, 367
 Drăghici, Alexandru 319
 Dresda 356
 Drimer, Carol 300
 Drobeta-Turnu-Severin 365
 Drumont, Edouard 96
 Dubăsari 157
 Duca, Ion 45
 Dudás, János 278-279
 Dudești 96, 111
 Dueben 129
 Duke, David 368
 Duma, Ioan Cezar 182
 Dumanovca 145-148, 152, 156, 177, 392
 Dumitra 276

Dumitrescu, Vasile 369
 Dumitrescu-Timică, Silvia 296
 Dumitru, Adrian 310
 Dunăre 26, 229, 232, 326
 Dvoreanca 162

E

Easterman, A.L. 40
 Edelmann, David 299
 Edinet 81, 128, 135
 Eftimie, Vasile, comandant de pluton 130
 Ehrenburg, Ilia 147, 153, 155-156, 164, 342
 Eichmann, Adolf 66-67, 70, 125, 143, 160,
 169-170, 176, 263, 268, 281-282
 Elekes, Ferenc 273
 Elena, regina-mamă 220, 290, 293, 295, 310
 Eley, Geoff 275
 Eliade, Mircea 48, 53, 88
 Elias, Alexandru 7
 Elveția 306, 308, 312
 Eminescu, Mihai 26, 32
 Endre, László 264-265, 267-268, 272, 275-279,
 281-282
 Endrödi, Barnabás 275
 Enescu, C. 39
 Enescu, George 242, 296
 Enescu, Ion D. 324
 Engelberg, Oszkar 272
 Epure, Ion 337
 Eskenasy, Victor 309, 344, 353-354, 384
 Estonia 71
 Eugen, Radian 97
 Europa 17, 24, 28, 56, 59, 63, 65, 67, 71, 74,
 91-94, 96, 99, 105, 113, 189, 219, 254,
 259-260, 309, 331, 334, 341-342, 347, 350,
 362-363, 366, 374, 384, 388, 390, 392
 Europa Centrală 55, 71, 88, 259, 284, 340,
 347, 361, 397
 Europa de Est 55-56, 259, 284, 340-341, 353,
 361, 397
 Europa de Sud-Est 71
 Europa de Vest (Occidentală) 40, 54
 Evans, Richard E. 368, 375

F

Fabricius, Wilhelm 38, 60, 349
 Farber, Grigoriy 316

Farkas (familia) 313
 Farkas, Lina 314
 Farkas, Pál 279
 Farkas, Rozalia 311
 Farkas, Ștefan 311
 Farcaș, Elisabeta 303
 Faurisson, Robert 356, 367-368, 372
 Făcăoaru, Gheorghe 228
 Făcăoaru, Iordache 228
 Fălești 129, 132, 349
 Fălticeni 129, 132, 349
 Fătu, Mihai 346, 350-351
 Feder, Emil 296
 Fehér, András 275
 Fehérgyarmat 274
 Fejér, János 280
 Fekete, József 272
 Fekete, Maria 272
 Felvidék 260
 Fenichel, József 271
 Ferenczi, Béla 278-279
 Ferenczy, László, locotenent-colonel 264,
 267-268, 281-283
 Filderman, Wilhelm 28, 67, 81, 99, 101-102,
 115, 118, 136, 193, 203, 207-214, 218-224,
 251-253, 256, 290, 304-305, 362-362, 380
 Filó, Ferenc 278
 Filotti, Eugen 208
 Finkelstein, Norman 373
 Finlanda 71, 253-254
 Finți, Alexandru 295
 Fischer, József 271-272
 Fisher, Julius 140
 Fizeșu Gherlii 271
 Fleischman (familia) 312
 Flondor, Iancu 301
 Flondor, Șerban 301
 Florescu, Constanța 311
 Florești 129
 Florian, Alexandru 7, 344
 Focșani 220, 254
 Földes, șofer 303
 Forgács, József 271
 Franco Bahamonde, Francisco 46
 Frankfurt 55, 57, 62, 67, 125, 170, 283
 Franța 39, 41, 50-51, 53, 55-58, 62, 74, 79, 96,
 173, 208, 254-255, 260, 308, 327, 335,
 363, 369, 381-383
 Freund, Solomon 303

Freund, Zigmund 303
 Frigan, maior 126
 Friling, Tuvia 7
 Frunză, Victor 369
 Fuchs, rabin 303
 Furet, François 341-342, 383

G

Gaáli, Ernő 279
 Gafencu, Grigore (Grégoire Gafenco) 50, 70, 72
 Galaction, Gala 296
 Galați 52, 80, 82-84, 95, 129, 202, 220, 359
 Gálfy, Dezső 278
 Galiția 32
 Galperin (familia) 316
 Gamberto, Henrietta 295
 Gamberto, Teodora 295
 Garamvolgyi, Albert (Béla) 272
 Garaudy, Roger 367-368
 Gaskó, Mikulas 286
 Gavriliță 332
 Gavriliu, Leonard 367
 Gavrilovici, Constantin 333
 Gay, Peter 375
 Gayda, Virginio 92, 99
 Gaysin 164
 Gazda, András 273
 Găvănescu, I. 167
 Gâdea, Ștefan 243
 Gecse, József 272
 Georgescu, C., căpitan 77
 Georgescu, Corneliu 320
 Georgescu, D.C. 20
 Georgescu, Grigore, general 324
 Georgescu, Ion, colonel 124, 145, 332
 Georgescu, Teohari 319
 Georgescu, Vlad 345, 352
 Gergely, Gyula 275
 Germania 7, 10-12, 19, 27, 30, 32, 35, 38-43, 46, 50-52, 54-63, 65-67, 71-74, 84-85, 92, 99, 111, 114, 120, 125, 163, 165, 167, 171-173, 209, 211, 218, 228, 242, 250, 254-257, 259-260, 263, 266, 287-288, 289, 305, 309, 312-313, 325, 327-328, 330-331, 339, 344-346, 349-351, 355-357, 359, 363, 369-370, 372, 375-376, 387-392
 Gerota, D. 300
 Ghelmegeanu, Mihail 81
 Gheorghe, Ion, general 325
 Gheorghe, Petre I. 311
 Gheorghe, Teodor 308
 Gheorghieni 278-279
 Gheorghiu, Ioan 300
 Gherla 267, 271-272
 Ghermani, Dionisie 345
 Ghiolu, Stavri 324
 Ghițescu, Alexandru 311
 Ghițulescu, Toma Petre 324
 Gigurtu, Ion 36, 46, 51-52, 74, 84-85, 180, 183
 Gilău 271
 Gingold, Nandor 215, 217, 219-220, 322
 Giulești 280
 Giurescu, Constantin C. 69, 346, 348
 Giurescu, Dinu C. 69-70, 104, 178, 346, 348, 384
 Giurgiu 297
 Glasner, Akiba 271
 Glass, Hildrun 7, 57, 322
 Glod 281
 Glogojanu, Ion, general 149
 Glückstahl 157
 Gobineau, Joseph Arthur, conte de 33
 Göbl, Carol 124
 Godean, Bebe 295
 Goebbels, Joseph Paul 60-61, 65, 91, 99, 138
 Goga, Octavian 10, 19, 21-22, 25-26, 28, 30-32, 37-41, 42-43, 50, 57, 60, 79, 90, 95-96, 114-115, 183, 192, 227, 257, 288, 300
 Gold, Hugo 127
 Goldstein, Ernő 277
 Goldstein, Natan 121
 Golea, Traian 372
 Golta 144-148, 157, 165-166, 176-177, 235, 237-239, 244, 250, 299, 311, 388
 Goma, Paul 380-381, 383
 Gomelfarb, Naum 317
 Gomelfarb, Raisa 317
 Gomoiu, Victor 307
 Göring, Hermann 61
 Gorsky, Vasile 237
 Gösi, Istvan 279
 Grabviți 140
 Graf, Jürgen 367
 Gramatiuc, Aurel 336
 Graur, Nicușor 290
 Grecia 257
 Gregorian, Alexandru 325
 Grigorievca 131

Grigoriopol 318
 Grobman, Alex 340
 Gross, Jan T. 375
 Gross-Liebenthal 157
 Grossman, Vasili 147, 153, 155-156, 164, 322, 342
 Grossman-Grozea, A. 322
 Grosu, Gheorghe 336
 Grosulovo 224, 302, 312
 Grosz, Bandi 311
 Grosz, Rozalia 311
 Groza, Petru 323
 Grozdea, Petre 319
 Gruia, Ion V. 53, 180
 Grünberg, Matias (Willman) 322
 Guillaume, Pierre 367
 Guleş, Ovidiu 370
 Gün, Helena 303
 Gunther, Franklin Mott 138
 Gura Căinari 334, 336
 Gura Humorului 223
 Gura-Kamenca 129, 318
 Gurvits, Benyamin 318
 Gurvits, Ita 318
 Gurvits, Manya 318
 Gurvits, Yefim 318
 Gutman, Yisrael 221
 Gutmann, Iancu 112
 Gutmann, Iosif 112
 Gutmann, Tzvi 112
 Gyapay, László 268
 Gyr, Radu 47, 295, 325

H

Hacohen, Menachem 7
 Haft, Cynthia J. 221
 Haifa 358
 Haimovici, Jean 123
 Haimovici, Max 163
 Hainsworth, Paul 371
 Haiti 257
 Halberstadt 158
 Halcinți 140
 Hamburg 356
 Handler (familia) 309
 Haracsek, József 275
 Harwood, Richard 367
 Hasdeu, Bogdan-Petriceicu 25, 44
 Hatmanu, Dumitru 127
 Hauffe, Arthur, general 63, 136
 Haynes, Rebecca 56
 Hâncu, Dumitru 290
 Heinen, Armin 31, 43, 57
 Held, Joseph 352
 Helmer, József 277
 Helsing, Jan van 367
 Hendler, Roza 311
 Henner, Ferenc 278
 Herdan, Max 188
 Hermann, Dezsö 271
 Herseni, Traian 49
 Heydecker, Joe J. 326
 Hida 271
 Hideg (familia) 303
 Hilberg, Raul 129, 178, 388, 391
 Hillgruber, Andreas 42, 56, 67, 257
 Himmler, Heinrich 60-62, 64-66, 107, 123, 125, 157-158, 160, 257, 325
 Hiroshima 356
 Hirsch-Schnabel, Olga 303
 Hitler, Adolf 19, 34, 37, 40-42, 46, 52, 54, 56-57, 59-61, 63, 65, 67, 69, 72-73, 91-94, 111, 114, 120, 125, 133-134, 136, 138-139, 167-168, 170-171, 209, 248, 256-257, 260, 263, 283, 288-289, 326, 329-330, 334-335, 340, 350, 355, 359, 367-368, 372, 392
 Hîj, Metzia 311
 Hîj, Simion 311
 Hlihor, Constantin 69, 73
 Hlinița 127
 Hoare, Reginald 41
 Hodoş, Alex. 94, 96, 100
 Hoettl, W. 108
 Hoffmeyer, Horst, comandant 158
 Hoffnungstal 157
 Hogeia, Vlad 363-364
 Hollóssy-Kuthy, Lajos 270-271
 Höpfner, Hans-Paul 55
 Horia, Vintilă 47
 Horthy, Miklós 209, 263-264, 303, 351, 355
 Horváth, Ádám 277, 304
 Hossu, Iuliu, episcop 304
 Hotea, Mihai 308
 Hotin 77, 80, 127-129, 133, 174-176
 Howard, Harry M. 56
 Hrehorciuc, Constantin 298
 Hrițcu, Petre 81

Hudiță, Ioan 290
 Huedin 271
 Hullmann, Ferenc 280
 Huși 202, 220, 296, 298

I

Iacobescu, maior 299
 Iacobici, Iosif, general 126, 149-151, 324
 Iacov, Mitropolitul Moldovei 36
 Ialomîța 110, 117, 211
 Iamandi, colonel 300
 Iampol 129, 133-134, 137, 176
 Iancu, Carol 22-25, 28-29, 31, 33, 36, 40-41
 Ianoși, Ion 375
 Iasca 137
 Iași 7, 10, 32, 44, 64, 103, 117-124, 129, 178, 197, 202, 208, 211, 220, 222, 247-248, 252, 289, 291, 293, 300, 305, 309-310, 312-314, 321, 325, 327, 329-330, 333-336, 342, 345-348, 350, 352, 355, 358-360, 362-365, 380, 387-388, 392, 395
 Iașinschi, Victor 110, 320
 Ibrăileanu, Garabet 26
 Icloda 271-272
 Iecea Mare 315
 Ierņuței 278
 Ierusalim 7, 18, 41, 66, 70, 110, 129, 169, 173, 177, 208, 283, 290, 309, 328, 343, 398
 Ieud 281
 Ieanda 272
 Ieanda Mare 273, 304
 Iliescu, general, inspector al jandarmeriei 141
 Iliescu, Ion 7, 9, 366, 372, 379
 Iliescu, M., colonel 162
 Iliescu, Teodor 147
 Iliescu, Victor, general 324
 Illinyi, László 279, 280
 Ilva Mare 275
 Ilva Mică 275
 Imperiul țarist 20
 Imrédy, Béla 280
 Imre-Emerich, Jonas 313
 Inotești 124
 Ioan, Ion I. 319
 Ioanid, Radu 7, 43, 70, 178, 184, 194, 202, 234, 292, 298, 300, 321-322, 349, 380
 Ion, pădurar 331
 Ioan Paul al II-lea, papă 356

Ionescu, Alexandru, locotenent-colonel 126
 Ionescu, Constantin Micandru, locotenent-colonel 336
 Ionescu, Mihail E. 7, 100, 231, 342, 384
 Ionescu, Nae 47-48
 Ionescu, Radu, căpitan 151
 Ionescu, Ștefan 92
 Ionescu, Tudor 371
 Ionescu, Vasile 7
 Ionescu-Quintus, Mircea 365
 Ioniță, Gh.I. 343-344
 Ionnițiu, Mircea 367
 Iordache, Roxana 381
 Iordachi, Constantin 242
 Iordan, Constantin 58
 Iordan, Iorgu 300
 Iordanului, valea 359
 Iordănești 127
 Iorga, Nicolae 7, 27-28, 45, 109, 114, 361
 Iosub, Ghiță 336
 Irving, David 367
 Isăceanu, Vasile 322
 Iscovici, Manase 123
 Isidor, Händler 303
 Ismail 80
 Isopescu, Modest 177, 244
 Isprăvnicelu, Constantin, sergent 299
 Israel 7, 11, 94, 96, 100, 124, 160, 174, 293, 353, 357-359, 366, 379, 393
 Israel, Golda 148
 Istrate, Gh. 46
 Italia 10, 35, 39, 41, 46, 66, 73, 79, 99, 209, 260, 263
 Iugoslavia 257, 259, 262, 330
 Iunian, G. 39
 Ivangorod 164
 Iványi, András 271
 Izsák (persoană) 303

J

Jadova Veche 127
 Jakobovics, Lajos 274
 Jakobovits, Mór 280
 Jaross, Andor 266
 Jávör, Ernő 278
 Jelavich, Barbara 23
 Jibou 273
 Jienescu, Gheorghe, general 324

Jijia 75
 Jilava 45, 108, 112-113, 348, 364
 Jitomir 125
 Jmerinca 144, 176
 Johnson, Paul 375
 Jonas, Ilona 313
 Joós, Andor 278
 Jósika, János 273
 Joszovits, Lipót 280
 Józán, Miklós 269
 Jucica-Nouă 333
 Judt, T. 363, 375
 Jugastru 166
 Julievca 162
 Juralevka 166

K

Kaganovici 94
 Kálmán, G. Szentpály, locotenent 278
 Kamenet-Podolski 263
 Kamenev, Lev Borisovici Rozenfeld 94
 Kandel (familia) 313
 Kansteiner, Wulf 373
 Karadjea, Constantin 308
 Karady, Victor 88-89
 Karetchi, Aurel 344, 346-348, 355, 358
 Karsai, Elek 266
 Kassa 282, 285-286
 Kassai, János 272
 Kasztner (persoană) 272
 Katalin-Catherina 313
 Katarzi 157
 Katz, M. 140
 Kazaciocva 301
 Keitel, Wilhelm, feldmareşal 63, 170
 Kemeceşy, István 273
 Kenyérmező 269
 Keszner, Jenő 280
 Killinger, Manfred von 62, 64-65, 67, 91, 134, 158, 160, 167, 172, 175, 218, 254
 Kirovograd 164
 Kirpichnaya Slobodka 316
 Kiss, László, locotenent-colonel 278
 Klein, Gyula 271
 Kligenfuss 172
 Kogălniceanu, Mihail 25
 Kołakowski, Leszek 88
 Kolosovca 166

Komáromi, László, maior 278
 Konotcăuți 140
 Konya, căpitan 278
 Konyuk, József 280
 Körmendi, Géza 277
 Koslinski, Gheorghe, amiral 325
 Kozlov, general-locotenent 77
 Kozma, István 277
 Krasznai, László 273
 Krausnik, Helmut 123
 Krausz, Ferenc 280
 Kriniski 162
 Kristoffel, Franz, căpitan 165
 Krivoi-Ozero 144, 165
 Kuales, Norbert 275
 Kuller, Harry 319, 322, 325
 Kun, Béla 94
 Kurievca 166
 Kutshurgan 157

L

Lacu 271
 Ladijin 141
 Laignel-Lavastine, Alexandra 380
 Lajos, Peter 311
 Lakadár, József 272
 Lakatos, András 271
 Landau 146, 157-158, 161, 237
 Lanzmann, Claude 357
 Lațiu, Aurel, fruntaş T.R. 299
 Laur, Ion (zis Jorj) 336
 Lavy, Theodor 129, 207, 212
 Lazăr, Constantin 336
 Lazuri 304
 Lăpuş 272, 313
 Lăpuşna 299
 Leahu, Gheorghe 121
 Léb, Zsigmond 271
 Lecca, Radu 38, 65-67, 116-117, 169-170, 172, 202, 204, 216, 218-219, 320, 322, 377, 390
 Lechința 274, 275
 Léderer, Dezső 277
 Leeb, Johannes 326
 Lehnár, Zsigmond 272
 Leibovici, H. 319
 Leitner, Sándor 276
 Lenin, Vladimir Ilici 94
 Leon, Gheorghe 324

- Leon, Jack 322
 Leordina 281
 Leoveanu, Emanoil, general 325
 Lepădătescu 319
 Letonia 71
 Lețcani-Iași 364
 Leucea, Ion 337
 Levițchi 333
 Levy, Daniel 345
 Levy, Robert 345, 375
 Lichtenfeld 161-162
 Liebenthal 157
 Liiceanu, Gabriel 382-383
 Limbenii Noi 135, 349
 Lincăuți 129
 Lipcani 105
 Lipot, Sarkany 303
 Lipscani 334
 Lipstadt, Deborah 340, 356, 368
 Liptai, Dezső 277
 Lisabona 256
 Lisava 297
 Lisinovca 162
 Litman, S.M. 224
 Lituania 71, 164
 Liubasevca 144
 Livada 271
 Livada Mică 274
 Livezeni 116
 Loghin 159, 164
 Lóhr, Tivadar, locotenent-colonel 279
 Londra 32, 40, 44, 50, 56, 108, 251, 329, 352, 368, 370-371, 373, 375
 Lovas, Irma 279
 Lovinescu, Monica 380-383
 Lozan, Paramon 292, 316
 Lozan, Tamara 316
 Lubaș, Rudolf 336
 Lublin 168
 Luchian, Constantin 297
 Lucineți 140
 Ludo, I. 34
 Ludușanu, V. 154
 Lueger, Karl 32
 Lujerdiu 271
 Lulay, Leó 282
 Lunca Bradului 278
 Lungu, Corneliu Mihai 7
 Lupașcu, Gheorghe 81
 Lupescu, Anghel 308
 Lupu, Constantin, colonel 119-120, 248, 330
 Lupu, Dimitrie 305
 Lupu, Nicolae, doctor 136, 252, 290, 304, 306, 330, 336
 Lustig, Oliver 351-352
 Luther, Martin 66, 169
 Lvov 139, 164
 Lyon 173
- M**
- Macartney, C.A. 261
 Macici, Nicolae, general 150, 320
 Madagascar 100
 Madgearu, Virgil 45, 111
 Magherescu, Gheorghe, colonel 363
 Măiorescu, Theo 92
 Maitovca 162
 Májay, Ferenc 277-278
 Majsai, Tamás 262
 Malines 173
 Mamina, Ion 70, 73
 Manea, Vasilica 70
 Mangra, Gheorghe 304
 Manic 271
 Maniu, Iuliu 32, 125, 168, 220, 247, 250, 290, 304-306, 314, 329-330
 Manoilescu, Grigore 325
 Manoilescu, Mihail 52, 58, 260
 Manolescu, Florin 369
 Manolescu, Nicolae 368, 382-383
 Manoliu, Florian 312
 Manoliu, Mircea, sergent T.R. 336
 Manoliu-Manea, Maria 69
 Manuilă, Sabin 20, 174, 231, 362
 Mara 280
 Maramureș 20-21, 48, 79, 260, 263, 279-281, 303
 Marchenko, Feokla 316
 Marchenko, Ivan 316
 Marchenko, Leontiy 316
 Marchenko, Nikita 316
 Marchenko, Nina 316
 Marchenko, Tatyana 316
 Marcu, Alexandru 324
 Marea Azov 164
 Marea Baltică 71
 Marea Britanie 39, 41, 50, 56, 92, 257, 305, 370

- Marea Neagră 71, 139, 232, 250
 Mareș, N. 111
 Marghita 276
 Mariaschin, Daniel S. 7
 Marin, Ștefan 315
 Marin, Vasile 47-48, 371
 Marina, Mihai 308
 Marineasa, Zaharia 370
 Marinescu (persoană) 301
 Marinescu, Danubiu, locotenent-colonel 336
 Marinescu, Floricel 379-380
 Mariska, György, locotenent-colonel 273
 Marmor, Hanna 313
 Marrus, M. 342
 Marton, Aron, episcop 304
 Marton, Ernő 271
 Marton, Zsigmond 278
 Matei, Bogdan-Ioan 371
 Matei, Nicolae 284, 320
 Mateiaș 271
 Mátészalka 274
 Matieș, Emil, colonel 336
 Matievca 166
 Mattogno, Carlo 367
 Mauthausen 344
 Maxim, Emil 304
 Mayo, M. 319
 Mayor, Andreas 41
 Mazarini, general 290
 Mazur, Ikim 317
 Mălăiești (Malayeshty) 317
 Mălineanu, Henri 295
 Mălinescu, Aurel, colonel 299
 Mănăstireanu, Ion 336
 Mărășești 296
 Mărculescu, Emilian 312
 Mărculești 129, 135, 334, 336
 Mătășăreanu, mecanic locomotivă 297
 Mătrescu, Florin 381
 Mănecuță, Ion, colonel 130
 Mărzescu, George 45
 Meculescu, Teodor 130
 Medieșu Aurit 274
 Meggyesi, Lajos 267
 Menyhért, Ferenc 271
 Mérk 274
 Metta, Dumitru 308
 Mica 272
 Micescu, Istrate N. 42
 Micula 274
 Miede, Wolfgang 57
 Miercurea Nirajului 277
 Miercurea-Ciuc 262, 279
 Mihai I, rege 320
 Mihai, Mihai 308
 Mihail, Ioan, căpitan 123
 Mihail, Paul 70
 Mihailov, Vasile, plutonier 336
 Mihailovca 159, 162
 Mihalache, Andi 345
 Mihalache, Ion 290, 306, 330
 Mihăilescu, Eugen, sublocotenent 336
 Miksa, Kupfer 308
 Minei, Nicolae 346, 348, 350, 380
 Mircești 124
 Mircu, Marius 83, 127, 287, 291, 295-296,
 298, 300-302, 305, 308
 Mirea, Eugen 295
 Mireșu Mare 274
 Mirochnik, Semeon 317
 Mirochnik, Yefim 317
 Miron, Nicolae 336
 Mironescu, C. 97-98
 Miskolc 280
 Mitki 144
 Mocanu, Constantin 73, 79, 319
 Mocanu, Serghie, sergent-major 331
 Mociulschi, colonel 110
 Moghilev 137, 140-141, 166, 223, 299, 302, 313
 Moisei 281
 Moiescu, Sorin, procuror general 355
 Moisi, Avram 296
 Moisin, Ion 354-355
 Mokra 316
 Moldova 20-23, 29, 32, 36, 39-40, 82-84, 94,
 97-98, 118-120, 129, 132, 202, 220, 247,
 250-251, 254, 256, 316, 343, 389-391, 398
 Moldovan, Valeriu 312
 Molnár, Ferenc 273
 Molnár, Suchi 273
 Molotov, Veaceslav Mihailovici 17, 57, 69, 71-73,
 326
 Mommsen 33
 Monaste, Serge 368
 Moraru, Dumitru 336
 Moravia 172-173, 254
 Morduhovici, Mila 150
 Morgenstern, Joseph 311

Moroşanu Barlaconschi, Paraschiva 336
 Morozovskiy, Aleksandra 316
 Morozovskiy, Vitaliy 316
 Moscova 69, 71-74, 76, 95, 174, 284, 321-322,
 325, 328, 342, 381, 390
 Moskovits, József 271
 Mostovoi 155, 161, 166, 254, 301
 Matora, Sabin 292, 312
 Moța, Ion 46, 371
 Müller, Gustav 169
 Müller, Heinrich 66
 München 58, 63-64, 125, 133-134, 260
 Munkács (Mukacevo) 265, 279, 281-282
 Muntenia 20, 247, 250-251, 256, 389-391
 Munții Rodnei 75
 Muranyi, Rozsi 312
 Murărașu, D. 26
 Mureș-Turda 260, 267, 276-278, 364
 Mussolini, Benito 37, 46, 56, 91, 209, 257, 355
 Muszyna 282
 Mușat, Mircea 69, 351, 354-355, 358, 363
 Mușatescu, Teodor 295

N

Nadasdia 271
 Nagasaki 356
 Nagy, Jenő 274-275
 Nagy-Talavera, Nicholas M. 31-32, 37, 39, 42-44
 Narev 71
 Naruja 310
 Nasal 271
 Nănești 280
 Năsăud 275
 Năstase, Lucian 319-322, 325
 Năsturaș, Constantin (Poiana Volbură) 165
 Neacșu, Ilie 355, 359
 Neagu, Alexandru 324
 Neamț 37
 Nedelcu, Florea 37
 Nedelyak, Anna 316
 Nedelyak, Ivan 316
 Negel, Elefterie 95
 Negrești-Oaș 274
 Nemerici 140
 Nemirov 164
 Nemoianu, Petre 324
 Netea, Vasile 90
 Netta, Geron 324

Neumann, baron 67, 311
 Nica, Vasile, colonel 142
 Nicaragua 257
 Nicodim, patriarh 212, 308
 Nicolaev 146-147, 158, 160-161, 174, 238
 Nicolaevca 152
 Nicolau, Mircea 379
 Nicolescu, colonel 135, 174-175
 Nicolescu, Lenuța 70
 Nicopoi-Ștrul, Elisabetha 312
 Niculae, Petre 324
 Nicolescu, Constantin, general 135, 297, 290,
 324
 Nicolescu, Gheorghe 243
 Nimigea de Jos 275
 Nipru 132, 137
 Nisiporeni 316
 Nissel (persoană) 313
 Nistorești-Vrancea 310
 Nistru 10, 26, 69, 75, 97, 132-134, 137-140,
 144, 157, 171, 174-175, 223, 230, 233,
 240, 242, 244, 248, 250, 253, 257, 299,
 343, 348, 389
 Nits, Aliz 312
 Nits, Gyula 312
 Nits, Janos 312
 Niță, Nicolae 372
 Noica, Constantin 47-48
 Nolte, Ernst 368, 375, 383
 Nordling, Carl O. 367
 Noua Suliță 127-129, 131, 334
 Noua Zeelandă 257
 Nova Candeli 162
 Novaia-Uman 161
 Novak, Franz 282
 Noveanu, Vasile 75
 Novo America 161
 Nürnberg 53, 129, 131, 137, 140, 143, 157, 160,
 167, 176, 181, 209, 283, 322, 324-326,
 377, 357, 364, 372, 381
 Nușfalău 273

O

Obersalzberg 111
 Obodovca 144
 Oceakov 166, 235, 317
 Ocna Șugatag 280

- Odessa II, 76-78, 81, 132, 139, 142, 144-145, 149-165, 174, 176-178, 240, 248-251, 302, 320, 325, 327, 329, 349, 388, 392
- Odessa Nouă 159
- Odorheiu 267, 276, 278
- Ohlendorf 140
- Oișteanu, Andrei 359, 366
- Ojtózi, Sándor 271
- Ökörmező 280-281, 285
- Olănești 137
- Oldson, William S. 28
- Olenici, Dimitrie 292
- Olick, Jeffrey K. 345
- Oltenia 20, 247
- Oncești 280
- Onișor, Ioana 312
- Onișor, Lazăr 312
- Onișor, Victor 312
- Onișoru, Gheorghe 344, 375
- Opaschi, Victor 7
- Oppermann, comisar general 146, 159
- Oprița, Grigore 371
- Oradea Mare (Nagyvarad) 267-268, 276, 285-286, 302, 304, 308, 311-312, 315, 365
- Orășu Nou 274
- Oravița 297
- Ordentlich, Ferenc 272
- Órendi, Gusztáv 275
- Orgeyev 318
- Orgoványi, József 275
- Orhei 130, 133, 213, 333-334
- Oriental Mijlociu 398
- Ornea, Zigu 36, 47, 363
- Orosz, József 271
- Ossobi 174
- Osváth, Zoltán 275
- Oșan, Ioan 303
- Otaci 299
- Oteteleșanu, Henric 324
- Oțești 102
- Ozarineți 140
- P**
- Paelungi, Ștefan 313
- Paksy-Kiss, Tibor, colonel 268, 271, 276-277, 284
- Pal (Kudor), Anna 293, 313
- Pal, Jenő 313
- Palade, Ion, colonel 137
- Palaghiță, S. III
- Palestina II, 27, 67, 100, 359
- Palty, Sonia 301
- Pană, Aurelian 324
- Panca 127
- Panciu 188, 210
- Pandea, Adrian 355
- Paneth, Francisc 99
- Paneth, József, rabin 273
- Paneth, Lili 99
- Pantazi, Constantin 70, 320
- Panticeu 271
- Papacostea, Șerban 384
- Papanace, Constantin 320
- Papen, von 41
- Papp, Géza 271
- Papp, János, colonel 277
- Papp, Zoltán Rogozi 274
- Paris 23, 50, 369, 380
- Parlafes, Gheorghe 336
- Pasinca 140
- Pauker, Ana 321
- Paul, Andrei (Endre Pollák) 284
- Paulescu, N.C. 33, 35, 44-45, 47, 53
- Pavelescu, Ion 355
- Pădureni 271
- Păiș, Nicolae, contraamiral 325
- Pălăngeanu, Emil, general 217
- Păsărica, Alexandru 336
- Pătrășcanu, Lucrețiu 319, 328, 343-344
- Pătrăuți 127
- Păun, Marin 238
- Păunescu, Adrian 360, 377-378
- Păunescu, Constantin 302
- Păiușan, Cristina 319, 321
- Pântea, Nona 313
- Pârlita 129
- Peciora 141-142, 144, 392
- Pelin, George 317
- Pelin, Mihai 69-70, 81, 354
- Pelin, Varvara 317
- Pella, Vespasian V. 308
- Pereplechinskiy, Mariya 317
- Pereplechinskiy, Vladimir 317
- Persson, Goran 13
- Petală, Marcel, colonel 126, 152
- Péterffy, Jenő, locotenent-colonel 268, 276
- Pethes, István 273

- Petrescu, colonel 248
 Petrescu, Gheorghe 395
 Petrescu, Ion C. 324
 Petrescu, Teodor, căpitan 301
 Petrescu, Vasile 300
 Petroșani 116, 298
 Petrova 281
 Petrovici, Grigore 336
 Petrovici, Ion 324
 Pfefferman, Jenő 274
 Piatra-Neamț 197, 220, 310, 364
 Pincas, Josef M. 208
 Pintér, căpitan 278
 Pippidi, Andrei 7, 29, 257, 289, 384
 Pir 273
 Pirkler, Ernő 274
 Pitești 234, 365
 Plasa Nistrului 129
 Plășnilă, maior 123
 Ploiești 202
 Pocorni, Egon 313
 Pocorni, Nicolina 313
 Podoleanca 161
 Podolsk 137
 Podu Iloaiei 124, 211
 Podu Roș, cartier în Iași 300
 Poenile de sub Munte 281
 Poenile Izei 280
 Polánkai, Géza 278
 Poliakov, Léon 87-88
 Polichron, Dumitrescu, colonel 152
 Polonia 51, 65-66, 71, 164, 168-171, 173, 247, 250, 254, 256, 281, 305-306, 335, 389, 391
 Pomescu, A. 94
 Pomuț, Nicoară 303
 Pop (Săileanu), Aristina 313
 Pop, Gheorghe T. 37
 Pop, Leonida C. 91
 Pop, Maria 313
 Pop, Mircea 91
 Pop, Nicolaie 313
 Pop, Valer 60, 313
 Popescu, locotenent-colonel 130
 Popescu, Cristian Tudor 368
 Popescu, Gheorghe 299
 Popescu, I.D. 292
 Popescu, Ion, maior 161-162
 Popescu, Iorgu, maior 321
 Popescu, Lorin 96
 Popescu, Marin, general 80
 Popescu Lupu, Savin 97
 Popescu Mălăiești, I. 36
 Popescu, Stelian 95
 Popescu, Titus, căpitan 137
 Popescu-Puțuri, Ion 348
 Popilian, Mihail 319
 Popoveni 243
 Popovici, Bogdan Florin 229, 251
 Popovici, Dori 305
 Popovici, Dumitru 337
 Popovici, Mihai 304
 Popovici, Traian 176, 287, 294, 314
 Popoviciu, Aurel 98, 100
 Popp, Ghiță 306
 Popper, doctor 297
 Popper, Karl 88
 Pora, Ion 319
 Portugalia 251
 Potopeanu, Gheorghe 324
 Pozdnyakova, Yefrosiniya 317
 Praga 173
 Preda, Marin 353
 Principatele Unite 19, 22-24
 Prisăcaru, Dumitru, plutonier-major 298
 Prislop 75
 Profir, Grigore 291, 314
 Protopopescu, Ioan 320
 Protopopescu, J.D. 35
 Prundu Bârgăului 275
 Prut 64, 69, 75, 77-78, 82, 95, 97, 117, 127, 131, 202, 247, 326, 331, 334, 336, 343
 Pui 271
 Puiu, Visarion, mitropolit 325
 Puti, Alexa 314
 Puti, Maria 314
 Puti, Todor 314
- Q**
- Quay d'Orsay 41
- R**
- Radu, Tina 295
 Radu-Cernea, Adrian 291, 300
 Rahó 280
 Raiciu, Ion 319
 Ralescu, Ștefan 319

- Rapujineț 129
 Rasdelnia 157
 Rassinier, Paul 367
 Rastadt 160-161, 163-164
 Rașcu, Ioan, general 80
 Rauch (frații) 112
 Râbnița 137, 166, 176, 316-317, 348
 Râbnița (penitenciar), 103, 141
 Rădăuți 72, 117, 136, 184
 Rădulescu (adjunctul lui Mircea Bălțeanu) 297
 Rădulescu, Bogdan George 371
 Rădulescu, Ilie 100
 Rădulescu-Motru, C. 91
 Răstolița 278
 Rășcani 135
 Răut 75, 131
 Răuțel 135
 Răuțeni 334
 Răzmeriță, preot ortodox 300
 Răzmeriță, Alexandru 49
 Râmniceanu, Iancu Florea 124
 Rebreanu, Liviu 95, 295
 Rednik, Sándor Gyulafalvi 279
 Reghin 267-268, 276, 278-279, 286
 Reich, al III-lea 42, 58-62, 81, 99, 107, 125, 158, 166-167, 169, 172-173, 254, 259-260, 262, 281-282, 308, 357
 Remeți 280
 Renan 33
 Republica Moldova 292, 316-317
 Reteag 272
 Revel, Jean-François 381, 383
 Rezina 133, 137, 213
 Rhodesia 100
 Ribbentrop, Joachim von 10, 52, 57, 59, 62-63, 67, 69, 71-73, 91, 123, 125, 131, 134, 170, 260, 325
 Richter, Gustav 62, 65-67, 143-144, 167-169, 171-172, 176, 214, 217, 257, 307
 Ricsóy-Uhlarik, Béla 265
 Rin 259
 Rintelen, Emil von 169
 Rioșanu, Alexandru, general 64, 98, 133
 Ripeaki 162
 Ritoc, Alexandru 303
 Ritter, Karl 134
 Ritter, Robert 228
 Rodna 275
 Rogger, Hans 31, 44
 Rohosna 333
 Roller, Mihail 344
 Roma 41, 308
 Roman (oraș) 119, 124, 129-130, 220, 291, 301, 309, 331
 Roman, Elly 295
 Romanați 117
 România 7, 9-13, 15, 17-34, 36, 38-43, 45, 47-63, 65-67, 69-76, 79-81, 84-85, 87-93, 95-97, 99-103, 105, 107, 109-111, 113-118, 120, 122-123, 125-127, 129, 134-136, 138-140, 148, 150, 153, 160, 164, 166-174, 176-177, 179-181, 184, 186, 188, 190-194, 197-198, 201-205, 207-218, 221-222, 224, 227-231, 238, 241-245, 250-261, 263, 284, 287-291, 293, 301-302, 305-310, 313, 319, 322-323, 325-331, 335, 337, 339-346, 348-355, 357-358, 360-369, 371-372, 374, 376-385, 387-399
 România Mare 19-20, 22, 26-27, 29, 33, 43, 47, 53, 69, 174, 288, 358
 Romașcan, Ion 308
 Romuli 275
 Rona de Jos 280
 Rona de Sus 280
 Ronea, Villy 295
 Roosevelt, Franklin Delano 372, 377
 Ropală, Cătălin 94
 Ropcea 127
 Rosen, Moses 351-352, 372
 Rosenbaum, Alan S. 373-374
 Rosenberg, Alfred 38, 43, 91, 160
 Rosenberg, Samuel 274
 Rosenne, Meir 7
 Rosenrauch, Shimon 165
 Rosenthal (persoană) 310
 Rosenthal, doctor 297
 Rosetti, Radu R., general 29, 324
 Rosner, István 275
 Rostochi-Vijnița 127
 Rostov 164
 Roșu, plutonier 298
 Roșu, Nicolae 47
 Rotaru, Jipa 149
 Roth, Andrei 104
 Rothschild, Joseph 55
 Rotman, Liviu 7, 100, 231, 342, 353, 384
 Rousso, Henry 380
 Rozavlea 281

Rozen, Marcu 178, 302, 304
 Rubin, Iosif 110
 Rura, Michael J. 345
 Rus, Ștefan C., locotenent-colonel 298
 Ruscova 281
 Rusia 61, 64-65, 93-95, 149, 154, 157
 Rusu, Dumitru (zis Gheorghe) 336
 Rusu, Nicolae 336
 Rusu, Vladimir 333
 Rutenia Carpatică (Kárpátalja) 260, 265-266,
 269, 279, 281-282

S

Sadagura 333
 Salazar, Antonio de Oliveira 91
 Sallós, Ferenc 278
 Salmuth, von, general 123
 Salonta Mare 276
 Salzburg 67
 San 71
 Sandache, Cristian 362
 Sandu, Maria 295
 Sapira (familia) 314
 Sapira, Ion 129
 Saraga, Fred 222
 Sárközi, Béla 274
 Sárosi, Gyula 272
 Sarovo 311
 Sárkrét 276
 Sárvári, colonel 280
 Satu Mare 260, 263, 267-268, 271-275, 285,
 303-304, 309, 315
 Savchuk, Akseniya 318
 Savchuk, Makar 318
 Săliște 281
 Săpânța 280
 Săbăoani 124
 Săcel 281
 Săcueni 276
 Sălaj 260, 267, 273
 Sălard 276
 Sănătescu, Constantin 70, 83-84
 Săracu, Dumitru, acuzator public 249, 319, 328
 Sărmaș 364
 Sângeorgiu, Ion 325
 Sângeorgiu de Pădure 277
 Sânmartin 271
 Sânnicoară 271
 Sârbi 280
 Schickedanz, Arno 38
 Schilling, János 272
 Schleier, Israel 124
 Schloss Klesheim 124
 Schlutter 146, 159, 161
 Schmidt, Imre 278
 Schmidt, Paul K. 63
 Schnable (persoană) 311
 Schobert, Eugen von 257, 349
 Schreiber, Iacob 303
 Schröder, maior 277
 Schulenburg, von 73
 Schwartz, Zoltán 274
 Schwimmer, Jenő 277
 Scobai, Ștefan 336
 Scripcă, Mircea 300
 Sculeni 129
 Scurtu, Ioan 7, 69, 73, 79, 363
 Sebastian, Mihail 48, 70, 289, 381-382
 Secureni 135
 Sefciuc 333
 Seini 274
 Seltz 157
 Semerinka 299
 Seminki 164, 165
 Serebryanskiy, Isaak 317
 Serghie, Constantin, căpitan 83
 Sfântul Gheorghe 267, 276-279
 Sfeclă, Petre 81
 Shafir, Michael 7, 287, 309, 340, 352-355, 358,
 362-363, 366-367, 371, 374, 377, 379, 384
 Shapiro, Paul A. 7, 31-33, 37, 38, 40-42
 Shermer, Michael 340
 Sibiu 210, 368, 370
 Sic 271
 Sichitiu, Ion, general 324
 Sidorovici, Alexandra 319
 Sidorovici, Constantin 166
 Siegfried, W. 295
 Siegler (familia) 314
 Sighetul Marmăției 279-280, 285
 Sihna 75
 Sima, Horia 53, 60-61, 74, 101-102, 108-109,
 111, 209, 320, 325, 370
 Simferopol 157
 Simion, Aurică 107-109, 186, 189
 Simionescu, Constantin 314

- Sinaia 202
 Singer (persoană) 274
 Singer, Ernő 277
 Singer, Zoltán 272
 Sion, Mircea Petru G. 314
 Siret (localitate) 83, 117, 127, 223
 Siret (râu) 117, 202, 247, 296
 Siretul Mic 75
 Slavici, Ioan 26
 Slobodca 153
 Smârcea, Doina 73, 79
 Smolenszki, László 275
 Smolka, Heinrich 275
 Socol, Aurel 305
 Socola, strada 300
 Socolița 298
 Socor, E.M. 33
 Socor, Emil 304
 Solacolu, Ion 369
 Solomon, Iancu 83
 Someș 260, 267, 272
 Somorlyai, János 272
 Son, Aurelian, general 84
 Sontag, R.J. 326
 Sorescu, Radu 371
 Soroca 80-81, 129, 223, 299, 333
 Sortirovca (Sortirovocnia) 153-154
 Sovata 277
 Spania 46, 251
 Sparinopta, Samuil 317
 Spălățelu, Ion 346-348
 Speyer 157
 Spiegel (familia) 314
 Spiegel, Fred 314
 Sréter, János 273
 Stalin, Iosif Visarionovici 72, 94, 372
 Stalingrad 67, 92, 164, 171, 257, 329, 391
 Stalino 164
 Stamatiu, general 325
 Stamatu, Horia 47, 325
 Stan, L. 229
 Stancu, Ion 239
 Starostin, Pavel 318
 Starostina (Pozdnyakova), Zinaida 317
 Starostina, Anna 318
 Starostina, Yevgeniya 318
 Statele Unite ale Americii 35, 37, 53, 92, 174, 256, 390, 392
 Stavrat, Olimpiu 127-128
 Stavrescu, Gheorghe, general 121-122, 336
 Stănculescu, colonel 150
 Stănescu, M. 173
 Stăneștii de Jos 298
 Stăvrescu, Nicolae 321
 Stâncă Roznoveanu 334-335
 Steinfeld (familia) 310
 Steltzer, consilier 172, 178, 254
 Stenzler, Jacob 129
 Stockholm 13, 256
 Stoenescu, Alex Mihai 70, 82-83, 360
 Stoenescu, Ioana 315
 Stoenescu, Nicolae, general 324
 Stoenescu, Pascu 315
 Stoian, Vasile 328
 Stoica, Hagi, colonel 76
 Stoican, Vasile 319
 Storojineț 80, 82, 127, 131, 223, 298, 301
 Stransky, Herman 120
 Strashnaya, Kseniya 318
 Strashniy, Ivan 318
 Strauss-Tiron, Gabriela 310
 Strâmtura 280
 Streicher, Julius 364
 Streitman, H. 215, 217
 Strejnicu 45, 108
 Strihan, Petre 325
 Stroe, Botez 319
 Stroe, Magdalena 315
 Stroe, N. 295
 Stumpp, K. 157
 Sturdza, Mihai 42, 320
 Sturdza-Bulandra, Lucia 295
 Suceava 82, 136, 184, 294
 Sudetă, Regiunea 260
 Suedia 306, 393
 Suhaia Balca 164, 238
 Suha-Verba 162
 Supuru de Jos 273
 Supuru de Sus 273
 Surdu, Camil 319
 Surduc 273
 Suru, Șerban 370
 Svábhegy 305
 Szabo, Eugen 311
 Szabo, Zoltan Tibori 293, 319-321
 Szakadati, Janos 315
 Szakadati, Juliana 315

Szaplonczai, László 280
 Szász, Ferenc 271
 Szász, Gerő 279
 Szeged 278
 Székely, József 271
 Szentiványi, Gábor 279
 Szentkúti, András 271
 Szlávi, László 273
 Szófer, Manón 277
 Sztójay, Döme 264, 273, 275
 Szűcs, Jozsef 302

Ș

Șafran, Alexandru 80-81, 110, 208, 211-212, 225-226, 308, 363, 380
 Șafran, Dan 363
 Șaptebani, Nicolae, plutonier 331-332
 Șargorod 140-141
 Șeicaru, Pamfil 22, 33-34, 90, 92, 96-97, 325
 Șerb, Theodor, general 83
 Șerbanovici (frații) 333
 Șerbănescu, Ion 202, 307
 Șieu 275, 281
 Șimleul Silvaniei 267-268, 273, 285, 286
 Șintereag 272
 Șișcanu, Ion 69-72
 Șoldan, C. 98
 Șomcuta Mare 274-275
 Șorban, Raoul 293, 314, 377
 Șova, Nicolae, general 324
 Șteflea, Ilie, general 63, 120, 126
 Știrbey, Barbu 290, 305
 Șuta, Ioan 315
 Șuvei, Teodor 300

T

Taar, Kázmér 271
 Takács, Jenő, agent guvernamental 272
 Talos, Mátyás 277
 Tamás, Károly 275
 Tamási, Lajos 271-272
 Tarlef, maior 137
 Tarnow 282
 Tarutino 80
 Taura Nouă 334
 Tănase, Constantin 295

Tănase, Gheorghe 336
 Tănăsescu, Valeriu 296
 Tășnad 273
 Tătăranu, Gheorghe, maior doctor 153, 177
 Tătăranu, Nicolae, general 64, 136, 142, 145, 150
 Tătărescu, Gheorghe 30-31, 36, 39, 46, 51, 327
 Târgoviște 202, 364
 Târgu-Jiu 103, 117, 120, 202, 243, 247
 Târgu Mărculești 335
 Târgu-Mureș 266-268, 275-279, 285-286, 303, 364-365
 Târgu-Neamț 310
 Târgul Secuiesc 279
 Técső 280
 Teiș 202
 Tel Aviv 150, 287, 358-359
 Teleorman 332
 Teodorescu, Aurelian 229, 251
 Teodorescu-Braniște, Tudor 92-93, 302
 Teoharie, Gheorghe, căpitan 83
 Ternon, Yves 373
 Tharaud, Jean 40
 Tharaud, Jérôme 40
 Theodorescu, Răzvan 365
 Theodoru, Radu 355-357, 359, 366-367, 377-378
 Theresienstadt 172
 Tighina 64, 129, 136-138, 146, 151, 159, 233, 299
 Timișoara 169, 170, 241, 315, 328, 362, 365, 370
 Timiș-Torontal 304
 Tippelskirch, general 60
 Tiraspol 137, 139, 146, 153, 155, 157-158, 176, 292, 299, 316-317
 Tismăneanu, Vladimir 55, 374-375
 Tito, Iosif Broz 330
 Tolan, Isaia 96
 Tolescu, Ion 47
 Toplița 278
 Topor, Ion, general 126, 137, 248
 Torouțiu, I.E. 94
 Toth, Jozsef 315
 Tóth, Lajos 280
 Tóth, Mátyás 278
 Totok, William 7, 354, 358, 365, 368-369
 Transilvania (Ardeal) 20-21, 31-32, 67, 79, 102, 110, 132, 170-171, 200, 218-219, 223, 253, 260-262, 269, 288, 290, 293, 302, 308, 310-315, 351, 390

Transilvania de Nord (Ardealul de Nord) 10-11, 168, 259, 262-270, 272, 275, 279, 281-285, 288, 293, 302, 304, 309-310, 312-313, 315, 351, 388

Transnistria 10-12, 26, 63-65, 90, 101, 103, 117-118, 125, 133-134, 137-146, 148-149, 153, 155-161, 163-166, 169, 171, 173, 176-178, 184, 200, 203-204, 208, 211, 213, 218-223, 227, 229-245, 247-248, 251-252, 254-256, 287, 290, 292-293, 299-301, 304-307, 310-311, 313, 318, 327, 332, 344, 348-349, 352, 358, 360-361, 366, 377-378, 380, 384, 388-390

Treblinka 344

Trei Scaune 260, 267, 276, 279

Treptow, Kurt W. 362

Triandaf, Aurel 336

Trianon 259

Trifa, Viorel (episcop Valerian Trifa) 35, 53, 108

Trihaty 166, 240

Trip 274

Trofin, Nicolae 367

Troncotă, Cristian 124

Trotzki 94

Tselnik (familia) 318

Tsurkan, Peotr 318

Tsurkan, Yevgeniya 318

Tubak, Maria 315

Tudor, Corneliu Vadim 355-356, 359, 378

Tudoran, Dorin 380-383

Tudose, Dumitru, colonel 135

Tulbure, Emil, maior 336

Tulcin 164-166, 176

Turcia 72-73, 306

Turda 169, 241, 260, 267, 276-278, 314

Turda, Strada 296

Turnu-Severin 260, 365

T

Țara Românească 24

Țenescu, Florea, general 76

Țibulovca 141

Țincu, Constantin 308

Ținutul Herței 69-71, 73-74, 79, 84, 127, 213, 223

Ținutul Secuiesc, Țara Secuilor (Szekler Land) 267, 276-277, 279

Țurlea, Petre 354

U

Ucraina 64, 133, 137, 142, 145-146, 152, 156-157, 160, 164-166, 170, 174-175, 258, 263, 265, 280, 285, 372, 387

Udvári, József 273

Uganda 100

Ugocsa 260

Ungaria 10, 20-21, 32, 57, 66, 85, 89, 94, 170-171, 203, 209, 241, 259-264, 266, 268-269, 273-274, 276, 279, 281-283, 288, 293, 298, 302-304, 312-313, 350-351, 388-389

Ungheanu, Mihai 379

Ungheni 80

Uniunea Europeană (UE) 70

Uniunea Sovietică 10, 52, 55, 57, 59, 61-63, 69, 71-74, 81, 92-94, 139, 175, 178, 257, 260, 262, 283, 288, 321, 326-327, 330, 342, 345, 372, 380

Urali 138

Urbán, László 271

Urișor 272

Uritzky 94

Uriu 272

Urziceni 116

V

Vadu Izei 280

Vago, Bela 221

Vago, Raphael 7

Vaida, Alexandru 303

Vaida-Voevod, Alexandru 30-31

Vainshtein, Klavdiya 317

Vajai, Imre 275

Vajai, Sándor 275

Valahia 21-23

Valea Borcutului 275

Valea lui Mihai 276

Valea Mare 331

Vama 274

Vapniarca 103, 141, 166, 224, 254, 292, 302, 312, 348, 378

Varga, Andreea 319-321, 325

Várhelyi, Tibor 275

Varșovia, ghetoul din 135

Vartic, pretor 127-128

Vârvarovca 166

Vásárhelyi, János 269, 271
 Vasilache 295
 Vasilescu, Ion 295
 Vasilevici 155
 Vasiliu, agronom 301
 Vasiliu, general (guvernatorul Basarabiei) 176, 203, 217, 223, 234, 244-245, 254, 325, 331
 Vasiliu, prefect de Lăpușna 332
 Vasiliu, (Piki) Constantin, general 129, 144-145, 171, 176, 320
 Vasiliu, Dumitru, locotenent-colonel 299
 Vaslui 220
 Vazdovca 144-145
 Văcaru, Constantin, plutonier 331
 Văcărești (cartier) 96, 102, 111
 Văcărești (penitenciar) 45-46
 Văleanu, consilier 172
 Vălenii de Munte 28
 Văratec, Vitalie 70-72
 Văscăuți 298
 Veessenmayer, Edmund 283
 Veiga, Francisco 43
 Velcescu, Matei, colonel 152-153
 Velescu, Vasile 336
 Verax (pseudonimul lui Radu Rosetti) 29
 Veress, Jenő 336
 Verrall, Richard 368
 Versailles 55-56, 79, 259
 Vertiujeni 134-135, 137, 175, 292
 Veselinovo 155, 158, 161
 Vichy 173, 290, 308
 Vicol, Constantin 319
 Vidal-Naquet, Pierre 368
 Vidrașcu 153
 Viena 10, 32, 172, 185, 259-260, 283-284
 Viile Dejului 310
 Viile Satu Mare 274
 Vilnius 71
 Vincze, István 279
 Vindiceni 140
 Vinița 127, 170, 177, 223
 Vinkler, Lajos 274
 Vinoi 140
 Vistula 71
 Vișeu de Jos 281
 Vișeu de Sus 280-281, 285
 Vișoianu, C. 289-290
 Vivoschi, Emil 336

Vladimir, M. 295
 Vlașca 117
 Vlădescu, Nicolae 333
 Vlădescu, Ovidiu Al. 214
 Vogel, Ignátz 280
 Voicu, George 7, 359, 367-368
 Voicu, Tudor 378
 Voiculescu, Constantin, general 130, 135, 137-138, 203, 249, 325
 Voitinovici, Voitin Al. 327-328
 Volosievici (persoană) 300
 Volovici, Leon 7, 26-28, 32, 36, 47-48, 289, 374, 382
 Voronej 263
 Voznesensk 161
 Vrancea 310
 Vulcănescu, Mircea 324

W

Waldman, Felicia 384
 Walendy, Udo 367
 Washington 7, 18, 138, 366, 398
 Wasserstein, Bernard 342, 353
 Watts, Larry 354, 367, 378
 Weber, Eugen 31, 42-44, 46
 Weinberger, Manó 272
 Weinberger, Mózes (Carmilly-Weinberger) 271, 293, 304-305, 308, 314
 Weinberger, Samu 272
 Weiss, Aureliu 247
 Weiss, Benjamin 315
 Weiss, rabin 303
 Weissberger, Andrei 315
 Weissberger, Clara-Luisa 315
 Weissberger, Hermina 315
 Weissberger, Ludovic 315
 Weizmann, Haim 65
 Welsh, Helga A. 374
 Wexler, Teodor 363
 Wiesel, Elie 7, 12, 15, 372
 Wilhelm, Hans Heinrich 123
 Winkelmann, Otto 283

X

Xenopol, Alexandru D. 27, 33, 44

Y

Yertherger, Tobias 303
Yom Kipur 110

Z

Zaharia (Zacharias), Josif 315
Zaharia, Gheorghe 245, 346-349
Zalantai, János, colonel 277
Zalău 272-273

Zăhănești 82
Zielle, Hirsch 123
Zimnicea 243
Zinoviev, Alexandre 88
Zinovievi, Grigori Ievseievici 94
Zonlachie 129
Zosin, Viorica 300
Zsigmond, János 278
Zündel, Ernst 367, 372
Zupania 75
Zwidenek, Eugen, general 324

www.polirom.ro

Redactor: Ioana Alupoaie
Coperta : Angela Rotaru-Serbenco
Tehnoredactor : Ioana Mariniuc

Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. Box 266
700506, Iași, Tel. & Fax : (0232) 21.41.00 ; (0232) 21.41.11 ;
(0232) 21.74.40 (difuzare) ; E-mail : office@polirom.ro
București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33,
O.P. 37 • P.O. Box 1-728, 030174
Tel. : (021) 313.89.78 ; E-mail : polirom@dnt.ro

Tiparul executat la S.C. LUMINA TIPO s.r.l. str. Luigi Galvani
nr. 20 bis, sect. 2, București Tel./Fax : 211.32.60, 212.29.27,
E-mail : office@luminatipo.com
